

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ

κατά ἀναμετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν
ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ
ἐκ τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν λατινικὴν
τοῦ Πρεσβυτέρου ΤΥΡΑΝΝΙΟΥ ΡΟΥΦΙΝΟΥ

ἐπιμελεία
ΑΝΔΡΕΟΥ Ν. ΜΙΤΣΙΔΟΥ,
Δρος Θεολ., Δρος Φιλος.

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2004

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ

Sie sind herzlich
Lieberer Dankbar
O. H. H. H. H.

ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΥΞΟΜΕΝΟΙΣ

Μεταξύ τῶν ἐργασιῶν, τὰς ὁποίας κατέλιπεν ἡμῖν πρὸς δημοσίευσιν ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιμανδρίτης Ἰππόλυτος Μιχαηλίδης (1881-1960)⁽¹⁾, συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἐργασία αὐτοῦ διὰ τὸ «Περὶ Ἀρχῶν» σύγγραμμα τοῦ Ὠριγένους (185-254).

Τὸ «Περὶ Ἀρχῶν» σύγγραμμα τοῦ Ὠριγένους ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων βιβλίων. Τὸ περιεχόμενον τῶν δύο πρώτων ἐκ τῶν βιβλίων τούτων εἶναι δογματικόν, τοῦ τρίτου βιβλίου εἶναι ἠθικόν καὶ τοῦ τετάρτου βιβλίου ἐξηγητικόν. Αἱ τελευταῖαι δέ παράγραφοι τοῦ τετάρτου βιβλίου ἀποτελοῦσιν ἀνακεφαλαίωσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ὅλου συγγράμματος.

Τοῦ συγγράμματος τούτου προηγεῖται πρόλογος τοῦ μεταφράσαντος αὐτό εἰς τὴν λατινικὴν Πρεσβυτέρου Τυραννίου Ρουφίνου (345-411)⁽²⁾, ἐν τῷ ὁποίῳ ὀρίζεται ἡ ἀφορμὴ καὶ ὁ

1) Ὁ Ἰππόλυτος Μιχαηλίδης ἐγεννήθη ἐν Καϊμακλίῳ, προαστείῳ τῆς Λευκωσίας, καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ. Ἐχειροτονήθη τὸ 1904 διάκονος καὶ τὸ 1914 πρεσβύτερος. Ὑπηρετήσε τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων ἐκ πολλῶν θέσεων, ὡς καὶ τῶν τοῦ Γέροντος Ἀρχιγραμματέως καὶ τοῦ ἀρχισυντάκτου τοῦ περιοδικοῦ «Νέα Σιών». Τὸ 1929 ἀπεσπάσθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου καὶ ἀνέλαβε τὴν ἐπανέκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ «Ἀπόστολος Βαρνάβας», τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὁποίου διετήρησε, μὲ μικρὰς μόνον ἐνδιαμέσους διακοπὰς, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1960. Ἀπὸ τοῦ 1933 μέχρι τοῦ 1939 ἐ χρημάτισεν Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Χρυσοστόμου καὶ Ἐξάρχος τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν Κύπρῳ. Κατὰ τὸ 1947 διωρίσθη Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τὴν θέσιν δὲ ταύτην κατέχει μέχρι τοῦ θανάτου του. Ὑπῆρξεν εἰς τῶν πλέον γλωσσομαθῶν κληρικῶν. Ἐγραψε πολλὰς μελέτας καὶ πολυάριθμα ἄρθρα καὶ ἐφιλοπόνησε πλείστας μεταφράσεις σπουδαίων ρωσικῶν καὶ γερμανικῶν συγγραμμάτων, αἱ ὁποῖαι παραμένουσιν ἀνέκδοτοι.

2) Ὁ Tyrannius Rufinus ἐγεννήθη ἐν Concordia τῆς Β. Ἰταλίας. Ἀφοῦ ἔλαβε τὴν πρώτην του μόρφωσιν ἐν Ἀκυλῖᾳ, ἦλθεν εἰς Ρώμην πρὸς εὐρύτερας σπουδὰς καὶ ἐν συνεχείᾳ μετέβη εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα παρέμεινε περὶ τὰ τέσσαρα ἔτη, καὶ εἰς Παλαιστίνην, ὅπου περὶ τὸ 390 ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος. Τὸ 397 μετέβη καὶ πάλιν εἰς Ρώμην, ὅπου κατεγίνετο εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν συγγραφὴν. Περὶ τὸ 400 ἀπεσύρθη εἰς Ἀκυλῖαν καὶ περὶ τὸ 407 εἰς τὴν Μονὴν Pinetum. Ἀπέθανεν ἐν Μεσσηνίᾳ τῆς Σικελίας. Ἐγραψεν ὀλίγα πρωτότυπα συγγράμματα. Εἶναι κυρίως γνωστός διὰ τὰς εἰς τὴν λατινικὴν μεταφράσεις του συγγραμμάτων ἐλλήνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

σκοπός τοῦ συγγραφέως. Τοῦ πρώτου δέ βιβλίου προτάσσεται εἰσαγωγή τοῦ Ὁριγένους, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὀρίζονται αἱ πηγαί τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐκτίθεται ὁ κανὼν τῆς πίστεως καὶ δηλοῦται ὁ σκοπός τοῦ συγγραφέως.

Τό σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Ὁριγένους δέν περισώθη, δυστυχῶς, ἐν τῷ ἐλληνικῷ πρωτοτύπῳ. Τοῦ πρωτοτύπου σώζονται μόνον ἀποσπάσματα τινα, μεγάλα ἢ μικρά, παρά διαφοροῖς συγγραφεῦσι. Τό σύγγραμμα ὁλόκληρον σώζεται ἐν μὴ πιστῇ μεταφράσει εἰς τὴν λατινικὴν, γενομένη ὑπὸ τοῦ Πρεσβυτέρου Τυραννίου Ρουφίνου⁽³⁾. Ἑτέρα εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασις, πραγματοποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου (347-420), δέν περισώθη.

Ἀναμετάφρασιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐκ τῆς λατινικῆς τοῦ Τυραννίου Ρουφίνου μεταφράσεως τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» συγγράμματος τοῦ Ὁριγένους ἐποίησατο ὁ εἰρημένος Ἀρχιμανδρίτης Ἱππόλυτος Μιχαηλίδης, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσεν μόνον τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῷ περιοδικῷ «Νέα Σιών», ἐπιστήμῳ ὀργάνῳ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων⁽⁴⁾. Ταύτης μνεῖαν ποιοῦνται καὶ πάντες οἱ σύγχρονοι Ἑλληνες Πατρολόγοι⁽⁵⁾.

Τῆς ἐν λόγῳ ἀναμεταφράσεως εἰς τὴν ἐλληνικὴν τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» συγγράμματος τοῦ Ὁριγένους θά προτάξωμεν τὰ ἀναγκαῖα «Προλεγόμενα», ὡς ταῦτα ἐγράφησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ προαναφερθέντος Ἀρχιμανδρίτου Ἱππολύτου Μιχαηλίδου ἐν τῷ περιοδικῷ «Νέα Σιών»⁽⁶⁾. Ἡ ἀναμετάφρασις αὕτη ἐδημοσιεύθη τό πρῶτον (2001-2003) ὡς παράρτημα εἰς τό περιοδικόν «Ἀπόστολος Βαρνάβας».

3) J. Migne, P.G. 11, 111-414.

4) Τόμ. 18ος, 1923, σελ. 306-308, 375-376, 492-498 καὶ 566-571 καὶ τόμ. 19ος, 1924, σελ. 246-252.

5) Δημητρίου Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθῆναι 1930, σελ. 153 ὑποσ. 1 καὶ Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, τόμ. 9ος, Ἀθῆναι 1956, σελ. 26 ὑποσ. 1. - Κωνσταντίνου Μπόνη, Πατρολογία, τεύχ. 2ον, Ἀθῆναι, σελ. 28. - Παναγιώτου Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμ. 2ος, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 877 καὶ 879. - Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, Πατρολογία, τόμ. 1ος, Ἀθήνα 1982, σελ. 415.

6) Τόμ. 12ος, 1912, σελ. 365-397.

Ἐν συνεχείᾳ θά ἐκδώσωμεν εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος τήν μελέτην τοῦ αὐτοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἱππολύτου Μιχαηλίδου περί τοῦ δογματικοῦ συστήματος τοῦ Ὠριγένους ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» συγγράμματος τούτου, τήν περατωθεῖσαν τῇ 11ῃ Μαΐου τοῦ 1903. Καί αὕτη εἶδε τό φῶς τῆς δημοσιότητος τό πρῶτον (2003-2004) ὡς παράρτημα εἰς τό ἴδιον περιοδικόν.

ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΜΙΤΣΙΔΗΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

1. *Σπουδαιότης τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» συγγράμματος.* Ἡ ἱστορία τῆς κατὰ σύστημα ἐκθέσεως τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐγκαινίζεται διὰ τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» συγγράμματος τοῦ Ὁριγένους⁽¹⁾. Ἐστὶ δὲ διὰ τοῦτο μεγίστης σπουδαιότητος τὸ σύγγραμμα τοῦτο, ἀποτελοῦν μετὰ τῶν Κατὰ Κέλσου βιβλίων, εἰ καὶ κατὰ πολλοὺς καὶ τούτων ὑπερτερεῖ (Münscher, Ἱστορία τῶν δογμάτων, τόμ. Α', σελ. 150), τῶν ἔργων τοῦ Ὁριγένους τὸ κάλλιστον καὶ ὃν ἅμα τὸ ἀξιολογώτερον πόνημα τῆς μέχρι τῶν Συνόδων ἐποχῆς. Ἐστὶν ἡ πρώτη, ὡς λέγουσι, χριστιανικὴ δογματικὴ, δικαίως δὲ τὸν τίτλον τοῦ Πρυτάνεως τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης προσετέτορσεν εἰς τὸν ὑψίνουν αὐτοῦ τεχνουργόν, ὅστις εἶναι ὁ πρῶτος συγγραφεὺς χριστιανικῆς δογματικῆς, ὡς εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ἐν τῷ κύκλῳ

1) Ὁριγένης, ὁ ἐπονομαζόμενος Ἀδαμάντιος, Χαλκέντερος καὶ Συντάκτης διὰ τὴν ἀκαταγώνιστον δύναμιν τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ, τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπιμέλειαν καὶ τὴν δεινότητα περὶ τὸ γράφειν, ἐγεννήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ 185 μ.Χ. ἐκ γονέων χριστιανῶν, παρ' ὧν ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα καὶ τὴν εὐσέβειαν. Ἡκροάσατο τοῦ Πανταίνου καὶ Κλήμεντος καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐδιδάχθη, κατὰ κοινὴν παράδοσιν, παρὰ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς Ἀμμωνίου Σακκά. Μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λεωνίδου, τὸ 18ον ἄγων τῆς ἡλικίας ἔτος, διωρίσθη διευθυντὴς τῆς Κατηχητικῆς Σχολῆς, ἐπὶ ἱκανὰ δ' ἔτη διετήρητε τὸ ἀξίωμα τοῦτο, εἰσαγαγὼν πρῶτος ἐν τῇ Σχολῇ καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ 228 ἔτος μεταβαίνων εἰς Ἀχαΐαν διὰ Παλαιστίνης χειροτονεῖται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Θεοκτίστου Καίσαρείας καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἱεροσολύμων πρεσβύτερος, ἐνώπιον δὲ τῶν ἐπισκόπων τούτων, κατὰ μοναδικὴν ἐξάιρεσιν, κηρύττει ἐπ' ἐκκλησίας τὸν θεῖον λόγον. Ἐπιστρέψας εἰς Ἀλεξανδρείαν εὕρισκε κατωργισμένον καθ' ἑαυτοῦ τὸν Ἀλεξανδρείας Δημήτριον, ὃς καταδίδωκε ἐκείνον, ὃν τοσοῦτον πρότερον ἔτιμα καὶ ἡγάπα, ὡς αἵρετικόν, φθονήσας, ὡς λέγεται, τῇ «πανταχόσε βοωμένῃ αὐτοῦ φήμῃ». Καταλιπὼν διὰ τοῦτο τὸ 231 ἔτος τὴν Ἀλεξανδρείαν ἦλθεν εἰς Καίσαρειαν τῆς Παλαιστίνης, ἔνθα ἵδρυσε θεολογικὴν σχολήν, διδάσας ἐν αὐτῇ ἐφ' ἱκανόν. Ἀποσυρθεὶς δὲ βραδύτερον εἰς Καίσαρειαν, τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐτελεύτησεν ἐν Τύρῳ τὸ 254, κατὰ τὸν ἐπὶ Δεκίου διωγμόν, τὸν λαμπρόν τοῦ μαρτυρίου στέφανον ἀναδυσάμενος. Ὁ Ὁριγένης διαρκῶς κατεγίνετο περὶ συγγραφάς, ὧν ὁ μὲν ἱερώνυμος ἀναριθμᾷ εἰς 2,000, ὁ δ' Ἐπιφάνιος εἰς 6,000 τὸν ὅλον ἀριθμόν. Ἐκ τούτων ὀλίγοι μόνον σῶζονται, τινὲς μὲν ἐν λατινικῇ μεταφράσει, αἱ πλεῖστοι δ' ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Ὑπῆρξεν ὁ πολυγραφώτερος πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, οὐ μόνον δ' οὕτως εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἀνέλαβε χάριν αὐτῶν περιοδείας καὶ εἰς ποικίλους ὑπεβλήθη ἀγῶνας. Ὡς μέγας ἀνὴρ ὁ Ὁριγένης καὶ ζῶν καὶ μετὰ θάνατον ἤγειρε περὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλας ταραχάς, ἐπὶ αἰῶνας διαρκεσάσας.

τῆς ἑρμηνείας τῶν Γραφῶν. Δέν ἐνδιαφέρει δέ μόνον τόν θεολόγον τό σύγγραμμα τοῦτο, ἀλλά καί τόν φιλόσοφον, διότι ἐν αὐτῷ ἐρευνῶνται διά λόγου τά ὑψίστα προβλήματα τῆς θεωρητικῆς μελέτης καί σύστημα ἰδεῶν μεγαλοπρεπές ἐν αὐτῷ ἐκτίθεται. Οὐ μόνον δέ θαυμασταί, ἀλλά καί ἐχθροί τοῦ Ὁριγένους μεγίστην ἀνέκαθεν ἀπέδωκαν τῷ ἔργῳ τούτῳ σημασίαν καί τήν ἀξίαν αὐτοῦ ἀνεγνώρισαν, δύο δέ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν Πατέρες, Βασίλειος ὁ Μέγας καί Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ἠνθολόγησαν τά κάλλιστα τούτου μέρος. Τά βιβλία ἔτι ταῦτά εἰσι καί κατά τοῦτο σπουδαῖα, ὅτι μεγίστην ἔδωκαν ὠθησιν εἰς τήν περαιτέρω περί τῶν δογμάτων τῆς πίστεως ἐπασχόλησιν, προκαλέσαντα δι' ὧν ἐμπεριεῖχον ἀποκλινουσῶν ἀπό τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἰδεῶν ἔριδας καί συζητήσεις θεολογικάς, ἐξ ὧν νέα προὔκυψε τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἀνάπτυξις. Κινεῖ δέ προσέτι πλείστον τό ἐνδιαφέρον τό σύγγραμμα τοῦτο, ὡςσχόν μεγίστην ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ ἐπιρροήν, διότι ἐξ αὐτοῦ ἠγέρθη ἡ σφοδρά ἐκείνη κατά τοῦ Ὁριγένους, ὡς αἰρετικοῦ, ἐπίθεσις, ἡ ἐπὶ πολλά ἔτη τήν Ἐκκλησίαν συνταράξασα, καί ἐκ τούτου προῆλθε καί ἐπὶ τούτου ἐστηρίχθη ἡ καταδίκη αὐτοῦ ὑπό τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἡ τοῦ Ρουφίνου μετάφρασις τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν». Ἀλλ' ἡ σπουδαιότης τοῦ συγγράμματος καί καθ' ἑαυτό καί ὡς πρὸς τήν ἀκρίβειαν τῶν ἐν αὐτῷ ἐκτιθεμένων ἰδεῶν τοῦ Ὁριγένους σοβαράς προκαλεῖ ἀμφιβολίας διά τόν λόγον, ὅτι δέν διεσώθη τοῦτο ἀτυχῶς ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἐξαφανισθέν ὑπό τοῦ φανατισμοῦ, ἀλλ' ἐν μὴ πιστῇ εἰς τό λατινικόν μεταφράσει. Τοῦ πρωτοτύπου ἀποσπάσματα μόνον ἔχομεν σήμερον, ὧν τά σπουδαιότερά εἰσι τά διασωθέντα δύο μεγάλα ἐν τῇ Φιλοκαλῖα Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καί Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τό 1ον κεφάλαιον τοῦ γ' βιβλίου «περὶ αὐτεξουσίου» καί αἱ παράγραφοι 1-23 τοῦ δ' βιβλίου «περὶ τοῦ Θεοπνεύστου τῆς Θείας Γραφῆς», ὡς καί 25 μικρά τεμάχια ἐν τῇ πρὸς Μηνᾶν, τόν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀπολυθείσῃ κατὰ Ὁριγένους ὑπό τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐπιστολῇ, 1 ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς καί 24 ἐν τῷ τέλει, ἐν εἴδει παραρτήματος, ἐμπεριέχοντα τὰς πεπλανημένας τοῦ Ὁριγένους ἰδέας. Ἐκτός δέ τούτων

σώζονται καί ἕτερα τίνα, μικρά ὅμως καί ἀσήμαντα, τεμάχια ἐκ τοῦ συγγράμματος, δύο μὲν παρ' Εὐσεβίῳ (Κατὰ Μαρκ. 1, κεφ. 4), ἐξ ὧν τό ἐν ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν», τό δ' ἕτερον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνακεφαλαιώσεως αὐτοῦ (4, 28), - ἐξ ἧς ἐπίσης ἀνακεφαλαιώσεως καί ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ περὶ τῶν ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ὀρισθέντων (§27) παρενείρει δύο λαμπράς τοῦ Ὠριγένους μαρτυρίας περὶ τῆς συναιωνιότητος τοῦ Υἱοῦ τῷ Πατρί, - ἐν δ' ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ τοῦ Ἐπιφανίου (κεφ. 63) καί ἐν ἑτερον ἐν τοῖς σχολίοις Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ εἰς Διονύσιον τόν Ἀρεοπαγίτην. Πιθανῶς δ' ἔτι ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου ἐλήφθησαν, ἐάν κρίνη τις ἐκ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν πρὸς τὰ σχετικὰ μέρη τῆς τοῦ Ρουφίνου μεταφράσεως (Περὶ Ἀρχῶν 1, 2, 10 καί 3, 5, 3), τὰ ἐν τῷ συγγράμματι Μεθοδίου τοῦ Πατάρων «Περὶ γεννητῶν», οὐπερ ἀπολεσθέντος μνημονεύει ὁ Μ. Φώτιος (Βιβλ. κῶδ. 235), ἀναφερόμενα ὡς ληφθέντα ἐκ τινος τοῦ Ὠριγένους συγγράμματος δύο τεμάχια.

Τανῦν τό σύγγραμμα ὁλόκληρον ὑπάρχει ἐν τῇ αὐθαιρέτῳ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν μεταφράσει τοῦ πρεσβυτέρου Ρουφίνου (345-420), οὐδέ τῆς ἀκριβεστέρας εἰς τό λατινικόν ἐπίσης μεταφράσεως, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου (331-410) γενομένης, πλήν ἐνίων ἀποσπασμάτων, ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον αὐτοῦ ἐπιστολῇ (94, ἄλλως 69) ἀναγινωσκομένων, περισωθείσης. Τό ἱστορικόν τῆς προελεύσεως τῶν μεταφράσεων τούτων ἔχει οὕτω: Ὁ Ρουφῖνος ἔτρεφε πολλήν πρὸς τόν Ὠριγένη ἀγάπην, ἐμπνευσθεῖσαν αὐτῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ θερμοῦ συνηγόρου τοῦ Ὠριγένους Διδύμου τοῦ τυφλοῦ, οὗ τῆς διδασκαλίας ἠκροάσατο. Θαυμαστής ἐπίσης καί ἐπαινέτης τοῦ Ὠριγένους, τὰ συγγράμματα ἐκείνου ἔχων πάντοτε ἐν ταῖς μελέταις αὐτοῦ ὁδηγόν, ἦν καί ὁ Ἱερώνυμος, ὁμοίως τῆς διδασκαλίας Διδύμου τοῦ τυφλοῦ διακούσας. Ἄλλ' ἐν τῇ ἀναφυσίῃ περὶ τοῦ Ὠριγενισμοῦ ἔριδι περὶ τό τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος μεταξύ τοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐλθόντος ἐπισκόπου Κωνσταντίας ἐν Κύπρῳ Ἐπιφανίου, ἐχθροῦ τοῦ Ὠριγένους, καί τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου, θαυμαστοῦ αὐτοῦ, ἀμφότεροι Ρουφῖνος καί Ἱερώνυμος, διατρίβοντες τότε ἐν Παλαιστίνῃ, ὁ μὲν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ὁ δὲ ἐν Βηθλεέμ, οἰκείως δὲ πρὸς ἀλλήλους διακεί-

μενοι, διέστησαν, ὑπέρ τοῦ ἐπισκόπου μέν Ἰωάννου τοῦ πρώτου ταχθέντος, ὑπέρ τοῦ ἐπισκόπου δ' Ἐπιφανίου τοῦ δευτέρου, ὃς καί ἐπὶ Ὠριγενισμῷ κατηγορήσεν ἐν τῇ Δύσει, ἔνθα ὁ Ὠριγένης αἰρετικός ἐθεωρεῖτο, τοῦ Ρουφίνου, ἀποστείλας ἐν μεταφράσει τὴν πρὸς τὸν Ἰωάννην τραχεῖαν ἐπιστολὴν τοῦ Ἐπιφανίου. Ὁ Ρουφῖνος ἔμαθε τοῦτο παρὰ φίλων, γραψάντων αὐτῷ, θερμότερον δ' ἐντεῦθεν πρὸς τὸν Ὠριγένη διετέθη καὶ ἐχθρικώτερον πρὸς τὸν Ἱερώνυμον, μεθ' οὗ ὁμως συνδιηλλάγη ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἀναστάσεως πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Δύσιν τῷ 397, ἀλλ' ἐπὶ σμικρόν. Διότι, ἐπανελθὼν εἰς τὴν Δύσιν ὁ Ρουφῖνος, ἠθέλησεν, ἵνα γνωστόν τοῖς Λατίνοις τὸν Ὠριγένη καταστήσῃ, μεταφράζων αὐτοῦ τὰ συγγράμματα. Μεταφράσας δέ τὰ «Περὶ Ἀρχῶν» βιβλία τοῦ Ὠριγένους ἐν Ρώμῃ, καὶ τῇ προτροπῇ, ὡς λέγει, Ρωμαίου τινὸς εὐγενοῦς Μακαρίου τοῦνομα τὰ μέν δύο πρῶτα ἐν σπουδῇ κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν τοῦ 397 τὰ δὲ δύο τελευταῖα ἀνετώτερον κατὰ τό θέρους τοῦ 398 καὶ προτάξας ἐκείνων τε καὶ τούτων προλόγους, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν προλόγων τούτων ὑπηνίξατο, ἐξ αἰσθήματος ἴσως κακεντρεχείας, μεταξύ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Ὠριγένους τὸν Ἱερώνυμον, ὅστις, διαμένων ἔτι ἐν Παλαιστίνῃ, ἐπληροφορήθη τοῦτο παρὰ τῶν φίλων αὐτοῦ Παμμαχίου καὶ Ὠκεανοῦ, οἵτινες καὶ παρεκάλεσαν αὐτόν, ἵνα πιστῶς μεταφράσῃ τὰ βιβλία ταῦτα. Κηδόμενος δ' οὗτος τῆς ἰδίας ὀρθοδοξίας κατηγορεῖ μέν τοῦ Ρουφίνου διόρθωσιν τοῦ συγγράμματος, ἐπαινεῖ δέ τὸν Ὠριγένη ὡς φιλόσοφον ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὡς ὀρθόδοξον καὶ ἐκδίδωσιν αὐτὸς νέαν τοῦ συγγράμματος μετάφρασιν τῷ 399, ὑποδεικνύς ἃς παρέλιπεν ὁ Ρουφῖνος ὀκτῶ πλάνας. Τοῦτο δὲ δεινὸν προῦκάλεσε συγγραφικὸν ἀγῶνα μεταξύ Ρουφίνου καὶ Ἱερωνύμου, μετὰ τοσαύτης ἐμπαθείας καὶ μίσους διεξαχθέντα, ὥστε ἠναγκάσθη ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος, ἵνα παρακαλέσῃ τὸν Ἱερώνυμον, ὅπως δῶ αὐτῷ τέρμα (Αὐγουστίνου, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἱερώνυμον, 110· Migne, Λατ. Πατρ., τόμ. 22). Ἀλλ', ὡς εἵπομεν, τῆς μεταφράσεως ταύτης τοῦ Ἱερωνύμου, ἥτις, ὡς ἐκ τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων φαίνεται, ἦτο πιστοτέρα καὶ ἀκριβεστέρα, μὴ περισωθείσης, ἔχομεν μόνον τὴν μετάφρασιν τοῦ Ρουφίνου, ἥτις εἶναι ἀνακριβὴς καὶ αὐθαίρετος.

Ὁ Ρουφῖνος ἐν τοῖς προλόγοις αὐτοῦ δηλοῖ, ὅτι διώρθωσεν ἐνιαχοῦ τὰς ἰδέας τοῦ Ὁριγένους, ὠρισμένως δ' ἐν οἷς περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος κακοδόξως εὔρεν αὐτάς ἐκτεθειμένας, φρονῶν, ὅτι διεφθάρη τό σύγγραμμα τοῦτο ἐν τοῖς πλείστοις ὑπὸ κακοβούλων αἰρετικῶν, ὅτι δέ διεσάφησε τὰ σκοτεινὰ μέρη τοῦ συγγράμματος δι' ὅσων σχετικῶν ἐν ἄλλοις αὐτοῦ τοῦ Ὁριγένους ἔργοις ἀνέγνω, οὐδέν ὁμως ἴδιον προσθείς, ὡς πρὸς δέ τὰ δύο τελευταῖα βιβλία παρέλιπεν εἶτι εὔρισκεν ἐν τοῖς δυσὶ πρώτοις εἰρημένον. Τὴν περὶ διαφθορᾶς δέ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους ἰδέαν αὐτοῦ ἐκτενέστερον ἐξετάζων ὁ Ρουφῖνος ἐν τῷ ἐπιλόγῳ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀπολογητικόν τοῦ ἀγίου μάρτυρος Παμφίλου πρὸς τὸν Μακάριον ἢ βιβλίῳ περὶ διαφθορᾶς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους (Πατρ. Migne τόμ. 17), προσάγει εἰς ὑποστήριξιν αὐτῆς τὰ ἐξῆς τρία συντόμως ἐπιχειρήματα: α') Τὰς ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ὁριγένους παρατηρουμένας ἀντιφάσεις, αἷς δέν ἦτο δυνατόν, ἵνα ἐπιτρέψῃ ἑαυτῷ οὐχὶ σῶφρων καὶ πεπαιδευμένος, ἀλλὰ μάλιστα καὶ ἄνθρωπος τεταραγμένος ἔχων τὰς φρένας, καὶ αἵτινες μόνον διὰ τῆς διαφθορᾶς τῶν συγγραμμάτων ὑπὸ αἰρετικῶν δύνανται, ἵνα ἐξηγηθῶσιν. β') Τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Ὁριγένους πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φίλους αὐτοῦ περὶ τῶν νοθευθέντων πρακτικῶν συζητήσεώς τινος, ἐν Ἀθήναις γενομένης, ὑπὸ τινος αἰρετικοῦ καὶ περὶ τῆς ὑφ' ἑτέρου αἰρετικοῦ πλασθείσης ἐν Ἐφέσῳ συζητήσεως, δῆθεν γενομένης μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ὁριγένους (Πατρ. Migne τόμ. 17, σελ. 625). Καὶ γ') τὰς γενομένας ὑπὸ αἰρετικῶν διαφθορὰς συγγραμμάτων ἄλλων συγγραφέων, γεγονός, ὅπερ δικαιολογεῖ, κατὰ τὸν Ρουφῖνον, τὴν γνώμην αὐτοῦ, ὅτι ἐνοθεύθησαν τοῦ Ὁριγένους τὰ συγγράμματα. Ἀλλ' οὐδέν τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἐστὶ βάσιμον, καθ' ὅσον, ὡς πρὸς τό πρῶτον, αὐτός ὁ Ρουφῖνος προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ Ἱερωνύμου (Ἀπολ. 2, 17) ἵνα ὑποδείξῃ σαφῶς καὶ ὠρισμένως τὰς ἀντιφάσεις ἀπέσχεν, ἵνα ἀνταποκριθῇ πρὸς τὴν πρόσκλησιν, προδήλως, διότι ὀφθαλμοφανῶς τοιαῦται ἀντιφάσεις δέν ὑπάρχουσιν, ὁ δέ Ρουφῖνος ἢ ἔλεγε τοῦτο, θέλων, ἵνα στηρίξῃ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ περὶ διαφθορᾶς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους καὶ ἀπαλλάξῃ αὐτόν πάσης ἐπὶ αἰρετικότητι μομφῆς, ἢ ἐμεγαλοποιεῖ αὐτάς

καθ' ἑαυτόν. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, ὁ Ὠριγένης ἐμνημόνευσεν ἀπλῶς δύο εἰδικῶν περιπτώσεων, ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν ὁποίων δὲν πρόκειται περὶ νοθείας, ἀλλὰ περὶ ἀπάτης, οὐδὲν εἰπὼν περὶ διαφθορᾶς τῶν ἄλλων αὐτοῦ συγγραμμάτων. Ἐπειτα δὲ περὶ τοῦ ὑπ' ὅψει συγγράμματος, ἐπιστέλλων περὶ τῆς ἰδίας ὀρθοδοξίας τῷ ἐπισκόπῳ Ρώμης Φλαβιανῷ, εἶπεν ἀπλῶς, ὅτι παρὰ τὴν ἑαυτοῦ θέλησιν ἐδημοσιεύθη τοῦτο ὑπὸ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀμβροσίου, ἐνῶ δὲν ἦτο πρὸς τοῦτο προωρισμένον, γραφέν δι' ἑαυτόν ἢ διὰ στενόν τινα κύκλον φίλων, οἷς ἦν προσιτόν αὐτοῦ τὸ περιεχόμενον (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 36. Πατρ. Migne τόμ. 20. - Ἱερωνύμου, Ἐπιστολὴ πρὸς Παμμάχιον, 10). Προσέτι δ' ἐν τῇ 25ῃ Ὁμιλίᾳ αὐτοῦ εἰς Λουκᾶν ὁ Ὠριγένης εἶπε μόνον, ὅτι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ παρεξηγοῦνται (Πατρ. Migne τόμ. 13). Ὡς τὰ δύο πρῶτα, οὕτω καὶ τὸ τρίτον ἐπιχείρημα τοῦ Ρουφίνου εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτον. Διότι ἐκ τοῦ ὅτι ἐνοθεύθησαν ἄλλων συγγραφέων συγγράμματα δὲν ἔπεται ἀναγκαίως, ὅτι καὶ τὰ τοῦ Ὠριγένους διεφθάρησαν οὐδ' ἡ νοθεία ὑπὸ αἵρετικῶν τῶν συγγραμμάτων ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο τι συνήθως γιγνόμενον καὶ ἀποδεδειγμένον πάντοτε, καὶ ἡδύνατο ἀναγκαίως ἵνα ἐπεκταθῇ, εἴ πού τοῦτο ἐγένετο, ἐπὶ τινων μόνον ἀντιτύπων τοῦ συγγράμματος, μὴ ὄντος βεβαίως δυνατοῦ τοῖς κακοβούλοις, ἵνα πάντα περισυλλέξωσι καὶ διαφθείρῳσιν αὐτοῦ τὰ ἀντίτυπα. Προκειμένου δὲ μάλιστα περὶ τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» συγγράμματος, πάντῃ ἀκατόρθωτον ἦτο τοῖς αἵρετικοῖς, ὑποτιθεμένου ἀπλῶς, ὅτι τοιαύτη τις ἀπόπειρα ἐγένετο, ἵνα ἐν ἅπασιν τοῖς ἀντιτύποις νοθεύσωσιν αὐτό, σφόδρα ὄν διαδεδομένον καὶ φυλαττόμενον ἐν βιβλιοθήκαις ἀκραιφνῶν συνηγόρων τοῦ Ὠριγένους, οἷα ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου συσταθεῖσα καὶ ἡ ἐν Καισαρείᾳ ὑπὸ τοῦ Παμφίλου, ὅστις αὐτός ἀντέγραψεν ἰδιοχείρως πλεῖστον μέρος τῶν τοῦ Ὠριγένους συγγραμμάτων ἐν ἀρχῇ τοῦ 4ου αἰῶνος πρὸ τῆς τῶν Ἀρειανῶν ἐμφανίσεως, εἰς οὓς τὴν διαφθοράν ὁ Ρουφῖνος ἀποδίδει. Αἱ εἰρημέναι βιβλιοθήκαι περιέκλειον τοὺς ἀρίστους κώδικας τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους, ὁ δὲ Ρουφῖνος, ὡς διατρίψας ἐν Παλαιστίνῃ, ἡδύνατο ἵνα ἴδῃ καὶ ἀναγνῶ ἐν αὐταῖς τὸ σύγγραμμα ἐν τῇ μορφῇ, ἐν ᾗ ἐξῆλθεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ συγγραφέως (Petrov, Περὶ Ἀρχῶν, ἐν ρωσσ. με-

ταφρ., Καζάν 1899, εισαγ. XXIII). Ἐάν δέ πρός τούτοις πᾶσι ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι οἱ θερμότεροι ἐν Ἀνατολῇ τῶν συνηγόρων τοῦ Ὁριγένους (Εὐσεβίου, Παμφίλου, Διδύμου) καί ἄλλοι μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες οὐδέποτε εἶπόν τι περί τοιαύτης διαφθορᾶς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους ἀλλ' ἀποδεχθέντες, ὅτι ἐπλανήθη ἐν ταῖς ιδέαις αὐτοῦ οὗτος, ἐπεζήτησαν, ἵνα μετριάσωσιν αὐτάς, δικαιολογοῦντες πολυειδῶς, ὅτι αὐτός οὗτος ὁ Ρουφῖνος ἀμφέβαλλε περί τοῦ τί πράγματι διεφθάρη ὑπό τῶν αἰρετικῶν ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ, ἐν μέν τοῖς προλόγοις αὐτοῦ εἰς αὐτό λέγων, ὅτι διεφθάρησαν μόνον τά περί Τριάδος, ἐν δέ τῷ βιβλίῳ «Περί διαφθορᾶς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους» τά περί Τριάδος καί Ἀναστάσεως καί ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ αὐτοῦ (1, 4-9) τά περί τῆς θεότητος ἐν γένει, τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπολυτρώσεως καί ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐπί πλέον ἀλλαχοῦ ἡρνεῖτο ἐντελῶς τήν ιδέαν αὐτοῦ ἐκφραζόμενος περί αὐτῆς ὡς ἀπλῆς ὑποθέσεως, «ὁ Θεός γινώσκει τοῦτο» (Ἀπολ. 2, 20), καί ὅτι τέλος πλήρης ἀσυμφωνία ἐπικρατεῖ μεταξύ τῶν ὁπαδῶν τῆς περί διαφθορᾶς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους γνώμης, ἄλλων ἐν ἄλλοις ὑποδεικνύντων τὰς δῆθεν γενομένας διαφθοράς, διότι εἷς ἕτερος τοῦ Ὁριγένους ἀπολογητής κατά τόν 5ον αἰῶνα (Φωτίου, Βιβλ. κῶδ. 117) εὗρισκεν ἀδιάφθορον τήν διδασκαλίαν τοῦ Ὁριγένους περί Τριάδος, ἀνῆγε δέ τήν διαφθοράν εἰς τὰ ἄλλα δόγματα, ἄλλος δέ τις τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἀπολογητής, ὁ συγγραφεύς τῶν «Libri praedestinati» ἀπέδιδε τοῖς αἰρετικοῖς πᾶν ὅ,τι κακόδοξον καί πεπλανημένον ὑπάρχει ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ὁριγένους (Petrov, ἐνθ' ἄνωτ., XVIII - XIX), σαφές τότε συνάγεται τό συμπέρασμα, ὅτι δέν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀληθείας ἡ περί διαφθορᾶς γνώμη. Καί ἀπορρίπτουσι ταύτην οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εὐρύτατα περί Ὁριγένους ἀπασχοληθέντων (Denis, Redepenning, Thomasius, Freppel, Petrov καί ἄλλοι), ὀλίγοι δέ μόνον ὑποστηρίζουσιν αὐτήν, ἐν οἷς καί οἱ Huetius καί Farrar. Ἀλλ' ὀφείλομεν, ἵνα μή παραλίπωμεν τοῦτο, ὅτι εἰς τήν γνώμην ταύτην, ὁποθενδήποτε ἄλλως καὶ ἐξηγηθῇ, ἠδύναντο ἱν' ἀγάγωσι τόν Ρουφῖνον αἱ τῶν ιδεῶν τοῦ Ὁριγένους ὡς ἐν τούτῳ καί ἐν τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ συγγράμμασιν ἐκτίθενται φαινομενικαί ἀντιφάσεις, ὧν

δέν κατενόησεν ἴσως τήν ἀληθῆ αἰτίαν. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γίνεται λόγος ἐν ἐτέρῳ τῶν προλεγομένων τούτων κεφαλαίῳ.

Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων ὁ Ρουφῖνος οὐχὶ διόρθωσιν ἐποίησατο τῶν ἰδεῶν τοῦ Ὠριφένους ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ, ἀλλὰ διαφθοράν. Ταύτην δὲ περιώρισεν, ὡς αὐτός δηλοῖ ἐν τοῖς προλόγοις αὐτοῦ, ἐν μόνοις τοῖς περὶ Τριάδος, διὰ τὸ ἀποτελεῖν ταῦτα τὸ κεφάλαιον τῆς πίστεως, μαρτυρεῖ δὲ τούτῳ καὶ ὁ Ἱερώνυμος ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ αὐτοῦ λέγων, ὅτι «ὀλίγα περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος μετεβλήθησαν, ὅσα φανεράν περιεῖχον βλασφημίαν». Εἰ δὲ καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Ἱερώνυμος λέγει, ὅτι ὁκτώ παρέλιπε πλάνας ἐν τῇ μεταφράσει αὐτοῦ ὁ Ρουφῖνος, ἀλλὰ ταύτη μᾶλλον τῇ μαρτυρίᾳ πιστευτέον, καθόσον ταύτην ἐπιβεβαιοῖ τὸ ὅλον σύγγραμμα, ὡς ἔχει ἐν τῇ μεταφράσει, μεστόν ὃν τῶν ἰδιαζουσῶν τῷ Ὠριγένει ἰδεῶν, καὶ καθόσον, ὡς γνωστόν, ὁ Ἱερώνυμος, ζήλου ὦν ὑπερμέτρου ἔμπλεως, ἐξετρέπετο πολλάκις εἰς ἀκρότητας καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἠδίκει. Οὐχ ἥττον ἢ διαστροφή αὕτη τῶν γνωμῶν τοῦ Ὠριγένους ἐπανορθοῦται ἐκ τῶν σωζομένων ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ἀποσπασμάτων ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μηνᾶν ἀπολυθείσῃ ἐπιστολῇ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἱερωνύμου σωζομένων τοιούτων, ἅτινα ἀκριβέστερον τοῦ κειμένου ἔχονται. Γενικῶς δὲ διὰ τὰς ιδέας τοῦ Ὠριγένους, τὸ σπουδαιότερον δὲ διὰ τὴν ὅλην διάταξιν τοῦ περιεχομένου τοῦ συγγράμματος πολλὴν ἔχει τὴν σημασίαν καὶ ἡ τοῦ Μ. Φωτίου (9ος αἰών) περίληψις τοῦ συγγράμματος, ὅπερ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἀνέγνω (Βιβλ. κῶδ. 8). Ἐν αὐτῇ ἀριθμοῦνται μὲν αἱ τοῦ Ὠριγένους πλάναι, ὑποδείκνυται δ' ἡ τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου σειρά, ἣτις ἐστὶν ἡ αὐτὴ καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ρουφίνου, σὺν τῇ διαφορᾷ, ὅτι τὸ «περὶ τέλους» κεφάλαιον παρὰ Φωτίῳ τίθεται πρῶτον τοῦ δ' βιβλίου, ἐν ᾧ ἐν τῇ τοῦ Ρουφίνου μεταφράσει τελευταῖον τοῦ γ' βιβλίου. Τὴν περίληψιν ταύτην κρίνομεν ἄξιον, ἵνα παραθέσωμεν. «Ἀνεγνώσθη, λέγει ὁ Μ. Φωτίος, Ὠριγένους τὸ περὶ ἀρχῶν, λόγοι δ', ὧν ὁ μὲν πρῶτος περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος· ἐν ᾧ πλεῖστα βλασφημεῖ, τὸν μὲν υἱὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς πεποιηθῆναι λέγων, τὸ δὲ

πνεῦμα ὑπὸ τοῦ υἱοῦ· καὶ διήκειν μὲν τὸν πατέρα διὰ πάντων τῶν ὄντων, τὸν τε υἱὸν μέχρι τῶν λογικῶν μόνον, τό δέ πνεῦμα μέχρι μόνον τῶν σεσωσμένων. Λέγει δέ καί ἄλλα παραλογώτατα καὶ δυσσεβείας πλήρη· μετεμψυχώσεις τε γάρ ληρωδεῖ, καὶ ἐμψύχους τοὺς ἀστέρας, καὶ ἕτερα τούτοις παραπλήσια. Ἔστι δέ ὁ μὲν πρῶτος μυθολογούμενος λόγος περὶ πατρός, καί, ὡς ἐκεῖνός φησι, περὶ Χριστοῦ, καὶ περὶ ἀγίου πνεύματος· ἔτι καὶ περὶ λογικῶν φύσεων. Ὁ δέ δεύτερος περὶ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κτισμάτων· καὶ ἔτι, ὅτι εἷς Θεὸς νόμου καὶ προφητῶν· καὶ ὅτι ὁ αὐτός παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης Θεός· καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως· καὶ ὅτι τό αὐτό πνεῦμα ἐν Μωσεί καὶ τοῖς ἄλλοις προφήταις καὶ ἀγίοις ἀποστόλοις. Ἔτι περὶ ψυχῆς, περὶ ἀναστάσεως, περὶ κολάσεως, περὶ ἐπαγγελιῶν. Ὁ δέ τρίτος περὶ αὐτεξουσίου· πῶς ὁ διάβολος καὶ αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις κατὰ τὰς γραφὰς στρατεύονται τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει· ὅτι γενητός ὁ κόσμος καὶ φθαρτός ἀπὸ χρόνου ἀρξάμενος. Ὁ δέ τέταρτος περὶ τέλους· ὅτι θεῖαι αἱ γραφαί· τέλος, ὅπως δεῖ ἀναγινώσκειν καὶ νοεῖν τὰς γραφὰς».

Ἀλλὰ παρὰ τῇ διαφθορᾷ ταύτῃ ὑπάρχει ἡ ἑτέρα, ἡ εἰς τὴν ἀκρίβειαν τοῦ κειμένου τοῦ πρωτοτύπου ἀφορῶσα. Αὐτός ὁ Ρουφῖνος ἐν τοῖς προλόγοις αὐτοῦ δηλοῖ, ὅτι ἐποίησατο διασαφήσεις, προσθήκας, παραλείψεις, ἐάν δέ παραβάλλῃ τις τὴν μετάφρασιν αὐτοῦ πρὸς τὰ σωζόμενα ἐκ τοῦ πρωτοτύπου εἴτε ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἱερωνύμου τεμάχια, βλέπει, ὅτι ἀπομακρύνεται πολὺ τοῦ κειμένου, διασκευάζει καὶ διαμορφοῖ αὐτό αὐθαιρέτως, πολλαχοῦ κακῶς μεταφράζει, οὐχὶ τὴν ἰσοδύναμον τῇ ἑλληνικῇ τιθεὶς λατινικὴν λέξιν, ἀντὶ δέ διασαφήσεως, ὡς λέγει, σύγχυσιν καὶ ἀσάφειαν δι' ὅλων τούτων προξενεῖ. Ἐκ τούτων δέ καὶ ὁ Ritter θεωρεῖ τοῦ Ρουφίνου τὴν μετάφρασιν διασκευήν, ἐπεξεργασίαν μᾶλλον ἢ μετάφρασιν (Χριστ. φιλ. συντετμ. γερμ. ἔκδ. τοῦ 1858, σελ. 311), ἄλλοι δ' ἐντελῶς κρίνουσιν αὐτὴν ἀναξίαν προσοχῆς (Möhler, Die Patrologie, τόμ. Α', σελ. 527. - Dupin, Πατρολογία, τόμ. Α', σελ. 378). Ἀλλ' ἡ κρίσις αὕτη εἶναι ὑπερβολικὴ. Βεβαίως ἡ μετάφρασις δέν εἶναι ἀκριβής, εἶναι ἐλευθέρα καὶ ἀτυχῆς ἐνιαχοῦ διαμόρφωσις τοῦ κειμένου, οὐχ ἥττον ὅμως ἀποδίδωσιν ὅ,τι ἔγραψεν ὁ Ὡριγένης, δέν εἶναι δέ συνεπῶς ἐντελῶς καταφρονητέα (Friedrich

Böhringer, Die Alte Kirche, Stuttgart 1874, σελ. 43).

Ἐκ τούτου δέ καί ἡμεῖς ἀγόμενοι, πλείστου ἄξιον ἐκρίναμεν, ἵνα μετενέγκωμεν εἰς τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν τό σύγγραμμα τοῦτο, οἷον ὑπάρχει ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ρουφίνου. Πολλῶν δ' ὑπαρχουσῶν αὐτοῦ ἐκδόσεων, ἡ ἡμετέρα μετάφρασις γίνεται ἐκ τῆς τοῦ Migne (1857) ἐκδόσεως, παρατίθενται δ' ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις τά ἐκ τοῦ πρωτοτύπου σωζόμενα ἀποσπάσματα καί τά ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἱερωνύμου, μετεγλωττισμένα.

3. Σημασία τοῦ τίτλου τοῦ συγγράμματος. Τινές ἀπέδωκαν εἰς τόν τίτλον τοῦ συγγράμματος τήν σημασίαν, ἣν ἔχει παρά Πλάτωνι ἡ λέξις ἀρχαί = αἱ πρῶται ἀρχαί, αἱ αἰτίαι τῶν ὄντων. Πρῶτος ἠξήνεγκε τήν γνώμην ταύτην Μάρκελλος ὁ Ἀγκύρας (Εὐσεβίου, Κατά Μαρκ. 1, 4). «Ἔτι γάρ, λέγει οὗτος περί Ὠριγένους, τῶν τοῦ Πλάτωνος μεμνημένος δογμάτων καί τῆς τῶν ἀρχῶν παρ' αὐτῷ διαφορᾶς, περί ἀρχῶν γέγραφε βιβλίον, καί ταύτην τῷ συγγράμματι τήν ἐπιγραφὴν ἔθετο», ἐδείκνυε δέ διὰ τούτων τόν Ὠριγένη ὁ Μάρκελλος πρεσβεύοντα τάς δύο, κατὰ Πλάτωνα, ἀρχάς τῶν ὄντων, τόν Θεόν καί τήν ὕλην, ἀναφερόμενος μέν βεβαίως εἰς τό ὅτι καί ὁ Ὠριγένης ἐδέχετο τήν τῆς ὕλης αἰωνιότητα, ἀλλά παρορῶν τήν σημαντικήν παρά τούτῳ τῆς γνώμης διαφοράν, ὅτι ἡ ὕλη οὐκ ἔστι τι αἰωνίως αὐθύπαρκτον, ἀλλά ποῖημα Θεοῦ ἀπ' αἰώνων ὑπάρχον καί ὅτι κατὰ τοῦτο μίαν ἡσπάζετο οὗτος «ἀπαξαπλῶς ἀρχήν τῶν ὄντων, τόν Θεόν Πατέρα», αὐτόν ὁμολογῶν καί «ἀρχήν Υἱοῦ» (Εἰς Ἰωάννην Ὑπόμνημα, τόμ. 1, 17· Πατρ. Migne τόμ. 14). Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Μαρκέλλου, ἣτις εὕρισκει τήν ἀναίρεσιν καί ἐν τῷ περιεχομένῳ τοῦ συγγράμματος, ἐν ᾧ ἐκτίθενται ἔτι καί αἱ περί ἐρμηνείας τῆς Γραφῆς ἀρχαί τοῦ Ὠριγένους, καί ἥς πρῶτος ὑπέδειξε τό ἄτοπον Εὐσέβιος ὁ ἱστορικός (Κατά Μαρκ. 1, 4), εἰπὼν τάδε: «Οὐδέν Πλάτωνος περί ἀρχῶν μνημονεύεται βιβλίον, οὐδέ Ὠριγένης ὁμοίως περί ἀρχῶν ἐδόξασε Πλάτωνι ὁ μίαν μόνην τήν ἀγέννητον καί ἀναρχον καί ἐπέκεινα τῶν ὄλων εἰδῶς ἀρχήν, ταύτην τε εἶναι Πατέρα ἑνός μονογενοῦς Υἱοῦ, δι' οὗ τά πάντα γέγονε», ἐπανελήφθη εἴτε ὥς ἔχει εἴτε μετά τροποποιήσεως, καί ὑπό νεωτέρων ἐπιστημόνων, τοῦ Neander, τοῦ Baur, νοοῦντος ὑπό τήν λέξιν ἀρχαί τόν Θεόν, τόν Λόγον τοῦ

Θεοῦ καί τας ψυχάς, τοῦ Baronius, ἐσφαλμένως νομίζοντος ὅτι ὁ Ὁριγένης ἐμιμήθη ἐν τούτῳ τόν Λογγῖνον, γράψαντα ὁμοίως περὶ ἀρχῶν βιβλίον, διότι μεταγενέστερος οὗτός ἐστι τοῦ Ὁριγένους, τοῦ Thomasius, τοῦ Baumgarten καί ἄλλων (Ἰδέ Redepenning, Origenes de Principiis, Lipsiae 1836. - Petrow, Περί Ἀρχῶν, ἐν ρωσσ. μεταφρ., Καζάν 1899, εἰσαγ. XXXV). Ἐκπηγάζει δ' ἡ γνώμη αὕτη ἐκ τοῦ ὅτι εὐρυτάτης ἐν τῷ συγγράμματι τυγχάνουσι διαπραγματεύσεως τὰ ὄντολογικά ζητήματα, εἰς ὃ καί ὁ Ρουφῖνος ἀποβλέπων ἴσως ἐν τῷ πρώτῳ εἰς αὐτό προλόγῳ αὐτοῦ δηλοῖ, ὅτι ἀνέλαβε τοῦ ἔργου τήν μετάφρασιν, θέλων ἵνα παράσχη ὕλην τοῖς βουλομένοις, «*ἵνα ἐπιδῶσιν ἑαυτούς τῇ γνώσει τῶν ὄντων*». Ἄλλοι δ' ὅλως ἀτόπως, παρενεχθέντες ὑπὸ τῆς ἡμαρτημένης εἰς τό λατινικόν μεταφράσεως τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» διὰ τοῦ vel de Principiis vel de Principatibus, ὑπέλαβον, ὅτι ὁ λόγος ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἐστὶ περὶ ἀρχῶν, περὶ ἐξουσιῶν = de potestatibus, παρερμηνευομένων ἐν τούτῳ προδήλως τῶν λόγων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῇ (Κεφ. 1, 16), «ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατά καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι» (Redepenning, Orig. de Princ., Lipsiae 1836 - Petrow, Περί Ἀρχῶν, ἐν ρωσσ. μεταφρ., Καζάν 1899, εἰσαγ. XX). Ἀλλὰ τήν ἀληθῆ τοῦ τίτλου τοῦ συγγράμματος ἔννοιαν δίδωσιν αὐτὴ τῆς λέξεως «ἀρχαί» ἡ σημασία ἐν τῇ παρ' Ὁριγένει χρήσει, ὡς καὶ τό περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος. Ἐν δέ μέρος ἰδίᾳ τῶν εἰς Ἰωάννην ὑπομνημάτων (13, 46· Πατρ. Migne τόμ. 14) παρέχει, ὡς λέγει ὁ Redepenning, τήν καλλιτέραν τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγράμματος ἐρμηνείαν. Ἐχει δέ τοῦτο ὧδε: «Οἶμαι δὴ, ὅτι ἐπὶ πάσης τῆς ἐκ πλειόνων θεωρημάτων τέχνης καὶ ἐπιστήμης, σπείρει μὲν ὁ τὰς ἀρχάς εὐρίσκων, ἅστινας ἕτεροι παραλαμβάνοντες, καὶ ἐπεξεργαζόμενοι αὐτάς, ἑτέροις τὰ ὑπ' αὐτῶν εὐρημένα παραδίδόντες, αἵτιοι ἐξ ὧν εὐρήκασιν γίνονται τοῖς μεταγενεστέροις, οὐ δυνηθεῖσι τὰς τε ἀρχάς εὐρεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς ἐπισυνάψαι, καὶ τό τέλος τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐπιθεῖναι, τοῦ συμπληρωθεῖσιν τῶν τοιούτων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πλήρη τόν καρπὸν ὡς ἐν θερισμῷ αὐτῶν ἀναλαβεῖν· εἰ δέ τοῦτο ἐπὶ τεχνῶν ἐστὶν ἀληθές καὶ τινων ἐπιστημῶν, πόσῳ

πλέον ἐπὶ τῆς τέχνης τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστήμης τῶν ἐπιστημῶν ἐστὶ συνιδεῖν; τὰ γὰρ εὐρεθέντα ὑπὸ τῶν προτέρων ἐπεξεργασάμενοι οἱ μετ' αὐτοὺς παραδεδώκασι τοῖς ἐξῆς ἐξεταστικῶς προσιοῦσι τοῖς εὐρεθεῖσιν ἀφορμὰς τοῦ τό ἐν σῶμα τῆς ἀληθείας μετὰ σοφίας συναχθῆναι». Ἄνευ δέ δυσκολίας καὶ σαφές προκύπτει ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, ὅτι ὁ Ὁριγένης ὑπὸ τὴν λέξιν «ἀρχαί» νοεῖ τὰς θεμελιώδεις τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀληθείας. Τὴν ἔννοιαν δὲ ταύτην ἐπιβεβαιοῖ τό περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος. Διότι ἐν αὐτῷ περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας πραγματεύεται ὁ Ὁριγένης, περὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, ὡς λέγει οὗτος, εἴτ' ἄλλως περὶ τοῦ κανόνος τῆς πίστεως, ὡς ἦν τότε διατετυπωμένος, καὶ ὃν συνοψίζει ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ εἰς τό σύγγραμμα ἐν ἑνδεκα ἄρθροις, βραδύτερον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας συμπληρωθεῖσι καὶ ἐπαυξηθεῖσι. Ἐάν δ' ὁ Ὁριγένης εὐρέως διαπραγματεύηται ἐν τῷ συγγράμματι τὰ ὄντολογικά ζητήματα, ἐάν ἔτι τό δ' βιβλίον ἀφιεροῖ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ θεοπνευστίας καὶ ἐρμηνείας τῆς Γραφῆς ἰδεῶν, τοῦτο διότι καὶ ταῦτα ἐμπεριείχοντο ἐν τῷ κανόνι τῆς πίστεως καὶ μέρος τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελοῦσι καὶ δέν ἡδύνατο συνεπῶς, ἵνα καταλίπη ταῦτα ἄθικτα. Ἐάν δὲ παρέλιπεν ἄλλα ἄρθρα τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ὁ Ὁριγένης, καὶ τοῦτο φυσικόν διὰ μίαν πρῶτην καὶ πρωῒμωτάτην ἀπόπειραν ἐπιστημονικῆς αὐτῆς συνθέσεως.

4. Τόπος καὶ χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν».
Κατὰ τὸν Εὐσέβιον, ὅστις ἐστὶν ἡ κυριωτέρα πηγή, ἐξ ἧς ἀντλοῦνται αἱ περὶ Ὁριγένους εἰδήσεις, τὰ «Περὶ Ἀρχῶν» βιβλία ἐγράφησαν πρό τοῦ καταλιπεῖν αὐτόν τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἥτοι πρό τοῦ 231, ἔτος καθ' ὃ ἠναγκάσθη, ἵνα θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐν αὐτῇ διαμονήν. «Οὐ μὲν ἀλλά, λέγει οὗτος, ἀριθμήσας ἄλλα τινὰ συγγράμματα τοῦ Ὁριγένους ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συντεθέντα, καὶ τὰ περὶ Ἀρχῶν πρό τῆς ἀπ' Ἀλεξανδρείας μεταναστάσεως γράφει καὶ τοὺς ἐπιγεγραμμένους Στρωματεῖς, ὄντας τὸν ἀριθμὸν δέκα, ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρου συντάττει βασιλείαν». Ἡ σειρά αὕτη, καθ' ἣν ὁ Εὐσέβιος κατατάσσει χρονικῶς τὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνταχθέντα συγγράμματα τοῦ Ὁριγένους θεωρητέα ἀκριβῆς, διότι ὁ Εὐσέ-

ή φροντίς τοῦ μή σκανδαλίσαι τήν συνείδησιν τῶν ἀπλουστέρων. Ἐπί πλέον δ' ἐν τοιοῦτο σύγγραμμα, ἐμπνεόμενον ὑπό μεγάλης ιδέας, δέν ἐπιτρέπει τό φρονεῖν, ὅτι εἶναι νεανικόν. Εἰς ἐπίμετρον δέ, κατὰ τόν Ρετrow, δέν δυνάμεθα, ἵνα εἴπωμεν, ὅτι ὑπάρχουσι νεανικά συγγράμματα διά τόν Ὁριγένη, ὅστις ἤρξατο βραδέως ἵνα γράφῃ (Ἐνθ' ἄνωτ., εἰσαγ. ΙΧ).

5. Ἀφορμή καί σκοπός τῆς συγγραφῆς τοῦ «Περί Ἀρχῶν»
Ὁ Ὁριγένης, ὡς ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ εἰς τό «Περί Ἀρχῶν» δηλοῖ, προήχθη εἰς τήν συγγραφήν τῶν βιβλίων τούτων ἀφορμηθεῖς μέν ἐκ τῶν τότε κρατουσῶν διαφωνιῶν μεταξύ τῶν ὁμολογούντων τήν εἰς Χριστόν πίστιν οὐ μόνον ἐν τοῖς ἐπουσιώδεσιν ἀλλά καί ἐν τοῖς σπουδαιοτάτοις, βουλευσάμενος δ' ἵνα ἐξηγήσῃ διά τε τοῦ λόγου καί τῆς Γραφῆς τό πῶς καί πόθεν ἐστίν αὕτη ἡ ἐκείνη ἡ ἀλήθεια, ἣν παρέδωκαν οἱ Ἀπόστολοι ἀπλῶς εἰπόντες, ὅτι ἐστί, παρασιωπήσαντες δέ τό πῶς καί πόθεν ἐστί, καί ἵνα ἐκ πασῶν τῶν τῆς πίστεως ἀληθειῶν ἐν σῶμα, ἐν σύστημα ἀποτελέσῃ - ἔργον ἐπιτετραμμένον καί ἐπιβεβλημένον τοῖς φιλομαθέσι, τοῖς τῆς σοφίας ἐρασταῖς, τοῖς ἡξιωμένοις τῶν ἐξόχων δωρεῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος (Περί Ἀρχῶν, πρόλ. §2, 3, 10). Ὑπῆρξαν, λοιπόν, κατὰ ταῦτα διά τόν Ὁριγένη ἀφορμή τῆς τοῦ συγγράμματος τούτου συνθέσεως αἱ σύγχρονοι ἐν τοῖς χριστιανοῖς περί τῶν ζητημάτων τῆς χριστιανικῆς πίστεως συζητήσεις καί διαφωνίαι, ὑπονοεῖ δέ βεβαίως ὁ Ὁριγένης τάς περί τοῦ δόγματος τῆς Ἀγίας Τριάδος συζητήσεις, ἅς προὔκालουν αἱ αἱρέσεις τῶν Ἀντιτριαδικῶν καί Μοναρχικῶν, ὑποβιβάζουσαι τήν ἀξίαν τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πνεύματος. Ἀλλ' ἐάν ἐξετάσωμεν τάς συνθήκας, ἐν αἷς διετέλει τότε ὁ Χριστιανισμός, θά κατίδωμεν, ὅτι ἄλλη ἐστί καί σπουδαιότερα ἡ αἰτία ἡ τόν Ὁριγένη ἐπὶ τό μέγα παρακινήσασα ἐγχείρημα. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τότε κέντρον ἀποτελούση μεγάλης πνευματικῆς κινήσεως, δισταυροῦντο καί διηγκωνίζοντο πᾶσαι τοῦ ἀρχαίου κόσμου αἱ διδασκαλῖαι, ὅσαι ἐν Ἑλλάδι καί ἐν Ἀνατολῇ ἀνεπτύχθησαν, δεινός δέ διεξήγετο μεταξύ αὐτῶν ἀγών περί ἐπικρατήσεως, στρεφόμενος κυρίως κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὗ τήν ζωτικότητα ἔβλεπον, διά τήν ὕπαρξιν δ' αὐτοῦ ἐπικινδυνότερος ἦν ὁ Γνωστικισμός, ἡ πληγή αὕτη τοῦ β' καί γ' αἰῶνος, παρουσιάζων τήν πεπλανημένην καί ψευδῇ

αὐτοῦ διδασκαλίαν ὑπὸ περίβλημα χριστιανικόν. Φυσικόν δ' ἦτο, ἵνα ὁ Χριστιανισμός, τῆς ἰδίας κηδόμενος ὑπάρξεως, ἀντιδράσῃ κατ' αὐτῶν καί, ἐπειδὴ οἱ ἀντίπαλοι κατεφρόνουν τῆς μορφῆς, ἐν ἣ προσεφέρετο τότε ὁ Χριστιανισμός - ἄνευ ἀποδείξεως καὶ ἄνευ ἐσωτερικῆς τῶν κεφαλαίων αὐτοῦ ἀλληλουχίας -, ἐπάναναγκες ἐκρίνετο ὑπὸ τῶν ἐξόχων ἐν τοῖς χριστιανοῖς ἀνδρῶν ἢ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐπιστημονικὴ διὰ τοῦ λόγου ἐπεξεργασία καὶ ἐν συστήματι διατύπωσις, ἐντὸς ὅμως πάντοτε τῶν διαγραφομένων ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὁρίων. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Χριστιανισμός ἀπὸ «ψιλῆς πίστεως», εἰς ἣν ἠρκοῦντο οἱ πολλοὶ ἐν τοῖς χριστιανοῖς, θά καθίστατο «πίστις μετὰ λόγου ἢ γνῶσις», ἣν καὶ ἐκτός τῆς ἀνωτέρω αἰτίας φυσικόν ἦτο, ἵνα ἐπιζητῇ ὁ πεπαιδευμένος χριστιανὸς καὶ κατ' ἐξοχήν ὁ Ὁριγένης, ἀνὴρ πλήρης πνευματικῶν χαρισμάτων.

6. Ἀποπλάνησις τοῦ Ὁριγένους καὶ αἰτία αὐτῆς. Ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ τοῦτο ὁ Ὁριγένης δὲν ἠδυνήθη, ἵν' ἀγάγῃ εἰς πέρας χωρὶς νὰ ὑπερπηδήσῃ τοὺς φραγμούς, οὓς ὕψου ἢ παράδοσις, καίτοι ἀπὸ ταύτης ἀφωρμήθη, καίτοι ἐδήλου, ὅτι ταύτην ἤμελλεν ἵνα ἔχῃ πάντοτε γνώμονα ἐν τῷ ἔργῳ, καίτοι ἐκήρυττε ταύτην μόνην πιστευτέαν ἀλήθειαν, ἣτις ἐν οὐδεμιᾷ εὗρηται πρὸς ἐκείνην διαφωνία (Περὶ Ἀρχῶν, πρόλ. § 2, 4, 9). Κινούμενος οὗτος ἐν μέσῳ καταπληκτικοῦ ὄγκου ἰδεῶν διαφορωτάτων δὲν ἔμεινεν ἀπ' αὐτῶν ἀνεπηρέαστος, παρουσίασε δὲ σύστημα, περικλεῖον θεωρίας, ἀνηκούσας εἰς πάντα τὰ τότε φιλοσοφικά συστήματα καὶ εἰς τὰς τῶν Γνωστικῶν αἱρέσεις, ἀλλὰ παρατηρεῖται ἐν αὐτῷ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πλατωνικοῦ στοιχείου, εἰς ὃ ὀφείλεται καὶ ἡ τάσις τοῦ Ὁριγένους πρὸς πνευματοποίησιν τῶν πάντων, ἥς συνέπεια ἄμεσος ὑπῆρξεν ἡ μετ' ἐπιμονῆς ἐφαρμογὴ ἐν τῇ ἐξηγητικῇ τοῦ ἀλληγορισμοῦ. Κατὰ τὴν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι στοιχεῖον κατώτερον, ἐστερημένον πραγματικότητος ἢ τοῦλάχιστον ἐξαρτῶν τὴν πραγματικότητα αὐτοῦ ἐκ στοιχείου ἀνωτέρου. Καὶ ὁ Ὁριγένης διατεθειμένος ὑπὲρ τῆς ιδέας ταύτης, τῆς καὶ ιδέας ἄλλως κεντρικῆς πασῶν τῶν τότε φιλοσοφικῶν ἰδεολογικῶν τάσεων, ἐθεώρει πᾶν πραγματικόν, πᾶν ἱστορικόν, σύμβολον ἄλλης πραγματικότητος ἀνωτέρας τάξεως, ἐφήρμοσε δὲ τὴν θέσιν ταύτην καθ' ὑπερβολὴν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν,

θεωρῶν τό γράμμα εὐτελές, ἐπιζητῶν δέ διά πᾶσαν λεπτομέρειαν μίαν ἄλλην κεκρυμμένην ἔννοιαν (Dictionnaire de Théologie A. Vacant, Paris 1903, τόμ. Α', σελ. 815).

Ἄτοπον δ' ὁμως ὅλως ἤθελε βεβαίως εἶσθαι τό ἐξαγαγεῖν ἐντεῦθεν τό συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ὠριγένης ἐφιλοσόφει μᾶλλον καί δὴ καί ὡς πλατωνικός, ἢ ἐθεολόγει, ὅτι δολονότι ἐπέτρεψεν ἑαυτῷ ἐκουσίως, ἵνα θυσιάσῃ τήν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειαν εἰς τήν θύραθεν σοφίαν ἢ ὅτι οὐδέν ἕτερον ἔπραξεν ἢ ὑπ' ἄλλον τύπον ἐκείνο ὅπερ ἔπραττον οἱ Γνωστικοί, οὓς ἤθελεν, ἵνα καταπολεμήσῃ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τά συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους μαρτυροῦσιν οὐχί τήν συνήθη τῆς φιλοσοφίας γνῶσιν, ὅτι ἐδιδάχθη αὐτήν καί εἰσήγαγεν εἰς τήν Κατηχητικήν Σχολήν, καί συνίστα τήν σπουδὴν αὐτῆς (Ἐπιστολή πρὸς Γρηγόριον τόν Θαυματουργόν), ἀλλ' ἐξίσου ἀληθές ἐπίσης, ὅτι παρά ταῦτα ἡ κρίσις τοῦ Ὠριγένους περὶ τῆς φιλοσοφίας ἦν δυσμενής. Ψέγει ταύτην καί εὐτελίζει, θεωρεῖ τοὺς φιλοσόφους ἀναξιούς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καί παραβάλλει μάλιστα πρὸς τοὺς Χαλδαίους τόν Πλάτωνα, ὅστις ἠρύσθη τά φιλοσοφήματα αὐτοῦ ἐκ τῶν Γραφῶν (Περὶ Ἀρχῶν Γ', VI, 1), ἐπιμένων πάντοτε, ἵνα κηρύττῃ ἀλήθειαν πᾶν ὃ,τι δέν διαφωνεῖ πρὸς τήν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν. Ἐάν δ' ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ὠριγένους ἀπαντῶσιν ιδέαι, ἀνήκουσαι εἰς τὰς ἑλληνικὰς φιλοσοφικὰς σχολάς, αἱ ιδέαι αὗται ἦσαν τότε κοιναί, ἦσαν ιδέαι τῆς ἐποχῆς, ἦσαν ιδέαι συνεπῶς καί αὐτοῦ τοῦ Ὠριγένους. Διότι, ὡς λέγει ὁ Denis, «αἱ ιδέαι, ὅσῳ καί ἂν τις μένῃ σταθερός ἐν τῇ πίστει αὐτοῦ, οὐδέποτε μένουσιν ἀπροσπέλαστοι καί ἄνευ ἀμοιβαίας ἐπενεργείας ἀκουσίας καί ἀσυνειδήτου συμμίξεως» (De la philosophie d' Origène, Paris 1884, σελ. 3). Τοιαύτη εἶναι περὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ κρίσις τῶν διασημοτέρων, οἵτινες ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις περὶ τοῦ Ὠριγένους ἔγραψαν. «Ὁ Ὠριγένης, λέγει ὁ ρηθεὶς Denys, ἐχρήσατο ἀναμβισθητήτως τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ διὰ τήν ἐκφρασιν τῶν διδασκαλιῶν αὐτοῦ, δανεισθεὶς παρ' αὐτῆς οὐ μόνον τήν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀλλὰ καί ὑποθέσεις, μετ' ἀρκούντως σημαντικῶν τροποποιήσεων, ὡς εἰσαγωγὴν εἰς τὰς ιδέας αὐτοῦ. Ἀλλὰ δέν πρέπει, ἵνα κατέρχηται τις πολὺ εἰς λεπτομερείας καί λέγειν ταύτην ἢ ἐκείνην τήν διδασκαλίαν ἐδανείσθῃ ὁ Ὠριγένης παρά τοῦ Πλάτω-

νος ἢ τῶν Στωϊκῶν. Οὐχί, αἱ διδασκαλῖαι εἶναι ἴδιαι αὐτοῦ καί τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ (Ἔργ. μνημ., σελ. 56-61 καί 613). Ὅμοιαν που ἐκφέρει κρίσιν καί ὁ Dr Koetschau (Origenes Werke, t. I, Leipzig 1899, Einleitung, σελ. 38· ἐν Λεξικῷ τῆς Καθολικῆς Θεολογίας A. Vacant, σελ. 818), λέγων ταῦτα: «Καίτοι ἀληθῶς ἦν Ἕλλην καί βαθέως ἐμπεποτισμένος ὑπό τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅμως ἀποφεύγει σαφῶς, ἵνα ταυτισθῇ μετά τῶν Ἑλλήνων ἢ μετά τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τῇ ἀληθείᾳ ἐν ταῖς θεμελιώδεσι φιλοσοφικαῖς αὐτοῦ βλέψεσιν ἀκολουθεῖ τοὺς πλατωνικοὺς ἐγγύτατα, ἀλλ' ἀποχωρίζεται αὐτῶν ἐν παντί ὅπου ἡ χριστιανικὴ αὐτοῦ πίστις διαγράφει αὐτῷ ἀνυπερβλήτον ὅριον. Θά ἦτο, λοιπόν, πλάνη τό ἀποδοῦναι τὸν Ὁριγένη εἰς ὠρισμένην φιλοσοφικὴν σχολήν». Τῆς αὐτῆς ἔχεται γνώμη καί ὁ A. de la Bapte (Μνημονευθέν Λεξικόν Καθολικῆς Θεολογίας, σελ. 815-816). Οὐχί, λοιπόν, πηγή ἐμπνεύσεως ἦν διὰ τὸν Ὁριγένη ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, μόνον δ' ὡς ὄργανον ἐχρησιμοποίησεν αὐτὴν οὗτος, δανεισθεὶς παρ' αὐτῆς τοὺς ὅρους καί τὰ μέσα τῆς ἐκθέσεως, κατὰ ταῦτα δέ καί οὐχί ὀρθῶς νομίζεται ὑπό τινων, ὅτι τῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν προσκολλήσῃ δέον, ἵνα ἀποδοθῇ ἡ τῶν πλανῶν τοῦ Ὁριγένους αἰτία.

Ἀλλὰ μήτοι καί διὰ τό γεγονός, ὅτι παρατηρεῖται τις ἀναλογία τοῦ συστήματος τοῦ Ὁριγένους πρὸς τὰ τῶν Γνωστικῶν καί ὅτι κοιναί τινες ὑπάρχουσιν ιδέαι ἐν τοῖς συστήμασιν ἐκείνου τε καί τούτων πρέπει ἵνα θεωρηθῇ οἰκειούμενος αὐτῶν τό ἔργον καί εἰς τοῦτο ἡ ἀποπλάνησις αὐτοῦ ἀποδοθῇ; Τοιαύτην τινά κρίσιν ἐξήνεγκε περὶ τοῦ Ὁριγένους ὁ Harnack, γνώμην τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ritschl διερμηνεύων (Ὁρθόδ. Ὁμιλ., ρωσσικόν περιοδικόν, 1902, τεῦχος Ἰανουαρίου, σελ. 129). Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐντελῶς εἶναι ἐσφαλμένη καί ἀβάσιμος. Ὁ Ὁριγένης πρωτίστως πανταχοῦ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Γνωστικῶν, διακρίνεται δ' ἀπ' αὐτῶν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Οὗτος μὲν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἀφορμᾶται καί περιορίζει τὴν προσπάθειαν αὐτοῦ εἰς τὴν διασάφησιν αὐτῆς καί τὴν εἰσδυσιν εἰς τὴν ὑψηλὴν καί βαθεῖαν αὐτῆς ἐννοίαν διὰ τοῦ λόγου, ἐκεῖνοι δ' ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῆς ιδέας, ὅτι ἐδόθη πρωταρχικῶς τοῖς πνευματικοῖς ἀνθρώποις γνῶσις τις διασπαρεῖσα σὺν τῷ χρόνῳ κατὰ μέρη

εἰς τὰς διαφόρους θρησκείας, ἐστράφησαν πρὸς ἀπάσας τὰς διδασκαλίας, ἐξαιρέτως δὲ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν πρὸς περι-συλλογὴν τῆς γνώσεως ἐκείνης. Οὗτος μὲν κηρύττει, ὅτι πᾶς μεμορφωμένος χριστιανὸς δύναται, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν γνώσιν τῆς πίστεως, ἀπορρίπτων πᾶσαν ἄλλην διαίρεσιν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἐκεῖνοι δὲ διαιροῦσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς πνευματικούς, τ. ἔ. ἀνθρώπους φέροντας ἐν ἑαυτοῖς πνεῦμα, τμῆμά τι τῆς θείας οὐσίας καὶ μόνους δυναμένους, ἵνα τύχωσι τῆς γνώσεως, ἣν ἐπεζήτουν, καὶ κεκτημένους ἔτι ἀπόλυτον ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς πίστεως ἐλευθερίαν, τοὺς ἄλλους δὲ ψυχικούς, οἷς καὶ ἀνήκει μόνον ἡ πίστις. Οὗτος μὲν ἀποδέχεται πάσας τὰς γραφάς, προσκείμενος τῇ παραδόσει τῆς Ἐκκλησίας, ἐκεῖνοι δ' ἀπέρριπτον τὰς ἱεράς βίβλους, ἐν αἷς εὗρισκον ἀναίρεσιν τῆς κοσμοθεωρίας, ἣν ἐδημιούργουν. Καὶ ἐν γένει πλήρης ἐν πᾶσι τοῖς σημείοις ὑπάρχει διάστασις μεταξύ Ὁριγένους καὶ Γνωστικῶν, καθ' ὧν, ὡς εἵπομεν, ἐπιτίθεται ἐν πᾶσιν αὐτοῦ τοῖς συγγράμμασιν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, εἶναι, κατὰ τὸν Ritter (Χριστ. Φιλ., γαλ. μετάφρ., τόμ. Α', σελ. 426), μία ἀπλῆ συγγένεια, οὐχὶ ὅμως ὡς πρὸς τὸ ἐπαναστατικὸν στοιχεῖον, ἀλλ' ὡς πρὸς τὰς ιδέας καὶ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας, ἐξηγεῖται δ' ἡ συγγένεια αὕτη ἐκ τοῦ ὅτι ἐν μέσῳ τοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος ἐργάζονται οὗτός τε καὶ ἐκεῖνοι καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν αὐτῶν κοινῶς κρατουσῶν ιδεῶν διατελοῦσι. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία, λέγει τις, πάντοτε ἐξετίμησε τὰς ἐργασίας τοῦ Ὁριγένους, ἀπορρίπτουσα μόνον ἐνίας αὐτοῦ ψευδεῖς γνώμας, ὅπερ ἀδύνατον ἐὰν μόνον ἐτελείωσε τὸ ἔργον τῶν Γνωστικῶν (Μνημονευθέν τεῦχος Ὁρθοδ. Ὁμιλ., σελ. 129). Ἐσφαλμένη, ὅθεν, ἐστὶν ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Ὁριγένης κατατακτέος μεταξύ τῶν Γνωστικῶν καὶ ἁδικῶν, ἵνα ὀνομάζεται Γνωστικός (Πίστις καὶ Νοῦς, ρωσικὸν περιοδικόν, ἔτους 1901, ἀρ. 20, σελ. 555. Τὸ αὐτὸ περιοδικόν ἔτους 1898, ἀρ. 21, σελ. 525-539).

Πολλοὶ ἐπιμένουσιν ἐν τῇ ιδέᾳ, ὅτι τὸν Ὁριγένη παρεπλάνησεν ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτοῦ μέθοδος, ὁ ἀλληγορισμός, οὔπερ ἐποίησατο εὐρυτάτην χρῆσιν, πολὺ ὀλίγον χρησιμοποίησας τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐξήγησιν, καίτοι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς. Μεταξύ τῶν τοιούτων διακρίνεται

διά τήν θέρμην, μεθ' ἧς ὑποστηρίζει τήν ιδέαν ταύτην ὁ Denis (Μνημονευθέν σύγγραμμα, σελ. 40-48). Σχεδόν, λέγει οὗτος, πάντοτε εἰς τήν ἀλληγορίαν ὑπερπηδᾷ ὁ Ὁριγένης, ἥν προῦκάλεσεν οὐχί μόνον τό γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες δεχόμενοι τόν Χριστιανισμόν, ὡς φιλοσοφίαν, μετεχειρίζοντο τās ἱστορικάς τῆς Βίβλου παραδόσεις ὡς τήν μυθολογίαν αὐτῶν, ἀλλά καί ὁ κατά τῶν Ἰουδαίων καί τῶν Γνωστικῶν ἀγών καί αὐταί τοῦ κηρύγματος αἱ συνθῆκαι. Κατά μέν τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες προσκείμενοι ταῖς νομικαῖς διατάξεσι κατηγοροῦν τῶν χριστιανῶν, ὅτι δέν ἐτήρουν αὐτάς, ἔδει, ἵν' ἀποδείξῃ ὁ Ὁριγένης διά τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, ὅτι αἱ τελεταί ἐκεῖναι καί θυσίαι ἦσαν τύποι καί σκιαί, κατά δέ τῶν Γνωστικῶν, προσπαθούντων διά τῆς γραμματικῆς ἐξηγήσεως, ἵνα ἐξαγάγῃ συμπεράσματα ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥφειλεν ἐπίσης, ἐν τῷ συμφέροντι τῆς πίστεως, ἵνα τῆς αὐτῆς ποιήσῃται μεθόδου χρῆσιν. Καί αἱ συνθῆκαι δέ τοῦ κηρύγματος ἐπέβαλλον τήν χρῆσιν τῆς μεθόδου ταύτης, διότι τότε τό κήρυγμα ἐγίγνετο, ἐρμηνευομένων κατά σειράν τῶν ἱερῶν βίβλων, εὐνοήτως δ' ἐκ τῶν ἱστορικῶν βίβλων, ὧν τό περιεχόμενον δέν ὑπεβοήθει ἀμέσως τό ἔργον τῆς πνευματικῆς οἰκοδομῆς, ὥφειλεν, ὁ Ὁριγένης, ἵνα ἐξαγάγῃ, ἀλληγορικῶς ἐρμηνεύων, ἐννοίας ἀρμοζούσας εἰς τόν σκοπόν τοῦ κηρύγματος, τόν ἠθικόν τοῦ ἀκροατηρίου καταρτισμόν. Βεβαίως προφανές, ὅτι ἐπιβλαβέστατος ὑπῆρξεν ὁ ἀλληγορισμός διά τόν Ὁριγένη, ὃν, ὡς λέγει ἕτερός τις, ἡγαγεν ἀκουσίως καί εἰς αὐτήν τοῦ Χριστιανισμοῦ τήν ἄρνησιν, διότι μή ὑπάρχοντος ἀληθῶς προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, κατά τόν Ὁριγένη, ἀπολύτρωσις δέν ἀπαιτεῖται καί ὁ Χριστιανισμός μετ' ἐκείνου, ὃπερ φέρει ἰδιάζον, ἐκλείπει (Πίστις καί Νοῦς, ρωσσικόν περιοδικόν ἔτους 1901, ἀρ. 20, σελ. 514). Ἀλλά δύναται, ἵνα θεωρηθῇ καί ὁ ἀλληγορισμός ὡς αἰτία καί δῆ ἡ κυριωτάτη τῆς ἀποπλάνησεως τοῦ Ὁριγένους; Ἐάν ὁ ἀλληγορισμός οὗτος ὀφείλεται κυρίως, ὡς εἵπομεν, εἰς τās μεταφυσικάς τοῦ Ὁριγένους ιδέας, δευτερεύουσιν ἐπεχόντων θέσιν τῶν ὑπό τοῦ Denys ὑποδεικνυμένων λόγων τῆς προελεύσεως αὐτοῦ, τότε ἡ εὐθύνη τῆς τοῦ Ὁριγένους ἀποτυχίας ἀνήκει πᾶσα εἰς τόν ἄκρον αὐτοῦ ἰδεολογισμόν, ὅς εἶναι ὁ γενικός χαρακτηριστήρ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καί ὅς ἐκδηλοῦται ἐν

ὅλων αὐτοῦ τῷ μεγαλοπρεπεῖ συστήματι. Ἄλλ' ἀνθ' ὅλων τούτων δέν εὐρίσκομεν ἄράγε τήν ἀληθεστέραν ἐξήγησιν τῆς ἀποπλάνησεως τοῦ Ὁριγένους ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ φύσει τοῦ ἔργου, ὅπερ ἀνέλαβε καί δὴ πρῶτος αὐτός καί ἐν πρῳίμῳ ἐποχῇ, διδάξας τόν κόσμον διά τῶν ἀποτελεσμάτων, εἰς ἃ ἔφθασεν, ὅσον δυσχερές ἢ μᾶλλον ἀδύνατον, ἵν' ἀποφευχθῶσιν οἱ κίνδυνοι ἐν τῇ ἀποπειρᾷ τῆς ὑπό τοῦ λόγου οἰκειοποιήσεως τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας ἄνευ τοῦ χειραγωγοῦ, ὃν ἔδωκεν ἡ Ἐκκλησία καί ὃν δέν εἶχε τότε ὁ Ὁριγένης; Διά τῆς μεγαλοφυοῦς αὐτοῦ διανοίας ἠθέλησεν ὁ Ὁριγένης, ἵνα εἰσδύσῃ εἰς τὰ αἰώνια ζητήματα, ἅπερ τό θεῖον προὔβαλεν εἰς τό ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅτε ἡ Ἐκκλησία δέν ἀπεφάνητο εἰσέτι ἐπιστήμῳς καί ὀλοκληρωτικῶς ἐπ' αὐτῶν καί δὴ καί ἐν κέντρῳ, ἔνθα τοσοῦτος ἐτελεῖτο συμφυρμός ἰδεῶν καί συστημάτων παντός εἶδους, οὗ τήν ἐπίδρασιν δέν ἠδύνατο, ἵν' ἀποφύγῃ, ἐν μέσῳ αὐτοῦ ὢν καί διανοούμενος καί ἐργαζόμενος, τό τῆς Ἀρχῆς τοῦ παντός καί τῆς μυστηριώδους ἐσωτερικῆς ζωῆς αὐτῆς, ὡς Τριάδος, τό τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τόν κόσμον, τό τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καί τοῦ τέλους, ζητήματα ἐν οἷς, ὡς ἔλεγεν ὁ μεταφραστής τῶν «Περὶ Ἀρχῶν» Ρουφῖνος, οἱ φιλόσοφοι, καταναλώσαντες ἅπασαν αὐτῶν τήν ζωήν, οὐδέν ἠδυνήθησαν, ἵνα εὕρωσιν. Ἄφευκτον ἦτο, ἵνα πλανηθῇ καί ἀποτύχῃ, ὡς ἔχει ἄφευκτον τό ναυάγιον πλοῦς ἐν νυκτί ἐν ἀγνώστοις τόποις καί διά μέσων ἀνεπαρκῶν. Δέν ἀναφέρει ἡ Ἱστορία καί δέν βλέπομεν ἔτι καί σήμερον, παρά τόν τοσοῦτον διαρρεύσαντα χρόνον, παρά τὰς τοσαύτας ἀποτυχίας, τοσαῦτα θύματα ἀποπειρῶν, οἷα ἡ τοῦ Ὁριγένους, ὅταν χειραγωγοί ἐν τῷ ἔργῳ δέν τίθενται αἱ ἀρχαὶ τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων τοῦ δ' καί ε' αἰῶνος, οἵτινες «ἐδημιούργησαν σύστημα χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐν ᾧ ἡ πίστις καί ὁ λόγος οὐ μόνον δέν ἀντιφάσκουσιν ἀλλήλοις, ἀλλὰ καί ἀπαρτίζουσι ζῶσαν ἐνότητα καί ἁρμονίαν» (Πίστις καί Νοῦς, ρωσσικόν περιοδικόν ἔτους 1898, ἀρ. 22, σελ. 617). Οὗτοι ἐπέτυχον τούτου, περιορίσαντες αὐστηρῶς τοῦ νοός αὐτῶν τήν ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς πίστεως ἐνέργειαν, μεταχειρισθέντες δέ κυρίως τόν λόγον, ὅστις δέν ἔχει κῦρος ἐν τοῖς θείοις, ὡς ἐκήρυξεν ἡ Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ὡς ὄργανον μόνον συστηματικωτέρας ἐξωτερικῆς τῶν θείων ἀληθειῶν δια-

τυπώσεως. Τούτου ἤθελεν, ἵνα ἐπιτύχη καί ὁ Ὁριγένης, ἀλλ' ἠθέλησε τοῦτο ἐνωρίς, πρὶν ἢ ἔτι ὑπὸ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας δια- τυπωθῶσιν οἱ καθοδηγητικοὶ ἐν τούτῳ κανόνες, ἐμπιστευθεὶς δέ τὸ πᾶν εἰς τὴν εὐρύτητα καί τὸ ὕψος τῆς διανοίας αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ προσεγγίσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς διδασκαλίας τοῦ λόγου πρὸς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειαν, διεσάφησε τὸνναν- τίον καὶ ἀνεπλήρωσε ταύτην δι' ἐκείνων, μετὰ πολλῆς ὁμως τῆς ἀμφιβολίας καὶ τοῦ δέους τοῦτο πράξας.

7. Πλάναι τοῦ Ὁριγένους, ἐπιρροή αὐτῶν ἐπὶ τῆς τύχης αὐτοῦ καὶ κρίσις περὶ αὐτοῦ. Ἐπλανήθη, λοιπόν, ὁ Ὁριγένης καὶ ἐκ τῶν πλανῶν, ὑφ' ὧν ἠχμαλωτίσθη, λέγει ὁ Möhler, οὐδέ- ποτε θὰ δυνηθῇ τις τέλεον, ἵνα καθάρῃ αὐτόν (Die Patrologie, τόμ. Α', σελ. 569). Αἱ πλάναι δ' αὐτοῦ, τὰς ὁποίας ὁμως πρέ- πει, ἵνα τονισθῇ, ὅτι ὁ Ὁριγένης, κατὰ τὸ πλεῖστον, ὡς γνώμας ἐξέφρασε καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀβεβαιότητος, συνίστανται ἐν τοῖς ἑξῆς: α') "Ὅτι ὑπάρχουσι βαθμοὶ ἐν τῇ θεότητι· ἐλάττων τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, ἥττον δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. β') "Ὅτι ὁ κό- σμος συναίδιος ὑπάρχει τῷ Θεῷ· οὐδέποτε ἦν χρόνος, ὅτε ὁ κό- σμος οὐκ ἦν, οὐδ' ἔσται χρόνος, ὅτε κόσμος οὐκ ἔσται, διότι ὁ Θεός οὐδέποτε δύναται, ἵνα ἀπρακτῇ καὶ μὴ ἐκδηλοῖ τὴν παν- τοκρατορικὴν Αὐτοῦ ἐνέργειαν, ὅτι δέ, κατὰ ταῦτα, πρὸ τοῦ κόσμου τούτου ὑπῆρξαν ἕτεροι κόσμοι καὶ ἄλλοι μετὰ τοῦτον ἔσονται. γ') "Ὅτι προὔπῃρχον αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ἄλλῳ κόσμῳ, ἀμαρτοῦσαι δὲ κατερρίφθησαν εἰς τὸν πλασθέντα τοῦτον ὑλικόν κόσμον πρὸς τιμωρίαν καὶ κάθαρσιν (ἄρνησις τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος, τῆς θεμελιώδους τοῦ Χρι- στιανισμοῦ ἀληθείας). δ') "Ὅτι προὔπῃρχε καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ, ἥτις ἀποσταλεῖσα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀνέλαβε τὸ ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας σῶμα, σκοπόν δ' ἔχει ἡ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἀπολύτρωσις τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ὕλης τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἐπαναγωγὴν εἰς τὴν πρῶ- την κατάστασιν. ε') "Ὅτι ἔμψυχοί εἰσιν οἱ ἀστέρες, οἰκούσης ἐν αὐτοῖς λογικῆς ψυχῆς. στ') "Ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν σφαιρο- ειδῇ ἔσονται τὰ σώματα. Καὶ ζ') ὅτι αἱ βάσανοί εἰσι πρόσκαι- ροι, ὅτι ποτὲ τὰ πάντα αὐθις ἀποκατασταθήσονται, ὡς ἦσαν ἐν τῇ ἀρχῇ, ἡνωμένα τῷ Θεῷ, καὶ τῶν δαιμόνων ἔτι μετανοούν- των καὶ σωζομένων· οἷα ἡ ἀρχή, τοιοῦτο καὶ τὸ τέλος.

Τὰς πλάνας δὲ ταύτας ἐγκλείον τό θεολογικόν τοῦ Ὁριγένους σύστημα καί προσκροῦν οὐ μόνον εἰς ὠρισμένα θεμελιώδη τῆς Ἐκκλησίας δόγματα, ἀλλὰ καί εἰς τόν τρόπον ἔτι τοῦ σκέπτεσθαι, διότι ἐπετίθετο ἐπ' αὐτῶν εἰς τύπος συγγενῆς τῇ γνώσει (Baumgarten, Dogmengeschichte, τόμ. Α', σελ. 85, 89), ἅμεσον εὗρεν, ἔτι ζῶντος αὐτοῦ, ἀντίστασιν, καί, μετὰ τήν τελευτήν, ἤγειρε περί τό ὄνομα αὐτοῦ καί τήν μνήμην ζωηράς καί μακροχρονίους ἔριδας, αἵτινες, ὡς παρατηρεῖ ὁ Henke, εἶναι φυσικαί μετὰ τόν θάνατον μεγάλου ἀνδρός (Henke, Kirchengeschichte, τόμ. Α', σελ. 160), ἀποληξάσας δ' εἰς τήν καταδίκην αὐτοῦ ὑπό τῆς Ἐκκλησίας πρῶτον μέν ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδῳ τοῦ 543, εἶτα δ' ἐν τῇ Ε' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, εἰ καί περί τοῦ τελευταίου τούτου σοβαραί ἀμφισβητήσεις ὑπάρχουσι, τινῶν μάλιστα (Τσερνιγόβου Φιλαρέτου, Faagar καί ἄλλων) ἀποκρουόντων ὀλοσχερῶς τήν ὑπό τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καταδίκην τοῦ Ὁριγένους. Ἐκτοτε ὁ Ὁριγένης διατελεῖ ὑπό τό φοβερόν ἐκκλησιαστικόν ἀνάθεμα, φέρει τήν βαρεῖαν τοῦ αἰρετικοῦ ἐπωνυμίαν, καλύπτεται ὑπό σκότους καί οὐχί ὑπό φωτός ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐκκλησίας περιβόλῳ, θεθεῖς ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι σκοπόν τοῦ βίου εἶχον τήν διάσεισιν ἐκ θεμελίων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐκεῖνος ὅστις ἦν ἐκ τῶν θερμοτάτων ὑποστηρικτῶν αὐτῆς, ὁ ὑπέρ Χριστοῦ μαρτυρήσας, ὁ πολλάς ομάδας ἀνθρώπων χριστιανούς ποιησάμενος, ὁ ἐν τῇ γενέσει αὐτῶν τόσας πλάνας καταπνίξας, ὁ πολλούς αἰρετικούς ἐπιστρέψας εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, ὁ εἰς ὃν ὀφείλεται ἡ διατύπωσις μιᾶς ἐκ τῶν θεμελιωδεστάτων ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς αἰωνίας τοῦ Λόγου ἐκ τοῦ Πατρός γεννήσεως, ὁ ἰδρυτής τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καί διδάσκαλος γενόμενος πάντων τῶν ἐφεξῆς Πατέρων, ὁ καθ' ὅλον αὐτοῦ τόν βίον ἥρωϊκά παρασχών παραδείγματα ἀρετῆς καί ἐπιεικείας πρὸς τοὺς ἐχθρούς, παρά τὰς σκληροτάτας δοκιμασίας, εἰς ἃς ὑπέβαλον αὐτόν οὗτοι, ὁ συλλήβδην τέλος λάμπων ἐν πάσῃ τοῦ βίου αὐτοῦ γραμμῇ ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ καί τῇ στοργῇ πρὸς τήν πίστιν καί τήν Ἐκκλησίαν καί τοῖς ὑπέρ αὐτῆς πόνοις καί ἀγῶσι. Τοιαύτην ἔσχον ἀτυχῶς τήν συνέπειαν αἱ μεγάλοι τοῦ μεγάλου νοός τοῦ Ὁριγένους ὑπέρ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως προσπάθειαι ἐν ἀγαθῷ συνει-

δóτι καί ζήλω, ὃν σπανιώτατα βλέπει ὁ τήν ἱστορίαν μελετῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Ὠριγένης, λέγει ὁ Denis, «θά ἀνεκόπτετο ἀπό τοῦ πρώτου βήματος, ἐάν ὑπώπτευεν, ὅτι ἐξῆλθε τῆς εὐθείας ὁδοῦ τῆς παραδόσεως» (Μνημονευθέν ἔργον, σελ. 1-2). Καί ἡ μέν Ἐκκλησία προσηνέχθη πρὸς τόν Ὠριγένη, ὡς ἐπέβαλλεν αὐτῇ τό καθῆκον καί ἡ μέριμνα ὑπέρ τῆς προφυλάξεως τοῦ ποιμνίου ἀπό πεπλανημένων δοξασιῶν, ἀνεξαρτήτως τῶν διαθέσεων, ἃς εἶχε, καί τοῦ σκοποῦ, ὑφ' οὗ ἐνεπνέετο ἐκεῖνος, εἰς ὃν τήν ἀρχήν αὐτῶν αὐταὶ ἀνάγουσιν, ἀνεξαρτήτως ἔτι τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διατυποῖ αὐτάς «ἀγωνιστικῶς καί οὐχὶ δογματικῶς» ἢ, ὡς λέγει ὁ Μ. Ἀθανάσιος, «ὡς ζητῶν καί γυμνάζων». Ἀλλ' οἱ ἐκτός τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης διατελοῦντες δέν δύνανται ἢ πολυτελῆ νά καταθέτωσι τοῦ θαυμασμοῦ καί τῆς τιμῆς τόν φόρον ἐνώπιον τοῦ μεγάλου καί ὑψιπετοῦς τοῦ Ὠριγένους πνεύματος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁλόκληρος προῆλθε βιβλιοθήκη, πολυτιμότατος θησαυρός θεολογικῶν καί φιλοσοφικῶν γνώσεων, καί ἐνώπιον τοῦ ἠθικωτάτου αὐτοῦ βίου, πληρεστέραν καί εὐγλωττοτέραν τοῦ ὁποίου ἀπολογίαν δέν δύναται, ἴν' ἀπαιτήσῃ καί ἡ αὐστηροτέρα κριτική, λέγει τις, ὑπερασπίζων τόν Ὠριγένη κατὰ τῶν ἐξισούντων αὐτόν πρὸς τοὺς αἰρετικούς. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἐγκώμια καταπλήσσοντα πλέκονται διὰ τόν Ὠριγένη ὑπὸ τῶν μεγίστων ἐν τοῖς γράμμασιν ἀνδρῶν, φιλοτιμουμένων τίς τίνα νά ὑπερβάλλῃ ἐν τῇ ἐκδηλώσει τοῦ πρὸς ἐκεῖνον ὀφειλομένου θαυμασμοῦ, καί ὑπ' αὐτῶν τούτων ἔτι τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀπήλause τοσαύτης φήμης, ὅσης ἐκεῖνος καί περὶ οὐδενός τό ὄνομα ἡγέρθη καί ἐγείρεται τόση συζήτησις ὅση περὶ τό ὄνομα αὐτοῦ. Θεωρεῖται ὁ ἐνδοξότερος πάντων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, μόνον ἐφ' ἑμῖλλον ἔχων Γρηγόριον τόν Νύσσης. Ὁ Ἱερώνυμος, ἐχθρὸς τοῦ Ὠριγένους, ἀπεκάλεσεν αὐτόν τόν μέγιστον τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοὺς Ἀποστόλους καί τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπανέλαβεν ἐντονώτατα εἰς ἐκ τῶν νεωτέρων, ὁ Moschein. Αὐτός δ' εἶπεν, ἐπίσης, περὶ τοῦ Ὠριγένους τό χαρακτηριστικόν ἐκεῖνο «ἄς μὴ μιμώμεθα τά ἐλαττώματα ἐκείνου, οὗ τὰς ἀρετάς δέν δυνάμεθα, ἵνα φθάσωμεν». Περὶ αὐτοῦ εἶπεν ὁ Αὐγουστίνος τό «ἐκεῖνος ὁ τηλικούτος ἀνὴρ», ὁ δὲ Βικέντιος ὁ ἐκ Λε-

ρίνου ἀνεφώνει τό γνωστόν ἐκεῖνο «κρεῖσσον μετά τοῦ Ὠριγένους πλανᾶσθαι ἢ μετά τῶν ἄλλων ὀρθοφρονεῖν». Ὑμνους δ' ἀληθεῖς προσφέρουσιν εἰς τό πνεῦμα καί τήν ἀρετήν τοῦ Ὠριγένους πολυάριθμοι ἐκ τῶν νεωτέρων, ὑπέροχον πάντες κατέχοντες ἐν τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ θέσιν. Ἀλλά δέν ὀφείλομεν, ἵνα παραλίπωμεν καί τοῦτο, ὅτι καί οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες τιμὴν ἐξεδήλωσαν καί σεβασμόν πρὸς τόν Ὠριγένη. Παραμένει πάντοτε ἀξιοσημεῖωτον φαινόμενον, λέγει ὁ Möhler, ὅτι ἐν ταῖς σφοδραῖς ἀρειανικαῖς ἔρισιν οἱ σοφώτατοι τῆς Ἐκκλησίας ὑπέρμαχοι, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, Βασίλειος ὁ μέγας, καί Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐνεπιστεύθησαν καί τήν ὀφειλομένην αὐτῷ εὐγνωμοσύνην πάντοτε φανερώς ἐξέφρασαν. Ἡδύνατο, λέγει ἕτερος, ἵνα ἔχη μᾶλλον σεβασμίους ἀπολογητάς; Ὁ Ὠριγένης, λοιπόν, ἐν συμπερασματικῇ περὶ αὐτοῦ κρίσει, ὑπερόχους ἔχων τοῦ πνεύματος τὰς ιδιότητας, ὧν μία φαεινοτάτη ἐκδήλωσίς ἐστι τό ἔργον, ὃπερ διὰ τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» ἀνέλαβε, καί κοσμούμενος δι' ἴσων ἠθικῶν τελειοτήτων ἐπεσπάσατο καί ἐπισπᾶται ἀξίως τόν θαυμασμόν τῶν ἐκλεκτοτέρων διανοιῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καί θεολογικοῦ καί τοῦ ἄλλου ἔτι κόσμου, θά ἀπετέλει δέ διὰ τήν Ἐκκλησίαν ἀληθές καί μοναδικόν καύχημα, ἂν μὴ ὑπῆρχε τό σκιερὸν σημεῖον τῆς μοιραίας ἀποτυχίας ἐν τῷ ἐγχειρήματι τῆς διὰ τοῦ λόγου ἐρμηνείας τῶν τῆς πίστεως ἀληθειῶν.

8. Διάταξις τοῦ περιεχομένου τοῦ «Περὶ Ἀρχῶν» ἐν ὅλῳ καὶ ἐν μέρει, τρόπος ἐκθέσεως τῶν ζητημάτων καὶ ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου. Τό «Περὶ Ἀρχῶν» σύγγραμμα ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων βιβλίων, ὧν προηγεῖται εἰσαγωγή, ἐν ἣ ὀρίζεται ἡ ἀφορμὴ καί ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως. Ἐκ τούτων τὰ μὲν δύο πρῶτα δογματικὸν ἀκραιφνῶς ἔχουσι τό περιεχόμενον, τοῦ μὲν πρῶτου πραγματευομένου περὶ τῶν ζητημάτων τῆς καθαρᾶς θεολογίας, περὶ τοῦ ἰδεώδους οὐρανίου κόσμου, τοῦ δέ δευτέρου περὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἑκατέρου δέ τούτων ἐξετάζοντος τοῦ ἄλλου τὰ ζητήματα, ἐφ' ὅσον συνεφάπτονται, τό δέ τρίτον ἠθικόν, ἀντικείμενον ἔχον τὰ κατὰ τόν ἄνθρωπον (κατὰ τό παλαιὸν σύστημα, τό ἀπὸ Ὠριγένους ἀρξάμενον μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως (16ος αἰών), καθ' ὃ δογματικὴ καὶ ἠθικὴ συνήπτοντο), καί τό τέταρτον ἐξηγητικόν, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ

τῆς θεοπνευστίας τῶν Γραφῶν καί ἐκτίθενται αἱ περί ἐρμηνείας αὐτῶν ἀρχαί τοῦ Ὁριγένους, συνδέσαντος οὕτω τοῦ πρώτου συστηματοποιοῦ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας μετά τῆς δογματικῆς καί ἠθικῆς καί τήν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν, κατακλείεται δέ τό σύγγραμμα δι' ἀνακεφαλαιώσεως τοῦ περιεχομένου, τās τελευταίας ἀποτελούσης παραγράφους τοῦ τετάρτου βιβλίου⁽²⁾. Ἡ γενική οὕτω διάταξις ἔχει αὐστηράν τήν σύνδεσιν, ἐπὶ τῇ βάσει προμεμελετημένου σχεδίου τοῦ συγγράμματος συνταχθέντος, δηλοῦται δ' ἐκάστοτε ὑπό τοῦ συγγραφέως πᾶσα ἐν τῇ ἐκθέσει ἀπό τούτου ἀπόκλισις. Ἀλλά παρά τοῦτο ἡ τῶν κεφαλαίων πρὸς ἄλληλα συνάφεια δέν εἶναι τοσούτω στενή, πολλαχοῦ δέ καί δέν ὑπάρχει, τοῦτο δέ καί αἱ παρατηρούμεναι πολλαχοῦ ἐπαναλήψεις, παρεκβάσεις καί προληπτικαί ἐξηγήσεις ἐπισύρουσι τῶν νεωτέρων τās ἐπικρίσεις, ὧν ἐνιοι προβαίνουνσι μέχρι τοῦ θεωρεῖν τό σύγγραμμα ἐστερημένον ἐντελῶς πάσης τάξεως. Οἱ ὑπερασπίζοντες ἐν τούτῳ τόν Ὁριγένη, ὡς καί κατὰ τῆς ἄλλης ἐπικρίσεως, ὅτι ἐλλείπουσιν ἐκ τοῦ συστήματος αὐτοῦ κεφάλαιά τινα τῆς πίστεως κυριώδη, ὡς τό περί Ἐκκλησίας καί Ἱεραρχίας, τό περί τῶν μυστηρίων, τό τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Σωτῆρος καί τῆς κρίσεως, ὑποδεικνύουσιν εὐλόγως, ὅτι δέν εἶναι ὀρθόν τό ἀπαιτεῖν πλήρη τῶν κεφαλαίων τῆς πίστεως ἐξέτασιν καί τοιαύτην αὐτῶν συναρμογήν καί κατάταξιν, οἷαν ἀξιοῖ ἡ σύγχρονος ἐπιστημονική ἐκθεσις, διὰ μίαν τοιαύτην πρώτην ἀπόπειραν συστηματικῆς διατάξεως τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τοῦ Redepenning ἅμα παρατηροῦντος, ὅτι ἐν συγγράμματι τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος δέν πρέπει τις, ἵνα περιμένη ἐξηγήσιν τῶν διδασκαλιῶν τῆς σωτηρίας καί καταλλαγῆς, διότι τότε ἡ χριστιανική διδασκαλία ἐξητάζετο κυρίως ὡς ἀντικείμενον γνώσεως, ὑπεχώρουν δ' αἱ σωτηριολογικαί ἀλήθειαι, ἀπο-

2) Ἄλλοι διατάσσουσι τό περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος οὕτω: Α' Βιβλίον περί τοῦ Θεοῦ, Β' - Γ' Βιβλίον περί τοῦ Λόγου καί Δημιουργοῦ τοῦ κόσμου καί τῶν πνευμάτων Ἀρχόντος καί Δ' Βιβλίον περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ περί τῆς Ἁγίας Γραφῆς διδασκαλίᾳ (Baumgarten, Dogmengeschichte, τόμ. Α', σελ. 71), εἰσὶ δ' οὗτοι, οἱ τῆς γνώμης ἐχόμενοι, ὅτι ὁ Ὁριγένης περί τῶν ἀρχῶν τῶν ὄντων ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ πραγματεύεται ἐν χριστιανικῷ πνεύματι. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ περιεχομένου διάταξις εἶναι προδήλως ἐντελῶς ἀβάσιμος.

δίδουσι δέ δικαίως κατά τό πλεῖστον τάς εἰς ἐπαναλήψεις, παρεκβάσεις καί προληπτικές ἐξηγήσεις ἐλλείψεις εἰς τόν Ρουφῖνον, κατ' αὐτήν αὐτοῦ τήν ὁμολογίαν, παραφθείραντα τό κείμενον δι' ἐπεξηγήσεων, προσθηκῶν καί ἀφαιρέσεων. Ἐναντίον τοῦ Denis, στεροῦντος τόν Ὁριγένη, ὡς καί πάντας τοῦ γ' αἰῶνος τούς συγγραφεῖς, ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, ὁ Ritter λέγει ὅτι ἐν τῷ Ὁριγένει ἔζη αὐστηρῶς ἐπιστημονικόν πνεῦμα, ὁ δέ Möhler ὅτι πανταχοῦ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους ἐμφανίζεται ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τήν ἐπιστήμην. Ὁ τρόπος δέ, καθ' ὃν τά ζητήματα ἐξετάζει ὁ Ὁριγένης, ἐστίν οὗτος: α') Τίθησιν ὡς βάσιν γενικὴν τινα ιδέαν, διατυπωμένην ἐνίοτε βραχύτατα, ἣν ὑποδιαιρεῖ εἰς μέρη, ἐξετάζων εἴτα ἰδίᾳ, ἔν μετὰ τό ἄλλο, ἕκαστον τούτων· β') Προτάσσει τάς ἐκ τοῦ λόγου ἀποδείξεις ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, ἐπιτάσσων τάς ἐκ τῆς Γραφῆς, αἵτινες δίδουσι, κατὰ τήν ἔκφρασιν τοῦ Redepennning, τήν τελικὴν ἀπόφασιν. Ἐν συνόλῳ, παρά τάς πλάνας τοῦ Ὁριγένους καί παρά τάς μνημονευθείσας καί ἐξηγηθείσας ἐλλείψεις, δυνάμεθα, ἵνα λέγωμεν μετὰ τοσούτων ἄλλων, ὧν μέγα ἔχει τό κύρος ἡ γνώμη, ὅτι ἐν τῷ «Περὶ Ἀρχῶν» ἔχομεν τό πρῶτον σύστημα τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς θεολογίας, καί ἀποκαλῶμεν τοῦτον ἰδρυτὴν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου:

Εἰσαγωγή: Ἐν τῇ 1ῃ παραγράφῳ ὀρίζονται αἱ πηγαί τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐν τῇ 2ᾳ τίθεται ἀνωτάτη χειραγωγὸς ἐν τῷ ἔργῳ ἡ παράδοσις, ἐν τῇ 3ῃ δίδοται ἡ ἐννοια τῆς παραδόσεως καί ἐν ταῖς 4ῃ - 10ῃ παραγράφοις ἐκτίθεται ὁ κανὼν τῆς πίστεως ἐν ἑνδεκα ἄρθροις, ἐν τῇ τελευταίᾳ (10ῃ) δηλουμένου καί τοῦ σκοποῦ τοῦ συγγραφέως.

Βιβλίον Αὐν (ἐξ 8 κεφ.): Ἐν τῷ α' κεφ. (ἐξ 9 παρ.) ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς τόν Θεόν καθ' ἑαυτόν ὡς τελείως ἀσώματον, ἀρνητικῶς (1-4), θετικῶς (5-9), μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας, λέγει ὁ Redepennning, ὥστε διὰ παντός ἐξεδίωξεν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας πᾶσαν ἐννοίαν σωματικότητος ἐν τῷ Θεῷ. Ἐν τῷ β' κεφ. (ἐκ 13 παρ.) πραγματεύεται περὶ τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τῆς φύσεως αὐτοῦ καί σχέσεως πρὸς τόν Πατέρα καί τόν κόσμον, ἐξετάζει δέ ταῦτα δι' ἀναλύσεως τῶν ὀνομασιῶν τοῦ Υἱοῦ. Τήν ἀρχὴν ταύτην τήν

τόσον περίφημον καὶ λεπτήν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Εὐαγγελικῶν κειμένων ἔχει τὴν τιμὴν ὁ Ὁριγένης, λέγει ὁ Denis, ὅτι ἔθηκε σαφῶς, ἐπιτυγχάνει δ' ἐν τῷ μέρει τούτῳ, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Redepenning, κάλλιον τοῦ Κλήμεντος. Ἐν ταῖς 3 πρώταις παραγράφοις ὁμιλήσας περὶ τῆς Σοφίας, ὡς ἐνεχούσης ἐν ἑαυτῇ τὰ μυστήρια καὶ ἀπόρρητα (Λόγος ἐνδιάθετος) καὶ περὶ τοῦ Λόγου, ὡς ἐρμηνεύοντος ταῦτα τῇ κτίσει (Λόγος προφορικός), συνενοῖ εἶτα ἀπὸ τῆς 4ης παραγράφου τὰς δύο ὀνομασίας ἐν τῇ «Υἱός», ἐπάγει δὲ καὶ ἄλλας ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Υἱοῦ ὀνομασίας (ἀλήθεια, ζωὴ, ἀνάστασις, ὁδός)· ἐν τῇ 5ῃ παραγράφῳ κατοχυροῖ τὰ προηγούμενα διὰ χωρίων τινῶν τῆς Γραφῆς, ὧν ἡ ἀνάλυσίς ἐστιν ἀντικείμενον τῶν ἐφεξῆς παραγράφων (6-13), δι' ὧν νοεῖται κατὰ τό δυνατόν ὁ τρόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ Πατρὸς καὶ ἡ θεότης τοῦ Υἱοῦ ἐν γένει. Ἐν τῷ γ' κεφ. (ἐξ 8 παρ.) πραγματεύεται περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος· ἐν ταῖς 1-4 καθορίζει τοὺς κοινούς χαρακτηῖρας πρὸς τὰ λοιπὰ πρόσωπα τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἵνα ἐξυψώσῃ αὐτό καὶ κατατάξῃ ἐν τῇ ἐνότητι τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἐν δὲ ταῖς 5-8 ἐξετάζει τό ἰδιαίτερον ἔργον τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἐν τῷ δ' κεφ. (ἐκ 2 παρ.) ὁ λόγος ἐστὶ περὶ «μειώσεως ἢ πτώσεως», ἀποδεικνύσι δὲ διὰ παραδείγματος τὴν μεταβλητότητα τῶν λογικῶν ὄντων ἐν τῇ προσλήψει καὶ ἀπωλείᾳ τῆς γνώσεως καὶ σοφίας τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῷ ε' κεφ. (ἐκ 5 παρ.) ὁμιλεῖ περὶ τῶν λογικῶν ὄντων· ἐν ταῖς 1-2 πραγματεύεται περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν τριῶν εἰδῶν τῶν λογικῶν ὄντων, ἐν δὲ ταῖς 3-5 ἀποδεικνύσιν, ὅτι ἀφ' ἑαυτῶν καὶ αἱ ἀγαθαὶ καὶ αἱ κακαὶ δυνάμεις ἐγένοντο τοιαῦται ἐκ τοῦ Λόγου (3) καὶ ἐκ τῶν Γραφῶν (4-5). Ἐν τῷ στ' κεφ. (ἐκ 4 παρ.) ὁ λόγος ἐστὶ περὶ τοῦ τέλους ἢ τῆς συντελείας, καὶ ἐν μέν ταῖς 1-3 περὶ τῆς καθολικῆς σωτηρίας ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων, ἐν δὲ τῇ 4ῃ περὶ τοῦ ὅτι καὶ ἐν τῷ τότε χρόνῳ τὰ ὄντα ἔξουσι σώματα, διότι ἡ ὕλη μεταβληθήσεται μόνον, οὐχὶ δ' ἐκμηδενισθήσεται. Ἐν τῷ ζ' κεφ. (ἐκ 5 παρ.), φέροντι τὴν ἐπιγραφὴν «περὶ τῶν ἀσωμάτων καὶ σωματικῶν», λέγει, ὅτι μεταξύ τῶν ἀσωμάτων εἰσὶ καὶ οἱ ἀστέρες, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς φέρουσι μόλυσμα (1-2), ὅτι εἰσὶν ἔμψυχα καὶ λογικά ὄντα (3) καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ ἔξωθεν ἐνεβλήθη τῷ σώματι (4), ἐν δὲ τῇ 5ῃ βεβαιοῖ τὰ προηγούμενα διὰ τῶν Γραφῶν. Ἐν τῷ η'

κεφ. (ἐκ 4 παρ.) πραγματεύεται περί Ἀγγέλων, ὅτι καί οὗτοι κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἀξίαν κατέχουσιν ὅ,τι κατέχουσιν (1), ἐν δέ ταῖς 3-4 ἐπαναλαμβάνει τὰς σκέψεις αὐτοῦ περί τῆς ἐξ ἑαυτῶν πτώσεως ἢ ἐπιδόσεως τῶν κτισμάτων.

Βιβλίον Βον (11 κεφ.): Ἐν τοῖς 3 πρώτοις κεφαλαίοις πραγματεύεται ὁ Ὠριγένης περί τῆς ὕλης καί περί τοῦ ἡμετέρου κόσμου. Ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς ποικιλίας τοῦ κόσμου, ἣτις ἀδύνατος ἄνευ σωματικῆς ὕλης (1, 1-3) - αὕτη ἐποιήθη (1, 4-5) καί ἔσται αἰωνίως συνδεδεμένη μετά τῶν πνευμάτων (2, 1-2) -, ἐπίσης δέ καί ὁ ἡμέτερος κόσμος οὐκ ἐκμηδενισθήσεται, ἀλλ' ἀπλῶς μεταβληθήσεται (3, 1-3)· οὗτός ἐστιν εἷς ἐκ τῶν ἀπείρων πρὸς ἑαυτοὺς ἄνομοιων κόσμων (3, 4-6), ἀνακεφαλαιοῦται δ' ἐν τῇ 3, 7 τό περί τῆς τύχης τοῦ κόσμου ζήτημα. Ἐν τοῖς δ' - ε' ὁ λόγος ἐστὶ περί τοῦ Θεοῦ· ὡς Θεοῦ τοῦ Νόμου καί τῶν Προφητῶν καί τοῦ Εὐαγγελίου (δ' ἐκ 4 παρ.) καί ὡς δικαίου καί ἀγαθοῦ (ε' ἐκ 4 παρ.). Ἐν τῷ στ' (ἐξ 7 παρ.) περί ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου· ἐν τῷ ζ' (ἐκ 4 παρ.) περί τῆς ἐκχύσεως τοῦ Ἀγ. Πνεύματος· καί ἐν τῷ η' (ἐκ 5 παρ.) περί τῆς ψυχῆς ἐν γένει. Ἐν τοῖς ἐφεξῆς θ' - ια' κεφαλαίοις συνεχίζεται ἡ περί τοῦ ἡμετέρου κόσμου διδασκαλία· ἐν μέν τῷ θ' κεφαλαίῳ (ἐξ 8 παρ.) γιγνομένου λόγου περί τῆς ἀρχῆς καί πτώσεως αὐτοῦ: ὁ Θεός ἐδημιούργησεν ὀρισμένον ἀριθμόν λογικῶν ὄντων (1 παρ.), ἅτινα ἦσαν τρεπτὰ καί ἐντεῦθεν ἐν αὐτοῖς προῆλθε ποικιλία (2-3), ἣτις δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ποικιλίαν τ. ἔ. φύσεως ψυχῶν ποιήσαντος, διότι οὗτός ἐστι δίκαιος (4-5), ἀλλ' ἐκ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν (6-8)· ἐν δέ τῷ κεφαλαίῳ ι' (ἐξ 8 παρ.), ἐν μέν ταῖς 1-3 περί ἀναστάσεως, ἐν δέ ταῖς 4-8 περί τοῦ πυρός καί τῶν βασάνων τῆς ψυχῆς· καί ἐν τῷ ια' κεφαλαίῳ (ἐξ 7 παρ.) περί τῶν δεδομένων ἐπαγγελιῶν, ὅτι αὗται δὲν θά συνίστανται ἐν τρυφῇ καί χλιδῇ (1-3), ἀλλ' ἐν τῇ τελείᾳ γνώσει τῆς ἀληθείας (4-7).

Βιβλίον Γον (Σύγκειται ἐξ 6 κεφ.): Ἐν τῷ α' κεφαλαίῳ (ἐξ 22 παρ.) πραγματεύεται ὁ Ὠριγένης λεπτομερέστατα τό περί τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα. Ἀποδείκνυσιν ἐν ταῖς 1-5 ἐκ τοῦ Λόγου καί ἐν ταῖς 6-22 ἐκ τῶν Γραφῶν τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπαρξιν τοῦ αὐτεξουσίου, συμπραίνων διὰ τούτων, ὅτι οὔτε ὁ Θεός τό πᾶν ἐν ἡμῖν κατεργάζεται, οὔτε ἡμεῖς μένομεν πάντα ἀμέτοχοι ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτη-

ρίας ἡμῶν. Ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ (ἐξ 7 παρ.) πραγματεύεται περὶ τῶν ἐναντίων δυνάμεων, ὅτι εἰσὶν ἀόρατοί τινες δυνάμεις (1), πολεμοῦσαι καθ' ἡμῶν, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς εὐρίσκουσαι τὰς ἀφορμὰς (2), ἐφ' ὅσον δὲ δύνανται, ἵνα ὑπομείνῃ, ἕκαστος πολεμεῖται (3)· ὅτι αἱ ἐν ἡμῖν διεγέρσεις ἢ προέρχονται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἢ τῶν ἐναντίων δυνάμεων ἢ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων Ἀγγέλων ἐξαποστέλλονται (4)· ὅτι βοηθεῖ ἡμῖν ὁ Θεός ἐν τῷ πολέμῳ κατὰ τῆς πονηρᾶς δυνάμεως (5), ἥτις πειράζει ἡμᾶς κατὰ παραχώρησιν τοῦ Θεοῦ (6), δι' οὗ διδασκόμεθα, ἵνα πάντα ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπιφερόμενα δεχώμεθα (7). Ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ (ἐκ 5 παρ.), «περὶ τῆς τριπλῆς σοφίας» ἐπιγραφομένῳ, πραγματεύεται ἐν ταῖς 1-2 περὶ τῆς τριπλῆς σοφίας τοῦ κόσμου, τῆς τῶν ἀρχόντων τοῦ κόσμου καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ, ἐν δὲ ταῖς 3-5 ἐξετάζει τὸν σκοπὸν, δι' ὃν συντιθεῖσι τὰς πλάνας αἱ ἐναντία δυνάμεις καὶ τὰς αἰτίαις, δι' ἃς ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ νῦν μὲν ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν, νῦν δὲ ὑπὸ τῶν κακῶν δυνάμεων παρορμαῖται, δηλῶν ὅτι αὗται εἰσι προγενέστεραι τῆς γεννήσεως. Ἐν τῷ δ' κεφαλαίῳ (ἐκ 5 παρ.), «περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πειρασμῶν» ἐπιγραφομένῳ, ἐξετάζει τὸ ζήτημα, ἂν ἐν ἡμῖν δύο εἰσὶ ψυχαὶ ἢ μία. Ἐν τῷ ε' κεφαλαίῳ (ἐξ 8 παρ.) πραγματεύεται περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἐξ ἀπόψεως τῶν προηγουμένων κεφαλαίων τοῦ βιβλίου τούτου· ἐν τῇ 1ῃ παραγράφῳ δείκνυσιν ἐκ γραφικῶν ρητῶν, ὅτι ὁ κόσμος καὶ ἀρχὴν ἔσχεν καὶ τέλος ἔξει καὶ ἐν τῇ 2ᾳ διὰ λογικῶν ἀποδείξεων βεβαιοῖ τὸ αὐτό· ἐν τῇ 3ῃ εἰς τὴν ἔνστασιν, τί ἐποίει ὁ Θεός πρὶν ἢ ὁ κόσμος ὑπάρξῃ, ἀπαντᾷ ὅτι καὶ πρὸ τούτου τοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἕτερος καὶ μετὰ τοῦτον ἔσονται ἕτεροι· ἐν ταῖς 4 καὶ 5 ἐξετάζει τὴν πτώσιν τῶν ὄντων, προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, καὶ ἐν ταῖς 6-8 τὴν διὰ τοῦ Λόγου ἀπολύτρωσιν. Καὶ ἐν τῷ στ' κεφαλαίῳ (ἐξ 9 παρ.), «περὶ τῆς τοῦ κόσμου συντελείας» ἐπιγραφομένῳ, πραγματεύεται περὶ τῆς τελικῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου· ἐν τῇ 1ῃ παραγράφῳ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὁμοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου τῷ Θεῷ ὡς σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου· ἐν τῇ 2ᾳ λέγει, ὅτι, ὅταν ἡ ὁμοίωσις αὕτῃ ἐπιτευχθῇ, ὁ Θεός ἔσται τὰ πάντα ἐν πᾶσι καὶ ἐπομένως δὲν θὰ ὑπάρχωσιν ἄλογα ζῶα καὶ ἄψυχα ὄντα· ἐν τῇ 3ῃ ἐξηγεῖ πῶς πρέπει, ἵνα νοηθῇ «τό τὰ πάντα ἐν πᾶσι» ἐν ταῖς 6-7, ὅτι δὲν ὑπάρχει κώλυμα διὰ τὴν ἐνότητα τότε κτι-

σμάτων καὶ Θεοῦ, διότι ἔξομεν πνευματικόν σῶμα, πνευματοποιουμένου τοῦ παρόντος σώματος· καὶ ἐν ταῖς 8-9, ὅτι ἀνέρχεται τις εἰς τόν οὐρανόν διὰ μέσου τῆς γῆς (Γεν. 1, 1).

Βιβλίον Δον (Σύγκειται ἐκ 4 κεφ.): Ἐν τῷ α' κεφαλαίῳ (ἐξ 7 παρ.) ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ θεοπνεύστου τῶν Γραφῶν· ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ (ἐξ 8 παρ.) ἐκτίθησι τὰς γνωστὰς αὐτοῦ ἐρμηνευτικὰς ἀρχάς (ἐν ταῖς 1-3 ὑποδεικνύονται τὰ ἐκ τῆς κατὰ γράμμα ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν προερχόμενα ἄτοπα, ἐν δέ ταῖς 4-8 διατυποῦται συντόμως τό ὅλον σύστημα τῆς ἐρμηνευτικῆς αὐτοῦ)· ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ (ἐκ 12 παρ.) ἐξηγοῦνται ἰδιαιτέρως καὶ ἐν πλάτει τὰ περὶ τῆς γραμματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐννοίας· καὶ ἐν τῷ δ' κεφαλαίῳ (ἐκ 10 παρ.) γίνεται «ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ λοιπῶν».

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

ΡΟΥΦΙΝΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣ ΤΑ «ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ» ΒΙΒΛΙΑ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ

Γινώσκω, ὅτι πλείστοι τῶν ἀδελφῶν, προκληθέντες ὑπό τοῦ πόθου τῆς γνώσεως τῶν Γραφῶν, ἤτησαν παρά τινων ἀνδρῶν, τὰ Ἑλληνικά εἰδόντων γράμματα, ὅπως τόν Ὠριγένη εἰς τὴν Λατινικὴν μετενέγκωσι γλῶσσαν καὶ προσιτόν τοῖς Λατίνοις ποιήσωσιν. Ἐν τούτοις καὶ τις ἡμέτερος ἀδελφός καὶ σύντροφος⁽¹⁾, μετενεγκών, κατὰ παράκλησιν τοῦ Δαμάσου Ἐπισκόπου, ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Λατινικόν δύο ὁμιλίας εἰς τὸ ᾠσμα τῶν ᾠσμάτων, οὕτω λαμπρῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς προῦλογίσατο εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ὥστε διηγείρεν ἐν παντί τὸν πόθον τοῦ ἀναγνῶναι καὶ ἀπλήστως ἐκμαθεῖν τόν Ὠριγένη, ἀφ' ἐνός μὲν λέγων, ὅτι τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀρμόζει τὸ λεχθέν «εἰσηγαγέ με ὁ βασιλεὺς εἰς ἀνάκλισιν αὐτοῦ»⁽²⁾, ἀφ' ἑτέρου δέ βεβαιῶν, ὅτι ἐν τοῖς ἄλλοις βιβλίοις πάντας ὑπερβαλὼν οὗτος, ἐν τῷ ᾠσματι τῶν ᾠσμάτων αὐτός ἐαυτὸν ὑπερέβαλεν. Ὑπὶ σκνεῖται δ' οὗτος ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ βιβλία εἰς τὸ ᾠσμα τῶν ᾠσμάτων καὶ ἄλλα πλείστα τοῦ Ὠριγένους τοῖς Ῥωμαίοις παρέξει. Ἄλλ' ἐκεῖνος, ὡς βλέπω, ἀρέσκον ὕφος ἔχων ἐνδοξότερον ἔργον ἐπιζητεῖ, ἵνα ἡ δηλονότι συγγραφεὺς μᾶλλον ἢ μεταφραστής. Ἡμεῖς συνεχίζομεν, λοιπόν, τὸ ἀπ' ἐκείνου ἀρξάμενον καὶ ἐπιχειρηθέν ἔργον, ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν, ἵνα δι' ἴσων καλλιρρημοσύνης δυνάμεων τηλικούτου ἀνδρός τὰ λεγόμενα κοσμήσωμεν. Ὅθεν φοβοῦμαι, μὴ τῇ ἐμῇ ἀδαημοσύνῃ ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὃν ἐκεῖνος δεύτερον μετὰ τοὺς Ἀποστόλους διδάσκαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς γνώσεως καὶ σοφίας κατ' ἀξίαν τιμᾶ, ἐνδείξαι τοῦ ἡμετέρου λόγου πολλῶ κατώτερος φανῇ. Πολλάκις ἐγὼ τοῦτο σκοπῶν ἐσιώπων καὶ τοῖς παρακαλοῦσί με πρὸς τοῦτο συνεχῶς ἀδελφοῖς οὐκ ἐπένευον. Ἄλλ' ἡ Σὴ δύναμις, πιστότατε ἀδελφέ Μακάριε, τοσαύτη ἐστίν,

1) Ἐστὶν ὁ Ἰερώνυμος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Pammachius καὶ ὁ Oceanus ἐν τῇ ἐπιστολῇ 40 (64) πρὸς Ἰερώνυμον.

2) ᾠσμα ᾠσμ. 1, 4.

ὥστε πρὸς ταύτην οὐδ' ἡ ἀπειρία δύναται ἵν' ἀντιστῇ. Διό, ἵνα μὴ ὑποφέρω πλέον ἐκ τοῦ σοῦ χαλεποῦ ἀπαιτητοῦ καὶ ἄκων ἐνέδωκα ἐπὶ τούτῳ τῷ κανόνι καὶ ταύτῃ τῇ τάξει, ἵνα, ὡς δυνατόν, ἔπωμαι ἐν τῇ μεταφράσει τῷ γνώμονι τῶν πρὸ ἐμοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀνδρός ἐκείνου, οὗ πρότερον μνεῖαν ἐποίησάμεθα, ὅστις, ἀφ' οὗ μετέφρασε πλέον τῶν ἐβδομήκοντα βιβλίων τοῦ Ὠριγένους, ἃ ὁμιλητικά ἐκάλεσε, μετέφρασε καὶ τινὰς ἐκ τῶν εἰς τὸν Ἀπόστολον γραφέντων τόμων. Ἐπειδὴ δ' ἐν αὐτοῖς σκανδαλώδη τινὰ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ εὕρηνται, ἅπαντα ἐν τῇ μεταφράσει οὕτω διεσκεύασε καὶ καθήρην, ὥστε ἐν αὐτοῖς οὐδὲν ὁ Λατῖνος ἀναγνώστης νὰ εὕρῃ διαφωνοῦν πρὸς τὴν ἡμετέραν πίστιν.

Τούτῳ, λοιπόν, καὶ ἡμεῖς, καίτοι οὐχὶ κατὰ τὰς δυνάμεις τῆς εὐγλωττίας ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα, ἐπόμεθα, προσέχοντες ἵνα μὴ προσαγάγωμεν ὅσα ἐν τοῖς τοῦ Ὠριγένους βιβλίοις πρὸς αὐτὰ ταῦτα διαφωνοῦσι καὶ ἐναντία εἰσὶ. Τῆς ἐναντιότητος δὲ ταύτης τὴν αἰτίαν πληρέστερον ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ, ὃν ὁ Πάμφιλος ὑπὲρ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους συνέγραψε, Σοὶ ἐδηλώσαμεν ἐν τῷ ἐπιπροσθέντι δηλονότι ἐκείνῳ βιβλιαρίῳ³⁾, ἐν ᾧ διὰ προφανῶν, ὡς νομίζω, ἐπιχειρημάτων ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς πλείστοις διεφθαρμένα ὑπὸ αἰρετικῶν καὶ κακοβούλων τὰ συγγράμματα αὐτοῦ καὶ ἰδίᾳ ἃ νῦν ἀπαιτεῖς, ὅπως μεταφράσω, τὰ «Περὶ Ἀρχῶν», ἅτινα τῇ ἀληθείᾳ πολλαχοῦ καὶ σκοτεινότατα καὶ δυσκολώτατά εἰσι. Διότι ἐνταῦθα πραγματεύεται περὶ τοιούτων πραγμάτων, ἐν οἷς οἱ φιλόσοφοι ἅπασαν αὐτῶν τὴν ζωὴν καταναλώσαντες οὐδὲν ἡδυνήθησαν ἵνα εὕρωσιν. Ὁ ἡμέτερος δ' οὗτος, ἐφ' ὅσον ἡδυνήθη, εἰργάσθη, ἵνα τὴν πίστιν εἰς τὸν Δημιουργόν καὶ τὴν γνῶσιν τῶν κτισμάτων, ἣν ἐκεῖνοι εἰς ἀσέβειαν ἤγαγον, μετατρέψῃ εἰς εὐσέβειαν. Ἐάν που, λοιπόν, ἡμεῖς ἐν τοῖς βιβλίοις αὐτοῦ εὐρίσκομέν τι ἐναντίον πρὸς ἐκεῖνο, ὅπερ ἀλλαχοῦ παρ' αὐτοῦ εὐσεβῶς περὶ τῆς Τριάδος ἐδηλώθη, ὡς παρεφθαρμένον τοῦτο καὶ ἀλλότριον ἢ παρελίπομεν ἢ προσηγάγομεν συνωδὰ

3) Συνέγραψεν ὁ Πάμφιλος Ἀπολογητικὸν ὑπὲρ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους, εἰς ὃν προσέθηκεν ὁ Ρουφῖνος προσθήκην τινὰ περὶ διαφθορᾶς τῶν τοῦ Ὠριγένους βιβλίων.

τῷ γνώμονι, ὃν παρ' αὐτοῦ συνεχῶς εὕρομεν βεβαιούμενον. Ἐάν δέ που, οἷονεῖ πεπειραμένοις καί σοφοῖς διαλεγόμενος, παρέρχεται τὰ πράγματα συντόμως, ἐκτιθεῖς ταῦτα σκοτεινότερόν πως, ἡμεῖς, ἵνα καταφανέστερον ἢ τό χωρίον, προσέθεμεν πρὸς διασάφησιν ὅσα περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ἐν ἄλλοις αὐτοῦ βιβλίοις σαφέστερον ἀνέγνωμεν· οὐδέν ὁμως ἡμέτερον εἵπομεν, ἀλλὰ μόνον τὰ ἀλλαχοῦ λεχθέντα ὑπ' αὐτοῦ προσέθεμεν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις. Ὑπέμνησα δέ τοῦτο ἐν τῷ προλόγῳ, ἵνα μὴ πάλιν⁴⁾ οἱ συκοφάνται νομίζωσιν, ὅτι εὔρον ὕλην κατηγορίας. Ἀλλ' ὁψονται τί οἱ διεστραμμένοι καί κατηγοροὶ ἄνθρωποι πράττουσιν. Ἐν τοσούτῳ ἡμεῖς τηλικούτον ἔργον ἀνεδέχθημεν, ἐπεριδόμενοι ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας, οὐχὶ ἵνα τό στόμα τῶν συκοφαντῶν κλείσωμεν, ὅπερ ἀδύνατον, καίτοι ἴσως καί τοῦτο ὁ Θεός ποιήσῃ, ἀλλ' ἵνα παράσχωμεν ὕλην τοῖς βουλομένοις ἵνα ἐπιδῶσιν ἑαυτούς τῇ γνώσει τῶν ὄντων. Πάντα δέ, ὅστις μέλλει, ἴν' ἀντιγράψῃ ἢ ἀναγνῶ τὰ βιβλία ταῦτα, ὀρκίζω ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ Πατρός, Υἱοῦ καί Ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν μέλλουσαν βασιλείαν πίστιν, εἰς τό μυστήριον τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, εἰς τό προετοιμασθέν τῷ διαβόλῳ καί τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ αἰώνιον πῦρ (εἴθε μὴ ἔχοι οὗτος αἰώνιον κληρονομίαν τόν τόπον τοῦτον, ἔνθα ἐστὶν ὁ κλαυθμός καί ὁ ὀδυρμός τῶν ὀδόντων καί ἔνθα τό πῦρ αὐτῶν οὐ σβέννυται καί ὁ σκῶληξ αὐτῶν ἀκοίμητος ἔσται), ἵνα μὴ προσθῇ τι τῷ βιβλίῳ τούτῳ μηδ' ἀφέλῃ, μὴ ἐνθῇ μηδ' ἀλλοιώσῃ, ἀλλὰ παραβαλλέτω πρὸς τὰ ἀντίγραφα ὅθεν μετέγραψε, καί διορθούτω κατὰ γράμμα καί διευκρινεῖτω τό ἀντίγραφον καί μὴ ἐχέτω ἀδιόρθωτον εἴτε δυσδιάκριτον κώδικα, ἵνα μὴ ἡ δυσχέρεια τῶν ἐννοιῶν, ἐάν μὴ εὐδιάκριτος ἢ ὁ κῶδιξ, μείζονας ἀσαφείας τοῖς ἀναγνώσταις προξενήσῃ.

4) Αὐτός ὁ Ρουφῖνος, Κατὰ Ἱερωνύμου βιβλ. 1, 16, λέγει· «τοῦ ἁγίου ἐπισκόπου Ἰωάννου (τοῦ Ἱεροσολύμων) τὴν «περὶ πίστεως» ἐπιστολὴν πρὸς τόν ἅγιον Θεόφιλον (τόν Ἀλεξανδρείας) ἔψεξαν, ἐπειδὴ ἐφαντάζοντο, ὅτι ἄλλο τι, ἀγνοῶ δέ τι, τό ἀνθρώπινον σῶμά ἐστιν ἢ σὰρξ· διὰ τοῦτο ἔθηκα πάλιν».

**ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ**

ΒΙΒΛΙΑ ΤΕΣΣΑΡΑ

**ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΝ
ΤΟΥ ΕΞ ΑΚΥΛΗΙΑΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΡΟΥΦΙΝΟΥ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. «Οἱ πεπιστευκότες καὶ Πάντες ὅσοι πιστεύουσι πεπιστευμένοι τὴν χάριν καὶ καὶ πεπεισμένοι εἰσὶν, ὅτι καὶ ἡ τὴν ἀλήθειαν «διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ» γεγονέναι, καὶ Χριστόν σοῦ Χριστοῦ»⁽²⁾ ἐγένετο, καὶ εἶναι τὴν ἀλήθειαν, κατὰ τὸ ἔγνωσαν, ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ· «ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια, καθ' ὃ αὐτός εἶπεν· ἡ ἀλήθεια, καθ' ὃ αὐτός εἶπεν· «ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια»⁽³⁾, τὴν γνῶσιν, ἣτις καλεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς βίον ἀγαθόν καὶ μακάριον, οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἀπ' αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας λαμβάνουσιν. Ἀπὸ τῶν τοῦ Χριστοῦ δέ λεγομένων λόγων, οὐχὶ τούτων μόνον, οὐς ἄνθρωπος γενόμενος καὶ ἐν σαρκὶ τεθείς ἐδίδασκε, διότι καὶ πρότερον Χριστός ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν τῷ Μωσεῖ καὶ τοῖς Προφήταις ἦν. Διότι ἄνευ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τίνοι τρόπῳ ἠδύναντο οὗτοι, ἵνα προφητεύσωσι περὶ Χριστοῦ; Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου δὲν θὰ ᾔτο δύσκολον ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, ἵνα δείξωμεν τίνοι τρόπῳ ὁ Μωϋσῆς εἴτε οἱ Προφῆται, τοῦ Πνεύματος τοῦ Χριστοῦ πεπληρωμένοι, ἐλάλησαν ἢ ἐπραξαν ἃ ἐπραξαν, ἐάν μὴ ἐσπουδάζομεν, ὅπως τὸ παρόν τοῦτο ἔργον δι' ὅσης δυνάμεθα βραχύτητος περιβάλωμεν. Ὅθεν νομίζω ἐπαρκές, ἵνα ταύτη μόνῃ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Παύλου χρησώμεθα ἐκ τῆς πρὸς Ἑβραίους αὐτοῦ ἐπιστολῆς, ἐν ᾗ οὕτω λέγει· «πίστει Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραῶ, μᾶλλον ἐλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπολαυσιν, μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμόν τοῦ Χριστοῦ»⁽⁴⁾. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν εἰς

1) Τὸ Ἑλληνικὸν τοῦτο τεμάχιον ἐλήφθη ἐκ τοῦ «Κατὰ Μαρκέλλου» συγγράμματος τοῦ Εὐσεβίου (Α', 4).

2) Ἰωάν. 1, 17.

3) Ἰωάν. 14, 6.

4) Ἑβρ. 11, 24-26.

τούς οὐρανοὺς αὐτοῦ ἀνάληψιν ὁ Χριστός ἐν τοῖς Ἀποστόλοις αὐτοῦ ἐλάλησεν, ὅπερ οὕτω δείκνυσιν ὁ Παῦλος· «ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ»⁵⁾.

2. Ἐπειδὴ, λοιπόν, πολλοὶ ἐκ τῶν ὁμολογούντων τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν οὐ μόνον ἐν τοῖς ἐπουσιώδεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς σπουδαιοτάτοις, διαφωνοῦσιν ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ ἢ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἢ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, οὐ μόνον δὲ περὶ τούτων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἄλλων κτισμάτων, περὶ τῶν ἐξουσιῶν ἢ περὶ τῶν ἁγίων δυνάμεων, διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον φαίνεται, ἵνα πρότερον περὶ ἐκάστου τούτων ἀκριβῆ ὅρον καὶ σαφῆ κανόνα θῶμεν, εἴτα δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων σκεψώμεθα. Ὡς δὲ πολλῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησι καὶ βαρβάρους ἐπαγγελλομένων τὴν ἀλήθειαν, ἐπαυσάμεθα ταύτην ζητοῦντες παρ' αὐτοῖς (Ἑλλησι καὶ βαρβάρους), οἵτινες κατέιχον ταύτην μετὰ ψευδῶν δοξῶν, ὅτε ἐπιστεύσαμεν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστίν ὁ Χριστός καὶ ἐπείσθημεν, ὅτι παρ' Αὐτοῦ ταύτην δέον, ἵνα μανθάνωμεν, οὕτως, ἐπειδὴ μὲν πολλοὶ νομίζουσιν, ὅτι φρονοῦσι τὰ τοῦ Χριστοῦ, τινὲς δὲ τούτων διάφορα τῶν πρό αὐτῶν φρονοῦσι, διατηρεῖται δὲ τό ἐκκλησιαστικὸν κήρυγμα κατὰ διαδοχὴν ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων παραδοθέν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις διαμένον, διὰ τοῦτο ἐκείνη μόνη πιστευτέα ἢ ἀλήθεια, ἣτις ἐν οὐδενί πρὸς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Παράδοσιν διαφωνεῖ.

3. Ἀλλὰ δέον ἵνα γινώσκωμεν, ὅτι οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν κηρύττοντες τὰ ἀναγκαῖα τῶν πιστευτέων πᾶσι καὶ τοῖς ἀμελεστέροις περὶ τὴν ἐκζήτησιν τῆς θείας γνώσεως ἐναργέστατα παρέδωκαν, τὴν δ' ἀναζήτησιν τῆς βεββαιώσεως τούτων κατέλιπον τοῖς ἀξιουμένοις τῶν ἐξόχων δωρεῶν τοῦ Πνεύματος καὶ ἰδίᾳ τὴν τοῦ λόγου, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως χάριν δι' αὐτοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λαβοῦσι. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων εἶπον μὲν, ὅτι εἰσὶν, ἀπεσιώπησαν δὲ τό πῶς καὶ πόθεν εἰσὶ, βεβαιῶς, ἵνα φιλομαθέστεροί τινες τῶν μετ' αὐτοῦ τῆς σοφίας ὄντες ἐρασταὶ δύνανται, ἵνα ἄσκησιν ἐν τούτῳ εὐρίσκωσι, καὶ τὸν καρπὸν τοῦ Πνεύματος αὐτῶν δει-

5) Β' Κορ. 13, 3.

κνύωσιν, ἐκεῖνοι δηλονότι οἵτινες ἑαυτοὺς ἀξίους καὶ ἐπιτηδεύουσιν πρὸς τὴν τῆς σοφίας λῆψιν παρασκευάζουσιν.

4. Αὗται δ' εἰσὶν αἱ διὰ τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος ἐναργῶς παραδοθεῖσαι ἀλήθειαι. Ἐν πρώτοις, ὅτι εἷς Θεός ἐστιν, ὅστις τὰ πάντα ἐδημιούργησε καὶ συνέθηκε καί, οὐδενός ὄντος, εἰς τό εἶναι παρήγαγε τό πᾶν. Θεός ὢν ἀπὸ τῆς πρώτης δημιουργίας καὶ συστάσεως τοῦ κόσμου, πάντων τῶν δικαίων Θεός, Ἀδάμ, Ἀβελ, Σήθ, Ἐνὼς, Ἐνῶχ, Νῶε, Σήμ, Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, τῶν δώδεκα Πατριαρχῶν, Μωϋσέως καὶ τῶν Προφητῶν. Καί ὅτι ὁ Θεός οὗτος ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ὡς διὰ τῶν Προφητῶν αὐτοῦ προεπηγγείλατο, ἔπεμψε τόν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν πρῶτον μὲν ἵνα καλέσῃ τόν Ἰσραήλ, δεύτερον δέ καί τὰ ἔθνη μετὰ τὴν ἀπιστίαν τοῦ λαοῦ Ἰσραήλ. Ὁ Θεός οὗτος δίκαιος καὶ ἀγαθός ἐστι, Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτός ἔδωκε τόν νόμον καὶ τοὺς Προφῆτας καὶ τὰ Εὐαγγέλια, οὗτος καὶ τῶν Ἀποστόλων Θεός ἐστι καὶ τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης. Εἶτα, ὅτι αὐτός ὁ ἐλθὼν Ἰησοὺς Χριστός πρό πάσης κτίσεως ἐκ τοῦ Πατρός ἐγεννήθη, ὅτι αὐτός ἐν τῇ τῶν πάντων δημιουργίᾳ τῷ Πατρί διακονήσας, «τὰ πάντα γάρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο»⁶⁾, ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς ἑαυτὸν κενώσας ἐνεσαρκώθη, ἄνθρωπος γενόμενος, Θεός ὢν, καί, ἄνθρωπος γενόμενος, διέμεινεν ὃ ἦν Θεός. Σῶμα προσελάβετο ὁμοιον τῷ ἡμετέρῳ σώματι, κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρον, ὅτι ἐκ Παρθένου καὶ Πνεύματος Ἁγίου ἐτέχθη. Καί ὅτι ὁ Ἰησοὺς Χριστός οὗτος ἐγεννήθη καὶ ἔπαθεν ἀληθῶς καὶ τόν κοινόν τοῦτον θάνατον οὐχὶ κατὰ φαντασίαν ὑπέστη, ἀλλ' ἀληθῶς ἀπέθανε· διότι τῷ ὄντι ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἀνέστη καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀναστραφεῖς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀνελήφθη. Εἶτα παρέδωκεν (οἱ Ἀπόστολοι), ὅτι τό Πνεῦμα τό Ἅγιον κοινῶν ἐστι τῷ Πατρί καὶ τῷ Υἱῷ ἐν τῇ τιμῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ. Ἐν τούτῳ δέ σαφῶς οὐ διακρίνεται, ἐάν πρέπει ἵνα θεωρῇται γεννητόν ἢ ἀγέννητον⁷⁾ ἢ καὶ αὐτός Υἱός τοῦ Θεοῦ ἢ οὐ. Δέον δέ

6) Ἰωάν. 1, 3.

7) «Natum an innatum» (Ρουφῖνος). Ὁ Ἰερώνυμος, ἐπικρίνων τὰς πλάνας τοῦ πρώτου «Περὶ Ἀρχῶν» βιβλίου ἐν τῇ ἐπιστολῇ 54(59) πρὸς Ἀβίτον, λέγει· «τρίτον τῷ ἀξιώματι καὶ τῇ τιμῇ μετὰ τόν Πατέρα καὶ τόν Υἱόν βεβαίῳ τό Πνεῦμα τό Ἅγιον, πε-

ἵνα ἐρευνήσωμεν ταῦτα κατὰ δύνάμιν ἐκ τῆς Ἀγ. Γραφῆς καί διὰ συνετῆς ἐρεῦνης λύσωμεν. Ὅτι δέ τό Πνεῦμα ἐκεῖνο ἕκαστον τῶν Ἀγίων ἢ Προφητῶν ἢ Ἀποστόλων ἐνεπνευσε, καί ὅτι οὐκ ἄλλο Πνεῦμα ἦν ἐν τοῖς ἀρχαίοις, ἄλλο δ' ἐν ἐκείνοις, οἵτινες κατὰ τήν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ ἐνεπνεύσθησαν, ἐναργέστατα ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις κηρύττεται.

5. Μετά ταῦτα, ὅτι ἡ ψυχὴ οὐσίαν καὶ ζωὴν ἔχουσα ἰδίαν, ἀποχωρήσασα τοῦ κόσμου τούτου κατ' ἀξίαν ἀμειφθήσεται, εἴτε τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ εὐδαιμονίαν κληρονομοῦσα, ἔάν τοῦτο αὐτῇ τὰ ἔργα αὐτῆς παρέσχον, εἴτε τῷ αἰωνίῳ πυρὶ καὶ ταῖς βασάνοις ὑποβαλλομένη, ἔάν εἰς τοῦτο ἀπέσυρεν αὐτὴν ἡ ἐνοχὴ τῶν ἐγκλημάτων. Πρὸς δέ ὅτι ἔσται καιρὸς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, ὅτι τό σῶμα τοῦτο, ὅπερ νῦν «σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγερθήσεται ἐν ἀφθαρσίᾳ» καὶ ὅπερ «σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγερθήσεται ἐν δόξῃ»⁸⁾. Καί τοῦτο ὥρισται ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ κηρύγματι, ὅτι πᾶσα ψυχὴ λογικὴ ἐστὶν αὐτεξούσιος, καί ὅτι ἐστὶν αὐτῇ ἀγὼν κατὰ τοῦ Διαβόλου καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐναντίων δυνάμεων, διότι οὗτοι ἀγωνίζονται, ἵνα ταύτην δι' ἁμαρτημάτων βαρύνωσιν, ἀλλ' ἡμεῖς, ἔάν ζῶμεν ὀρθῶς καὶ λελογισμένως, ἀπὸ τοιοῦτου βάρους προσπαθοῦμεν, ἵν' ὦμεν ἀπηλλαγμένοι. Ὅθεν καὶ συνεπές ἐστίν, ἵνα φρονῶμεν, ὅτι ἡμεῖς οὐκ ὑπήχθημεν τῇ ἀνάγκῃ, ὥστε παντὶ τρόπῳ καὶ ἄκοντες νὰ βιαζώμεθα εἰς τὴν διάπραξιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Διότι, ἔάν ἐσμεν ἐλεύθεροι, δύνανται ἴσως, ἵνα τινὲς μὲν δυνάμεις ἐξωθῶσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἁμαρτίαν, ἕτεραι δέ βοηθῶσιν εἰς σωτηρίαν· δὲν ἀναγκαζόμεθα, ὅμως, ἵνα καλῶς καὶ κακῶς πράξωμεν, ὅπερ φαντάζονται ὅτι συμβαίνει οἱ τὴν τῶν ἀστέρων φορὰν καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν θεωροῦντες αἰτίαν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, οὐ μόνον τῶν ἐκτός τοῦ αὐτεξουσίου συμβαινουσῶν

ρί οὐ εἰπών, ὅτι ἀγνοεῖ, ἂν ποιητόν ἐστὶν ἢ ἀποίητον (factum an infectum), κατωτέρω τί περί τούτου ἐφρόνει; ἐξέφρασε βεβαιώσας, ὅτι πλὴν τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ἐστὶν ἀποίητον». Πιστεύεται ὑφ' ἀπάντων, ὅτι ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ὑπῆρχε «γεννητόν ἢ ἀγέννητον», ὅπερ κακῶς μετέφρασαν ἀμφότεροι οἱ μεταφρασταί. Ὁ Ὠριγένης ἐρωτᾷ ἀπλῶς περί τῆς ἀρχῆς τοῦ εἶναι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δὲν ποιεῖ αὐτό οὔτε Υἱόν γεννητόν (natum - Ρουφῖνος) οὔτε κτίσμα ποιητόν (factum - Ἱερώνυμος).

8) Α' Κορ. 15, 42-43.

ἀλλά καί τῶν ἐξ ἡμῶν ἐξαρτωμένων. Περί τῆς ψυχῆς δέ, ἐάν αὕτη παράγεται ἐκ σπέρματος, οὕτως ὥστε ἡ οὐσία αὐτῆς εὐρηται ἐν αὐτοῖς τοῖς σωματικοῖς σπέρμασιν, ἢ ἄλλην τινά ἀρχήν ἔχει, καί ἐάν αὕτη (ἡ ἀρχή) ἐστί γεννητή ἢ ἀγέννητος ἢ ἐάν ἔξωθεν τῷ σώματι ἐντίθεται, δέν δηλοῦται ἐπαρκῶς σαφῶς ὑπό τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος.

6. Περί τοῦ Διαβόλου καί τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ καί τῶν ἐναντίων δυνάμεων τό ἐκκλησιαστικόν κήρυγμα ἐδίδασκε μόνον ὅτι εἰσί, τί δέ εἰσι ἢ πῶς εἰσιν ἀρκούντως σαφῶς δέν ἐξέθηκε. Παρά τοῖς πλείστοις, ὅμως, αὕτη ἡ γνώμη ὑπάρχει, ὅτι ἄγγελος ὑπῆρξεν ὁ Διάβολος οὗτος καί ἀποστατήσας πλείστους τῶν ἀγγέλων ἔπεισεν, ἵνα μεθ' ἑαυτοῦ ἀποκλίνωσιν, οἵτινες καί μέχρι τοῦ νῦν ἄγγελοι αὐτοῦ προσαγορεύονται.

7. Ἔστι πρὸς τούτοις καί τοῦτο ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ κηρύγματι ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐδημιουργήθη καί ἀπὸ ὠρισμένου χρόνου εἶρξαι, καί καταστραφήσεται διὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φθοράν. Τί δέ πρὸ τούτου τοῦ κόσμου ἦν, ἢ τί μετὰ τὸν κόσμον τοῦτον ἔσται, τοῦτο πολλοῖς μένει ἄγνωστον. Διότι περὶ τούτου δέν γίνεται σαφῆς λόγος ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ κηρύγματι.

8. Εἵτα δέ, ὅτι διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐγράφησαν αἱ Γραφαί, καί ἔχουσιν ἔννοιαν οὐ μόνον τῶν φαινομένων ἀλλὰ καί ἑτέραν κεκρυμμένην τοῖς πολλοῖς. Διότι τύποι εἰσὶ τὰ γραφέντα μυστηρίων τινῶν καί εἰκόνες θείων πραγμάτων. Περί τούτου δέ ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ μία γνώμη ἐστίν, ὅτι ἐστίν ἅπας ὁ νόμος πνευματικός, ἀλλὰ τό πνευματικόν νόημα τοῦ νόμου οὐκ ἔστι τοῖς πᾶσι γνωστόν εἰ μὴ μόνοις τοῖς τὴν χάριν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἐν λόγῳ σοφίας καί γνώσεως λαμβάνουσιν. Ἡ ὀνομασία δέ «ἀσωμάτου» οὐ μόνον παρά πολλοῖς ἄλλοις ἀλλὰ καί ἐν ταῖς ἡμετέραις Γραφαῖς ἐστίν ἄχρηστος καί ἄγνωστος. Ἐάν δέ τις θέλῃ ἵνα προβάλῃται ἡμῖν ταύτην ἐκ τοῦ βιβλίου ἐκείνου, ὃ τοῦ Πέτρου διδαχὴ καλεῖται⁹⁾, ἔνθα ὁ Σωτὴρ λέγει τοῖς μα-

9) Αὐτά ταῦτα προσάγει καί ὁ Ἰγνάτιος ἐν τῇ πρὸς Σμυρναίους ἐπιστολῇ, κεφ. 3.

Ἡ Εὐσέβιος ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἱστορ. βιβλίον III κεφ. 36 ὁμολογεῖ, ὅτι ἀγνοεῖ πόθεν παρέλαβε ταῦτα ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος, ἀλλ' ὁ Ἱερώνυμος ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καί ἐν τῷ προοιμίῳ εἰς τό βιβλ. τοῦ ὑπομνημ. XVIII εἰς Ἡσαΐαν μαρτυρεῖ, ὅτι παρέλαβε ταῦτα ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τῶν Ναζωραίων. Ὁ Ὠριγένης, ὅμως, ἐνταῦθα λέγει, ὅτι παρέλαβε ταῦτα ἐκ τῶν διδασκῶν τοῦ Πέτρου. Ἡδύναντο,

θηταῖς «οὐκ εἰμί δαιμόνιον ἀσώματον», ἐν πρώτοις ἀποκριθισόμεθα τούτῳ, ὅτι τό βιβλίον ἐκεῖνο οὐκ ἔστι μεταξύ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, καί εἴτα δείξομεν ὅτι οὔτε τοῦ Πέτρου ἐστίν ἡ γραφή αὕτη οὔτε ἄλλου τινός πνευματεμφόρου ἀνδρός. Ἀλλά καί ἐάν τό βιβλίον τοῦτο ἀποδεχθῶμεν, δέν δηλοῦται ἐνταῦθα διά τῆς λέξεως ταύτης «ἀσώματον» ἡ αὐτή ἔννοια τῇ παρά τοῖς Ἑλλησι καί ἐθνικοῖς συγγραφεῦσι προκειμένου περί φιλοσοφικῶν συζητήσεων περί τῆς ἀσωμάτου φύσεως. Διότι ἐν τῷ βιβλιαρίῳ τούτῳ ἐλέχθη τό δαιμόνιον ἀσώματον, διότι ἡ μορφή εἴτε περιγραφή τοῦ δαιμονικοῦ σώματος, οἷαδῆποτε καί ἄν ἦ, οὐκ ἔστιν ὁμοία τῷ ἡμετέρῳ τούτῳ παχυλῷ καί ὁρατῷ σώματι. Κατά τήν ἔννοιαν, λοιπόν, τοῦ συγγραφέως τῆς γραφῆς ταύτης νοητέον τοῦτο ὧδε, ὅτι τουτέστιν οὐχί τοιοῦτο σῶμα ἔχει ὁ Σωτήρ, οἷον οἱ δαίμονες ἔχουσιν, ὅπερ φύσει, λοιπόν, ἐστί καί ὡς ἡ αὔρα ἐλαφρόν καί διά τοῦτο ὑπό τῶν πολλῶν θεωρεῖται ἢ λέγεται ἀσώματον, ἀλλά σῶμα στερεόν καί ψηλαφητόν. Συνήθως δέ ὑπό τῶν ἀπλουστέρων καί ἀπειροτέρων ἀνθρώπων πᾶν, ὃ μὴ τοιοῦτον, ἀσώματον καλεῖται· οὕτω δύναται καί ἵνα τόν ἀέρα τοῦτον, οὗ ἀπολαύομεν, ἀσώματον εἴπῃ, ἐπειδή οὐκ ἔστι τοιοῦτο σῶμα, ὅπερ δύναται ἵνα περιληφθῇ ἢ κρατηθῇ καί ἀντιστῇ τῷ πιέζοντι.

9. Ἐξετάσωμεν, ὁμως, ἐάν τό αὐτό πρᾶγμα, ὅπερ οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι «ἀσώματον» λέγουσιν, ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς εὑρίσκεται ἄλλο ὄνομα ἔχον. Ζητητέον δέ καί τίνι τρόπῳ ὁ Θεός νοητέος· σωματικός ἐστί καί σχῆμα ἔχει ἢ ἕτερος τῇ φύσει, ὥσπερ τά ἀόρατα φύσιν κέκτηται, ὅπερ φανερώς ἐν τῷ ἡμετέρῳ κηρύγματι δέν δηλοῦται. Τά αὐτά καί περί τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Ἀγ. Πνεύματος ἐρευνητέα, ἀλλ' οὐδέν ἤττον καί περί πάσης ψυχῆς καί πάσης λογικῆς φύσεως.

10. Καί τοῦτο ἔτι ἐστίν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ κηρύγματι, ὅτι εἰσὶν ἄγγελοί τινες τοῦ Θεοῦ καί ἀγαθαί δυνάμεις λειτουργοῦσαι αὐτῷ εἰς συντέλειαν καί τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλά πότε ἐδημιουργήθησαν ἢ τίνες εἰσὶν ἢ πῶς εἰσὶν ἀρκούν-

ἵνα εὑρίσκωνται ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἀποκρύφοις. Ἰδὲ Πατρ. Migne, τόμ. 2ος, σελ. 119.

τως σαφῶς δέν δηλοῦται. Καί περί τοῦ ἡλίου καί τῆς σελήνης καί τῶν ἀστέρων, ἐάν ἔμψυχα ἢ ἄψυχα εἰσι, δέν ὑπάρχει σαφῆς παράδοσις. Πρέπει, τοίνυν, ἵνα ὡς στοιχεῖα καί βάσεις ταῦτα μεταχειρίζηται ὁ βουλόμενος, κατὰ τήν ἐντολήν ἣτις λέγει «φωτίσατε ἑαυτοῖς φῶς γνώσεως»¹⁰⁾, σειράν τινα καί σῶμα ἔτι τούτων πάντων ἵν' ἀποτελέσῃ, ἵνα διά φανερώων καί ἀναγκαίων θέσεων τό ἀληθές ἐν ἐκάστω τούτων διερευνᾷ καί ἔν, ὡς εἵπομεν, σῶμα ἐκ παραδειγμάτων καί ἀποδείξεων καταρτίσῃ ἢ ἐκείνων ἃ ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς εὐρίσκει, ἢ ἐκείνων ἃ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας καί κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ λόγου ἐξάγει.

10) Ὡσηέ 10, 12.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Κεφάλαιον Ι

Περί Θεοῦ

1. Γινώσκω, ὅτι ἀποπειραθήσονται τινες καί κατά τάς Γραφάς ἡμῶν ἔτι, ἵν' εἴπωσιν, ὅτι ὁ Θεός σῶμά ἐστι, ἐπειδή εὐρίσκουσι γεγραμμένον παρά μέν τῳ Μωσεῖ «Ὁ Θεός ὑμῶν πῦρ καταναλίσκον ἐστί»⁽¹¹⁾, ἐν δέ τῳ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ «Πνεῦμα ὁ Θεός, καί τούς προσκυνοῦντας αὐτόν ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»⁽¹²⁾. Νομίζουσι δ' ὅτι πῦρ παρ' αὐτοῖς καί πνεῦμα οὐκ ἄλλο τί ἐστίν ἢ σῶμα. Ἐπεθύμουν ἵνα ἐρωτήσω αὐτούς τί λέγουσι περί τοῦ γραφέντος, ὅτι φῶς ἐστίν ὁ Θεός, ὡς ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ λέγει· «Ὁ Θεός φῶς ἐστι καί σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν»⁽¹³⁾. Οὗτός ἐστι φῶς, ὁ φωτίζων πάντα τόν νοῦν τῶν δυναμένων ἵνα λάβωσι τήν ἀλήθειαν, ὡς ἐν τῳ 35ῳ Ψαλμῷ λέγεται· «Ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς»⁽¹⁴⁾. Διότι τί ἄλλο φῶς Θεοῦ δύναται ἵνα λεχθῇ, ἐν ᾧ καί βλέπει φῶς, ἢ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς τις φωτισθεῖς ἢ τήν ἀλήθειαν τῶν πάντων καθορᾷ ἢ αὐτόν τόν Θεόν ἐπιγινώσκει, Ὅστις ἀλήθεια καλεῖται; Τοιοῦτο ὅθεν ἐστίν, ὅπερ λέγεται «ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς», δηλ. ἐν τῷ Λόγῳ καί τῇ Σοφίᾳ Σου, ἥτις ἐστίν ὁ Υἱός Σου, ἐν Αὐτῷ Σέ ὀψόμεθα τόν Πατέρα. Ἄλλ' ἄράγε, ἐπειδή φῶς ὀνομάζεται, θεωρηθήσεται ὁμοιον τῷ φωτί τοῦ ἡλίου τούτου; Καί τίνι τρόπῳ τοσοῦτον ἐπιπολαία ἔννοια ληφθήσεται, ὅτι δηλ. ἐκ τοῦ σωματικοῦ φωτός τήν τῆς γνώσεως αἰτίαν λαμβάνει τις, καί τήν τῆς ἀληθείας νόησιν εὕρισκει;

2. Ἐάν, λοιπόν, ἐπαναπαύωνται ἐπὶ ταύτης τῆς βεβαιώσεως ἡμῶν, ἣν αὕτη ἡ ἔννοια τῆς τοῦ φωτός φύσεως ἀποδεικνύ-

11) Δευτερ. 4, 24.

12) Ἰωάν. 4, 24.

13) Α' Ἰωάν. 1, 5.

14) Ψαλμ. 35, 10.

ει, καί ὁμολογῶσιν, ὅτι κατὰ ταύτην τήν ἔννοιαν τοῦ φωτός ὁ Θεός δέν δύναται, ἵνα νοηθῇ σῶμα, τότε καί περὶ τοῦ καταναλίσκοντος πυρός τό αὐτό ἐροῦμεν. Διότι τί καταναλίσκει ὁ Θεός, ἐάν, ὡς ἐρῶρήθη, ἐστί πῦρ; Μήπως θά ὑπολάβῃ τις ὅτι καταναλίσκει ὕλην σωματικήν ὡς πῦρ ἢ χόρτον ἢ κάλαμον; Καί τί ἀξιέπαινον ἐν τῷ Θεῷ διὰ τούτου λέγεται, ἐάν ὁ Θεός ἦ πῦρ τοιαύτας καταναλίσκων ὕλας; Παραδεχόμεθα μέν, ὅτι ὁ Θεός καταναλίσκει τά αἰσχροῦ ἔργα, καταναλίσκει τās ἁμαρτωλούς ἐπιθυμίας εἰσδύων ἐν ταῖς διανοίαις τῶν πιστευόντων καί ἐν ταῖς ψυχαῖς, αἵτινες καθίστανται δεκτικαί τοῦ Λόγου Αὐτοῦ καί τῆς Σοφίας, μετὰ τήν κατανάλωσιν πάντων τῶν ἁμαρτημάτων καί παθῶν, ὅτε καθαρὸν ἑαυτῷ καί ἄξιον ἑαυτοῦ ἀναδείκνυσι ταύτας ναόν, κοινῇ μετὰ τοῦ Υἱοῦ Αὐτοῦ ἐνοικῶν κατὰ τό εἰρημένον· «ἐγὼ καί ὁ Πατήρ ἐλευσόμεθα καί μονήν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν»¹⁵⁾. Ἀλλά καί εἰς ἐκείνους, οἵτινες διὰ τό λεχθέν «ὁ Θεός πνεῦμά ἐστι» νομίζουσιν, ὅτι ὁ Θεός ἐστί σῶμα, μοί φαίνεται ὅτι πρέπει, ἵν' ἀποκριθῶ οὕτω. Συνήθεια τῆς Ἀγ. Γραφῆς ἐστί, ὅποταν θέλῃ τι ἐναντίον τοῦ παχυλοῦ τούτου καί στερεοῦ σώματος ἵνα δηλώσῃ, ἵνα ὀνομάζῃ τοῦτο πνεῦμα, καθὼς λέγει «τό γράμμα κτείνει, τό πνεῦμα ζωοποιεῖ»¹⁶⁾, ἐν ᾧ ἀναμφιβόλως διὰ μέν τοῦ γράμματος δηλοῖ τά σωματικά, διὰ δέ τοῦ πνεύματος τά νοητά, ἃ καί πνευματικά λέγομεν. Καί ὁ Ἀπόστολος λέγει· «Ἔως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωϋσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τήν καρδίαν αὐτῶν κεῖται· ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τό κάλυμμα. Ὁ δέ Κύριος τό Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δέ τό Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία»¹⁷⁾. Διότι, ἐφ' ὅσον τις δέν στρέφεται πρὸς τήν πνευματικήν ἔννοιαν, κάλυμμα ὑπὲρ τήν καρδίαν αὐτοῦ κεῖται, δι' οὗ τε διὰ τῆς παχυλῆς ἀντιλήψεως ἡ Γραφή αὐτή λέγεται, ὅτι καλύπτεται. Τοιοῦτό ἐστί καί τό κάλυμμα, ὅπερ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ Μωϋσέως, ὅτε ἐλάλει πρὸς τόν λαόν¹⁸⁾, ὅτε δηλ. ὁ νόμος δημο-

15) Ἰωάν. 14, 23.

16) Β' Κορ. 3, 6.

17) Β' Κορ. 3, 15-17.

18) Ἐξόδ. 34, 35.

σίγα ἀνεγινώσκετο. Ἐάν δ' ἐπιστραφῶμεν πρὸς τόν Κύριον, ἔνθα ἐστὶ καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἔνθα τό Πνεῦμα τό Ἅγιον ἀποκαλύπτει τὴν πνευματικὴν γνῶσιν, τότε ἀρθήσεται τό κάλυμμα, καί μετ' ἀποκεκαλυμμένου προσώπου θεασόμεθα τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς.

3. Ἀλλά καὶ διότι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πολλοὶ ἅγιοι μετέχουσι, δέν δύναται ἵνα νοηθῇ σῶμά τι, οὗ μετέχει διηρημένου εἰς μέρη ἕκαστος τῶν ἀγίων, ἀλλ' ἐστὶ βεβαίως τό Ἅγιον Πνεῦμα δύναμις ἀγιάζουσα, ἧς μετέχουσι πάντες οἱ ἀξιωθέντες διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἵν' ἀγιασθῶσι. Καί ἵνα εὐκολώτερον, ὅπερ λέγομεν, κατανοηθῇ ἐκ πραγμάτων καίπερ ἀνομοίων, λάβωμεν παράδειγμα. Πολλοὶ εἰσιν οἱ μετέχοντες τῆς ἱατρικῆς παιδείας εἴτε τέχνης, ἀλλά μήπως θά νομίση τις, ὅτι οἱ κοινωνοῦντες τῆς ἱατρικῆς, ἀπό σώματός τινος, ὅπερ ἱατρική λέγεται ἐν μέσῳ κειμένου, χωρίζουσιν ἑαυτοῖς τεμάχια, καὶ οὕτως αὐτῆς μετέχουσι; Δέν εἶναι κάλλιον, ἵνα νοήσωμεν, ὅτι πᾶς ὅστις μετὰ προθύμου καὶ ἐτοίμου πνεύματος τὴν ἔννοιαν τῆς τέχνης καὶ παιδείας μαθάνει, οὗτος λέγεται, ὅτι μετέχει τῆς ἱατρικῆς; Ἀλλά τό τῆς ἱατρικῆς πρὸς τό Ἅγιον Πνεῦμα παραβαλλομένης παράδειγμα δέν πρέπει νά θεωρηθῇ πλήρες, ἀπλῶς πρὸς τοῦτο μόνον ἐλήφθη, ἵν' ἀποδείξῃ, ὅτι δέν πρέπει, ἵνα παραχρῆμα θεωρηθῇ σῶμα ἐκεῖνο, οὗ πολλοὶ μετέχουσι, διότι τό Ἅγιον Πνεῦμα πολὺ διαφέρει τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης ἢ παιδείας, καθότι τό Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ὑπαρξίς νοερά καὶ κυρίως ὑπάρχει, οὐδέν δέ τοιοῦτον ἡ ἱατρική.

4. Ἀλλ' ἤδη πρέπει, ἵνα πρὸς αὐτὴν τοῦ Εὐαγγελίου τὴν ρῆσιν, ἐν ᾗ γέγραπται «ὁ Θεὸς πνεῦμά ἐστι», μεταβῶμεν καὶ δείξωμεν πόσον συνεπῶς πρὸς ἃ εἵπομεν ὀφείλει ἵνα νοηθῇ τό χωρίον τοῦτο. Διότι, ἐάν ἐξετάσωμεν πότε ταῦτα εἶπεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἢ πρὸς ποῖον εἶπε καὶ διατί, εὐρήσομεν ἀναμφιβόλως, ὅτι εἶπε ταῦτα ὁμιλῶν πρὸς τὴν Σαμαρείτιδα γυναῖκα, ἣτις ἐνόμιζεν, ὅτι ἐν τῷ ὄρει Γαριζίν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Σαμαρειτῶν, ἔδει ἵνα λατρεύηται ὁ Θεός. Διότι ἡ Σαμαρεῖτις γυνὴ νομίζουσα, ὅτι ἦτο Οὗτος εἷς ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ἠρώτα ἐάν ἐν Ἱεροσολύμοις ἔδει ἵνα λατρεύηται ὁ Θεός ἢ ἐν τῷ ὄρει Γαριζίν, λέγουσα οὕτως· «Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν καὶ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ

προσκυνεῖν»¹⁹⁾. Πρὸς ταῦτα, λοιπόν, ἃ ἐφρόνει ἡ Σαμαρεῖτις, νομίζουσα ὅτι ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῶν σωματικῶν τόπων ὀλιγώτερον ὀρθῶς ἢ νομίμως ἐλατρεύετο ὁ Θεός ἢ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐν Ἱεροσολύμοις ἢ ὑπὸ τῶν Σαμαρειτῶν ἐν τῷ ὄρει Γαριζίν, ἀπαντᾷ ὁ Σωτὴρ, ὅτι πρέπει ἵνα ἀφίσταται τῆς περὶ τῶν σωματικῶν τόπων προλήψεως ὁ θέλων ἵν' ἀκολουθήσῃ τῷ Κυρίῳ, οὕτω λέγων· «Ἐρχεται ὥρα, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσουσι τῷ Πατρί· Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»²⁰⁾. Βλέπε δὲ πόσον συννεπῶς τὴν ἀλήθειαν τῷ πνεύματι συνέδεσεν, ὥστε πρὸς διάκρισιν μὲν τῶν σωμάτων λέγει πνεῦμα, πρὸς διάκρισιν δὲ τῆς σκιᾶς ἢ εἰκόνας ἀλήθειαν. Διότι οἱ λατρεύοντες ἐν Ἱεροσολύμοις τῇ σκιᾷ ἢ εἰκόνι τῶν ἐπουρανίων προσκείμενοι, οὐτ' ἐν ἀληθείᾳ οὐτ' ἐν πνεύματι ἐλάτρευον τῷ Θεῷ, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ λατρεύοντες ἐν τῷ ὄρει Γαριζίν.

5. Ἀνασκευάσαντες, λοιπόν, ὡς ἡδυνάμεθα, πᾶσαν ἔννοιαν, ἣτις δίδωσιν ἵνα σωματικόν τι περὶ τοῦ Θεοῦ νοηθῇ, λέγομεν, συνωδὰ τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι ὁ Θεός ἐστὶν ἀπερίληπτος καὶ ἀκατανόητος. Διότι, ἐάν τι περὶ τοῦ Θεοῦ δυνηθῶμεν ἵνα γνῶμεν εἴτε νοήσωμεν, ἀνάγκη ἐστίν, ἵνα πιστεύσωμεν, ὅτι οὗτός ἐστι πολλῶ κρείττων ἐκείνου, ὃ ἐνοήσαμεν. Διότι, καθὼς, ἐάν ἴδωμέν τινα μόλις δυνάμενον ἵνα προσίδῃ εἰς σπινθῆρα φωτός ἢ εἰς φῶς σμικροτάτου λύχνου, τοῦτον δέ, οὐ ἢ ὁρασις τῶν ὀφθαλμῶν πλεῖον φῶς τοῦ ἀνωτέρω λεχθέντος ἀδυνατεῖ ἵνα λάβῃ, θέλομεν διδάξῃ καὶ περὶ τῆς αἴγλης καὶ λαμπηδόνης τοῦ ἡλίου, δὲν ἀρμόζει ἵνα εἴπωμεν αὐτῷ, ὅτι τοῦ φωτός τούτου, ὃ βλέπεις, ἀφάτως καὶ ἀκατανοήτως κρείττων καὶ ἐξοχωτέρα ἐστὶν ἢ λάμψις τοῦ ἡλίου; Οὕτω καὶ ὁ νοῦς ἡμῶν περικλειόμενος μεταξύ τῶν δεσμῶν τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος, καὶ διὰ τὴν πρὸς τοιαύτην ὕλην κοινωνίαν ἀσθενέστερος καὶ ἀμβλύτερος καθιστάμενος, καίτοι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν σωματικὴν φύσιν ἐστὶ λίαν ὑπερέχων, ἐφ' ὅσον ὁμως πρὸς τὰ ἀσώματα στρέ-

19) Ἰωάν. 4, 20.

20) Ἰωάν. 4, 21, 23, 24.

φεται, καί ταῦτα θεωρεῖ, ἐπέχει τόπον σχεδόν σπινθῆρός τινος ἢ λύχνου. Τί δέ ὑπάρχει ἐν ἅπασιν τοῖς νοεροῖς τε ἄσωμάτοις τόσον ἁπάντων ὑπερέχον, τόσον ἀφάτως καί ἀκατανοήτως ὑπερβάλλον ἢ ὁ Θεός; Τούτου δέ βεβαίως ἡ φύσις διὰ τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου νοός ὁράσεως, καί ἂν αὕτη καθαρωτάτη καί διαυγυστάτη ᾗ, ἀδιανόητος καί ἀθεώρητος ἐστίν.

6. Ἀλλά δέν φαίνεται ἄτοπον, ἐάν πρὸς σαφεστέραν τοῦ πράγματος παράστασιν λάβωμεν καί ἐτέρων εἰκόνα. Ἐνίοτε οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ φωτός, τὴν οὐσίαν δηλονότι τοῦ ἡλίου, ἀδυνατοῦσιν, ἵνα προσατενίσωσι, βλέποντες ὁμως ἡμεῖς τὴν λάμψιν αὐτοῦ ἢ τὰς ἀκτῖνας διὰ θυρίδων ἢ ἄλλων οἰωνδήποτε σμικρῶν τοῦ φωτός δοχείων εἰσερχομένας, δυνάμεθα ἵνα κρίνωμεν πόσον μεγάλη ἐστίν αὕτη ἢ ἐστία καί ἡ πηγὴ τοῦ σωματικοῦ φωτός. Οὕτω, λοιπόν, ὥσει ἀκτῖνές τινες τῆς θείας φύσεως εἰσι τὰ ἔργα τῆς θείας προνοίας καί ἡ τέχνη τῆς διατάξεως τοῦ σύμπαντος τούτου ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτὴν τὴν οὐσίαν καί φύσιν. Ἐπειδὴ, λοιπόν, καθ' ἑαυτὸν ὁ νοῦς ἡμῶν αὐτόν τόν Θεόν, ὥς ἐστίν, ἀδυνατεῖ, ἵνα ἴδῃ, κατανοεῖ τόν δημιουργόν τοῦ σύμπαντος ἐκ τοῦ κάλλους τῶν ἔργων καί τοῦ κόσμου τῶν κτισμάτων. Δέν πρέπει, λοιπόν, ἵνα νομίσῃ τις, ὅτι ὁ Θεός σῶμά τί ἐστίν ἢ ἕτερόν τι ἐν τῷ σώματι ἀλλὰ νοερά φύσις ἀπλῆ οὐδεμίαν παντάπασιν ἐν ἑαυτῇ σύνθεσιν ἐπιδεχομένη, οὐδέν ἐν ἑαυτῇ μεῖζον ἢ ἔλασσον ἔχουσα ἀλλ' ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐστὶ «μονάς» καί, ἵν' οὕτως εἴπω, «ένάς» καί νοῦς καί πηγὴ, ἐξ ἧς ἡ ἀρχὴ πάσης νοερᾶς φύσεως καί παντός νοός. Ὁ νοῦς δέ, ὅπως κινεῖται καί ἐνεργεῖ, δέν ἔχει ἀνάγκην τόπου σωματικοῦ, οὔτε μεγέθους αἰσθητοῦ οὔτε σωματικῆς μορφῆς ἢ χρώματος καί ἐν γένει οὐδενός ἐξ ἐκείνων, ἅτινα ἰδιάζουσι τῷ σώματι καί τῇ ὕλῃ. Διό ἡ οὐσία ἐκείνη (ὁ Θεός) ἡ ἀπλῆ καί ὅλος νοῦς ὅπως κινεῖται ἢ ἐνεργεῖ τι οὐδεμίαν ἀναβολὴν ἢ βραδύτητα δύναται, ἵνα ἔχῃ, ὅπως μὴ διὰ τοιαύτης τινός συνθέσεως φαίνεται περιοριζομένη μέχρι τινός ἢ παραβιαζομένη ἡ ἀπλότης τῆς θείας φύσεως, καί ὅπως μὴ ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων εὐρίσκηται σύνθετος καί ποικίλη καί ᾗ πολλὰ οὐχὶ ἐν, ἐν ᾧ πρέπει αὕτη, ἵνα ᾗ ἄλλοτρία πάσης σωματικῆς συνθέσεως, καί ἐξ ενός μόνον, ἵν' οὕτως εἴπω, εἶδους θεότητος σύγκειται. Ὅτι δ' ὁ νοῦς δέν ἔχει ἀνάγκην τόπου, ἵνα κατὰ τὴν

ἑαυτοῦ φύσιν κινῆται, βεβαιοῦται ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ
 ἡμετέρου νοός. Διότι, ἐάν οὗτος ἐν καλῇ καταστάσει⁽²¹⁾ εὐρί-
 σκῃται, καί μή ἐκ τινος αἰτίας ὑποστῇ ἀμβλύτητά τινα, οὐδέ-
 ποτε ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν τόπων κωλυθήσεται τοῦ δρᾶν κατὰ
 τὰς ἰδίας κινήσεις οὐδέ πάλιν ἐκ τῆς ποιότητος τῶν τόπων
 αὐξησὶν τινα ἢ πολλαπλασιασμόν τῆς κινήσεως αὐτοῦ προσ-
 κτᾶται. Ἐάν δέ τις ἐνίσταται, ὅτι λ.χ. παρά τοῖς ναυτιλλομέ-
 νοις καί τοῖς προσβαλλομένοις συνεχῶς ὑπὸ τῶν θαλασσίων
 κυμάτων ἥσσόν πως ὁ νοῦς ἐργάζεται, ἢ ὅσον συνήθως ἐργά-
 ζεται ἐν τῇ ξηρᾷ, δέον ἵνα πιστεύσωμεν, ὅτι τοῦτο ὁ νοῦς πά-
 σχει οὐχί ἐκ τῆς τοῦ τόπου διαφορᾶς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνακινήσε-
 ως καί διαταράξεως τοῦ σώματος, πρὸς ὃ προσεδέθη εἴτε ἐνε-
 τέθη. Διότι φαίνεται, ὅτι ὥσεί παρά φύσιν ἐν θαλάσσῃ διάγει
 τό ἀνθρώπινον σῶμα, καί ἀνωμάλως πως διὰ τοῦτο ἔχον τὰς
 κινήσεις τοῦ νοός ἀκανονίστως⁽²²⁾ δέχεται, καί ταῖς πληγαῖς
 τοῦ κέντρου αὐτοῦ κακῶς ὑπακούει ὡς συμβαίνει, ὅταν τινές
 ὄντες ἐν τῇ γῇ ὑπὸ πυρετοῦ κατατρύχωνται, ὧν βεβαίως, ἐάν
 ὁ νοῦς χεῖρόν πως ἔνεκα τοῦ πυρετοῦ τό ἑαυτοῦ ἔργον ἐπι-
 τελῇ, οὐχ ὁ τόπος δέον ἵνα ψεχθῇ ἀλλ' ἡ τοῦ σώματος ἀσθέ-
 νεια, δι' ἣν τό σῶμα τεταραγμένον καί συγκεχυμένον ὃν
 οὐδαμῶς τὰ εἰθισμένα πρὸς τὸν νοῦν καθήκοντα ἐπιτελεῖ κατὰ
 τὰς γνωστὰς καί φυσικὰς ὁδοὺς, ἐπειδὴ ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι
 ἐσμεν ζῶον σύνθετον ἐκ σώματος καί ψυχῆς, διότι τοιοῦτοτρό-
 πως ἦτο δυνατόν ἢ ἐπὶ τῆς γῆς οἴκησις ἡμῶν. Ὁ Θεός δέ, ἡ
 ἀρχὴ τῶν πάντων, δέν δύναται ἵνα νοηθῇ σύνθετος, ἵνα μὴ
 πρότερα αὐτῆς τῆς ἀρχῆς εὐρεθῶσι τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν συντε-
 θεμένον ἐστὶ πᾶν ὅπερ σύνθετον λέγεται. Ἀλλ' οὐδέ μεγέθους
 σωματικοῦ ὁ νοῦς δεῖται, ὅπως δρᾷ ἢ κινῆται ὡς ὁ ὀφθαλμός
 διαστέλλεται μὲν εἰς μεγάλα προσβλέπων σώματα, συστέλλε-
 ται δέ καί στενοῦται εἰς μικρά καί βραχέα· ὁ νοῦς δεῖται βεβαί-
 ως μεγέθους νοητοῦ, ἐπειδὴ οὐχί σωματικῶς ἀλλὰ πνευμα-
 τικῶς αὖξεται. Διότι ὁ νοῦς δέν αὖξεται σωματικῶς ὁμοῦ μετὰ
 τοῦ σώματος μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ ἢ τριακοστοῦ ἔτους τῆς ἡλι-

21) In sua mensura = ἐν τῷ αὐτοῦ μέτρῳ.

22) Incomposite ordinateque = ἀτάκτως καὶ εὐτάκτως.

κίας, ἀλλὰ διὰ διδαγμάτων καὶ ἀσκήσεων ὀξύνεται τό πνεῦμα, τὰ δ' ἐν αὐτῷ ἐντεθέντα προωθοῦνται εἴτα εἰς τὴν νόησιν. Οὕτω δέ δεκτικός καθίσταται ὁ νοῦς μείζονος νοήσεως, αὐξηθεὶς οὐχὶ σωματικῶς, ἀλλὰ τελειωθείς δι' ἀσκήσεων καὶ διδασκαλίας. Ἐν τοσούτῳ ταῦτα ἀμέσως ἐκ παίδων ἢ ἐκ γενετῆς δέν δύναται, ἵνα λάβῃ ὁ νοῦς, ἐπειδὴ ἐστὶν ἀνίσχυρος καὶ ἀσθενὴς ἐστὶ τῶν μελῶν ἢ ἀρμογῇ, οἷς χρῆται ὀργάνοις πρὸς ἑαυτοῦ ἀσκησιν, οὐδὲ ἰσχύει ὁ νοῦς, ἵνα βαστάσῃ τὴν δύναμιν τῆς ἐργασίας, οὐδ' ἔχει ἐπαρκοῦσαν ἰκανότητα πρὸς ἀντίληψιν τῆς διδασκαλίας.

7. Ἐάν δ' εἰσὶ τινες αὐτόν τόν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν θεωροῦντες σῶμα, ἐπεθύμουν, ἵνα μοι ἀποκριθῶσι τίνι τρόπῳ ὁ νοῦς ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐννοιῶν καὶ ἀποδείξεων τηλικούτων πραγμάτων, δυσχερεστάτων καὶ λεπτομερεστάτων. Πόθεν αὐτῷ ἡ δύναμις τῆς μνήμης; πόθεν αὐτῷ ἡ θεωρία τῶν ἀοράτων πραγμάτων; πόθεν ἀκριβῶς ἡ ἐννοια τῶν ἀσωμάτων πραγμάτων ἔνεστι τῷ σώματι; Τίνι τρόπῳ φύσις σωματικὴ καταμανθάνει τέχνας, κρίνει περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἐρευνᾷ; Πόθεν ἔτι δύναται ἵνα γινώσκῃ καὶ νοῇ τὰ θεῖα δόγματα, ἅπερ προδήλως ἀσώματά εἰσιν; Ἐκτός ἐάν τις νομίζῃ, ὅτι, ὥς αὕτῃ ἡ σωματικὴ μορφή καὶ αὐτό τό σχῆμα τῶν ὧτων ἢ ὀφθαλμῶν συμβάλλεται τι πρὸς τὴν ἀκοήν ἢ ὄρασιν καὶ ὥς ἕκαστον τῶν μελῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλασθέντων ἔχει ἰκανότητά τινα ἐξ αὐτῆς τῆς ιδιότητος τῆς μορφῆς ἀπορρέουσιν πρὸς τοῦτο, ὅπερ προώρισται, ἵνα φύσει δρᾷ, οὕτω καὶ ἡ μορφή τοῦ νοός ἢ τῆς ψυχῆς οἶονεὶ προσηκόντως καὶ προσηρμοσμένως ἐπλάσθη ὅπως γινώσκῃ ἢ νοῇ καὶ κινῆται κατὰ ζωικά ἐλατήρια. Ἀμελῶ δέ περὶ παντός, ὅστις δύναται ἵνα περιγράψῃ ἢ εἴπῃ ποῖον τό χρῶμα τοῦ νοός, καθ' ὃ νοῦς ἐστὶ καὶ νοερῶς κινεῖται.

Πρὸς βεβαίωσιν ἔτι καὶ διασάφησιν τῶν λεχθέντων περὶ τοῦ νοός ἢ τῆς ψυχῆς, ὅτι τε ὑπέρτερός ἐστὶν (ὁ νοῦς) πάσης σωματικῆς φύσεως, δύνανται ἵνα προστεθῶσι καὶ ταῦτα. Ἐκαστῇ σωματικῇ αἰσθήσει ὑποπίπτει ἰδίᾳ τις αἰσθητὴ οὐσία, ἐφ' ἧς ἡ σωματικὴ αὕτη αἴσθησις ἐπεκτείνεται. Λόγου χάριν τῇ ὁράσει ὑποπίπτουσι τὰ χρώματα, τὰ σχήματα, τό μέγεθος. Τῇ ἀκοῇ αἱ λέξεις καὶ ὁ ἦχος, τῇ ὁσφρήσει αἱ κνίσσαι, αἱ εὐάρε-

στοι ἢ δυσάρεστοι ὀσμαί, τῇ γεύσει οἱ χυμοί, τῇ ἀφῇ τὰ θερμά ἢ ψυχρά, τὰ σκληρά ἢ μαλακά, τὰ τραχέα ἢ λεῖα. Πάνδηλον δ' ὅτι τῶν ἀνωτέρω ρηθισῶν αἰσθήσεων πολλῶν κρείττων ἐστὶν ἡ τοῦ νοός. Πῶς, λοιπόν, δέν φαίνεται ἄτοπον ὅτι εἰς ἐκείνας μὲν τὰς κατωτέρας ὑποπίπτουσιν οὐσίαι, ἐφ' ὧν ἐπεκτείνονται, τῇ δυνάμει δέ ταύτῃ, ἣτις κρείττων ἐστὶ τε τῇ τοῦ νοός αἰσθήσει, οὐδεμία ἐν γένει οὐσία ὑποπίπτει, ἀλλ' ἐστὶ ἡ δύναμις τῆς νοερᾶς φύσεως τυχαία μόνον ιδιότης τῶν σωμάτων εἴτε συνέπεια αὐτῶν; Οἱ λέγοντες τοῦτο πρὸς ὕβριν ἀναμφιβόλως τῆς κρείττονος ἐν αὐτοῖς οὐσίας τοῦτο προβάλλονται, μᾶλλον δέ μεταφέρεται ἐκ τούτου καὶ πρὸς αὐτόν τόν Θεόν ἢ ὕβρις, διότι, κατ' αὐτούς, δύναται, ἵνα τῇ σωματικῇ οὐσίᾳ νοηθῇ, ὥστε κατ' αὐτούς σῶμά ἐστι καὶ Ἐκεῖνος, δυνάμενος διὰ τοῦ σώματος, ἵνα κατανοηθῇ εἴτε γνωσθῇ. Ἀλλ' οὗτοι ἀποστέρουσι τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἐστὶ τις συγγένεια τῷ νῷ πρὸς τόν Θεόν, Οὗ καὶ αὐτός ὁ νοῦς εἰκὼν ἐστὶ νοητή, καὶ διὰ τοῦτο δύναται τι περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος, ἵνα γνῶ, μάλιστα ἐάν ᾗ καθαρὸς καὶ ἀποκεχωρισμένος τῆς σωματικῆς ὕλης.

8. Ἀλλ' ἴσως αἱ ἀποδείξεις αὗται ἔχουσι μικρὸν κῦρος παρ' ἐκείνοις, οἵτινες ἐπιθυμοῦσιν, ἵνα τὰ περὶ τῶν θείων πραγμάτων ἐκ τῶν θείων Γραφῶν διδάσκωνται, καὶ ζητοῦσι καὶ ἐντεῦθεν, ἵν' ἀποδειχθῇ τίνι τρόπῳ ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ ὑπερέχει τῆς σωματικῆς φύσεως. Ὅρα, λοιπόν, μή καὶ ὁ Ἀπόστολος αὐτό τοῦτο λέγει περὶ τοῦ Χριστοῦ, λαλῶν· «ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, πρωτότοκος πάσης κτίσεως»²³⁾. Διότι οὐκ ἐστὶν, ὥς τινες νομίζουσιν, ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ τινὶ μὲν ὁρατὴ ἄλλοις δ' ἀόρατος, ἐπειδὴ οὐκ εἶπεν ὁ Ἀπόστολος «εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ» τοῖς ἀνθρώποις ἢ τοῖς ἁμαρτωλοῖς, ἀλλ' ἀπεριφράστως δηλοῖ περὶ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, λέγων «εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ». Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, λέγων «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε»²⁴⁾, σαφῶς δηλοῖ εἰς τούς δυναμένους, ἵνα νοῶσιν, ὅτι οὐδεμία φύσις ἐστίν, ἣ

23) Κολοσ. 1, 15.

24) Ἰωάν. 1, 18.

όρατός ἐστιν ὁ Θεός· δὲν λέγει, ὅτι ἐστὶ μὲν φύσει ὁρατός, ἀλλὰ διαφεύγει τὴν ὄψιν τοῦ ἀσθενεστεροῦ κτίσματος, ἀλλ' ὅτι φύσει ἀδύνατόν ἐστιν ἵνα ὁφθῇ. Ἐάν δέ ζητῆς παρ' ἐμοῦ τί καὶ περὶ Αὐτοῦ τοῦ Μονογενοῦς φρονῶ, ἐάν δηλ. μὴδ' Αὐτῷ λέγω ὁρατὴν τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν, ἥτις φύσει ἀόρατός ἐστι, μὴ σοι φανῇ τοῦτο ἀμέσως ἀσεβές ἢ ἄτοπον, διότι τὸν λόγον δώσομεν ἀκολουθῶς⁽²⁵⁾. Ἔτερόν ἐστι τὸ ὁρᾶν καὶ ἕτερον τὸ γινώσκειν. Τὸ ὁρᾶσθαι καὶ ὁρᾶν ἴδιον τῶν σωμάτων ἐστὶ, τὸ δὲ γινώσκεσθαι καὶ γινώσκειν τῆς νοερᾶς φύσεως. Ὅ,τιδὴποτε, λοιπόν, ἰδιάζει τοῖς σώμασι, τοῦτο δὲν πρέπει ἵνα φρονῶμεν οὔτε περὶ τοῦ Πατρός οὔτε περὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὅ,τι δὲ προσήκει τῇ φύσει τῆς Θεότητος, τοῦτο ἐστὶ μεταξύ Πατρός καὶ Υἱοῦ. Τέλος καὶ Αὐτός ὁ Υἱός ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὐκ εἶπεν, ὅτι οὐδεὶς βλέπει τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱόν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, ἀλλὰ λέγει· «οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱόν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός»⁽²⁷⁾. Ἐξ οὗ σαφῶς δείκνυται, ὅτι ὅπερ μεταξύ τῶν σωματικῶν φύσεων ὁρᾶσθαι καὶ ὁρᾶν λέγεται, τοῦτο μεταξύ τοῦ Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ γινώσκειν λέγεται καὶ γινώσκεσθαι διὰ τὴν δύναμιν τῆς γνῶσεως οὐχὶ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ὁράσεως. Ἐπειδὴ, λοιπόν,

«Διότι ὡς ἀνάρμοστον ἐστὶ τό εἰπεῖν ὅτι δύναται ὁ Υἱός ἵνα ἴδῃ τὸν Πατέρα, οὕτως ἐπίσης καὶ τό νομίζειν ὅτι τό Πνεῦμα τό ἅγιον δύναται ἵνα ἴδῃ τὸν Υἱόν»⁽²⁶⁾.

25) Ὁ Ῥουφῖνος παρεπονεῖτο περὶ τοῦ Ἱερωνύμου, ὅτι τὸ μέρος τοῦτο διεφθάρη προστεθεισῶν τῶν φράσεων «μὴ σοι φανῇ... ὅτι ὡς ὁ Υἱός οὐ βλέπει τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τό ἅγιον οὐ βλέπει τὸν Θεόν» ἀντὶ τῶν «διότι τὸν λόγον δώσομεν ἀκολουθῶς». Ἀλλ' ἵχνος τοιαύτης διαφθορᾶς δὲν σώζεται σήμερον (Πατρ. Migne, τόμ. 2ος, σελ. 129). Πιστεύεται, ὁμως, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ τοῦ Ἱερωνύμου 2, 12, ὅτι τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς παραγράφου ταύτης ἀπὸ τῶν λέξεων «δώσομεν ἀκολουθῶς» ἐλήφθη ἐκ τῶν Σχολίων τοῦ Διδύμου εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο, καὶ ὅτι τὸ μέρος τοῦτο πράγματι ἀπέκλινε πρὸς αἵρεσιν, διότι καὶ αὐτός ὁ Ῥουφῖνος (Ἀπολ. 1, 20) λέγει, ὅτι τὸ μέρος τοῦτο ἀντέφασκε πρὸς τὰ λοιπὰ περὶ Τριάδος.

26) Ἐκ τῆς πρὸς Παμμάχιον ἐπιστολῆς 38 (61) τοῦ Ἱερωνύμου.

27) Ματθ. 11, 27.

περί τῆς ἀσωμάτου φύσεως καί ἀοράτου οὔτε ὁρᾶν ἰδίᾳ λέγεται οὔτε ὁρᾶσθαι, τούτου ἕνεκα οὔτε ὁ Πατήρ ὑπό τοῦ Υἱοῦ οὔτε ὁ Υἱός ὑπό τοῦ Πατρός ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγεται, ὅτι ὁρῶνται, ἀλλ' ὅτι ἐπιγινώσκονται.

9. Ἐάν δέ τις ἡμῖν προβάληται, διατί ἐλέχθη «μακάριοι οἱ καθαροί τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοί τόν Θεόν ὁψονται»²⁸⁾, ὡς ἐγώ νομίζω πολλῶ μᾶλλον ἐκ τούτου βεβαιωθείσεται ἡ ἡμετέρα σκέψις. Διότι τί ἄλλο ἐστὶ τό καρδίᾳ τόν Θεόν ὁρᾶν, εἰ μή, συμφώνως τῷ ὑφ' ἡμῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντι, νῶ τοῦτον νοεῖν καί ἐπιγινώσκειν; Διότι πολλάκις τά ὀνόματα τῶν αἰσθητῶν μελῶν εἰς τήν ψυχὴν ἀναφέρονται, οὕτως ὥστε λέγεται, ὁρᾶν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς καρδίας τε δυνάμει τῆς νοήσεως νοητόν τι νοεῖν. Ὡσαύτως καί ἀκούειν τοῖς ὡσί δηλοῖ τήν ἔννοιαν τῆς βαθυτέρας κατανοήσεως. Οὕτω λέγομεν καί ὅτι αὕτη χρῆται ὁδοῦσιν ὅταν ἐσθίῃ καί τρώγῃ τόν ἄρτον τῆς ζωῆς τόν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνοντα. Ὁμοίως λέγεται, ὅτι χρῆται καί ἄλλοις τῶν μελῶν ἔργοις, ἅτινα μετενεχθέντα ἐκ τοῦ σώματος ταῖς δυνάμεσι τῆς ψυχῆς προσαρμόζονται, ὡς καί ὁ Σολομῶν λέγει· «Ἐπίγνωσιν Θεοῦ εὐρήσεις»²⁹⁾. Διότι ἐγίνωσκεν, ὅτι ἐν ἡμῖν δύο εἶδη αἰσθήσεων εἰσιν, ἐν μὲν θνητόν, φθαρτόν, ἀνθρώπινον, ἕτερον δέ ἀθάνατον καί νοερόν, ὅπερ ἄρτι θεῖον ἐκάλεσε. Διὰ ταύτης, λοιπόν, τῆς εὐθείας αἰσθήσεως οὐχί τῆς τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ τῆς τῆς καθαρᾶς καρδίας, ἣτις ἐστὶν ὁ νοῦς, δύναται ἵνα ὁρᾶται ὑπό τῶν ἀξίων ὁ Θεός. Ὅτι δέ ἡ καρδιά ἀντί τοῦ νοός τε ἀντί τῆς νοητικῆς δυνάμεως καλεῖται ἐν ἀπάσαις ταῖς Γραφαῖς τῆς τε Π. καί Ν. Διαθήκης, πλειστάκις εὐρήσει. Οὕτω, λοιπόν, καίτοι πολλῶ κατωτέρω ἢ ὅσον ἅξιόν ἐστι, διὰ τήν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τήν φύσιν τοῦ Θεοῦ κατανοήσαντες, ἴδωμεν νῦν τί δηλοῖ τό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ.

28) Ματθ. 5, 8.

29) Παροιμ. 2, 5.

Κεφάλαιον II

Περί Χριστοῦ

1. Ἐν πρώτοις δεόν ἵνα γινώσκωμεν, ὅτι ἕτερόν ἐστιν ἐν τῷ Χριστῷ ἡ φύσις τῆς Θεότητος αὐτοῦ, ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ ἕτερον ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἣν ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς κατ' οἰκονομίαν προσελάβετο. Διόπερ πρέπει πρῶτον, ἵνα ἴδωμεν, τί ἐστιν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, "Ὅστις διὰ πολλῶν μὲν καὶ διαφόρων ὀνομάτων κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ ἐννοίας τῶν ὀνομαζόντων προσαγορεύεται. Διότι Σοφία λέγεται, ὡς παρὰ Σολομῶντι «Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γενεᾷ με»³⁰⁾, λέγεται δὲ καὶ Πρωτότοκος, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, «ὅς ἐστι πρωτότοκος πάσης κτίσεως»³¹⁾. Ἄλλ' ὅμως ὁ Πρωτότοκος κατ' οὐσίαν οὐκ ἔστι διάφορος τῆς Σοφίας, ἀλλ' εἷς καὶ ὁ αὐτός ἐστι. Τέλος ὁ Ἀπ. Παῦλος λέγει· «Χριστός ἐστι Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία»³²⁾.

2. Μηδεὶς δὲ νομίση, ὅτι ἡμεῖς νοοῦμεν τὸν Υἱὸν ἀνυπόστατον τι, ὀνομάζοντες αὐτόν Θεοῦ Σοφίαν, ὅτι ἐπὶ παραδείγματι νοοῦμεν αὐτόν οὐχὶ ζῶν τι ὄν λογικόν³³⁾, ἀλλὰ πρᾶγμα τι ὅπερ σοφούς καθίστησι παρεχόμενον καὶ ἐντιθέμενον ταῖς διανοαῖς ἐκείνων, οἵτινες δεκτικοὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ καὶ τῆς νοήσεως καθίστανται. Ὅρθως, λοιπόν, ἅπαξ γενομένου παραδεκτοῦ ὅτι ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἡ Σοφία αὐτοῦ ὑποστατικῶς ὑφισταμένη, πρόδηλον ὅτι περαιτέρω δὲν ὀφείλει ὁ νοῦς ἡμῶν, ἵνα ἀποπλανῶται, ὑποπτεύων μὴ τάχα αὕτη ἡ «ὑπόστασις» αὐτοῦ σωματικόν τι ἔχη, ἐπειδὴ πᾶν σωματικόν ἢ σχήματι ἢ χρώματι ἢ μεγέθει σημαίνεται. Διότι τίς ποτε ὑγιαίνων σχῆμα

30) Παροιμ. 8, 22-25.

31) Κολοσ. 1, 15.

32) Α' Κορ. 1, 24.

33) Animal sapiens = ζῶον σοφόν.

ἡ χρῶμα ἢ μέγεθος διαστάσεως ἐν τῇ Σοφίᾳ ἀνεζήτησε, διότι Σοφία ἐστίν; Ὅτι δ' ἦν ποτε καί ἐπὶ στιγμὴν ἄνευ τῆς γεννήσεως τῆς Σοφίας ὁ Θεός Πατήρ, οὐδεὶς δύναται, ἵνα φρονῇ καὶ πιστεύῃ, ὅστις ὁμως ἔμαθεν, ἵνα νοῇ καὶ σκέπτηται εὐσεβές τι περὶ τοῦ Θεοῦ. Διότι ἡ ἐρεῖ, ὅτι ὁ Θεός οὐκ ἠδύνατο, ἵνα γεννήσῃ τὴν Σοφίαν πρὶν ἢ ταύτην γεννήσῃ, ὥστε ταύτην μὴ οὔσαν ἡγαγεν εἶτα εἰς τό εἶναι, ἢ ὅτι ἠδύνατο μὲν καί, ὅπερ ἄσεβές ἐστι περὶ Θεοῦ λεγόμενον, οὐκ ἠθελεν ἵνα γεννήσῃ. Πασίδηλον δ' ὅτι ἐκάτερον τούτων καὶ ἄτοπον καὶ ἄσεβές ἐστιν, ὅτι δηλονότι μὴ δυνάμενος ὁ Θεός προέκοπτεν ἵνα δυνηθῇ ἢ δυνάμενος ἡμέλει καὶ ἀνεβάλλετο τὴν τῆς Σοφίας γέννησιν. Διό πάντοτε ἡμεῖς παραδεχόμεθα τὸν Θεὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, ἐξ αὐτοῦ μὲν γεννηθέντος, ἀπ' αὐτοῦ τουτέστι τό εἶναι ἔχοντος, ἄνευ ὁμως οὐδεμιᾶς ἀρχῆς, οὐ μόνον τοιαύτης, δυναμένης ἵνα κατὰ τινα χρονικά διαστήματα διαιρεθῇ, ἀλλὰ καὶ τοιαύτης, ἦν μόνος ὁ νοῦς ἐν ἑαυτῷ βλέπει συνήθως, καὶ γυμνῇ, οὕτως εἰπεῖν, τῇ διανοίᾳ καὶ τῷ πνεύματι καθορᾷ. Δέον, λοιπόν, ἵνα πιστεύωμεν, ὅτι ἐκτός πάσης ἀρχῆς, εἴτε δυνάμεως ἵνα λεχθῇ, εἴτε καὶ νοουμένης μόνον, ἐγεννήθη ἡ Σοφία. Ἐν αὐτῇ δέ ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς Σοφίας ἐνῆν πᾶσα ἡ δύναμις καὶ τό σχέδιον τῶν μελλόντων δημιουργημάτων ἢ τῶν ἀρχικῶς ὑφισταμένων, ἢ τῶν ἀκολουθῶς γιγνομένων, τῶν δυνάμει τῆς προγνώσεως προχαραχθέντων καὶ διαταχθέντων ἐν αὐτῇ. Δι' αὐτά δέ τὰ κτίσματα, ἅτινα ἐν αὐτῇ τῇ Σοφίᾳ ὥσει προδιαγεγραμμένα καὶ προεικονισμένα ἦσαν, αὐτὴ αὕτη ἡ Σοφία λέγει διὰ τοῦ Σολομῶντος, ὅτι ἐκτίσθη ἀρχὴ τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, περιέχει δηλονότι ἐν ἑαυτῇ συμπάσης τῆς κτίσεως τὰς ἀρχάς, τοὺς τύπους, τὰ εἶδη.

3. Καθ' ὃν δέ τρόπον ἐνοήσαμεν τό ἡ Σοφία ἀρχὴ τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ τό ὅτι αὕτη ἐκτίσθη, ὅτι δηλ. ἐν ἑαυτῇ τὰ εἶδη καὶ τὰς ἀρχάς συμπάσης τῆς κτίσεως προετύπου καὶ περιείχε, κατὰ τὸν αὐτὸν ἔτι τρόπον νοητέον καὶ τό ὅτι αὕτη ἐστὶ Λόγος Θεοῦ, ὅτι δηλ. αὕτη πᾶσι τοῖς λοιποῖς τε συμπάσῃ τῇ κτίσει τὴν γνῶσιν τῶν μυστηρίων καὶ ἀπορρήτων, ἅτινα ἐν τῇ Σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ περιέχονται, ἀποκαλύπτει, λέγεται «Λόγος», διότι οἰοῖται ἐστὶν ἐρμηνεύς τῶν μυστηρίων τοῦ πνεύματος. Ὅθεν καὶ ὀρθή μοι φαίνεται ἡ ἐν ταῖς Πράξεσι τοῦ Παύλου

ρήσις³⁴⁾ «ζῶν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστίν». Ὁ Ἰωάννης δὲ ὑψηλότερον καὶ λαμπρότερον ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ ὀρίζεται δι' ἰδίου ὀρισμοῦ τὸν Λόγον, ὅτι ἐστὶ Θεός, λέγων· «καὶ Θεός ἦν ὁ Λόγος· οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν»³⁵⁾. Ὅστις δὲ ἀρχὴν δίδωσι τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ εἴτε τῇ Σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἰδέτω μὴ μᾶλλον κατ' αὐτοῦ τοῦ ἀγεννήτου Πατρὸς τὴν ἀσέβειαν αὐτοῦ βάλλῃ ἀρνούμενος, ὅτι Οὗτος ἦν πάντοτε Πατήρ, καὶ ὅτι ἐγέννησε τὸν Λόγον καὶ ἔσχε τὴν Σοφίαν καθ' ἅπαντας τοὺς προτέρους χρόνους εἴτε αἰῶνας, εἴτε ἐν γένει κατὰ πᾶν χρονικὸν σημεῖον δυνάμενον ἵνα ὀνομασθῇ.

4. Οὗτος, τοίνυν, ὁ Υἱὸς πάντων τῶν ὄντων καὶ Ἀλήθειά ἐστι καὶ Ζωή· καὶ δικαίως· διότι διὰ τίνος ἄλλου τρόπου ἡδύναντο, ἵνα ζῶσι τὰ γενόμενα εἰ μὴ διὰ τῆς ζωῆς; Ἡ τίνι τρόπῳ ἡδύναντο, ἵνα ταῦτα ἐν ἀληθείᾳ ἴστανται, ἐάν μὴ ἐξ ἀληθείας ἀπέρρεον; Ἡ πῶς ἡδύναντο ἵνα ὥσιν ὄντα λογικά, ἂν μὴ ὁ Λόγος ὑπῆρχεν; Ἡ πῶς ἡδύναντο ἵνα σοφίζωνται, ἐάν μὴ ἦν ἡ Σοφία; Ἀλλ' ἐπεὶ ἐμελλον ἵνα τινὲς τῆς ζωῆς ἐκπέσωσι καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς καταδικάσωσιν εἰς θάνατον, ἀκριβῶς διότι ἐκ τῆς ζωῆς ἐξέπεσον (διότι οὐκ ἄλλο τί ἐστὶν ὁ θάνατος ἢ τὸ ἀπὸ τῆς ζωῆς ἀφίστασθαι), οὐκ ἦν δὲ βεβαίως συνεπές, ἵνα τὰ ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς ζωὴν δημιουργηθέντα παντελῶς ἀπόλωνται, ἐδέξησεν, ἵνα προϋπάρξῃ τοῦ θανάτου τοιαύτη δύναμις, ἣτις τὸν μέλλοντα θάνατον νὰ διαλύσῃ καὶ νὰ ὑπάρξῃ Ἀνάστασις, ἣτις ἐν τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῇρι ἡμῶν ἐπραγματοποιήθη, καὶ ἣτις ἐν αὐτῇ τῇ Σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῷ Λόγῳ καὶ τῇ Ζωῇ ὑφίστατο. Εἴτα ἐπεὶ ἐμελλον τινες τῶν δημιουργηθέντων, καθότι οὐχὶ φυσικῶς τε οὐσιωδῶς ἐνυπῆρχεν αὐτοῖς τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ συμβεβηκότες (τυχαίως) μὴ βουλόμενοι, ἵνα ἄτρεπτοι καὶ ἀμετάβλητοι πάντοτε διαμένωσι καὶ πάντοτε ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀγαθοῖς διατελῶσιν ἐν ἴσῃ καὶ ἡσυχῇ ἰσορροπία, ἀλλὰ τραπεντές καὶ μεταβληθέντες ἵνα ἐκπέσωσι τῆς καταστάσεως αὐτῶν, διὰ τοῦτο ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σοφία ἐγένετο Ὁδός. Λέγεται Ὁδός ἡ Σοφία, διότι πρὸς τὸν Πατέρα ἄγει τοὺς ἐν

34) Ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ 3, 3 καὶ 25 μνημονεύει τῶν Πράξεων τοῦ Παύλου ὡς ἀποκρύφου βιβλίου.

35) Ἰωάν. 1, 1-2.

αὐτῇ βαίνοντας. Ὅσαδὴποτε εἶπομεν περὶ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ προσηκόντως προσαρμοσθήσονται, καὶ νοηθήσονται καὶ ἐν ἐφαρμογῇ πρὸς τὰς ὀνομασίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Ἀλήθεια καὶ Ἀνάστασις, ἐπειδὴ αὗται πᾶσαι αἱ ὀνομασίαι ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ τῶν δυνάμεων ἐλήφθησαν, καὶ ἐν οὐδεμιᾷ τούτων καὶ κατὰ κουφοτάτων ἀντίληψιν δύναται, ἵνα σωματικόν τι νοηθῇ, δηλοῦν ἢ μέγεθος ἢ σχῆμα ἢ χρῶμα. Ἐπειδὴ παρ' ἡμῖν οἱ τῶν ἀνθρώπων υἱοὶ ἢ τῶν ἄλλων ζώων ἀνταποκρίνονται τῷ σπέρματι τῶν πατέρων ὑφ' ὧν ἐσπάρησαν, ἢ τῶν μητέρων ἐν τῇ γαστρὶ τῶν ὁποίων μορφοῦνται καὶ τρέφονται, ἔχουσιν ἐκ τούτου τι, ὅπερ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον προερχόμενοι παραλαμβάνουσι καὶ μεθ' ἑαυτῶν κομίζουσι. Βδελυρόν δέ καὶ ἀθέμιτόν ἐστιν ἵνα τὸν Θεὸν Πατέρα ἐν τῇ γεννήσει τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ καὶ τῇ παροχῇ αὐτῷ ὑπάρξεων ἐξισώσωμέν τινι γεννήτορι ἢ τῶν ἀνθρώπων ἢ τῶν ἄλλων. Ἀλλ' ἀνάγκη ἐστίν, ἵνα ἐξαίρετόν τι ἐν τούτῳ καὶ τοῦ Θεοῦ ἄξιον ὑπάρχη, πρὸς ὃν οὐδεμία παντάπασι σύγκρισις οὐ μόνον ἐν τοῖς πράγμασιν ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ διανοίᾳ ἢ τῷ νῷ δύναται, ἵνα εὐρεθῇ, ὥστε ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια δέν δύναται ἵνα ἐννοήσῃ τινι τρόπῳ ὁ ἀγέννητος Θεὸς καθίσταται Πατὴρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ. Διότι ἐστὶν αἰώνιος καὶ διηνεκὴς ἡ γέννησις αὕτη ὡς ἡ λάμψις γεννᾶται ἐκ τοῦ φωτός, ἐπειδὴ οὐχὶ ἔξωθεν υἰοθεσία τοῦ Πνεύματος γίνεται Υἱός, ἀλλὰ φύσει Υἱός ἐστιν.

5. Ἰδωμεν, ὅμως, τινι τρόπῳ τὰ λεγόμενα καὶ ὑπὸ τοῦ κύρους τῆς θείας Γραφῆς κατοχυροῦνται. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέγει, ὅτι ὁ μονογενὴς Υἱός «εἰκὼν ἐστὶν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ καὶ πρωτότοκος πάσης κτίσεως»³⁶⁾. Πρὸς Ἑβραίους δέ γράφων λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι «ἐστὶν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ»³⁷⁾. Εὐρίσκομεν οὐχ ἥττον καὶ ἐν τῇ Σοφίᾳ Σολομῶντος παράστασιν τινὰ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ᾧδε ἔχουσιν· «Ἀτμίς γάρ ἐστι, λέγει, τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ ἀπόρροια τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής· διὰ τοῦτο οὐδὲν μεμιαμμένον εἰς αὐτὴν παρεμπίπτει.

36) Κολοσ. 1, 15.

37) Ἑβρ. 1, 3.

Ἀπαύγασμα γάρ ἐστι φωτός αἰδίου καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ»³⁸⁾. Λέγομεν δέ, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν, ὅτι ἡ Σοφία οὐκ ἄλλοθεν πόθεν ἔχει τό εἶναι, εἰ μὴ ἐκ τούτου, ὅστις ἐστὶν ἀρχὴ τῶν πάντων· ἐξ Αὐτοῦ ἐγεννήθη πᾶσα σοφία, ἐπειδὴ αὐτός ἐστιν ὁ μόνος Υἱός φύσει, οὗ ἕνεκα καὶ μονογενὴς καλεῖται.

6. Ἰδωμεν δέ τί δέον, ἵνα φρονῶμεν καὶ περὶ τούτου, ὅτι εἰκὼν τοῦ ἀοράτου λέγεται, ἵνα καὶ διὰ τούτου ἐξηγήσωμεν τίνι τρόπῳ ὁ Θεός ὀρθῶς λέγεται Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐν πρώτοις ἐξετάσωμεν τί καλεῖται συνηθῶς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰκὼν. Ἐνίοτε μὲν λέγεται εἰκὼν τό ἐν ὕλῃ τινί, ξύλῳ δηλονότι ἢ λίθῳ, ἀπεικονιζόμενον ἢ ἐγγλυφόμενον, ἐνίοτε δέ λέγεται εἰκὼν τοῦ γεννήσαντος ὁ γεννηθεὶς, ὅταν οὐδαμῶς οἱ χαρακτῆρες τοῦ γεννήσαντος παραλλάττωσιν ἐν τῷ γεννηθέντι (*mentiuntur similitudinem* = διαψεύδουσι τὴν ὁμοιότητα). Νομίζω, ὅθεν, ὅτι δύναται τῷ μὲν πρώτῳ παραδείγματι ἵνα προσαρμοσθῇ ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοιότητα Θεοῦ πλασθεὶς ἄνθρωπος· περὶ δέ τοῦ πῶς ἀκριβῶς δέον ἵνα, Θεοῦ βοηθοῦντος, αὐτό τό ἐν τῇ Γενέσει χωρίον ἐξηγησώμεθα, ὁψόμεθα. Τῇ δέ δευτέρᾳ σημασίᾳ τῆς εἰκόνος δύναται, ἵνα παραβληθῇ ἡ εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, περὶ ἧς νῦν ὁ λόγος, διότι ἐστὶν ἀόρατος εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ οὕτως, ὥσπερ κατὰ τὴν ἱστορίαν λέγομεν, ὅτι εἰκὼν τοῦ Ἀδάμ ἦν ὁ υἱός αὐτοῦ Σήθ. Διότι οὕτω γέγραπται· «καὶ ἐγέννησεν Ἀδάμ Σήθ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ»³⁹⁾. Ἡ εἰκὼν δ' αὕτη ἐμπεριέχει τὴν ἐνότητα καὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Διότι ἐάν πάντα, ἅπερ ὁ Πατὴρ ποιεῖ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός ὁμοίως ποιῇ, τότε καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ ἀποτυποῦται ἐν τούτῳ, ὅτι πάντα ποιεῖ ὁ Υἱός ὡς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ ἐγεννήθη ὡς βούλησις αὐτοῦ ἐκ τοῦ νοός προερχομένη. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἡ βούλησις τοῦ Πατρὸς ἐπαρκεῖ πρὸς πραγματοποίησιν ἐκείνου, ὅπερ θέλει ὁ Πατὴρ. Διότι βουλόμενος οὐ χρῆται ἄλλῃ ὁδῷ ἢ ἐκείνῃ, ἣτις προβάλλεται ὑπὸ τῆς συμβουλῆς τῆς βουλήσεως. Οὕτω, λοιπόν, καὶ ἡ ὑπόστασις τοῦ Υἱοῦ γεννᾶται ἀπ' Αὐτοῦ. Ὅπερ ἐπάναγ-

38) Σοφ. Σολ. 7, 25-26.

39) Γεν. 5, 3.

κές ἐστίν, ἵνα δεχθῶσιν ἐν πρώτοις οἱ μηδέν ἄνευ προελεύσεως τουτέστιν ἀγένητον πλήν μόνου τοῦ Θεοῦ Πατρός ὁμολογοῦντες. Ἀλλά προσεκτέον μή τις ἐμπέσῃ εἰς τοὺς ἀτόπους μύθους ἐκείνων, οἵτινες προβολάς τινας φαντάζονται, διαιροῦντες τὴν θεῖαν φύσιν εἰς μέρη, καὶ τὸν Θεὸν Πατέρα αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ μερίζοντες, ἐν ᾧ τοῦτο περὶ τῆς ἀσωμάτου φύσεως καὶ νὰ ὑποπτεύσῃ τις ἀπλῶς οὐ μόνον ἐσχάτη ἀσέβειά ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ἐσχάτη ἀφροσύνη, οὐδὲ συνάδει ποσῶς τῷ λόγῳ τὸ νομίζειν, ὅτι ἐστὶ δυνατὴ τῆς ἀσωμάτου φύσεως οὐσιώδης διαίρεσις. Κάλλιον, ὅθεν, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι, ὥσπερ ἡ βούλησις προέρχεται ἐκ τοῦ νοός καὶ οὔτε μέρος τι τοῦ νοός ἀποτεμένει, οὔτε ἀπὸ τούτου χωρίζεται ἢ διαιρεῖται, τοιούτῳ τινὶ τρόπῳ καὶ ὁ Πατὴρ ἐγέννησε τὸν Υἱόν, τὴν εἰκόνα δηλονότι Αὐτοῦ, ἐπομένως ὥσπερ αὐτός φύσει ἀόρατός ἐστιν, οὕτω καὶ τὴν εἰκόνα ἀόρατον ἐγέννησε. Διότι Λόγος ἐστὶν ὁ Υἱός καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἐν αὐτῷ αἰσθητὸν νοητέον. Ἔστι Σοφία, καὶ ἐν τῇ Σοφίᾳ οὐδὲν σωματικόν δέον, ἵνα ὑποπτεύωμεν. Ἔστι τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον⁽⁴⁰⁾, ἀλλ' οὐδὲν κοινόν πρὸς τὸ τοῦ ἡλίου τούτου φῶς ἔχει. Ἔστι, λοιπόν, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ Πατρός. Ὡς πρὸς μὲν αὐτὸν τὸν Πατέρα ἐστὶν ἀλήθεια, ὡς πρὸς δὲ ἡμᾶς, οἷς ἀποκαλύπτει τὸν Πατέρα, εἰκὼν, δι' ἧς ἐπι-

«Ὁ υἱός ἐστιν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, παραβαλλόμενος μὲν τῷ Πατρί οὐκ ἔστιν ἀλήθεια, ὡς πρὸς ἡμᾶς δέ, μή δυναμένους ἵν' ἀντιληφθῶμεν τῆς ἀληθείας τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ, φαίνεται εἰκὼν ἀληθείας, ἐπειδὴ τὸ ὕψος καὶ μεγαλεῖον νοεῖται περιγεγραμμένον πως ἐν τῷ Υἱῷ»⁽⁴²⁾.

γινώσκωμεν τὸν Πατέρα, ὃν οὐδεὶς ἕτερος ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ Υἱός ἀποκαλύψει. Ἀποκαλύπτει δὲ αὐτόν, ὅταν αὐτός νοῇται. Διότι ὑφ' οὗ ἂν αὐτός νοηθῇ, νοεῖται καὶ ὁ Πατὴρ, κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ· «ὁ ἑωρακὴς ἐμέ ἑώρακε καὶ τὸν πατέρα»⁽⁴¹⁾.

40) Ἰωάν. 1, 9.

41) Ἰωάν. 14, 9.

42) Ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

7. Ἀλλ' ἐπειδὴ προσηγάγομεν τὴν τοῦ Παύλου ῥῆσιν, ἐν ἣ λέγει περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι «ἐστὶν ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ»⁴³⁾, ἴδωμεν τί ἐξ αὐτοῦ νοητέον. «Ὁ Θεὸς φῶς ἐστι»⁴⁴⁾, κατὰ τὸν Ἰωάννην. Ἀπαύγασμα, λοιπόν, τούτου τοῦ φωτός ἐστὶν ὁ μονογενὴς Υἱός, ἐξ αὐτοῦ ἀχωρίστως προερχόμενος ὡς λάμψις ἐκ φωτός, καὶ φωτίζων τὴν κτίσιν σύμπασαν. Νοητέον δέ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν ἐκτεθέντα, ὅτι ἐστὶν Ὁδός, καὶ ἄγει εἰς τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι Λόγος ἐστὶν ὁ ἐρμηνεύων τὰ ἀπόρρητα τῆς σοφίας καὶ τὰ μυστήρια τῆς γνώσεως καὶ προβαλλόμενος τῇ λογικῇ κτίσει, ὅτι ἔτι Ἀλήθειά ἐστι καὶ Ζωὴ καὶ Ἀνάστασις κατ' ἀναλογίαν καὶ τό ἔργον τοῦ ἀπαυγάσματος. Λοιπόν, διὰ τοῦ ἀπαυγάσματος ἐπιγινώσκεται καὶ αἰσθητὸν γίγνεται αὐτό τό φῶς. Τό ἀπαύγασμα δέ τοῦτο τοῖς ἀσθενέσι καὶ ἀδυνάτοις ὀφθαλμοῖς τῶν θνητῶν παρεχόμενον εὐαρέστως πως καὶ μαλακῶς καὶ κατὰ μικρόν οἶονεῖ ἐκδιδάσκον καὶ συνειθίζον ἵνα τὴν τοῦ φωτός λαμπρότητα ἀνέχωνται, μετὰ τὴν ἄπωσιν ἀπ' αὐτῶν παντός τοῦ τὴν ὄρασιν περικαλύπτοντος καὶ κωλύοντος, κατὰ τό εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Κυρίου «ἐκβαλε τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου»⁴⁵⁾, ἱκανοὺς τούτους καθίστησι πρὸς λῆψιν τῆς τοῦ φωτός δόξης, γινόμενον ἐν τούτῳ ὡς τις μεσίτης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ φωτός.

«Ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐστὶ φῶς ἀπερίληπτον, ὁ Χριστὸς δέ ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸν Πατέρα ἐστὶ μικροτάτη λάμψις, ἥτις ἡμῖν διὰ τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν φαίνεται μεγάλη».

8. Ἐπειδὴ δέ οὐ μόνον ἀπαύγασμα τῆς δόξης ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου λέγεται, ἀλλὰ καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, δέν μοι φαίνεται ἀδιάφορον ἵνα ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τό τίνι τρόπῳ ἄλλη παρά τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπόστασιν

43) Ἑβρ. 1, 3.

44) Α' Ἰωάν. 1, 5.

45) Λουκ. 6, 42.

οὐσία εἴτε ὑπόστασις⁴⁶⁾ καλεῖται χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Βλέπε δέ μή διά τοῦτο λέγεται χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ὅτι ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ, "Ὅστις καλεῖται Λόγος αὐτοῦ καί Σοφία, καί αὐτός μόνος ἐπιγινώσκει τόν Πατέρα καί ἀποκαλύπτει αὐτόν οἷς βούλεται, τοῖς δεκτικοῖς τε καταστᾶσι τοῦ Λόγου αὐτοῦ καί τῆς Σοφίας, ὅτι τε δι' αὐτοῦ ὁ Θεός νοεῖται καί γινώσκεται. Ἄλλαις λέξεσι λέγεται χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ διά τοῦτο, ὅτι Οὗτος ὢν Σοφία ἀποτυποῖ ἐν ἑαυτῷ πρῶτον ἅ τοῖς ἄλλοις βούλεται, ἵν' ἀποκαλύψῃ, δι' ὧν ἐπιγινώσκεται καί νοεῖται ὁ Θεός. Ὅπως δ' ἔτι πληρέστερον κατανοηθῇ τίνι τρόπῳ ὁ Σωτήρ ἐστι χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ, λάβωμεν καί παράδειγμα, ὅπερ, καίπερ μή δηλοῦν πλήρως καί κυρίως τό πρᾶγμα, περί οὗ ὁμιλοῦμεν, ἐστίν ὅμως χρήσιμον πρὸς διασάφησιν τούτου μόνον, ὅτι κενώσας ὁ Υἱός ἑαυτόν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὢν πειράται δι' αὐτῆς αὐτοῦ τῆς κενώσεως, ἵνα δείξῃ ἡμῖν τό πλήρωμα τῆς Θεότητος. Λόγου χάριν, ἐάν κατεσκευάζετο ἄγαλμά τι τοιοῦτο, ὅπερ διά τοῦ μεγέθους αὐτοῦ περιελάμβανε τήν οἰκουμένην, καί διά τήν ἀπειρίαν αὐτοῦ ὑπ' οὐδενός ἡδύνατο ἵνα θεωρηθῇ, κατεσκευάζετο δ' ἕτερον ἄγαλμα κατὰ τήν διάταξιν τῶν μελῶν καί τὰς γραμμάς τοῦ προσώπου, κατὰ τό εἶδος καί τήν ὕλην, καθ' ὅλα ἐν γένει ὅμοιον, ἄνευ τοῦ ὑπερμεγέθους, τότε οἱ μή δυνάμενοι τό ὑπερμέγεθες ἐκεῖνο, ἵνα ἴδωσι καί θεωρήσωσι, τοῦτο βλέποντες θά ὠμολόγουν, ὅτι ἔβλεπον ἐκεῖνο, καθότι ὅλας τῶν μελῶν καί τοῦ προσώπου τὰς γραμμάς αὐτό τό εἶδος καί τήν ὕλην διετήρει ἀπαραλλάκτως ὅμοια. Ὅμοίως κενώσας καί ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ἑαυτόν ἐκ τῆς πρὸς τόν Πατέρα ἰσότητος, καί τήν ὁδόν ἡμῖν τῆς ἐπιγνώσεως αὐτοῦ δεικνύων, χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ γίγνεται, ἵνα οἱ μή δυνάμενοι τήν ἐν τῷ μεγαλείῳ τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐνοῦσαν δόξαν τοῦ θαυμαστοῦ φωτός ἵνα θεωρήσωμεν, δι' αὐτοῦ ἡμῖν ἀπαυγάσματος ὄντος, γιγνώμεθα ἱκανοί ἵνα ἐμβλέπωμεν εἰς τό θεῖον φῶς διά τῆς θεω-

46) Ἡ λέξις «οὐσία» κατ' ἐκεῖνον τόν χρόνον ἐστήμαινεν ὅ,τι καί ἡ λέξις «ὑπόστασις», ὡς οἱ τοῦ 2ου αἰῶνος Πατέρες εἶχον καθωρισμένον ὅρον πρὸς τήν φράσιν τῶν προσώπων τῆς Θεότητος.

«Πῶς δέ οὐκ ἄτοπον τό μή ἔχοντά τι τῶν πρεπόντων αὐτῷ, τόν Θεόν εἰς τό ἔχειν ἐληλυθέναι; Ἐπεὶ δέ οὐκ ἔστιν ὅτε Παντοκράτωρ οὐκ ἦν, αἰεῖ εἶναι δεῖ ταῦτα, δι' ἃ Παντοκράτωρ ἐστί, καί αἰεῖ ἦν ὑπ' αὐτοῦ κρατούμενα, ἄρχοντι αὐτῷ χρώμενα»⁽⁵²⁾.

Καί πῶς οὐ φανήσεται ἄτοπον τοῦτο, ὅτι μή ἔχων τι ὁ Θεός, ἐξ ὧν ἦν αὐτῷ ἄξιον ἵνα ἔχη, εἴτα δι' ἐπιδόσεώς τινος εἰς τό ἔχειν ἦλθεν; Ἐάν δέ οὐδέποτε ἦν, ὅτε ὁ Παντοκράτωρ οὐκ ἦν, κατ' ἀνάγκην πρέπει ἵνα ὑφίστανται καί ταῦτα, δι' ἃ Παντοκράτωρ λέγεται καί ἐφ' ὧν πάντοτε ἐδέσποζε καί ἅ ἐκυβέρνη ὡς ἄρχων αὐτός καί ἡγε-

μών. Περί τούτων πληρέστερον ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, ἐν ᾧ περὶ τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ λόγος γενήσεται, πραγματευησόμεθα⁽⁵³⁾. Ἀλλὰ καί νῦν ἐν παρόδῳ ἀναγκαῖον νομίζω ἵνα ὑπομνήσω τοῦτο, ἐπειδὴ βεβαίως ὑμῖν πρόκειται ζήτημα περὶ τῆς Σοφίας, τίνι τρόπῳ δηλονότι ἐστὶν ἡ Σοφία ἀπόρροια εἰλικρινῆς τῆς δόξης τοῦ Παντοκράτορος, ἵνα μή νομίζῃ τις, ὅτι προτέρα ὑπῆρξεν ἐν τῷ Θεῷ ἡ ὀνομασία τοῦ Παντοκράτορος τῆς γεννήσεως τῆς Σοφίας, δι' ἣν Πατήρ καλεῖται, διότι ἐλέχθη ἀπόρροια εἰλικρινῆς τῆς δόξης τοῦ Παντοκράτορος ἡ Σοφία, ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ. Ἀκουέτω ταῦτα ὁ θέλων ἵνα ὑποπτεύῃ ἐκεῖνο, ὅπερ σαφέστατα ἡ Γραφή ἐξαγγέλλει, λέγουσα, ὅτι «πάντα ἐν Σοφίᾳ ἐποίησας»⁽⁵⁴⁾ καί διὰ τοῦ Εὐαγγελίου διδασκέσθω, ὅτι «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καί χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέ ἓν ὃ γέγονεν»⁽⁵⁵⁾ καί μανθανέτω ἐκ τούτου, ὅτι δέν δύναται, ἵνα ἡ ἀρχαιότερα ἐν τῷ Θεῷ ἡ ὀνομασία Παντοκράτορος τῆς τοῦ Πατρὸς· διότι διὰ τοῦ Υἱοῦ Παντοκράτωρ ἐστὶν ὁ Πατήρ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐλέχθη δόξα τοῦ Παντοκράτορος, ἥς δόξης ἀπόρροια ἔστω ἡ Σοφία, δίδοται, ἵνα νοηθῇ, ὅτι καί ἐν τῇ τοῦ Παντοκράτορος δόξῃ κοινωνίαν ἔχει ἡ Σοφία, δι' ἣν ὁ Θεός Παν-

52) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

53) Ἰδὲ Γ, V, 3. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ Ὠριγένης ὀλιγώτερα ἔτι λέγει, διό καί ὑποτιθεῖσιν, ὅτι ὁ Ῥουφῖνος ἀπέκοψε μέρος τι, ὅπερ ἀναπληροῦσι δι' ἐνός ἀποσπάσματος τοῦ Μεθοδίου παρὰ Φωτίῳ, ἐν κώδ. 235. Ἰδὲ Πατρ. Migne, τόμ. 2ος, σελ. 138-139.

54) Ψαλμ. 103, 24.

55) Ἰωάν. 1, 3.

τοκράτωρ λέγεται. Διότι διά τῆς Σοφίας, ἣτις ἐστὶν ὁ Χριστός, ἀπάντων δεσπόζει ὁ Θεός οὐ μόνον κατὰ τὸ κύρος δεσπότητος, ἀλλὰ καθ' ἐκουσίαν τῶν ὑπηκόων ὑποταγὴν. Ἴνα δέ μάθῃς, ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἡ Παντοκρατορία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ εἷς καὶ ὁ αὐτός ἐστι μετὰ τοῦ Πατρὸς Θεός καὶ Κύριος, ἄκουε τοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Ἀποκαλύψει οὕτω λέγοντος: «Ταῦτα, λέγει, Κύριος ὁ Θεός, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ Παντοκράτωρ»⁽⁵⁶⁾. Διότι ὁ ἐρχόμενός τις ἄλλος ἐστὶν ἢ ὁ Χριστός; Καί ὡς οὐδεὶς ὀφείλει, ἵνα σκανδαλίζεται, ὅτι ὡς ὁ Πατὴρ ἐστὶ Θεός καὶ ὁ Σωτὴρ ἐστὶ Θεός, οὕτω καὶ οὐδεὶς ὀφείλει, ἵνα σκανδαλίζεται, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Παντοκράτωρ λέγεται ὡς ὁ Πατὴρ. Διότι οὕτως ἔσται ἀληθές, ὅπερ αὐτός λέγει πρὸς τὸν Πατέρα, ὅτι «πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἐστι καὶ τὰ σὰ ἐμὰ, καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς»⁽⁵⁷⁾. Ἐάν δέ τῷ ὄντι πάντα, ὅσα ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἐστὶ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ μάλιστα ἐστὶ πάντα, δι' ἃ ὁ Πατὴρ ὁμολογεῖται προσέτι Παντοκράτωρ, ἀναμφιβόλως καὶ ὁ μονογενὴς Υἱὸς ὀφείλει, ἵνα ἡ Παντοκράτωρ, ἵνα πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς ἔχῃ. «Καὶ δεδοξασμαι, λέγει, ἐν αὐτοῖς· ἐν τῷ ὀνόματι γάρ Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς»⁽⁵⁸⁾. Ὅθεν ἀπόρροια τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ Παντοκράτορος καθαρὰ καὶ εἰλικρινὴς ἔστω αὐτὴ ἡ Σοφία ἡ δεδοξασμένη ὡς ἀπόρροια τῆς Παντοκρατορίας ἢ τῆς δόξης⁽⁵⁹⁾. Ἴνα δέ σαφέστερον κατανοηθῇ τί ἐστὶ δόξα τῆς Παντοκρατορίας καὶ τοῦτο προστίθεμεν. Θεός ὁ Πατὴρ Παντοκράτωρ ἐστὶ, καθότι δεσπόζει πάντων, οὐρανοῦ δηλονότι καὶ γῆς, ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἀστέρων καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς. Δεσπόζει δέ τούτων διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψει καὶ οὐρανίων

56) Ἀποκ. 1, 8.

57) Ἰωάν. 17, 10.

58) Φιλιπ. 2, 10 - 11.

59) Ὑποτιθεῖσιν, ὅτι ἀπὸ τοῦ «ἵνα δέ σαφέστερον κατανοηθῇ» μέχρι τέλους τῆς παραγράφου ἐστὶ προσθήκη τοῦ Ῥουφίνου ἐκ τῶν Σχολίων τοῦ Διδύμου καὶ διότι φαίνεται τοῦτο περὶ τὸν, διότι ἤδη ὁ Ὁριγένης ἐπαρκῶς ἀναπτύξας τὸ μέρος τοῦτο ἐπήγαγε τὸ συμπέρασμα ἀμέσως ἀνωτέρω τοῦ προσημειωθέντος τεμαχίου, καὶ διότι τῷ Ὁριγένηι χαρακτηῖρα σαφηνείας φέρει.

καί ἐπιγείων καί καταχθονίων. Καί ἐάν πᾶν γόνυ κάμψη τῷ Ἰησοῦ, ἀναμφιβόλως τῷ Ἰησοῦ τά πάντα ὑπετάγησαν, καί αὐτός ἐστίν ὁ δεσπόζων πάντων, καί δι' αὐτοῦ ὑπετάγησαν τῷ Πατρί τά πάντα. Διότι διά τῆς Σοφίας, τοῦτ' ἐστὶ τοῦ Λόγου (verbo et ratione), οὐχὶ βίᾳ καί ἀνάγκῃ τά πάντα ὑπετάγησαν. Διό καί ἡ δόξα αὐτοῦ συνίσταται ἐν τῷ ὅτι κατέχει τά πάντα. Αὕτη δ' ἐστὶ τῆς Παντοκρατορίας ἡ εἰλικρινεστάτη καί ἀγνωστάτη δόξα, ἐπειδὴ τῷ λόγῳ καί τῇ σοφίᾳ οὐχὶ δυνάμει καί ἀνάγκῃ τά σύμπαντα ὑπετάγησαν. Ἀρμοδιώτατα δ' ἐλέχθη εἰλικρινεστάτη καί καθαρωτάτη ἡ δόξα τῆς Σοφίας πρὸς διάκρισιν τῆς δόξης, ἣτις οὐ λέγεται καθαρὰ καί εἰλικρινῆς δόξα. Τῇ ἀληθείᾳ πᾶσα τρεπτή καί μεταβλητὴ φύσις καί ἐάν δοξάζεται ἐν ἔργοις δικαιοσύνης καί σοφίας, ὅμως διὰ τοῦτο, ὅτι τυχαίαν (συμβεβηκυῖαν) ἔχει τὴν δικαιοσύνην ἢ σοφίαν, καί ὅτι τὸ συμβαῖνον δύναται καί ἵνα ἐκπέσῃ, ἡ δόξα αὕτη δέν δύναται ἵνα ᾗ εἰλικρινῆς καί καθαρὰ. Τῆς δὲ Σοφίας τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἐστὶν ὁ μονογενὴς Υἱὸς αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐν πᾶσιν ἄτρεπτός ἐστι καί ἀμετάβλητος, καί οὐσιῶδες ἐν ἑαυτῷ πᾶν ἀγαθὸν ἔχει, ὅπερ βεβαίως οὐδέποτε δύναται, ἵνα τραπῇ καί μεταβληθῇ, καθαρὰ καί ἀληθὴς ἡ δόξα αὐτοῦ κηρύττεται.

11. Τρίτον λέγεται ἡ Σοφία «ἀπαύγασμα φωτὸς αἰδίου» τὴν σημασίαν τούτου ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξεθήκαμεν προσαγαγόντες τὴν εἰκόνα τοῦ ἡλίου καί τὴν λάμψιν τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ, κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν ἐδείξαμεν τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ. Προσθήσομεν δ' ἐπὶ τοῦτο μόνον. Αἶδιον ἢ αἰώνιον κυρίως λέγεται τὸ μῆτε ἀρχὴν τοῦ εἶναι σχόν, μῆτε ποτέ δυνάμενον ἵνα παύσῃται ὢν ἐκεῖνο, ὃ ἐστίν. Τοῦτο δὲ δηλοῦται παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, λέγοντι, ὅτι «ὁ Θεὸς φῶς ἐστίν»⁶⁰). Ἡ Σοφία δὲ αὐτοῦ ἐστὶν ἀπαύγασμα τοῦ φωτὸς τούτου, οὐ μόνον ἀπλῶς φωτὸς, ἀλλὰ καί αἰδίου φωτὸς, οὕτως ὥστε ἡ Σοφία αὐτοῦ ἐστὶν ἀπαύγασμα αἰώνιον καί ἀπαύγασμα αἰωνιότητος. Ἐάν δὲ ὀρθῶς οὕτω νοῆται τοῦτο, σαφῶς δηλοῖ, ὅτι ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Υἱοῦ ἀπ' αὐτοῦ Πατρός ἐστίν, ἀλλ' οὐχὶ ἐν χρόνῳ, οὐδ' ἀπ' οὐδεμιᾶς ἄλλης ἀρχῆς, εἰ μὴ, ὡς εἵπομεν, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

60) Ἰωάν. 1, 5.

12. Ἀλλά καί «ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ» καλεῖται ἡ Σοφία. Ὅθεν δέον, ἵνα πρῶτον νοήσωμεν, τί ἐστὶν ἡ ἐνέργεια τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Αὕτη ἐστίν, οὕτως εἰπεῖν, δύναμις τις, δι' ἧς ἐνεργεῖ ὁ Πατήρ, εἴτε δημιουργῶν, εἴτε προνοῶν, εἴτε κρίνων, εἴτε ἕκαστα ἐν τῷ καιρῷ αὐτῆς διατάττων καὶ οἰκονομῶν. Ὡς, λοιπόν, ἐν ἐσόπτρῳ καθ' ὅς κινήσεις ὁ ἐμβλέπων ἐν αὐτῷ κινεῖται ἢ πράττει, καὶ αὐτάς ταύτας καὶ αὐτὴ ἡ εἰκὼν ἢ διὰ τοῦ ἐσόπτρου ἀπεικονιζομένη ὁμοῦ κινεῖται ἢ πράττει, ἐν οὐδενὶ παντελῶς ἀποκλίνουσα, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτῆς τοιαύτην ἔννοιαν θέλει, ἵνα δῶ ἡ Σοφία, καλοῦσα ἑαυτήν ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς πατρικῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, Ὅστις ἐστὶν ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ, περὶ ἑαυτοῦ δηλοῖ, λέγων· «ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός ὁμοίως ποιεῖ»⁶¹). Καὶ πάλιν λέγει· «Οὐ δύναται ὁ Υἱός ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μὴ τι βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα»⁶²). Ἐπειδὴ, λοιπόν, ἐν οὐδενὶ παντελῶς ὁ Υἱός ἀπὸ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὰ ἔργα παραλλάττει καὶ διαφέρει, οὐδ' ἄλλο ἐστὶ τὸ ἔργον τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτή, ἵν' οὕτως εἴπω, κινήσεις ἐν ἁπασιν παρ' αὐτοῖς ἐστί, διὰ τοῦτο ἔσοπτρον ἑαυτὴν ἀκηλίδωτον ὠνόμασεν ἡ Σοφία, ἵνα ἐντεῦθεν μηδεμία παντελῶς πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ ἀνομοιότης νοηθῇ. Τὰ λεγόμενα δ' ὑπὸ τινων ὅτι καθ' ὁμοίωσιν εἴτε κατὰ μίμησιν τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ ὅτι ἐν τῇ σωματικῇ ὕλῃ γίνονται ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τὰ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πρότερον ἐν πνευματικαῖς οὐσίαις προεικονισθέντα, τίνι τρόπῳ δύνανται ἵν' ἀρμόζωσι, τοῦ Εὐαγγελίου λεγοντος, ὅτι ὁ Υἱός οὐ ποιεῖ ὅμοια, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ ὁμοίως;

13. Ὑπολείπεται ἵνα ἐξετάσωμεν τί ἐστὶν «εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ»; Ἐν τούτῳ δ', ὡς νομίζω, ἀρμόζει, ἵνα νοηθῶσιν ὅσα ἀνωτέρω περὶ τῆς εἰκόνος τῆς δι' ἐσόπτρου εἰκονιζομένης εἵπομεν. Ἀρχικὴ, δηλονότι, ἀναμφιβόλως ἀγαθότης ἐστὶν ἐκείνη, ἐξ ἧς ὁ Υἱός ἐγεννήθη. Ἀλλ' Οὗτος, καθ' ὅλα εἰκὼν ὢν τοῦ Πατρὸς, ἀναμφιβόλως εὐλόγως καὶ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ λέ-

61) Ἰωάν. 5, 19.

62) Ἰωάν. 5, 19.

«Οὕτω τοίνυν ἡγοῦμαι καί ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καλῶς ἂν λεχθῆσθαι, ὅτι εἰκὼν ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἀλλ' οὐκ αὐτοαγαθόν· καί τάχα καί Υἱὸς ἀγαθός, ἀλλ' οὐχ ὡς ἀπλῶς ἀγαθός. Καί ὥσπερ εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καί κατὰ τοῦτο Θεός, ἀλλ' οὐ περὶ οὗ λέγει αὐτός ὁ Χριστός· «ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινόν Θεόν» (ΐω-άν. 17, 3), οὕτως εἰκὼν ἀγαθότητος, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ Πατήρ ἀπαραλλάκτως ἀγαθός»⁽⁶⁴⁾.

γεται εἰκὼν. Διότι οὐκ ἄλλη τις δευτέρα ἀγαθότης ἐστίν ἐν τῷ Υἱῷ παρὰ τὴν ἐν τῷ Πατρί. Ὅθεν καί καλῶς αὐτός ὁ Σωτὴρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει, ὅτι «οὐδεὶς ἀγαθός εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός Πατήρ»⁽⁶³⁾, ἵνα δηλ. διὰ τούτου νοηθῇ, ὅτι ὁ Υἱὸς οὐκ ἔχει ἐτέραν ἀγαθότητα, ἀλλὰ ταύτην μόνην τὴν ἐν τῷ Πατρί, ἧς ὀρθῶς εἰκὼν καλεῖται, ἐπειδὴ οὔτε ἄλλοθεν ἐστὶν εἰ μὴ ἐκ ταύτης τῆς ἀρχικῆς ἀγαθότητος, καί ἐν τῷ Υἱῷ οὐκ ἐστὶν ἕτερον ἀγαθόν τοῦ ἐν

τῷ Πατρί· καί οὐδεμία ἄλλη παραλλαγή ἢ διαφορὰ τοῦ ἐν τῷ Υἱῷ ἀγαθοῦ πρὸς τὸ Πατρός ἐστὶ. Διὸ δὲν πρέπει ἵνα θεωρῇται ὡς τις βλασφημία τὸ λεχθέν «οὐδεὶς ἀγαθός εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός Πατήρ», ὥστε νὰ νομίζεται, ὅτι ὁ Χριστός ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐκ ἐστὶν ἀγαθόν. Ἀλλ' ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ἡ ῥῆσις αὕτη σημαίνει, ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἀγαθότης ἐν τῷ Θεῷ Πατρί ἐστίν, ἐξ οὗ ἀναμφιβόλως εἴτε ὁ Υἱὸς γεννώμενος εἴτε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορευόμενον ἐν ἑαυτοῖς κομίζουν τὴν φύσιν τῆς ἀγαθότητος ταύτης, ἣτις ἐνυπάρχει ἐν τῇ πηγῇ, ἐξ ἧς εἴτε ὁ Υἱὸς γεννᾶται εἴτε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται. Ἐάν δ' ἄλλα τινὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς καλῶνται ἀγαθὰ, εἴτε ἄγγελος, εἴτε ἄνθρωπος, εἴτε δοῦλος, εἴτε θησαυρός, εἴτε καρδιά ἀγαθή, εἴτε δένδρον ἀγαθόν, καταχρηστικῶς λέγονται, τυχαίαν οὐχὶ οὐσιώδη ἐν ἑαυτοῖς περιέχοντα τὴν ἀγαθότητα. Πολύ δ' ἐστὶ

63) Ματθ. 19, 17. Μάρκ. 10, 18. Λουκ. 18, 19.

64) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ. Ὁ ἱερόνυμος ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτιν ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι ὁ Ὠριγένης «καλεῖ τὸν Παντοδύναμον Θεόν Πατέρα ἀγαθόν καὶ πλείας ἀγαθότητος, ὥστε οὐ λέγεται ἀπολύτως ἀγαθός, ἀλλὰ μετὰ τῆς προσθήκης «ποιμὴν ἀγαθός». Τὴν προσθήκην «ὁ Πατήρ», ἣν καὶ ὁ Ὠριγένης δέχεται, ἐποίησατο ὁ Μαρκίων (Ἐπιφ. αἰρ. 42, 19).

καί ἑτέρου ἔργου καί χρόνου τό συναθροῖσαι ἀπάσας τάς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὀνομασίας, λόγου χάριν, φῶς ἀληθινόν, εἴτε θυσιᾶ⁶⁵⁾, εἴτε δικαιοσύνη, εἴτε ἀγιασμός, εἴτε ἀπολύτρωσις καί ἄλλα ἀπειράριθμα, καί ἐξηγήσασθαι ἐν ποίαις περιστάσεσιν ἐν ἑκάστων τούτων λέγεται. Ἀλλ' ἀρκούμενοι εἰς τά ὅσα ἀνωτέρω διελάβομεν, τά λοιπά ἀκολουθῶς ἐξετάσομεν.

Κεφάλαιον III Περί Ἀγίου Πνεύματος

1. Νῦν δέ πρέπει συνεπῶς, ἵνα ἐξετάσωμεν ὡς διὰ βραχυτάτων τά περί τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Καί πάντες μέν οἱ ὅπως-δήποτε πρόνοιαν παραδεχόμενοι ὁμολογοῦσι τήν ὑπαρξιν Θεοῦ ἀγεννήτου, τά πάντα δημιουργήσαντος καί διατάξαντος, καί ἀναγνωρίζουσι τοῦτον Πατέρα τοῦ σύμπαντος. Ὅτι δ' ἐστὶν αὐτῷ Υἱός, οὐχ ἡμεῖς μόνοι κηρύττομεν, ἀλλά, καίτοι τοῦτο ἱκανῶς θαυμαστόν καί ἀπίθανον φαίνεται τοῖς παρ' Ἑλλήσι καί βαρβάροις φιλοσοφοῦσι, καί παρὰ τισιν αὐτῶν ἐστὶν ἡ δόξα αὕτη, ὅταν ὁμολογῶσιν, ὅτι διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τά πάντα ἐδημιουργήθησαν. Ἡμεῖς δέ κατὰ τήν πίστιν τῆς διδασκαλίας, ἣν στερεῶς θεωροῦμεν θεόπνευστον, πιστεύομεν, ὅτι ὑψηλοτέραν καί θειοτέραν γνῶσιν πάσης ἄλλης δυνατῆς περί τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ δυνάμεθα, ἵνα ἐκθῶμεν καί προτείνωμεν εἰς γνῶσιν τοῖς ἀνθρώποις, διὰ μόνης τῆς Θεοπνεύστου Γραφῆς, Εὐαγγελικῆς τε καί Ἀποστολικῆς, πρὸς δέ τοῦ Νόμου καί τῶν Προφητῶν, ὡς αὐτός ὁ Χριστός διεβεβαιώσατο. Περί δέ τῆς τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ὑπάρξεως οὐδ' ὑποψίαν τινά ἠδύναντο ἵνα ἔχωσιν οἱ ἄνθρωποι, παρεκτός τῶν ἀναστραφέντων ἐν τῷ Νόμῳ καί τοῖς Προφήταις, ἐκ τῶν ὁμολογούντων τήν εἰς Χριστόν πίστιν. Διότι περί μέν τοῦ Θεοῦ Πατρός, καί-περ οὐδενός ἰσχύοντος ἵν' ἀποφαίνεται, ἔστιν ὅμως δυνατόν, ἵνα ἐννοιάν τινα λάβωμεν ἐκ τῶν ὁρατῶν κτισμάτων καί ἐξ ὧν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς φύσει νοεῖ. Περιπλέον δ' ἐστὶ δυνατόν καί ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, ἵνα βεβαιωθῇ αὕτη ἡ ἐννοία. Ἀλλά καί περὶ

65) Ostium= στόμα, θύρα. Μεταξύ τῶν πολλῶν ὀνομάτων τοῦ Υἱοῦ προσάγεται καί τό thior= θύρα, στόμα, ὁ Petrow ὁμως μεταφράζει ὡσεὶ ἦν hostia = ἱερεῖον, θυσία.

τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καίτοι οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν εἰμὴ ὁ Πατήρ, ἐκ τῶν θείων ὁμως Γραφῶν διδάσκεται ὁ ἀνθρώπινος νοῦς πῶς ὀφείλει ἵνα νοῇ περὶ αὐτοῦ, καὶ οὐ μόνον ἐκ τῆς Νέας ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διὰ τῶν ἔργων τῶν ἁγίων, ἅτινα τυπικῶς εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφέρονται, ἐν οἷς δύναται τις ἵνα ἴδῃ ἢ τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν ἢ τὴν ὑπ' αὐτοῦ προσληφθεῖσαν ἀνθρωπίνην.

2. Ὅτι δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιόν ἐστι, πολλαὶ Γραφαὶ ἡμᾶς τοῦτο ἐδίδαξαν, ὡς ὁ Δαυὶδ ἐν τῷ Ψαλμῷ λέγει· «καὶ τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ»⁽⁶⁶⁾ καὶ ἐν τῷ Δανιήλ λέγεται· «Πνεῦμα Θεοῦ ἅγιον ἐν σοί»⁽⁶⁷⁾. Ἐν δὲ τῇ Νέᾳ Διαθήκῃ δι' ἀφθόνων μαρτυριῶν διδασκόμεθα, ὡς ὅτι παρίσταται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον καταβαῖνον ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι αὐτός ὁ Κύριος ἐνεφύσησε τοῖς Ἀποστόλοις μετὰ τὴν Ἀνάστασιν, λέγων· «λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον»⁽⁶⁸⁾ καὶ πρὸς Μαριάμ ὑπὸ τοῦ Ἀγγέλου λέγεται· «καὶ Πνεῦμα Ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ»⁽⁶⁹⁾. Ὁ δὲ Παῦλος λέγει, ὅτι «οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ»⁽⁷⁰⁾. Καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατὰ τὸ βάπτισμα «ἐδίδοτο διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν Ἀποστόλων»⁽⁷¹⁾. Ἐκ τούτων δ' ἀπάντων μανθάνομεν, ὅτι τοσοῦτον κύρος καὶ ἀξίαν ἢ ὑπόστασις τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἔχει, ὥστε τὸ σωτηριῶδες βάπτισμα τελεῖται οὐκ ἄλλως ἢ ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος, τουτέστι διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, συναπτομένου τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ Πατρί καὶ τῷ μονογενεῖ Αὐτοῦ Υἱῷ καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος⁽⁷²⁾. Ἀλλὰ τίς δὲν ἐκθαμβεῖται ἐπὶ τῷ μεγαλείῳ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ἀκούων, ὅτι ὁ εἰπὼν λόγον κατὰ τοῦ

66) Ψαλμ. 50, 13.

67) Δανιήλ 4, 8.

68) Ἰωάν. 20, 22.

69) Λουκ. 1, 35.

70) Α' Κορ. 12, 3.

71) Πράξ. 8, 18.

72) Ματθ. 28, 19.

Υίου τοῦ ἀνθρώπου δύναται νά ἐλπίζῃ ἄφεσιν (veniam= χάριν), τῷ δέ κατὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται οὔτε ἐν τῷ παρόντι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι;

3. Ὅτι δ' ὑπό τοῦ Θεοῦ τά πάντα ἐδημιουργήθησαν, καί ὅτι οὐκ ἔστι κτίσμα, ὅπερ παρ' αὐτοῦ τό εἶναι οὐκ ἔλαβεν, ἐκ πολλῶν τῆς Γραφῆς μαρτυριῶν βεβαιοῦται, δι' ὧν ἀποκρούονται καί ἀπορρίπτονται τά ψευδῆ ὑπό τινων λεγόμενα ἢ περί τῆς συναιωνίου τῷ Θεῷ ὕλης ἢ περί τῶν ἀγεννητῶν ψυχῶν, αἷς νομίζουσιν, ὅτι πνεῦμα οὐχί τό εἶναι, ἀλλ' ἡ τάξις καί εὐταξία ὑπό τοῦ Θεοῦ ἐνετέθη. Διότι καί ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ «Ποιμένος» ἀγγέλου τῆς μετανοίας, ὁ ὁ Ἑρμᾶς συνέγραψεν, οὕτω λέγεται· «Πρῶτον πάντων πιστεύσον, ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Θεός, ὁ τά πάντα κτίσας καί καταρτίσας, καί ποιήσας ἐκ τοῦ μή ὄντος εἰς τό εἶναι τά πάντα»⁷³⁾. «Τά πάντα συνέχων αὐτός ὑπό τοῦ μηδενός συνεχόμενος». Καί ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἐνώχ τούτοις ὅμοια περιγράφονται. Ἀλλ' ὅμως μέχρι τοῦ νῦν οὐδεμίαν ῥῆσιν ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς ἠδυνήθημεν, ἵνα εὐρωμεν, ἐν ᾗ τό Ἅγιον Πνεῦμα λέγεται ποίημα εἴτε κτίσμα, οὐδ' ἐκφραζομένην ὥς, καθά ἄνωτέρω ἐδείξαμεν, ὁ Σολομῶν περί τῆς Σοφίας, οὐδέ ὥς τὰς ἄλλας ὀνομασίας Ζωῆς ἢ Λόγου τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνόησαμεν. Τό πνεῦμα, τοίνυν, τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἐφέρετο ἐπὶ τῶν ὑδάτων⁷⁴⁾, ὥς γέγραπται ἐν ἀρχῇ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, κατ' ἐμὴν γνώμην, οὐκ ἔστιν ἄλλο ἢ τό Ἅγιον Πνεῦμα, ὥς καί ἐρμηνεύοντες τά χωρία ταῦτα ἐδείξαμεν⁷⁵⁾, οὐχί ὅμως κατὰ τό ἱστορικόν, ἀλλὰ κατὰ τό πνευματικόν νόημα⁷⁶⁾.

4. Τινές τῶν πρό ἡμῶν παρετήρησαν, ὅτι ἐνθα ἐν τῇ Νέᾳ Διαθήκῃ ὀνομάζεται Πνεῦμα ἄνευ προσθήκης δηλούσης τί ἐστὶ τό

73) Migne, P.G. 2, 914.

74) Γεν. 1, 2.

75) Ἐννοεῖ τό εἰς τήν Γένεσιν ὑπόμνημα.

76) Ὁ Φώτιος ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ, παρ. 8, λέγει, ὅτι ὁ Ὁριγένης ἐν τῷ «Περὶ Ἀρχῶν» θεωρεῖ τό Πνεῦμα ποιηθέν διὰ τοῦ Υἱοῦ, τοιοῦτό τι ὅμως οὐδαμοῦ τοῦ συγγράμματος, ὥς ἔχει, εὐρηται. Ὑποτίθεται, ὅμως, ὅτι ἐνταῦθα, συνωδὰ τῇ ἐν τῷ Προλ. §4, ὑπῆρχε τοιαύτη τις σκέψις τοῦ Ὁριγένους, ἵνα μεταδίδωσιν ὁ Φώτιος, ἣν καί ἀπέκοψεν ὁ Ῥουφίνος.

Πνεῦμα, τοῦτο νοητέον τό Ἅγιον Πνεῦμα. Π.χ. «ὁ δέ καρπός τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη»⁷⁷⁾. Τό αὐτό καί ἐνταῦθα «ἐναρξάμενοι Πνεύματι νῦν σαρκί ἐπιτελείσθε»⁷⁸⁾. Ἡμεῖς δέ νομίζομεν, ὅτι καί ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ δύναται ἡ διάκρισις αὕτη ἵνα τηρηθῇ, ὡς ἐν τῷ «διδούς πνοήν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς (τῆς γῆς) καί Πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν»⁷⁹⁾. Διότι ἀναμφιβόλως ὁ πατῶν τήν γῆν, τά γήϊνα δηλονότι καί σωματικά, μέτοχος ἐστὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦτο λαμβάνων. Λέγει δέ καί ὁ

«Ἐλεγε δέ ὁ Ἑβραῖος τά ἐν τῷ Ἡσαΐα δύο Σεραφίμ ἑξαπτέρυγα, κεκραγότα ἕτερον πρὸς ἕτερον, καί λέγοντα· «Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος Κύριος Σαβαώθ», τόν Μονογενῆ εἶναι τοῦ Θεοῦ καί τό Πνεῦμα τό Ἅγιον. Ἡμεῖς οἰόμεθα, ὅτι καί ἐν τῇ Ὡδῇ Ἀββακούμ· «ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ» περί Χριστοῦ καί Ἁγίου Πνεύματος»⁸²⁾.

Ἑβραῖος διδάσκαλος, ὅτι τά δύο ἐκεῖνα ἑξαπτέρυγα Σεραφίμ, ἅτινα ἐν τῷ Ἡσαΐα παρίστανται βοῶντα πρὸς ἄλληλα καί λέγοντα· «ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ»⁸⁰⁾, δέον ἵνα νοηθῶσιν ὁ μονογενὴς Υἱός τοῦ Θεοῦ καί τό Ἅγιον Πνεῦμα. Ἡμεῖς δέ νομίζομεν, ὅτι καί τό ἐν τῇ ὦδῇ Ἀββακούμ λεγόμενον· «ἐν μέσῳ δύο ζώων ἢ δύο ζώων γνωσθήσῃ»⁸¹⁾ περί τοῦ Χρι-

στοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος νοητέον. Διότι πᾶσα γνώσις περί τοῦ Πατρὸς κατ' ἀποκάλυψιν τοῦ Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι λαμβάνεται. Ὡστε ἀμφότερα ταῦτα τά κατὰ τόν Προφήτην ζῶα ἢ ζωαί λεγόμενά εἰσιν αἰτία γνώσεως τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Διότι, ὡς περί τοῦ Υἱοῦ λέγεται, ὅτι «οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τόν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός καί ὃ ἐάν βούλη-

77) Γαλ. 5, 22.

78) Γαλ. 3, 3.

79) Ἡσ. 42, 5.

80) Ἡσ. 6, 3.

81) Ἀββακ. 3, 2.

82) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

ται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι»⁸³⁾, αὐτὰ ταῦτα καὶ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λέγει ὁ Ἀπόστολος· «Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τό γάρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ»⁸⁴⁾. Καὶ πάλιν ὁ Σωτὴρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μνείαν ποιούμενος τῶν θείων καὶ βαθυτάτων ἀληθειῶν, ἃς εἰσέτι δέν ἠδύναντο, ἵνα ἐννοήσωσιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, οὕτω λέγει πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, «ὅτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δ' ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν»⁸⁵⁾. Δέον δὲ ἵνα φρονῶμεν οὕτως, ὅτι, ὥσπερ ὁ Υἱὸς ὁ μόνος ἐπιγινώσκων τὸν Πατέρα, ὃ ἂν βούληται, ἀποκαλύπτει αὐτόν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ μόνον ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἀποκαλύπτει τὸν Θεόν, ὃ ἂν βούληται. «Τό γάρ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ»⁸⁶⁾. Ἀλλὰ δέν πρέπει, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα κατ' ἀποκάλυψιν τοῦ Υἱοῦ ἐπιγινώσκει. Διότι, ἂν κατ' ἀποκάλυψιν τοῦ Υἱοῦ ἐπιγινώσκη τὸν Πατέρα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, σημαίνει, ὅτι ἐξ ἀγνοίας εἰς γνῶσιν ἔρχεται, ὅπερ βεβαίως ἀσεβές, ἐξίσου καὶ ἀνόητόν ἐστιν, ὁμολογεῖν δηλονότι Πνεῦμα Ἅγιον καὶ ἀπονέμειν αὐτῷ ἀγνοίαν. Διότι οὐκ ἄλλο τι ὄν πρότερον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, κατ' ἐπίδοσιν ἦλθεν εἰς τὸ εἶναι Ἅγιον Πνεῦμα, ὥστε νὰ τολμήσῃ τις ἵνα εἴπῃ, ὅτι τότε μέν, ὅτε ἔτι οὐκ ἦν Πνεῦμα Ἅγιον, ἠγνόει τὸν Πατέρα, εἴτα δέ, λαβὼν γνῶσιν, ἐγένετο Ἅγιον Πνεῦμα. Ὅπερ ἂν οὕτως εἶχεν, οὐδαμῶς βεβαίως θὰ ἦτο ἐν τῇ ἐνότητι τῆς Τριάδος τοῦ ἀτρέπτου Θεοῦ Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ αὐτό τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἂν μὴ καὶ αὐτό πάντοτε ἦν Πνεῦμα Ἅγιον. Τοῦτο δέ, ὅπερ λέγομεν «πάντοτε» ἢ «ἦν» ἢ ἂν ἄλλο τι χρονικῆς σημασίας ὄνομα εἰσάγωμεν, ἀπλῶς καὶ κατὰ μεταφοράν ταῦτα ληπτέα, διότι τῶν μὲν ὀνομάτων τούτων αἱ σημασίαι εἰσὶ χρονικαί, ταῦτα δέ περὶ ὧν διαλεγόμεθα ὀνομάζονται μὲν δι' ἐκφράσεων χρονικῶν, κατὰ τὴν φύσιν ὅμως αὐτῶν ὑπερβαίνουσι πᾶσαν ἐννοίαν χρονικὴν.

83) Ματθ. 11, 27.

84) Α' Κορ. 2, 10.

85) Ἰωάν. 16, 12, 13, 14, 26.

86) Ἰωάν. 3, 8.

5. Καλόν δέ, φαίνεται, ἵνα ἐρευνήσωμεν τήν αἰτίαν, διατί ὁ ἀναγεννώμενος ἐν Θεῷ εἰς σωτηρίαν δεῖται καί τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καί διατί οὐ λήψεται σωτηρίαν, ἐάν μή ἢ ἅπασα ἡ Τριάς καί διατί οὐκ ἔστι δυνατόν τό γενέσθαι μέτοχον τοῦ Πατρός ἢ τοῦ Υἱοῦ ἄνευ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ταῦτα δέ λέγοντες, ἀναμφιβόλως ἀναγκαῖον ἔσται, ὅπως παραστήσωμεν τήν εἰδικήν ἐνέργειαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί τήν εἰδικήν ἐνέργειαν τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ. Νομίζω, λοιπόν, ὅτι ἡ μέν ἐνέργεια τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ ἐπεκτείνεται καί ἐπὶ τῶν ἀμαρτωλῶν, ἐπὶ τῶν λογικῶν ἀνθρώπων, καί ἐπὶ τῶν ἀλόγων ζώων, ἀλλά καί ἐπὶ τῶν ἀψύχων καί ἐπὶ πάντων ἐν γένει τῶν ὄντων. Ἡ δ' ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οὐδαμῶς ὅλως ἐπεκτείνεται οὔτε ἐπὶ τῶν ἀψύχων, οὔτε ἐπὶ τῶν ἐμψύχων μὲν ἀλλ' ἀλόγων, ἀλλ' οὐδ' ἐν ἐκείνοις εὐρίσκεται, οἵτινες λογικοί μὲν εἰσιν, ἀλλ' ἐν κακία διατελοῦσιν, οὐδ' ἐν γένει στρέφονται πρὸς τὰ κρεῖττω. Νομίζω δ' ὅτι ἐν τούτοις μόνοις ἐνεργεῖ τό Ἅγιον Πνεῦμα, οἵτινες ἤδη πρὸς τὰ κρεῖττω ἐτράπησαν καί ἐν ταῖς ὁδοῖς τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ περιπα-

«Ὅτι ὁ μὲν Θεός καί Πατήρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων, μεταδίδους ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τό εἶναι· ὦν γάρ ἔστιν· ἐλάττων δέ παρά τόν Πατέρα ὁ Υἱός φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά· δεύτερος γάρ ἔστι τοῦ Πατρός· ἔτι δέ ἥττον τό Πνεῦμα τό Ἅγιον ἐπὶ μόνοις τοῦς ἁγίους διῴκνουμενον· ὥστε κατὰ τοῦτο μείζων ἡ δύναμις τοῦ Πατρός παρά τόν Υἱόν καί τό Πνεῦμα τό Ἅγιον· πλείων δέ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρά τό Πνεῦμα τό Ἅγιον· καί πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἡ δύναμις παρά τὰ ἄλλα ἅγια»⁸⁷⁾.

87) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ. Ὡς δείκνυσι τό ἀπόσπασμα τοῦτο, ἡ ἐνότης ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῶν τριῶν προσώπων δέν ἦτο εἰσέτι σαφές παρά τῷ Ὠριγένη. Ὅτι δ' οὕτως ἔχει καί αὐτός ὁ Ρουφῖνος κατωτέρω ἐν §§ 6, 7, 8 ἀκουσίως ὡμολόγησε, τήν διόρθωσιν, ἣν ἐποίησατο, ταυτίσας τήν ἐνέργειαν Πατρός καί Υἱοῦ, παραλιπών. Ὑπάρχει καί ἡ ἀποψις, ὅτι τό Ἑλληνικόν τεμάχιον εἶναι αὐθαίρετος μετάδοσις τῶν λόγων τοῦ Ὠριγένους ὑπ' ἀνδρῶν ὑπόπτων πρὸς αὐτόν ἐχόντων.

του̐σι, τοῖς ἀγαθὰ πράττουσι καὶ ἐν Θεῷ διατελοῦσιν.

6. Ὅτι δ' ἡ ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ἀγίων καὶ ἐπὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐπεκτείνεται, δείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι πάντα τὰ λογικὰ μετέχουσι τοῦ Λόγου (λογικοῦ) καὶ διὰ τούτου οἰοεὶ τινὰ σπέρματα Σοφίας καὶ Δικαιοσύνης ἐν ἑαυτοῖς φέρουσιν, ἥτις ἐστὶν ὁ Χριστός. Τοῦ δ' ἀληθῶς ὄντος, διὰ τοῦ Μωϋσέως εἰπόντος «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν»⁸⁸⁾, πάντα τὰ ὄντα μετέχουσιν. Αὕτη δ' ἡ μετοχή τοῦ Πατρὸς διήκει δι' ἀπάντων καὶ δικαίων καὶ ἁμαρτωλῶν καὶ λογικῶν καὶ ἀλόγων καὶ πάντων ἐν γένει τῶν ὄντων. Ὅτι δέ πάντες μετέχουσι τοῦ Χριστοῦ, δείκνυσιν ὁ Ἀπόστολος, λέγων· «Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι Χριστόν καταγαγεῖν· ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι Χριστόν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν. Ἀλλὰ τί λέγει; ἐγγύς σου τό ρῆμά ἐστιν, ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου»⁸⁹⁾. Δι' οὗ δηλοῖ, ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ πάντων ἐστὶν ὡς Λόγος ὁ Χριστός καὶ τῇ μετοχῇ αὐτοῦ λογικὰ τὰ ὄντα καθίστανται. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τό ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ῥηθέν· «εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δέ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν»⁹⁰⁾, οἱ γινώσκοντες μέχρι τίνος χρόνου ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτίαν οὐκ ἔχει, καὶ πότε ἔνοχος τῇ ἁμαρτίᾳ ἐστί, καλῶς ἐννοοῦσι τίνι τρόπῳ ἐκ τῆς μετοχῆς τοῦ Λόγου οἱ ἄνθρωποι ἔχουσιν ἁμαρτίαν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἐξ Αὐτοῦ κατέστησαν δεκτικοὶ νοήσεως καὶ γνώσεως, παρέχοντος τοῦ ἐμφύτου ἤδη λόγου τὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ διάκρισιν. Διὰ τοῦτο γινώσκοντες ἤδη τί ἐστὶ κακόν, ἐὰν τοῦτο πράττωσιν, ἔνοχοι τῇ ἁμαρτίᾳ καθίστανται. Τοῦτό ἐστιν, ὅπερ λέγει ὁ Σωτὴρ, ὅτι «πρόφασιν οὐκ ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν», ἀφ' οὗ χρόνου ὁ θεῖος λόγος ἤρξατο δεικνύων αὐτοῖς ἐν τῇ καρδίᾳ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἵνα διὰ ταύτης ἀποφεύγῃσι καὶ φυλάττωνται ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Διότι «εἰδότι καλόν ποιεῖν καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστὶν»⁹¹⁾.

88) Ἐξόδ. 3, 14.

89) Ῥωμ. 10, 6-8.

90) Ἰωάν. 15, 22.

91) Ἰακ. 4, 17.

Ὅμοίως, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι οὐκ εἰσὶν ἔξω τῆς κοινωνίας τοῦ Θεοῦ, διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Σωτῆρος, οὕτως· «οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως, οὐδὲ ἑροῦσιν· ἰδοὺ ἔδε ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ· ἰδοὺ γάρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός ὑμῶν ἐστίν»⁹²⁾. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ δηλοῖ καὶ τὸ γραφέν ἐν τῇ Γενέσει· «καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»⁹³⁾. Ὅπερ ἐάν νοηθῇ, ὅτι γενικῶς ἐδόθη εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τότε πάντες οἱ ἄνθρωποι μετέχουσι τοῦ Θεοῦ.

7. Ἐάν δ' ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπειδὴ καὶ ὁ Ἀδάμ προεφήτευσεν κατὰ τινος, τότε δὲν δύναται ὑπὸ πάντων, ἀλλ' ὑπὸ τινων ἁγίων μόνον, ἵνα παραλαμβάνηται. Εἴτα καὶ ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, ὅτε πᾶσα σὰρξ διέφθιρε τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ, γέγραπται, ὅτι εἶπεν ὁ Θεός περὶ τῶν ἀναξίων καὶ ἁμαρτωλῶν· «οὐ μὴ καταμείνη τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας»⁹⁴⁾. ἐν ᾧ σαφῶς δείκνυται, ὅτι παρ' ἀναξίων τινῶν ἀφαιρεῖται τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς γέγραπται· «ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν· ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινίσεις τὸ πρόσωπον τῆς γῆς»⁹⁵⁾, ὅπερ προδήλως λέγεται περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ μετὰ τὸν ἀφανισμόν καὶ τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀναξίων, αὐτὸ δημιουργεῖ ἑαυτῷ νέον λαόν καὶ ἀνακαινίζει τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὅταν οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἀποθέμενοι τὸν παλαιόν ἄνθρωπον μετὰ τῶν πράξεων αὐτοῦ ἐν καινότητι ζωῆς περιπατῶσιν. Ὅθεν καὶ πρεπόντως περὶ αὐτοῦ λέγεται, ὅτι οὐχὶ ἐν ᾅπασιν οὐδ' ἐν ἐκείνοις, οἵτινές εἰσι σὰρξ, ἀλλ' ἐκείνοις, ὧν ἂν ἡ γῆ ἀνακαινισθῇ, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατοικήσει. Διὰ τοῦτο δὲ τέλος δι' ἐπιθέσεως τῶν ἀποστολικῶν χειρῶν μετὰ τὸ βάπτισμα ἢ χάρις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετεδίδото. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν μετὰ τὴν

92) Λουκ. 17, 20-21.

93) Γεν. 2, 7.

94) Γεν. 6, 3.

95) Ψαλμ. 103, 29-30.

Ἀνάστασιν Αὐτοῦ, ὅτε τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε καί τὰ πάντα καινὰ ἐγένετο, καινός ἤδη αὐτός ὁ ἄνθρωπος καί πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, τοῖς ἐπίσης ἀνακαινισθεῖσι διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν Ἀνάστασιν Αὐτοῦ Ἀποστόλοις εἶπε· «λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον»⁹⁶). Τοῦτο πάλιν Αὐτός ὁ Σωτὴρ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐδήλου, ὅτι ἀπηγόρευε μὲν ἵνα οἶνος νέος εἰς ἀσκούς παλαιούς τιθῆται, διέταττε δέ, ἵνα κατασκευάζωνται καινοὶ ἀσκοί τε οἱ ἄνθρωποι ἐν καινότητι ζωῆς περιπατῶσιν, ἵνα οἶνον νέον τε τὴν καινότητα τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λάβωσι⁹⁷). Τοιοῦτοτρόπως, λοιπόν, ἡ ἐνέργεια τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ Πατρός καί Υἱοῦ ἀδιακρίτως ἐφ' ἅπαντα τὰ κτίσματα ἐπεκτείνεται. Τοῦ δὲ Ἁγίου Πνεύματος οἱ ἅγιοι μόνον μετέχουσι. Διό λέγεται· «οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ»⁹⁸). Μόλις δέ ποτε καί αὐτοὶ οἱ Ἀπόστολοι ἀξιοῦνται, ἵν' ἀκούσωσι· «λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς»⁹⁹). Διό νομίζω εὐλογον, ὅτι ὁ ἁμαρτῶν μὲν κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶν ἄξιος ἀφέσεως, καθ' ὅτι ὁ μέτοχος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἐάν παύσῃται λογικῶς ζῶν, πίπτει εἰς ἄγνοιαν ἢ μωρίαν καί διὰ τοῦτο ἀφέσεως ἀξιοῦται. Ὅστις δ' ἤδη ἀξιωθείς τῆς κοινωνίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τὰ πρῶτα πάλιν ἐπιστραφῇ, πράγματι οὗτος κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος βλασφημεῖ. Μηδεὶς δὲ νομιζέτω, ὅτι δι' ἐκείνου, ὅπερ ἡμεῖς εἵπομεν, ὅτι τό Πνεῦμα τό Ἅγιον βοηθεῖ μόνοις τοῖς ἁγίοις, τοῦ δὲ Πατρός καί Υἱοῦ αἱ ἀγαθοεργίαι ἢ αἱ ἐνέργειαι διήκουσι διὰ τῶν ἀγαθῶν καί κακῶν, δικαίων καί ἀδίκων, ἐθήκαμεν ὑπὲρ τόν Πατέρα καί Υἱόν τό Ἅγιον Πνεῦμα ἢ ὅτι ἐβεβαιώσαμεν Αὐτοῦ μείζονα τὴν ἀξίαν, ὅπερ σφόδρα ἀσυνεπές ἐστι. Διότι τὴν ιδιότητα τῆς χάριτος Αὐτοῦ καί ἐνεργείας παρεστήσαμεν. Οὐδαμῶς δὲ λέγομεν, ὅτι μείζον ἢ ἔλαττον ἐν τῇ Τριάδι ἐστὶν, ἐπειδὴ μία ἡ πηγὴ τῆς Θεότητος διὰ τοῦ Λόγου αὐτῆς τὰ σύμπαντα κρατοῦσα, διὰ τοῦ Πνεύματος δὲ τοῦ στόματος αὐτῆς τὰ ἅγια ἁγιασμοῦ ἁγιάζουσα, ὥς ἐν τῷ

96) Ἰωάν. 20, 22.

97) Ματθ. 9, 17.

98) Α' Κορ. 12, 3.

99) Πράξ. 1, 8.

Ψαλμῷ γέγραπται· «τῷ Λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν»¹⁰⁰⁾. Ἔστι καὶ τις ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἰδίᾳ, ἐκτὸς ἐκείνης δι' ἧς τοῖς πᾶσι παρέχει τὸ εἶναι φύσει. Ἔστι καὶ τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ ἰδίᾳ τις διακονία πρὸς ἐκείνους, οἷς παρέχει τὸ λογικοὺς εἶναι φύσει, δι' ἧς βοηθεῖ αὐτοῖς, ὅπως ἀγαθοὶ ᾧσιν. Ἔστι καὶ ἄλλη ἔτι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος χάρις, ἣτις τοῖς ἀξίοις παρέχεται, διακονουμένη μὲν διὰ Χριστοῦ, ἐνεργουμένη δὲ παρὰ Πατρός κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν καθισταμένων δεκτικῶν αὐτῶν. Ὅπερ σαφέστατα δηλοῖ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τοῖς λόγοις, ἐν οἷς ἐκτίθησιν, ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἡ δύναμις τῆς Ἁγίας Τριάδος· «διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτὸς ἐστὶ Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ἐκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον»¹⁰¹⁾. Ἐντεῦθεν σαφέστατα δείκνυται, ὅτι οὐδεμία ἐν τῇ Τριάδι διάκρισις ἐστὶν, ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ καλεῖται δωρεὰ τοῦ Πνεύματος, φανεροῦται διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐνεργεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· «πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται»¹⁰²⁾.

8. Μετὰ τὰς μαρτυρίας ταύτας περὶ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνότητος, ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν τάξιν τῶν σκέψεων, ὧν εἰρξάμεθα. Ὁ Θεὸς Πατὴρ πᾶσι παρέχει τὸ εἶναι· ἡ μετοχή δὲ τοῦ Χριστοῦ, ὡς Λόγου, ποιεῖ ταῦτα λογικά, καὶ συνεπῶς ταῦτά εἰσιν ἢ ἐπαίνου ἄξια ἢ ποινῆς, διότι ἀρετῆς καὶ κακίας δεκτικά εἰσιν. Ὅθεν συνεπῶς πάρεστι καὶ ἡ χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως τὰ φύσει μὴ ὄντα ἅγια τῇ κοινωνίᾳ Αὐτοῦ γίνωνται ἅγια. Ἐπειδὴ, λοιπόν, τὰ ὄντα πρῶτον τὸ εἶναι ἔχουσι παρὰ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, δεύτερον τὸ εἶναι λογικά ἐκ τοῦ Λόγου, τρίτον τὸ εἶναι ἅγια ἐκ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πάλιν τοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐστὶ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, γίνονται δεκτικά, ἁγιασθέντα πρότερον διὰ τοῦ Ἁγίου

100) Ψαλμ. 32, 6.

101) Α' Κορ. 12, 4-7.

102) Α' Κορ. 12, 11.

Πνεύματος, καί μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἡξιώθησαν, ἵνα εἰς τόν βαθμόν τοῦτον καταφθάνωσι διά τοῦ ἁγιασμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, λαμβάνουσι τό χάρισμα τῆς Σοφίας κατὰ τήν δύναμιν καί ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Καί τοῦτο νομίζω, ὅτι ὁ Παῦλος ἐνόει, λέγων, ὅτι τισί μὲν δίδεται λόγος σοφίας, ἄλλοις λόγος γνώσεως κατὰ τό αὐτό Πνεῦμα. Δηλῶν δέ μίαν ἐκάστην τάς διαιρέσεις τῶν χαρισμάτων, ἀνάγει πάντα εἰς τήν πηγὴν τοῦ σύμπαντος, καί λέγει· «διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δέ αὐτός ἐστὶ Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν»¹⁰³). Ὅθεν καί ἡ ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, ἣτις παρέχει πᾶσι τό εἶναι, λαμπροτέρα καί μεγαλοπρεπεστέρα φαίνεται τότε, ὅτε ἕκαστος κοινωνῶν τοῦ Χριστοῦ, ὅστις σοφία, γνῶσει καί ἁγιασμῷ ἐπιδίδωσι, καί εἰς ὑψηλοτέρους βαθμούς ἐπιδόσεως ἔρχεται, καί ὅτε μετοχῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀγνότερός τις καί τελειότερος καταστάς λαμβάνει ἀξίως τήν τῆς σοφίας καί γνώσεως χάριν, καί μετὰ τήν ἀποβολὴν καί κάθαρσιν πασῶν τῶν τῆς κακίας καί ἀγνοίας κηλίδων τοσαύτην ἐπίδοσιν λαμβάνει ἐν τῇ δικαιοσύνῃ καί ἀγνότητι, ὥστε τό εἶναι, ὅπερ παρά τοῦ Θεοῦ ἔλαβε, νά ᾗ ἄξιον τοῦ Θεοῦ, ὅστις παρέχει τό εἶναι, ἵνα ᾗ καθάρων καί τέλειον, ἄξιον ὡς καί ὁ παρασχὼν τοῦτο Θεός. Διότι οὕτω καί δύναμιν, ἵνα πάντοτε ᾗ καί αἰωνίως διαμένη, λήφεται παρά τοῦ Θεοῦ ὁ ὢν τοιοῦτος, οἷον αὐτόν θέλει ὁ ποιήσας. Ὅπερ ἵνα συμβῇ καί ἵνα διηνεκῶς καί ἀχωρίστως διαμένωσι παρά τῷ ὄντι τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα, ὀφείλει ἡ Σοφία, ἵνα διδάσκη, παιδεύῃ καί εἰς τήν τελειότητα ἄγῃ ταῦτα διὰ τῆς στηρίξεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί τοῦ ἀκαταπαύστου ἁγιασμοῦ, δι' οὗ μόνον δύνανται, ἵνα λάβωσι τόν Θεόν. Οὕτω, λοιπόν, διὰ τῆς ἀκαταπαύστου πρὸς ἡμᾶς ἐνεργείας τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καθ' ἕνα ἕκαστον βαθμόν ἐπιδόσεως ἀνανεουμένης ἴσως ποτέ δυνηθῶμεν, ἵνα ἴδωμεν τήν ἁγίαν καί μακαρίαν ζωὴν, εἰς ἣν, ἀφ' οὗ μετὰ ἀγῶνας πολλούς δυνηθῶμεν, ἵνα καταντήσωμεν, ὀφείλομεν, ἵνα ὦμεν ἐν ταύτῃ ἐδραῖοι, ὥστε οὐδεὶς ποτε τοῦ ἀγαθοῦ τούτου κόρος νά καταλάβῃ ἡμᾶς· ἀλλ' ὅσῳ μᾶλλον τῆς μακαριότητος ταύτης μετέχομεν, τόσῳ μᾶλλον ἐν ἡμῖν νά εὐρύνηται εἶτε

103) Α' Κορ. 12, 6.

αυξάνηται ὁ πόθος αὐτῆς, ἐάν ὁμως πάντοτε θερμότερον καί δεκτικώτερον τόν Πατέρα καί τόν Υἱόν καί τό Πνεῦμα τό Ἅγιον ἐν ἡμῖν λαμβάνωμεν ἢ τηρῶμεν. Ἐάν δέ ποτε κόρος καταλάβῃ τινά τῶν ἐν ὑψίστῳ καί τελείῳ βαθμῶ ὄντων, δέν νομίζω, ὅτι αἰφνιδίως οὗτος ἐκκενωθήσεται καί πεσεῖται, ἀλλ' ἀναγκαίως κατὰ μικρόν καί κατὰ μέρη καταρρίπτεται οὗτος. Οὕτως ὥστε ἐνίοτε δύναται, ἵνα συμβῇ, ἵνα, ἐάν βραχεῖά τις πτώσις συμβῇ τινι, ταχέως δ' οὗτος ἀναφρονήσῃ καί εἰς ἑαυτόν ἐπανέλθῃ, δέν καταστρέφεται ποσῶς, ἀλλ' ἀναστρέφεται καί ἐπανέρχεται εἰς τήν κατάστασιν αὐτοῦ καί δύναται αὖθις, ἵνα ἀποκαταστήσῃ ἐκεῖνο, ὅπερ πρότερον ἀπωλέσθη δι' ἀμέλειαν.

Κεφάλαιον IV

Περί τῆς μείωσεως ἢ πτώσεως

1. Ἴνα δέ δείξωμεν ταύτην τήν μείωσιν ἢ πτώσιν τῶν ἀμελέστερον πολιτευομένων, δέν φαίνεται ἄτοπον, ἵνα καί εἰκόνα παραδείγματός τινος λάβωμεν. Ἐάν, λοιπόν, ἐστί τις, ὅστις κατὰ μικρόν κατέστη γνώστης βαθύτατος τῆς γεωμετρίας ἢ τῆς ἱατρικῆς, ὥστε ἀφίκετο εἰς τήν τελειότητα, ἐννοεῖται, ἐπὶ πολύ παιδευόμενος, διά διδασμάτων, καί ἀσκήσεων, ἵνα ὁλοσχερῇ γνῶσιν τῆς ἀνωτέρω τέχνης λάβῃ, εἰς αὐτόν βεβαίως οὐδέποτε συμβήσεται, ἵνα ἔμπειρος κοιμώμενος ἄπειρος ἐγείρηται. Ὅσα δέ συμβαίνουν διὰ βλάβην τινά ἢ ἀσθένειαν, δέν ἀρμόζει εἰς μέσον ἵνα προσαγάγωμεν εἴτε μνησθῶμεν νῦν, διότι ἀναλογουσι τῇ προκειμένη εἰκόνι καί παραδείγματι. Κατά τήν προκειμένην, λοιπόν, εἰκόνα, ἐφ' ὅσον ὁ γεωμέτρης ἐκεῖνος εἴτε ὁ ἱατρός ἀσκεῖ ἑαυτόν ἐν ταῖς μελέταις τῆς τέχνης αὐτοῦ καί ἐν λογικαῖς ἀσχολίαις, διαμένει παρ' αὐτῷ καί ἡ γνῶσις τῆς ἐπιστήμης. Ἐάν δέ ὀλιγωρῇ τῶν ἀσκήσεων, καί μή σπουδάζῃ, κατὰ μικρόν ἐκφεύγουσιν ἐν πρώτοις ὀλίγα, εἴτα καί πλείονα καί οὕτω μετὰ πολύν χρόνον παραδίδονται ἅπαντα εἰς λήθην καί ἄρδην ἐκ τῆς μνήμης καί ἅπαντα ἐξαλείφονται. Ἐστί δέ βεβαίως δυνατόν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πτώσεως ἔτι ὦν καί ὑπό μικρᾶς ἔτι ἀμελείας φθειρόμενος, ἐάν ἀναστῇ καί τάχιστα εἰς ἑαυτόν ἐπανέλθῃ, ἵνα ἐπανορθώσῃ τά νεωστί ἔτι ἀπολεσθέντα, καί ἀπο-

καταστήσῃ τὰ εἰς μικράν ἔτι λήθην ὑποβληθέντα. Ἐάν μετενέγκωμεν νῦν ταῦτα εἰς τοὺς ἐπιδόντας τῇ γνώσει καὶ τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἥς ἡ ἐκμάθησις καὶ σπουδὴ ὑπερβαίνει ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πάσας τὰς ἄλλας μαθήσεις, δυνάμεθα, ἵνα ἴδωμεν κατὰ τὴν προκειμένην εἰκόνα τίς ἐστὶν ἡ πρόσληψις τῆς γνώσεως καὶ τίς ἡ ἀπώλεια αὐτῆς, μάλιστα ἀκούοντες τοῦ Ἀποστόλου περὶ τῶν τελείων, λέγοντος, ὅτι «ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου» ἐξ ἀποκαλύψεως τῶν μυστηρίων κατοπτρισθήσονται¹⁰⁴).

2. Ἄλλ' ἡμεῖς προτιθέμενοι ἵνα τὰς θείας πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσίας δεῖξωμεν, αἵτινες παρέχονται ἡμῖν διὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἣτις πηγὴ πάσης ἀγιότητός ἐστιν, ἐν παρεκβάσει ταῦτα εἵπομεν. Νομίζομεν δέ, ὅτι τὸν περὶ ψυχῆς λόγον, καίτοι ἀκροθιγῶς, πρέπει, ἵνα θίξωμεν, ἅτε δὴ περὶ συγγενοῦς τῇ λογικῇ φύσει μέρους πραγματευόμενοι. Ἀλλὰ προσφορώτερον ἐν ἰδίῳ τόπῳ περὶ ἀπάσης τῆς λογικῆς φύσεως, ἣτις εἰς τρία γένη καὶ εἶδη διαιρεῖται, τοῦ Θεοῦ ἡμῶν δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος βοηθούντος, ποιησόμεθα λόγον.

Κεφάλαιον V

Περὶ τῶν λογικῶν ὄντων

1. Μετὰ τὸν περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λόγον, ὃν, ὡς ἡδυνάμεθα, συντόμως διεξήλθομεν, ἀρμόζει, ἵνα εἵπωμεν ὀλίγα καὶ περὶ τῶν λογικῶν ὄντων, τῶν εἰδῶν αὐτῶν καὶ τάξεων ἢ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν ἁγίων καὶ τῶν πονηρῶν δυνάμεων, πρὸς δέ καὶ περὶ ἐκείνων, οἵτινες μέσοι τινές εἰσι μεταξύ τῶν ἀγαθῶν τούτων καὶ πονηρῶν καὶ ἐν ἀγῶνι ἔτι καὶ πολέμῳ πρὸς αὐτάς εὕρηται. Ἐν ταῖς Ἁγίαις Γραφαῖς πλεῖστα ὀνόματα εὐρίσκομεν τάξεων τινων καὶ καθηκόντων, καὶ τῶν ἁγίων καὶ τῶν ἐναντίων ἔτι δυνάμεων, ἅτινα ἐν πρώτοις δεῖξαντες, κατὰ δύναμιν εἵτα ἀποπειραθισόμεθα, ἵνα

104) Β' Κορ. 3, 18.

διευκρινήσωμεν τήν σημασίαν αὐτῶν. Εἰσὶ τινες ἀγαθοὶ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, οὓς ὁ Παῦλος καλεῖ «λειτουργικά πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν»¹⁰⁵). Ἐπίσης παρὰ τῷ αὐτῷ ἀγίῳ Παύλῳ, ὅστις ἀγνοῶ πόθεν ταῦτα λαμβάνει, εὐρίσκομεν θρόνους τινάς καὶ κυριότητας καὶ ἀρχάς καὶ ἐξουσίας, μετὰ τήν ἀπαρίθμησιν δέ τούτων οἶονεὶ ὑπονοῶν καὶ ἄλλα τινὰ καθήκοντα καὶ τάξεις λογικῶν ὄντων πλήν τῶν μνημονευθέντων λέγει περὶ τοῦ Σωτῆρος, Ὅς ἐστὶν «ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος καὶ παντός ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι»¹⁰⁶), δι' οὗ προδήλως δείκνυσιν, ὅτι, παρεκτός ἐκείνων, ὧν ἐμνημόνευσεν, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα, ὀνομαζόμενα μὲν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μὴ ἀριθμηθέντα δ' ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄγνωστα πᾶσι καὶ ἕτερα, ἅτινα οὐκ ὀνομάζονται μὲν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἐν τῷ μέλλοντι δ' ὀνομασθήσονται.

2. Νῦν δέ πρέπει, ἵνα γινώσκωμεν, ὅτι ἀναμφιβόλως πᾶν λογικόν ἐκτρεπόμενον τῶν ὁρίων καὶ ἐπιταγμάτων τοῦ λόγου διὰ τῆς παραβιάσεως τοῦ ἀληθοῦς καὶ δικαίου ἀμαρτάνει. Πᾶν ἄρα κτίσμα λογικόν ἐστὶ δεκτικόν ἐπαίνου καὶ ποινῆς. Ἐπαίνου μὲν, ἐάν ἀκολουθοῦν τῷ ἐν ἑαυτῷ λόγῳ ἐπὶ τὰ κρεῖττω ἐπιδίδωσι· ποινῆς δέ, ἐάν ἀποκλίνῃ τοῦ λόγου καὶ τῆς τηρήσεως τῆς ἀληθείας. Διό καὶ ὀρθῶς ποيناῖς καὶ βασάνοις ὑπόκειται. Τοῦτο δέ δέον, ἵνα φρονῶμεν καὶ περὶ τοῦ διαβόλου αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ, οἵτινες ἄγγελοι αὐτοῦ λέγονται. Ὁφείλομεν δ' ἵνα καὶ τὰς τούτων ὀνομασίας ἐκθῶμεν, ἵνα γινώσκωμεν τίνα εἰσὶ ταῦτα, περὶ ὧν ἡμῖν ἔσται ὁ λόγος. Τό ὄνομα, λοιπόν, τοῦ διαβόλου, τοῦ σατανᾶ καὶ τοῦ πονηροῦ πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς δηλοῦται, ὅστις καὶ ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ λέγεται. Προσέτι τινές ἄγγελοι τοῦ διαβόλου ὀνομάζονται καὶ ἄρχοντες τοῦ κόσμου τούτου. Ἐάν δ' οὗτός ἐστιν αὐτός ὁ διάβολος ἢ ἄλλος τις, σαφῶς δέν ἐδηλώθη. Λέγονται τινες καὶ ἄρχοντες τοῦ κόσμου τούτου, σοφίαν τινὰ ἔχοντες, ἣτις καταργηθήσεται, ἀλλ' ἐάν οἱ ἄρχοντες οὗτοί εἰσιν αὐταὶ αἱ ἀρχαί, πρὸς ἃς ἐστὶν ἡμῖν ἡ πά-

105) Ἑβρ. 1, 14.

106) Ἑφ. 1, 21.

λη, ἢ ἄλλοι, μοί φαίνεται, ὅτι δέν δύναται τις εὐκόλως, ἵν' ἀποφῆνηται. Μετά δέ τās ἀρχάς μνημονεύονται καί ἐξουσίαι τινές, πρὸς ἃς ἐστὶν ἡμῖν πάλῃ καί ἀγών, ὡς καί πρὸς τοὺς ἄρχοντας τοῦ κόσμου τούτου καί κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου. Καί τινα δέ πνευματικά τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Παύλου ὀνομάζονται. Τί δέ νά εἴπωμεν περί τῶν πονηρῶν πνευμάτων καί τῶν ἀκαθάρτων δαιμόνων, τῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις μνημονευομένων; Εἴτα, τέλος, καλοῦνται τινα δι' ὁμοίου ὀνόματος οὐράνια, ἀλλά περί τούτων λέγεται, ὅτι κάμπτουσι ἢ κάμψουσι γόνυ ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ, πρὸς δέ καί ἐπίγεια καί καταχθόνια, ἅπερ ὁ Παῦλος κατὰ τάξιν ἀριθμεῖ⁽¹⁰⁷⁾. Ἐνταῦθα δέ, ἐνθα περί τῶν λογικῶν ὄντων σκοποῦμεν, δέν ἀρμόζει, ἵνα σιωπήσωμεν καί περί ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ζῶον λογικόν ἐσμέν· ἀλλ' οὐδ' ἐκείνο, βεβαίως, πρέπει, ἵνα παρέλθωμεν ἀδιαφόρως, ὅτι καί περί ἡμῶν αὐτῶν ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων διάφοροί τινες τάξεις μνημονεύονται, ὡς «μερίς Κυρίου λαός αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ»⁽¹⁰⁸⁾. Μερὶς δέ τῶν ἀγγέλων λέγονται τά ἄλλα ἔθνη, ἐπειδή, «ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμόν ἀγγέλων αὐτοῦ»⁽¹⁰⁹⁾. Καί διὰ τοῦτο μετά τῶν λοιπῶν λογικῶν φύσεων δέον ἵνα ἐξετάσωμεν καί τά περί τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

3. Εἰπόντες, λοιπόν, τοσαῦτα περί τῶν ὀνομάτων τῶν τάξεων καί καθηκόντων, εἰς ἃ βεβαίως ἀναλογοῦσιν οὐσίαι, ἐξετάσωμεν νῦν, ἐάν ὁ ποιητής καί δημιουργός πάντων Θεός τινάς μὲν ἐξ αὐτῶν ἐποίησεν ἀγίους καί μακαρίους οὕτως, ὥστε οὐδέν ὅλως ἐναντίον δύνανται, ἵνα προσλάβωσι, τινάς δέ καί τῆς ἀρετῆς καί τῆς κακίας δεκτικούς, ἢ ἐάν πρέπει, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι τινάς μὲν ἐποίησεν ὅλως ἀνικάνους πρὸς τὴν ἀρετὴν, τινάς δέ πάλιν ὅλως ἀνικάνους πρὸς τὴν κακίαν, μόνον δέ ἐν τῇ μακαριότητι διαμένοντας, καί ἄλλους δεκτικούς ἐκατέρων. Ἐπειδὴ δέ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἐξετάσει ἀφωρμήθημεν ἐκ τῶν ὀνομάτων, ἐξετάσωμεν συνεπῶς, ἐάν οἱ ἅγιοι Ἄγγελοι, ἀφ' οὗ χρόνου

107) Φιλιπ. 2, 10.

108) Δευτερ. 32, 9.

109) Δευτερ. 32, 8.

υπάρχουσι, πάντοτε ἅγιοι ἦσαν, εἰσί, καί ἔσονται ἅγιοι, καί οὔτε ἔλαβον ποτε οὔτε ἠδύναντο, ἵνα λάβωσιν ἀφορμὴν πρὸς ἁμαρτίαν. Εἴτα δ' ἐξετάσωμεν, ἐάν αἱ καλούμεναι ἅγιοι Ἀρχαί, εὐθύς ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδημιουργήθησαν, ἤρξαντο ἄρχουσαί τινων, αὐταῖς ὑποτεταγμένων, καί ἐάν οὗτοι τοιοῦτοι καί πρὸς τοῦτο ἐγένοντο, ὅπως ὧσιν ὑποτεταγμένοι. Ὁμοίως δέ καί αἱ καλούμεναι Ἐξουσίαι τοιαῦται καί εἰς τοῦτο ἐγένοντο, ὅπως ἐξουσιάζωσιν, ἢ δι' ἑπαθλὸν τι καί βραβεῖον ἀρετῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν ταύτην καί ἀρχὴν ἀφίκοντο. Προσέτι δέ οἱ καλούμενοι Θρόνοι τοῦ τῆς μακαριότητος τούτου θρόνου καί τῆς σταθερότητος ὁμοῦ σὺν τῇ προβολῇ τῆς οὐσίας αὐτῶν ἠξιώθησαν, ὥστε κατέχουσι τοῦτο ἐκ μόνης τῆς θελήσεως τοῦ Δημιουργοῦ· ἢ ταῖς καλουμέναις Κυριότησιν τό κυριεύειν ἀπεδόθη οὐχὶ ὡς βραβεῖον τῆς ἐπιδόσεως αὐτῶν, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ δημιουργίᾳ καί διὰ τοῦτό ἐστιν ἀπ' αὐτῶν ἀχώριστον τρόπον τινὰ καί φυσικόν. Ἀλλ' ἐάν δεχθῶμεν ταῦτα, ὅτι οἱ ἅγιοι Ἄγγελοι καί αἱ ἅγιοι Ἐξουσίαι καί οἱ μακάριοι Θρόνοι καί αἱ ἔνδοξοι Δυνάμεις καί αἱ μεγαλοπρεπεῖς Κυριότητες κατὰ φύσιν κατέχουσι ταύτας τὰς ἐξουσίας καί ἀρχάς καί δόξας, ἀναμφιβόλως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὀφείλουσιν, ἵνα νοηθῶσι καί τὰ τῶν ἐναντίων δυνάμεων ἔργα οὕτως, ὥστε αἱ ἀρχαί, πρὸς ἃς ἐστὶν ἡμῖν ὁ ἀγὼν, τὴν προαίρεσιν τὴν ἀνθισταμένην καί ἀντιπαλαίουσαν παντὶ ἀγαθῷ δὲν ἔλαβον μετὰ ταῦτα ἐλευθέρως ἀποκλίναςαι τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ μετ' αὐτῶν οὐσιωδῶς ὑφίστανται. Ὁμοίως καί ὡς πρὸς τὰς ἐξουσίας καί δυνάμεις, ὅτι ἐν αὐταῖς οὐκ ἔστι μεταγενεστέρα καί ὑστέρα τῆς οὐσίας αὐτῶν ἢ κακία. Καί ἐκεῖνοι, οὓς ὁ Παῦλος ἐκάλεσε κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου καί ἄρχοντας, ἄρχουσι καί κατέχουσι τό σκότος, οὐχὶ ἐκ διαφθορᾶς τῆς προαιρέσεως, ἀλλ' ἐκ δημιουργικῆς ἀνάγκης. Τὰ αὐτὰ καί περὶ τῶν πνευματικῶν τῆς ἀνομίας καί τῶν πνευματικῶν τῆς πονηρίας καί περὶ τῶν ἀκαθάρτων δαιμόνων ἡ ἀκολουθία ἀναγκάζει, ἵνα νοῶμεν. Ἐάν δέ φαίνεται ἄτοπον, ἵνα φρονῶμεν τοιαῦτα περὶ τῶν πονηρῶν καί ἐναντίων δυνάμεων, ὡς βεβαίως ἄτοπόν ἐστιν, ἵνα ἡ αἰτία τῆς πονηρίας αὐτῶν ἀρθείσῃ ἀπὸ τῆς βουλήσεως αὐτῶν ἀποδοθῇ ἀναγκαιῶς τῷ δημιουργῷ αὐτῶν, πῶς δὲν θά ὁμολογήσωμεν κατ' ἀνάγκην τὰ αὐτὰ καί περὶ τῶν ἀγαθῶν δυνάμεων, ὅτι τε

οὐχί κατ' οὐσίαν ὑπάρχει ἐν αὐταῖς τό ἀγαθόν, ὅπερ βεβαίως ἐν μόνῳ τῷ Χριστῷ καί τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι ὑπάρχει, ὡς ἐδείξαμεν, ἀναμφιβόλως δέ καί ἐν τῷ Πατρὶ; Διότι ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ φύσις τῆς Τριάδος οὐδεμίαν σύνθεσιν ἔχει, ὥστε νά ᾖ αὐτῇ τό ἀγαθόν συμβεβηκός (τυχαῖον). Ὅθεν ἀπορρέει, ὅτι κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν καί τὰς κινήσεις, κατ' ἀξίαν καί οὐχί κατὰ λόγον τῆς δημιουργίας αἱ δυνάμεις αὗται ἢ ἄρχουσιν ἢ ἐξουσιάζουσιν ἢ κυριεύουσι τῶν ἄλλων.

4. Ἄλλ' ἵνα μή φαινώμεθα, ὅτι βεβαιοῦμεν τηλικαῦτα, ἐρειδόμενοι μόνον ἐπὶ τοῦ λόγου, καί ὅτι ἀναγκάζομεν εἰς συναίνεσιν τοὺς ἀκροατάς ἐξ εἰκασίων μόνον, ἴδωμεν, ἐάν δυνάμεθα ἐπιβεβαίωσιν τινα καί ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, ἵνα λάβωμεν, διὰ τοῦ κύρους τῶν ὁποίων πιθανώτερα ταῦτα γίνονται. Καί πρῶτον μὲν δείξομεν τί περιέχει ἡ Ἁγία Γραφή περὶ τῶν πονηρῶν δυνάμεων, εἴτα δέ καί περὶ τῶν ἄλλων ἐξετάσομεν, ὡς ἂν ἡμᾶς ὁ Κύριος φωτίσειεν, ἵνα ἐν τόσον δυσχερέσι πράγμασιν εὐρίσκωμεν ὅ,τι ἐγγύτατον τῇ ἀληθείᾳ, ἢ ὅ,τι δέον ἵνα φρονῶμεν περὶ αὐτῶν, συμφώνως τῷ κανόνι τῆς εὐσεβείας. Εὐρίσκομεν, τοίνυν, ἐν τῷ προφήτῃ Ἰεζεκιήλ δύο τινάς προφητείας, πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Τύρου γεγραμμένας⁽¹¹⁰⁾, ὧν ἡ πρώτη νομίζει τις, ἴσως, πρὶν ἢ καί τὴν δευτέραν ἀκούσῃ, ὅτι λέγεται περὶ τινος ἀνθρώπου, ὅστις ὑπῆρξεν ἡγεμὼν τῶν Τυρίων. Καί διὰ τοῦτο ἡμεῖς τό γε νῦν οὐδέν ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης ληψόμεθα. Ἐπειδὴ δέ ἡ δευτέρα προφανέστατα τοιαύτη ἐστίν, ὥστε περὶ ἀνθρώπου παντάπασι δέν δύναται, ἵνα νοηθῇ, ἀλλὰ περὶ τινος ἀνωτέρας δυνάμεως ἐκπεσούσης ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων καί πρὸς τὰ χείρονα καί ὑποδεέστερα καταρρίφθεις, ἐξ αὐτῶν λάβωμεν τό παράδειγμα, δι' οὗ προφανέστατα ἀποδείκνυται, ὅτι αἱ ἐναντίαι αὗται καί πονηραὶ δυνάμεις οὐχί φύσει τοιαῦται ἐγένοντο ἢ ἐδημιουργήθησαν, ἀλλ' ἐκ τῶν κρειττόνων εἰς τὰ χείρονα κατῆλθον ἢ ἐτράπησαν· ἐπίσης δέ καί ὅτι αἱ ἀγαθαὶ ἐκεῖναι δυνάμεις οὐκ εἰσὶ τοιαύτης φύσεως, ὥστε αὕτη ἐναντίον τι νά μή δύνηται ἵνα λάβῃ, ἐάν βούληται καί ἀμελῇ καί μή τὴν μακαριότητα τῆς καταστάσεως αὐτῆς μετὰ πάσης προφυλάξεως φυλάττει. Διότι, ἐάν περὶ τοῦ καλουμένου ἄρχοντος τῆς

110) Ἰεζ. κεφ. 26 καί 28.

Τύρου μνημονεύεται, ὅτι ἐν τοῖς ἁγίοις ἦν καὶ ἄμωμος ἦν, καὶ ἐν τῷ Παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ διετέλει, καὶ διὰ στεφάνου κάλλους καὶ δόξης κεκαλλωπισμένος ἦν, τίνι τρόπῳ τοιοῦτος ἐλάσσων τινός τῶν ἁγίων δύναται ἵνα ὀνομασθῇ; Διότι παρίσταται, ὅτι αὐτός ἦν στέφανος κάλλους καὶ δόξης καὶ ἐν τῷ Παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ ἄμωμος περιεπάτει. Τίνι τρόπῳ, λοιπόν, δύναται τις ἵνα νομίσῃ, ὅτι οὗτος οὐχ εἷς ἦν ἐκ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων ἐκείνων δυνάμεων, αἵτινες πάντως εὐρίσκοντο ἐν μακαριότητι, καὶ τοιαύτης οὐκ ἄλλης τιμῆς ἔλαχον; Ἄλλ' ἴδωμεν, τέλος, τί αὐτοί οἱ λόγοι τῆς προφητείας διδάσκουσιν ἡμᾶς· «καὶ ἐγένετο, λέγει, λόγος Κυρίου πρὸς με λέγων... ἀπώλεια ἐγένου καὶ οὐχ ὑπάρξεις ἔτι εἰς τὸν αἰῶνα»¹¹¹⁾. Τίς δέ ἀκούων τοιούτους λόγους «ἀποσφράγισμα ὁμοιώσεως καὶ στέφανος κάλλους ἐν τῇ τρυφῇ τοῦ Παραδείσου τοῦ Θεοῦ ἐγεννήθη» ἢ καὶ «ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐκτίσθης σύ, μετὰ τοῦ Χερούβ ἐθηκά σε ἐν ὄρει ἁγίῳ Θεοῦ» ἡδύνατο ἵνα ἢ τοσοῦτον τὸν νοῦν ἀνειμένος, ὥστε νὰ ὑπολάβῃ, ὅτι ταῦτα ἐλέχθησαν περὶ τινος τῶν ἀνθρώπων ἢ ἁγίων, ἵνα μὴ εἴπω τοῦ ἄρχοντος τῆς Τύρου; ἢ τί θὰ ὑπολάβῃ «λίθους πυρίνους», ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀνθρωπὸς τις δυνήσεται ἰν' ἀναστραφῇ; ἢ τίς ἄμωμος δύναται, ἵνα νοηθῇ, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐκτίσθῃ, ἐν ᾧ μετὰ ταῦτά ποτε εὐρέθησαν ἀδικήματα, ὅτε καὶ λέγεται, ὅτι ἐρρίφθη εἰς τὴν γῆν; Ὅπερ βεβαίως σημαίνει, ὅτι λέγεται περὶ τοιούτου, ὅς μὴ ὦν ἐν τῇ γῇ, εἰς τὴν γῆν ἐρρίφθη, οὗτινος καὶ τὰ ἅγια λέγονται μεμολισμένα. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ περὶ τοῦ ἄρχοντος τῆς Τύρου ἐκ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ, ὡς ἐδείξαμεν, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐναντίαν δύναμιν, δι' ὧν μαρτυρεῖται σαφέστατα, ὅτι ἡ δύναμις αὕτη ἦν πρότερον ἁγία καὶ μακαρία, ἐξ αὐτῆς δέ τῆς μακαριότητος, ἀφ' οὗ χρόνου ἐν αὐτῇ εὐρέθη ἀδικία, κατέπεσε καὶ εἰς τὴν γῆν κατεποντίσθη, καὶ οὐχὶ ἐκ φύσεως καὶ δημιουργίας ἦν τοιαύτη. Νομίζομεν, λοιπόν, ὅτι ταῦτα λέγονται περὶ τινος ἀγγέλου, ὅστις ἔλαχε τοῦ καθήκοντος τῆς κυβερνήσεως τοῦ ἔθνους τῶν Τυρίων, εἰς ὃν ἔτι καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῶν ψυχῶν φαίνεται διαπιστευθεῖσα. Ἀλλὰ ποῖαν Τύρον ἢ ποῖας ψυχὰς Τυρίων ὀφείλομεν, ἵνα νοῶμεν; ἐκείνην ἣτις κεῖται ἐν ταῖς χώραις τῆς φοινικικῆς ἐπαρχίας, ἢ ἄλλην τι-

111) Ἰεζ. 28, 11-19.

νά, ἥς ἡ ἐπὶ τῆς γῆς αὕτη, ἦν γινώσκομεν, τύπος ἐστί; καί ψυχαί τῶν Τυρίων τούτων ἢ τῶν κατοίκων τῆς Τύρου ἐκείνης, ἥτις πνευματικῶς νοεῖται, δέν ἀρμόζει, ἵνα ἐνταῦθα ἐξετάσωμεν, ὅπως μή φαινώμεθα, ὅτι ἐν παρέργῳ ἐξετάζομεν τηλικάυτα καί τοσοῦτον ἀποκεκρυμμένα πράγματα, ἅπερ βεβαίως ἀπαιτοῦσιν ἴδιον ἔργον εἶτε πόνημα.

5. Καί περί τῆς ἄλλης δ' ἐναντίας δυνάμεως τοιαῦτά τινα διδασκόμεθα παρά τοῦ προφήτου Ἡσαίου: «Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἑωσφόρος ὁ πρωΐ ἀνατέλλων;.. λέγει Κύριος Σαβαώθ, καί ἀπολῶ αὐτῶν ὄνομα καί κατάλειμμα καί σπέρμα»¹¹²⁾. Διά τούτων προδηλότατα δείκνυται, ὅτι ἔπεσεν ἐκ τῶν οὐρανῶν βεβαίως ὁ πρότερον ὢν ἑωσφόρος καί πρωΐ ἀνατέλλων. Ἐάν δέ, ὡς τινες νομίζουνσιν, ἦν φύσει σκότος, πῶς λέγεται, ὅτι ἦν πρότερον ἑωσφόρος; Ἡ τίνι τρόπῳ ἡδύνατο, ἵνα ἀνατέλλῃ πρωΐ ὁ οὐδέν ἐν ἑαυτῷ ἔχων φῶς; Ἀλλά καί ὁ Σωτήρ περί τοῦ διαβόλου διδάσκει ἡμᾶς, λέγων· «ἐθεώρουν τόν σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα»¹¹³⁾. Διότι ἦν ποτε φῶς. Ἀλλά καί ὁ Κύριος ἡμῶν, ὅστις ἀλήθειά ἐστι, τὴν δύναμιν τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ ἐλεύσεως παρέβαλε πρὸς ἀστραπὴν· «ὥσπερ γάρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν καί φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καί ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου»¹¹⁴⁾. Οὐχ ἥττον δέ καί τόν σατανᾶν πρὸς ἀστραπὴν παρβάλλει, καί λέγει, ὅτι ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἵνα διὰ τούτου δείξῃ, ὅτι ἦν ποτε καί αὐτός ἐν τῷ οὐρανῷ καί κατεῖχε θέσιν μετὰ τῶν ἁγίων καί μετέσχε τοῦ φωτός ἐκείνου, οὗ πάντες οἱ ἅγιοι μετέχουσι, καί ἐξ οὗ ἄγγελοι φωτός καθίστανται καί οἱ Ἀποστολοι φῶς τοῦ κόσμου καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Τοιουτοτρόπως, λοιπόν, καί οὗτος ἦν φῶς πρὶν ἢ ἐκκλίνει τῆς εὐθείας καί εἰς τόν κόσμον τοῦτον πέσῃ καί ἡ δόξα αὐτοῦ μεταστραφῇ εἰς σποδόν, ὅπερ ἰδιάζει τοῖς ἀσεβέσιν, ὡς καί ὁ Προφήτης λέγει, οὗ ἔνεκα καί ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, τουτέστι τοῦ γηίνου τούτου σκηνώματος, ἐκλήθη. Ἀρχει, δηλονότι, ἐκείνων, οἵτινες τῇ κακίᾳ αὐτοῦ κατηκολούθησαν, διότι βεβαίως «ὁ κό-

112) Ἡσ. 14, 12-22.

113) Λουκ. 10, 18.

114) Ματθ. 24, 27.

σμος οὗτος (κόσμον δέ λέγει τόν γήϊνον τοῦτον τόπον) ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται»¹¹⁵⁾ καί δὴ ἐν τῷ ἀποστάτῃ τούτῳ. Ὅτι δ' ἀποστάτης ἐστὶν οὗτος, περὶ τούτου τῷ Ἰώβ ὁ Κύριος οὕτω λέγει· «Ἄξεις δέ δράκοντα ἐν ἀγκίστρῳ ἀποστάτην»¹¹⁶⁾. Βεβαίως δέ δράκων αὐτός ὁ διάβολος νοεῖται. Ἐάν, λοιπόν, ὀνομάζωνται ἐναντίαι δυνάμεις, λέγεται δέ, ὅτι αὐταί ποτε ὑπῆρξαν ἄμωμοι, τό ἄμωμον δέ, πλὴν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐν οὐδενί κατ' οὐσίαν ἐνυπάρχει, ἀλλ' ἐν παντί κτίσματος ἢ ἀγιότητος συμβεβηκυῖα ἐστὶ, πᾶν δ' ὅ,τι συμβαίνει καὶ ἐκπίπτει, ἐάν, λέγω, αἱ ἐναντίαι αὐταὶ δυνάμεις ἄμωμοὶ ποτε ὑπῆρξαν, μεταξύ δ' ἐκείνων ἦσαν, αἵτινες μέχρι τοῦ νῦν ἄμωμοι διαμένουσι, διὰ τούτου δείκνυται, ὅτι οὔτε κατ' οὐσίαν εἴτε φύσις ἦν τις ἄμωμος, οὔτε κατ' οὐσίαν μεμολυσμένοι. Καὶ κατὰ συνέπειαν ἐφ' ἡμῖν κεῖται καὶ ἐν ταῖς ἡμετέραις ὁρμαῖς, ἵνα ἢ μακάριοι καὶ ἄμωμοι ὦμεν ἢ διὰ ῥαθυμίαν καὶ ἀμέλειαν ἀπὸ τῆς μακαριότητος εἰς τὴν κακίαν καὶ ἀπώλειαν κλίνωμεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ὑπέρμετρος ἀνάπτυξις, ἵν' οὕτως εἴπω, τῆς κακίας, ἐάν τις ἐπὶ τοσοῦτον ἑαυτοῦ ἡμέλησεν, εἰς τοῦτο ἐξικνεῖται, ὥστε καθίσταται τις ἐναντία δύναμις.

«Ὑπὸ τούτων δέ τῶν σκέψεων κινούμενοι νομίζομεν, ὅτι ἐθελουσίως τινές μὲν ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ἁγίων καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ Θεοῦ εἰσιν, ἕτεροι δέ ἀφ' ἑαυτῶν τῆς ἀγιότητος ἐκπεσόντες εἰς τοσαύτην ἀμέλειαν κατήλθον, ὥστε καὶ εἰς ἐναντίας δυνάμεις νὰ μεταβληθῶσιν»¹¹⁷⁾.

Κεφάλαιον VI

Περὶ τοῦ τέλους ἢ τῆς συντελείας

1. Τό τέλος ἢ ἡ συντέλειά ἐστὶν ἐνδείξεις τῶν τελείων καὶ συν-

115) Α' Ἰωάν. 5, 19.

116) Ἰώβ 40, 25. 25, 13.

117) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

τετελεσμένων πραγμάτων. Τοῦτο δ' ὑπομιμνήσκει καί ἡμᾶς ἐνταῦθα, ὅτι, ἐπιθυμῶν τις ἴν' ἀναγνῶ καί μάθη ταῦτα, πρὸς κατανόησιν αὐτῶν οὕτως ὑψηλῶν καί χαλεπῶν ὄντων, δεόν ἵνα κατέχη τέλειον καί μεμορφωμένον νοῦν, ὅπως μή, ἐάν μὴ εὐρίσκη ὠφέλειάν τινα ἐν ταῖς τοιαύταις ἐρεύναις, κενά τινα ταῦτα καί περιττά νομίζῃ, ἢ, ἐάν ἤδη ὑπ' ἄλλων προκατειλημμένος ᾖ, αἰρετικά ταῦτα καί ἐναντία τῇ ἐκκλησιαστικῇ πίστει νομίζῃ, οὐχὶ λόγῳ ἀκριβῶν αὐτά, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὴν τοῦ νοός αὐτοῦ πρόληψιν κρίνων. Ταῦτα δέ καί ὑφ' ἡμῶν ἔτι μετὰ μεγάλου φόβου καί προφυλάξεως λέγονται. Ἡμεῖς μᾶλλον ἐρευνῶμεν καί διασκεπτόμεθα, ἢ ἀσφαλές τι καί ὠρισμένον ἀποφαινόμεθα. Διότι ἐδείχθη ὑφ' ἡμῶν ἐν τοῖς ἀνωτέρω τίνα εἰσὶν ἐκεῖνα, περὶ ὧν δεόν ἴν' ἀποφαινώμεθα, ὅπερ καί κατὰ δύναμιν, νομίζω, ἐποιήσαμεν, ὁμιλοῦντες περὶ τῆς Τριάδος. Νῦν δέ μέλλοντες κατὰ δύναμιν ἴν' ἀσχοληθῶμεν εἰς ταῦτα, συζητοῦντες μᾶλλον ἢ ἀποφαινόμενοι. Τέλος, λοιπόν, ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου ἔσται, ὅποτε ἕκαστος κατὰ τὰ ἁμαρτήματα αὐτοῦ ποιναῖς ὑποβληθήσεται. Τὸν χρόνον δέ τοῦτον, καθ' ὃν κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ ἀποδοθήσεται, μόνος ὁ Θεὸς γινώσκει. Ἡμεῖς δέ νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς ἐν τέλος ἀνακαλέσει τὴν κτίσιν σύμπασαν, ὑπαγαγοῦσα καί ὑποτάξασα τοὺς ἐχθρούς. Διότι ἡ Ἁγία Γραφή οὕτω λέγει· «Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου»¹¹⁸⁾. Ἐάν δ' ἀσάφες ἔστιν ἡμῖν τί ἐν τούτῳ δηλοῖ ὁ προφητικὸς λόγος, διδασκῶμεν παρὰ τοῦ Ἀπ. Παύλου σαφέστερον λέγοντος, ὅτι «δεῖ αὐτόν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθρούς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ»¹¹⁹⁾. Ἐάν δέ μηδὲ αὕτη ἡ τόσον ἐναργὴς ῥῆσις τοῦ Ἀποστόλου ἐπαρκῶς ἐδίδαξεν ἡμᾶς τί ἔστι τοὺς ἐχθρούς τιθῆναι ὑπὸ τοὺς πόδας, ἄκουε αὐτοῦ καί ἐν τοῖς ἐφεξῆς· «Ἔδει γάρ αὐτῷ τὰ πάντα ὑποταγῆναι»¹²⁰⁾. Τίς, λοιπόν, ἐστὶν ἡ ὑποταγή, καθ' ἣν τὰ πάντα ὀφείλουσιν, ἵνα τῷ Χριστῷ ὑποταγῶσιν; Ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἐστὶν αὕτη αὕτη, καθ'

118) Ψαλμ. 109, 1.

119) Α' Κορ. 15, 25.

120) Α' Κορ. 15, 28.

ἦν καὶ ἡμεῖς εὐχόμεθα, ἵνα ὑποταγῶμεν Αὐτῷ, καθ' ἣν ὑπετάγησαν Αὐτῷ καὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ πάντες οἱ ἅγιοι, οἱ τῷ Χριστῷ ἀκολουθήσαντες. Διότι ἡ ὑποταγή, καθ' ἣν τῷ Χριστῷ ὑποτασσόμεθα, δηλοῖ τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρίαν τῶν ὑποτεταγμένων, ὡς καὶ ὁ Δαυὶδ ἔλεγεν· «Οὐχὶ τῷ Θεῷ ὑποταγήσεται ἡ ψυχὴ μου; παρ' αὐτοῦ γάρ τό σωτήριόν μου»⁽¹²¹⁾.

2. Τοιοῦτο, λοιπόν, τέλος τῶν πραγμάτων βλέποντες, ὅτι πάντες οἱ ἐχθροὶ ὑποταγήσονται τῷ Χριστῷ, ἔσχατος δ' ἐχθρὸς καταργηθήσεται ὁ θάνατος, καὶ ὅτι παραδοθήσεται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι τὰ πάντα ὑπετάγησαν, ἡ βασιλεία τῷ Θεῷ Πατρί, ἐκ τούτου, λοιπόν, τοῦ τέλους τῶν πραγμάτων θεωρήσωμεν τὰς ἀρχάς αὐτῶν. Διότι πάντοτε ὁμοίον ἐστὶ τό τέλος τῇ ἀρχῇ καὶ διὰ τοῦτο, ὡς ἐν πάντων τέλος, οὕτω καὶ μία ὀφείλει, ἵνα νοηθῇ ἡ ἀρχή⁽¹²²⁾, καὶ ὡς τῶν πολλῶν ἐν τό τέλος, οὕτω καὶ ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς πολλά διαφορά καὶ ποικιλίαι, αἵτινες αὐτῆς διὰ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ὑποταγῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνότητος εἰς ἐν τέλος ὁμοίον τῇ ἀρχῇ ἀνακαλοῦνται. Πάντες ἐκεῖνοι, δηλονότι, ἀνακαλοῦνται, οἵτινες, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ γόνυ κάμπτοντες, δι' αὐτοῦ τούτου τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς ἔδειξαν· εἰσὶ δ' οὗτοι ἐκ τῶν οὐρανίων, ἐπιγείων καὶ καταχθονίων. Ἐν ταῖς τρισὶ δὲ ταύταις ὀνομασίαις τό σύμπαν δηλοῦται, ἅπαντες οὗτοι, δηλονότι, οἵτινες ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐκείνης ἀρχῆς κατὰ τὰς ὁρμὰς ἑαυτῶν καὶ τὰς διαφορὰς εἰς διαφόρους τάξεις κατ' ἀξίαν διενεμήθησαν. Διότι ἐν αὐτοῖς ἡ ἀγαθότης οὐσιωδῶς ἔνεστιν, οἱ δὲ λοιποὶ τυχαίαν καὶ οὐχὶ μόνιμον ταύτην ἔχουσι, καὶ εἰσὶν ἐν μακαριότητι μόνον τότε, ὅταν μετέχωσι τῆς ἀγιότητος καὶ σοφίας καὶ αὐτῆς τῆς θεότητος. Ἐάν δ' ἀμελῶς τῆς τοιαύτης μετοχῆς

121) Ψαλμ. 61, 2.

122) Ὁ Ἰερώνυμος ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι ὁ Ὠριγένης ἐφρόνει, ὅπως πάλιν γενᾶται ἐκ τοῦ τέλους ἀρχή καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς τέλος· καὶ τὰ πάντα οὕτω μεταβάλλονται, ὥστε καὶ ὁ νῦν ἄνθρωπος ὢν δύναται ἐν ἄλλῳ κόσμῳ, ἵνα καταστῇ δαίμων, καὶ ὢν δαίμων, ἐάν ἀμελέστερον πολιτεύηται, ἵνα ἐνδυθῇ εἰς παχυλότερα σώματα, τουτέστιν ἵνα γένηται ἄνθρωπος. Καὶ οὕτως ἀναμίγνυσιν πάντα, ὥστε ἐξ ἀγγέλου δύναται, ἵνα γένηται διάβολος, καὶ πάλιν ὁ διάβολος εἰς ἀγγελον μεταστραφῇ.

καί ἀφίστανται, διά τήν ἰδίαν τότε ἀμέλειαν ἕκαστος, ὁ μὲν τάχιον ὁ δὲ βραδύτερον, ὁ μὲν μεῖζον ὁ δ' ἔλασσον, γίνονται αὐτοὶ ἑαυτοῖς αἰτίαι τῆς ἑαυτῶν πτώσεως. Καί ἐπειδὴ, ὡς εἵπομεν, ἡ πτώσις αὕτη, καθ' ἣν τις τῆς ἑαυτοῦ καταστάσεως ἐκκλίνει, ὡς πλείστων ἔχει ἐν ἑαυτῇ τήν ποικιλίαν κατὰ τὰς ὁρμάς τοῦ νοός καί τὰς θελήσεις, ἐπειδὴ ἄλλος μὲν ἐλαφρότερον, ἄλλος δὲ βαρύτερον εἰς τὰ χεῖρω καταπίπτει, διά τοῦτο ἐστὶν ἡ δικαία τῆς τοῦ Θεοῦ Προνοίας κρίσις, ἵνα ἑκάστω, συνωδὰ τῇ ποικιλίᾳ τῶν ὁρμῶν, κατ' ἀξίαν τῆς ἑαυτοῦ

πτώσεως καί ταραχῆς, ἀπονέμη. Ἐξ ἐκείνων δέ, οἵτινες διέμειναν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀρχῇ⁽¹²⁴⁾, ἦν παρεστήσαμεν ὁμοίαν τῷ μέλλον-

«Ἐξ ἰδίας αἰτίας τῶν μὴ προσεχόντων ἑαυτοῖς ἀγρύπνως γίνονται τάχιον ἢ βράδιον μεταπτώσεις, καί ἐπὶ πλείον ἢ ἐπ' ἔλαττον ὡς ἀπὸ ταύτης τῆς αἰτίας, κρίσει θεῖα συμπαραμετρούση τοῖς ἐκάστου βελτίοσιν ἢ χείροσι κινήμασι καί τό κατ' ἀξίαν· ὁ μὲν τις ἔξει ἐν τῇ ἐσομένῃ διακοσμήσει τάξιν ἀγγελικὴν ἢ δύναμιν ἀρχικὴν ἢ ἐξουσίαν τήν ἐπὶ τινων, ἢ θρόνον τὸν ἐπὶ βασιλευομένων, ἢ κυρείαν τήν κατὰ δούλων· οἱ δὲ οὐ πάντι ἐκπεσόντες τήν ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις οἰκονομίαν τε καί βοήθειαν ἔξουσι. Καί οὕτω κατὰ μὲν τό πλεῖστον ἀπὸ τῶν ὑπὸ τὰς ἀρχάς καί ἐξουσίας καί τούς θρόνους καί τὰς κυριότητας, τάχα δὲ ἔσθ' ὅτε καί ἀντ' αὐτῶν συστήσεται τό τῶν ἀνθρώπων γένος ἐν τῷ καθ' ἓνα κόσμῳ»⁽¹²³⁾.

123) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

124) Ταῦτα καί τὰ ἐφεξῆς συλλήβδην ἀναφέρει ὁ Ἱερώνυμος ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ οὕτως: «Ὅσοι δ' ἐκλυδωνίσθησαν καί τῷ ποδὶ προσκόψαντες οὐκ ἔπεσον, ὑποβλήθησονται ὅλως πρὸς διευθέτησιν καί κυβέρνησιν καί ἐπὶ τὰ κρείττω χειραγωγῶσιν ταῖς ἀρχαῖς, ἐξουσίαις, θρόνοις, κυριότησι· καί εἰς ταύτην ἴσως ἀποτελεσθήσεται τό τῶν ἀνθρώπων γένος ἐν τινὶ ἐκ τῶν κόσμων, ὅτε κατὰ τὸν Ἡσαίαν (66, 22) ὁ οὐρανὸς καί ἡ γῆ καινοὶ γενήσονται· ὅσοι δὲ ἀξιώθησονται, ἵνα διὰ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἐπιστραφῶσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν, ἔσονται διάβολοι καί ἄγγελοι αὐτοῦ καί κάκιστοι δαίμονες, καί κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ἔργων ἐν ἐνὶ ἑκάστῳ κόσμῳ διάφορα καθήκοντα λήψονται. Καί αὐτοὶ οἱ δαίμονες καί κοσμοκράτορες τοῦ σκότους, ἐν τινὶ κόσμῳ ἢ κόσμοις, ἐὰν ἤθελον ἵνα εἰς τὰ κρείττω ἐπιστραφῶσι, γίνονται ἄνθρωποι, καί οὕτως εἰς τὴν πρώτην ἐπανέρχονται ἀρχήν· μόνον δὲ διὰ

τι τέλει, τινές μὲν ἔχουσι κλῆρον ἐν τῇ τάξει τῶν ἀγγέλων ἐν τῇ κυβερνήσει καὶ διατάξει τοῦ κόσμου, ἄλλοι ἐν τῇ τάξει τῶν δυνάμεων, ἄλλοι ἐν τῇ τάξει τῶν ἀρχῶν, ἄλλοι ἐν τῇ τῶν ἐξουσιῶν, ἐξουσιάζοντες ἐκείνων, οἵτινες δέονται ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ἐξουσίας, ἄλλοι ἐν τῇ τῶν θρόνων, ἔχοντες τοῦτ' ἔστι τό καθῆκον τοῦ κρίνειν καὶ διέπειν τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην τούτου, ἄλλοι ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν κυριοτήτων ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῶν δούλων. Πάντα δὲ ταῦτα αὐτοῖς κατ' ἄξιαν καὶ κατὰ τὰς προόδους αὐτῶν ἐν τῇ μετοχῇ καὶ μιμῆσει τοῦ Θεοῦ εὐθέως καὶ δικαίως παρέσχεν ἡ θεία Πρόνοια. Οἱ ἐκπεσόντες δὲ τῆς πρώτης μακαριότητος οὐχὶ ὅμως ἀνιάτως εἰσὶν ὑποτεταγμένοι τῇ διευθετήσει καὶ κυβερνήσει τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφεισῶν ἀγίων καὶ μακαρίων τάξεων, τῇ βοηθείᾳ τῶν ὁποίων καὶ τῇ ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολῇ διὰ διδασμάτων καὶ παιδείας σωτηριώδους δύνανται, ἵνα ἐπανέλθωσι καὶ ἀποκατασταθῶσιν εἰς τὴν ἑαυτῶν μακαριότητα. Ἐκ τούτων δ', ὡς ἐγὼ δύναμαι, ἵνα νοῶ, νομίζω, ὅτι συνέστη αὕτη ἡ τάξις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἥτις πάντως ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι εἴτε ἐν τοῖς ἐπερχομένοις αἰῶσιν, ὅποτε οὐρανὸς καινὸς καὶ γῆ καινὴ ἔσται, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν¹²⁵⁾, ἀποκατασταθῆσεται εἰς τὴν ἐνότητα, ἣν ἐπαγγέλλεται ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, λαλῶν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· «οὐ περὶ τούτων δ' ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ, ἵνα πάντες ἔν ὧσι, καθὼς σύ, Πάτερ, ἐν ἐμοί καὶ ἐγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἔν ὧσι»¹²⁶⁾. Καὶ πάλιν λέγει· «ἵνα ὧσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμεν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σύ ἐν ἐμοί, ἵνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς ἔν»¹²⁷⁾. Καὶ ὁ Ἀπ. Παῦλος, βεβαιῶν ταῦτα, λέγει· «μέχρι καταστήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπι-

ποιῶν καὶ βασάνων μακροχρονίων ἢ ὀλιγοχρονίων ἐκπαιδευθέντες ἐν τοῖς τῶν ἀνθρώπων σώμασιν ἐπανέρχονται εἰς τὰ ὕψη τῶν ἀγγέλων. Ὅθεν κατ' ἀκολουθίαν δείκνυται, ὅτι πάντα τὰ λογικὰ κτίσματα γίνονται ἐξ ἀνθρώπων οὐχὶ ἀπαξ καὶ αἰφνιδίως, ἀλλὰ συνεχῶς, καὶ ὅτι καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ ἄγγελοι ἔσονται δαίμονες, ἐάν πολιτευώμεθα ραθύμως, καὶ πάλιν οἱ δαίμονες, ἐάν ᾔθελον ἵνα κτήσωνται ἀρετάς, ἐφικνοῦνται ἐπὶ τὴν ἀγγελικὴν ἄξιαν».

125) Ἡσ. 66, 22.

126) Ἰωάν. 17, 20-21.

127) Ἰωάν. 17, 22-23.

γνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»¹²⁸⁾. Ὁ αὐτός δέ Ἀπόστολος παραινεῖ ἡμᾶς καί ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὄντας, ἣτις ἐστὶ βεβαίως τύπος τοῦ μέλλοντος βασιλείου, εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν μίμησιν τῆς ἐνότητος, λέγων· «ἵνα τό αὐτό λέγητε πάντες καὶ μὴ ἦ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δέ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοί καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ»¹²⁹⁾.

3. Ἀλλὰ δέον ἵνα γινώσκωμεν, ὅτι τινές ἐκ τῆς μιᾶς ἀρχῆς, ἣν ἀνωτέρω εἵπομεν, ἐκπεσόντες εἰς τοιαύτην ἀσχημοσύνην καὶ κακίαν ἐξεδόθησαν, ὥστε νά ᾧσιν ἀνάξιοι τῆς παιδείας ταύτης εἶτε μαθήσεως, δι' ἧς τό ἐν σαρκὶ ἀνθρώπινον γένος τῇ βοηθείᾳ τῶν οὐρανίων δυνάμεων παιδεύεται καὶ μορφοῦται, ἀλλὰ τοῦναντίον οὗτοι καὶ ἐναντιοῦνται καὶ ἀντιμάχονται τοῖς διδασκομένοις καὶ μανθάνουσιν. Ὅθεν καὶ ἀγῶνάς τινας ἔχει ἅπας ὁ βίος τῶν θνητῶν, ἐπειδὴ δηλονότι παλαίουσι καθ' ἡμῶν καὶ ἀντιστρατεύονται οἱ ἀμεταστρεπτὲς ἐκπεσόντες τῆς κρείττονος καταστάσεως, ὁ διάβολος καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ καὶ αἱ ἄλλαι τάξεις τῆς πονηρίας, ἃς ὁ Ἀπόστολος ὠνόμασεν ἐναντίας δυνάμεις. Ἀλλ' ὅραγε τὴν ἐκ τῶν τάξεων τούτων, αἵτινες ὑπάγονται τῇ ἀρχῇ τοῦ διαβόλου καὶ τῇ κακίᾳ αὐτοῦ ὑπακούουσι, δυνήσονται ποτε ἐν τοῖς μέλλουσιν αἰῶσιν, ἵνα στραφῶσι πρὸς τό ἀγαθόν, ἐπειδὴ διαμένει ἐν αὐτοῖς τό αὐτεξούσιον; ἢ ἡ διηνεκὴς καὶ πεπαλαιωμένη κακία ἐκ συνηθείας οἰοεὶ εἰς φύσιν μέλλει ἵνα μετατραπῇ; Σὺ, ἀναγνώστη, ἐρεῦνησον, ἐάν καὶ ἐν τοῖς βλεπομένοις προσκαίροις αἰῶσι καὶ ἐν τοῖς μὴ βλεπομένοις αἰωνίοις τελείως ἢ μερίς αὕτη τῶν ὄντων μέλλῃ ἵνα διαφωνῇ πρὸς τὴν τελικὴν ἐκείνην ἐνότητα καὶ ἀρμονίαν. Ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν τοῖς βλεπομένοις προσκαίροις αἰῶσι καὶ ἐν τοῖς μὴ βλεπομένοις αἰωνίοις πάντες κατὰ τάξιν, λόγον, γένος καὶ ἀξίαν τῶν ἔργων αὐτῶν οἰκονομοῦνται, ὥς ἄλλοι μὲν ἐν τοῖς πρώτοις, ἄλλοι ἐν τοῖς δευτέροις, τινές δέ καὶ ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις μετὰ μεγίστων καὶ βαρυτάτων βασάνων, πρὸς δέ καὶ συνεχῶν, καί, ἵν' οὕτως εἴπω, πολλῶν αἰώνων δριμυτάτων

128) Ἐφεσ. 4, 13.

129) Α' Κορ. 1, 10.

διορθώσεων, διδασκόμενοι διά διδαγμάτων ἐν πρώτοις ἀγγελικῶν, εἶτα δέ καί δυνάμεων ἀνωτέρων, καί οὕτω δι' ἐκάστου εἰς τ' ἀνωτέρω προβαίνοντες, διά παιδεύσεώς τινος καταφθάνουσι μέχρι τῶν ὁρατῶν καί αἰώνιων, ὑπερβάντες δηλ. ἐν ἑκάστων καθήκον τῶν οὐρανίων δυνάμεων. Ἐξ οὗ, νομίζω, συνεπέστατα ἐξάγεται, ὅτι δύναται ἐκάστη λογική οὐσία, μεταβαίνουσα ἀπό μιᾶς εἰς τήν ἑτέραν τάξιν, ἵνα καταφθάσῃ ἀπάσας διά μιᾶς ἐκάστης, καί μίαν ἐκάστην δι' ἀπασῶν, ὑφισταμένη διαφόρους αὐξήσεις καί ὑφέσεις κατὰ τὰς ἰδίας κινήσεις ἢ σπουδὴν δυνάμει τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς.

4. Ἐπειδὴ δέ ὁ Παῦλος λέγει βλεπόμενά τινα καί πρόσκαιρα, πλὴν δέ τούτων ἄλλα μὴ βλεπόμενα καί αἰώνια, ἀναζητήσωμεν τίνι τρόπῳ τὰ βλεπόμενά εἰσι πρόσκαιρα· ἄραγε διότι οὐδὲν παντάπασι μετὰ ταῦτα ἔσται καθ' ἅπαντας ἐκείνους τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τοὺς καιροὺς, καθ' οὓς ἡ διανομή ἐκείνη τῆς μιᾶς ἀρχῆς καί διαίρεσις, εἰς ἓν καί τό αὐτό τέλος καί ὁμοίωμα ἀποκατασταθήσεται, ἢ διότι ἡ μορφή τῶν βλεπομένων παρελεύσεται, ἢ δέ οὐσία αὐτῶν οὐδαμῶς διαφθαρήσεται; Καί ὁ μὲν Παῦλος τό τελευταῖον τοῦτο φαίνεται, ὅτι βεβαιοῖ, λέγων· «παράγει γάρ τό σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου»¹³⁰⁾. Ἀλλά καί ὁ Δαυίδ, λέγων· «αὐτοί (οἱ οὐρανοί) ἀπολοῦνται, σύ δέ διαμένεις, καί πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καί ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλίξεις αὐτούς, καί ὡς ἱμάτιον ἀλλαγῇσονται»¹³¹⁾, τὰ αὐτά δηλοῖ. Διότι, ἐάν θά μεταβληθῶσιν οἱ οὐρανοί, βεβαίως δέν ἀπόλλυται, ὅπερ μεταβάλλεται· καί ἐάν τό σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου παρελεύσεται, διά τούτου δέν δηλοῦται παντάπασιν ἀφανισμός, εἴτε ἀπώλεια τῆς ὑλικῆς οὐσίας, ἀλλά μεταβολή τις τῆς ποιότητος γίνεται καί παραλλαγή τῆς μορφῆς. Καί ὁ Ἡσαΐας προφητικῶς λέγων, ὅτι «ἔσται οὐρανός καινός καί γῆ καινή»¹³²⁾, παρέχει ἀναμφιβόλως ὁμοίαν ἔννοιαν. Ὁ ἀνακαινισμός δέ τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς καί ἡ μεταβολή τοῦ σχήματος τοῦ κόσμου τούτου, καί ἡ μεταλλαγή τῶν οὐρανῶν ἀναμφιβόλως παρασκευασθήσεται δι' ἐκείνους, οἵτινες, βαίνοντες

130) Α' Κορ. 7, 31.

131) Ψαλμ. 101, 27.

132) Ἡσ. 66, 22.

διά τῆς ὁδοῦ, ἣν ἀνωτέρω ἐδείξαμεν, τείνουσι πρὸς τό τέλος ἐκεῖνο τῆς μακαριότητος, εἰς ὃ καί αὐτοί οἱ ἐχθροί, κατὰ τούς λόγους τῆς Γραφῆς, ὑποταγήσονται καί ὅτε, ὡς λέγεται, ἔσται ὁ Θεός τά πάντα ἐν πᾶσιν. Ἐάν δέ τις νομίζῃ, ὅτι κατὰ τό τέλος ἐκεῖνο ἡ ὑλική φύσις τε ἡ σωματική ὀλοσχερῶς ἀπολεῖται⁽¹³³⁾, οὐδαμῶς δύναμαι, ἵνα νοήσω τίνι τρόπῳ τόσαι ὑπάρξεις δύνανται, ἵνα ζῶσι καί ᾧσιν ἄνευ σωμάτων, ἐν ᾧ μόνη τῇ τοῦ Θεοῦ τε Πατρός καί Υἱοῦ καί Ἁγίου Πνεύματος φύσει ἰδιάζει τό ὑφίστασθαι ἄνευ ὑλικῆς οὐσίας, καί ἄνευ πάσης ἐπιμιξίας πρὸς σωματικόν τι. Δύναται ἕτερος ἴσως ἵνα εἴπῃ, ὅτι κατὰ τό τέλος ἐκεῖνο πᾶσα σωματική οὐσία οὕτως ἔσται καθαρὰ καί ἀκήρατος, ὥστε δύναται νά νοῆται ἐν εἴδει αἰθέρος καί οὐρανίας τινός καθαρότητος καί ἀπλότητος. Θετικώτερον, ὅμως, πῶς τοῦτο ἔσται, μόνος ὁ Θεός γινώσκει, καί οἱ διά τοῦ Χριστοῦ καί Ἁγίου Πνεύματος φίλοι αὐτοῦ καταστάντες»⁽¹³⁴⁾.

Κεφάλαιον VII

Περὶ τῶν ἀσωμάτων καί σωματικῶν

1. Ταῦτα μέν, περὶ ὧν ἀνωτέρω διελάβομεν, ἐξητάσαμεν κατὰ συνήθη τρόπον. Κατὰ τήν ἀκολουθίαν, δηλονότι, μᾶλλον τῶν νοημάτων ἢ ὡς ὠρισμένον δόγμα ἐξητάσθησαν, μετὰ τά περὶ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τό δυνατόν ἡμῖν ἐκτεθέντα, τά περὶ τῶν λογικῶν φύσεων. Ἐξετάσωμεν νῦν ἐκεῖνα, περὶ ὧν δέον ἵνα διαλάβωμεν ἐν τοῖς ἐφεξῆς, συνωδὰ τῷ ἡμετέρῳ δόγματι τε τῇ τῆς Ἐκκλησίας πίστει. Πᾶσαι αἱ ψυχαί καί πᾶσαι αἱ λογικαί φύσεις εἴτε ἀγαθαί εἴτε πονηραί ἐδημιουργήθησαν, αὗται δέ πᾶσαι κατὰ τήν φύσιν αὐτῶν ἀσώματοί εἰσιν. Ἀλλά, καίτοι ἀσώματοι, οὐχ ἦττον

133) Ὁ Ἱερώνυμος ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ γράφει, ὅτι ὁ Ὠριγένης διδάσκει, «ὅτι αἱ σωματικαί οὐσαί τελείως καταστραφήσονται, ἢ ὅτι κατὰ τό τέλος ἐκεῖνο τῶν πάντων τά σώματα ἔσονται ὅ,τι νῦν ἐστίν ὁ αἰθήρ καί ὁ οὐρανός καί ὅ,τι ἄλλο λεπτότερον καί καθαρώτερον δύναται, ἵνα νοηθῇ. Ἐάν δ' οὕτως ἔχη, πρόδηλον τί διδάσκει περὶ ἀναστάσεως ὁ διδάσκαλος οὗτος».

134) Ὁ Ὠριγένης ἐνταῦθα (1, 6, 4) εἰς οὐδεμίαν τῶν δύο γνωμῶν περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου ἀποκλίνει.

ἐδημιουργήθησαν. Διότι τά πάντα ὑπό τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐγένοντο, ὡς ἐν γενεῇ διδάσκει ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, λέγων· «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καί ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Τά πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν»¹³⁵⁾. Κατὰ τὰ εἶδη δέ, τὰς τάξεις καὶ τὴν διάταξιν παριστάς τὰ γενόμενα ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὁμιλεῖ οὕτως, ὥστε δεικνυσιν, ὅτι τά πάντα ἐγένοντο διὰ τοῦ Χριστοῦ· «ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τά πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατά καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἐκτισται· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε»¹³⁶⁾. Σαφῶς, λοιπόν, κηρύττει, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ τά πάντα ἐγένοντο εἴτε τὰ ὁρατά, τὰ σωματικά εἴτε τὰ ἀόρατα, ἅτινα δὲν νομίζω, ὅτι εἰσὶν ἄλλα ἢ αἱ ἀσώματοι πνευματικαὶ δυνάμεις. Τούτων δέ, ἃ γενικῶς ὠνόμασε σωματικά ἢ ἀσώματα, νομίζω, ὅτι ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀπαριθμεῖ τὰ εἶδη τε θρόνους, κυριότητας, ἀρχάς, ἐξουσίας, δυνάμεις. Ταῦτα δ' ὑφ' ἡμῶν προϋλέχθησαν βουλομένων κατὰ συνεπῆ τάξιν ἵνα μεταβῶμεν εἰς ἔρευναν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων· ἐάν δηλ. καὶ ταῦτα μεταξύ τῶν ἀρχῶν δεόν ἵνα θεωρῶνται, καθότι περὶ αὐτῶν λέγεται, ὅτι εἰς τὰς ἀρχάς τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός ἐγένοντο, ἢ ἐάν δεόν ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ταύτην μόνην τὴν ἀρχὴν ἔχουσιν ἐπὶ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, τό καθῆκον δηλαδή ἵνα ταύτας φωτίζωσιν, οὐκ εἰσὶν ὁμῶς ἄρχοντες ἐκ τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν ἀρχῶν.

2. Ἀλλ' ὁμως ὅταν λέγεται, ὅτι πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐγένοντο τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ γῆς, δὲν δύναται, ἵνα ὑπάρχη ἀμφιβολία, ὅτι μεταξύ τῶν οὐρανίων ἀριθμοῦνται καὶ τὰ ἐν τῷ στερεώματι, ὅπερ καλεῖται οὐρανός καὶ ἐν ᾧ ἐτέθησαν τὰ φέγγη ταῦτα. Εἴτα, ἐπειδὴ ἡ διάσκεψις ἀπέδειξε προφανῶς, ὅτι πάντα ἐγένοντο, καὶ ὅτι ἐν τοῖς γενομένοις οὐδὲν ἐστίν, ὅπερ νὰ μὴ δέχεται τό ἀγαθόν καὶ τό κακόν, καὶ

135) Ἰωάν. 1, 1-3.

136) Κολοσ. 1, 16-17.

ἀμφοτέρων νά ᾗ δεκτικόν, τίνι τρόπῳ θεωρηθήσεται εὐλογον ἐκεῖνο, ὅπερ καί τῶν ἡμετέρων τινές δοξάζουσι περί τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καί τῶν ἀστέρων, ὅτι ἄτρεπτοί εἰσι καί ἀνεπίδεκτοι τοῦ ἐναντίου; Τοῦτο δέ καί τινες καί περί τῶν ἀγίων ἀγγέλων, οἱ αἰρετικοί δέ καί περί τῶν ψυχῶν, αἵτινες παρ' αὐτοῖς καλοῦνται πνευματικάι φύσεις, ἐδόξασαν. Πρῶτον, λοιπόν, ἴδωμεν, τί αὐτός ὁ λόγος εὕρισκει ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐκείνου, ὅπερ τινές νομίζουσιν, ὅτι ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καί οἱ ἀστέρες εἰσὶ ξένα πρὸς τὴν τροπὴν καί εἴτα κατὰ πόσον ἐκ τῶν Ἀγ. Γραφῶν τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται. Ὁ Ἰώβ φαίνεται, ὅτι δεικνύει τοῦτο, ὅτι οὐ μόνον οἱ ἀστέρες δύνανται, ἵνα ὑπαχθῶσιν ἀμαρτίαις, ἀλλὰ καί ὅτι οὐκ εἰσὶ καθαροί ἀπὸ τοῦ μολύσματος τῆς ἀμαρτίας. Διότι, οὕτω γέγραπται· «ἄστρα δέ οὐ καθαρὰ ἐναντίον αὐτοῦ»¹³⁷. Ὅπερ βεβαίως δέν δύναται, ἵνα νοηθῇ περί τῆς λάμψεως τοῦ σώματος τούτων, ὡς ἐάν λ.χ. ἐλέγομεν· τό ἱμάτιον οὐκ ἔστι καθαρόν. Ἐάν δέ οὕτω νοηθῇ, ἐάν, δηλονότι, διὰ τούτου ψέγηταί τι ἀκάθαρτον ἐν τῇ λάμπει τοῦ σώματος αὐτῶν, τοῦτό ἐστιν ἀναμφιβόλως ὕβρις κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ. Διότι, ἐάν διὰ τὴν σπουδὴν αὐτῶν δέν δύναται, ἵνα προσλάβωσι σῶμα λαμπρότερον, οὐδέ διὰ τὴν ῥαθυμίαν ἤττον καθαρόν, τότε διατί νά ψέγωνται ὡς μή καθαροί ἀστέρες, ἐάν δέν μέλλωσιν, ἵνα ἐπαινεθῶσι καί διότι εἰσὶ καθαροί;

3. Ἀλλ' ἵνα ταῦτα σαφέστερον κατανοηθῶσιν, ἐν πρώτοις ὀφείλομεν, ἵνα ἀναζητήσωμεν τοῦτο, ἐάν ὀρθῶς θεωρῶμεν ταῦτα ἔμψυχα καί λογικά· εἴτα, ἐάν αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ὁμοῦ μετὰ τῶν σωμάτων ὑπῆρξαν, ἢ πρότεραί εἰσι τῶν σωμάτων αὐτῶν, καί ἐάν δέον ἵνα φρονῶμεν, ὅτι μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος αὗται ἀπαλλαγέσονται τῶν σωμάτων, καί ἐάν, ὡς ἡμεῖς παυόμεθα ἀπὸ τοῦ βίου τούτου, καί ταῦτα παύσωνται τὸν κόσμον τοῦτον φωτίζοντα. Καίτοι τό ἐρευνᾶν φαίνεται τόλμη τις, ἐπειδὴ ὅμως ἡμεῖς (οἱ ἄνθρωποι) κεκλίμεθα εἰς τό ἀνιχνεύειν τὴν ἀλήθειαν, ἢ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἔρευνα καί ἐξέτασις τῶν ἡμῖν δυνατῶν δέν φαίνεται ἄτοπος. Νομίζομεν, ὅθεν, ὅτι ἐστὶ δυνατόν, ἵνα οἱ ἀστέρες θεωρῶνται ἔμψυχοι, διότι καί ἐντάλματα λέγεται περί αὐτῶν, ὅτι λαμβάνουσι παρὰ

137) Ἰώβ 25, 5.

τοῦ Θεοῦ, ὅπερ βεβαίως συμβαίνει συνήθως τοῖς λογικοῖς ζώοις. Λέγει, λοιπόν: «Ἐνταλμα ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἀστράσι ἐπέταξα». Τίνα δ' εἰσι ταῦτα τὰ ἐντάλματα; Ἐννοοῦνται βεβαίως ταῦτα, ὅπως ἕκαστος ἀστήρ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ τάξιν καὶ τὰς κινήσεις αὐτοῦ παρέχῃ τῷ κόσμῳ τὴν λάμψιν τῆς δεδωρημένης αὐτῷ ποσότητος φωτός. Διότι κατ' ἄλλην τάξιν κινοῦνται οἱ καλούμενοι πλανῆται καὶ κατ' ἄλλην οἱ ἀπλανεῖς. Ἐν τούτῳ δέ σαφέστατα τοῦτο δηλοῦται, ὅτι οὔτε ἡ κίνησις τοῦ σώματος ἐκείνου ἄνευ ψυχῆς ἐστὶ δυνατὴ, οὔτε τὰ ἔμψυχα δύνανται ποτε, ἵνα ᾧσιν ἀκίνητα. Ἐπειδὴ δέ οἱ ἀστέρες μετὰ τόσης τάξεως καὶ τόσον κανονικῶς κινοῦνται, ὥστε οὐδαμῶς τελείως ἡ πορεία αὐτῶν κωλύεται, τίνι τρόπῳ οὐκ ἔστι πέραν πάσης μωρίας, ἵνα λέγῃ τις, ὅτι ἡ τοιαύτη τάξις καὶ ἡ τοιαύτη τήρησις τῆς εὐταξίας καὶ κανονικότητος παρ' ἀλόγων ἀπαιτεῖται ἢ ἐκπληροῦται; Παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ δέ καὶ βασιλίσσα τοῦ οὐρανοῦ καλεῖται ἡ σελήνη. Ἐάν δ' ἔμψυχοί εἰσιν οἱ ἀστέρες καὶ λογικοί, ἀναμφιβόλως ἔσται παρ' αὐτοῖς αὐξησίς τις ἢ ἐλάττωσις. Ὅπερ δέ λέγει ὁ Ἰώβ: «ἄστρα δέ οὐ καθαρὰ ἐναντίον αὐτοῦ»¹³⁸⁾, τοιαύτην τινὰ ἔννοιαν μοί φαίνεται, ὅτι δηλοῖ.

4. Ἐξετάσωμεν δ' ἤδη, ἐάν τὰ ἐν τῇ διασκέπῃ ταύτῃ ἔμψυχα καὶ λογικά εἰσιν ἔμψυχα ὁμοῦ μετὰ τῶν σωμάτων ἀπὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου, ὅτε λέγει ἡ Γραφή, ὅτι «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσων εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ τοὺς ἀστέρας»¹³⁹⁾, ἢ ἐάν οὐχὶ μετ' αὐτῶν τῶν σωμάτων, γενομένους ἤδη, ἔξωθεν ἐνέβαλε τό πνεῦμα ὁ Θεός. Ἐγὼ τοῦλάχιστον ὑπολαμβάνω, ὅτι ἔξωθεν ἐνεβλήθη αὐτοῖς τό πνεῦμα, ἀλλ' ἀνάγκη ἐστίν, ἵνα ἐκ τῶν Γραφῶν τοῦτο δείξωμεν. Διότι διὰ συλλογισμῶν εὐκόλος ἐστὶν ἡ βεβαίωσις, διὰ τῶν μαρτυριῶν δέ τῶν Γραφῶν δυσκολώτερον βεβαιοῦται. Διότι διὰ συλλογισμῶν ἐστὶ δυνατόν, ἵνα ἀποδειχθῇ οὕτως. Ἐάν ἀποδείκνυνται, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις βεβαίως ὑποδεεστέρα ἐστί, καθ' ὃ ψυχὴ ἀνθρώπου, οὐχὶ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπλάσθη, ἀλλ' ἔξωθεν ἐνεβλήθη, τότε πολλῶ μᾶλλον ἢ τῶν

138) Ἰώβ 25, 5.

139) Γεν. 1, 16.

οὐρανίων τούτων ζώων. Διότι ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀνθρώπους, τίνι τρόπῳ φανήσεται, ὅτι ὁμοῦ μετὰ τοῦ σώματος ἐπλάσθη ἡ ψυχὴ ἐκείνου, ὅστις ἐν τῇ κοιλίᾳ ὑπεσκέλισε τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ τε ἢ τοῦ Ἰακώβ⁽¹⁴⁰⁾; Ἡ τίνι τρόπῳ ὁμοῦ μετὰ τοῦ σώματος ἐπλάσθη ἡ ψυχὴ ἐκείνου, ὅστις ἔτι ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρός αὐτοῦ ὦν ἐπλήσθη Πνεύματος Ἁγίου; Τὸν Ἰωάννην, λέγω, τὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρός σκιρτήσαντα καὶ ἐκ μεγάλης ἀγαλλιάσεως ἀνακινήθέντα, «ὥς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμόν τῆς Μαρίας»⁽¹⁴¹⁾. Τίνι τρόπῳ μετὰ τοῦ σώματος ἐπλάσθη καὶ ἡ ψυχὴ ἐκείνου, ὅστις, πρὶν ἢ ἐν τῇ κοιλίᾳ μορφωθῇ, ἦν γνωστός τῷ Θεῷ καί, πρὶν ἢ ἐκ τῆς μήτρας ἐξέλθῃ, ἡγιασθῇ ὑπ' αὐτοῦ⁽¹⁴²⁾; Μὴ δὲ νομίσῃ τις, ὅτι οὐχὶ κατὰ κρίσιν οὔτε κατ' ἀξίαν ὁ Θεὸς πληροῖ τινας Πνεύματος Ἁγίου καὶ ἀγιάζει. Διότι τίνι τρόπῳ φευξόμεθα ἀπὸ τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἥτι λέγει· «μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; μὴ γένοιτο»⁽¹⁴³⁾, ἥ ἐκείνης· «οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ»⁽¹⁴⁴⁾; Διότι τοῦτο ἔπεται τῷ διίσχυρισμῷ ἐκείνῳ, ὅτι αἱ ψυχαὶ ὁμοῦ μετὰ τῶν σωμάτων ὑφίστανται. Ἐν συγκρίσει, λοιπόν, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην κατάστασιν νομίζω συνεπές, ὅτι πολλῶ πλεόν περί τῶν οὐρανίων δέον ἵνα φρονῶμεν ἅ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις αὐτός ὁ λόγος καὶ τό κύρος τῆς Γραφῆς δείκνυσιν.

«Ὅτι δὲ πρεσβυτέρα ἡ ψυχὴ τοῦ ἡλίου τῆς ἐνδέσεως αὐτοῦ τῆς εἰς τό σῶμα, μετὰ τό συλλογίσασθαι ἐκ συγκρίσεως ἀνθρώπου τῆς πρὸς αὐτόν, καὶ ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν Γραφῶν οἶμαι ἀποδείξαι δύνασθαι»⁽¹⁴⁵⁾.

5. Ἀλλ' ἴδωμεν, ἐάν περὶ αὐτῶν κυρίως τῶν οὐρανίων ἔνδειξιν τινὰ ἐν τῇ Ἀγ. Γραφῇ δυνάμεθα, ἵνα εὕρωμεν. Ὁ Ἀπ. Παῦλος λέγει· «Τῇ γάρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ

140) Γεν. 25, 22.

141) Λουκ. 1, 41.

142) Ἱερ. 1, 5.

143) Ῥωμ. 9, 14.

144) Ῥωμ. 2, 11.

145) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

έκοῦσα, ἀλλά διά τόν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καί αὐτή ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπό τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τήν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ»⁽¹⁴⁶⁾. Τίνι, πρὸς Θεοῦ, ματαιότητι ἡ φύσις ὑπετάγη ἢ τίς κτίσις ἢ τίνι τρόπῳ οὐχ ἔκοῦσα, ἢ ἐπὶ ποίᾳ ἐλπίδι; Τίνι δέ τρόπῳ αὐτή ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπό τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς; Ἀλλά καί ἀλλαχοῦ ὁ αὐτός Ἀπόστολος λέγει· «Ἡ γάρ ἀποκαταδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν νύων τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται»⁽¹⁴⁷⁾. Καί πάλιν ἀλλαχοῦ λέγει· «Οἶδαμεν γάρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν»⁽¹⁴⁸⁾. Ὅθεν ζητητέον, τίνες εἰσὶν οἱ στόνοι αὐτῆς, ἢ τίνες αἱ ὠδῖνες. Καί ἐν πρώτοις ἴδωμεν, τίς ἐστὶν ἡ ματαιότης, ἢ ἡ κτίσις ὑπετάγη. Ἐγώ, τοῦλάχιστον, νομίζω, ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλη ματαιότης ἢ τὰ σώματα. Διότι, καίτοι αἰθέριόν ἐστι τό σῶμα τῶν ἀστέρων, ὅμως ἐστὶν ὑλικόν. Διὰ τοῦτό μοι φαίνεται, καί ὁ Σολομῶν καλεῖ τὴν σωματικὴν φύσιν σύμπασαν οἶονεῖ βαρεῖάν πως, καὶ συγκρατοῦσαν τὴν δύναμιν τῶν πνευμάτων. Οὗτος λέγει· «Ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης, εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής. Εἶδον σύμπαντα τὰ ποιήματα τὰ πεπονημένα ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ ἰδοὺ τὰ πάντα ματαιότης»⁽¹⁴⁹⁾. Ταύτη, λοιπόν, τῇ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, ἰδίᾳ ἐκείνῃ ἡ κτίσις ἣτις μεγίστην καὶ ὑπέροχον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀρχὴν κατέχει τε ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες, ἅτινα ὑπετάγησαν τῇ ματαιότητι, σώμασι περιβληθέντα καὶ προορισθέντα εἰς τό καθῆκον τοῦ φωτίζειν τό ἀνθρώπινον γένος. Καί «οὐχ ἔκοῦσα, λέγει, ἡ κτίσις αὕτη ὑπετάγη τῇ ματαιότητι»⁽¹⁵⁰⁾. Διότι οὐχὶ ἐκουσίως ἀνέλαβε τὴν ἀνατεθεῖσαν τῇ ματαιότητι δουλείαν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐβούλετο ὁ ὑποτάξας «διά τὸν ὑποτάξαντα», ἐπαγγελλόμενον τοῖς ἀκουσίως τῇ ματαιότητι ὑποταγεῖσιν, ὅτι ἐκπληρώσαντες τό ὑπουργημα τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἔργου ἐλευθερωθήσονται ἀπό ταύτης τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ματαιότητος, ὅτι ἐλεύσεται ὁ χρόνος τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Τίνα δ' ἐλπί-

146) Ῥωμ. 8, 20-21.

147) Ῥωμ. 8, 19.

148) Ῥωμ. 8, 22.

149) Ἐκκλ. 1, 2. 14.

150) Ῥωμ. 8, 20.

δα λαβοῦσα καὶ τίνος ἐπαγγελίας ἐκπλήρωσιν ἐλπίζουσα σύμ-
 πασα ἢ κτίσις συνωδίνει νῦν (nunc) καὶ ἀγάπην τρέφουσα
 πρὸς ἐκείνους, οἷς δουλεύει δι' ὑπομονῆς ἐλπίζουσα τὰ ἐπαγ-
 γελθέντα; Βλέπε δέ μή τάχα δύναται, ἵνα προσαρμοσθῇ ἐκεί-
 νοις, οἱ, καὶ μή θέλοντες, κατὰ τὴν θέλησιν, ὅμως, τοῦ ὑποτά-
 ξαντος καὶ ἐπ' ἐλπίδι τῶν ἐπαγγελθέντων, τῇ ματαιότητι ὑπε-
 τάγησαν, ἢ ῥῆσις ἐκείνη τοῦ Παύλου, ἐν ᾗ λέγει· «Κάλλιον
 ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῶ γάρ μᾶλλον
 κρεῖσσον»¹⁵¹). Διότι νομίζω, ὅτι ὁμοίως δύναται, ἵνα εἴπῃ καὶ ὁ
 ἥλιος· «Κάλλιον ἀναλῦσαι καὶ σὺν
 Χριστῷ εἶναι· πολλῶ γάρ μᾶλλον
 κρεῖσσον». Καὶ ὁ μὲν Παῦλος προστί-
 θησιν· «Ἀλλὰ τό ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκί
 ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς»¹⁵²). Ὁ δέ
 ἥλιος δύναται, ἵνα εἴπῃ· «Ἀλλὰ τό
 διαμένειν ἐν τῷ οὐρανίῳ τούτῳ καὶ
 φωτεινῷ σώματι ἀναγκαιότερον διὰ
 τὴν ἀποκάλυψιν τῶν τέκνων τοῦ Θε-
 οῦ. Τὰ αὐτά δέ καὶ περὶ τῆς σελήνης
 καὶ τῶν ἀστέρων φρονητέον καὶ λε-
 κτέον». Ἰδωμεν νῦν καὶ τί ἐστὶν ἐλευ-
 θερία τῆς κτίσεως ἢ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ
 τῆς δουλείας. Ὅταν παραδῶ ὁ Χρι-
 στός τό βασιλεῖον τῷ Θεῷ καὶ Πα-
 τρί, τότε καὶ ταῦτα τὰ ἔμψυχα, καί-
 περ προϋπάρξαντα τοῦ βασιλείου
 τοῦ Χριστοῦ, ὁμοῦ μεθ' ἅπαντος
 τοῦ βασιλείου, τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πα-
 τρός παραδοθήσονται, ἵνα, ὅτε
 ἔσται ὁ Θεός τὰ πάντα ἐν πᾶσιν,
 ἐπειδὴ καὶ ταῦτα μέρος τῶν πάντων
 εἰσὶν, ἢ καὶ ἐν αὐτοῖς ὁ Θεός ὡς καὶ ἐν
 πᾶσιν.

«Νομίζω γάρ ὅτι
 λέγοι ἂν ὁ ἥλιος·
 κάλλιον «ἀναλῦσαι
 καὶ σὺν Χριστῷ
 εἶναι· πολλῶ γάρ
 μᾶλλον κρεῖσσον».
 Καὶ ὁ μὲν Παῦλος·
 «ἀλλὰ τό ἐπιμένειν
 τῇ σαρκί ἀναγκαι-
 οότερον δι' ὑμᾶς»
 ὁ δέ ἥλιος· τό ἐπιμέ-
 νειν τῷ οὐρανίῳ
 τούτῳ σώματι ἀναγκαι-
 οότερον διὰ τὴν
 ἀποκάλυψιν τῶν τέ-
 κνων τοῦ Θεοῦ. Τὰ
 δέ αὐτά καὶ περὶ τῆς
 σελήνης καὶ τῶν
 λοιπῶν ἀστέρων λε-
 κτέον»¹⁵³).

151) Φιλιπ. 1, 23.

152) Φιλιπ. 1, 24.

153) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

Κεφάλαιον VIII

Περί τῶν Ἀγγέλων

1. Καί ὡς πρὸς τοὺς Ἀγγέλους τὰ αὐτὰ νομίζω, ὅτι δέον ἵνα φρονῶμεν, μὴ θεωροῦντες τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι τούτῳ μὲν τῷ Ἀγγέλῳ ἐπιβάλλεται τοῦτο τὸ ἔργον, ἄλλῳ δ' ἄλλο· λ.χ. τῷ Ῥαφαήλ τὸ ἔργον τοῦ θεραπεύειν καὶ ἰᾶσθαι, τῷ Γαβριήλ τὸ προνοεῖν περὶ τῶν πολέμων καὶ τῷ Μιχαήλ τὸ φροντίζειν περὶ τῶν δεήσεων καὶ ἰκεσιῶν τῶν ἀνθρώπων. Δέον ἵνα νομίζωμεν, ὅτι τῶν ἀσχολημάτων τούτων ἡξιώθη ἕκαστος οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τῶν ἰδίων ἔργων, ζήλου καὶ ἀρετῆς, ἃ πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου τούτου διεπράξαντο. Εἶτα ἐν τῇ ἀρχαγγελικῇ τάξει ὠρίσθη ἕκάστῳ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἔργον. Ἄλλοι δέ ἐν τῇ τάξει τῶν Ἀγγέλων ἡξιώθησαν, ἵνα διανεμηθῶσι καὶ διάγωσιν ὑπὸ τοῦτον ἢ ἐκείνον τὸν Ἀρχάγγελον εἴτε ἄλλως τὸν ἡγεμόνα ἢ ἄρχοντα τῆς τάξεως αὐτῶν. Ταῦτα δέ πάντα, ὡς εἶπον, οὐχὶ τυχαίως καὶ ἀδιακρίτως, ἀλλ' ἀρμοδιωτάτῃ καὶ δικαιολογίᾳ τοῦ Θεοῦ κρίσει διηυθετήθησαν καὶ κατ' ἀξίαν διετάχθησαν, ὥστε ἐκείνῳ μὲν τῷ Ἀγγέλῳ ἢ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἐφεσίων διεπιστεύθη, τούτῳ δέ ἢ Ἐκκλησίᾳ τῶν Σμυρναίων καὶ ἐκεῖνος μὲν ὁ Ἀγγελὸς ἐστὶ τοῦ Πέτρου, οὗτος δέ τοῦ Παύλου· εἶτα καὶ ἐνὶ ἕκαστῳ τῶν ἐλαχίστων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐδόθησαν Ἀγγελοι, οἵτινες βλέπουσι καθ' ἡμέραν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐστὶ καὶ Ἀγγελος, ὅστις περιβάλλει κύκλῳ τοὺς φοβουμένους τὸν Θεόν. Ταῦτα δέ πάντα δέον ἵνα νομίζωμεν, ὅτι οὐχὶ εἰκὴ καὶ μάτην ἐγένοντο, οὐδέ ὅτι τοιοῦτοι φύσει ἐγένοντο οἱ Ἀγγελοι, ἵνα μὴ καὶ ἐν τούτῳ κακίζεται ἡ ἀδικία τοῦ Δημιουργοῦ, ἀλλ' ὅτι ἕκαστῳ κατὰ τὰ ἔργα καὶ τὰς ἀρετάς τὴν δύναμιν καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπονέμονται ὑπὸ τοῦ δικαιωτάτου καὶ εὐθυτάτου διατάκτου τῶν πάντων Θεοῦ.

2. Εἵπωμεν δέ τινα περὶ ἐκείνων, οἵτινες βεβαιοῦσιν, ὅτι ὑπάρχουσι διάφοροι πνευματικαὶ φύσεις, ὅπως μὴ καὶ ἡμεῖς ἐμπέσωμεν εἰς τοὺς ἀναρμόστους ἐκείνους καὶ ἀσεβεῖς μύθους αὐτῶν, φανταζομένων φύσεις διαφόρους πνευματικὰς καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ διαφόρων δημιουργῶν πλασθείσας, καὶ ἐν τοῖς οὐρανίοις καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἔτι τῶν ἀνθρώπων, διότι ἄτοπον

φαίνεται αὐτοῖς ὡς ἀληθῶς ἄτοπὸν ἐστίν, ἵνα αἱ διάφοροι φύσεις τῶν λογικῶν κτισμάτων ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ δημιουργῷ ἀποδοθῶσιν, ἀλλ' ἀγνοοῦσι τὴν αἰτίαν τῆς διαφορᾶς ταύτης. Διότι λέγουσιν, ὅτι δέν φαίνεται αὐτοῖς συνεπές, ἵνα εἷς καὶ ὁ αὐτός δημιουργός, οὐδεμιᾶς ἀφορμῆς ἐκ τῶν ἔργων ὑπαρχούσης, τοῖς μὲν ἐξουσίαν κυριότητος διδῷ, τοὺς δὲ ὑποτάττη τοῖς κυριεύουσιν, ἄλλοις ἀπονέμη ἀρχήν, ἄλλους δ' ὑποτάττη τοῖς ἄρχουσι. Ταῦτα δὲ πάντα, ὡς ἐγὼ νομίζω, ἐξελέγχονται καὶ ἀνατρέπονται διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, δι' ὧν δείκνυται, ὅτι ἡ αἰτία τῆς διαφορᾶς καὶ ποικιλίας ἐν ἐκάστῳ κτίσματι ἀπορρέει ἐκ τῶν κινήσεων αὐτοῦ προθυμοτέρων ἢ ἀμελεστέρων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρετὴν ἢ κακίαν, οὐχὶ δ' ἐκ τῆς ἀδικίας τοῦ διανομέως. Ἄλλ' ἵνα γνωσθῇ εὐκολώτερον, ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχουσιν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀνθρώποις γενομένων ἢ γιγνομένων προβαλόμεθα παραδείγματα, ἵνα κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῶν ὁρατῶν καὶ τὰ ἀόρατα θεωρήσωμεν. Παραδέχονται οὗτοι ἀναμφιβόλως, ὅτι ὁ Παῦλος ἢ ὁ Πέτρος ἦσαν πνευματικῆς φύσεως. Ὅτε ἐπομένως ἐνήργησε κατὰ τῆς εὐσεβείας ὁ Παῦλος, «διώξας τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ»¹⁵⁴), καὶ ὅτε ὁ Πέτρος ἀμάρτημα βαρύτερον διεπράξατο μεθ' ὅρκου, βεβαίων εἰς τὴν θυρωρόν ἐρωτῶσαν, ὅτι ἡγνόμενος τίς ἐστίν ὁ Χριστός¹⁵⁵), τίνι τρόπῳ οὗτοι, οἵτινες κατ' ἐκείνους εἰσὶ πνευματικοί, περιέπεσον εἰς τοιαῦτα ἀμαρτήματα, μάλιστα ἀφ' οὗ συχνότατα ἰσχυρίζονται καὶ λέγουσιν, ὅτι «οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρπούς πονηροὺς ποιεῖν»¹⁵⁶); Καὶ ἐάν βεβαίως τό ἀγαθὸν δένδρον ἀδύνατον, ἵνα ποιήσῃ καρπούς πονηροὺς, κατ' αὐτούς δὲ ἐκ ρίζης ἀγαθοῦ δένδρου ἦσαν ὁ τε Πέτρος καὶ Παῦλος, τίνι τρόπῳ οὗτοι χειρίστους καρπούς προσήνεγκον; Ἐάν δ' ἀποκριθῶσιν, ὅσα συνήθως ἐπινοοῦσιν, ὅτι δέν κατεδίωξεν ὁ Παῦλος, ἀλλ' ἕτερος, ἀγνοῶ τίς, ἐν τῷ Παύλῳ ὦν, οὐδέ ὁ Πέτρος ἠρνήθη, ἀλλ' ἕτερος ἐν τῷ Πέτρῳ, τότε τίνος ἔνεκα ὁ Παῦλος οὐδαμῶς ἀμαρτῶν εἶπεν, «ὅτι οὐκ εἰμί ἱκανός καλεῖσθαι Ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ

154) Γαλ. 1, 13.

155) Ματθ. 26, 72.

156) Ματθ. 7, 18.

Θεοῦ»⁽¹⁵⁷⁾, διατί δέ καί ὁ Πέτρος, ἄλλου ἁμαρτόντος, ἔκλαυσε πικρότατα⁽¹⁵⁸⁾; Ἐξ οὗ βεβαίως ἅπαντες οἱ κληροὶ αὐτῶν ἐξελέγχονται.

3. Καθ' ἡμᾶς δέ οὐδέν ἐστίν, ἐν ἀπάσῃ τῇ λογικῇ κτίσει, ὅπερ νά μή ᾗ τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ δεκτικόν. Ἀλλά, λέγοντες, ὅτι οὐδεμία φύσις ἐστίν, ἣτις νά μή δύναται, ἵνα προσλάβηται τό κακόν, διά τούτου δέν βεβαιούμεν, ὅτι πᾶσα φύσις προσελάβετο τό κακόν καί κακή ἐγένετο. Ὡς δύναται τις, ἵνα εἴπη, ὅτι παντός ἀνθρώπου ἡ φύσις δύναται, ἵνα πλῆν, ἐκ τούτου δέ δέν ἔπεται, ὅτι καί πᾶς ἄνθρωπος θά πλεύσῃ, καί ὡς πάλιν παντί ἀνθρώπῳ ἐστὶ δυνατόν, ἵνα μάθῃ τήν γραμματικὴν ἢ ἰατρικὴν, δέν δηλοῦται δέ διά τούτου, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἐστὶ γραμματικός ἢ ἰατρός, οὕτω λέγοντες, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει φύσις, ἣτις νά μή δύναται, ἵνα δεχθῇ τό κακόν, δέν δηλοῦμεν καί ὅτι ἐδέξατο τό κακόν. Καθ' ἡμᾶς, δηλονότι, οὐδ' αὐτός ὁ διάβολος ἦν ἀνεπίδεκτος τοῦ ἀγαθοῦ⁽¹⁵⁹⁾, ἀλλ' οὐχί καί διά τοῦτο ὅτι τε ἡδύνατο, ἵνα λάβῃ τό ἀγαθόν, καί ἠθέλησε καί ἐπεμελήθη τῆς ἀρετῆς. Διότι, ὡς διά τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων, ἃ ἐκ τῶν προφητῶν προῦβαλλόμεθα, δείκνυται, ἦν ποτε ἀγαθός, ὅτε ἐν τῷ Παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τῶν Χερουβείμ ἀνεστρέφετο. Ὡς, λοιπόν, οὗτος ἔσχε μὲν ἐν ἑαυτῷ τήν δύναμιν τοῦ λαβεῖν τήν ἀρετὴν ἢ τήν κακίαν, ἐστράφη δέ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, ἀποκλίνας ὅλη τῇ διανοίᾳ πρὸς τό κακόν, ὥστε καί τὰ ἄλλα κτίσματα ἔχοντα τήν δύναμιν, ἵνα ἐκάτερα λάβωσιν, ἐλευθέρως ἀποφεύγοντα τό κακόν, προσκολλῶνται τῷ ἀγαθῷ. Οὐδεμία, λοιπόν, φύσις ὑπάρχει, ἣτις νά μή δέχεται τό ἀγαθόν ἢ κακόν, ἐξαίρεσει τῆς τοῦ Θεοῦ, ἣτις πηγὴ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἐστὶ, καί τῆς τοῦ Χριστοῦ, διότι σοφία ἐστίν, ἡ δέ σοφία βεβαίως μωρίαν δέν δύναται, ἵνα δεχθῇ, καί δικαιοσύνη, ἡ δέ δικαιοσύνη οὐδέποτε βεβαίως ἀδικίαν λήψεται. Καί Λόγος ἐστὶ, ὅστις βεβαίως ἄλογος δέν δύναται, ἵνα γένηται. Ἀλλά καί φῶς ἐστὶ, καί τό φῶς βεβαίως σκοτίᾳ οὐ καταλαμβάνει. Ὁμοίως καί ἡ φύσις

157) Α' Κορ. 15, 9.

158) Λουκ. 22, 62.

159) Ὁ Ἰερώνυμος ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ μνημονεύει, ὅτι ἐβεβαίον ὁ Ὁριγένης, «ὅτι ὁ διάβολος οὐκ ἔστιν ἀνεπίδεκτος ἀρετῆς, καί ὅμως οὐδέποτε θέλει, ἵνα λάβῃ τήν ἀρετὴν».

τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἥτις ἐστὶν ἀγία, οὐ λαμβάνει μόλυσμα. Διότι κατὰ φύσιν εἴτε κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἀγία. Ἐάν δέ τις ἄλλη φύσις ἀγία ἐστί, τὴν ἀγιότητα ταύτην ἐκ προσλήψεως ἢ παροχῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λαμβάνει πρὸς ἀγιασμόν (ἵνα γένηται ἀγία), οὐχὶ ἐξ ἰδίας φύσεως κατέχουσα ταύτην, ἀλλὰ συμβεβηκυῖαν, διό καὶ δύναται ὡς τοιαύτη ἵνα ἐκπέσῃ. Ὡσαύτως καὶ τὴν δικαιοσύνην ὡς συμβεβηκυῖαν δύναταί τις ἵνα ἔχῃ, ἀλλ' ὡς τοιαύτη δύναται ἵνα ἐκπέσῃ. Ἄλλ' οὐχ ἥττον καὶ σοφίαν συμβεβηκυῖαν δύναταί τις ἵνα ἔχῃ, καίτοι ἐν ἡμῖν κείται τῇ ἡμετέρᾳ σπουδῇ καὶ ἀξίᾳ τοῦ βίου, ἐάν δηλονότι τῆς σοφίας ἐπιμελώμεθα, ἵνα καταστῶμεν σοφοί. Καὶ ἐάν πάντοτε τοῦτο πράττωμεν, πάντοτε θά μετέχωμεν τῆς σοφίας κατὰ τό μᾶλλον ἢ ἥττον βεβαίως ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ βίου εἴτε τὴν ποσότητα τῆς σπουδῆς. Διότι ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἀξίαν ἐκάστου καλεῖ πάντα, καὶ ἔλκει πρὸς τό μακάριον ἐκεῖνο τέλος, ἔνθα παύεται καὶ ἐκλείπει πᾶσα ὁδὸν, θλίψις καὶ στεναγμός.

4. Μοί φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἡ προηγουμένη διάσκεψις ἐπαρκῶς ἔδειξεν, ὅτι οὐχὶ ἀδιακρίτως ἢ τυχαίως τὴν ἀρχὴν αἱ ἀρχαὶ κατέχουσιν ἢ ἐκάστη τῶν ἄλλων τάξεων τοῦ ἰδίου καθήκοντος ἔλαχεν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας ἀξίας τὸν βαθμὸν τοῦ ἀξιώματος τούτου κατέλαβε, καίτοι οὐκ ἔστιν ἡμέτερον (οὐ δυνάμεθα) τό γινώσκειν ἢ ἐρευνᾶν διὰ τίνων πράξεων εἰς τοῦτο τό ἀξίωμα ἡξιώθησαν ἵν' ἀνέλθωσιν. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἐπαρκεῖ, ἵνα γινώσκωμεν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Θεοῦ εὐθύτητος καὶ δικαιοσύνης, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀπ. Παύλου «προσωποληψία οὐκ ἔστι παρά τῷ Θεῷ»¹⁶⁰), "Ὅστις τὰ πάντα κατὰ τὴν ἀξίαν ἐκάστου καὶ ἐπίδοσιν οἰκονομεῖ. Κατ' ἀξίαν, λοιπόν, καὶ τό τῶν Ἀγγέλων καθῆκον παρέχεται, καὶ αἱ ἐξουσίαι διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐπίδοσιν ἐξουσιάζουσι, καὶ οἱ καλούμενοι θρόνοι τε αἱ ἐξουσίαι τοῦ κρίνειν καὶ διευθύνειν κατ' ἀξίαν τοῦτο πράττουσι καὶ αἱ κυριότητες οὐχὶ παρ' ἀξίαν κυριεύουσιν. Ἐν γένει ἅπαντα αὕτη ἡ ὑψίστη καὶ ὑπεροχωτάτη τάξις τῆς λογικῆς κτίσεως ἐν τοῖς ἐπουρανίοις διατέτακται συνωδᾷ τῇ ἐνδόξῳ ποικιλίᾳ τῶν καθήκοντων. Ὅμοίως βεβαίως καὶ περὶ τῶν ἀντι-

160) Κολοσ. 3, 25.

κειμένων δυνάμεων πρέπει, ἵνα φρονῶμεν, ὅτι τοῦτο, ὅπερ εἰσίν, ἀρχαί εἴτε ἐξουσίαι εἴτε κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος ἢ πνευματικά τῆς πονηρίας ἢ πονηρά πνεύματα ἢ ἀκάθαρτα πνεύματα, ἔχουσιν οὐχὶ κατ' οὐσίαν εἴτε ἐπειδὴ τοιαῦτα ἐδημιουργήθησαν, ἀλλὰ κατὰ τὰς κινήσεις αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῷ ἐγκλήματι ἐπίδοσιν τῶν βαθμῶν τούτων τῆς πονηρίας ἔλαχον. Ἐστὶ καὶ ἑτέρα τάξις τῆς λογικῆς κτίσεως, ἣτις ἐξέδοτο ἑαυτὴν τῇ ἀνομίᾳ σφόδρα, ὥστε δέν θέλει μᾶλλον ἢ δέν δύναται πλέον ἢν' ἀνορθωθῇ, ἀφ' οὗ ἡ μανία τῶν ἐγκλημάτων ἡδονὴ ἐστὶν αὐτῇ καὶ τέρπει αὐτήν. Ἐστὶ καὶ τρίτη τάξις τῆς λογικῆς κτίσεως, τὰ ὄντα ἐκεῖνα, ἅτινα εἰς τὸ συμπληροῦν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἱκανὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκρίθησάν τε αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων, αἱ διὰ τὴν ἰδίαν ἐπίδοσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν Ἀγγέλων παραληφθεῖσαι. Βλέπομεν δέ, ὅτι ἐκ τούτων τινὲς λαμβάνονται, εἴτε ἐκεῖνοι οἵτινες κατέλιπον τὸ σκότος καὶ ἠγάπησαν τὸ φῶς καὶ ἐγένοντο υἱοὶ φωτός, εἴτε ἐκεῖνοι οἵτινες ὑπερνικήσαντες πᾶσαν ἔριδα καὶ εἰρηνοποιοὶ γενόμενοι τέκνα εἰρήνης καὶ τέκνα Θεοῦ ἐγένοντο ἢ οἱ νεκρώσαντες τὰ μέλη αὐτῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὑπερβάντες οὐ μόνον τὴν σωματικὴν φύσιν ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς τὰς ἀβεβαίους καὶ διεφθαρμένας κινήσεις προσήλωσαν ἑαυτούς τῷ Κυρίῳ, γενόμενοι ὅλως πνεῦμα, ὅπως ὧσι πάντοτε ἐν πνεῦμα μετ' ἐκείνου, μετ' αὐτοῦ ἕκαστα διακρίνοντας, μέχρις οὗ καταφθάσωσιν εἰς τοῦτο, ὅπως τελείως γενόμενοι πνευματικοὶ τὰ πάντα διακρίνωσιν, ἐν πάσῃ ἀγιότητι φωτιζόμενοι τὸν νοῦν διὰ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ, ὑπ' οὐδενός παντελῶς δυνάμενοι οὗτοι ἵνα διακριθῶσιν. Ἀλλὰ φρονοῦμεν, ὅτι ποσῶς δέν πρέπει, ἵνα δεχθῶμεν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τινων ἐπιπολαίως ἐρευνῶνται συνήθως ἢ βεβαιοῦνται, ὅτι αἱ ψυχαὶ εἰς τοσαύτην κατάπτωσιν κατέρχονται, ὥστε ἐπιλαθόμεναι τῆς λογικῆς φύσεως καὶ ἀξίας εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀλόγων ζώων, θηρίων ἢ κτηνῶν ἐκπίπτουσιν. Ὑπὲρ ὧν καὶ τινες ἐκ τῶν Γραφῶν

«Ἡ ψυχὴ ἀπορρέουσα τοῦ καλοῦ, καὶ τῇ κακίᾳ προσκλιναμένη, καὶ ἐπὶ πλείον ἐν ταύτῃ γινομένη, εἰ μὴ ὑποστρέφοι, ὑπὸ τῆς ἀνοίας ἀποκτηνοῦται, καὶ ὑπὸ τῆς πονηρίας ἀποθηριοῦται... Καὶ αἰρεῖται

πλαστάς ἀποδείξεις συνή-
θως προσάγουσιν ἢ ὅτι τό
ζῶον, εἰς ὃ παρά φύσιν ἡ γυ-
νὴ ὑπεβλήθη, εἰς δίκην ὁμοῦ
μετά τῆς γυναικός καλεῖται,
καί διατάττεται ἐξ ἴσου ἵνα
λιθοβοληθῇ, ἢ ὅτι ὁ κερατίας
ταῦρος καταδικάζεται, ἵνα
λιθοβοληθῇ, ἀλλὰ καί ὅτι ἡ
ὄνος τοῦ Βαλαάμ, ἀνοίξαν-

πρός τό ἀλογωθῆναι καί
τόν ἔνυδρον, ἵν' οὕτως εἴπω,
βίον· καί τάχα κατ' ἀξίαν
τῆς ἐπὶ πλεῖον ἀποπτώσε-
ως τῆς κακίας ἐνδύεται σώ-
ματα ὕδαρῇ τοιοῦδε ζώου
ἀλόγου»¹⁶¹).

τος τοῦ Θεοῦ τό στόμα αὐτῆς, ἐλάλησε καί ὑποζύγιον ἄφωνον
ἐν φωνῇ ἀνθρώπου ἀποκρινόμενον ἐλέγχει τήν παραφροσύνην
τοῦ Προφήτου. Ταύτας δέ τὰς ἀποδείξεις ἡμεῖς οὐ μόνον δέν δε-
χόμεθα, ἀλλὰ καί αὐτάς αὐτῶν τὰς γνώμας ὡς κατὰ τῆς πί-
στεως ἡμῶν βαινούσας ἀνασκευάζομεν καί ἀποπτύομεν.
Ἀλλά, καίτοι ἐν ἰδίῳ τόπῳ καί χρόνῳ τό παρεφθαρμένον τοῦτο
δόγμα ἀνεσκευάσαμεν καί ἀπερρίψαμεν, δείξομεν, ὅμως, πῶς
ὀφείλουσιν, ἵνα νοηθῶσι τὰ προσαχθέντα ὑπὸ τούτων ἐκ τῶν
Ἀγίων Γραφῶν.

161) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ. Ὁ ἱερώ-
νυμος ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ λέγει· «Ἐν τέλει τοῦ πρώτου βιβλίου εὐρύτατα
ἐπραγματεύσατο (ὁ Ὀριγένης), ὅτι ὁ ἄγγελος ἢ ἡ ψυχὴ ἢ καί ὁ δαίμων, οἵτινες, κατ'
αὐτόν, εἰσὶ τῆς αὐτῆς φύσεως, ἀλλὰ διαφόρων θελήσεων, κατὰ τό μέγεθος τῆς ἀμε-
λείας ἢ ἀφροσύνης δύνανται, ἵνα καταστῶσιν ὑποζύγια (κτῆνη), καί ἀντὶ τοῦ πό-
νου τῶν ποινῶν καί τοῦ καύσωνος τοῦ πυρός ἵνα προτιμήσωσιν ἵνα καταστῶσι
ζῶα ἄλογα καί ἐν τοῖς ὕδασι καί ταῖς θαλάσσαις κατοικῶσι καί λάβωσι σῶμα τού-
του ἢ ἐκείνου τοῦ κτήνους. Ὡστε δέον ἵνα φοβώμεθα οὐ μόνον τὰ σώματα τῶν τε-
τραπόδων, ἀλλὰ καί τῶν ἰχθύων. Καί ἐν τέλει ἵνα μὴ κατηγορηθῇ ἐπὶ τῇ διδασκαλίᾳ
τοῦ Πυθαγόρου, βεβαιούντος «μετεμψύχωσιν» μετὰ τήν τόσον βδελυκτὴν ἔρευναν,
δι' ἧς ἔτρωσε τήν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου, ταῦτα, λέγει, κατὰ τήν ἡμετέραν γνώ-
μην, οὐκ εἰσὶ δόγματα, ἀλλὰ ζητήματα μόνον καί προβλήματα, ἵνα μὴ φαίνωνται
ὅλως ἄθικτα ὑφ' ἡμῶν». Κατὰ ταῦτα ἡ μετάφρασις τοῦ Ῥουφίνου ἀπὸ τῶν «ἀλλὰ
φρονοῦμεν» μέχρι τέλους δέν εἶναι πιστὴ. Οὐχ ἦττον ὁ Ὀριγένης ἐν τοῖς ἄλλοις
αὐτοῦ συγγράμμασι τελείως ἀφίσταται τῆς μετεμψυχώσεως.

BIBLION ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Κεφάλαιον Ι Περί κόσμου

1. Ἀρμόζει νῦν, καίτοι καί τά ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ περὶ τοῦ κόσμου καί τῆς διατάξεως αὐτοῦ διέλαβον, ἵνα ὀλίγα περὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου ἰδίᾳ ἐπαναλάβω, περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ δῆλον ὅτι καί τοῦ τέλους, ἢ περὶ τῶν μεταξύ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ καί τοῦ τέλους Θείᾳ Προνοίᾳ οἰκονομουμένων, ἢ περὶ τῶν πρό αὐτοῦ γενομένων, ἢ μετ' αὐτόν γενησομένων. Ἐν τούτῳ δέ πρῶτον τοῦτο φανερώς φαίνεται, ὅτι ὁ κόσμος ποικίλος καί διάφορός ἐστι, συνιστάμενος οὐ μόνον ἐκ λογικῶν καί θείων οὐσιῶν, καί ἐκ διαφόρων σωμάτων, ἀλλὰ καί ἐξ ὀλίγων ζώων, τουτέστι θηρίων, κτηνῶν, ζώων, πτηνῶν καί ἐνύδρων· εἴτα ἐκ τόπων, τουτέστι τοῦ οὐρανοῦ ἢ τῶν οὐρανῶν, τῆς γῆς καί τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ καί τοῦ μέσου αὐτῶν ἀέρος, τοῦ ἄλλως καλουμένου αἰθέρος, καί ἐκ πάντων ἅτινα παράγονται ἢ γεννῶνται ἐκ τῆς γῆς.

« Οὕτω δὲ ποικιλωτάτου κόσμου τυγχάνοντος, καί τοσαῦτα διάφορα λογικά περιέχοντος, τί ἄλλο χρή λέγειν αἴτιον γεγονέναι τοῦ ὑποστῆναι αὐτόν, ἢ τό ποικίλον τῆς ἀποπτώσεως τῶν οὐχ ὁμοίως τῆς ἐνάδος ἀπορρέόντων; καί τὸν ἐνυδρον ἔσθ' ὅτε αἰρεῖται βίον ἢ ψυχὴ» ⁽¹⁾.

Ἐπειδὴ, λοιπόν, τοσαύτη ἐστὶν ἡ τοῦ κόσμου ποικιλία, καί ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς λογικοῖς οὓσιν, εἰς ὧν τὴν ποικιλίαν καί πᾶσα ἡ λοιπὴ ὀφείλεται, τίς τότε ἄλλη αἰτία τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου πρέπει, ἵνα λεχθῇ, ἰδίᾳ ἐάν ἀποβλέψωμεν εἰς τό τέλος ἐκεῖνο, δι' οὗ τὰ πάντα ἀποκατασταθήσονται εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν κατάστασιν, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθήκαμεν; Ἐάν δέ τοῦτο (ἡ ἀποκατάστασις) ὀρθῶς ἔχῃ, ποίαν ἄλλην, ὡς εἶπομεν, θά νομίσωμεν αἰτίαν τῆς τοσαύτης τοῦ κόσμου τούτου διαφορᾶς,

1) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

εἰ μή τὴν διαφορὰν καὶ ποικιλίαν τῶν κινήσεων καὶ πτώσεων ἐκείνων, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐκείνης ἐνότητος καὶ συμφωνίας, ἐν ᾗ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν ἀρχῇ ἐδημιουργήθησαν, ἐξέπεσον, μετακινήθentes καὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης καταστάσεως ἀπομακρυνθέντες καὶ ὑπὸ ποικίλων ἐντεῦθεν ψυχικῶν κινήσεων καὶ πόθων διερεθιζόμενοι, τό ἐν ἐκείνῳ καὶ ἀδιαίρετον τῆς φύσεως αὐτῶν ἀγαθόν κατὰ τὴν διάφορον αὐτῶν σπουδὴν εἰς ποικίλας πνευματικὰς ιδιότητας μετέβαλον;

2. Ὁ Θεὸς δέ, ὁ κατὰ τὴν ἄφατον τῆς σοφίας αὐτοῦ τέχνην πάντα τὰ συμβαίνοντα ἐπ' ὠφελείᾳ καὶ πρὸς κοινὴν ἀπάντων πρόοδον μεταβάλλων καὶ κατευθύνων, αὐτὰ τὰ δημιουργήματα, ἅτινα ἐπὶ τοσοῦτον, ἕνεκα τῆς ποικιλίας τῶν πνευμάτων, διίσταντο πρὸς ἄλληλα, εἰς μίαν τινὰ ἀνακαλεῖ ἐνεργείας καὶ σπουδῆς συμφωνίαν, ἵνα, καίτοι διὰ διαφόρων ψυχικῶν κινήσεων, ἐνός ὅμως κόσμου ἀπεργάζωνται τό πλήρωμα καὶ τὴν τελειότητα, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τελειότητος ἢ ποικιλία αὕτη τῶν νόων τείνῃ. Μία δὴλον ὅτι δύναμις σύμπασαν τοῦ κόσμου τὴν ποικιλίαν συνδέει καὶ συνέχει, καὶ εἰς ἓν ἔργον τὰς ποικίλας ἄγει κινήσεις, ἵνα μὴ τό μέγα τοῦτο τοῦ κόσμου ἔργον ὑπὸ τῶν διαφωνιῶν τῶν ψυχῶν καταστραφῇ. Καὶ δι' ὃ φρονοῦμεν, ὅτι ὁ Πατὴρ τῶν πάντων Θεὸς χάριν ἀπάντων αὐτοῦ τῶν δημιουργημάτων διὰ τοῦ ἀρρήτου λόγου τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς Σοφίας οὕτως αὐτὰ ἕκαστα ὠκονόμησεν, ὥστε ἐν ἕκαστον πνεῦμα ἢ ψυχὴ, ἢ ὁτῷδήποτε τρόπῳ πρέπει νὰ ὀνομασθῶσιν αἱ λογικαὶ οὐσίαι, οὐχὶ ἄκουσαι, βίᾳ εἰς ἕτερον βιάζονται διάφορον πρὸς τὰς κινήσεις τοῦ ἰδίου νοός, καὶ διὰ τούτου δέν φαίνεται, ὅτι ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτῶν τό προσόν τῆς ἐλευθερίας, ὅπερ θὰ μετέβαλλε τὴν ιδιότητα αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτῶν. Αἱ διάφοροι δέ κινήσεις τῆς βουλήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συμφωνίαν ἐνός κόσμου ἁρμοδίως καὶ ὠφελίμως προσαρμόζονται οὕτως, ὥστε τινές μὲν (οὐσίαι) χρήζουσι βοηθείας, ἕτεραι δέ δύνανται, ἵνα βοηθήσωσιν, ἕτεραι δέ κατὰ τῶν ἐπιδιδόντων ἀγῶνας κινουῦσιν, ἐν οἷς κάλλιον φαίνεται ὁ ζῆλος αὐτῶν, καὶ ἀσφαλέστερον μετὰ τὴν νίκην διατηρεῖται κατάστασις, διὰ δυσχεριῶν ὑπ' αὐτῶν προσκτηθεῖσα.

3. Καίτοι, λοιπόν, σύμπας ὁ κόσμος διακεκόσμηται ἐκ ποικίλων καθηκόντων, δέν πρέπει ὅμως ἵνα νοηθῇ διαφωνῶν καὶ δι-

στάμενος πρὸς ἑαυτόν· ἀλλ' ὥς τό ἡμέτερον σῶμα ἐν ὄν ἐκ πολλῶν μερῶν συνήρμωσται, καὶ ὑπὸ μιᾶς ψυχῆς συνέχεται, οὕτω νομίζω, ὅτι πρέπει, ἵνα θεωρῶμεν καὶ σύμπαντα τὸν κόσμον ὥς μέγα τι καὶ ὑπερφυές ζῶον, ὅπερ οἰοεὶ ὑπὸ μιᾶς ψυχῆς, τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λόγου συνέχεται. Νομίζω δ', ὅτι καὶ ὑπὸ τῆς Ἀγίας Γραφῆς δηλοῦται τοῦτο διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Προφήτου λεχθέντος· «μὴ οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος»⁽²⁾. Καὶ πάλιν· «ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου»⁽³⁾. Καὶ ἐκείνου, ὅπερ ὁ Σωτὴρ εἶπεν, ὅτε ἔλεγεν, ὅτι δέν πρέπει, ἵνα ὁμνύωμεν «μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιον ἐστὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ»⁽⁴⁾. Ἀλλὰ καὶ ἐκείνου, ὅπερ ὁ Παῦλος τοῖς Ἀθηναίοις διαλεγόμενος εἶπεν· «Ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν»⁽⁵⁾, διότι κατὰ τίνα τρόπον ἐν τῷ Θεῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ἂν μὴ κατὰ τοῦτον, ὅτι διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ σύμπαντα τὸν κόσμον συσφίγγει καὶ συνέχει; Κατὰ τίνα δὲ τρόπον ὁ οὐρανὸς ἔδρα τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὥς Αὐτός ὁ Σωτὴρ λέγει, εἰ μὴ κατὰ τοῦτον, ὅτι καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ ἡ δύναμις Αὐτοῦ πληροῖ τὰ σύμπαντα, ὥς τοῦτο πάλιν λέγει ὁ Κύριος; Κατὰ τίνα, λοιπόν, τρόπον ὁ Πατὴρ τῶν πάντων Θεὸς τὸν κόσμον σύμπαντα διὰ τοῦ πληρώματος τῆς δυνάμεως Αὐτοῦ πληροῖ καὶ συνέχει, νομίζω, ἐξ ὅσων ἐδείξαμεν, ὅτι οὐδεὶς δυσκόλως συγκατανεύσει. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἄνωτέρω διάσκεψις ἔδειξεν, ὅτι αἱ διάφοροι κινήσεις τῶν λογικῶν κτισμάτων, καὶ αἱ διάφοροι γινῶμαι αὐτῶν παρέσχον τὴν αἰτίαν τῆς ποικιλίας τοῦ κόσμου τούτου, ἴδωμεν νῦν, ἐὰν καὶ πέρας ὁμοιον τῇ ἀρχῇ ἀρμόζῃ τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀναμφίβολόν ἐστὶ τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι τό τέλος αὐτοῦ εὔρεθήσεται ἐν μεγάλῃ διαφορᾷ καὶ ποικιλίᾳ, αὕτη δὲ ἐν τῷ τέλει τοῦ κόσμου τούτου νοουμένη ποικιλία τὰς αἰτίας καὶ ἀφορμὰς πάλιν τῶν ποικιλιῶν τοῦ δευτέρου μετὰ τοῦτον ἐπομένου κόσμου παρέξει.

2) Ἱερ. 23, 24.

3) Ἠσ. 66, 1.

4) Ματθ. 5, 34-35.

5) Πράξ. 17, 28.

4. Ἐάν δέ ταῦτα οὕτως ἔχωσιν, ἀρμόζει νῦν, ἐπειδή ἡ ποικιλία τοῦ κόσμου ἄνευ σωμάτων δέν δύναται ἵνα ὑφίσταται, ἵνα ὁμιλήσωμεν περί τῆς σωματικῆς φύσεως. Ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων φαίνεται, ὅτι διαφόρους καί ποικίλας μεταβολάς δέχεται ἡ σωματική φύσις οὕτως, ὥστε δύναται ἐκ τῶν πάντων εἰς τά πάντα, ἵνα μεταμορφῶται, ὡς λόγου χάριν τό ξύλον εἰς πῦρ μεταβάλλεται, καί τό πῦρ εἰς καπνόν, καί ὁ καπνός εἰς ἀέρα. Ἀλλά καί τοῦ ἐλαίου ἡ ὑγρότης εἰς πῦρ μεταβάλλεται. Καί αἱ τροφαί αὐταί τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ζώων δέν δεικνύουσιν ὁμοίας μεταβολάς; Διότι οἶανδήποτε τροφήν λάβωμεν, εἰς τήν οὐσίαν τοῦ ἡμετέρου σώματος αὕτη μεταβάλλεται. Ἀλλά καί τίνι τρόπῳ τό ὕδωρ μεταβάλλεται εἰς γῆν ἢ εἰς ἀέρα, καί ὁ ἀήρ πάλιν εἰς πῦρ, ἢ τό πῦρ εἰς ἀέρα, ἢ ὁ ἀήρ εἰς ὕδωρ, καίτοι δέν εἶναι δυσχερές, ἵνα ἐκθῶμεν, ἀρκεῖ ὁμως ἐνταῦθα, ἵνα ὑπομνήσωμεν ταῦτα εἰς τόν θέλοντα, ἵνα διασκεφθῇ περί τῆς σωματικῆς ὕλης. Ὑλην, λοιπόν, νοοῦμεν τήν ὑποκειμένην τοῖς σώμασιν, ἐκείνην, δῆλον ὅτι, ἐξ ἧς δι' ἐμβολῆς ἢ συνθέσεως ἐν αὐτῇ ποιότητων συνίστανται τά σώματα. Ποιότητας δέ λέγομεν τέσσαρας, τήν θερμήν, τήν ψυχράν, ξηράν καί ὑγράν. Αὗται δ' αἱ τέσσαρες ποιότητες τῇ ὕλῃ ἐμβληθεῖσαι, διότι κυρίως ἡ ὕλη ἐκτός τούτων εὐρίσκεται, τά διάφορα τῶν σωμάτων εἶδη ἀπαρτίζουν. Αὕτη, ὁμως, ἡ ὕλη, εἰ καί ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, αὕτη καθ' ἑαυτήν ἄποιός ἐστιν, οὐδέποτε ὁμως ἐκτός ποιότητος ὑφίσταται. Αὕτη, λοιπόν, ἡ ὕλη, ἣτις τοιαύτη καί τοιαύτη ἐστίν, ὥστε νά ἐπαρκῇ δι' ὅλα τοῦ κόσμου τά σώματα, ὅσα ἠθέλησεν ὁ Θεός, ἵνα ὑπάρξωσιν, αὕτη καί τῷ Δημιουργῷ δι' οἰασδήποτε μορφάς καί εἶδη βούλεται, δουλεύει ἐν πᾶσι καί ὑπηρετεῖ δεχομένη ἐφ' ἑαυτήν τās ποιότητας, ἅς ἂν αὐτός βούληται ἵνα ἐνθῇ. Ἀγνοῶ δέ τίνι τρόπῳ ἄνδρες μέγιστοι ἐθεώρησαν αὐτήν ἀγένητον, ἐνόμισαν, τουτέστιν, ὅτι αὕτη δέν ἐδημιουργήθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ δημιουργοῦ τῶν πάντων Θεοῦ, ἀλλ' εἶπον, ὅτι αὐτόματός τίς ἐστιν ἡ φύσις αὐτῆς καί δύνამις. Θαυμάζω δέ τίνι τρόπῳ οὗτοι μέμφονται τούς εἴτε τόν Θεόν Δημιουργόν, εἴτε τήν Πρόνοιαν τοῦ σύμπαντος τούτου ἀρνούμενους, καί ἐλέγχουσι τούτους ὡς ἀσεβῶς φρονοῦντας, ἐπειδή τό τόσον μέγα τοῦ κόσμου ἔργον νομίζουν, ὅτι ἄνευ Δημιουργοῦ ἢ Προνοητοῦ ὑφίσταται, αὐτοί οὗτοι εἰς ὅμοιον ἀσε-

βείας ἀμάρτημα ἐμπίπτοντες, λέγοντες τὴν ὕλην ἀγέννητον καὶ τῷ ἀγενήτῳ Θεῷ συναιώνιον. Ἐάν, λοιπόν, κατὰ τὴν γνώμην ταύτην θῶμεν, ὅτι ἡ ὕλη δὲν ὑπῆρχεν, ὥς αὐτοὶ βεβαιοῦσι, λέγοντες, ὅτι ὁ Θεός οὐδὲν ἠδύνατο, ἵνα ποιήσῃ, ὅτε οὐδὲν ἦν, ἀναμφίβολον, ὅτι οὗτος ὠφείλεν, ἵνα σχολάζῃ, μὴ ἔχων τὴν ὕλην, ἐξ ἧς ἠδύνατο, ἵνα ἐργάζεται, καὶ ἥτις, φρονοῦσιν, οὐχὶ προνοία αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτομάτως παρέστη αὐτῷ. Νομίζουσι δέ, ὅτι τό εὐρεθὲν αὐτομάτως ἠδυνήθη, ἵνα ἐπαρκέσῃ αὐτῷ πρὸς τὸν ὄγκον τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, καὶ ὅτι διὰ τό κράτος τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἦν ἐπαρκές τοῦτο, ὅτι τουτέστι τοῦτο ἀναδεχόμενον τὸν λόγον ἀπάσης τῆς σοφίας αὐτοῦ διεκρίνετο, καὶ ἐμορφοῦτο εἰς κόσμον. Ὅπερ ἐμοὶ ἀτοπώτατον φαίνεται, καὶ ἴδιον τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες τὴν δύναμιν καὶ τὴν νόησιν τῆς ἀγενήτου φύσεως τελείως ἀγνοοῦσιν. Ἀλλ' ἵνα καταφανέστερον δυνηθῶμεν, ἵνα ἴδωμεν τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος, παραδεχθῶμεν ἐπὶ σμικρόν, ὅτι οὐκ ἦν ὕλη, καὶ ὅτι ὁ Θεός πρότερον, ὅτε οὐδὲν ἦν, παρήγαγεν εἰς τό εἶναι ὅσα ἠθέλησε. Τί δέ θά νομίσωμεν ἐντεῦθεν; ὅτι κρείττονα εἴτε μείζονα ἢ ἑτερογενῇ θά ἐδημιούργει τὴν ὕλην ἐκείνην, ἢ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καὶ σοφίας παρήγαγεν εἰς τό εἶναι ἐκ τοῦ μηδενός, ἢ χείρονα καὶ ὑποδεεστέραν; ἢ ὁμοίαν ὥς ἐστι ἐκείνη, ἢν οὗτοι ἀγέννητον λέγουσι; Νομίζω, ὅτι πᾶς τις εὐκολώτατα κατανοεῖ, ὅτι οὔτε κρείσσων οὔτε χείρων ὕλη ἠδύνατο τοῦ κόσμου τὰς μορφάς καὶ τὰ εἶδη, ἵνα δεχθῇ, μὴ οὔσα τοιαύτη, οἷα ἡ ταῦτα δεξαμένη. Καὶ πῶς; δὲν θά φανῇ ἀσεβές τό εἰπεῖν ἀγέννητον ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθέν, εὐρίσκεται ἀναμφιβόλως τοιοῦτο, ὅποιον τό καλούμενον ἀγέννητον;

5. Ἴνα δέ καὶ ἐκ τοῦ κύρους τῶν Γραφῶν πιστεύσωμεν, ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχουσιν, ἄκουε τίνι τρόπῳ τό δόγμα τοῦτο ἐν τοῖς τῶν Μακκαβαίων βιβλίοις, ἔνθα ἡ μήτηρ τῶν ἐπτὰ μαρτύρων ἓνα ἐκ τῶν υἱῶν παραινεῖται εἰς τό ὑπενεγκεῖν τὰς βασάνους, βεβαιοῦται. Διότι λέγει· «Ἀξιῶ σε, τέκνον, ἀναβλέψαντα εἰς τὸν οὐρανόν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα ἰδόντα γινῶναι, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ ὁ Θεός»⁶⁾. Ἀλλά καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ποιμένου, ἐν τῷ πρώτῳ ἐπιτάγματι, οὕτω λέ-

6) Β' Μακ. 7, 28.

γεται· «Πρῶτον πάντων πίστευσον, ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας, καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τό εἶναι τὰ πάντα»⁷⁾. Ἴσως εἰς τοῦτο ἀποβλέπει καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς γέγραπται· «Αὐτός εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτός ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν»⁸⁾. Διότι, ὅπερ λέγει· «αὐτός εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν» δεικνύει τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, τό δέ «αὐτός ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν» λέγεται περὶ τῶν ποιότητων, δι' ὧν ἡ οὐσία αὕτη διεμορφώθη.

Κεφάλαιον II

Περὶ τῆς διαρκείας τῆς σωματικῆς φύσεως

1. Ἐνταῦθα συνήθως τινές ἐρωτῶσιν, ἐάν ὡς τὸν ἀγέννητον Υἱὸν γεννᾷ ὁ Πατήρ καὶ τό Πνεῦμα τό Ἅγιον ἐκπορεύει οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι πρότερον οὐχ ὑπῆρχον, ἀλλ' ἐν ταύτῃ, ὅτι ἀρχὴ καὶ πηγὴ τοῦ Υἱοῦ εἶτε τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐστὶν ὁ Πατήρ καὶ οὐδέν ἐν αὐταῖς πρότερον ἢ ὕστερον δύναται, ἵνα νοηθῇ, οὕτω καὶ μεταξύ τῶν λογικῶν φύσεων καὶ τῆς σωματικῆς ὕλης ὁμοίαι τις συνάφεια εἶτε ἐγγύτης δύναται, ἵνα νοηθῇ. Τοῦτο δέ, ἵνα πληρέστερον καὶ μετὰ πλείονος ἐπιστασίας ἐρευνήσωσιν οὗτοι, συνήθως τὴν ἀρχὴν τῆς ἐρεύνης στρέφουσιν εἰς τοῦτο, ἐξετάζοντες, ἐάν αὕτη ἡ σωματικὴ φύσις, ἣτις τῶν πνευματικῶν καὶ λογικῶν νόων τὴν ζωὴν φέρει καὶ συνέχει τὰς κινήσεις, ἴσον πρὸς αὐτὰ χρόνον διαρκέσει, ἢ ἀποχωρισθεῖσα καταστραφῆσεται καὶ ἀπολεῖται. Ἴνα δέ τοῦτο ἀκριβέστερον κατανοηθῇ, ἐν πρώτοις δεόν ἵνα ἐξετάσωμεν, ἐάν δύναται, ἵνα διαμένωσιν ὅλως ἀσώματοι αἱ λογικαὶ φύσεις, ἐφικόμεναι εἰς τό ἄκρον τῆς ἀγιότητος καὶ μακαριότητος, ὅπερ ἐμοὶ τοῦλάχιστον δυσχερέστατον καὶ σχεδὸν ἀδύνατον φαίνεται, ἢ ἐάν ἀναγκαιῶς ἔσονται διὰ παντός συνδεδεμένοι τοῖς σώμασιν. Ἐάν, λοιπόν, δύναται τις, ἵνα δείξῃ τὸν λόγον, δι' ὃν ἐστὶ δυνατόν, ἵν' αὗται ὧσιν ἄνευ σωμάτων, φανήσεται συνεπές, ὅτι ἡ σωματικὴ φύσις δημιουργηθεῖσα ἐκ τοῦ μηδενός ἐν χρόνῳ, ὡς

7) Πατρολ. Migne τόμ. 2ος, σελ. 914.

8) Ψαλμ. 148, 5.

μή οὔσα ἐγένετο, οὕτω καί παύσεται οὔσα παρελθούσης τῆς χρήσεως τοῦ ἔργου αὐτῆς.

2. Ἐάν δέ οὐδαμῶς δύναται, ἵνα βεβαιωθῇ, ὅτι ἄλλη τις φύσις δύναται ἐκτός τοῦ σώματος, ἵνα ζῇ, πλήν τοῦ Πατρός, Υἱοῦ καί Ἁγίου Πνεύματος, ἀναγκαίως ἡ ἀκολουθία καί ὁ λόγος πείθει, ἵνα νοῶμεν, ὅτι, καίτοι πρωταρχικῶς μέν ἐδημιουργήθησαν αἱ λογικαί φύσεις, ἡ ὑλική, ὅμως, οὐσία κατ' ἀφαίρεσιν μόνον καί ἐν τῇ νοήσει χωρίζεται ἀπ' αὐτῶν, ὥστε φαίνεται μέν, ὅτι ἐδημιουργήθη χάριν αὐτῶν ἢ μετ' αὐτάς, ἀλλά πράγματι οὐδαμῶς ἄνευ αὐτῆς ἔζησαν αὗται ἢ ζῶσιν, διότι εὐλόγως μόνης βεβαίως τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐστί τό ζῆν ἄσώματον ζωήν. Ἡ ὑλική, λοιπόν, ὡς ἄνωτέρω εἵπομεν, αὕτη οὐσία τοῦ κόσμου τούτου, ἔχουσα φύσιν ἐκ πάντων εἰς πάντα μετασχηματιζομένην, (ὑφισταμένην ὅλας τὰς δυνατάς μεταβολάς), ὅταν μέν εἰς κατώτερα ὄντα κατέρχηται, εἰς παχυλότερον καί σαρκικώτερον σῶμα μετασχηματίζεται, οὕτως ὥστε αὕτη τά ὁρατά ταῦτα καί ποικίλα τοῦ κόσμου εἶδη διαχωρίζει, ὅταν δέ δουλεύη τελειότεροις καί μακαριωτέροις, λάμπει ἐν τῇ λάμπει τῶν οὐρανίων σωμάτων καί διά τῆς περιβολῆς τοῦ πνευματικοῦ σώματος εἴτε τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ, εἴτε τοὺς υἱούς τῆς ἀναστάσεως καλλωπίζει. Ἐξ ἀπάντων δέ τούτων τό διάφορον καί ποικίλον τοῦ ἐνός κόσμου σχῆμα ἀπαρτισθήσεται. Ἐάν δέ θέλωμεν πληρέστερον ταῦτα, ἵνα ἐξετάσωμεν, ἀρμόζει προσεκτικότερον καί ἐπιμελέστερον μετά παντός φόβου Θεοῦ καί εὐσεβείας ἵνα ἐρευνήσωμεν τὰς θείας Γραφάς, μήτοι δύναται τι περί τῶν τοιούτων ἡ μυστική καί κεκρυμμένη ἐν αὐταῖς ἔννοια ἵν' ἀποκαλύψῃ, μήτοι εὐρεθῇ τι ἐν τοῖς κεκρυμένοις καί κεκαλυμμένοις λόγοις, οὓς τό Ἅγιον Πνεῦμα παρέχει τοῖς ἁγίοις, ἐάν πλείονας μαρτυρίας περί αὐτοῦ τούτου τοῦ πράγματος ἀθροίσωμεν.

Κεφάλαιον III

Περί τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου καί τῶν αἰτιῶν αὐτῆς

1. Ὑπολείπεται ἔτι μετά ταῦτα, ἵνα ἐξετάσωμεν, ἐάν πρό τοῦ παρόντος τούτου κόσμου ὑπῆρχεν ἕτερος κόσμος· καί ἐάν

ὑπῆρχεν, ἦτο ἄράγε τοιοῦτος οἶος ὁ παρών ἢ ὀλίγω διάφορος ἢ χείρων· ἢ ἂν ὅλως δέν ὑπῆρξε κόσμος, ἀλλὰ τοιοῦτό τι ὑπῆρχεν, οἶον νοοῦμεν ἐσόμενον μετά τό τέλος πάντων, ὅτε παραδοθήσεται ἡ βασιλεία τῷ Θεῷ καί Πατρί: τόν κόσμον τοῦτον, ὅστις οὐδέν ἦττον ἐτέρου κόσμου ὑπῆρξε τέλος, ἐκείνου, μεθ' ὃν ἦρξατο· ἡ ποικίλη δέ πτώσις τῶν λογικῶν φύσεων προῦκάλεσε τόν Θεόν εἰς τήν δημιουργίαν τοῦ ποικίλου τούτου καί διαφόρου κόσμου⁹⁾. Ἀλλ' ὁμοίως καί τοῦτο νομίζω, ὅτι πρέπει, ἵνα ἐξετάσωμεν, ἂν μετά τόν κόσμον τοῦτον θεραπεία τις καί διόρθωσις ἔσται, ὡμοτάτη βεβαίως καί πλήρης ὁδύνης δι' ἐκείνους, οἵτινες τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἠπειθήσαν, ἐννοεῖται, διά τῆς μορφώσεως καί τῆς λογικῆς διδαχῆς ἐπιτετελεσμένη, δι' ἧς δύνανται, ἵνα ἐπιδῶσιν εἰς πλουσιωτέραν τῆς ἀληθείας νόησιν, ὥς ἐπὶ παραδείγματι οἱ ἐπιδόντες ἑαυτούς ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ εἰς ἀγῶνας, καί κατὰ τάς ψυχάς καθαροί γενόμενοι, δεκτικοί ἐντεῦθεν ἤδη τῆς θείας σοφίας ἐγένοντο. Καί ἐάν μετά ταῦτα ἀμέσως τό τέλος τῶν πάντων ἀκολουθήσῃ, χάριν δέ τῆς ἐπανορθώσεως καί βελτιώσεως τῶν στερουμένων τούτων ἕτερος πάλιν κόσμος ἔσται, ἢ ὁμοιος τῷ νῦν ἢ τούτου κρείττων ἢ πολλῷ χείρων. Ὅποιοσδήποτε δέ καὶ ἦ ὁ κόσμος οὗτος, πόσον χρόνον ἔσται, καί ἐάν ἔσται ποτέ καιρός, ὅτε οὐδεὶς κόσμος ἔσται, ἢ ἐάν ποτε ὑπῆρξεν, ὅτε οὐδεὶς ὅλως κόσμος ἦν, ἢ ἐάν ὑπῆρξαν πλείονες ἢ ὑπάρξωσιν, ἢ ἐάν ποτε συμβαίνη, ὥστε εἷς νά ᾖ ὁμοιος καθ' ὅλα καί ἀπαράλλακτος ἐτέρῳ.

2. Ἴνα, λοιπόν, σαφέστερον δειχθῇ, ἐάν ἡ σωματική ὕλη ἐπὶ τινὰ διαστήματα χρονικά ὑφίσταται, καί ἐάν, ὥς δέν ὑπῆρχεν, πρὶν ἢ ὑπάρξῃ, πάλιν διαλυθήσεται εἰς τό μηδέν, ἴδωμεν πρῶτον, ἐάν δύναται τις, ἵνα ζήσῃ ἄνευ σώματος.

9) Ἐν τῇ πρὸς Ἀβίτον ἐπιστολῇ ὁ Ἱερώνυμος γράφει· «Ἐν δέ τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ βεβαίῳ, ὅτι ἀπειράριθμοι κόσμοι εἰσίν, οὐχὶ κατ' Ἐπίκουρον, ὅτι εἰσὶ ταυτοχρόνως πλείστοι καί ἑαυτοῖς ὅμοιοι, ἀλλ' ὅτι μετά τό τέλος τοῦ ἐνός κόσμου ἄρχεται ὁ ἕτερος· καί ὅτι πρὸ τοῦ ἡμετέρου τούτου κόσμου ὑπῆρξεν ἕτερος κόσμος, καί μετά τοῦτον ἕτερος ἔσται, καί μετ' ἐκείνον ἄλλος, καί πάλιν ἄλλοι μετ' ἄλλους. Καί ἀμφιβάλλει, ἐάν ἔσται κόσμος οὕτω κατὰ πάντα ὁμοιος ἐτέρῳ, ὥστε οὐδαμῶς πρὸς ἀλλήλους νά φαίνωνται, ὅτι διίστανται, ἢ ἐάν οὐδέποτε ἔσται κόσμος πρὸς ἕτερον κόσμον ὅλως ἀπαράλλακτος καί ὁμοιος».

«Ἐάν πάντες, ὡς αὐτή τῆς διασκέψεως ἡ σειρά πείθει, ζήσωσιν ἄνευ σώματος, καταστραφήσεται σύμπασα ἡ σωματική φύσις, καί ἐκ τοῦ μηδενός ποτε γενομένη ἐπαναχθήσεται πάλιν εἰς τό μηδέν· ἔσται δέ καιρός, ὅτε ἡ χρῆσις αὐτῆς πάλιν ἀναγκαῖα ἔσται»⁽¹⁰⁾.

Διότι, ἐάν τις δύναται, ἵνα ζήσῃ ἄνευ σώματος, δύνανται καί πάντα, ἵνα ὥσιν ἄνευ σώματος, διότι ἡ ἄνωτέρω διάσκεψις ὑπέδειξεν, ὅτι εἰς ἓν τέλος πάντα τείνουσιν. Ἐάν δέ πάντα δύνανται, ἵνα ὥσιν ἄνευ σωμάτων, ἀναμφιβόλως ἡ σωματική οὐσία δέν θά ὑπάρχῃ, οὐδεμιᾶς χρείας αὐτῆς ὑπαρχούσης.

Ἀλλά τίνι τρόπῳ νοήσομεν ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Ἀπόστολος, ἐν οἷς περί τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως διαλέγεται, εἶπε· «Δεῖ γάρ τό φθαρτόν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καί τό θνητόν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν· ὅταν δέ τό φθαρτόν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν καί τό θνητόν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος· «κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος»· ποῦ σου, θάνατε, τό κέντρον; ποῦ σου, ᾄδη, τό νῖκος; τό δέ κέντρον τοῦ θανάτου ἡ ἁμαρτία, ἡ δέ δύναμις τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος»⁽¹¹⁾; Τοιαύτην τινά, ὡς φαίνεται, παρέχει ὁ Ἀπόστολος ἔννοιαν· Ὅπερ δηλ. λέγει· «τό φθαρτόν καί τό θνητόν τοῦτο», οἶονεῖ μετ' ἰδιαιτέρου τόνου καί ἐμφάσεως, τίνι ἄλλῳ ἀρμόζει, εἰ μή τῇ σωματικῇ ὕλῃ; Αὕτη τοίνυν ἡ ὕλη τοῦ σώματος, ἣτις νῦν φθαρτή ἐστίν, ἐνδύσεται ἀφθαρσίαν, ὅταν τελεία ἡ ψυχὴ καί τά δόγματα τῆς ἀφθαρσίας δεδιδραγμένη ἄρξηται ταύτη χρωμένη. Καί μή θαύμαζε, ἐάν ἔνδυμα τοῦ σώματος τήν τελείαν ψυχὴν λέγωμεν, ἣτις ἔνεκα τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καί τῆς Σοφίας νῦν ἀφθαρσία καλεῖται, ἐπειδὴ αὐτός ὅστις ἐστὶ Κύριος καί Δημιουργός τῆς ψυχῆς Ἰησοῦς Χριστός ἔνδυμα τῶν ἁγίων λέγεται, ὡς ὁ Ἀπόστολος λέγει· «Ἐνδύσασθε τόν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν»⁽¹²⁾. Ὡς, λοιπόν, ὁ Χριστός ἔνδυμά ἐστι τῆς ψυχῆς,

10) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

11) Α' Κορ. 15, 53-56.

12) Ῥωμ. 13, 14.

οὕτω νοητῷ τῷ τρόπῳ καὶ ἡ ψυχὴ ἔνδυμα λέγεται τοῦ σώματος. Διότι ἐστὶ κόσμημα αὐτοῦ ἐπικαλύπτον καὶ παραφυλάττον τὴν θνητὴν αὐτοῦ φύσιν. Τοιοῦτο τοίνυν ἐστὶ τὸ λεγόμενον· «ἀνάγκη τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν». Ὡσεὶ ἔλεγεν ὁ Ἀπόστολος· ἡ φθαρτὴ αὕτη φύσις τοῦ σώματος ἀνάγκη, ἵνα λάβῃ τὸ ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας, τουτέστι ψυχὴν ἔχουσιν ἐν ἑαυτῇ ἀφθαρσίαν, διότι ἐνεδύθη τὸν Χριστόν, Ὅστις ἐστὶ Σοφία καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὅταν δὲ τῆς ζωῆς μετὰ σκῆς τὸ σῶμα τοῦτο, ὅπερ ποτὲ ἐνδοξότερον ἔχομεν, τότε πρὸς τῇ ἀθανασίᾳ προστεθήσεται καὶ ἡ ἀφθαρσία. Διότι, ἐάν τι θνητὸν ᾖ, τοῦτο καὶ φθαρτὸν ἐστίν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐάν τι φθαρτὸν ᾖ, τοῦτο καὶ θνητὸν δύναται ἵνα λέγηται· Ὡς τὸν λίθον ἢ τὸ ξύλον φθαρτὸν μὲν λέγομεν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ θνητὸν συνεπεὶ ἔροῦμεν. Τὸ δὲ σῶμα ἐπειδὴ μετέχει ζωῆς, αὕτη δὲ δύναται, ἵνα ἀπὸ τούτου χωρισθῇ, καὶ χωρίζεται, λέγομεν συνεπεὶ θνητὸν, καὶ κατ' ἄλλην τινὰ ἔννοιαν καὶ φθαρτὸν. Διὰ θαυμαστοῦ, τοίνυν, τρόπου ὁ ἅγιος Ἀπόστολος εἰς τὴν ἀρχικὴν σωματικὴν ὕλην ἀποβλέπων, ἢ ἡ ψυχὴ πάντοτε χρῆται ἐν οἰαδῇ ποτε οὔσῃ ποιότητι, νῦν μὲν σαρκικῶς, εἶτα δὲ λεπτοτέρᾳ καὶ καθαρωτέρᾳ, ἣτις πνευματικὴ καλεῖται, λέγει· «Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν». Εἶτα δὲ εἰδικῶς εἰς τὸ σῶμα ἀποβλέπων, λέγει· «Δεῖ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν». Ἡ ἀφθαρσία δὲ καὶ ἀθανασία τί ἄλλο ἐστὶν ἢ ἡ Σοφία καὶ ὁ Λόγος καὶ ἡ Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, αἵτινες πλάττουν τὴν ψυχὴν, ἐνδύουσιν καὶ κοσμοῦσιν; Ἐκ τούτου, λοιπόν, λέγεται, ὅτι «τὸ φθαρτὸν ἀφθαρσίαν ἐνδύσεται καὶ τὸ θνητὸν ἀθανασίαν». Διότι νῦν, καὶ ἐάν σφόδρα προκόπτωμεν, ὅμως ἐπειδὴ μόνον ἐκ μέρους γινώσκουμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύουμεν, καὶ δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι βλέπομεν αὐτὰ ταῦτα, ἅτινα φαίνονται, ὅτι νοοῦμεν, οὐπω τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύεται ἀφθαρσίαν, τὸ δὲ θνητὸν διὰ τῆς ἀθανασίας περιβάλλεται. Ἐπειδὴ δὲ ἀναμφιβόλως ἐπὶ μήκιστον παρατείνεται ἡ ἡμετέρα αὕτη ἐν τῷ σώματι παιδεία, μέχρις οὗ αὐτὰ τὰ ἡμέτερα σώματα, δι' ὧν περιβαλλόμεθα, διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τῆς Σοφίας καὶ τῆς τελείας Δικαιοσύνης ἀξιοθήσονται ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας, διὰ τοῦτο λέγεται· «Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν».

3. Ἄλλ' οἱ νομίζοντες, ὅτι δύνανται ποτε ἐκτός σωμάτων ἵνα ζῶσιν αἱ λογικαὶ κτίσεις, δύνανται ἐνταῦθα τοιαῦτά τινα ἵνα ἀνακινῶσιν.

«Ἐάν δέ ὥς διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ τῶν Γραφῶν κύρους ἀπεδείχθη, τό φθαρτόν τοῦτο ἐνδύσεται ἀφθαρσίαν, καί τό θνητόν τοῦτο ἐνδύσεται ἀθανασίαν, καταποθήσεται δέ ὁ θάνατος εἰς νῆκος, καί ἡ φθορά εἰς ἀφθαρσίαν, ἴσως πᾶσα ἡ σωματική φύσις ἀρθήσεται ἐκ μέσου, ἐν ᾗ μόνη δύναται ὁ θάνατος, ἵνα ἐνεργῇ»¹³⁾.

Ἐάν ἀληθῶς τό φθαρτόν τοῦτο ἐνδύσεται ἀφθαρσίαν, καί τό θνητόν τοῦτο ἐνδύσεται ἀθανασίαν, καί καταποθήσεται ὁ θάνατος εἰς τέλος, τοῦτο δέν δηλοῖ ἄλλο ἢ ὅτι ἐκμηδενισθήσεται ἡ ὑλική φύσις, ἐν ᾗ ὁ θάνατος ἡδύνατό πως, ἵνα ἐνεργῇ, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς φύσεως τῆς σωματικῆς ὕλης ἡ ὀξύτης τοῦ νοός τῶν ἐν τῷ στόματι εὐρισκομένων ἡμβλύνετο.

Ἐάν δέ ἐκτός τοῦ σώματος ᾧσι, τότε ὅλως τό ἀηδές τοιαύτης ταραχῆς ἐκφεύζονται. Ἄλλ' ἐπειδή οὐχί αἰφνιδίως πᾶν ἔνδυμα σωματικόν δυνηθήσονται, ἵνα ἀποφύγῃ, νομίζουσιν, ὅτι πρῶτον ἐν λεπτοτέροις διαμένουσι καί καθαρωτέροις σώμασιν, ἅτινα πλέον δέν δύνανται μήτε ὑπό τοῦ θανάτου, ἵνα νικηθῶσι, μήτε ὑπό τοῦ κέντρου τοῦ θανάτου, ἵνα νυχθῶσιν, οὕτως ὥστε μόνον κατ' ὀλίγον παυομένης τῆς ὑλικῆς φύσεως καί ὁ θάνατος καταποθήσεται, καί ἐκμηδενισθήσεται εἰς τέλος (τελείως) καί πᾶν κέντρον αὐτοῦ τελείως ἀμβλυνθήσεται διὰ τῆς θείας χάριτος, ἥς δεκτική κατέστη ἡ ψυχὴ, καί διὰ τούτου ἀφθαρσίας καί ἀθανασίας ἡξιώθη ἵνα τύχη· τότε δέ ἀξίως λεχθήσεται ὑφ' ἀπάντων· «Ποῦ σοῦ, θάνατε, τό κέντρον; ποῦ σοῦ, ῥῆδη, τό νῆκος; τό δέ κέντρον τοῦ θανάτου ἡ ἁμαρτία»¹⁴⁾.

«Ἐάν μή ἐναντιῶνται ταῦτα τῇ πίστει, ἴσως ἄνευ

Ἐάν, λοιπόν, ταῦτα φαίνονται συνεπεῇ, μένει, ἵνα πι-

13) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

14) Α' Κορ. 15, 55-56.

σωμάτων ποτέ ζήσωμεν. Ἐάν δέ ὁ τελείως ὑποτεταγμένος τῷ Χριστῷ ἄνευ σώματος νοῆται, πάντες δέ ὑποταχθήσονται τῷ Χριστῷ, καί ἡμεῖς ἐσόμεθα ἄνευ σωμάτων, ὅταν αὐτῷ τελείως ὑποταγῶμεν. Ἐάν πάντες ὑποταγήσονται τῷ Θεῷ, πάντες ἀποβαλοῦσι τὰ σώματα, καί τότε σύμπασα ἡ φύσις τῶν σωματικῶν ὄντων ἐκμηδενισθήσεται. Αὕτη δέ πάλιν ὑπάρξει, ἐάν ἐκ δευτέρου ἀνάγκη παραστῇ, διὰ τὴν πτώσιν τῶν λογικῶν κτισμάτων. Διότι ὁ Θεός εἰς ἀγῶνα καί πάλιν τὰς ψυχὰς καταλείπει, ἵνα κατανοήσωσιν, ὅτι ἡ πλήρης καί τελεία νίκη ἐπιτυγχάνεται οὐχὶ διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως, ἀλλὰ διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος. Καί διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι, ἔνεκα τῆς ποικιλίας τῶν αἰτιῶν, διάφοροι οἱ κόσμοι γίνονται, καί οὕτω συντρίβονται αἱ γινῶμαι τῶν διατεινομένων, ὅτι εἰσὶν ὅμοιοι ἑαυτοῖς οἱ κόσμοι»¹⁵⁾.

στεύσωμεν, ὅτι ἡ ἡμετέρα κατὰστασις ἔσται ποτέ ἀσώματος. Τοῦτο δέ ἐάν γένηται δεκτόν, καί ἐάν πάντες, ὡς λέγεται, ὑποταγήσονται τῷ Χριστῷ, ἀνάγκη ἵνα καί τοῦτο εἰς πάντας, ἐφ' ὧν ἐπεκτείνεται ἡ ὑποταγή τοῦ Χριστοῦ, ἀναφέρεται, διότι πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι τῷ Χριστῷ, ἐν τέλει ὑποταγήσονται τῷ Θεῷ Πατρὶ, ὃ παραδώσει τὴν βασιλείαν ὁ Χριστός οὕτως, ὥστε τότε παύσεται καί ἡ χρῆσις τῶν σωμάτων. Ἐάν δέ παύσῃται, ἐπανακάμψει εἰς τό μηδέν, ὡς καί πρότερον οὐκ ἦν, τό σῶμα. Ἄλλ' ἴδωμεν τί ἀντιτάσσεται τοῖς τοῦτο βεβαιουῦσιν. Ἀνάγκη προδήλως, ἵνα, ἐάν ἐκμηδενισθῇ ἡ σωματικὴ φύσις ἐκ δευτέρου, πάλιν ἀποκατασταθῇ καί δημιουργηθῇ. Διότι ἐστὶ δυνατόν, ὅπως αἱ λογικαὶ φύσεις, ἀφ' ὧν οὐδέποτε ἀφαιρεῖται τό αὐτεξούσιον, πάλιν ὑποβληθῶσιν εἰς κινήσεις τινάς, ἐπιτρέποντος τοῦ Κυρίου, ἵνα μή, ἐάν ἀκίνητον πάντοτε ἔχωσι κατάστασιν, ἀγνοῶσιν, ὅτι αὐτοὶ Θεοῦ χάριτι καί οὐχὶ δυνάμει ἑαυτῶν εἰς ἐκεῖνο τό τέλος τῆς μακαριότητος κα-

τήντησαν. Ταύταις δέ ταῖς κινήσεσιν ἀναμφιβόλως πάλιν ἡ ποικιλία καί ἡ διαφορά τῶν σωμάτων ἐπακολουθήσει, δι' ἧς ὁ

15) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

κόσμος πάντοτε καλλωπίζεται, οὐδέ ἔσται ποτέ δυνατόν, ἵνα ὁ κόσμος μὴ ἐκ ποικιλίας καὶ ἀντιθέσεως συνίσταται, ὅπερ παντελῶς ἀδύνατον ἐκτός τῆς σωματικῆς ὕλης.

4. Οἱ δὲ διαβεβαιοῦντες, ὅτι οἱ κόσμοι εἰσὶν ὅμοιοι ἑαυτοῖς καὶ κατὰ πάντα ἴσοι, ἀγνοῶ, διὰ τίνων τεκμηρίων δύνανται, ἵνα ἀποδείξωσι τοῦτο. Διότι, ἐάν ὅμοιος κατὰ πάντα ὁ μετὰ τοῦτον (κόσμον) κόσμος λέγεται, συμβήσεται, ἵνα ἐκ δευτέρου ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐὰ τὰ αὐτὰ ποιήσωσιν, ἃ ἐποίησαν. Ὁ αὐτός ἔσται πάλιν κατακλυσμός, καὶ ὁ αὐτός Μωϋσῆς πάλιν τὸν ἐξ ἐξήκοντα σχεδόν χιλιάδων λαὸν τὸν ἀριθμὸν ἐξάξει ἐξ Αἰγύπτου. Καὶ ὁ Ἰούδας δὶς τὸν Κύριον παραδώσει· ὁ Παῦλος ἐκ δευτέρου τῶν λιθοβολούντων τὸν Στέφανον τὰ ἱμάτια φυλάξει, καὶ πάντα τὰ ἐν τούτῳ τῷ βίῳ γεγεννημένα ἐκ δευτέρου γενήσονται. Τοῦτο δὲ νομίζω, ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δύναται, ἵνα βεβαιωθῇ, ἐάν ὑπὸ τοῦ αὐτεξουσίου ἄγωνται αἱ ψυχαί, καὶ ἐάν τὰς προόδους εἴτε τὰς ὀπισθοδρομήσεις αὐτῶν κατὰ τὴν δύναμιν τῆς ἑαυτῶν βουλήσεως ὑφίστανται. Διότι αἱ ψυχαί τοῦτο ἢ ἐκεῖνο πράττουσαι ἢ ἐπιθυμοῦσαι δὲν ἄγονται κατὰ τινὰ πορείαν εἰς τοὺς αὐτοὺς μετὰ πολλοὺς αἰῶνας ἐπανερχομένους κύκλους, ἀλλ' ὅποι ἂν ἡ ἐλευθερία τοῦ ἰδίου πνεύματος τείνῃ, ἐκεῖσε διευθύνουσι τὴν πορείαν τῶν πράξεων αὐτῶν. Τοῦτο δ' ἐστὶ τό ὑπὸ τούτων λεγόμενον, ὡς ἐάν τις θέλῃ, ἵνα ἀποδείξῃ, ὅτι ἐάν σίτου μέδιμνος σκορπισθῇ εἰς τὴν γῆν, ἐστὶ δυνατόν, ἵνα αἱ αὐταὶ καὶ ὅλως ἀπαράλλακτοι συμβῶσιν αἱ πτώσεις τῶν κόκκων ἐκ δευτέρου, ὥστε εἰς οἴοσδήποτε κόκκος σκορπισθεὶς ἐκ δευτέρου θά κεῖται παρὰ τοῦτον, ἔνθα πρῶτόν ποτε κατεῤῥίφθη, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν, καὶ ἐν ταῖς αὐταῖς μορφαῖς, ἐν αἷς τό πρῶτον διεχύθη. Τοῦτο δὲ βεβαίως ἔνεκα τῶν ἀπειραρίθμων τοῦ μεδίμνου κόκκων ἀδύνατον τελείως, καὶ ἐάν ἐπὶ ἀπείρους αἰῶνας ἀκαταπαύστως καὶ διηνεκῶς ἐκχέωνται. Οὕτω, λοιπόν, ἀδύνατόν μοι φαίνεται, ὅτι δύναται κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ μετὰ τῶν αὐτῶν γεννήσεων, θανάτων καὶ ἐνεργειῶν ἐκ δευτέρου ὁ κόσμος, ἵνα ἀποκατασταθῇ. Νομίζω δέ, ὅτι οἱ κόσμοι δύνανται, ἵνα ὑφίστανται μετὰ μεταβολῶν μεγίστων μόνον διάφοροι, οὕτως ὥστε ἔνεκα σαφῶν τινων αἰτιῶν κρείσσων ἐστὶν ἢ κατάστασις τοῦ ἐνός κόσμου, ἔνεκα δ' ἄλλων χειρῶν τοῦ ἐτέρου καὶ ἔνεκα ἄλλων μέσῃ τις τοῦ τρίτου. Τίς δέ ὁ

ἀριθμός καί ἡ κατάστασις τῶν κόσμων ὁμολογῶ, ὅτι ἀγνοῶ. Ἐάν δέ τις δύναται, ἵνα ἀποδείξῃ τοῦτο, ἀσμένως θά ἐμάνθανον.

5. Ἐν τοσούτῳ ὁ κόσμος οὗτος, ὃς καί αὐτός αἰὼν καλεῖται, πολλῶν αἰώνων τό τέλος λέγεται. Διδάσκει δέ ὁ ἅγιος Ἀπόστολος, ὅτι ὁ Χριστός ἐν τῷ αἰῶνι, ὃς πρό τούτου ἦν, οὐκ ἔπαθεν, ἀλλ' οὐδ' ἐν τῷ πρό ἐκείνου. Καί ἐγώ ἀγνοῶ, ἐάν ἐστὶ δυνατόν, ἵνα ἀριθμήσω ὅπόσοι ὑπῆρξαν οἱ πρότεροι αἰῶνες, ἐν οἷς οὐκ ἔπαθεν ὁ Χριστός. Προσάξω δέ τοὺς λόγους τοῦ Παύλου, ἐξ ὧν ἀφορμὴν λαβὼν εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην ἦλθον· οὗτος λέγει· «Νῦν δέ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων εἰς ἀθέτησιν ἀμαρτίας διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται»¹⁶⁾. Διότι ἅπαξ λέγει θυσία ἐγένετο, καί ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων εἰς ἀθέτησιν ἀμαρτίας ἐφανέρωθη. Ὅτι δέ μετὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, ὅστις λέγεται, ὅτι ἐπὶ συντελείᾳ τῶν ἄλλων αἰώνων γέγονεν, ἐπελεύσονται ἕτεροι αἰῶνες σαφῶς παρ' αὐτοῦ τοῦ Παύλου διδασκόμεθα, λέγοντος· «Ἴνα ἐνδείξητε ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς»¹⁷⁾. Οὐκ εἶπεν ἐν τῷ ἐπερχομένῳ αἰῶνι, οὔτε ἐν δυσὶν ἐπερχομένοις αἰῶσιν, ὅθεν νομίζω, ὅτι πολλοὶ αἰῶνες διὰ τῆς ῥήσεως ταύτης δηλοῦνται. Ἐάν δέ ἐστὶ τι τῶν αἰώνων μεῖζον, τότε οἱ αἰῶνες νοοῦνται ἐν τοῖς κτίσμασιν, ἐν ἄλλοις δέ ὑπερβαίνουσι καί ὑπερέχουσι τῶν ὁρατῶν κτισμάτων, (ὅπερ ἔσται ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τῶν πάντων, ὅτε τὰ σώματα εἰς τέλος τέλειον ἡξουσι), νοητέον ἴσως πλεον τι ἢ ἀπλοῦν αἰῶνα, ἐν ᾧ καί ἡ συντέλεια τῶν πάντων ἔσται. Κινεῖ με δ' εἰς τοῦτο τῆς Ἀγίας Γραφῆς τό κῦρος, λεγούσης· «ἐπ' αἰῶνα καὶ ἔτι»¹⁸⁾. Καί «ἔτι» διὰ τούτου πλεον τι ἀναμφιβόλως ἢ αἰῶνα σημαίνει. Βλέπε δέ μή ἐκεῖνο, ὅπερ λέγει ὁ Σωτήρ, ὅτι «θέλω, ἵνα ὅπου εἰμί ἐγώ, κἀκεῖνοι ᾧσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα ᾧσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς ἐν ἔσμεν»¹⁹⁾, δεικνύη πλεον τι ἢ αἰῶνα καὶ αἰῶνας, ἴσως καὶ πλεον

16) Ἐβρ. 9, 26.

17) Ἐφεσ. 2, 7.

18) Ἐξόδ. 15, 18.

19) Ἰωάν. 17, 24. 22.

ἡ αἰῶνας τῶν αἰώνων, δηλαδή ἐκεῖνο, ὅποτε οὐκ ἔσονται ἐν τῷ αἰῶνι τά πάντα, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ὁ Θεός.

6. Ταῦτα κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν περὶ τοῦ κόσμου διαλαβόντες, εὐλογον φαίνεται, ἵνα καὶ αὐτὴν τὴν σημασίαν τῆς ὀνομασίας τοῦ κόσμου ἐκζητήσωμεν, ἥτις ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς πλειστάκις παρίσταται διάφορα σημαίνουσα. Διότι ἡ λέξις «κόσμος»²⁰⁾ δέν σημαίνει μόνον τό σύμπαν (mundum), ἀλλά καὶ κόσμημα (ornamentum). Ὡς ἐν τῷ Ἡσαΐα, ἔνθα πρὸς τὰς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών στρέφεται ἡ ἐπιτίμησις, λέγεται «καὶ ἀντὶ τοῦ κόσμου τῆς κεφαλῆς τοῦ χρυσοῦ φαλάκρωμα ἔξεις διὰ τὰ ἔργα σου»²¹⁾, ὅπου τό κόσμημα ἐκάλεσε διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, δι' οὗ καὶ τὸν κόσμον. Λέγεται προσέτι, ὅτι ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ τοῦ ἀρχιερέως περιέχεται ὁ κόσμος, ὡς ἐν τῇ Σοφίᾳ τοῦ Σολομώντος εὐρίσκομεν, «ἐπὶ γὰρ ποδήρους ἐνδύματος ἦν ὁλος ὁ κόσμος»²²⁾. «Κόσμος» καλεῖται καὶ αὕτη ἡ οἰκουμένη ἡμῶν μετὰ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ὡς ἐν τῇ Γραφῇ λέγεται· «Ὁ κόσμος ὁλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται»²³⁾. Κλήμης δέ ὁ τῶν Ἀποστόλων μαθητῆς ἐμνήσθη καὶ ἐκείνων, οὓς οἱ Ἕλληνες «ἀντίχθονας» ἐκάλεσαν, καὶ ἄλλα μέρη τῆς οἰκουμένης, πρὸς ἃ οὔτε τις τῶν ἡμετέρων δύναται, ἵνα προσπελάσῃ, οὔτε ἐκ τῶν ἐκεῖ τις δύναται, ἵνα πρὸς ἡμᾶς μεταβῇ· καὶ αὐτὰ δέ κόσμους ἐκάλεσεν, εἰπὼν· «Ὡκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις καὶ οἱ μετ' αὐτόν κόσμοι ταῖς αὐταῖς ταγαῖς τοῦ Δεσπότη διευθύνονται»²⁴⁾. Λέγεται κόσμος καὶ τό σύμπαν τοῦτο, τό ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς περιεχόμενον, ὡς ὁ Παῦλος λέγει· «Παράγει γὰρ τό σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου»²⁵⁾. Ὁ δέ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν δεικνύει ἕτερόν τινα παρὰ τοῦτον τὸν ὁρατὸν κόσμον, ὃν τῇ ἀληθείᾳ δύσκολόν ἐστι, ἵνα περιγράψωμεν καὶ παραστήσωμεν,

20) Κυρίως τό κείμενον ἔχει· «διότι ὁ,τι Λατινιστί mundum λέγομεν, Ἑλληνιστί κόσμος λέγεται· ἡ δέ λέξις κόσμος».

21) Ἡσ. 3, 24.

22) Σοφ. Σολομ. 18, 24.

23) Α' Ἰωάν. 5, 19.

24) Ἐπιστολὴ Κλήμεντος Ρώμης, ἐκδ. Φιλοθέου Βρυεννίου, σελ. 39.

25) Α' Κορ. 7, 31.

λέγων· «Ἐγὼ οὐκ εἰμί ἐκ τοῦ κόσμου τούτου⁽²⁶⁾. Οἶονεῖ ὦν ἐξ ἄλλου τινός κόσμου, λέγει· «Ἐγὼ οὐκ εἰμί ἐκ τοῦ κόσμου τούτου». Προεῖπομεν δέ, ὅτι ἡ παράστασις τοῦ κόσμου τούτου ὑφ' ἡμῶν ἐστὶ δύσκολος, ἵνα μὴ τισὶ δοθῇ ἀφορμὴ εἰς τὴν ἔννοιαν ἐκείνην, ὅτι ἡμεῖς εἰκόνας τινάς, ἅς οἱ Ἕλληνες «ἰδέας» καλοῦσιν, ὑποστηρίζομεν. Ἐστὶ βεβαίως ξένον ἡμῖν τό λέγειν κόσμον ἀσώματον ἐν μόνῃ τῇ τοῦ νοός φαντασίᾳ εἴτε ἐν τῇ ἀπάτῃ τῶν λογικῶν ὑφισταμένων. Δέν βλέπω δέ πῶς δύνανται, ἵνα βεβαιώσωσιν, ὅτι ἐντεῦθεν ἐστὶν ὁ Κύριος, ἢ ὅτι ἐκεῖσε πορεύονται οἱ ἅγιοι. Ἐν τούτοις ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἀναμφιβόλως δηλοῦται ἐνδοξότερόν τι καὶ λαμπρότερον τοῦ παρόντος τούτου κόσμου, εἰς ὃ καὶ τοὺς πιστεύοντας καλεῖ, ἵνα τείνωσι, καὶ παραινεῖ. Ἄλλ' ἐάν ὁ κόσμος οὗτος, ὃν νοεῖ ὁ Κύριος, ἐστὶ κεχωρισμένος ἀπὸ τούτου καὶ σφόδρα ἀπομεμακρυσμένος εἴτε κατὰ τόπον εἴτε κατὰ ποιότητα εἴτε κατὰ δόξαν, ἢ ἐάν κατὰ δόξαν μὲν καὶ ποιότητα ὑπερέχη, περιέχεται δ' ὅμως ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ κόσμου τούτου, ὅπερ καὶ ἐμοὶ πιθανώτερον φαίνεται, ἀβέβαιόν ἐστι καὶ ὡς ἐγὼ νομίζω ἀπρόσιτον εἰς τὰς ἀνθρωπίνους σκέψεις καὶ διανοίας. Ἐπειδὴ δέ ὁ Κλήμης ἐν τοῖς λόγοις «ὁ πολὺς καὶ ἀπέραντος ἀνθρώποις ὠκεανὸς καὶ οἱ μετὰ τοῦτον κόσμοι» εἶπε πληθυντικῶς οἱ μετὰ τοῦτον κόσμοι, δηλοῖ δέ προσέτι, ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς τοῦ Ὑψίστου Θεοῦ Προνοίας ἄγονται καὶ κυβερνῶνται, προφανῶς ἐπιχέει ἡμῖν σπέρματα τοιαύτης τινός ἐννοίας, καθ' ἣν τό σύμπαν ἐν γένει τῶν ὄντων, οὐρανίων καὶ ὑπερουρανίων, ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, εἷς καὶ τέλειος κόσμος καθόλου λέγεται, ἐν ᾧ εἴτε ὑφ' οὗ οἱ ἄλλοι, (ἐάν τινές εἴσι), περιέχονται. Ὅθεν ἡ σφαῖρα τῆς σελήνης εἴτε τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων, οὓς πλανήτας καλοῦσι, μία ἐκάστη καλεῖται κόσμος. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ὑψίστη, ἢ «ἀπλανής» λεγομένη σφαῖρα, ἰδιαιτέρως κόσμος καλεῖται. Τέλος καὶ Βαρούχ τό βιβλίον εἰς μαρτύριον ταύτης τῆς βεβαιώσεως φέρουσι, διότι σαφῶς ἐνταῦθα λέγεται περὶ τῶν ἑπτὰ κόσμων εἴτε οὐρανῶν. Ὅμως τιθεῖσιν ὑπὲρ τὴν «ἀπλανῆ» σφαῖραν ἑτέραν, ἥτις ὡς παρ' ἡμῖν ὁ οὐρανὸς περιλαμβάνει πάντα τὰ ὑπ' αὐτόν, οὕτω καὶ ἐκείνη ἄπειρον μέγεθος καὶ ἄρρητον περιοχὴν ἔχουσα τὰ διαστήματα

26) Ἰωάν. 17, 14.

πασῶν τῶν σφαιρῶν διὰ περιβόλου μεγαλοπρεπεστέρου περιβάλλει, οὕτως ὥστε πάντα τὰ ἐν αὐτῇ εἰσιν οὕτως ὡς αὕτη ἡμετέρα γῆ ὑπὸ τόν οὐρανόν. Αὕτη δ' ἐστίν, ἥτις ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς γῆ ἀγαθή καί γῆ τῶν ζώντων καλεῖται, ἔχουσα οὐρανόν τὰ ὑπὲρ αὐτήν, ἐν ᾧ τῶν ἁγίων τὰ ὀνόματα γράφονται, ἡ γεγραμμένα εἰσίν, ὡς λέγει ὁ Σωτήρ, ὅφ' οὗ καί περιβάλλεται, καί περικλείεται ἐκείνη ἡ γῆ, ἣν ὁ Σωτήρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπισχνεῖται τοῖς πράξι καί ἡπίοις⁽²⁷⁾. Νομίζουσι δέ, ὅτι ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς γῆς ἐκείνης, καί ἡ ἡμετέρα, ἥτις πρότερον ὠνομάζετο ξηρά, ἐπωνομάσθη, ὡς καί τό στερέωμα τοῦτο προσηγορεύθη οὐρανός διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ οὐρανοῦ ἐκείνου. Ἀλλά περί τῶν τοιούτων δοξῶν πληρέστερον ἐπραγματευσάμεθα ἐν τῷ μέρει ἐκείνῳ, ὅτε ἀνεζητοῦμεν τί σημαίνει τό «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός τόν οὐρανόν καί τήν γῆν»⁽²⁸⁾. Διότι ἄλλος οὐρανός καί ἄλλη γῆ δηλοῦται ἢ ἐκεῖνο τό στερέωμα, ὅπερ μετὰ δύο ἡμέρας ἐγένετο, ἡ ἡ ξηρά, ἥτις μετὰ ταῦτα γῆ προσηγορεύεται. Τοῦτο δέ, ὅπερ τινές λέγουσι περί τοῦ κόσμου τούτου, ὅτι φθαρτός μὲν ἐστίν, ὡς ποιηθείς, οὐ φθίρεται, ὅμως, διότι ἐστίν ἰσχυροτέρα τῆς φθορᾶς καί δυνατωτέρα ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐποίησεν αὐτόν καί συντηρεῖ, ἵνα μή δεσπόσῃ αὐτοῦ ἡ φθορά, κάλλιον δύναται, ἵνα νοηθῇ περί τούτου τοῦ κόσμου, ὃν ἀπλανῆ σφαῖραν ἀνωτέρω εἶπομεν, ἐπειδὴ τῇ βουλήσει τοῦ Θεοῦ οὐδαμῶς τῇ φθορᾷ ὑπόκειται, καθότι οὐδ' ἀφορμὰς φθορᾶς ἔσχεν. Ὁ κόσμος ἐκεῖνός ἐστι τῶν ἁγίων καί καθαρωτάτων καί οὐχί τῶν ἀσεβῶν, ὡς ὁ ἡμέτερος οὗτος. Ἰδῶμεν δέ μή ὁ Ἀπόστολος εἰς τοῦτο ἀποβλέπων, εἶπε· «Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δέ μὴ βλεπόμενα αἰώνια. Οἶδαμεν γάρ ὅτι ἐάν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομήν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς»⁽²⁹⁾, ἐν ᾧ ἀλλαχοῦ λέγεται, ὅτι «ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου»⁽³⁰⁾, καί περί πάντων δέ τῶν ἀο-

27) Ματθ. 5, 5.

28) Γεν. 1, 1.

29) Β' Κορ. 4, 18 καί 5, 1.

30) Ψαλμ. 8, 4.

ράτων ὁ Θεός διὰ τοῦ Προφήτου εἶπε· «Πάντα γάρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χεὶρ μου»³¹⁾. Δηλῶν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι ὁ αἰώνιος οὗτος οἶκος, ὃν τοῖς ἀγίοις ὑπισχνεῖται ἐν οὐρανοῖς, ἀχειροποιήτός ἐστιν, ἀναμφιβόλως δεικνύει τὴν διάκρισιν τῶν κτισμάτων εἰς βλεπόμενα καὶ μὴ βλεπόμενα. Διότι οὐκ ἔστι τὸ αὐτό, ὅπερ λέγει, τὰ μὴ βλεπόμενα καὶ τὰ ἀόρατα. Διότι τὰ ἀόρατα οὐ μόνον δέν βλέπονται, ἀλλ' οὐδέ φύσιν ἔχουσι τοιαύτην, ὥστε νὰ δύνανται, ἵνα ὁφθῶσιν, ἅτινα οἱ Ἕλληνες «ἄσώματα» ὠνόμασαν. Ταῦτα δέ, ἃ ὁ Παῦλος εἶπε μὴ βλεπόμενα, ἔχουσι τοιαύτην φύσιν, ὥστε δύνανται, ἵνα ὁφθῶσιν, ὑπέδειξε δέ, ὅτι οὐπω καιρός, ἵνα ὁφθῶσιν ὑπ' ἐκείνων, οἷς ἐπαγγέλλονται.

7. «Παρέχεται, λοιπόν, ἡμῖν τριπλῇ ἐκδοχῇ περὶ τοῦ τέλους, ἐξ ὧν τίς ἡ ἀληθὴς καὶ κρείττων ὁ ἀναγνώστης ἐρευνησάτω. Διότι ἡ ἄνευ σώματος ζήσομεν, ὅτε ὑποταγέντες τῷ Χριστῷ ὑποταγησόμεθα τῷ Θεῷ καὶ ὁ Θεός ἔσται τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, ἡ ὅτε τὰ τῷ Χριστῷ ὑποταγέμενα μετ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ὑποταγήσονται τῷ Θεῷ καὶ εἰς ἓνα σύνδεσμον συνενωθήσονται, ὅτε καὶ πᾶσα ἡ φύσις ἐπαναχθήσεται εἰς ἀρίστην ποιότητα καὶ διαλυθήσεται εἰς τὸν αἰθέρα, καθαρώτατον καὶ ἀπλούστατον τὴν

Κατὰ τὸ δυνατόν, λοιπόν, ἡμῖν ἐσκιαγραφήσαμεν τὰς τρεῖς γνώμας περὶ τοῦ τέλους ἀπάντων καὶ τῆς ὑψίστης μακαριότητος· ἕκαστος δέ τῶν ἀναγνωστῶν ἐπιμελῶς καὶ ἐπισταμένως κρινάτω καθ' ἑαυτόν, ἐὰν δύναται τις τούτων, ἵνα ἐπιδοκιμασθῇ ἢ ἐκλεγῇ. Εἵπομεν, δηλαδή, ὅτι ἡ δέον ἵνα νομίσωμεν, ὅτι ἄσώματος βίος δύναται, ἵνα ὑπάρξῃ, ὅταν τῷ Χριστῷ τὰ πάντα ὑποταγῶσι, καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ τῷ Θεῷ Πατρί, ὅτε ἔσται τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν ὁ Θεός, ἡ ὅταν τῷ Χριστῷ ἐπίσης ὑποταγῶσι τὰ πάντα, καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ τῷ Θεῷ, μεθ' Οὗ καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς πνεύματα αἱ λογικαὶ φύσεις γίνονται, τότε καὶ αὐτὴ ἡ σωματικὴ οὐσία κοινωνήσασα τοῖς προσλαμβάνουσιν

31) Ἦσ. 66, 2.

φύσιν, ἢ ἀκριβῶς ἡ σφαῖρα ἐκείνη, ἣν ἀνωτέρω ἐκαλέσαμεν «ἀπλανῆ», καί ὅ,τι ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῆς περιέχεται, διαλυθήσεται εἰς τό μηδέν. Ἐκείνη δέ, ὑφ' ἧς περιέχεται καί περιζώννυται, «ἡ ἀντιζώνη», κληθήσεται γῆ ἀγαθή· προσέτι καί ἡ ἄλλη σφαῖρα, ἣτις περί τήν γῆν ταύτην περιστρέφεται, καί λέγεται οὐρανός, τηρηθήσεται εἰς κατοικίαν τῶν ἁγίων»³³⁾.

αὐτήν καλλίστοις καί καθαρωτάτοις πνεύμασι, καί κατὰ τήν ποιότητα εἴτε τήν ἀξίαν αὐτῶν εἰς αἰθερίαν φύσιν μεταβληθεῖσα, συνωδὰ τῷ Ἀποστόλῳ, λέγοντι «καί ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα»³²⁾, ἐκλάμψει. Ἡ ὅτι παρελθόντος τοῦ σχήματος τῶν βλεπομένων, πάσης φθορᾶς ἀφανισθείσης, καί ἀποκαθαρθείσης καί ἀπάσης ταύτης τῆς τοῦ κό-

σμου καταστάσεως, ἐν ᾧ εἰσιν αἱ σφαῖραι τῶν πλανητῶν, καταβληθείσης καί μή ὑπαρχούσης, ὑπέρ τήν σφαῖραν, ἣτις λέγεται «ἀπλανῆς», ἡ κατοικία τῶν εὐσεβῶν καί μακαρίων τεθήσεται, ὡσεὶ ἐν γῆ ἀγαθῇ καί γῆ ζώντων, ἣν οἱ πρᾶεῖς καί ἡπιοὶ κληρονομήσουσι. Ταύτης ἐστὶν ὁ οὐρανός ἐκεῖνος, ὅστις διὰ περιοχῆς μεγαλοπρεπεστέρας αὐτήν ταύτην περιβάλλει καί συνέχει τήν γῆν, ἐκεῖνος ὅστις λέγεται κατ' ἐξοχὴν οὐρανός, ὅστις μετὰ τῆς γῆς δύναται ἵνα ἡ κατοικία ἀσφαλῆς καί πιστοτάτη πάντων τῶν συντετελεσμένων καί τελείων· τινὲς μὲν δηλαδή μετὰ τήν διόρθωσιν καί τιμωρίαν, ἃς ἔνεκα τῶν ἡδονῶν ὑπήνεγκαν πρὸς κάθαρσιν, καί μετὰ τήν ἐκπλήρωσιν πάντων καί ἀπότισιν ἀξιωθήσονται οἰκητηρίου τῆς γῆς ἐκείνης· ἕτεροι δέ τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ὑπακούσαντες, καί πρὸς τήν σοφίαν αὐτοῦ ἐντεῦθεν ἤδη ἱκανοὶ ὄντες καί πρόθυμοι εἰς ὑπακοήν αὐτῷ, λέγεται, ὅτι τοῦ οὐρανοῦ ἐκείνου εἴτε τῶν οὐρανῶν τῆς βασιλείας ἀξιωθήσονται καί οὕτως ἀξίως πληρωθήσεται τό ῥηθέν· «μακάριοι οἱ πρᾶεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τήν γῆν»³⁴⁾ καί «μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν

32) Α' Κορ. 15, 52.

33) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον τοῦ Ἱερωνύμου ἐπιστολῆς.

34) Ματθ. 5, 5.

ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»³⁵⁾ καί ὅπερ λέγει ἐν τῷ Ψαλμῷ· «ὕψώσει σε τοῦ κατακληρονομήσαι γῆν»³⁶⁾. Διότι εἰς ταύτην τήν γῆν λέγεται καταβαίνειν, εἰς ἐκείνην δέ, ἣτις ἐν ὕψει ἐστίν, ὑψοῦσθαι. Τοιοῦτοτρόπως, λοιπόν, φαίνεται, ὅτι οἰονεῖ ἀνοίγεται ὁδός τις διὰ τῆς ἐπιδόσεως τῶν ἀγίων ἀπό τῆς γῆς ταύτης εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἐκείνους, οὕτως ὥστε οὗτοι φαίνονται, ὅτι οὐχί τοσοῦτον διαμένουσιν ἐν ἐκείνῃ τῇ γῇ, ὅσον κατοικοῦσι, μέλλοντες ἵνα μεταβῶσιν, ἐπιδόντες μέχρι τούτου, εἰς τήν κληρονομίαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.

Κεφάλαιον IV

Ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Θεὸς τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ

1. Ἐκθέντες κατὰ τάξιν ὡς διὰ βραχυτάτων ταῦτα ἀρμόζει, ὡς ἐξ ἀρχῆς ἐσκοποῦμεν, ἵνα ἀνασκευάσωμεν καὶ τοὺς νομίζοντας, ὅτι ἕτερος Θεὸς ἐστὶν ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρ' ἐκείνον, ὅστις ἔδωκε τῷ Μωϋσῇ τὰς ἐντολάς τοῦ Νόμου καὶ τοὺς Προφῆτας ἔστειλεν, ὅστις ἐστὶ Θεὸς τῶν Πατέρων Ἀβραάμ, Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ. Διότι ἐν τοιαύτῃ, ἐν πρώτοις, τῇ ἀληθείᾳ τῆς πίστεως πρέπει, ἵνα στερεωθῶμεν. Δέον ἄρα ἵνα ἐξετάσωμεν τό πολλάκις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λεγόμενον καὶ εἰς ἐκάστην τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πρᾶξιν ἐπισυναπτόμενον, «ἵνα πληρωθῇ τό ῥηθέν διὰ τοῦ Προφήτου» τούτου ἢ ἐκείνου. Προδήλου δ' ὄντος ὅτι οἱ Προφῆται εἰσιν ἐκείνου τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐποίησε τόν κόσμον, ἐξ αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας συνάγεται, ὅτι ὁ τοὺς Προφῆτας πέμψας αὐτός τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητευτέα προεῖπεν. Ἄλλ' ἀναμφίβολον, ὅτι ταῦτα οὐχί ἀλλότριός τις ἀπ' Αὐτοῦ ἀλλ' ὁ Πατὴρ Αὐτοῦ προεῖπεν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο, ὅτι πλειστάκις παραδείγματα ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἶτε ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ προσάγονται, οὐκ ἄλλο δηλοῖ, ἢ ὅτι προσδίδεται κύρος τοῖς παλαιοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος καὶ

35) Ματθ. 5, 3.

36) Ψαλμ. 36, 34.

τῶν μαθητῶν Αὐτοῦ. Ἀλλά καί ἐκεῖνο, ὅπερ εἰς ἀγάπην προκαλῶν τοὺς μαθητάς ὁ Σωτὴρ λέγει· «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους»⁽³⁷⁾, εἰς πάντας καὶ τὸν χρηστὸν ἔτι ἄνθρωπον προφανεστάτην παρέχει τὴν ἔννοιαν, ὅτι οὐχὶ ἕτερον Θεόν εἰς μίμησιν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ προτείνει ἢ τὸν δημιουργὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάροχον τῶν βροχῶν. Ὅπερ δὲ λέγει, ὅτι προσευχόμενοι δέον ἵνα λέγωμεν· «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς»⁽³⁸⁾, τί ἄλλο δεικνύει, ἢ ὅτι πρέπει ἵνα ἀναζητήσωμεν τὸν Θεόν ἐν τοῖς καλλίστοις τόποις τοῦ κόσμου τούτου, τουτέστι τῆς κτίσεως αὐτοῦ; Ἀλλά καί ὅπερ καθορίζων ἀρίστας τινὰς περὶ ὄρκων διατάξεις λέγει· «μὴ ὁμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ»⁽³⁹⁾, δὲν φαίνεται καταφανέστατα συμφωνοῦν τοῖς προφητικοῖς λόγοις, ἐν οἷς λέγονται· «ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῇ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου;»⁽⁴⁰⁾. Ἀλλά καί ἐκ τοῦ ναοῦ ἐκδιώκων τοὺς πωλοῦντας πρόβατα καὶ βόας καὶ περιστεράς, καὶ ἐκχέων τὰς τραπέζας τῶν ἀργυραμοιβῶν καὶ λέγων· «ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου»⁽⁴¹⁾, ἀναμφιβόλως ἐνόει πατέρα ἑαυτοῦ ἐκεῖνον, εἰς οὗ τό ὄνομα ὁ Σολομὼν μεγαλοπρεπῆ ναὸν ᾠκοδόμησεν. Ἀλλά καί ὅπερ λέγει· «οὐκ ἀνέγνωτε τό ρηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λέγοντος, ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός Ἀβραάμ καὶ ὁ Θεός Ἰσαάκ καὶ ὁ Θεός Ἰακώβ· οὐκ ἔστιν ὁ Θεός Θεός νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων»⁽⁴²⁾, σαφέστατα διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι τὸν Θεόν τῶν πατριαρχῶν, καθότι ἅγιοί εἰσι καὶ ζῶσιν, ἐκάλει Θεόν ζώντων, ἐκεῖνον δηλονότι ὅστις εἴρηκεν ἐν τοῖς Προφήταις· «ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν ἐμοῦ Θεός»⁽⁴³⁾. Διότι ἐγίνωσκεν ὁ

37) Ματθ. 5, 48. 45.

38) Ματθ. 6, 9.

39) Ματθ. 5, 34-35.

40) Ἠσ. 66, 1.

41) Ἰωάν. 2, 16.

42) Ματθ. 22, 31-32.

43) Ἠσ. 45, 6.

Σωτήρ, ὅτι Θεός τοῦ Ἀβραάμ ἐστὶν ἐκεῖνος, περὶ οὗ ἐν τῷ Νόμῳ γέγραπται, καὶ αὐτός ἐστιν, ὅστις ἔλεγεν· «Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλην ἑμοῦ Θεός». Ἐάν δὲ αὐτόν ἐκεῖνον ὁμολογῇ Πατέρα, ὅστις ἀγνοεῖ ὑπὲρ ἑαυτὸν ἕτερον Θεόν, ὡς νομίζουν οἱ αἱρετικοί, ἀτόπως καλεῖ Πατέρα τοῦτον, ὅστις ἀγνοεῖ κρείττονα Θεόν. Ἐάν δὲ μὴ ἀγνοῇ μὲν, ἀλλ' ἀπατᾶται, λέγων, ὅτι οὐκ ἔστιν ἕτερος Θεός παρ' ἑαυτόν, πολλῶ μᾶλλον ἄτοπὸν ἐστὶν, ἔάν τὸν Πατέρα αὐτοῦ ὁμολογῇ ὁ Χριστός ψεύστην. Ἐξ ἀπάντων τούτων εἰς ταύτην τὴν ἔννοιαν ἀγόμεθα, ὅτι ὁ Σωτήρ ἀγνοεῖ ἕτερον Πατέρα πλην τοῦ δημιουργοῦ καὶ ποιητοῦ τῶν πάντων Θεοῦ.

2. Μακρηγορήσομεν, ἔάν ἐξ ἀπάντων τῶν μερῶν τοῦ Εὐαγγελίου συλλέξωμεν τὰς μαρτυρίας, δι' ὧν διδασκόμεθα, ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτός ἐστιν ὁ Θεός τοῦ Νόμου καὶ τῶν Εὐαγγελίων. Θίξομεν, ὅμως, συντόμως καὶ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ἔνθα ὁ Στέφανος⁽⁴⁴⁾ καὶ οἱ Ἀπόστολοι τὰς δεήσεις αὐτῶν ἀποτείνουσι πρὸς τὸν Θεόν ἐκεῖνον, ὅστις ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ ἐλάλησε διὰ τοῦ στόματος τῶν ἁγίων Προφητῶν αὐτοῦ, καλοῦντες αὐτόν Θεόν τοῦ Ἀβραάμ, Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ, Θεὸν ἐξαγαγόντα τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Αὗται δὲ αἱ ῥήσεις προφανέστατα, ἀναμφιβόλως, κατευθύνουσι τὸν ἡμέτερον νοῦν εἰς τὴν πίστιν εἰς τὸν Δημιουργόν, καὶ ἐμβάλλουσι τὴν ἀγάπην αὐτοῦ εἰς ἐκείνους, οἵτινες εὐσεβῶς καὶ πιστῶς περὶ αὐτοῦ ἐδιδάχθησαν. Καὶ αὐτός ὁ Σωτήρ, ὅτε ἠρωτήθη τίς ἐντολὴ μείζων ἀπασῶν ἐν τῷ Νόμῳ, ἀπεκρίθη, λέγων· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου... Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» καὶ τούτοις προστίθησιν, ὅτι «ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται»⁽⁴⁵⁾. Πῶς, λοιπόν, τούτῳ, ὃν ἐπαίδευε, καὶ εἰς μαθητὴν προῆγε, τὴν ἐντολὴν ταύτην πρό πασῶν συνίστησι, δι' ἧς ἀναμφιβόλως ἢ πρὸς τὸν Θεόν τοῦ Νόμου ἀγάπη αὐτοῦ διεγείρεται, διότι ταῦτα δι' αὐτῶν τούτων τῶν

44) Πράξ. κεφ. 7.

45) Ματθ. 22, 37. 39-40.

λέξεων ὑπὸ τοῦ Νόμου προεῤῥήθησαν; Ἀλλά γενέσθω δεκτόν καθ' ἅπασων τούτων τῶν προφανεστάτων ἀποδείξεων, ὅτι περὶ ἄλλου, ἀγνοῶ τίνος Θεοῦ, λέγει ὁ Σωτήρ· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου κ.τ.λ.». Τίни ὁμῶς τρόπῳ, ἐάν ὁ Νόμος καὶ οἱ Προφῆται εἰσι τοῦ Δημιουργοῦ, ὡς λέγουσι, τουτέστιν ἑτέρου Θεοῦ παρά τοῦτον, ὃν ὁ Σωτήρ λέγει ἀγαθόν, συνεπὲς φανήσεται τό προστεθέν, ὅτι «ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται»; Διότι τίни τρόπῳ τό ἀλλότριον καὶ ξένον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Θεῷ κρέματα; Ὁ Παῦλος δέ, λέγων «χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει»⁴⁶⁾, ἐναργῶς δείκνυσιν, ὅτι οὐχὶ πρὸς νέον τινά Θεόν, ἀλλὰ πρὸς τὸν Χριστόν ἦλθε. Διότι ποίοις ἄλλοις προγόνοις τοῦ Παύλου ἀρμόζει, ἵνα νοήσωμεν, ἢ ἐκείνοις, περὶ ὧν αὐτός λέγει· «Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ. Ἰσραηλῖται εἰσι; κἀγώ»⁴⁷⁾. Ἀλλά καὶ αὐτό τό προοίμιον τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς αὐτοῦ σαφῶς δείκνυσιν τοῖς γινώσκουσιν, ἵνα νοῶσι τὰς γραφάς τοῦ Παύλου, τίνα Θεόν ὁ Παῦλος κηρύττει. Διότι λέγει· «Παῦλος, δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, (ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς Ἀγίαις), περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ πνεῦμα ἀγιωσύνης ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν), Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν»⁴⁸⁾ κ.τ.λ. Ἀλλά καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ λέγει· «οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα· μή τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γάρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἄροτριῶν ἄροτριᾶν, καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι»⁴⁹⁾, σαφῶς δείκνυσιν, ὅτι ὁ τὸν Νόμον δούς Θεός δι' ἡμᾶς, τουτέστι διὰ τοὺς Ἀποστόλους, λέγει· «οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα», διότι οὗτος δέν φροντίζει περὶ τῶν βοῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν Ἀποστόλων, οἵτινες ἐκήρυττον τό Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἐν ἄλλοις δέ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Νόμου περὶ

46) Β' Τιμ. 1, 3.

47) Β' Κορ. 11, 22.

48) Ῥωμ. 1, 1-4.

49) Α' Κορ. 9, 9-10.

πολλοῦ ποιούμενος, αὐτός οὗτος ὁ Παῦλος οὕτω λέγει· «Τίμα τόν πατέρα σου καί τήν μητέρα, ἣτις ἐστίν ἐντολή πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ, ἵνα εὖ σοι γένηται καί ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς, ἣν Κύριος ὁ Θεός δώσει σοι»⁵⁰⁾. Διά τούτων δ' ἀναμφιβόλως δηλοῖ, ὅτι ἤρεσκειν αὐτῷ ὁ Νόμος καί ὁ Θεός τοῦ Νόμου καί αἱ ἐπαγγελίαι αὐτοῦ.

3. Ἄλλ' ἐπειδή συνηθίζουν ἐνίοτε οἱ τῆς αἱρέσεως ταύτης ὁπαδοί, ἵνα δι' ἀπατηλῶν τινων σοφισμάτων ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας ἀπλῶν τινων, οὐκ ἄτοπον νομίζω, ἵνα καί τὰ ἐν ταῖς ἀποδείξεσιν αὐτῶν συνήθως προβαλλόμενα ἀνασκευάσωμεν, δεικνύντες τήν ἀπάτην αὐτῶν καί τό ψεῦδος. Λέγουσι, λοιπόν: Γέγραπται· «Θεόν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε». Ἄλλ' ὁ Θεός, ὃν ὁ Μωϋσῆς κηρύττει καί ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μωϋσέως ὥφθη, καί πρότερον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, ὁ δ' ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος κηρυττόμενος ὑπ' οὐδενός ὅλως ὥφθη. Ἐρωτῶμεν, λοιπόν, αὐτοὺς καί ἡμᾶς αὐτούς, ἐάν οὗτος, ὃν ὁμολογοῦσι Θεόν, καί λέγουσιν, ὅτι ἐστὶν ἕτερος ἢ ὁ δημιουργός Θεός, ἐστὶν ὁρατός ἢ ἀόρατος; Καί ἂν μὲν εἴπωσιν, ὅτι ὁρατός ἐστίν, πλὴν ὅτι ἐλέγχονται βαίνοντες κατὰ τῆς ῥήσεως τῆς Γραφῆς, ἣτις λέγει περὶ τοῦ Σωτῆρος, ὅτι «ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως»⁵¹⁾, περιπίπτουσι καί εἰς ἐκεῖνο τό ἄτοπον νά λέγωσιν, ὅτι ὁ Θεός σωματικός ἐστι. Διότι οὐκ ἄλλως δύναται τι ἵνα ὁφθῇ εἰμὴ ἐν μορφῇ καί μεγέθει καί χρώματι, ἅτινα ἰδιάζουσι τοῖς σώμασιν. Ἄλλ' ἐάν κηρύττωσιν, ὅτι ὁ Θεός σῶμά ἐστι, ἐπειδὴ πᾶν σῶμα ὑλικόν ἐστίν, εὐρεθήσεται καί ὁ Θεός ὑλικός. Ἐάν δέ ἐξ ὕλης ᾗ, ἡ ὕλη δέ ἀναμφιβόλως φθαρτή ἐστίν, ἔσται, λοιπόν, κατ' ἐκείνους φθαρτός ὁ Θεός. Καί πάλιν ἐρωτήσομεν αὐτοὺς. Ἡ ὕλη ἐποιήθη, ἢ ἀγέννητος, τουτέστιν ἀποίητος, ἐστί; Καί ἐάν μὲν εἴπωσιν, ὅτι ἀποίητος ἐστι, τουτέστιν ἀγέννητος, ἐρωτήσομεν αὐτοὺς, ἐάν μέρος μὲν τῆς ὕλης ἐστὶν ὁ Θεός, ἕτερον δέ μέρος ὁ κόσμος ἐστίν; Ἐάν δέ ἀποκριθῶσιν, ὅτι ἡ ὕλη ἐποιήθη, ἀναμφιβόλως συνέπεια ἔσται, ὅτι οὗτος, ὃν ὁμολογοῦσι Θεόν, ἐποιήθη, ὅπερ βεβαίως οὔτε αὐτῶν οὔτε ἡμῶν ὁ λόγος παραδέχεται. Ἄλλ' ἐροῦσιν, ἀόρατός ἐστιν

50) Ἐφεσ. 6, 2-3.

51) Κολοσ. 1, 15.

ὁ Θεός. Καί τί ποιήσετε ὑμεῖς τότε; Ἐάν λέγητε, ὅτι ἀόρατός ἐστι φύσει, οὐδέ τῷ Σωτῆρι ὀφείλει, ἵνα ἡ ὁρατός. Ἐν τούτοις λέγεται, ὅτι καί ὁρᾶται ὁ Θεός Πατήρ τοῦ Χριστοῦ, ἐπειδή «ὁ ἑώρακώς ἐμέ ἑώρακε καί τόν Πατέρα»⁽⁵³⁾. Τοῦτο δέ βεβαίως σφόδρα δυσχεραίνει ὑμᾶς, ἀλλ' ὑφ' ἡμῶν ὀρθότερον νοεῖται οὐχί ἐν ἐννοίᾳ ὁράσεως, ἀλλά νοήσεως. Διότι ὁ νοήσας τόν Υἱόν νοεῖ καί τόν Πατέρα. Τοιουτοτρόπως, λοιπόν, καί ὁ Μωϋσῆς τόν Θεόν εἶδεν οὐχί ἐμβλέπων πρός αὐτόν διά τῶν σαρκικῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλά διά τῆς τῆς καρδίας ὁράσεως καί τῆς αἰσθήσεως τοῦ νοός νοῶν, καί τοῦτο δέ ἐν μέρει. Διότι πρόδηλόν ἐστι τό λεχθέν· «ὄψη τά ὀπίσω μου (τοῦ δόντος τῷ Μωϋσῇ τὰς ἐντολάς), τό δέ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοι»⁽⁵⁴⁾. Ταῦτα δέ βεβαίως νοητέα ἐν μυστικῇ ἐννοίᾳ, ἐν ἣ ἀρμόζει, ἵνα νοῶνται τά θεῖα ῥήματα, ἀπορρίπτομένων βεβαίως καί καταφρονουμένων τῶν γραωδῶν ἐκείνων μύθων, οἵτινες περί τῶν πρό καί μετά τόν Θεόν ὑπό τῶν ἀπείρων πλάττονται. Μηδεῖς δέ νομίση, ὅτι ἡμεῖς ἀσεβές τι ἐνοήσαμεν, εἰπόντες, ὅτι καί τῷ Σωτῆρι ἀόρατός ἐστιν ὁ Πατήρ, σκοπεῖτω δέ μᾶλλον κατά τί διακρινόμεθα ἀπό τῶν αἰρετικῶν, καθ' ὧν πολεμῶμεν. Διότι εἵπομεν, ὅτι ἕτερόν ἐστι τό ὁρᾶν καί ὁρᾶσθαι καί ἕτερον τό γινώσκειν καί γινώσκεσθαι, ἢ ἐπιγινώσκειν καί ἐπιγινώσκεσθαι. Τό ὁρᾶν καί ὁρᾶσθαι τοῖς σώμασιν ἰδιάζει. Τοῦτο δέ βεβαίως δέν δύναται, ἵνα προσαρμοσθῇ καλῶς ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ πρός ἀλλήλους σχέσει τοῦ Πατρός, τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Διότι ἡ φύσις τῆς Τριάδος ὑπερβάλλει τόν τρόπον τῆς ὁράσεως, καταλείπουσα τοῖς ἐν τῷ σώματι, τουτέστι πᾶσι τοῖς λοιποῖς κτίσμασι, τήν ιδιότητα τῆς πρός ἀλλήλους ἀμοιβαίας ὀψεως. Τῇ ἀσωμάτῳ δέ φύσει καί κυρίως νοεῖται οὐδέν ἕτερον ἀρμόζει ἢ τό γινώσκειν καί γινώσκεσθαι, ὡς καί ὁ Σωτήρ αὐτός δηλοῖ, λέγων· «Οὐδεῖς

«Ἐπολείπεται ἵνα ἡ ἀόρατος ὁ Θεός. Ἐάν δέ ἀόρατος φύσει ἡ, οὔτε τῷ Σωτῆρι ὁρατός ἐστι»⁽⁵²⁾.

52) Ἐκ τῆς πρός Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

53) Ἰωάν. 14, 9.

54) Ἐξόδ. 33, 23.

ἐπιγινώσκει τόν Υἱόν εἰμή ὁ Πατήρ, οὐδέ τόν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰμή ὁ Υἱός καί ὥ ἔάν βούληται ὁ Υἱός ἀποκαλύψαι»⁵⁵⁾. Σαφές, λοιπόν, ἐστίν, ὅτι οὐκ εἶπεν οὐδεὶς ἐώρακε τόν Πατέρα εἰμή ὁ Υἱός, ἀλλ' «οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τόν Πατέρα εἰμή ὁ Υἱός».

4. Ἄλλ' ἔάν αὐτοί διά τὰ λεγόμενα ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ὅτι ὀργίζεται ὁ Θεός, ἢ μεταμέλεται, ἢ ἕτερόν τι ἀνθρώπινον πάθος ἐν αὐτῷ δηλοῦται, νομίζουσιν, ὅτι παρέχεται ὕλη πρὸς ἀνασκευὴν ἡμῶν διαβεβαιούντων τελείως ἀπαθῆ τόν Θεόν καί ἐστερημένον πασῶν τούτων τῶν ἐπιθυμιῶν, ἡμεῖς ὀφείλομεν, ἵνα δείξωμεν αὐτοῖς, ὅτι καί ἐν ταῖς Εὐαγγελικαῖς παραβολαῖς ὑπάρχουσιν ὅμοια· ὡς ἐκεῖνο, ὅτι φυτεύσας τις ἄμπελον καί ἐκδούς αὐτήν γεωργοῖς, οἵτινες τοὺς πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλομένους ἐργάτας ἐφόνευσαν, καί τόν υἱόν τελευταῖον πρὸς αὐτοὺς σταλέντα ἀπέκτειναν, ὀργισθεὶς ἀφεῖλεν ἀπ' αὐτῶν τὴν ἄμπελον, καί τοὺς κακοὺς γεωργοὺς κακῶς ἀπώλεσε, καί τὴν ἄμπελον γεωργοῖς ἑτέροις ἐξέδοτο, οἵτινες καί ἀπέδωκαν αὐτῷ τόν καρπὸν ἐν ἰδίῳ καιρῷ⁵⁶⁾· καί ἐκεῖνο, ὅτι ὁ οἰκοδεσπότης ὁ πορευθεὶς ἵνα λάβῃ τό βασίλειον, τοὺς πολίτας ἐκείνους, οἵτινες ἀπέστειλαν πρέσβεις μετ' αὐτόν λέγοντες· «οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς»⁵⁷⁾, μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς βασιλείας ἐπανελθὼν, ὀργισθεὶς διατάσσει, ἵνα ἔμπροσθεν αὐτοῦ φονευθῶσι, καί τὴν πόλιν αὐτῶν πυρὶ καταναλίσκει. Ἄλλ' ἡμεῖς εἴτε ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ εἴτε ἐν τῇ Νέᾳ περὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ ἀναγινώσκοντες οὐ προσέχομεν πρὸς τὰ λεγόμενα κατὰ γράμμα, ἀλλ' ἀναζητοῦμεν ἐν τούτοις πνευματικόν νόημα, ἵνα οὕτω νοῶμεν, ὡς ἄξιον περὶ τοῦ Θεοῦ, ἵνα φρονῶμεν. Ὡς ὅτε ἐξηγούμεθα τοῦ δευτέρου Ψαλμοῦ τόν μικρόν ἐκεῖνον στίχον, ἐν ᾧ λέγεται· «τότε λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ καί ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταραξεί αὐτούς»⁵⁸⁾, ὡς ἡδυνάμεθα, κατὰ τὴν σμικρότητα τοῦ ἡμετέρου νοός, ἐδείξαμεν, πῶς οὗτος ὀφείλει, ἵνα νοηθῇ.

55) Ματθ. 11, 27.

56) Ματθ. κεφ. 20.

57) Λουκ. 19, 14.

58) Ψαλμ. 2, 5.

Κεφάλαιον V

Περί τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ

1. Ἐπειδὴ δέ τινες ταραττεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης ἐπενόησαν διαίρεσιν τινά, καθ' ἣν εἶπον, ὅτι ἕτερον μὲν τό δίκαιον ἕτερον δέ τό ἀγαθόν, καὶ τὴν διαίρεσιν ταύτην καὶ ἐν τῇ θεότητι μετεχειρίσθησαν βεβαιοῦντες, ὅτι ἀγαθὸς μὲν ἐστὶν ὁ Θεὸς ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐχὶ δέ καὶ δίκαιος, δίκαιος δέ ὁ τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν Θεός, οὐχὶ ὁμως καὶ ἀγαθός, θεωρῶ ἀναγκαῖον, ἵνα εἰς τό ζήτημα τοῦτο ὡς διὰ βραχυτάτων ἀπαντήσω. Νομίζουσιν οὗτοι, ὅτι ἡ ἀγαθότης τοιαύτη τις διάθεσις ἐστίν, ἣτις ὀφείλει ἵνα τοὺς πάντας εὖ ποιῇ καὶ ἀνάξιος ἢ ὁ εὐεργετούμενος, καὶ μὴ ἀξιῶται, ἵνα ταύτης τύχη. Ἀλλ' ὡς ἐγὼ νομίζω, οὐχὶ καλῶς χρῶνται τῷ ὀρισμῷ τούτῳ νομίζοντες, ὅτι οὐκ εὐεργετεῖται ἐκεῖνος, ὃς ἐπιβάλλεται αὐστηρόν τι ἢ λυπηρόν. Τὴν δέ δικαιοσύνην ἐνόμισαν τοιαύτην τινὰ διάθεσιν, ἣτις ἐκάστω κατ' ἀξίαν ἀπονέμει. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ πάλιν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἰδίου ὀρισμοῦ οὐχὶ ὀρθῶς ἐρμηνεύουσι. Διότι νομίζουσιν, ὅτι τό δίκαιον τοῖς μὲν κακοῖς κακὰ ποιεῖ, τοῖς δὲ ἀγαθοῖς ἀγαθὰ, ἀπαιτεῖται τουτέστι κατὰ τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, ὅπως ὁ δίκαιος τοῖς κακοῖς μὴ εὐμενῶς ἔχη, ἀλλ' οἰοεὶ ὑπὸ μίσους τινός φέρηται κατ' αὐτῶν. Καί ἐτι μὲν ἐκ τῶν Γραφῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης συναθροίζουσιν ἱστορίας τινάς, ἀναφερούσας λόγου χάριν περὶ τῶν ποινῶν τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ τῶν κατὰ τοῦτον ἀποθανόντων, ἢ περὶ τῆς τῶν Σοδόμων καὶ Γομόρων διὰ βροχῆς πυρός καὶ θείου ἐρημώσεως ἢ περὶ τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν πάντων διὰ τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὥστε οὐδεὶς τῶν ἐξ Αἰγύπτου ἀναχωρησάντων εἰσῆλθεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, πλὴν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Χάλεβ. Ἐκ δὲ τῆς Νέας Διαθήκης σωρεύουσι λόγια οἴκτου καὶ πραότητος, ἃ οἱ μαθηταὶ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διδάσκονται, καὶ ἐξ ὧν, κατὰ τό φαινόμενον, δέικνυται, ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν ἀγαθὸς πλὴν μόνου τοῦ Θεοῦ Πατρός. Καὶ διὰ τοῦτο ἐτόλμησαν, ἵνα ἀγαθὸν μόνον ἀποκαλέσωσι τὸν Πατέρα τοῦ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διακρίναντες ἀπὸ τούτου τὸν Θεόν τοῦ κόσμου, ὃν ἀρέσκει αὐτοῖς, ἵνα καλῶσι δίκαιον

καί οὐχί ἀγαθόν.

2. Παρά τούτων δ' ἐν πρώτοις, νομίζω, ὅτι τοῦτο πρέπει, ἵν' ἀπαιτήσωμεν, ἐάν κατὰ τόν ὅρισμόν αὐτῶν δύνανται, ἵνα ἀποδείξωσι δίκαιον τόν Δημιουργόν, τιμωροῦντα κατ' ἀξίαν, ἢ τοὺς ἀπολεσθέντας κατὰ τόν κατακλυσμόν ἢ τοὺς Σοδομίτας ἢ τοὺς ἐξ Αἰγύπτου ἀναχωρήσαντας, ἐν ᾧ ἡμεῖς βλέπομεν, ὅτι ἐνίοτε πολλῶ φαυλότερα καί ἐγκληματικώτερα ἀνομήματα διαπράττονται ἐκείνων, δι' ἃ οἱ ἀνωτέρω ῥηθέντες κατεστράφησαν, δέν βλέπομεν, ὅμως, ἕκαστον τῶν ἀμαρτανόντων, ἵν' ἀποτίῃ τήν ποινήν κατ' ἀξίαν. Μήπως θά εἴπωσιν, ὅτι ἐγένετο ἀγαθός εἴποτε δίκαιος ὢν; ἢ κάλλιον θά νομίσωσι τοῦτο, ὅτι δίκαιος μέν ἐστι νῦν, ἀλλά μεθ' ὑπομονῆς φέρει τὰ ἀνθρώπινα πλημμελήματα, τότε δέ οὐδέ δίκαιος ἦν, καταστρέφων τοὺς ἀθώους μικροὺς καί γαλακτιῶντας μετὰ τῶν ἀγρίων καί ἀσεβῶν γιγάντων; Ἀλλ' οὔτοι οὕτω φρονοῦσιν, ἐπειδὴ οὐδέν παρά τό γράμμα ἔμαθον, ἵνα ἀκούωσιν· ἄλλως δειξάτωσαν πῶς δίκαιόν ἐστι κατὰ γράμμα ἵνα εἰς τρίτην καί τετάρτην γενεάν ἀποδιδῶνται ἀμαρτίαι πατέρων ἐπὶ τέκνα, καί εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν υἱῶν αὐτῶν μετ' αὐτούς⁽⁵⁹⁾. Ὑφ' ἡμῶν δέ τὰ τοιαῦτα δέν νοοῦνται κατὰ γράμμα, ἀλλ' ὥς ὁ Ἰεζεκιήλ⁽⁶⁰⁾ ἐδίδασκε παραβολήν ταῦτα καλέσας, ἀναζητοῦμεν τί κατὰ βάθος σημαίνει αὕτη ἡ παραβολή. Ἀλλ' ὀφείλουσι προσέτι, ἵνα ἀποδείξωσι τίνι τρόπῳ δίκαιός ἐστι, καί κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ ἀπονέμει ὁ τιμωρῶν τοὺς ἐπιγείους καί τόν διάβολον, οὐδέν ἀξιόποινον διαπραξαμένους. Διότι δέν ἠδύναντο, (ὄντες κατ' αὐτούς φύσεως πονηρᾶς καί διεφθαρμένης), ἵνα πράξωσιν ἀγαθόν τι. Ὡστε ἐνταῦθα ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν αἵρετικῶν δημιουργός ἢ κριτής, φαίνεται μᾶλλον κριτής τῶν φύσεων ἢ τῶν ἔργων, ἐπειδὴ, ἐάν ἡ κακὴ φύσις δέν δύναται, ἵνα ποιῇ ἀγαθὰ, οὐδέ ἡ ἀγαθὴ δύναται κακά. Εἴτα, ἐάν οὗτος, ὃν ἀγαθόν λέγουσι, πρὸς πάντας ἀγαθός ἐστιν, ἀναμφιβόλως καί πρὸς τοὺς ἀπολλυμένους ἀγαθός ἐστι· καί πῶς δέν σώζει αὐτούς; Ἐάν δέν θέλῃ, οὐκ ἔστιν ἤδη ἀγαθός· ἐάν θέλῃ, καί δέν δύναται, παντοδύναμος

59) Δευτ. 5, 9.

60) Ἰεζ. 18, 3.

οὐκ ἔστιν. Ἀκουσάτωσαν δὲ κάλλιον, ὅτι ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις⁶¹⁾ ὁ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πῦρ παρασκευάζει τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Καί τινι τρόπῳ τὸ καὶ ποινικὸν καὶ θλιβερόν τοῦτο ἔργον φανήσεται κατ' αὐτούς τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ὄν; Ἀλλὰ καὶ αὐτός ὁ Σωτὴρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις μαρτυρεῖ καὶ λέγει, «ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγενήθησαν αἱ δυνάμεις αἱ γινόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν»⁶²⁾. Ὅτε δὲ προσήγγισε πλησιαίτατα ταῖς πόλεσι ταύταις, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὰ ὅρια αὐτῶν, διατί, ἐρωτῶ, ἀποκλίνει, ἵνα εἰσέλθῃ εἰς τὰς πόλεις ταύτας καὶ παράσχη εἰς αὐτάς πληθύν σημείων καὶ θαυμάτων, ἀφοῦ ἦτο βέβαιον, ὅτι αὗται ἔμελλον ἵνα μετανοήσωσιν ἐπὶ ταῖς πράξεσι ταύταις ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ; Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο οὐ ποιεῖ, ἀναμφιβόλως τῇ ἀπώλειᾳ ταύτας ἐγκατέλιπεν, ἅς αὐτὴ ἡ Εὐαγγελικὴ διήγησις παρίστησιν οὐχὶ κακῆς καὶ ἀπολωλυίας φύσεως οὔσας, δεικνύουσα, ὅτι αὗται ἠδύναντο, ἵνα μετανοήσωσιν. Ἀλλ' οὐχ ἥττον καὶ ἐν τινι τοῦ Εὐαγγελίου παραβολῇ εἰσελθὼν ὁ βασιλεὺς, ἵνα ἴδῃ τοὺς κλητοὺς ἀνακειμένους, εἶδε τινα οὐχὶ ἐνδεδυμένον ἔσθῃτι γάμου καὶ λέγει αὐτῷ· «Ἐταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις· δῆσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας ἄρατε αὐτόν καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον»⁶³⁾. Εἰπάτωσαν ἡμῖν τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς, ὅστις εἰσῆλθεν, ἵνα ἴδῃ τοὺς ἀνακειμένους, καὶ εὐρών μεταξύ τούτων τινὰ ἐν ῥυπαρᾷ ἔσθῃτι, διατάσσει, ἵνα οὗτος δεδεμένος ὑπὸ τῶν διακόνων αὐτοῦ εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον ἐμβληθῇ; Ἀράγε ἐστὶν ἐκεῖνος, ὃν δίκαιον καλοῦσιν; Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ διέταξεν, ἵνα ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ προσκληθῶσι, δὲν διέταξε δὲ τοὺς διακόνους αὐτοῦ, ἵνα ἐρωτῶσι τὴν ἀξίαν αὐτῶν; Διὰ τούτου δὲ βεβαίως δηλοῦται διάθεσις οὐχὶ δικαίου τινός, ὡς οὗτοι λέγουσι, καὶ κατ' ἀξίαν ἀπονέμοντος, ἀλλὰ διάθεσις ἀδιακρίτου ἀγάπης πρὸς πάντας. Ἐάν δὲ ἀνάγκη ἐστίν, ἵνα τοῦτο νοηθῇ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἢ περὶ τοῦ Χρι-

61) Ματθ. 25, 41.

62) Ματθ. 11, 21.

63) Ματθ. 22, 12-13.

στοῦ, ἡ περί τοῦ Πατρὸς τοῦ Χριστοῦ, τότε κατὰ τί τοῦτο ἐστὶ διάφορον ἐκείνου, δι' ὅπερ τὴν δικαίαν τοῦ Θεοῦ κρίσιν προσβάλλουσι, μᾶλλον δὲ τί ἐστὶν, ὅπερ ἐν τῷ Θεῷ τοῦ Νόμου καταδικάζουσιν, ἀφοῦ παρόμοιον ἐποίησεν ὁ ἀγαθὸς Θεός, διατάξας, ἵνα ὁ προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν σταλέντων δούλων, ἵνα καλέσωσι δικαίους καὶ ἀγαθοὺς, ἔνεκα ῥυπαρᾶς ἐσθῆτος δεδεμένος χερσὶ καὶ ποσὶν εἰς τό σκότος τό ἐξώτερον κατακρημνισθῇ;

3. Καὶ ταῦτα μὲν, ἃ ἐκ τοῦ κύρους τῶν Γραφῶν παρελάβομεν, ἀρκοῦσι πρὸς ἀνασκευὴν τῶν ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν συνήθως προτεινομένων. Δέν θά φανῇ, ὅμως, ἄτοπον, ἐάν καὶ ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ ὀλίγα τινὰ πρὸς αὐτοὺς διαλεχθῶμεν. Ἐρωτῶμεν, λοιπόν, αὐτοὺς, ἐάν ἔμαθον, τί παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀρετὴ καὶ κακία θεωρεῖται, καὶ ἐάν πρέπη ἵνα ἀποδιδῶμεν ἀρετὰς τῷ Θεῷ, ἢ, ὡς αὐτοὶ νομίζουν, ἀμφοτέροις τούτοις τοῖς Θεοῖς; Ἀποκριθῆτωσαν προσέτι εἰς τοῦτο, ἐάν θεωρῶσιν ἀρετὴν τινα τὴν ἀγαθότητα, (ὅπερ ἀναμφιβόλως, νομίζω, ὁμολογήσουσι), τί καὶ περί τῆς δικαιοσύνης λέγουσιν; Οὐδέποτε βεβαίως, νομίζω, ἀφρονήσουσι τοσοῦτον, ὥστε ν' ἀρνηθῶσιν, ὅτι ἡ δικαιοσύνη ἐστὶν ἀρετὴ. Ἀλλ' ἐάν ἀγαθὸν τί ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ἡ δὲ δικαιοσύνη ἀρετὴ ἐστὶν, ἀναμφιβόλως ἡ δικαιοσύνη ἀγαθὸν τί ἐστὶν. Ἐάν δὲ εἴπωσιν, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀγαθὸν τι ἡ δικαιοσύνη, μένει ἵνα ἢ κακὸν τι ἢ ἀδιάφορον. Καὶ ἐάν μὲν εἴπωσιν, ὅτι ἐστὶ κακὸν ἡ δικαιοσύνη, νομίζω ἀνάρμοστον ἵνα ἀποκριθῶ. Διότι θά φανῶ, ὅτι ἀπαντῶ εἴτε εἰς λόγους παράφρονας εἴτε εἰς ἀνθρώπους τεταραγμένους τὸν νοῦν. Διότι τίνι τρόπῳ ἐστὶ κακὸν ἐκεῖνο, ὅπερ τοῖς ἀγαθοῖς δύναται ἵν' ἀπονέμη ἀγαθὰ, ὡς καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσιν; Ἐάν δὲ ἀδιάφορον καλέσωσι ταύτην, ἔπεται, ὅτι, ὡς ἡ δικαιοσύνη ἀδιάφορός ἐστι, καὶ ἡ νηφαλιότης καὶ ἡ σύνεσις καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ ἀδιάφοροι θεωρηθήσονται. Καὶ τότε τί ἀπαντήσομεν τῷ Παύλῳ, λέγοντι· «εἴ τις ἀρετὴ καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε· ἃ καὶ ἐμάθετε καὶ παρελάβετε καὶ ἠκούσατε καὶ εἶδετε ἐν ἐμοί»⁶⁴); Μαθέτωσαν, λοιπόν, ἐρευνῶντες τὰς θείας Γραφάς, τίνες εἰσὶν αἱ ἐπὶ μέρους ἀρεταί, καὶ μὴ ἐκφευγέτωσαν εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ λέγουσιν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐκεῖνος, ὅστις κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ ἀπονέμει, ἐκ μίσους πρὸς

64) Φιλιπ. 4, 8-9.

τά κακά ἀπονέμει τοῖς κακοῖς κακά, καί οὐχί διότι δέονται θεραπείας δι' αὐστηροτέρων φαρμάκων ἐκεῖνοι, οἵτινες ἥμαρτον, καί ὅτι τούτου ἕνεκα παρέχει τούτοις ὅσα ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸς διόρθωσιν ἐμβάλλουσι τὴν αἴσθησιν πόνου. Δέν ἀναγινώσκουσι τί γέγραπται περὶ τῆς ἐλπίδος ἐκείνων, οἵτινες ἐν τῷ κατακλυσμῷ κατεστράφησαν, περὶ ἧς αὐτός ὁ Πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ οὕτω λέγει· «Ὅτι Χριστὸς ἐθανατώθη μὲν σαρκί, ἐζωοποιήθη δέ πνεύματι· ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεῖς ἐκήρυξεν, ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἀπεξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι, τουτέστιν ὀκτώ ψυχαί, διεσώθησαν δι' ὕδατος· ὁ ἀντίτυπον νῦν καὶ ἡμᾶς σώζει βάπτισμα»⁽⁶⁵⁾. Ὡς πρὸς τὰ Σόδομα δέ καὶ Γόμορα, εἰπάτωσαν ἡμῖν, ἐάν πιστεύωσιν, ὅτι εἰσὶ λόγοι προφητικοὶ τοῦ Θεοῦ Δημιουργοῦ, ἐκείνου δῆλον ὅτι, ὅστις, ὡς λέγεται (ἐν τῇ Γραφῇ), ἔβρεξεν ἐπ' αὐτὰ βροχὴν πυρός καὶ θείου. Τί δέ λέγει περὶ αὐτῶν ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ; «Ἀποκατασταθήσονται», λέγει, «Σόδομα εἰς τό ἀρχαῖον»⁽⁶⁶⁾. Τί, λοιπόν, τιμωρῶν τοὺς ἀξίους ποινῆς δέν τιμωρεῖ αὐτούς χάριν τοῦ ἀγαθοῦ; Ὁ αὐτός καὶ πρὸς τὴν Χαλδαίαν λέγει· «Ἔχεις ἄνθρακας πυρός, κάθισαι ἐπ' αὐτούς· οὗτοι ἔσονται σοι βοήθεια»⁽⁶⁷⁾. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀποθανόντων ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀκουσάτωσαν τί ἐν τῷ 77ῳ Ψαλμῷ, ὅστις τῷ Ἀσάφ ἐπιγράφεται, λέγεται· «Ὅταν ἀπέκτεινεν αὐτούς, ἐξεζήτουν αὐτόν»⁽⁶⁸⁾. Δέν λέγει ἄλλων φονευομένων ἄλλοι ἐζήτουν αὐτόν, ἀλλὰ λέγει, ὅτι τῶν φονευομένων ὁ θάνατος τοιοῦτος ἦν, ὥστε ἀποθανόντες τὸν Θεόν ἐζήτουν. Ἐκ τούτων δ' ἀπάντων γνωστόν γίγνεται, ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτός δίκαιος καὶ ἀγαθός ἐστιν ὁ Θεός τοῦ Νόμου καὶ τῶν Εὐαγγελίων, καὶ εὐεργετεῖ μὲν μετὰ δικαιοσύνης, τιμωρεῖ δέ μετ' ἀγαθότητος· διότι οὔτε ἡ ἀγαθότης ἄνευ τῆς δικαιοσύνης, οὔτε ἡ δικαιοσύνη ἄνευ τῆς ἀγαθότητος δύναται, ἵνα δεικνύῃ τὴν ἀξίαν τῆς θείας φύσεως. Προσθήσομεν ἔτι καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ αἱ πανουργίαι αὐτῶν ἀναγκάζουσιν ἡ-

65) Α' Πέτρ. 3, 18-21.

66) Ἰεζ. 16, 35.

67) Ἠσ. 47, 14-15.

68) Ψαλμ. 77, 34.

μᾶς. Ἐάν ἕτερόν ἐστι τό δίκαιον παρά τό ἀγαθόν, ἐπειδή τῷ ἀγαθῷ τό κακόν ἐναντίον ἐστί, καί τῷ δικαίῳ τό ἄδικον, ἀναμφιβόλως καί τό ἄδικον ἕτερον παρά τό κακόν ἐσται· καί ὡς ὁ δίκαιος παρ' ὑμῖν οὐκ ἔστιν ἀγαθός, οὕτως οὐδ' ὁ ἄδικος ἔσται κακός· καί τἀνάπαλιν ὡς ὁ ἀγαθός οὐκ ἔστι δίκαιος, οὕτω καί ὁ κακός οὐκ ἔσται ἄδικος. Τίτι δέ δέν φαίνεται ἄτοπον, ἵνα τῷ ἀγαθῷ μέν Θεῷ ἡ ἐναντίος ὁ κακός, τῷ δέ δικαίῳ Θεῷ, ὃν χείρονα τοῦ ἀγαθοῦ λέγουσιν, οὐδεὶς ἡ ἐναντίος; Διότι ὡς ἐστίν ὁ Σατανᾶς καλούμενος κακός, οὐκ ἔστι καί ἄλλος τις λεγόμενος ἄδικος. Τί, λοιπόν, συμβαίνει; Ἀκυροῦμεν ὅσα ὑποστηρίζομεν. Διότι δέν δύνανται, ἵνα εἴπωσιν, ὅτι ὁ κακός οὐκ ἔστι καί ἄδικος, καί ὁ ἄδικος κακός. Ἐάν δέ ἐν τοῖς ἐναντίοις τούτοις ἀχωρίστως συνδέεται ἡ τῷ κακῷ ἡ ἀδικία, ἡ τῇ ἀδικίᾳ τό κακόν, ἀναμφιβόλως καί ὁ ἀγαθός ἀχώριστος ἔσται τοῦ δικαίου καί ὁ δίκαιος τοῦ ἀγαθοῦ. Ὡστε, ὥσπερ μίαν καί τήν αὐτήν κακίαν λέγομεν, τήν κακίαν τῆς πονηρίας καί τῆς ἀδικίας, οὕτω καί τήν ἀρετήν τῆς ἀγαθότητος καί δικαιοσύνης μίαν καί τήν αὐτήν ἀρετήν νά θεωρῶμεν.

4. Ἄλλ' οὗτοι προσκαλοῦσι πάλιν ἡμᾶς εἰς τούς λόγους τῆς Γραφῆς, προβαλλόμενοι τό σπουδαιότατον ἐκεῖνο ζήτημα αὐτῶν. Λέγουσι δηλ.: Γέγραπται, ὅτι «οὐ δύναται δένδρον σαπρόν (πονηρόν) καρπούς καλούς ποιεῖν· ἐκ γάρ τοῦ καρποῦ τό δένδρον γινώσκεται»⁶⁹⁾. Τί, λοιπόν, λέγουσιν; Οἶον δένδρον ἐστίν ὁ νόμος, ἐκ τῶν καρπῶν αὐτοῦ, τουτέστιν ἐκ τῶν λόγων τῶν ἐντολῶν, δηλοῦται. Διότι, ἐάν ἀγαθός εὐρίσκεται ὁ νόμος, πρέπει, ἀναμφιβόλως, ἵνα πιστεύσωμεν, ὅτι καί ὁ δούς αὐτόν Θεός ἀγαθός ἐστίν, ἐάν δέ δίκαιος μᾶλλον ἢ ἀγαθός, θεωρητέος καί ὁ νομοδότης Θεός δίκαιος. Ὁ Ἀπ. Παῦλος ἀπεριφράστως λέγει· «Ὁ μέν νόμος ἀγαθός, καί ἡ ἐντολή ἀγία καί δικαία καί ἀγαθή»⁷⁰⁾. Ὅθεν δῆλόν ἐστιν, ὅτι ὁ Παῦλος δέν ἐδιδάχθη τά γράμματα τούτων, οἵτινες τό δίκαιον ἀπό τοῦ ἀγαθοῦ χωρίζουσιν, ἀλλά παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπαιδεύθη, καί ὑπό τοῦ Πνεύματος ἐφωτίσθη τοῦ Θεοῦ ἐκείνου, ὅστις ὁμοῦ καί ἅγιος καί ἀγαθός καί δίκαιός ἐστι, διά τοῦ Πνεύματος τοῦ ὁποίου

69) Ματθ. 7, 18. 12, 33.

70) Ῥωμ. 7, 12.

λαλῶν, ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἐντολή τοῦ νόμου ἀγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή ἐστίν. Καί ἵνα σαφέστερον δείξη, ὅτι ἀγαθότης μᾶλλον ἢ δικαιοσύνη καὶ ἀγιότης ἔνεστιν ἐν τῇ ἐντολῇ, ἐπαναλαβὼν τὴν φράσιν ἀντί τῶν τριῶν τούτων μόνην προὑβάλλετο τὴν ἀγαθότητα λέγων· «τό οὖν ἀγαθὸν ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο»⁷¹⁾. Γινώσκων, ὅτι ἡ ἀγαθότης ἀποτελεῖ γένος τῶν ἀρετῶν, ἡ δὲ δικαιοσύνη ἢ ἀγιότης εἶδη τοῦ γένους, ἀφ' οὗ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἶπε γένος ὁμοῦ καὶ εἶδη, ἐπαναλαβὼν τὴν φράσιν εἰς μόνον τό γένος ἐπιστρέφει. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις: «Ἡ ἁμαρτία», λέγει, «διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργάζεται θάνατον»⁷²⁾, ἐν ᾧ κατακλείει διὰ τοῦ γένους ὅ,τι ἀνωτέρω διὰ τῶν εἰδῶν ἐξέθηκεν. Οὕτω νοητέον καὶ τό λεχθέν· «Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθά, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά»⁷³⁾. Ἐνταῦθα ὁ Σωτὴρ ἔλαβε τὰς γενικὰς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ δεικνύς ἀναμφιβόλως, ὅτι ἐν τῷ ἀγαθῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶ καὶ δικαιοσύνη καὶ νηφαλιότης καὶ σύνεσις καὶ εὐσέβεια, καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται ἵνα λεχθῇ ἀγαθὸν εἶτε θεωρηθῇ. Ὁμοίως καὶ κακὸν ἄνθρωπον εἶπε τὸν ὄντα ἀναμφιβόλως ἄδικον καὶ ἀκάθαρτον καὶ ἀσεβῆ, καὶ πάντα ὅσα κατὰ μέρος τὸν κακὸν ἄνθρωπον ἀτιμάζουσι. Διότι, ὥς οὐδεὶς νομίζει ἄνθρωπὸν τινα κακὸν ἄνευ τῶν κακῶν τούτων, οὐδὲ δύναται τις, ἵνα ἢ κακός, οὕτω καὶ ἄνευ τῶν ἀρετῶν ἐκείνων οὐδεὶς βεβαίως ἀγαθὸς θεωρηθήσεται. Ὑπολείπεται ἔτι καὶ τοῦτο τούτοις, ὅπερ θεωροῦσιν ὥς ἀσπίδα τινὰ κυρίως δοθεῖσαν αὐτοῖς, ὅπερ εἶπεν ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· «Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς Πατὴρ»⁷⁴⁾. Λέγουσιν οὗτοι, ὅτι τοῦτό ἐστιν ὄνομα ἴδιον τοῦ Πατρὸς τοῦ Χριστοῦ, ὅστις ὅμως ἄλλος ἐστὶν ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, εἰς ὃν οὐδαμῶς τὴν ὀνομασίαν τῆς ἀγαθότητος ἀπέδωκεν. Ἰδωμεν, λοιπόν, ἐάν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ὁ Θεὸς τῶν Προφητῶν καὶ Δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ Νομοθέτης δέν λέγεται ἀγαθός. Καὶ τί ἐστὶ τό ἐν τοῖς Ψαλμοῖς λεγόμενον· «ὥς ἀγαθός

71) Ῥωμ. 7, 13.

72) Αὐτόθι.

73) Ματθ. 12, 35.

74) Λουκ. 18, 19.

τῷ Ἰσραήλ ὁ Θεός τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ»⁽⁷⁵⁾, καί «εἰπάτω δὴ οἶκος Ἰσραήλ ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τόν αἰῶνα τό ἔλεος αὐτοῦ»⁽⁷⁶⁾; Καί ἐν τοῖς Θρήνοις τοῦ Ἱερεμίου γέγραπται· «Ἀγαθός Κύριος τοῖς ὑπομένουσιν αὐτόν, ψυχῇ ἢ ζητήσῃ αὐτόν ἀγαθόν»⁽⁷⁷⁾. Ὡς, λοιπόν, πολλάκις ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ὁ Θεός λέγεται ἀγαθός, οὕτω καί δίκαιος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις καλεῖται ὁ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὕτως ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ αὐτός ὁ Κύριος ἡμῶν παρακαλῶν τόν Πατέρα, λέγει· «Πάτερ δίκαιε, καί ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω»⁽⁷⁸⁾. Ἴνα δέ μή εἴπωσιν ἔτι, ὅτι διὰ τήν τῆς σαρκὸς πρόσληψιν ἐκάλει τόν Δημιουργόν τοῦ κόσμου Πατέρα, καί αὐτόν δίκαιον ὠνόμαζε, κωλύοντα ὑπό τοῦ ἐπομένου λόγου· «καί ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω»⁽⁷⁹⁾. Διότι κατ' αὐτούς μόνον τόν ἀγαθόν Θεόν ὁ κόσμος ἄγνοεῖ, τόν δέ Δημιουργόν αὐτοῦ τελείως γινώσκει, ὥς αὐτός ὁ Κύριος εἶπεν, ὅτι ὁ κόσμος ἀγαπᾷ τό ἴδιον. Προφανῶς, λοιπόν, ὁ Θεός, ὃν θεωροῦσιν ἀγαθόν, λέγεται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δίκαιος. Ἐν σχολῇ δέ ἔσται δυνατόν, ἵνα πλείονας μαρτυρίας συλλέξωμεν ἐκ τῆς Νέας Διαθήκης, ἐν αἷς ὁ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καλεῖται δίκαιος, καί ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν αἷς ὁ Δημιουργός τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς καλεῖται ἀγαθός, ἵνα ἴσως διὰ πλείονων μαρτυριῶν ἐλεγχθέντες οἱ αἰρετικοί αἰσχυνθῶσί ποτε.

Κεφάλαιον VI

Περί τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ

1. Διεξελθόντες ταῦτα, καιρός ἤδη ἐστίν, ἵνα ἀναλάβωμεν τόν περί τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Κυρίου καί Σωτῆρος ἡμῶν λόγον, πῶς δηλονότι καί διατί ἐνηνθρώπησε. Διά τῶν σμικρῶν ἡμῶν δυνάμεων ἐξετάσαντες τήν θεῖαν φύσιν ἐκ τῶν ἔργων

75) Ψαλμ. 72, 1.

76) Ψαλμ. 117, 2.

77) Θρ. Ἱερ. 3, 25.

78) Ἰωάν. 17, 25.

79) Αὐτόθι.

αὐτῆς μᾶλλον, ἢ ἐκ τῆς τοῦ ἡμετέρου νοός θεωρίας, ρίψαντες προσέτι βλέμμα καί εἰς τὰ ὁρατά αὐτοῦ κτίσματα, πρὸς δέ τὰ ἀόρατα τῇ πίστει θεωρήσαντες, ὡς ἀδυνατούσης τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας ἵνα πάντα εἴτε διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἴδῃ, εἴτε διὰ τοῦ λόγου κατανοήσῃ, διότι ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι ἐσμεν τό ἀδυνατώτερον καὶ ἀσθενέστερον ἐκ πάντων τῶν λογικῶν ὄντων ζῶον, κρειπτόνων ὄντων τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἢ ὑπὲρ τοὺς οὐρανοὺς ὄντων, μένει ἔτι ἵνα ζητήσωμεν μεταξύ πάντων τούτων τῶν κτισμάτων καὶ τοῦ Θεοῦ τό μέσον, τουτέστι τόν μεσίτην, ὃν ὁ Ἀπ. Παῦλος κηρύττει πρωτότοκον πάσης κτίσεως. Ἡμεῖς βλέποντες τὰ περὶ τοῦ μεγαλείου αὐτοῦ ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς λεγόμενα, παρατηροῦμεν, ὅτι «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ πρωτότοκος πάσης κτίσεως», λέγεται· ὅτι «ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατά καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἐκτισται· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν»⁽⁸⁰⁾, ὃς ἐστι κεφαλὴ πάντων, μόνος ἔχων κεφαλὴν τόν Θεόν Πατέρα. Διότι γέγραπται· «κεφαλὴ δέ Χριστοῦ ὁ Θεός»⁽⁸¹⁾. Παρατηροῦμεν ἔτι, ὅτι γέγραπται· «οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τόν Υἱόν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐδέ τόν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰμὴ ὁ Υἱός»⁽⁸²⁾. Διότι τίς δύναται, ἵνα γνῶ τί ἐστίν ἡ Σοφία πλὴν τοῦ γεννήσαντος αὐτήν; ἢ τίς τέλειος γινώσκει τί ἐστίν ἡ ἀλήθεια πλὴν τοῦ Πατρός τῆς ἀληθείας; τίς ἀκριβῶς δύναται, ἵνα ἐρευνήσῃ ἅπασαν τοῦ θεοῦ Λόγου τὴν φύσιν, καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἡ τις ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἐκτός μόνου τοῦ Θεοῦ, παρ' ᾧ ἦν ὁ Λόγος; Ὡς βέβαιον θεωροῦμεν, ὅτι τόν Λόγον τοῦτον, τὴν Σοφίαν ταύτην, τὴν ἀληθεῖαν ταύτην, οὐδεὶς ἄλλος εἰμὴ μόνος ὁ Πατήρ γινώσκει, περὶ οὗ γέγραπται· «οὐδέ αὐτόν οἶμαι τόν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία»⁽⁸³⁾, περὶ τῆς δόξης δῆλον ὅτι καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Διότι ἀδύνατόν ἐστιν, ἵνα διὰ τῶν γραμμάτων παραστήσωμεν τὰ ἀφορῶντα τὴν δό-

80) Κολοσ. 1, 15-17.

81) Α' Κορ. 11, 3.

82) Ματθ. 11, 27.

83) Ἰωάν. 21, 25.

ξαν τοῦ Σωτῆρος. Τοσαῦτα, λοιπόν, καί τηλικάῦτα περί τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ θεωρήσαντες, μετά μεγίστου θαυμασμοῦ ἐκπληττόμεθα, ὅτι ἡ ὑπερέχουσα πάντων αὕτη φύσις κενώσασα ἑαυτήν ἐκ τοῦ μεγαλείου αὐτῆς ἐνηνθρώπησε καί ἐν ἀνθρώποις ἀνестράφη, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπιχυθεῖσα τοῖς χεῖλεσιν αὐτοῦ χάρις καί ὡς μαρτυρίαν αὐτῷ ἔδωκεν ὁ Πατήρ ὁ οὐράνιος, καί ὡς βεβαιοῦται καί διὰ σημείων καί θαυμάτων διαφορῶν καί δυνάμεων ὑπ' αὐτοῦ γενομένων. Οὗτος καί πρό τῆς ἐν τῷ σώματι παρουσίας αὐτοῦ ταύτης ἔστειλε τοὺς Προφῆτας προδρόμους αὐτοῦ καί ἀγγέλους τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ. Μετά δέ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ εἰς οὐρανούς ἀπέστειλε τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους, ἄνδρας ἐμπεπλησμένους τῆς δυνάμεως τῆς θεότητος αὐτοῦ, παραλαβὼν αὐτοὺς εἴτε ἐκ τῶν τελωνῶν εἴτε ἐκ τῶν ἀλιέων ἀπείρους καί ἀγραμμάτους, εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην, ἵνα ἐκ παντός γένους καί πάντων τῶν λαῶν δῆμον εὐσεβῶν πιστευόντων εἰς Ἐαυτὸν συλλέξωσιν.

2. Ἄλλ' ἐξ ἀπάντων τῶν περί αὐτοῦ θαυμάτων καί μεγάλων ἔργων ὑπερβάλλει τελείως τὸν θαυμασμόν τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, οὐδέ δύναται ἡ ἀδυναμία τῆς θνητῆς διανοίας, ἵνα περιλάβῃ καί κατανοήσῃ τίνι τρόπῳ πιστευτέον, ὅτι ἡ τοσαύτη ἐκείνη δύναμις τοῦ θείου μεγαλείου, αὐτός ἐκεῖνος ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς καί αὐτὴ ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς ἐδημιουργήθησαν τὰ πάντα, ὁρατὰ καί ἀόρατα, ὑπῆρξεν ἐν περιγραφῇ ἀνθρώπου ἐν Ἰουδαίᾳ ἐπιφανέντος· ὅτι ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν εἰς μήτραν γυναικός, καί ἐγεννήθη μικρός, καί ἐκλαυθμήριζεν, ὡς τὰ κλαίοντα βρέφη· πρὸς δέ, ὅτι ἐν τῷ θανάτῳ ἐταράχθη, ὡς καί αὐτός ὁμολογεῖ, λέγων· «περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου»⁽⁸⁴⁾· καί τελευταῖον ὅτι ἤχθη μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀτιμοτάτου θεωρουμένου, παρὰ δέ τοῦτο μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέστη. Ἐπειδὴ, λοιπόν, βλέπομεν ἐν αὐτῷ ἀνθρώπινά τινα, κατ' οὐδέν διαφέροντα ἀπὸ τῆς κοινῆς τῶν θνητῶν ἀσθενείας, τινὰ δέ θεῖα οὐδενὶ ἄλλῳ, ἢ ἐκείνῃ τῇ πρώτῃ καί ἀρρήτῳ φύσει τῆς θεότητος συνάδοντα, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διὰ τοῦτο δυσχεραίνει, καί ἀγνοεῖ, ὑπὸ τοῦ θάμβους τοσούτου θαυμασμοῦ πληγεῖς, ποῦ νὰ κλίνη, τίνος νὰ ἔχηται,

84) Ματθ. 26, 38.

ποῦ νά τραπῇ; Ἐάν νοῇ αὐτόν Θεόν (θνητόν αὐτόν βλέπει, ἐάν νομίζῃ, ὅτι ἐστὶν ἄνθρωπος), θεωρεῖ αὐτόν νικητὴν τοῦ θανάτου, ἐπιστρέφοντα μετὰ λείας ἐκ τῶν νεκρῶν. Διό μετὰ παντός φόβου καὶ δέους δέον ἵνα ἐξετάσωμεν, ἵνα ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀμφοτέραι αἱ φύσεις ἀληθεῖς ὑποδειχθῶσιν, οὕτως ὥστε μήτε ἀνάξιόν τι καὶ ἀπρεπές ἐν τῇ θείᾳ καὶ ἀρρήτῳ οὐσίᾳ νά νοῇται, μήτε πάλιν νά νομίζωνται αἱ πράξεις αὐτοῦ ψευδεῖς, φανταστικάί εἰκόνες. Τό προβαλέσθαι δέ ταῦτα εἰς τὰ ἀνθρώπινα ὧτα, καὶ διὰ λόγου ἐξηγήσασθαι ὑπερβαίνει πολλῶ τὰς δυνάμεις τῆς ἀξίας ἡμῶν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου. Νομίζω δέ, ὅτι καὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ὑπερβαίνει τό μέτρον τῶν δυνάμεων, ἴσως δέ καὶ ὅλης τῆς κτίσεως τῶν οὐρανίων δυνάμεων ὑπερτέρα ἐστὶν ἡ τοῦ μυστηρίου τούτου ἐξήγησις. Περί τούτου δ' ἡμεῖς οὐχὶ ὑπὸ προπετείας τινός, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ σειρά, προβαλλόμεθα διὰ βραχυτάτων μᾶλλον τὰ ἐν τῇ πίστει ἡμῶν περιεχόμενα ἢ τὰς οἰκείας τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ ἀποδείξεις, ἐξ ἑαυτῶν δέ μᾶλλον ὑποθέσεις ἰδίας ἢ σαφεῖς τινὰς βεβαιώσεις εἰς μέσον προσάγοντες.

3. Ὁ Μονογενής, λοιπόν, τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένοντο ὁρατά τε καὶ ἀόρατα, ὡς ἡ ἐν τοῖς ἀνωτέρω διάσκεψις ἔδειξε, κατὰ τὴν Γραφὴν οὐ μόνον ἐποίησε τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ ἅ ἐποίησεν ἀγαπᾷ. Διό ὢν αὐτός ἀόρατος εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ μετοχὴν ἰδίαν ἀοράτως παρέσχε πᾶσι τοῖς λογικοῖς κτίσμασιν οὕτως, ὥστε τοσοῦτον αὐτοῦ ἕκαστος μετέσχε, καθ' ὅσον πρὸς αὐτόν συνδέεται διὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀγάπης. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἔνεκα τοῦ αὐτεξουσίου ἀνεφύη ποικιλία καὶ διαφορά ἐν μιᾷ ἐκάστη τῶν ψυχῶν, ὥστε ἡ μὲν ὑπὸ θερμότερας ἢ δέ ὑπὸ σμικροτέρας καὶ ἀσθενεστέρας ἀγάπης πρὸς τὸν Δημιουργόν αὐτῆς κατείχετο, ἡ ψυχὴ ἐκείνη, περὶ ἧς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, ὅτι «οὐδεὶς αἶρει ἀπ' ἐμοῦ τὴν ψυχὴν μου»⁸⁵⁾, ἀπ' ἀρχῆς τῆς κτίσεως καὶ ἐφεξῆς ἀχωρίστως καὶ ἀδιασπᾶστως προσκεκολλημένη αὐτῷ, τῇ Σοφίᾳ καὶ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀληθείᾳ καὶ φωτὶ ἀληθεῖ, καὶ ὅλη ὅλον ἀναλαβοῦσα καὶ εἰς τό φῶς αὐτοῦ καὶ τὴν λάμψιν εἰσελθοῦσα ἐγένετο μετ' αὐτοῦ ἐν κυρίως

85) Ἰωάν. 10, 18.

πνεῦμα, ὡς καί ὁ Ἀπόστολος τοῖς ὀφείλουσιν, ἵνα μιμῶνται αὐτόν, ὑπισχνεῖται, ὅτι «ὁ κολλῶμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύμα ἔστι»⁸⁶). Διὰ ταύτης, λοιπόν, τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς μεταξύ Θεοῦ καί σαρκός μεσαζούσης (διότι ἦν ἀδύνατον, ἵνα ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ κοινωνήσῃ τῷ σώματι ἄνευ μεσίτου) γεννᾶται, ὡς εἵπομεν, ὁ Θεός ἄνθρωπος, τῆς οὐσίας ἐκείνης, ἐπαναλαμβάνομεν, μέσης ὑφισταμένης, ἥ βεβαίως τό προσλαβέσθαι σῶμα οὐκ ἦν ἐναντίον τῇ ἑαυτῆς φύσει, οὐδέ πάλιν τῇ ψυχῇ ἐκείνῃ, ὡς λογικῇ οὐσίᾳ, ἦν ἐναντίον τῇ ἑαυτῆς φύσει τό προσλαβέσθαι τόν Θεόν, εἰς ὃν, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ὡς εἰς Λόγον καί Σοφίαν καί Ἀλήθειαν ὅλη ἤδη εἰσῆλθεν. Ὅθεν καί δικαίως εἶτε διότι ἅπαντα ἦν ἐν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, εἶτε διότι ὅλον ἐν ἑαυτῇ ἐδέχθη τόν Υἱόν τοῦ Θεοῦ, καί αὐτή μετά τῆς σαρκός, ἦν προσελάβετο, καλεῖται Υἱός Θεοῦ καί Θεοῦ δύναμις, Χριστός καί Θεοῦ Σοφία, καί τάνάπαλιν ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐδημιουργήθησαν, Ἰησοῦς Χριστός καί Υἱός ἀνθρώπου καλεῖται. Διότι καί ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ λέγεται, ὅτι ἀπέθανεν, ἕνεκα ταύτης βεβαίως τῆς φύσεως, ἥτις ἡδύνατο πάντως, ἵνα δεχθῇ θάνατον, καί Υἱός ἀνθρώπου καλεῖται ἐκεῖνος, περί οὗ κηρύττεται, ὅτι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ Πατρός μετά τῶν ἁγίων Ἀγγέλων ἐλεύσεται. Διὰ ταύτην δέ τήν αἰτίαν δι' ὅλης τῆς Γραφῆς καί ἡ θεία φύσις ἀποκαλεῖται δι' ἀνθρωπίνων λέξεων, καί ἡ ἀνθρωπίνη φύσις κοσμεῖται δι' ὀνομασιῶν, δι' ὧν προσαγορεύεται ἡ θεότης. Διότι περί τούτου μᾶλλον ἢ περί ἄλλου τινός δύναται, ἵνα λεχθῇ τό γεγραμμένον· «ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλά μία σὰρξ»⁸⁷). Διότι μᾶλλον ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ μετά τῆς ψυχῆς ἐν τῇ σαρκί ἐν ἔστιν, ἢ ὁ ἀνὴρ μετά τῆς γυναικός. Ἀλλά καί τό εἶναι ἐν πνεῦμα μετά τοῦ Θεοῦ τίνι μᾶλλον ἀρμόζει ἢ τῇ ψυχῇ ταύτῃ, ἥτις δι' ἀγάπης συνεδέθη τῷ Θεῷ οὕτως, ὥστε μετ' αὐτοῦ ἐν πνεῦμα ἀξίως λέγεται;

Ὅτι δέ ἡ τελειότης τῆς ἀγάπης καί ἡ εἰλικρίνεια διαθέσεως ἀξίας τήν ἀχώριστον ταύτην αὐτῆς μετά τοῦ Θεοῦ ἐπετέλεσαν ἐνότητα οὕτως, ὥστε οὐχί τυχαία ἢ ἐκ προσωποληψίας ἡ τῆς

86) Α' Κορ. 6, 17.

87) Μάρκ. 10, 7-8.

4. «Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος γέγονε Χριστός, ἐξ ἀνδραγαθήματος τούτου τυχών, ὡς μαρτυρεῖ ὁ προφήτης, λέγων· «ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρά τούς μετόχους σου». Ἐπρεπε δέ τόν μηδέποτε κεχωρισμένον τοῦ μονογενοῦς συγχρηματίσαι τῷ μονογενεῖ καὶ συνδοξασθῆναι αὐτῷ»⁽⁸⁹⁾.

ψυχῆς ταύτης πρόσληψις ἐγένετο, ἀλλ' εἰς ἀμοιβήν τῶν ἀρετῶν αὐτῆς ἐδόθη αὐτῇ, ἄκουε πρὸς ταύτην τοῦ Προφήτου, λέγοντος· «ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρά τούς μετόχους σου»⁽⁸⁸⁾. Εἰς ἀμοιβήν τῆς ἀγάπης τοίνυν χρίεται ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως, τουτέστιν ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ Χριστός γίνεταί. Διότι διὰ τοῦ χρίεσθαι ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως οὐκ ἄλλο τι νοεῖται ἢ τό πληροῦσθαι Πνεύματος Ἀγίου. Διὰ δέ τοῦ «παρά τούς μετόχους» δηλοῖ, ὅτι

δέν ἐδόθη αὐτῇ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος ὥσπερ τοῖς Προφήταις, ἀλλ' ὅτι ἐν αὐτῇ ἐνυπῆρχεν τό πλήρωμα τῆς Οὐσίας αὐτοῦ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· «Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τό πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς»⁽⁹⁰⁾. Εἴτα ἐνεκα τούτου οὐ μόνον εἶπεν «ἠγάπησας δικαιοσύνην», ἀλλὰ προστίθησι «καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν». Διότι τό μισῆσαι ἀνομίαν ἐστίν ἐκεῖνο, ὅπερ ἡ Γραφή λέγει περὶ Αὐτοῦ, ὅτι «ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδέ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ»⁽⁹¹⁾ καὶ «πειρασμένος κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας»⁽⁹²⁾. Ἀλλὰ καὶ αὐτός ὁ Κύριος λέγει· «Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας»⁽⁹³⁾ καὶ πάλιν αὐτός περὶ ἑαυτοῦ λέγει· «Ἐρχεται

88) Ψαλμ. 44, 8.

89) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐπιστολῆς.

90) Κολοσ. 2, 9.

91) Ἦσ. 53, 9.

92) Ἐβρ. 4, 15.

93) Ἰωάν. 8, 46.

γάρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καί ἐν ἐμοί οὐκ ἔχει οὐδέν»⁹⁴). Ταῦτα δέ πάντα δεικνύουσιν, ὅτι οὐδέν ἐν Αὐτῷ αἴσθημα ἁμαρτίας ὑπῆρχεν. Ἵνα δέ προφανέστερον δηλώσῃ ὁ Προφήτης, ὅτι οὐδαμῶς εἰσῆλθεν ἐν Αὐτῷ αἴσθημα ἀνομίας, λέγει· «Πρὶν ἢ γνῶναι τό παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα... ἀποστρέφεται ἀπὸ ἀνομίας»⁹⁵).

5. Ἐάν δέ τινι φαίνεται τοῦτο δυσπαράδεκτον, διότι ἀνωτέρω ἐδείξαμεν, ὅτι ἡ ἐν τῷ Χριστῷ ψυχὴ ἦν λογικὴ, καὶ διότι πλειστάκις ὑπεδείξαμεν, ὅτι ἐστὶ δεκτικὴ ἡ φύσις τῶν ψυχῶν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν ἀπάσαις ἡμῶν ταῖς διασκέψεσιν, ἡ δυσχέρεια τοῦ πράγματος τούτου διασαφηνίζεται οὕτω. Δέν δύναται τις ἵν' ἀμφιβάλλῃ, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐκείνη εἶχε τὴν τῶν ἀπασῶν ψυχῶν φύσιν, ἄλλως οὐδ' ἡδύνατο, ἵνα λεχθῇ ἀγαθόν ἢ κακόν, ἡ τοῦ Χριστοῦ ψυχὴ οὕτως ἐξελέξατο, ἵνα ἀγαπήσῃ τὴν δικαιοσύνην, ὥστε διὰ τὴν τῆς ἀγάπης ἀπειρίαν ἀμεταβλήτως καὶ ἀχωρίστως συνεδέθη Αὐτῷ οὕτως, ὥστε ἡ σταθερότης τῆς βουλήσεως, τό μέγεθος τοῦ αἰσθήματος, καὶ ἡ ἄσβεστος τῆς ἀγάπης θερμότης πᾶσαν ἔννοιαν τροπῆς καὶ μεταβολῆς ἀπέκρουον, καὶ ὅ,τι ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ ἔκειτο, διὰ μακρᾶς ἀσκήσεως μετεβλήθη εἰς φύσιν. Οὕτω, δέον ἵνα πιστεύωμεν, ὅτι ἦν ἐν τῷ Χριστῷ ἡ ἀνθρωπίνη καὶ λογικὴ ψυχὴ, καὶ νομίζωμεν, ὅτι οὐδεμίαν διάθεσιν εἴτε δυνατότητα εἶχεν αὕτη πρὸς τὴν ἁμαρτίαν.

6. Πρὸς πληρεστέραν, ὅμως, τοῦ πράγματος διασάφησιν δέν φαίνεται ἄτοπον, ἐάν λάβωμεν καὶ εἰκόνα τινά, καίτοι ἐν πράγματι τοσοῦτον ὑψηλῷ καὶ δυσχερεῖ οὐδέ παραδείγματα κατάλληλα δύναται τις, ἵνα λάβῃ. Λαμβάνομεν, ὅμως, πόρρω πάσης προλήψεως τό ἐξῆς: Ὁ σιδήρεος (τό μέταλλον τοῦ σιδήρου) ἐστὶ δεκτικός καὶ ψύχους καὶ θερμότητος. Ἐάν, λοιπόν, ὄγκος τις σιδήρου πάντοτε ἐν τῷ πυρὶ ὦν, καὶ δι' ὅλων αὐτοῦ τῶν πόρων καὶ φλεβῶν τό πῦρ δεχόμενος ὅλος πῦρ ἐγένετο, οὐδέποτε τοῦ πυρός ἀπὸ τούτου παυομένου, οὐδέ τούτου ἀπὸ τοῦ πυρός χωριζομένου, θά εἴπωμεν ἄράγε, ὅτι ὁ ὄγκος

94) Ἰωάν. 14, 30.

95) Ἠσ. 8, 4. 7, 16.

τοῦ σιδήρου, ὅστις βεβαίως φύσει σίδηρός ἐστιν, ἐν τῷ πυρί
 εὐρισκόμενος καί ἀκαταπαύστως φλεγόμενος ἡδύνατο, ἵνα δε-
 χθῇ ποτε ψῦχος; τούναντίον, ὅπερ καί ἀληθέστερον, λέγομεν,
 ὅτι ὁλος πῦρ ἐγένετο, ὡς τοῦτο βλέπομεν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἐν
 ταῖς καμίνοις πολλάκις συμβαῖνον, ἐπειδὴ οὐδέν ἄλλο ἢ πῦρ ἐν
 τούτῳ διακρίνεται· καί ἐάν τις δ' ἀποπειραθῇ, ἵνα θίξῃ εἴτε ἐφά-
 ψηται αὐτοῦ, θά αἰσθανθῇ οὐχί τήν τοῦ σιδήρου δύναμιν,
 ἀλλά τήν τοῦ πυρός. Τοιουτοτρόπως, λοιπόν, καί ἡ ψυχὴ ἐκεί-
 νη, ἣτις, ὡσεὶ σίδηρος ἐν τῷ πυρί, πάντοτε ἐν τῷ Λόγῳ, πάν-
 τοτε ἐν τῇ Σοφίᾳ, πάντοτε ἐν τῷ Θεῷ ἦν, καί ὡς ὁ σίδηρος πῦρ
 γίνεται ἐπὶ πολὺ ἐν τῷ πυρί διατελῶν, οὕτω καί αὕτη ἕνεκα
 τῆς πολυχρονίου μετὰ τοῦ Λόγου ἐνώσεως πᾶν ὅ,τι πράττει,
 ὅ,τι αἰσθάνεται, ὅ,τι νοεῖ, Θεός ἐστι. Καί διὰ τοῦτο οὔτε τρε-
 πτή, οὔτε μεταβλητὴ δύναται, ἵνα λεχθῇ ἐκείνη, ἣτις ἀδιαπαύ-
 στως κατέχει τὸ ἄτρεπτον ἐκ τῆς διαπύρου μετὰ τοῦ Λόγου
 τοῦ Θεοῦ ἐνότητος. Πρέπει βεβαίως, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι καί ἐφ'
 ἅπαντας τοὺς ἁγίους θερμότης τις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐπεκ-
 τείνεται, ἀλλ' ἐν ταύτῃ τῇ ψυχῇ αὐτό τό θεῖον πῦρ, ἀφ' οὗ
 πρὸς τοὺς ἄλλους θερμότης τις κατέρχεται, κατ' οὐσίαν ἀνα-
 παύεται. Βεβαίως καί οἱ λόγοι «ἐχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου
 ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρά τοὺς μετόχους σου» δεικνύουσιν,
 ὅτι ἄλλως ἢ ψυχὴ αὕτη χρίεται δι' ἐλαίου ἀγαλλιάσεως, του-
 τέστι διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καί τῆς Σοφίας, καί ἄλλως οἱ
 μέτοχοι αὐτοῦ, τουτέστιν οἱ ἅγιοι Προφῆται καί Ἀπόστολοι.
 Διότι ἐκεῖνοι, ὡς λέγεται, ἔδραμον ἐν τῇ ὁσμῇ τῶν μύρων
 αὐτοῦ, αὕτη δέ ἡ ψυχὴ ἦν αὐτό τό σκεῦος τοῦ μύρου, τῆς
 ὁσμῆς τοῦ ὁποίου μέτοχοι ἐγένοντο ἅξιοι τινες Προφῆται καί
 Ἀπόστολοι. Ὡς, λοιπόν, ἕτερόν ἐστιν ἡ οὐσία τοῦ μύρου καί
 ἕτερον ἡ ὁσμὴ αὐτοῦ, οὕτω καί ὁ Χριστός ἕτερόν ἐστιν, καί ἕτε-
 ρον οἱ μέτοχοι αὐτοῦ. Καί ὡς αὐτό τό σκεῦος, ὅπερ περιέχει τήν
 οὐσίαν τοῦ μύρου, οὐδαμῶς δύναται, ἵνα λάβῃ δυσοσμίαν τι-
 νά, οἱ μετέχοντες, ὅμως, τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ, ἐάν ὀλίγῳ μακρότε-
 ρον ταύτης χωρήσωσι, δυνατόν ἐστιν ἵνα δεχθῶσι τήν παρα-
 πίπτουσαν δυσοσμίαν· οὕτω καί ὁ Χριστός, ὡς ὢν αὐτό τό
 σκεῦος ἐν ᾧ ἦν ἡ οὐσία τοῦ μύρου, ἀδύνατον ἦν, ἵνα ἐναντίαν
 λάβῃ ὁσμήν, οἱ δέ μέτοχοι αὐτοῦ, καθ' ὅσον εἰσὶν ἐγγύτατοι τῷ
 σκεύει, κατὰ τοσοῦτον καί μέτοχοι καί δεκτικοὶ ὁσμῆς ἔσονται.

7. Νομίζω δέ, ὅτι καί ὁ Προφήτης Ἰερεμίας, ὑπονοῶν τίς ἐστὶν ἐν Αὐτῷ ἡ φύσις τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ, καί τίς ἐστὶν αὕτη, ἥν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου ἔλαβεν, εἶπε· «Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστός Κυρίου... οὗ εἶπομεν ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζήσόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι»⁹⁶). Διότι μοί φαίνεται, ὅτι θέλων ἵνα δείξη, ὅτι ὡς ἡ σκιά τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀχώριστός ἐστιν ἀπὸ τοῦ σώματος, καί ἀπαρεγκλίτως τὰς κινήσεις καί πράξεις τοῦ σώματος δέχεται καί πράττει, οὕτως ἐστὶ τό τῆς ψυχῆς τοῦ Χριστοῦ ἔργον καί ἡ κίνησις, ἥτις ταύτη ἀχωρίστως συνδέεται, καί κατὰ τὴν κίνησιν Αὐτοῦ καί τὴν θέλησιν πάντα ἔπραττεν, ἐκάλεσε τὴν ψυχὴν τοῦ Χριστοῦ Κυρίου σκιάν, ἐν ᾗ «ζήσόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι». Διότι ἐν τῷ μυστηρίῳ ταύτης τῆς προσλήψεως (ὑπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ) ζῶσι τὰ ἔθνη, ἅτινα ταύτην πίστει μιμούμενα σῶζονται. Ἀλλὰ καί ὁ Δαυὶβ, λέγων «μνήσθητι, Κύριε, τοῦ ὀνειδισμοῦ μου, οὗ ὠνειδισάν με εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ Χριστοῦ σου»⁹⁷), ὅμοια μοί φαίνεται, ὅτι δηλοῖ. Καί ὁ Παῦλος τί ἄλλο νοεῖ, λέγων· «ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ»⁹⁸); Καί ἀλλαχοῦ λέγει· «ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ»⁹⁹). Λέγει, ὅτι νῦν ὁ Χριστός κέκρυπται ἐν τῷ Θεῷ. Ἄν μὴ δέ τοιαύτη τις ἔννοια τοῦ πράγματος τούτου δηλωθῇ, οἶαν εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ τῆς σκιᾶς τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τοῦ Προφήτου ἐδηλώθη, ὑπερβαίνει ἴσως τοῦτο τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρωπίνου νοός. Ἀλλὰ καί πλεῖστα ἄλλα περὶ τῆς σημασίας τῆς σκιᾶς ἐγκατεσπαρμένα ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς βλέπομεν, ὡς τό ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ πρὸς τὴν Μαριάμ λεχθέν· «Πνεῦμα δέ Κυρίου ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ καί δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι»¹⁰⁰). Καί ὁ Ἀπόστολος περὶ τοῦ νόμου λέγει, ὅτι «ὑποδείγματι καί σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων»¹⁰¹) οἱ ἔχοντες τὴν σαρκικὴν περιτομήν. Καί ἀλλαχοῦ λέγεται· «Σκιά

96) Θρ. Ἰερ. 4, 20.

97) Ψαλμ. 88, 51. 52.

98) Κολοσ. 3, 3.

99) Β' Κορ. 13, 3.

100) Λουκ. 1, 35.

101) Ἐβρ. 8, 5.

γάρ ἐστιν ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς ὁ βίος»⁽¹⁰²⁾. Ἐάν, λοιπόν, καὶ ὁ νόμος, ὁ ἐπὶ τῆς γῆς ὢν, σκιά ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ σκιᾷ τοῦ Χριστοῦ ζῶμεν ἐν τοῖς ἔθνεσι, πρέπει, ἵνα ἴδωμεν, ἐάν ἡ ἀλήθεια πασῶν τούτων τῶν σκιῶν γινώσκηται ἐν τῇ ἀποκαλύψει ἐκείνῃ, ὅτε πλέον οὐχὶ ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἀξιωθήσονται ἅγιοί τινες, ἵνα ἴδωσι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, τὰς αἰτίας καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων. Ταύτης δὲ τῆς ἀληθείας λαβὼν ἐνέχυρον διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὁ Ἀπόστολος ἔλεγεν· «Εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν»⁽¹⁰³⁾.

Ταῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡδυνήθημεν, ἵνα προσαγάγωμεν διασκεπτόμενοι περὶ πραγμάτων τοσοῦτον δυσχερῶν, περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τουτέστι καὶ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ. Ἐάν τις δὲν δύναται, ἵνα εὖρη κάλλιον τι καὶ βεβαιοῦν ἃ λέγει διὰ προφανεστέρων ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν ἀποδείξεων, ἐκεῖνα μᾶλλον ἢ ταῦτα γιγνέσθωσαν δεκτά.

Κεφάλαιον VII

Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος

1. Μετὰ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα, ἃ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν ἀρχῇ ἐξεθήκαμεν κατὰ τὴν ἀπαιτήσιν τοῦ ἔργου, ἐφάνη ἀναγκαῖον, ἵνα πάλιν ἐπαναλάβωμεν καὶ δεῖξωμεν, ὅτι ὁ αὐτός Θεός ἐστι δημιουργός τοῦ κόσμου καὶ πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τουτέστιν εἷς καὶ ὁ αὐτός Θεός ἐστι τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Εὐαγγελίων. Εἴτα δὲ καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔδει ἐν τοῖς ἐπομένοις ἵν' ἀποδειχθῇ, πῶς καὶ ἐνηθρώπησεν οὗτος ὁ ἄνωτέρω ἀποδειχθεὶς Λόγος καὶ Σοφία τοῦ Θεοῦ. Ὑπολείπεται δὲ ἵνα καὶ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς δυνάμεθα, συντόμως ἐπαναλάβωμεν.

Καιρός, λοιπόν, ἐστί νῦν, ἵνα κατὰ δύναμιν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὀλίγα διαλάβωμεν, ὅπερ ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν

102) Ἰωβ 8, 9.

103) Β' Κορ. 5, 16.

ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ Παράκλητον ὠνόμασεν⁽¹⁰⁴⁾. Ὡς αὐτός ὁ Θεός ἐστὶν ὁ αὐτός, καὶ αὐτός ὁ Χριστός ὁ αὐτός, οὕτω καὶ τό αὐτό Πνεῦμα Ἅγιόν ἐστὶν, ὅπερ ἐν τοῖς Προφήταις καὶ τοῖς Ἀποστόλοις ἦν, τουτέστιν καὶ ἐν τοῖς πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Θεόν πιστεύσασιν, καὶ ἐν ἐκείνοις οἵτινες διὰ τοῦ Χριστοῦ κατέφυγον εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ὅτι μὲν ἐτόλμησαν οἱ αἵρετικοί, ἵνα εἰπωσιν δύο Θεούς καὶ δύο Χριστούς, ἠκούσαμεν, οὐδέποτε ὁμως ἐμάθομεν, ὅτι καὶ δύο Πνεύματα Ἅγια ὑπὸ τινων κηρύττονται⁽¹⁰⁵⁾. Διότι τίνι τρόπῳ ἠδύναντο, ἵνα βεβαιώσωσι τοῦτο ἐκ τῶν Γραφῶν, ἢ ποίαν διαφορὰν ἠδύναντο, ἵνα εὕρωσι μεταξὺ Ἀγίου Πνεύματος καὶ Ἀγίου Πνεύματος; Ἐάν, ὁμως, ὁρισμός τις ἢ παράστασις τοῦ Ἀγίου Πνεύματος δύναται, ἵνα εὑρεθῇ; Διότι ἀποδεχθῶμεν μετὰ τοῦ Μαρκίωνος ἢ τοῦ Βαλεντίνου, ὅτι δύνανται, ἵνα εἰσαγάγωσι διαφορὰς ἐν τῇ θεότητι, καὶ ἄλλην μὲν ἵνα παραστήσωσι τὴν φύσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἑτέραν δὲ τὴν τοῦ δικαίου, ἀλλὰ τί θὰ ἐπινοήσωσι, καὶ τί θὰ εὕρωσιν οὗτοι, ἵνα εἰσαγάγωσι διαφορὰν ἐν τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι; Ὅθεν νομίζω, ὅτι οὐδὲν δύνανται, ἵνα εὕρωσιν εἰς ἀπόδειξιν οἵασδήποτε διαφορᾶς.

2. Νομίζομεν δ' ἡμεῖς, ὅτι μετέχει αὐτοῦ, ὁμοίως ὥς καὶ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἄνευ οὐδεμιᾶς διαφορᾶς σύμπασα ἢ λογικὴ κτίσις⁽¹⁰⁶⁾. Βλέπε, ὁμως, ὅτι ἐξαίρετος κάθοδος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις ἐκδηλοῦται μᾶλλον μετὰ τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἢ πρὸ τῆς ἐλεύσεως Αὐτοῦ. Διότι πρότερον μόνοις τοῖς Προφήταις καὶ ὀλίγοις ἐκ τοῦ λαοῦ ἀξίοις ἢ δωρεὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος παρείχετο. Μετὰ δὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος γέγραπται, ὅτι ἐπληρώθη τό ῥηθὲν ἐν τῷ Προφῆτῃ Ἰωήλ, «ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, καὶ ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεῦσουσιν»⁽¹⁰⁷⁾, ὅπερ βεβαίως τοιοῦ-

104) Ἰωάν. 14, 26.

105) Κατὰ Πάμφιλον, ὁμως, ἐν τῇ Ἀπολογία αὐτοῦ ὁ Ὁριγένης γράφει εἰς Τίτ. 3, 10: «Ἄλλ' εἰσὶ καὶ οἱ λέγοντες, ὅτι ἕτερον μὲν Πνεῦμα Ἅγιον ἦν ἐν τοῖς Προφήταις, ἕτερον δὲ ἐν τοῖς Ἀποστόλοις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ».

106) Διόρθωσις τοῦ Ῥουφίνου.

107) Ἰωήλ 3, 1.

τόν ἐστιν, οἷον τῷ «πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ»¹⁰⁸⁾. Διὰ τῆς χάριτος, λοιπόν, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκτός πολλῶν ἄλλων καί τό μεγαλοπρεπέστατον ἐκεῖνο ἀποδείκνυται, ὅτι τότε ὀλίγοι, τουτέστιν αὐτοί οἱ Προφῆται, καί πού τις ἐκ παντός τοῦ λαοῦ ἠδύνατο ἵνα ὑψωθῇ ὑπέρ τήν σωματικήν ἔννοιαν τῶν ἐν τοῖς Προφήταις γεγραμμένων ἢ τῷ Νόμῳ τοῦ Μωϋσέως, καί μεῖζόν τι, τουτέστι πνευματικόν τι, ἵνα ἐννοήσῃ ἐν τῷ Νόμῳ ἢ τοῖς Προφήταις. Νῦν δέ ἀπειράριθμά ἐστι τὰ πλήθη τῶν πιστευόντων, οἵτινες, καίτοι οὐχί πάντες, δύνανται κατὰ τάξιν καί ἐπακριβῶς ἵνα ἐξηγῶνται τήν πνευματικήν ἔννοιαν, ὅμως πάντες εἰσὶ πεπεισμένοι, ὅτι οὔτε ἡ περιτομή πρέπει ἵνα νοηθῇ σαρκικῶς, οὔτε ἡ τοῦ Σαββάτου ἀνάπαυσις, οὔτε ἡ τοῦ αἵματος τοῦ ζώου χύσις, οὔτε τό ὅτι περί αὐτῶν τῷ Μωϋσεῖ δίδονται ἐντολαί παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ τοιαύτη δ' ἔννοια ἀναμφιβόλως τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πᾶσι χορηγεῖται.

3. Ὡς δέ πολλάκι περί τοῦ Χριστοῦ ὑπάρχουσιν ἔννοιαι, οἷον Σοφία, καίπερ δέ Σοφία ὦν, ὅμως οὐχί ἐν πᾶσι τήν δύναμιν τῆς Σοφίας ἐνεργεῖ καί διαφυλάττει, εἰ μή μόνον ἐν ἐκείνοις οἵτινες αὐτοί τήν Σοφίαν ζητοῦσιν, ὡς οὐδέ ἱατρός λεγόμενος πρὸς πάντας ὡς ἱατρός φέρεται, ἀλλά πρὸς ἐκείνους μόνον οἵτινες κατανοήσαντες τήν ἐκ τῆς ἀσθενείας αὐτῶν ἀτονίαν καταφεύγουσιν εἰς τήν εὐσπλαγχνίαν αὐτοῦ, ἵνα δυνηθῶσιν, ἵνα τύχωσι θεραπείας, τό αὐτό νομίζω καί περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐν ᾧ πᾶσα ἡ φύσις τῶν δωρεῶν ἐστι. Διότι τισί μὲν παρέχεται διὰ τοῦ Πνεύματος λόγος σοφίας, ἑτέροις δέ λόγος γνώσεως, ἑτέροις δέ πίστις¹⁰⁹⁾, καί οὕτω δι' ἕκαστον, ὅστις δύναται, ἵνα λάβῃ Αὐτό, καθίσταται τοῦτο, ἢ νοεῖται τοῦτο, οὔ ἐφίεται ὁ ἀξιωθεὶς ἵνα μετάρχη τούτου. Ταύτας δέ τὰς διαιρέσεις καί διαφοράς μή προσέχοντες οἱ ἀκούοντες ὅτι τό Ἅγιον Πνεῦμα ὀνομάζεται Παράκλητος, παρέβαλον Αὐτό πρὸς εὐτελῆ, ἀγνοῶ τίνα, πνεύματα καί διὰ τούτου ἐπειράθησαν, ἵνα συνταράξωσι τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, γεννήσαντες διαφωνίας ἐν τοῖς ἀδελφοῖς οὐχί σμικράς. Τό Εὐαγγέλιον,

108) Ψαλμ. 71, 11.

109) Πρβλ. Α' Κορ. 12, 8. 9.

ὁμως, παρίστησιν Αὐτό τοσαύτην ἰσχύν καί μεγαλεῖον ἔχον, ὥστε λέγει, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι δέν ἠδύναντο, ἵνα λάβωσιν ὅσα ἐβούλετο, ἵνα διδάξῃ αὐτούς ὁ Σωτήρ, εἰ μή ἐλθόντος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ ἐπιφοιτῆσαν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν ἠδυνήθη, ἵνα φωτίσῃ αὐτούς περὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν Τριάδα. Οὗτοι δὲ διὰ τὴν ἀπειρίαν τῆς διανοίας αὐτῶν, ἐπειδὴ οὐ μόνον αὐτοὶ ὅ,τι ὀρθόν δέν δύνανται, ἵνα ἐκθῶσι συνεπῶς, ἀλλ' οὐδέ τοῖς ὑφ' ἡμῶν λεγομένοις δύνανται, ἵνα προσαρμόσωσι τὴν ἀκοήν, φρονοῦντες δὲ τι κατώτερον ἢ ὅ,τι ἄξιόν ἐστιν περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ, εἰς πλάνας καὶ ἀπάτας ἑαυτοὺς παρέδωκαν, διαστραφέντες μᾶλλον ὑπὸ τοῦ πλάνητος πνεύματος, ἢ διδαχθέντες διὰ τῶν διδαγμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, συνωδὰ τῷ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου λεγομένῳ· «Προσέχοντες διδασκαλίαις πνευμάτων δαιμονίων, κωλυόντων γαμεῖν, εἰς ὀλεθρον καὶ πτώσιν πολλῶν καὶ χαλεπῶς ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἵνα διὰ τῆς ἐπιδεικτιάσεως αὐστηρᾶς ἐγκρατείας ἀποστρέψωσι τὰς ψυχὰς τῶν ἀθῶων»⁽¹¹⁰⁾.

4. Πρέπει, λοιπόν, ἡμεῖς, ἵνα γινώσκωμεν, ὅτι τό Ἅγιον Πνεῦμα ἐστὶ Παράκλητος, διδάσκων μείζονα ἢ ὅσα διὰ τοῦ λόγου δύνανται ἵνα λέγωνται, καί, ἵνα οὕτω εἴπω, τὰ ἄρρητα καὶ «ἃ οὐκ ἐξόν ἀνθρώποις λαλῆσαι»⁽¹¹¹⁾, τουτέστι τὰ μὴ δυνάμενα, ἵνα δηλωθῶσι διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τό δὲ «οὐκ ἐξόν» φρονοῦμεν, ὅτι ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ἐλέχθη ἀντὶ τοῦ «οὐ δύναται», ὡς καὶ ἔνθα λέγει· «πάντα μοι ἐξεστίν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἐξεστίν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ»⁽¹¹²⁾. Ἐκεῖνα δηλ., ὧν τὴν ἐξουσίαν ἡμεῖς ἔχομεν, καὶ διό δυνάμεθα, ἵνα ταῦτα ἔχωμεν, λέγει, ὅτι ἐπιτρέπονται ἡμῖν. Παράκλητος δὲ λέγεται τό Ἅγιον Πνεῦμα ἐκ τῆς παρακλήσεως. Διότι, ἐάν τις ἀξιωθῇ, ἵνα μετάσχῃ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, παραμυθίαν ἀναμφιβόλως καὶ ἀγαλλίασιν καρδίας λαμβάνει, μαθὼν τὰ ἄρρητα μυστήρια. Μαθὼν, δηλονότι, τοὺς λόγους πάντων τῶν γιγνομένων, διατί ἢ πῶς γίνονται, κατ' ἐνδειξιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπ' οὐδενὶ βεβαίως δύναται ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἵνα ταραχθῇ ἢ

110) Πρβλ. Α' Τιμ. 4, 1-3.

111) Β' Κορ. 12, 4.

112) Α' Κορ. 10, 23.

αἴσθησίν τινα λύπης λάβη. Οὐδέ φοβεῖται τι, ὅταν προσκεκολλημένος ὦν τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ καί τῇ Σοφίᾳ λέγῃ Κύριον Ἰησοῦν ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ. Ἐπειδὴ τοῦ Παρακλητοῦ ἐμνήσθημεν, ἐξεθήκαμεν κατὰ δύναμιν καί πῶς πρέπει περί τούτου ἵνα φρονῶμεν. Λέγεται δ' ὁμως καί ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Παράκλητος ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Ἰωάννου· «Ἐάν τις ὑμῶν ἀμάρτη, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα, Ἰησοῦν Χριστόν δίκαιον· καὶ αὐτός ἰλασμός ἐστι περί τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν»¹¹³⁾. Ἐξετάσωμεν, λοιπόν, μὴ ἄλλο τι σημαίνει ἐνταῦθα ἡ ὀνομασία τοῦ Σωτῆρος Παρακλητοῦ, καὶ ἄλλο ἢ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Φαίνεται, ὅτι Παράκλητος περί τοῦ Σωτῆρος λεγόμενον σημαίνει μεσίτης. Διότι ἀμφότερα σημαίνει ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἡ λέξις Παράκλητος καὶ μεσίτην καὶ παραμυθητήν. Διὰ τὴν ἐπομένην δέ φράσιν «καὶ αὐτός ἰλασμός ἐστι περί τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν» φαίνεται, ὅτι πρέπει, ἵνα νοηθῇ ἡ ὀνομασία τοῦ Σωτῆρος Παρακλητοῦ μᾶλλον ὡς μεσίτου, διότι λέγεται, ὅτι ἰλάσκεται τὸν Πατέρα ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν. Ἡ δὲ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὀνομασία Παρακλητοῦ ὀφείλει ἵνα νοηθῇ ἐν τῇ ἐννοίᾳ παραμυθητοῦ, διότι παραμυθίαν παρέχει ταῖς ψυχαῖς, αἷς φανερώς ἀποκαλύπτει τὴν νόησιν τῆς πνευματικῆς γνώσεως.

Κεφάλαιον VIII

Περὶ τῆς ψυχῆς

1. Μετὰ ταῦτα, ἡ διάταξις τοῦ συγγράμματος ἀπαιτεῖ τὰ περί τῆς ψυχῆς ἐν γένει ἵνα ἐξετάσωμεν, καὶ ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν κατωτέρων εἰς τὰ ἀνώτερα ἵν' ἀνερχώμεθα ὄντα. Οὐδεὶς, νομίζω, ἀμφιβάλλει, ὅτι αἱ ψυχαὶ εἰσιν ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ ζῳῷ καὶ ἐν τοῖς ἐνύδροις ἔτι. Διότι καὶ ἡ κοινὴ πάντων γνώμη τοῦτο παραδέχεται, καὶ ἡ ἐπιβεβαίωσις τοῦ κύρους τῆς Ἁγίας Γραφῆς προσέρχεται, ἐν οἷς λέγεται· «Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ κήτη τὰ μεγάλα καὶ πᾶσαν ψυχὴν ζῳῶν ἐρπετῶν, ἃ ἐξήγαγε τὰ ὕδατα κατὰ γένη αὐτῶν»¹¹⁴⁾. Ἐκ τοῦ κοινοῦ νοός βεβαιοῦται καὶ παρ' ἐκείνων,

113) Α' Ἰωάν. 2, 1-2.

114) Γεν. 1,21.

οἵτινες τόν ὀρισμόν τῆς ψυχῆς δι' ὠρισμένων λέξεων καθορίζουσιν. Ὅρίζεται δὴλον ὅτι ἡ ψυχὴ ὡς οὐσία «φανταστική καὶ ὀρμητική»¹¹⁵⁾. Τοῦτο δέ βεβαίως ἀρμόζει, ἵνα καὶ περὶ πάντων τῶν ζώων λεχθῇ, καὶ τῶν ἐνύδρων· πρὸς δέ ὁ ὀρισμός οὗτος τῆς ψυχῆς καὶ τοῖς πτηνοῖς ἀρμόδιος παρίσταται. Προσδίδωσιν, ὁμως, ἡ Γραφή κῦρος καὶ ἑτέρα γνώμη ἐν τοῖς λόγοις «οὐ φάγεσθε αἷμα· ἡ γὰρ ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ ἐστὶ, καὶ οὐ φάγεσθε ψυχὴν μετὰ σαρκῶν»¹¹⁶⁾, ἐν οἷς προφανέστατα δείκνυσιν, ὅτι τὸ αἷμα πάντων τῶν ζώων ἐστὶν ἡ ψυχὴ αὐτῶν. Ἦδη δέ ἐάν τις ἐρωτήσῃ τίνι τρόπῳ ἡ ῥῆσις, ὅτι ἡ ψυχὴ πάσης σαρκὸς τὸ αἷμα αὐτῆς ἐστὶ, δύναται ἵνα λεχθῇ καὶ περὶ τῶν μελισσῶν, σφηκῶν καὶ μυρμηκῶν, καὶ τῶν ἐνύδρων, ὀστρέων, κοχλιῶν, καὶ τῶν ἄλλων, ἅτινα στεροῦνται μὲν αἵματος, παρίστανται ὁμως ὑπὸ τῆς Γραφῆς προφανέστατα, ὅτι εἰσὶν ἔμψυχα, πρέπει ἵν' ἀποκριθῶμεν, ὅτι ἐν τοῖς τοιούτοις ἐμψύχοις τὴν ἦν ἐν τοῖς ἄλλοις ἔχει σημασίαν. Τὸ ἐρυθρόν αἷμα ταύτην κατέχει, ἐν τούτοις τὸ ἐν αὐτοῖς ὑγρόν, καίπερ ἑτερόχρωμον, ἀλλ' οὐδὲν διαφέρει ἡμῖν τὸ χρῶμα, ἀρκεῖ, ὅτι ἐστὶν οὐσία ζωϊκή. Ὅτι δέ τὰ ὑποζύγια καὶ τὰ κτήνη εἰσὶν ἔμψυχα καὶ παρὰ τῇ κοινῇ γνώμῃ ἀμφιβολία οὐδεμία ὑπάρχει. Ἐναργὴς δ' ἐστὶ καὶ ἡ τῆς θείας Γραφῆς γνώμη, ἐν οἷς λέγει ὁ Θεός· «Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἑρπετά καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος»¹¹⁷⁾. Καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου δέ, καίτοι οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, οὐδέ δύναται τις ἵνα ἐρευνᾷ, καὶ ἡ θεία ὁμως Γραφή δείκνυσιν, ὅτι «ὁ Θεός ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»¹¹⁸⁾. Ὑπολείπεται, ἵνα ἐξετάσωμεν περὶ τῆς τῶν Ἀγγέλων τάξεως, ἐάν καὶ αὐτοὶ ἔχωσι ψυχάς, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων θείων καὶ οὐρανίων δυνάμεων, καὶ τῶν ἐναντίων ἔτι ἐξουσιῶν. Οὐδαμοῦ μὲν μέχρι τοῦδε εὗρομεν τῆς θείας Γραφῆς τὸ κῦρος δεικνύον, ὅτι οἱ Ἄγγελοι εἴτε τὰ ἄλλα θεῖα λειτουργικά πνεύματα ἔχουσι ψυχάς ἢ λέγονται ψυχαί, φρονοῦσιν ὁμως οἱ πλεῖστοι, ὅτι εἰσὶν

115) Λατινιστί: «sensibilis et mobilis».

116) Λευίτ. 17, 11. 14.

117) Γεν. 1, 24.

118) Γεν. 2, 7.

ἐμψυχα. Περί τοῦ Θεοῦ δέ εὐρίσκομεν γεγραμμένον οὕτω· «Καί ἐπιστήσω τό πρόσωπόν μου ἐπὶ τήν ψυχὴν τήν ἔσθουσαν τό αἷμα καί ἀπολῶ αὐτήν ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς»¹¹⁹⁾. τό αὐτό καί ἀλλαχοῦ· «Τάς νουμηνίας ὑμῶν καί τά σάββατα καί ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· νηστείαν καί ἀργίαν καί τάς νουμηνίας ὑμῶν καί τάς ἑορτάς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου»¹²⁰⁾. Καί ἐν τῷ εἰκοστῷ πρώτῳ Ψαλμῷ περί τοῦ Χριστοῦ (διότι βεβαίως, ὡς μαρτυρεῖ τό Εὐαγγέλιον, ἐκ προσώπου αὐτοῦ ὁ Ψαλμός οὗτος ἐπιγράφεται) οὕτως ἐρρήθη· «Σύ δέ, Κύριε, μή μακρύνῃς τήν βοήθειάν μου, εἰς τήν ἀντίληψίν μου πρόσχε· ῥῦσαι ἀπό ῥομφαίας τήν ψυχὴν μου, ὁ Θεός, καί ἐκ χειρός κυνός τήν μονογενῆ μου»¹²¹⁾. Καί πολλάι ἄλλαι μαρτυρίαι ὑπάρχουσι περί τῆς ψυχῆς τοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκί ὄντος.

2. Ἀλλά βεβαίως περί τῆς τοῦ Χριστοῦ ψυχῆς πᾶν ζήτημα ἀφαιρεῖ ἀφ' ἡμῶν ὁ περί τῆς ἐνσαρκώσεως λόγος. Διότι ὡς ἀληθῶς ἔσχε σάρκα, οὕτως ἀληθῶς καί ψυχὴν ἔσχε. Πῶς δέ πρέπει ἵνα νοηθῇ τό ὅτι ἐν ταῖς Γραφαῖς λέγεται ψυχὴ τοῦ Θεοῦ δυσχερές ἐστί καί ἵνα νοήσωμεν καί ἵνα εἰπώμεν. Διότι ἅπαξ διά παντός τήν φύσιν ἐκείνην ἀπλήν κατὰ πόρρω πάσης προσθήκης ὁμολογοῦμεν· ἐν τοσούτῳ φαίνεται πως, ὅτι δύναται, ἵνα ὀνομασθῇ ψυχὴ τοῦ Θεοῦ. Περί τοῦ Χριστοῦ δέ δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Καί διά τοῦτο δέν μοί φαίνεται ἄτοπον, ἵνα τοιοῦτόν τι λέγωμεν καί φρονῶμεν καί περί τῶν ἀγίων Ἀγγέλων καί τῶν ἄλλων οὐρανίων δυνάμεων, διότι ὁ ὀρισμός ἐκεῖνος τῆς ψυχῆς καί ἐπ' αὐτῆς ἐπεκτείνεται. Διότι τίς δύναται, ἵν' ἀρνηθῇ, ὅτι οὗτοί εἰσι λογικῶς φανταστικά καί ὁρμητικά; Ἐάν δέ ὀρθός ἐστιν ὁ ὀρισμός οὗτος τῆς ψυχῆς ὡς οὐσίας λογικῶς φανταστικῆς καί ὁρμητικῆς, φαίνεται, ὅτι οὗτος καί μέχρι τῶν Ἀγγέλων ἐπεκτείνεται. Διότι τί ἄλλο ἐστίν ἐν αὐτοῖς ἢ λογική αἴσθησις καί ὁρμή; Ὡν δέ εἷς ἐστιν ὁ ὀρισμός, τούτων ἀναμφιβόλως καί ἡ οὐσία ἡ αὐτή. Ὁ Παῦλος δηλοῖ, ὅτι ἔστι τις ψυχικός ἄνθρωπος¹²²⁾, δι' ὃν ἀρνεῖται, ὅτι δύναται, ἵνα δεχθῇ τά

119) Λευίτ. 17, 10.

120) Ἠσ. 1, 13-14.

121) Ψαλμ. 21, 20-21.

122) Α' Κορ. 2, 14.

τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ', ὡς λέγει, φαίνεται μωρία αὐτῷ ἢ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, οὐδέ δύναται οὗτος, ἵνα νοήσῃ τό πνευματικῶς διαγιγνώσκόμενον. Ἀλλά καί ἀλλαχοῦ λέγει, ὅτι σπείρεται σῶμα ψυχικόν καί ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν⁽¹²³⁾, δεικνύς, ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων οὐδέν ψυχικόν ἔσται. Διά τοῦτο ζητοῦμεν μή ἔστι τις οὐσία, ἣτις, διότι ἐστὶ ψυχὴ, ἐστὶν ἀτελής. Ἀρχόμενοι δέ τῆς ἐπιλύσεως ἐνός ἐκάστου κατὰ τάξιν, ἐρωτήσομεν, ἐάν ἐστὶν ἀτελής, διότι ἀπὸ τῆς τελειότητος ἐξέπεσεν, ἢ τοιαύτη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γέγονε. Διότι, ἐάν ὁ ψυχικός ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος, καί ὡς ὢν ψυχικός δέν δύναται, ἵνα κατανοήσῃ τὴν κρείττονα φύσιν, τοῦτ' ἔστι τὴν θείαν φύσιν, τούτου ἴσως ἕνεκα ὁ Παῦλος, θέλων ἵνα ἡμᾶς σαφέστερον διδάξῃ τό δι' οὗ τὰ τοῦ Πνεύματος, τουτέστι τὰ πνευματικά, δυνάμεθα, ἵνα νοῶμεν, συνδέει καί προσάπτει τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι τόν νοῦν μᾶλλον ἢ τὴν ψυχὴν. Διότι, νομίζω, ὅτι δεικνύει τοῦτο, λέγων οὗτος· «προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δέ καί τῷ νοί· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δέ καί τῷ νοί»⁽¹²⁴⁾. Δέν λέγει, ὅτι τῇ ψυχῇ προσεύξομαι, ἀλλά τῷ πνεύματι καί τῷ νοί, οὐδέ τῇ ψυχῇ ψαλῶ, ἀλλά τῷ πνεύματι καί τῷ νοί.

3. Ἀλλ' ἴσως ἐρωτᾶται, ἐάν ὁ νοῦς, ὅς πνεύματι προσεύχεται καί ψάλλει, αὐτός καί τὴν τελειότητα καί σωτηρίαν λαμβάνῃ, ὡς ὁ Πέτρος λέγει· «κοιμζόμενοι τό τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν»⁽¹²⁵⁾. Ἐάν ἡ ψυχὴ, μή μετὰ τοῦ σώματος προσεύχηται μηδέ ψάλλῃ, τίνι τρόπῳ ὀφείλει, ἵνα ἐλπίξῃ

«Ὅθεν μετ' ἀπείρου προφυλάξεως δέον ἵνα ἐξετάσωμεν, μή αἱ ψυχαί, τυχοῦσαι σωτηρίας καί εἰς τὴν μακαρίαν ζωὴν ἐφικόμεναι, παύωνται οὔσαι ψυχαί»⁽¹²⁶⁾. «Ὡς-

σωτηρίαν; ἢ ἐάν τῆς μακαριότητος τυχοῦσα δέν λέγῃται πλέον ψυχῇ; Ἀλλ' ἴδωμεν, μή ἐστὶ δυνατόν, ἵνα τοιουτοτρόπως ἀποκριθῶμεν, ὅτι ὡς ὁ Σωτὴρ ἤλθε σώσων τό ἀπολωλός, σφζόμενον δέ οὐκ ἔστιν ἀπολωλός τό πρό-

123) Α' Κορ. 15, 44.

124) Α' Κορ. 14, 15.

125) Α' Πέτρ. 1, 9.

126) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον τοῦ Ἰερωνύμου ἐπιστολῆς.

περ σῶσαι τό ἀπολωλός ἦλθεν ὁ Σωτὴρ, ὅτε μέντοι σῶζεται τό ἀπολωλός, οὐκ-έτι ἐστὶν ἀπολωλός· οὕτως, ἦν σῶσαι ἦλθε ψυχὴν, ὡς σῶσαι τό ἀπολωλός, οὐκέτι μένει ψυχὴ ἢ σωθεῖσα ψυχὴ, οὔτε τό ἀπολωλός. Ἔτι βα-σανιστέον, εἰ ὥσπερ τό ἀπολωλός ἦν ὅτε οὐκ ἀπο-λώλει, καὶ ἔσται ποτέ ὅτε οὐκ ἔσται ἀπολωλός· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ψυχὴ, καὶ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται ψυχὴ»⁽¹²⁷⁾.

τερον ἀπολωλός λεγόμενον· οὕτως, ἴσως τό σωζόμενον ψυχὴ λέγεται· σωθεῖσα δ' ἡδη προσαγορευθήσεται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ τελειότερου αὐτῆς μέρους. Ἀλλὰ τινι δυ-νατόν φαίνεται, ἵνα καὶ τοῦτο προστεθῇ· ὅτι ὡς τό ἀπολω-λός ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως πρὶν ἢ ἀπολωλός ᾗ, ἀγνοῶ δέ κατὰ τί διέφερε τοῦ ἀπολωλό-τος, ὑπάρξει, βεβαίως ἐπίσης, καὶ ὅταν ἀπολωλός μὴ ᾗ· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ, ἣτις λέγε-ται, ὅτι ἀπόλωλεν, ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἀπολώλει, καὶ διό ἡ

ψυχὴ οὐκ ἐλέγετο, ἣτις πάλιν ἐκ τῆς ἀπωλείας ἐλευθερωθεῖσα δύναται ἐκ δευτέρου, ἵνα ᾗ, ὅπερ ἦν, πρὶν ἢ ἀπόληται καὶ ψυ-χή λέγεται. Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος «ψυχὴ» ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ, νομίζουσί τινες λεπτολο-γοῦντες, ὅτι ἐστὶ δυνατόν, ἵνα δοθῇ οὐχὶ μετρία τις ἔννοια. Ὁ θεῖος Λόγος τὸν Θεόν ὠνόμασε πῦρ· «ὁ Θεός ἡμῶν πῦρ ἐστὶ κα-ταναλίσκων»⁽¹²⁸⁾, περὶ δέ τῆς τῶν Ἀγγέλων οὐσίας οὕτω λέγει· «ὁ ποιῶν τοὺς Ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουρ-γούς αὐτοῦ πυρός φλόγα»⁽¹²⁹⁾· καὶ ἀλλαχοῦ· «ᾧφθη ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρός ἐκ τοῦ βάτου»⁽¹³⁰⁾· παρεκτός δέ τούτου καὶ ἐντολὴν ἐλάβομεν, ἵνα τῷ πνεύματι ζέωμεν⁽¹³¹⁾, δι' οὗ ἀναμ-φιβόλως παρίσταται πύρινος καὶ θερμός ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ προφήτης Ἰερεμίας ἤκουσε παρὰ τοῦ διδόντος αὐτῷ ἐντολὰς· «ἰδοὺ δέδωκα τοὺς λόγους μου εἰς τό στόμα σου

127) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐπιστολῆς.

128) Δευτ. 4, 24.

129) Ψαλμ. 103, 4. Ἐβρ. 1, 7.

130) Ἐξόδ. 3, 2.

131) Ρωμ. 12, 11.

πῦρ»¹³²⁾. Ὡς, λοιπόν, ὁ Θεός πῦρ ἐστὶ καὶ οἱ Ἄγγελοι φλόξ πυρός, καὶ ἅγιοι τινες πνεύματι ζέουσιν, οὕτως ἐκ τοῦναντίου περὶ τῶν ἐκπιπτόντων ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἀναμφιβόλως πρέπει ἵνα λεχθῇ, ὅτι ἐψύγησαν ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ καὶ ψυχροὶ ἐγένοντο. Διότι καὶ ὁ Κύριος λέγει, ὅτι· «διὰ τό πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν»¹³³⁾. Ἀλλὰ καὶ πάντα ἐν γένει τὰ τῇ ἐναντίᾳ δυνάμει ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς παραβαλλόμενα ψυχρά πάντοτε λέγονται, ὡς καὶ αὐτός ὁ διάβολος, οὗ ψυχρότερον οὐδέν ὑπάρχει, πρὸς δέ λέγεται, ὅτι ἐν τῇ θαλάσῃ βασιλεύει ὁ δράκων. Ὡς ὁ Προφήτης δηλοῖ, ὅτι ὁ ὄφιν καὶ ὁ δράκων, οἵτινες βεβαίως ἀναλογοῦσι πρὸς τι τῶν πονηρῶν πνευμάτων, εἰσὶν ἐν τῇ θαλάττῃ¹³⁴⁾. Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει ὁ Προφήτης· «Ἐπάξω τὴν μάχαιραν τὴν ἁγίαν ἐπὶ τὸν δράκοντα ὄφιν φεύγοντα, ἐπὶ τὸν δράκοντα ὄφιν σκολιὸν καὶ ἀνελῶ αὐτόν»¹³⁵⁾. Καὶ πάλιν λέγει· «Ἐάν καταδύσωσιν ἐξ ὀφθαλμῶν μου εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ἐντελοῦμαι τῷ δράκοντι καὶ δῆξεται αὐτούς»¹³⁶⁾. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἰώβ λέγεται, ὅτι «αὐτός ἐστι βασιλεὺς πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασιν»¹³⁷⁾. Ἀπὸ δὲ τοῦ βορρᾶ δηλοῖ ὁ Προφήτης, «ἐκκαυθήσονται τὰ κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν»¹³⁸⁾. Ὁ δὲ βορρᾶς παρίσταται ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς ἄνεμος ψυχρός, ὡς γέγραπται ἐν τῷ Σοφῶ· «ψυχρός ἄνεμος βορέης»¹³⁹⁾. Καὶ αὐτό δὲ ἀναμφιβόλως νοητέον περὶ τοῦ διαβόλου. Ἐάν, λοιπόν, τὰ μὲν ἅγια πῦρ καὶ φῶς καὶ ζέοντα ὀνομάζωνται, τὰ δὲ ἐναντία ψυχρά, λέγεται δέ, ὅτι ἀποψύχεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν, δέον ἵνα ἐξετάσωμεν μὴ καὶ τό τῆς ψυχῆς ὄνομα ἐλήφθη ἀπὸ τῆς ἀποψύξεως ἐκ τῆς θειοτέρας καὶ κρείττονος καταστάσεως, καὶ μετηνέχθη εἰς ταύτην ἐντεῦθεν, ὅτε ἀπεψύγη ἐκ τῆς φυσικῆς

132) Ἱερ. 1, 9.

133) Ματθ. 24, 12.

134) Ἱερ. κεφ. 32.

135) Ἱερ. 27, 1.

136) Ἀμώς 9, 3.

137) Ἰώβ 41, 26.

138) Ἱερ. 1, 14.

139) Σοφ. Σειρ. 43, 20.

ἐκείνης καί θείας θερμότητος, καί διά τοῦτο ἐστίν ἐν ἧ νῦν καταστάσει εὐρηται, καί τό ὄνομα τοῦτο φέρει. Ἐπὶ τέλους δέν δύναται τις εὐκόλως ἵνα εὐρη ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς ἐπαινουμένην τήν ψυχήν. Ψυχομένη δέ συνεχῶς ἀπαντᾶται ὡς ἐνταῦθα· «ψυχή πονηρά ἀπολεῖ τόν κτησάμενον αὐτήν»¹⁴⁰⁾· καί «ἡ ψυχή ἡ ἁμαρτάνουσα, αὕτη ἀποθανεῖται»¹⁴¹⁾. Διότι, μετὰ τοὺς λόγους «πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐμαὶ εἰσιν· ὃν τρόπον ἡ ψυχή τοῦ Πατρός, οὕτως καί ἡ ψυχή τοῦ Υἱοῦ, ἐμαὶ εἰσιν»¹⁴²⁾, συνεπές βεβαίως ἔσται τό εἰπεῖν· ἡ ψυχή ἡ ἐργαζομένη δικαιοσύνην αὐτή σωθήσεται, καί ἡ ψυχή ἡ ἁμαρτάνουσα αὐτή ἀποθανεῖται. Ἀλλά βλέπομεν νῦν, ὅτι τό μέν ἐπίσογον συνέδεσε πρὸς τήν ψυχήν, τό δέ ἀξίεπαινον ἀπεσιώπησε.

«Παρά τήν ἀπόπτωσιν καί τήν ψύξιν τήν ἀπό τοῦ ζῆν τῷ πνεύματι, γέγονεν ἡ νῦν γενομένη ψυχή, οὕσα καί δεκτική τῆς ἐπανόδου τῆς ἐφ' ὅπερ ἦν ἐν ἀρχῇ· ὅπερ νομίζω λέγεσθαι ὑπὸ τοῦ προφήτου ἐν τῷ· «ἐπίστρεψον ψυχή μου εἰς τήν ἀνάπαυσίν σου» ὥστε ὅλον τοῦτο εἶναι νοῦς. Νοῦς οὖν γέγονε ψυχή, καί ψυχή κατορ-

«Νοῦς πεσὼν ἐγένετο ψυχή καί πάλιν ἡ ψυχή διδαχθεῖσα τὰς ἀρετὰς γίνεται νοῦς. Τοῦτο δέ καί ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Ἡσαῦ ἐρευνῶντες δυνάμεθα, ἵνα εὖρωμεν συμβαῖνον, διότι οὗτος δι' ἀρχαῖα ἁμαρτήματα κατεδικάσθη εἰς χεῖρονα βίον. Καί περὶ τῶν οὐρανίων δέον ἵνα φρο-

Πρέπει, λοιπόν, ἵνα ἴδωμεν μή ἡ ψυχή, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος εἶπομεν, ὅτι δηλοῦται, ὡνομάσθη ἐκ τῆς ψύξεως ἀπὸ τοῦ ζήλου τῶν δικαίων καί τῆς τοῦ θείου πυρός μετοχής. Οὐκ ἀπώλεσεν, ὅμως, τήν ἱκανότητα τοῦ ἀποκατασταθῆναι εἰς τήν κατάστασιν τοῦ ζήλου ἐκείνων, ἐν ἧ ἐν ἀρχῇ ἦν. Ὅθεν καί ὁ Προφήτης τοιοῦτό τι φαίνεται, ὅτι δηλοῖ λέγων· «ἐπίστρεψον, ἡ ψυ-

140) Σοφ. Σειρ. 6, 4.

141) καί 142) Ἰεζ. 18, 4.

θωθεῖσα γίνεται
νοῦς»¹⁴³⁾.

νῶμεν τοῦτο, ἐ-
πειδή οὐχί ἀφ' οὗ
χρόνου κόσμος ἐ-
γένετο, ἡ ψυχὴ τοῦ ἡλίου, εἴτε ὁ,τιδή-
ποτε αὕτη πρέπει ἵνα ὀνομασθῇ,
ἥρξατο ὑπάρχουσα, ἀλλὰ πρὶν ἢ εἰς
τό λάμπον καὶ φλέγον τοῦτο σῶμα
εἰσέλθῃ. Περί τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀ-
στέρων ὁμοίως φρονοῦμεν, ὅτι διὰ
προηγούμενας αἰτίας, καίπερ ἄκου-
σαι ἠναγκάσθησαν, ἵνα ὑποταγῶσι
τῇ ματαιότητι διὰ βραβεῖα ἐν τῷ μέλ-
λοντι, ἵνα ποιήσωσιν οὐχὶ τὴν ἰδίαν
θέλησιν ἀλλὰ τὴν τοῦ Δημιουργοῦ,
ὕφ' οὗ εἰς ταῦτα τὰ καθήκοντα διηυ-
θετήθησαν»¹⁴⁵⁾.

χή μου, εἰς τὴν ἀνά-
παυσίν σου»¹⁴⁴⁾. Ἐκ
τούτων δ' ἀπάντων
δείκνυται τοῦτο, ὅ-
τι ὁ νοῦς, ἐκ τῆς κα-
ταστάσεως αὐτοῦ
καὶ τῆς ἀξίας ἐκκλί-
νας, κατέστη ἡ
προσηγορεύθη ψυ-
χή· αὕτη δ' ἀποκα-
τασταθεῖσα καὶ
διορθωθείσα πάλιν
γενήσεται νοῦς.

4. Ἐάν δ' οὕτως ἔχῃ, νομίζω, ὅτι ἡ ἀπόκλισις αὕτη καὶ
πτῶσις τοῦ νοός δέν πρέπει, ἵνα θεωρῇται ἴση διὰ πάντας,
ἀλλ' ὅτι ὁ νοῦς τρέπεται εἰς ψυχὴν πλεον ἢ ἥττον καὶ τινες μὲν
νόες διατηροῦσιν τι ἐκ τῆς προτέρας ἰσχύος, τινές δέ ἢ μηδέν ἢ
βραχύ τι. Ὅθεν ὑπάρχουσιν τινες ἀμέσως ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλι-
κίας θερμότεροι τὸ πνεῦμα, ἄλλοι βραδύτεροι, ἔνιοι δέ ἀμβλύ-
τατοι καὶ τελείως ἀδίδακτοι γεννῶνται. Ἐν τοσούτῳ, ἐκεῖνο,
ὅπερ ἡμεῖς εἵπομεν, ὅτι ὁ νοῦς τρέπεται εἰς ψυχὴν, καὶ ὅ,τι ἄλλο
εἰς τοῦτο ἀφορῶν, ἐρευνάτω παρ' ἑαυτῷ ὁ ἀναγνώστης ἐπιμε-
λέστερον καὶ ἐπιλυέτω. Ὑφ' ἡμῶν δέ δέν προβάλλονται ταῦτα
ὡς δόγματα, ἀλλ' ἔστι τρόπον τινὰ διάσκεψις τις καὶ ἔρευνα.
Μελετησάτω δέ προσέτι ὁ ἀναγνώστης καὶ τὸ ἐξ ὧν ἐν τῷ
Εὐαγγελίῳ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ψυχῆς γεγραμμένων ὄντων
παρατηρούμενον, ὅτι ἄλλα ἀποδίδονται αὐτῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα
τῆς ψυχῆς, καὶ ἄλλα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πνεύματος. Διότι θέ-

143) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

144) Ψαλμ. 114, 7.

145) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

λων πάθος τι ἢ ταραχήν αὐτοῦ ἵνα δηλώσῃ, δηλοῖ ταῦτα ὑπὸ τό ὄνομα τῆς ψυχῆς, ὡς «νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται»⁽¹⁴⁶⁾ καὶ «περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου»⁽¹⁴⁷⁾ καὶ «οὐδεὶς αἶρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθηναι αὐτὴν ἀπ' ἐμαντοῦ»⁽¹⁴⁸⁾. Εἰς τὰς χεῖρας δὲ τοῦ Πατρὸς παραδίδωσιν οὐχὶ τὴν ψυχὴν ἀλλὰ τό πνεῦμα, καὶ ὅτε ἀπεκάλει τὴν σάρκα ἀσθενῆ, δέν λέγει τὴν ψυχὴν πρόθυμον, ἀλλὰ τό πνεῦμα. Ὅθεν φαίνεται, ὅτι οἶονεῖ μέσον τί ἐστὶν ἡ ψυχὴ μεταξύ τῆς ἀσθενοῦς σαρκὸς καὶ τοῦ προθύμου πνεύματος.

5. Ἀλλ' ἴσως ἀντιτείνῃ τις ἡμῖν ἐξ ὧν ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ταῖς ἡμετέραις προτάσεσιν ἐμνημονεύσαμεν, λέγων: πῶς, λοιπόν, καὶ ψυχὴ τοῦ Θεοῦ μνημονεύεται; Εἰς αὐτόν ἀπαντήσομεν οὕτως: ὅτι ὡς πάντα τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ σωματικῶς λεγόμενα, τουτέστιν ἡ χεῖρας ἡ δακτύλους ἡ βραχίονας ἡ ὀφθαλμούς ἡ πόδας ἡ στόμα, δέν θεωροῦμεν ἀνθρώπινα μέλη, ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι ἐν ταῖς ὀνομασίαις ταύταις τῶν σωματικῶν μελῶν δηλοῦνται δυνάμεις τινές αὐτοῦ, οὕτω δέον ἵνα νομίσωμεν, ὅτι καὶ ἕτερόν τι ἐστὶν, ὅπερ δηλοῦται διὰ τῆς ὀνομασίας τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἔαν δυνάμεθα, ἵνα ἡμεῖς ἀποτολμήσωμεν, ἵνα εἴπωμέν τι πλέον περὶ τηλικούτου πράγματος, ψυχὴ τοῦ Θεοῦ δύναται ἴσως ἵνα νοηθῇ ὁ Μονογενὴς Υἱὸς Αὐτοῦ. Διότι ὡς ἡ ψυχὴ δι' ὅλου τοῦ σώματος διήκουσα κινεῖ καὶ τίθησιν εἰς ἐνέργειαν ἐκεῖνα, ἐν οἷς πᾶσιν ἐνεργεῖ, οὕτως ὁ Μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, Ὁστις ἐστὶ Λόγος καὶ Σοφία αὐτοῦ, ἐφάπτεται καὶ διήκει διὰ πάσης τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἐκὼν ἐν αὐτῇ. Καὶ ἴσως πρὸς ἔνδειξιν τοῦ μυστηρίου τούτου λέγεται εἴτε παρίσταται ὁ Θεὸς ἐν ταῖς Γραφαῖς σῶμα. Ἐρευνητέον δ' ὅμως μή ψυχὴ τοῦ Θεοῦ δύναται, ἵνα νοηθῇ ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι ἦλθεν οὗτος εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς θλίψεως καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν κοιλάδα ταύτην τοῦ κλαυθμῶνος καὶ εἰς τὴν χώραν τῆς ἡμετέρας ταπεινώσεως, ὡς λέγεται ἐν τῷ Ψαλμῷ, «ὅτι ἐταπείνωσας ἡμᾶς ἐν τόπῳ κακώσεως»⁽¹⁴⁹⁾. Ἐπὶ τέλους γινώσκω, ὅτι τινές,

146) Ἰωάν. 12, 27.

147) Ματθ. 26, 38.

148) Ἰωάν. 10, 18.

149) Ψαλμ. 43, 20.

ἐρμηνεύοντες τό ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπό τοῦ Σωτῆρος λεχθέν· «περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου»¹⁵⁰⁾, ἀνῆνεγκαν αὐτό εἰς τοὺς Ἀποστόλους, οὓς ὡς κρείττονας τοῦ λοιποῦ σώματος ὠνόμασε ψυχὴν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δηλ. τό πλῆθος τῶν πιστευόντων λέγεται σῶμα αὐτοῦ, εἶπον, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι ὡς κρείττονες τοῦ λοιποῦ σώματος δέον ἵνα θεωρῶνται ψυχὴ. Ταῦτα περί τῆς λογικῆς ψυχῆς κατὰ δύναμιν προβαλλόμεθα οὐχὶ ὡς τεθεσπισμένα ἢ καθωρισμένα, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἐπιλύσεως χρήζοντα ὑπό τῶν ἀναγνωστῶν. Περί δέ τῶν ψυχῶν τῶν κτηνῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀλόγων ἀρκοῦσιν ὅσα γενικῶς ἀνωτέρω εἶπομεν.

Κεφάλαιον ΙΧ

Περί τοῦ κόσμου καὶ τῶν κινήσεων τῶν λογικῶν κτισμάτων, ἀγαθῶν καὶ κακῶν, καὶ περί τῶν πτώσεων αὐτῶν

1. Ἀλλὰ νῦν ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν τάξιν τῆς προκειμένης διασκέψεως καὶ ἴδωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς κτίσεως, ὅποιανδήποτε τοιαύτην ὁ νοῦς τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ θεωρεῖ. Δέον, λοιπόν, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀρχῇ τοσοῦτον ἀριθμὸν λογικῶν εἶτε νοερῶν κτίσεων, ἢ ὅπωςδήποτε ταύτας, ἅς ἀνωτέρω νόας ὠνομάσαμεν, πρέπει ἵνα ὀνομασθῶσιν, ἐποίησεν ὁ Θεός, δι' ὅσον προεῖδεν, ὅτι ἡδύνατο ἵνα ἐπαρκέσῃ. Βεβαίως ἐποίησε

«Ἐν τῇ ἐπινοουμένῃ ἀρχῇ τοσοῦτον ἀριθμὸν τῷ βουλήματι αὐτοῦ ὑποστήσαι τὸν Θεὸν νοερῶν οὐσιῶν, ὅσον ἡδύνατο διαρκέσαι· πεπειρασμένην γάρ εἶναι καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ λεκτέον, καὶ μὴ προφάσει εὐφημίας

ταύτας κατὰ προκαθωρισμένον παρ' ἑαυτῷ ἀριθμὸν. Διότι δέν πρέπει, ὡς τινες θέλουσιν, ἵνα νομίσωμεν, ὅτι οὐκ ἔχουσι πέρας καὶ κτίσματα· διότι ἔνθα πέρας οὐκ ἔστιν οὐδέ περίληψίς τις, καὶ περιγραφή οὐκ ἔστι δυνατή. Ἐάν δ' οὕτως ἔχῃ, δέν ἡδύνατο βεβαίως οὔτε νά περιληφθῶσιν οὔτε νά οἰκονομηθῶσιν

150) Ματθ. 26, 38.

τὴν περιγραφὴν αὐτῆς περι-
αιρετέον. Ἐάν γάρ ἢ ἄπειρος
ἡ θεία δύναμις, ἀνάγκη
αὐτὴν μηδὲ ἑαυτὴν νοεῖν. Τῇ
γάρ φύσει τὸ ἄπειρον ἀπερί-
ληπτον. Πεποίηκε τοίνυν το-
σαῦτα, ὅσων ἡδύνατο περι-
δράσασθαι καὶ ἔχειν ὑπὸ
χεῖρα, καὶ συγκρατεῖν ὑπὸ
τὴν ἑαυτοῦ πρόνοιαν· ὥσ-
περ καὶ τοσαύτην ὕλην κα-
τεσκεύασεν, ὅσην ἡδύνατο
κατακοσμήσαι»¹⁵¹⁾.

(διευθετηθῶσιν) ὑπὸ τοῦ Θε-
οῦ τὰ γενόμενα. Κατὰ φυσι-
κὸν δῆλα δὴ λόγον τὸ ἄπει-
ρον, καὶ ἀπερίληπτον ἔσται.
Πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ ἡ Γραφή
λέγει· «πάντα ἀριθμῶ καὶ μέ-
τρῳ»¹⁵²⁾ ἐδημιούργησεν ὁ
Θεός, καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν
ἀριθμὸς ὀρθῶς προσαρμο-
σθήσεται τοῖς λογικοῖς κτί-
σμασιν ἢ τουσί οὕτως, ὥστε
τοσαῦτά εἰσιν, ὅσα ὑπὸ τῆς
θείας προνοίας δύνανται, ἵνα
διευθετῶνται, κυβερνῶνται

καὶ συγκρατῶνται, τὸ δὲ μέτρον συνεπῶς προσαρμοσθήσεται
τῇ σωματικῇ ὕλῃ, ἣτις πρέπει ἵνα πιστεύσωμεν, ὅτι τοσαύτη
ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδημιουργήθη, ὅση, κατ' Αὐτόν, ἡδύνατο, ἵνα
ἐπαρκέσῃ πρὸς καλλωπισμὸν τοῦ κόσμου· ταῦτά εἰσιν ἅτινα
ἐν ἀρχῇ, τουτέστι πρὸ πάντων, δεόν ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ἐδημι-
ουργήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ νομίζομεν, ὅτι δηλοῦται
καὶ διὰ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, ἣν ὁ Μωϋσῆς μυστικῶς εἰσήγαγεν ἐν
τοῖς «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»¹⁵³⁾.
Διότι ἀναμφιβόλως οὐχὶ περὶ τοῦ στερεώματος οὐδὲ περὶ τῆς
ξηρᾶς, ἀλλὰ περὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐκείνου καὶ τῆς γῆς, παρ' ὧν
εἶτα ὁ οὐρανὸς οὗτος καὶ ἡ γῆ, ἣν βλέπομεν, παρέλαβον τὰ
ὀνόματα ταῦτα.

2. Ἐπειδὴ δὲ αἱ λογικαὶ αὗται φύσεις, αἵτινες, ὡς εἵπομεν
ἀνωτέρω, ἐδημιουργήθησαν ἐν ἀρχῇ, ἐγένοντο, πρότερον μὴ
οὔσαι, δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι οὐκ ἦσαν καὶ ἥρξαντο οὔσαι, ἀναγ-
καίως ἐγένοντο τρεπταὶ καὶ μεταβληταί. Ἐπειδὴ οἵαδήποτε
ἀρετὴ ἐνῆν τῇ οὐσίᾳ αὐτῶν, ἐνῆν οὐχὶ φύσει, ἀλλ' ἐγένετο εὐδο-
κία τοῦ Δημιουργοῦ. Τὸ εἶναι αὐτῶν, λοιπόν, οὐκ ἔστιν ἴδιον
οὐδὲ αἰώνιον, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδόθη. Διότι οὐχὶ πάντοτε ἦν,

151) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

152) Σοφ. Σολ. 11, 20.

153) Γεν. 1, 1.

πάν δέ τό δοθέν δύναται, ἵν' ἀφαιρεθῇ καί ἀπομακρυνθῇ. Ἐν τούτῳ δέ συνίσταται ἡ οὐσία τῆς ἀπομακρύνσεως, ἐάν μὴ ὀρθῶς καί ἀξιεπαίνως διευθύνηται ἡ κίνησις τῶν ψυχῶν. Διότι ἐκουσίας καί ἐλευθέρας κινήσεις παρέσχεν ὁ Θεός εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντας νόας, ἵνα δηλονότι τό ἐν αὐταῖς ἀγαθόν ἴδιον γίγνεται φυλαττόμενον τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν θελήσει. Ἀλλ' ἡ ῥαθυμία καί ἀπροθυμία ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ τηρήσει, καί ἡ ἀποστροφή καί ἀμέλεια τῶν κρειττόνων ἔδωκε τήν ἀρχήν τῆς ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἀπομακρύνσεως. Ἀπομακρύνεσθαι δέ τοῦ ἀγαθοῦ οὐδέν ἄλλο ἐστίν ἢ διατελεῖν ἐν τῷ κακῷ. Διότι βεβαίως τό κακόν ἐστι στερήσις τοῦ ἀγαθοῦ. Οὐ ἔνεκα συμβαίνει, ὅτι, ἐν ὅσῳ μέτρῳ τις ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκπίπτει, εἰς τοσοῦτο κακίας μέτρον κατέρχεται. Ἐν τούτῳ δέ βεβαίως, κατὰ τὰς ἰδίας κινήσεις ἕκαστος νοῦς κατὰ τό μᾶλλον ἢ ἥττον ἀμελῶν τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τό ἐναντίον αὐτοῦ, ὅπερ ἀναμφιβόλως ἐστὶ τό κακόν, εἵλκετο. Ἐντεῦθεν δέ φαίνεται, ὅτι σπέρματά τινα καί αἰτίας ποικιλίας καί διαφορᾶς ὁ Δημιουργός ἀπάντων ἔλαβεν, ἵνα κατὰ τήν ποικιλίαν τῶν νόων, τουτέστι τῶν λογικῶν κλίσεων, ἣν πρέπει ἵνα νομίσωμεν, ὅτι παρέλαβον ἐκ τῆς αἰτίας, ἣν ἀνωτέρω εἵπομεν, δημιουργήσῃ ποικίλον καί διάφορον τόν κόσμον. Λέγοντες δέ ποικίλον καί διάφορον τόν κόσμον, θέλομεν, ἵνα σημάνωμεν τόδε:

3. Κόσμον νῦν λέγομεν πᾶν τό ὑπὲρ τοὺς οὐρανοὺς εἴτε ἐν τοῖς οὐρανοῖς εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς εἴτε ἐν τοῖς καλουμένοις καταχθονίοις εὐρισκόμενον, καί ἐν γένει ὅλους τοὺς τόπους καί τοὺς ἐν αὐτοῖς διάγοντας. Κόσμος, λοιπόν, καλεῖται πᾶν τοῦτο. Ἐν τούτῳ δέ λέγονταί τινα μὲν ἐπουράνια, τουτέστιν ὄντα ἐν σκηνώμασι μακαριωτέροις καί περιβεβλημένα διὰ σωμάτων οὐρανωτέρων καί λαμπροτέρων· καί ἐν αὐτοῖς τούτοις πολλαὶ διαφοραὶ δείκνυνται, ὥς λόγου χάριν ὁ Ἀπόστολος αὐτός λέγει, ὅτι «ἄλλη δόξα ἡλίου, καί ἄλλη δόξα σελήνης, καί ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστήρ γάρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ»¹⁵⁴). Τινὰ δέ λέγονται γήϊνα, καί ἐν αὐτοῖς τουτέστι τοῖς ἀνθρώποις οὐ σμικρὰ διαφορά ἐστι. Διότι τινές μὲν τούτων εἰσὶ βάρβαροι, ἄλλοι δέ Ἕλληνες, καί τῶν βαρβάρων τινές μὲν εἰσιν ἀπάνθρωποι καί

154) Α' Κορ. 15, 41.

ἄγριοι, τινές δέ ἡπιώτεροι. Καί τινές μὲν χρῶνται νόμοις ἀρίστοις, τινές δέ φαυλοτέροις καὶ ὠμοτέροις, ἄλλοι δέ ἀπανθρώποις μᾶλλον καὶ θηρείοις ἤθεσιν ἢ νόμοις χρῶνται. Καί τινές μὲν εὐθέως ἀπ' αὐτῆς τῆς γεννήσεως αὐτῶν εἰσι τεταπεινωμένοι καὶ ὑποτεταγμένοι καὶ δουλικῶς ἀνατρέφονται, ὄντες ἢ ὑπὸ κυρίου ἢ ὑπὸ ἄρχοντας ἢ ὑπὸ τυράννους, ἄλλοι δέ ἐλευθεριώτερον καὶ λογικώτερον ἀνατρέφονται· τινές μὲν εἰσι μετὰ ὑγιῶν σωμάτων, τινές δέ μετὰ ἀσθενῶν εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας. Καί τινές μὲν ἔχουσι ἀσθενῇ τὴν ὄρασιν, τινές δέ τὴν ἀκοήν τοιαύτην, ἕτεροι δέ τὴν φωνήν. Καί τινές μὲν οὕτως ἐγεννήθησαν, τινές δέ ἀμέσως μετὰ τὴν γέννησιν κατὰ τὰς αἰσθήσεις ταύτας ἐβλάβησαν, ἢ αὐξηθέντες τοιοῦτό τι ἔπαθον. Καί τί τό ὄφελος, ἵνα περιγράψω καὶ ἀπαριθμῶ πάσας τὰς τάξεις τῶν ἀνθρωπίνων ἀτυχιῶν, ἀφ' ὧν τινές μὲν εἰσιν ἐλεύθεροι, τινές δέ περιστοιχισμένοι, ἀφοῦ δύναται ἕκαστος καὶ παρ' ἑαυτῷ ἵνα ἴδῃ ἐκάστην τούτων καὶ ἐξετάσῃ; Εἰσὶ καὶ τινες ἀόρατοι δυνάμεις, εἰς ἃς ἀνετέθη ἡ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ὄντων φροντίς, οὐ σμικρά δέ καὶ ἐν αὐτοῖς ἡ διαφορά, ὥς καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Ὁ δ' Ἀπόστολος Παῦλος δηλοῖ, ὅτι εἰσὶ καὶ τινὰ καταχθόνια, ἀναμφιβόλως δέ καὶ ἐν αὐτοῖς δύναται τις ἵνα ἀνεύρῃ ποικιλίαν. Περί δέ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ τῶν πτηνῶν καὶ τῶν ἐνύδρων περιττόν φαίνεται, ἵνα ἐρευνῶμεν, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ὀφείλουσιν, ἵνα ταῦτα θεωρῶνται οὐχὶ ἀρχικά, ἀλλὰ δευτερεύοντα.

4. Πάντα, λοιπόν, τὰ γενόμενα διὰ Χριστοῦ καὶ ἐν Χριστῷ, ὥς λέγεται, ἐγένοντο, ὥς καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος σαφέστατα δείκνυσι, λέγων· «ὅτι ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὀρατά καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἐκτίσται»¹⁵⁵). Καὶ ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὰ αὐτὰ δείκνυσι, λέγων· «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν»¹⁵⁶). Καὶ ἐν τῷ Ψαλμῷ προσέ-

155) Κολοσ. 1, 16.

156) Ἰωάν. 1, 1-3.

τι γέγραπται· «πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας»¹⁵⁷⁾. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Χριστός, ὥσπερ ἐστὶ Λόγος καὶ Σοφία, οὕτω καὶ Δικαιοσύνη ἐστίν, ἐπόμενον ἀναμφιβόλως ἔσται, ἵνα λέγηται, ὅτι τὰ γενόμενα διὰ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας, καὶ διὰ τῆς Δικαιοσύνης, ἣτις ἐστὶν ὁ Χριστός, ἐγένοντο, ὅτι δηλ. ἐν τοῖς γενομένοις οὐδὲν ἄδικον οὐδὲν τυχαῖον φαίνεται, ἀλλ' οὕτως εἰσὶν, ὡς ὁ κανὼν τῆς εὐθύτητος καὶ δικαιοσύνης ἀπαιτεῖ. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἢ τηλικαύτῃ τῶν πραγμάτων ποικιλία καὶ διαφορά δύναται, ἵνα θεωρηθῇ δικαιοσύνη καὶ εὐθυμία, εἰμὶ βέβαιος, ὅτι δὲν δύναται, ἵνα ἐξηγηθῇ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου νοός ἢ λόγου (sermone), ἐάν μὴ αὐτοῦ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, προσπεσόντες καὶ γονυπετήσαντες δεηθῶμεν, φωτίσῃ, τὰ κεκλεισμένα ἀνοίξῃ, καὶ φανερώσῃ τὰ μυστήρια, ἐάν ὁμως οὕτως ἀξίως ἢ αἰτῶμεν ἢ ζητῶμεν ἢ κρούωμεν, ὥστε εἴτε αἰτοῦντες ν' ἀξιώμεθα ἵνα λαμβάνωμεν, εἴτε ζητοῦντες εὐρίσκωμεν, εἴτε κρούουσιν ἡμῖν ἀνοίγεται ἡ θύρα.

Λοιπόν, οὐχὶ πεπειθότες ἐπὶ τῷ ἡμετέρῳ νῷ, ἀλλὰ τῇ βοηθείᾳ αὐτῆς τῆς Σοφίας, ἣτις ἐποίησε τὰ πάντα, καὶ τῆς Δικαιοσύνης, ἣτις πιστεύομεν, ὅτι ἐνυπάρχει ἐν πᾶσι τοῖς κτίσμασι, καίτοι δὲν δυνάμεθα, ἵνα βεβαιῶμεν, πεπειθότες ὁμως εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν αὐτοῦ πειρασόμεθα, ἵνα ἐξετάσωμεν καὶ ἐρευνήσωμεν τίνι τρόπῳ ἢ τοσαύτῃ ποικιλία καὶ διαφορά τοῦ κόσμου ὑφίσταται ἐν πάσῃ δικαιοσύνῃ καὶ λόγῳ. Λέγω δὲ τὸν γενικὸν μόνον λόγον, διότι τό ζητεῖν τὸν εἰδικὸν λόγον ἐκάστου πράγματος ἰδίον ἐστὶν ἀπείρου καὶ τό θέλειν ὑποδεικνύναι τοῦτον ἐστὶν ἴδιον παράφροσιν.

5. Ἐπειδὴ δ' ἡμεῖς λέγομεν, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος εὖρηται ἐν τῇ ποικιλίᾳ ταύτῃ, ἐν ᾗ, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθήκαμεν, ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὃν καὶ ἀγαθὸν καὶ δίκαιον καὶ εὐθύτατον ἀποκαλοῦμεν, συνήθως πλεῖστοι ἀντιτάσσουσι, μάλιστα δ' ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Μαρκίωνος καὶ Βαλεντίνου καὶ Βασιλείδου ἐρχόμενοι ἤκουσαν, ὅτι ὑπάρχουσι ποικίλαι φύσεις ψυχῶν, τοῦτο: τίνι τρόπῳ ἀρμόζει τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ, τοῦ τόν

157) Ψαλμ. 103, 24.

κόσμον ποιήσαντος, ἵνα τοῖς μέν σκῆνωμα ἐν οὐρανοῖς παρέχη, καί οὐ μόνον σκῆνωμα κρείττον αὐτῆς παρέχη, ἀλλά καί βαθμόν τινα ὑψηλότερον καί λαμπρότερον διδῶ, τοῖς δέ δωρηῇται ἀρχήν, τισί δέ ἐξουσίας, ἄλλοις δέ κυριότητας ἀπονέμη, καί ἄλλοις ἐνδοξοτάτους θρόνους οὐρανίων βημάτων· ἄλλοι δέ φέγγωσι λαμπρότερον, καί ἀστράπτωσι λάμπιν ἀστερίνην· τινές μέν δόξαν ἡλίου ἔχωσι, τινές δέ δόξαν σελήνης, ἄλλοι δέ δόξαν ἀστέρων, ἀστήρ δ' ἀστέρος ἐν δόξῃ διαφέρει; συνελόντι δ' εἰπεῖν: ἐάν τῳ δημιουργῷ Θεῷ δέν ἐλλείπει οὔτε ἡ θέλησις τοῦ ὑψίστου καί ἀγαθοῦ ἔργου, οὔτε ἡ ἰκανότης τῆς ἐπιτελέσεως αὐτοῦ, τίς αἰτία ἡδύνατο, ἵνα ἦ, ὅπως οὗτος τὰς λογικάς φύσεις δημιουργῶν, τουτέστιν ἐκείνας, τῆς ὑπάρξεως τῶν ὁποίων αὐτός ἦν αἴτιος, ἄλλους (alios) μέν ὑψηλοτέρους ποιῇ, ἄλλους δ' ἐν δευτέρῳ ἢ τρίτῳ βαθμῷ, καί ἄλλους κατὰ πολλοὺς βαθμούς κατωτέρους καί ὑποδεεστέρους δημιουργῇ; Εἵτα δ' ἀντιτείνουσι καί ἐκ τῶν ἐπιγείων, ὅτι ἄλλων μέν εὐτυχέστερος ὁ κλῆρος τῆς γεννήσεως ὑπῆρξεν, ὥς τις, λόγου χάριν, ἐξ Ἀβραάμ ἔχει τό γένος, καί ἐξ ἐπαγγελίας γεννᾶται, ἄλλος δέ ἐκ τοῦ Ἰσαάκ καί τῆς Ρεβέκκας⁽¹⁵⁸⁾, ὅστις καί ἐν γαστρί ἔτι ὢν ὑποσκελίζει τόν ἀδελφόν αὐτοῦ, καί, πρίν ἢ γεννηθῇ, ἀγαπᾶται ὑπό τοῦ Θεοῦ. Ἡ αὐτό τοῦτο ἐν γένει, ὅτι τις γεννᾶται ἐν Ἑβραίοις, παρ' οἷς τήν τοῦ θείου νόμου παιδείαν εὐρίσκει, ἄλλος δέ παρ' Ἑλλησι καί αὐτοῖς σοφοῖς καί οὐ σμικρᾶς παιδείας ἀνθρώποις, ἕτερος δέ τις παρ' Αἰθίοψι, παρ' οἷς συνήθειά ἐστιν, ἵνα τρέφωνται διά σαρκῶν ἀνθρωπίνων, ἢ παρά Σκύθοις, παρ' οἷς ἡ πατροκτονία ὡσεὶ κατὰ νόμον τελεῖται, ἢ παρά τοῖς Ταύροις, παρ' οἷς οἱ ξένοι θύονται. Λέγουσι, λοιπόν, ἡμῖν: Ἐάν τηλικαύτη ἐστί τῶν πραγμάτων ἡ διαφορά, καί ἡ συνθήκη τῆς γεννήσεως τόσον ποικίλη καί διάφορός ἐστιν, ἐν ᾗ βεβαίως τό αὐτεξούσιον τόπον οὐκ ἔχει (διότι δέν ἐκλέγει τις αὐτός ἑαυτῷ ἢ ποῦ, ἢ παρά τίσιν ἢ ἐν ποίᾳ συνθήκῃ νά γεννηθῇ), τοῦτο δέ, λέγουσι, δέν ποιεῖ ἡ ποικιλία τῆς φύσεως τῶν ψυχῶν, τουτέστιν ὅτι ἡ κακή φύσις τῆς ψυχῆς εἰς κακόν ἔθνος (gentem) προορίζεται, ἡ δ' ἀγαθὴ εἰς ἀγαθά, τί ἄλλο ὑπολείπεται, εἰμὴ ἵνα νομίσωμεν, ὅτι ταῦτα γίνονται εἰκῇ καί μάτην; Ἐάν δέ βεβαί-

158) Γεν. κεφ. 25.

ως τοῦτο γένηται δεκτόν, πιστεύομεν ἤδη, ὅτι οὔτε ὁ κόσμος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐποιήθη, οὔτε ὑπὸ τῆς προνοίας Αὐτοῦ κυβερνᾶται, καὶ συνεπῶς δὲν πρέπει, ἵν' ἀναμένηται ἡ τοῦ Θεοῦ κρίσις περὶ τῶν ἐκάστου πράξεων. Τίς δ' ἐστὶν ἐν τούτῳ ἐπακριβῶς ἡ ἀλήθεια, ἐκεῖνος μόνος οἶδεν, ὅστις ἐρευνᾷ τὰ πάντα καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ⁽¹⁵⁹⁾.

6. Ἡμεῖς δ' ὡς ἄνθρωποι (ἵνα μὴ σιωπῶντες ὑποθάλωμεν τὴν ἀλαζονείαν τῶν αἰρετικῶν) κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν ἀπαντήσομεν εἰς τὰς προτάσεις αὐτῶν οὕτως: ὅτι ἐστὶν ἀγαθός καὶ δίκαιος καὶ παντοδύναμος ὁ δημιουργός τῶν ὅλων Θεός πολλάκις ἐδείξαμεν διὰ τῶν ἀποδείξεων, ἃς ἡδυνήθημεν, ἵνα εὕρωμεν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς. Δημιουργῶν οὗτος ἐν ἀρχῇ ὅσα ἐβούλετο, ἵνα δημιουργήσῃ, τουτέστι τὰς λογικὰς φύσεις, οὐδεμίαν ἄλλην αἰτίαν τῆς δημιουργίας εἶχεν εἰμὴ Ἐαυτόν, δηλ. τὴν ἀγαθότητα Αὐτοῦ. Ἐπειδὴ, λοιπόν, ἡ αἰτία τῶν γενομένων Αὐτός ἦν, ἐν Αὐτῷ δὲ οὔτε ποικιλία τις οὔτε μεταβολή οὔτε ἀδυναμία ἦν, ἴσους καὶ ὁμοίους ἐδημιούργησε πάντας, οὓς ἐδημιούργησεν, ἅτε δὴ, ἐπαναλέγομεν, οὐδεμιᾶς ἐν Αὐτῷ οὐσης αἰτίας ποικιλίας καὶ διαφορᾶς. Ἐπειδὴ δ' αὐταὶ αἱ λογικαὶ κτίσεις, ὡς πολλάκις ἐδείξαμεν, καὶ ἐν οἰκίῳ τόπῳ ἐπίσης δεῖξομεν, εἰσὶ πεπρωκισμέναι διὰ τοῦ αὐτεξουσίου, διὰ τοῦτο ἐκάστην ἡ ἐλευθερία τῆς ἰδίας βουλήσεως εἴτε διὰ τῆς μιμήσεως τοῦ Θεοῦ ἐκάλεσε πρὸς ἐπίδοσιν, εἴτε διὰ τῆς ἀμελείας εἰς ὀπισθοδρόμην εἴλκυσε. Καὶ αὕτη ἦν ἡ αἰτία, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἤδη εἵπομεν, τῆς ἐν τοῖς λογικοῖς κτίσμασι ποικιλίας, τὴν ἀρχὴν ἔχουσα οὐχὶ ἐκ τῆς βουλήσεως εἴτε κρίσεως τοῦ Δημιουργοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας. Ὁ δὲ Θεός, εἰς ὃν ἤδη δίκαιον ἐφαίνετο, ἵνα κατ' ἀξίαν διατάξῃ τὸ κτίσμα Αὐτοῦ, ἤγαγε τὰς διαφορὰς τῶν νόων εἰς τὴν ἀρμονίαν ἐνός κόσμου, ὥστε οἶονεῖ ἓνα οἶκον, ἐν ᾧ ὀφείλουσιν ἵνα ὑπάρχωσιν οὐ μόνον σκευὴ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ κεράμεια, καὶ ἄλλα μὲν πρὸς τιμὴν, ἄλλα δὲ πρὸς ἀτιμίαν, διὰ τῶν ποικίλων τούτων σκευῶν εἴτε ψυχῶν εἴτε νόων ἡυτρέπισε. Ταύτας τὰς αἰτίας, ὡς ἐγὼ νομίζω, τῆς ποικιλίας αὐτοῦ ἔσχεν ὁ κόσμος οὗτος, ἡ δὲ θεία Πρόνοια ἔκα-

159) Α' Κορ. 2, 10.

στον κατά τήν ποικιλίαν τῶν κινήσεων αὐτῶν, ἢ τῆς διαθέσεως τῶν ψυχῶν οἰκονομεῖ. Ἐνεκα δέ τούτου τοῦ λόγου οὔτε ὁ Δημιουργός ἄδικος φανήσεται, ἐπειδή ἀπονέμει ἐκάστῳ κατ' ἀξίαν, συνωδά ταῖς προηγουμέναις αἰτίαις, οὔτε τυχαία θεωρηθήσεται ἡ εὐτυχία ἢ δυστυχία ἐκάστου γεννωμένου, εἴτε ἐν γένει πᾶσα συνθήκη αὐτοῦ, οὔτε πιστευθήσονται διάφοροι δημιουργοί, καί διάφοροι φύσεις ψυχῶν.

7. Ἄλλ' οὔτε ἡ Ἁγία Γραφή, μοί φαίνεται, ἐσιώπησε τελείως τοῦ μυστηρίου τούτου τόν λόγον, ὡς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος περί τοῦ Ἰακώβ καί τοῦ Ἡσαῦ διαλεγόμενος λέγει· «Μήπω γάρ γεννηθέντων μηδέ πραξάντων τι ἀγαθόν ἢ κακόν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογήν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένη, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος, ἐρρέθη αὐτῇ ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι, καθώς γέγραπται· τόν Ἰακώβ ἠγάπησα, τόν δέ Ἡσαῦ ἐμίσησα». Καί μετά ταῦτα αὐτός ἑαυτῷ ἀπαντᾷ καί λέγει· «Τί οὖν ἐροῦμεν; μή ἀδικία παρά τῷ Θεῷ;» Καί ἵνα ἡμῖν παράσχη ἀφορμήν ἐξετάσεως καί ἐρεῦνης τούτων, ὅτι δηλ. ταῦτα οὐκ ἄνευ λόγου ἐγένοντο, ἀπαντᾷ αὐτός ἑαυτῷ καί λέγει· «Μή γένοιτο»¹⁶⁰⁾. Τό αὐτό δ' ὡς μοί φαίνεται ἐρώτημα, ὅπερ περί τοῦ Ἰακώβ καί Ἡσαῦ προτείνεται, δύναται, ἵνα γένηται καί περί τῶν οὐρανίων ἀπάντων καί τῶν ἐπιγείων κτισμάτων καί τῶν καταχθονίων. Νομίζω δ' ὅτι ὁμοίως, ὡς ἐνταῦθα λέγεται «μήπω γάρ γεννηθέντων μηδέ πραξάντων τι ἀγαθόν ἢ κακόν», οὕτω καί περί τῶν ἄλλων ἀπάντων δύναται ἵνα λεχθῇ «μήπω γάρ δημιουργηθέντων, μηδέ πραξάντων τι ἀγαθόν ἢ κακόν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογήν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένη» (ὡς τινες νομίζουν), ἐδημιουργήθησάν τινα μέν ἐπουράνια, τινά δέ ἐπίγεια καί ἄλλα καταχθόνια, «οὐκ ἐξ ἔργων (ὡς νομίζουν ἐκεῖνοι), ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος· τί οὖν ἐροῦμεν, ἐάν ταῦτα οὕτως ἔχωσι; μή ἀδικία παρά τῷ Θεῷ; μή γένοιτο». Λοιπόν, ὥσπερ ὡς πρός τόν Ἡσαῦ καί Ἰακώβ ἐπιμελέστερον ἐρευνῶντες τάς Γραφάς εὐρίσκομεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀδικία παρά τῷ Θεῷ, ἵνα πρίν ἢ γεννηθῶσιν ἢ πράξωσί τι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ῥηθῇ, «ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι» καί ὅτι οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν τῇ γαστρί

160) Ῥωμ. 9, 11-14.

ὁ Ἰακώβ ὑπεσκέλισε τόν ἀδελφόν αὐτοῦ, ἐάν δῆλον ὅτι φρονῶμεν, ὅτι οὗτος ἔνεκα προηγουμένων τοῦ βίου ἔργων ἀγαθῶν ἀξίως ὑπό τοῦ Θεοῦ ἡγαπήθη οὕτως, ὥστε ἡξιώθη, ἵνα προτιμηθῇ τοῦ ἀδελφοῦ, οὕτω καί περὶ τῶν οὐρανίων κτισμάτων δέον ἵνα φρονῶμεν, ἐάν λάβωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι ἡ ποικιλία αὕτη οὐκ ἔστιν ἀρχή τῆς κτίσεως, ἀλλ' ἔνεκα προτέρων αἰτιῶν ἀξίως ἐκάστω διάφορον ὑπό τοῦ Δημιουργοῦ παρασκευάζεται ἔργον, ἐκ τούτου βεβαίως, ὅτι ἕκαστος νοῦς δημιουργηθείς ὑπό τοῦ Θεοῦ, εἴτε λογικόν πνεῦμα, κατὰ τὰς τοῦ νοός κινήσεις καί τὰς ψυχικάς αἰσθήσεις μείζονα ἢ ἥπτονα ἀξίαν ἑαυτῷ παρεσκεύασε, καί κατέστη ἡ ἀγαπητός τῷ Θεῷ ἢ μισητός. Τινές, ὅμως, ἐκ τῶν ποιησάντων κρείττονα ἔργα προορίζονται, ἵνα πρὸς διακόσμησιν τοῦ κόσμου συμπάσχωσι τοῖς λοιποῖς καί δουλεύωσι τοῖς κατωτέροις, ἵνα διὰ τούτου καί αὐτοὶ μέτοχοι γένωνται τῆς ἀνοχῆς τοῦ Δημιουργοῦ, συνωδὰ τῷ ὑπό τοῦ Ἀποστόλου λεγομένῳ· «τῇ γάρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι»¹⁶¹). Ἐκ τῆς ἐξετάσεως, λοιπόν, τῆς ῥήσεως, ἣν ὁ Ἀπόστολος περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἡσαΐ καί τοῦ Ἰακώβ διηγούμενος εἶπε «μὴ ἀδικία παρά τῷ Θεῷ; μὴ γένοιτο», εὐρίσκω ὀρθόν, ὅτι αὐτὴ ἡ ῥῆσις καί περὶ πάντων τῶν κτισμάτων ὀφείλει, ἵνα λέγεται, ἐπειδὴ, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ἡ δικαιοσύνη τοῦ Δημιουργοῦ ὀφείλει ἐν πᾶσιν, ἵνα ἐπιφαίνεται. Αὕτη δ', ὡς μοί φαίνεται, τότε μόνον φανερώς δέικνυται, ἐάν, ὡς λέγομεν, τὰς αἰτίας τῆς διαφορᾶς ἕκαστος εἴτε τῶν οὐρανίων εἴτε τῶν ἐπιγείων εἴτε τῶν καταχθονίων ἐν ἑαυτῷ εἶχε πρὸ τῆς σωματικῆς γεννήσεως. Διότι διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καί τῆς Σοφίας αὐτοῦ ἐδημιουργήθησαν τὰ πάντα, καί διὰ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ διετάχθησαν. Διὰ τῆς χάριτος δέ τῆς εὐσπλαγχνίας αὐτοῦ προνοεῖται τῶν πάντων καί πάντας παραινεῖ, δι' ὧν φαρμάκων δύνανται, ἵνα θεραπευθῶσιν, καί καλεῖ εἰς σωτηρίαν.

8. Ὡς, λοιπόν, ἀναμφίβολόν ἐστιν, ὅτι ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως οἱ ἀγαθοὶ χωρισθήσονται ἀπὸ τῶν κακῶν, καί οἱ δίκαιοι ἀπὸ τῶν ἀδίκων, καί πάντες ἀξίως διανεμηθήσονται, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ

161) Ῥωμ. 8, 20.

κρίσιν, εἰς ἅς χώρας ἄξιοί εἰσιν, ὡς, Θεοῦ θέλοντος, δεῖξομεν ἐν τοῖς ἐπομένοις, τοιοῦτό τι νομίζω, ὅτι καί πρότερον ἤδη ἐγένετο. Διότι πιστεύομεν, ὅτι πάντα καί πάντοτε ὁ Θεός κατὰ κρίσιν πράττει καί διατάττει. Καί ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Ἀπόστολος διδάσκει, λέγων· «ἐν μεγάλη οἰκία οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καί ἀργυρᾶ, ἀλλά καί ξύλινα καί ὀστράκινα, καί ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν», καί ὅπερ προστίθῃσι, λέγων· «ἐάν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον καί εὐχρηστον τῷ Δεσπότη, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν ἡτοιμασμένον»¹⁶²), ἀναμφιβόλως δείκνυσιν τοῦτο, ὅτι ὁ καθάρας ἑαυτὸν ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ ὧν ἔσται ἕτοιμος ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, ὁ δὲ μὴ καθάρας ἑαυτὸν κατὰ τὴν ποσότητα τῆς ἀκαθαρσίας αὐτοῦ ἔσται σκεῦος εἰς ἀτιμίαν, τουτέστιν ἀνάξιον. Οὕτω, λοιπόν, ἐστὶ δυνατόν, ἵνα νοῶμεν, ὅτι καί πρότερον ὑπῆρξαν λογικά σκεύη ἢ κεκαθαρμένα ἢ ἥττον κεκαθαρμένα, τουτέστι σκεύη, ἅτινα ἢ ἐκάθηραν ἑαυτὰ ἢ δὲν ἐκάθηραν. Ἐκ τούτου δ' ἕκαστον σκεῦος κατὰ τὸ μέτρον τῆς καθαριότητος ἢ τῆς ἀκαθαρσίας αὐτοῦ ἔλαβε τὸν τόπον ἢ τὴν χώραν, ἢ τὴν συνθήκην τῆς γεννήσεως ἢ τὴν ἐκτέλεσίν τινος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ταῦτα δὲ πάντα ὁ Θεός μέχρις ἐλαχίστου τῇ δυνάμει τῆς Σοφίας Αὐτοῦ προβλέπων καί διαγιγνώσκων τῇ κυβερνήσει τῆς κρίσεως Αὐτοῦ δι' εὐθυτάτης ἀπονομῆς τὰ πάντα διατίθῃσι βοηθῶν ἢ μεριμνῶν, ὡς ἐκάστῳ κατ' ἀξίαν ὀφείλει, ἵνα βοηθῇ ἢ μεριμνᾷ. Ἐν τούτῳ δὲ βεβαίως πᾶσα ἡ εὐθύτης δείκνυται, ἐπειδὴ ἡ ἀνισότης τῶν πραγμάτων διαφυλάττει τὴν ἰσότητα τῆς ἀπονομῆς κατὰ τὰ ἔργα. Τὰ ἔργα δὲ ταῦτα ἐνός ἐκάστου ἀληθῶς καί ἐπακριβῶς μόνος Αὐτός μετὰ τοῦ Μονογενοῦς Λόγου καί Σοφίας Αὐτοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γινώσκει.

162) Β' Τιμ. 2, 20-21.

Κεφάλαιον Χ

Περί τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς κρίσεως, τοῦ πυρός τοῦ Ἰδοῦ, καὶ τῶν ποινῶν

1. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ διάσκεψις ὑπέμνησεν εἰς ἡμᾶς τὴν μέλλουσαν κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν, καὶ τὰς ποινὰς τῶν ἁμαρτωλῶν, κατὰ τὰς ἀπειλὰς τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κηρύγματος, ὅτι δῆλον ὅτι κατὰ τὴν κρίσιν πῦρ αἰώνιον καὶ σκότος ἐξώτερον καὶ δεσμωτήριον καὶ κάμινος, καὶ ἄλλα τούτοις ὅμοια τοῖς ἁμαρτωλοῖς παρεσκευάσθησαν, ἴδωμεν τί καὶ περὶ τούτων δεόν ἵνα φρονῶμεν. Ἀλλ' ἵνα εἰς ταῦτα ἐν τῇ προσηκούσῃ τάξει ἔλθωμεν, μοί φαίνεται, ὅτι πρότερον δεόν ἵνα γένηται περὶ ἀναστάσεως λόγος, ἵνα γνῶμεν τί ἐστὶν ἐκεῖνο, ὅπερ ποινὴν ἢ ἀνάπαυσιν ἢ μακαριότητα λήψεται. Περί τούτων ἐν ἄλλοις μὲν βιβλίοις, ἃ περὶ ἀναστάσεως ἐγράψαμεν, πληρέστερον διελάβομεν, καὶ ἐδείξαμεν τὴν περὶ τούτου γνώμην ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ νῦν διὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ λόγου δέν φαίνεται ἄτοπον, ἵνα ἐπαναλάβωμέν τινα ἐκεῖθεν, μάλιστα ἐπειδὴ σκανδαλίζονται τινες ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, διότι δῆθεν πιστεύομεν ἀνοήτως καὶ ἀφρονέστατα εἰς ἀνάστασιν, ἰδίᾳ οἱ αἰρετικοί, εἰς οὓς νομίζω, ὅτι τοιοῦτοτρόπως πρέπει ἵν' ἀπαντήσω. Ἐάν καὶ αὐτοὶ ὁμολογῶσιν, ὅτι ἐστὶν ἀνάστασις νεκρῶν, ἀποκριθῆτωσαν ἡμῖν, τί ἐστὶν, ὅπερ τέθηκεν; Οὐχὶ τὸ σῶμα; Ἀνάστασις, λοιπόν, τοῦ σώματος ἔσται. Εἴτα εἰπάτωσαν, ἐάν νομίζωσιν, ὅτι ἡμεῖς πρέπει ἵνα χρώμεθα σώμασιν ἢ οὐ. Νομίζω, ὅτι, συνωδᾷ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ, λέγοντι· «σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν»¹⁶³⁾, δέν δύναται, ἵν' ἀρνηθῶσιν, ὅτι τὸ σῶμα ἐγερθήσεται, ἢ ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει ἡμεῖς θά φέρωμεν σώματα. Τί, λοιπόν; Ἐάν βέβαιόν ἐστὶν, ὅτι ἡμεῖς μέλλομεν, ἵνα ἔχωμεν σώματα, ἐάν κηρύττῃται, ὅτι τὰ ἀποθανόντα σώματα ἀναστήσονται, (διότι κυρίως λέγεται, ὅτι ἀνίσταται τὸ πρότερον ἀποθανόν), οὐδενὶ ἀμφιβόλον ἐστὶν, ὅτι ἐγερθήσονται ταῦτα, ἵνα δι' αὐτῶν περιβληθῶμεν πάλιν ἀναστάντες. Τό ἕτερον, λοιπόν, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἑτέρου. Διότι καὶ ἐάν τὰ σώματα ἀνίστανται, ἀναμφιβόλως εἰς περι-

163) Α' Κορ. 15, 44.

βλημα ἡμέτερον ἀνίστανται, καί ἐάν ἐστιν ἀνάγκη, ἵνα ἡμεῖς ὦμεν ἐν σώμασιν, ὡς βεβαίως ἀνάγκη ἐστίν, οὐχί ἐν ἄλλοις ἢ ἐν τοῖς ἡμετέροις σώμασιν ὀφείλομεν, ἵνα ὦμεν. Ἐάν δ' ἐστιν ἀληθές, ὅτι ταῦτα ἀνίστανται, ἀνίστανται δέ καί πνευματικά, ἀναμφιβόλως ἀνίστανται ἐκ τῶν νεκρῶν ἀποβαλόντα τήν φθοράν, καί ἀποθέντα τήν θνητότητα. Ἄλλως μάταιον φανήσεται καί περιττόν τό ἀναστῆναί τινα ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα πάλιν ἀποθάνῃ. Τοῦτο δύναται, ἵνα νοηθῇ σαφέστερον μόνον οὕτως, ἐάν τις ἐπιμελῶς παρατηρήσῃ τίς ἐστίν ἡ ποιότης τοῦ ψυχικοῦ σώματος, ἣτις εἰς τήν γῆν σπαρεῖσα παρασκευάζει τήν ποιότητα τοῦ πνευματικοῦ σώματος. Διότι ἐκ τοῦ ψυχικοῦ σώματος αὕτῃ ἡ δύναμις τῆς ἀναστάσεως καί ἡ χάρις πνευματικόν σῶμα ἐξάγει, μεταβάλλουσα τοῦτο ἀπό τῆς ἀτιμίας εἰς δόξαν.

2. Ἐπειδή, λοιπόν, οἱ αἰρετικοί φαντάζονται ἑαυτούς τά μάλιστα πεπαιδευμένους καί σοφούς, ἐρωτήσομεν αὐτούς, ἐάν πᾶν σῶμα ἔχῃ σχῆμά τι, τουτέστιν ἐάν μορφῶται κατὰ τι σχῆμα. Καί ἂν μὲν εἴπωσιν, ὅτι ἔστι σῶμα, ὅπερ δέν μορφοῦται κατὰ τι σχῆμα, δειχθήσονται ἀπειρότατοι πάντων καί ἀσοφώτατοι. Διότι οὐδεὶς ἀρνηθήσεται τοῦτο, ἐάν μὴ ὅλως ξένος πάσης παιδείας ᾖ. Ἐάν δέ εἴπωμεν, ὡς ἀρμόζει, ὅτι πᾶν σῶμα καθ' ὠρισμένον τι σχῆμα μορφοῦται, αἰτήσομεν παρ' αὐτῶν, ἐάν δύνανται, ἵνα ἡμῖν δείξωσι καί περιγράψωσι τό σχῆμα τοῦ πνευματικοῦ σώματος, ὅπερ βεβαίως οὐδαμῶς δυνήσονται, ἵνα ποιήσωσιν. Ἀλλά καί τὰς διαφοράς τῶν ἀνισταμένων ζητήσομεν παρ' αὐτῶν. Τίνι τρόπῳ δείξουσιν, ὅτι ἀληθές ἐστι τό ῥηθέν· «οὐ πᾶσα σὰρξ ἡ αὕτῃ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν ἀνθρώπων, ἄλλη δέ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δέ ἰχθύων, ἄλλη δέ πετεινῶν· καί σώματα ἐπουράνια, καί σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δέ ἡ τῶν ἐπιγείων· ἄλλη δόξα ἡλίου, καί ἄλλη δόξα σελήνης, καί ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γάρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ· οὕτω καί ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν»¹⁶⁴). Κατὰ ταύτην, λοιπόν, τήν ἀκολουθίαν τῶν οὐρανίων σωμάτων δειξάτωσαν ἡμῖν τὰς διαφοράς τῆς δόξης τῶν ἀνισταμένων· καί ἐάν πως ἀποπειραθῶσιν ἵνα διὰ τὰς διαφοράς τῶν οὐρα-

164) Α' Κορ. 15, 39-42.

νίων σωμάτων ἐπινοήσωσι λόγον τινά, τότε ζητήσομεν παρ' αὐτῶν, ἵνα ἐξ ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὰ γήινα σώματα τὰς διαφοράς τῆς ἀναστάσεως δηλώσωσιν. Ἡμεῖς δὲ τοῦτο νοοῦμεν οὕτως, ὅτι βουλόμενος ὁ Ἀπόστολος ἵνα παραστήσῃ, ὅση ἐστὶν ἡ διαφορά τῶν ἀναστησομένων ἐν δόξῃ, τουτέστι τῶν ἁγίων, σύγκρισιν ἐκ τῶν οὐρανίων σωμάτων ἔλαβεν, εἰπὼν· «ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων» καὶ πάλιν βουλόμενος ἵνα παραστήσῃ τὰς διαφοράς ἐκείνων, οἵτινες μὴ καθαρθέντες ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ εἰς ἀνάστασιν ἔρχονται, τουτέστιν οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἐκ τῶν ἐπιγείων λαμβάνει τό παράδειγμα, λέγων· «ἄλλη σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πετεινῶν». Ἀξίως τῇ ἀληθείᾳ τὰ μὲν οὐράνια πρὸς τοὺς ἁγίους, τὰ δὲ ἐπίγεια πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς παραβάλλονται. Ταῦτα μὲν εἰρήσθωσαν πρὸς τοὺς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, τουτέστι τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων, ἀρνούμενους.

3. Νῦν δὲ τὸν λόγον στρέφομεν πρὸς τινὰς τῶν ἡμετέρων, οἵτινες, ἢ διὰ σμικρότητα νοός, ἢ δι' ἔλλειψιν διαφωτισμοῦ, σφόδρα εὐτελεῖ καὶ ταπεινὴν περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος ἔννοιαν εἰσάγουσιν. Ἐρωτῶμεν τούτους τίνι τρόπῳ νοοῦσιν, ὅτι τό ψυχικόν σῶμα διὰ τῆς ἀναστάσεως μεταβληθήσεται, καὶ γενήσεται πνευματικόν, καὶ τίνι τρόπῳ φρονοῦσιν, ὅτι τό σπειρόμενον ἐν ἀσθενείᾳ ἐγερθήσεται ἐν δυνάμει, τό ἐν ἀτιμίᾳ ἀναστήσεται ἐν δόξῃ καὶ τό ἐν φθορᾷ μετενεχθήσεται εἰς ἀφθαρσίαν; Ἐάν βεβαίως οὗτοι πιστεύωσι τῷ Ἀποστόλῳ, ὅτι τό σῶμα ἐν δόξῃ καὶ δυνάμει καὶ ἀφθαρσίᾳ ἐγειρόμενον, πνευματικόν ἤδη γέγονεν, ἄτοπον φαίνεται καὶ ἐναντίον τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Ἀποστόλου τό εἰπεῖν, ὅτι τοῦτο πάλιν τοῖς πάθεσι τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος ὑποβληθήσεται, ἀφ' οὗ σαφῶς ὁ Ἀπόστολος λέγει· «ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσαι οὐ δύνανται, οὐδέ ἡ φθορά τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ»¹⁶⁵). Πρὸς δὲ τίνι τρόπῳ ἐκδέχονται οὗτοι ὅπερ λέγει ὁ Ἀπόστολος· «πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα»¹⁶⁶); Αὕτη βεβαίως ἡ μεταβολὴ δέον ἵν' ἀναμένηται καθ' ἣν ἀνωτέρω εἶπομεν τάξιν· ἐν ταύτῃ δὲ ἀναμφιβόλως δέον ἵν' ἄξιόν τι τῆς θείας χάριτος ἐλπί-

165) Α' Κορ. 15, 50.

166) Α' Κορ. 15, 51.

ζωμεν. Ἐλπίζομεν δ' ὅτι αὕτη γενήσεται καθ' ἣν τάξιν παρίστησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι «γυμνῶ κόκκῳ σίτου ἢ τινος τῶν λοιπῶν» εἰς τὴν γῆν σπαρέντι «ὁ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησεν»¹⁶⁷⁾, ἐάν μόνον ὁ κόκκος τοῦ σίτου ἀποθάνῃ. Οὕτω δέον ἵνα νομίζωμεν, ὅτι καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα ὡς κόκκοι πίπτουσιν εἰς τὴν γῆν. Τούτοις δ' ἐμβληθεῖσα ἡ συνέχουσα τὴν σωματικὴν οὐσίαν δύναμις, καίπερ νεκρά ὄντα τὰ σώματα καὶ ἐφθαρμένα καὶ ἀποσυντεθειμένα, διὰ τοῦ λόγου ὁμως τοῦ Θεοῦ ἡ δύναμις ἐκείνη, ἥτις πάντοτε ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ σώματος σώα ἐστίν, ἐγείρει ταῦτα ἐκ τῆς γῆς καὶ ἀποκαθίστησι καὶ ἐπανορθοῖ, ὡς ἡ δύναμις ἐκείνη, ἥτις ἐστίν ἐν τῷ κόκκῳ τοῦ σίτου, μετὰ τὴν φθοράν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον ἐπανάγει καὶ ἀποκαθίστησι τὸν κόκκον εἰς σῶμα καλάμης καὶ στάχυος. Καὶ οὕτως ἐκείνοις μέν, οἵτινες ἀξιωθήσονται, ἵνα τύχῃσι τῆς κληρονομίας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἡ ἐπανορθωτικὴ ἐκείνη δύναμις τοῦ σώματος, ἣν ἀνωτέρω εἵπομεν, διαταγῇ τοῦ Θεοῦ, ἐκ γηίνου καὶ ψυχικοῦ σώματος ἐπανάγει σῶμα πνευματικόν, δυνάμενον ἵνα ἐν τοῖς οὐρανοῖς οἰκῇ, τοῖς δ' ἀξιωθεῖσι χείρονος ἢ φαυλοτέρου τόπου ἢ τοῦ ἐσχάτου καὶ ζοφεροῦ, κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς ἐκάστου, δοθήσεται καὶ ἡ δόξα τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀξία οὕτως, ὅμως, ὥστε καὶ ἐκείνων, οἵτινές εἰσιν εἰς τό πῦρ τό αἰώνιον ἢ τὰς ποινὰς προωρισμένοι, ἐνεκα αὐτῆς τῆς μεταβολῆς τῆς ἀναστάσεως, τό ἀνιστάμενον σῶμα ἄφθαρτόν ἐστιν, οὕτως ὥστε μηδέ διὰ τῶν βασάνων ἐστὶ δυνατὴ ἡ φθορά καὶ διάλυσις αὐτοῦ. Οὕτω, λοιπόν, ἐχούσης τῆς ποιότητος τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀνισταμένου σώματος, ἴδωμεν νῦν τί σημαίνει ἡ τοῦ αἰωνίου πυρός ἀπειλή.

4. Παρά τῷ Προφῆτῃ Ἡσαΐα εὐρίσκομεν ἔνδειξιν τῆς ὑπάρξεως πυρός ἰδίου ἐκάστῳ, δι' οὗ τιμωρεῖται· «Πορεύεσθε τῷ φωτί τοῦ πυρός ὑμῶν καὶ τῇ φλογί, ἣ ἐξεκαύσατε»¹⁶⁸⁾. Διὰ τῶν λόγων τούτων φαίνεται, ὅτι δηλοῦται τοῦτο, ὅτι ἕκαστος τῶν ἁμαρτωλῶν αὐτός ἐαυτῷ τὴν φλόγα τοῦ ἰδίου πυρός ἀνάπτει, καὶ δέν βυθίζεται εἰς πῦρ, ὅπερ πρότερον ἤδη ἀνήφθη ὑπ' ἄλλου, ἢ πρό αὐτοῦ ὑπῆρξε. Τούτου δέ τοῦ πυρός ἡ ὕλη καὶ ἡ

167) Α' Κορ. 15, 37-38.

168) Ἡσ. 50, 11.

τροφή εἰσι τὰ ἡμέτερα ἁμαρτήματα, ἅτινα ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ξύλα καὶ χόρτος καὶ καλάμη λέγονται⁽¹⁶⁹⁾. Καὶ νομίζω, ὅτι, ὡς ἐν τῷ σώματι ἡ ἀφθονία τῆς τροφῆς καὶ ἡ ἐναντία ποιότης καὶ ποσότης αὐτῆς πυρετούς γεννῶσι, καὶ πυρετούς διαφόρου εἶδους, ἢ χρόνου, κατὰ τό μέτρον τῆς συλλεγείσης ἀκρασίας, ἥτις ὕλην παρέσχε καὶ ἔναυσμα τοῖς πυρετοῖς, ἡ ποιότης δ' αὕτη τῆς ὕλης συλλεγείσα ἐκ ποικίλης ἀκρασίας γίγνεται αἰτία ἢ ἀλγεινοτέρας ἀσθενείας ἢ ἡπιωτέρας, οὕτως ἡ ψυχὴ⁽¹⁷⁰⁾, συναθροίσασα πληθύν κακῶν ἔργων καὶ ἀφθονίαν ἁμαρτημάτων ἑαυτῇ, ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ ἅπαντα ἐκείνη τῶν κακῶν ἡ σωρεία ἀνάπτεται πρὸς τιμωρίαν, καὶ ἐκκαίεται πρὸς βασάνους, ὅτε ὁ νοῦς αὐτός ἢ ἡ συνειδήσις διὰ τῆς θείας δυνάμεως τὰ πάντα εἰς μνήμην ἐπαναφέρουσα, ὅσα ἐν ἑαυτῇ σημεία καὶ τύπους, ὅτε ἡμάρτανεν, ἀπετύπωσε, καὶ ὅσα ἢ κακὰ ἢ αἰσχρὰ ἐπετέλεσεν ἢ καὶ ἀσεβῇ διεπράξατο, ἱστορίαν τινὰ τῶν ἐγκλημάτων αὐτῆς πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὄψεται ἐκτεθειμένων· τότε δέ καὶ αὐτὴ ἡ συνειδήσις, δι' ἰδίων κέντρων, μέλλει ἵνα ταραττήται, καὶ νύττηται, καὶ αὐτὴ ἑαυτῆς ἢ κατήγορος καὶ μάρτυς. Νομίζω δ' ὅτι οὕτως ἐφρόνει καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, λέγων· «μεταξύ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων, ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τό Εὐαγγέλιόν μου, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ»⁽¹⁷¹⁾. Ἐντεῦθεν νοεῖται, ὅτι περὶ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς βάσανοί τινες ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιβλαβῶν τῆς ἁμαρτίας ἐπιθυμιῶν γεννῶνται.

5. Καὶ ἵνα μὴ σοι φαίνεται ἀρκούντως δύσκολος ἡ κατανόησις τοῦ πράγματος τούτου, ἔστι δυνατόν, ἵνα ἴδῃς ταύτην ἐκ

169) Α' Κορ. 3, 12.

170) Τό μέρος τοῦτο συλλήβδην ἀναφέρει ὁ Ἱερώνυμος ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ οὕτως: «Καὶ τό πῦρ τῆς γεέννης καὶ τὰς βασάνους, ἃ ἡ Ἁγία Γραφή ἀπειλεῖ τοῖς ἁμαρτωλοῖς, οὐ τίθησιν (ὁ Ὠριγένης) ἐν ταῖς ποιναῖς, ἀλλ' ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἁμαρτωλῶν, ἐπεὶ δὴ τῇ δυνάμει καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ Θεοῦ πᾶσα ἡ μνήμη τῶν πλημμελημάτων πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τίθεται, καὶ, οἶονεῖ ἐκ τινων σπερμάτων ἐν τῇ ψυχῇ ἐναπομεινάντων, ἀναφύεται ὅλη τῶν ἁμαρτημάτων ἡ πηγὴ, καὶ ὅ,τι ἐπράξαμεν ἐν τῇ ζωῇ, ἢ αἰσχρόν ἢ ἀσεβές, παντός τούτου ἡ εἰκὼν ἐνώπιον ἡμῶν παρίσταται, καὶ τὰς παρελθούσας ἡδονὰς ὁ νοῦς βλέπων, τιμωρεῖται διὰ τοῦ καύματος τῆς συνειδήσεως καὶ διὰ τῶν κέντρων τῆς μεταμελείας διαπερᾶται».

171) Ρωμ. 2, 15-16.

τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῶν παθῶν, ἅτινα συνήθως συμβαίνουνσι ταῖς ψυχαῖς, ἢ ὅταν δηλαδή ἡ ψυχὴ φλέγεται ὑπὸ τῶν φλογῶν τοῦ ἔρωτος, ἢ ὅταν ὑπὸ τοῦ πυρός τοῦ ζήλου ἢ τοῦ φθόνου κατατρύχεται, ἢ ὅταν ὑπ' ὀργῆς ταραττήται, ἢ ὑπὸ μεγάλης ἀνοησίας ἢ θλίψεως καταναλίσκεται, ὧν τὰς ὀξύτητας τινές μὴ φέροντες ἐθεώρησαν μᾶλλον εὐφόρητον τὸ ὑποστῆναι θάνατον, ἢ τοιαύτην βάσανον ὑπομένειν. Ἐρευνήσον δέ, ἐάν τούτοις, οἵτινες τῇ βλάβῃ τῶν κακῶν, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ἐμπεπλεγμένοι εἰσὶ, καὶ οἵτινες οὐδεμίαν διόρθωσιν ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ ἔτι ὄντες δι' ἑαυτοὺς ἠδυνήθησαν ἵνα παρασκευάσωσι, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἀπῆλθον, ἀρκῇ πρὸς ποινὴν τοῦτο, ὅτι διαρκουσῶν ἐν ἑαυτοῖς αὐτῶν τούτων τῶν ἐπιβλαβῶν ἐπιθυμιῶν, διὰ τούτων βασανίζονται, τῆς ὀργῆς ἢ μανίας ἢ ἀνοησίας ἢ λύπης, ὧν βεβαίως ὁ θανατηφόρος ἰός δι' οὐδενός διορθωτικοῦ φαρμάκου ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ καταπραύνεται, ἢ τοῦτο, ὅτι τῶν ἐπιθυμιῶν τούτων μεταβληθεῖσῶν διὰ τῶν κέντρων γενικῆς ποινῆς μέλλουσιν, ἵνα κακῶνται. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο εἶδος τιμωριῶν νομίζω, ὅτι δύναται, ἵνα νοηθῇ, ὅτι, ὥσπερ αἰσθανόμεθα, ὅτι τὰ τοῦ σώματος μέλη ἀποσυντεθειμένα, καὶ ἀπὸ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν ἀρμογῶν διεσπασμένα, προκαλοῦσι βάσανον μεγίστης λύπης, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ, ὅταν ἔξω τῆς τάξεως καὶ ἀρμογῆς, ἢ τῆς ἀρμονίας ἐκείνης, καθ' ἣν πρὸς τὸ εὖ πράττειν καὶ ὠφελίμως αἰσθάνεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδημιουργήθη, εὐρεθῇ, δέν θά συμφωνῇ ἑαυτῇ ἐν τῷ συνδέσμῳ τῶν λογικῶν κινήσεων, θά φέρῃ τὴν ποινὴν ὡς βάσανον τῆς πρὸς ἑαυτὴν διαστάσεως καὶ ἀσταθείας, καὶ θά αἰσθάνηται τὴν βάσανον τῆς ἀταξίας. Αὕτη δ' ἡ διάλυσις καὶ διάσπασις τῆς ψυχῆς δοκιμασθεῖσα ἐν τῷ παραδεδεγμένῳ πυρί, ποιεῖ ἀναμφιβόλως στερεώτερον ἑαυτῆς τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν ἀνακαίνισιν.

6. Εἰσὶ καὶ ἄλλα πολλὰ ἡμῖν κεκρυμμένα, γνωστὰ μόνῳ ἐκείνῳ, ὅστις ἐστὶν ἰατρός τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Διότι, ἐάν πρὸς ὑγίανσιν τοῦ σώματος ἐκ τῶν ἀσθενειῶν, ἅς διὰ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ συνηθοίσαμεν, ἀναγκαίαν θεωρῶμεν ἐνίοτε τὴν θεραπείαν διὰ φαρμάκου αὐστηροτέρου καὶ δριμυτέρου, ἔσθ' ὅτε, ἐάν τοῦτο ἡ ποιότης τῆς ἀσθενείας ἀπαιτήσῃ, λαμβάνομεν ἀνάγκην καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ σιδήρου καὶ τῆς δριμύτητος

τῆς τομῆς, ἐάν δέ καί ταῦτα τῆς ἀσθενείας τό μέτρον ὑπερέβη, τήν εἰς τό ἔπακρον καταφθᾶσαν ἀσθένειαν καί πῦρ κατακαίει, πόσω μᾶλλον πρέπει ἡμεῖς ἵνα φρονῶμεν, ὅτι καί οὗτος ὁ ἡμέτερος ἰατρός, θέλων ἵν' ἀπελάσῃ τὰς ἀσθενείας τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ἅς ἐκ ποικίλων ἀμαρτημάτων καί ἐγκλημάτων συνήγαγον, χρῆται τοιαύταις ποινικαῖς θεραπαίαις, περιπλέον δέ καί πῦρ ἐπιβάλλει τιμωρίαν τοῖς ἀπολέσασσι τήν ὑγείαν τῆς ψυχῆς; Τοῦ πράγματος δέ τούτου καί εἰκόνες ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς μνημονεύονται. Ὡς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ⁽¹⁷²⁾ ὁ θεὸς λόγος ἀπειλεῖ τοῖς ἀμαρτωλοῖς, ὅτι διὰ πυρετῶν καί χειμέθλων καί ἱκτέρου, καί δι' ὀφθαλμικῶν σπασμῶν, καί διὰ ψυχώσεως καί παραπληξίας, καί τυφλότητος καί νεφρίτιδος μέλλουσιν ἵνα τιμωρῶνται. Ἐάν τις ἐν σχολῇ συλλέξῃ ἐξ ἀπάσης τῆς Γραφῆς ἀπάσας τῶν ἀσθενειῶν τὰς ἐνδείξεις, αἵτινες ἐν τῇ ἀπειλῇ κατὰ τῶν ἀμαρτωλῶν ὡς ὀνομασίαι σωματικῶν ἀσθενειῶν μνημονεύονται, εὐρήσει, ὅτι διὰ τούτων εἰκονικῶς δηλοῦνται τὰ κακά εἴτε αἱ βάσανοι τῶν ψυχῶν. Ἴνα δέ νοήσωμεν, ὅτι, καθ' ὃν τρόπον οἱ ἰατροὶ τοῖς ἀσθενοῦσι παρέχουσι βοηθείας, ἵνα διὰ τῶν θεραπειῶν ἐπαναγάγῃ τήν ὑγείαν, ἐνεργεῖ καί ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πεπτωκότας καί εἰς ἀμαρτήματα ἐκδεδομένους, τεκμήριόν ἐστι καί ἡ διὰ τοῦ Ἱερεμίου τοῦ Προφήτου διαταγή, ἵνα οὗτος τό ποτήριον τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ προτείνῃ εἰς πόσιν ἅπασιν τοῖς ἔθνεσιν, ἵνα πίωσι καί μεθύσωσι καί ἐξεμέσωσιν⁽¹⁷³⁾. Ἐν τούτῳ δ' ἀπειλεῖ, λέγων, ὅτι, ἐάν τις ἀποστέρῃ, ἵνα πίνη, οὐ καθαρθήσεται⁽¹⁷⁴⁾. Ἐντεῦθεν βεβαίως νοεῖται, ὅτι ἡ ὀργὴ τῆς ἐκδικήσεως τοῦ Θεοῦ ὠφελεῖ εἰς κάθαρσιν τῶν ψυχῶν. Ὅτι δέ καί ἡ πνοὴ αὐτῇ, ἥτις διὰ τοῦ πυρός ἐπάγεται, παρέχεται ὡς βοήθημα, διδάσκει τοῦτο ὁ Ἡσαΐας, ὅστις περὶ μέν τοῦ Ἰσραὴλ λέγει οὕτως· «Ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ρύπον τῶν υἱῶν καί τῶν θυγατέρων Σιών καί τό αἷμα ἐκκαθαριεῖ ἐκ μέσου αὐτῶν ἐν πνεύματι κρίσεως καί πνεύματι καύσεως»⁽¹⁷⁵⁾. Περὶ δέ τῶν Ἰουδαίων οὕτω λέγει· «Ἐχεις ἄνθρακας πυρός, κάθισαι ἐπ' αὐ-

172) Κεφ. 28.

173) Ἱερ. 32, 15-16.

174) Ἱερ. 32, 28-29.

175) Ἠσ. 4, 4.

τούς· οὗτοι ἔσονται σοι βοήθεια»⁽¹⁷⁶⁾. Καί ἐν ἄλλοις λέγει· «Ἀγιάσει Κύριος ἐν πυρί φλέγοντι»⁽¹⁷⁷⁾. Καί ἐν τῷ Μαλαχίᾳ τῷ Προφῆτῃ λέγεται· «Καθήμενος ὁ Κύριος χωνεύσει καὶ καθαριεῖ καὶ χεεῖ καθαρούς υἱούς Ἰούδα»⁽¹⁷⁸⁾.

7. Ἀλλὰ καὶ τό ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ⁽¹⁷⁹⁾ περί τῶν κακῶν οἰκονόμων λεχθέν, ὅτι διαχωρισθήσονται καὶ μέρος τούτων μετὰ τῶν ἀπίστων τεθήσεται, τό μέρος δηλαδή τοῦτο, ὡσεὶ μή ἦν ἴδιον αὐτῶν, ἀλλαχοῦ σταλήσεται, ἀναμφιβόλως εἰδός τι ποινῆς δείκνυσι τούτων, ὧν, ὡς νομίζω, δηλοῦται, ὅτι χωρισθήσεται ἀπὸ τῆς ψυχῆς τό πνεῦμα. Ἐάν δέ τό πνεῦμα τοῦτο ἐστὶ θείας φύσεως, ἐάν νοῆται τουτέστι τό Ἅγιον Πνεῦμα, δεόν ἵνα ἐκλάβωμεν τό χωρίον τοῦτο ἐν σχέσει πρὸς τὴν δωρεάν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅτι, ἐάν τινι εἴτε διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴτε διὰ τῆς χάριτος τοῦ Πνεύματος λόγος σοφίας ἢ λόγος γνώσεως ἢ ἄλλης τινός δωρεᾶς ἐδόθη, καὶ οὐκ ὀρθῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη, ἢ δηλαδή εἰς τὴν γῆν κατεχώσθη ἢ ἐν σουδαρίῳ εἰλίχθη, ἀφαιρεθήσεται βεβαίως ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἡ δωρεὰ τοῦ Πνεύματος, τό δ' ὑπόλοιπον μέρος, ἢ οὐσία τουτέστι τῆς ψυχῆς, μετὰ τῶν ἀπίστων τεθήσεται, διαιρεθεῖσα καὶ χωρισθεῖσα ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἐκείνου, μεθ' οὗ συνδεομένη ἐν μετὰ τοῦ Κυρίου πνεῦμα ὤφειλεν ἵνα ᾤ. Ἐάν δέ τοῦτο οὐχὶ περί τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ περί τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς ψυχῆς νοήσωμεν, τότε μέρος αὐτῆς κρεῖττον λέγεται ἐκεῖνο, ὅπερ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ ἐποιήθη, ἄλλο δέ τι μέρος ἐκεῖνο, ὅπερ εἶτα διὰ τῆς πτώσεως τοῦ αὐτεξουσίου ἐναντίον τῆς καθαρᾶς φύσεως τῆς πρώτης δημιουργίας προσελήφθη, ὅπερ ἅτε φίλον καὶ ἀγαπητόν τῇ ὕλῃ μετὰ τῆς τύχης τῶν ἀπίστων κολάζεται. Δύναται δέ καὶ ἐν τρίτῃ ἐννοίᾳ ἵνα νοηθῇ τό περί τοῦ διαχωρισμοῦ τούτου, ὅτι, ἐπειδὴ ἐκάστω τῶν πιστῶν καὶ τῷ ἐλαχίστῳ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ λέγεται, ὅτι πάρεστιν ἄγγελος, ὅστις, καθά λέγει ὁ Σωτὴρ ⁽¹⁸⁰⁾, διὰ παντός βλέπει τό πρόσωπον τοῦ Θεοῦ

176) Ἦσ. 47, 14-15.

177) Πρβλ. Ἦσ. 66, 15-16.

178) Πρβλ. Μαλαχ. 3, 3.

179) Λουκ. 12, 46.

180) Ματθ. 18, 10.

Πατρός, καὶ οὗτος βεβαίως ἐν ἧν μετ' ἐκείνου, ᾧ παρίστατο, ἐάν οὗτος δι' ἀπειθείαν καθίσταται ἀνάξιος, ἀφαιρεῖται, ὡς λέγεται, ἀπ' αὐτοῦ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε μέρος αὐτοῦ, δηλονότι τό τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μέρος, ἀποσπασθέν ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῶν ἀπίστων καταλογίζεται, ἐπειδὴ τὰς ὑποθήκας τοῦ δοθέντος αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀγγέλου οὐχὶ πιστῶς ἐφύλαξεν.

8. Ἀλλὰ καὶ σκότος ἐξώτερον, οὐχὶ τόσον, ὡς ἐγὼ νομίζω, ἀρμόζει, ἵνα ἀτμόσφαιρά τις σκοτεινὴ καὶ ἄνευ φωτός νοηθῇ, ὅσον ἵνα νοηθῇ περὶ ἐκείνων, οἵτινες βεβυθισμένοι ἐν τῷ σκότει βαθείας ἀγνοίας, ἐκτός παντός φωτός νοήσεως κατέστησαν. Ἀλλ' ἴδωμεν μὴ δηλοῖ καὶ ἕτερόν τι ἢ ῥῆσις αὕτη, ὅτι, ὡς οἱ ἅγιοι τὰ σώματα αὐτῶν, ἐν οἷς ἀγίως καὶ ἀγνώως ἐν τοῖς σκηνώμασι ταύτης τῆς ζωῆς ἔζησαν, ἐκ τῆς ἀναστάσεως φωτεινά καὶ ἔνδοξα λήψονται, οὕτω καὶ οἱ ἀσεβεῖς, οἵτινες ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τό σκότος τῶν πλανῶν καὶ τὴν νύκτα τῆς ἀμαθίας ἠγάπησαν, διὰ σκοτεινῶν καὶ μελάνων μετὰ τὴν ἀνάστασιν σωμάτων πε-

«Μήπως τό σῶμα τοῦτο τό παχυλόν καὶ γῆϊνον, λόφος καὶ σκότος δέον ἵνα ὀνομασθῇ, δι' οὗ μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου τούτου, ὅτε ἀνάγκη ἔσται, ἵνα εἰς ἕτερον κόσμον μεταβῇ τοῦτο, πάλιν οὗτος τὰς ἀρχὰς τῆς γεννήσεως λήφεται;» (181).

ριβληθήσονται, ἵνα ὁ λόφος οὗτος τῆς ἀμαθίας, ὅστις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τοὺς ἔνδον αὐτοῦ νόας κατεῖχεν, ἐν τῷ μέλλοντι φανῇ ἔνδυμα ἐξωτερικόν τοῦ σώματος. Ὅμοίως δέον καὶ περὶ τοῦ δεσμοτηρίου ἵνα φρονῶμεν. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀρκεῖ σοι τὰ νῦν διὰ βραχυτάτων λεχθέντα, ἵνα περισωθῇ ἡ σειρὰ τοῦ λόγου.

Κεφάλαιον XI

Περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν

1. Ἰδωμεν νῦν διὰ βραχείων τί δέον ἵνα φρονῶμεν καὶ περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν. Βέβαιόν ἐστίν, ὅτι οὐδέν ζῶον παντάπασι σχο-

181) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

λαῖον καὶ ἀκίνητον δύναται ἵνα ᾗ, ἀλλ' ἐφίεται, ἵνα παντοιοτρόπως κινήται, καὶ ἵνα δρᾷ πάντοτε, καὶ θέλη τι. Νομίζω δ' ὅτι πρόδηλόν ἐστιν, ὅτι αὕτη ἡ φύσις ἐνυπάρχει πᾶσι τοῖς ἐμβίοις· διό πολλῶ μᾶλλον ἀνάγκη ἐστί τό λογικόν ζῶον, τουτέστιν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἵνα πάντοτε κινή τι ἢ δρᾷ. Καί ἐάν μὲν ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἀμνημονῇ ἑαυτοῦ, καὶ ἀγνοῇ τί εἰς ἑαυτόν ἀρμόζει, πρὸς τὰς σωματικές ἀνάγκας πᾶσα αὐτοῦ ἡ προσοχή στρέφεται καὶ δι' ὅλων αὐτοῦ τῶν κινήσεων εἰς τὰς ἰδίας ἡδονάς καὶ τὰς σωματικές ὀρέξεις ἀσχολεῖται. Ἐάν δέ τοιοῦτός ἐστιν, ὥστε σπουδάζει, ἵνα κοινοῦ τινος φροντίζη ἢ προνοῖται, τότε ἐργάζεται ἢ περὶ τῆς πολιτείας μεριμνῶν, ἢ ταῖς ἀρχαῖς ὑπείκων, ἢ ἐπιτελῶν πᾶν ὅπερ φαίνεται εἰς τό κοινόν ἀσφαλῶς ὠφελοῦν. Ἐάν δέ τις τοιοῦτος ᾗ, ἵνα κρεῖττον τι τούτων τῶν σωματικῶν νοῇ, καὶ μεριμνᾷ περὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως, ἀναμφιβόλως πρὸς ἔργα τοιαῦτα πᾶσαν αὐτοῦ τὴν φιλοπονίαν στρέφει, δι' ὧν δύναται ἐκζητῶν τὴν ἀλήθειαν ἵνα καταμάθῃ τὰς αἰτίας καὶ τοὺς λόγους τῶν ὄντων. Ἐξετάσωμεν, λοιπόν, ἐάν, ὡς ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ ἄλλος μὲν ὑψιστον ἀγαθόν θεωρεῖ τὴν σωματικὴν ἡδονήν, ἄλλος δέ τό μεριμνᾶν περὶ τῶν κοινῶν, ἄλλος δέ τό φροντίζειν περὶ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς γνώσεως, οὕτω καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ζωῇ, ἣτις ἀληθής ἐστι, καὶ ἣτις λέγεται, ὅτι «κέκρυπται σύν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ»¹⁸²), ἐν ἐκείνῃ δηλονότι τῇ αἰωνίᾳ ζωῇ, ἔσται τις ἡμῖν τάξις ἢ κατάστασις τοῦ ζῆν.

2. Τινές, λοιπόν, φεύγοντες τὸν πόνον οἵασδήποτε νοήσεως, καὶ τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ γράμματος τοῦ νόμου ἀκολουθοῦντες, καὶ μᾶλλον χαριζόμενοι πάσῃ αὐτῶν ἐντρύφησιν καὶ ἡδονῇ, μόνον τοῦ γράμματος ὄντες μαθηταί, νομίζουνσιν, ὅτι αἱ μέλλουσαι ἐπαγγελίαι δέον ἵνα προσδοκῶνται ἐν σωματικῇ ἡδυπαθείᾳ καὶ χλιδῇ καὶ διὰ τοῦτο κυρίως τοιούτων πάλιν σαρκῶν ἐφίενται μετὰ τὴν ἀνάστασιν, αἷς δὲν ἐλλείπει ἡ ἰκανότης τοῦ τρώγειν καὶ πίνειν, καὶ πάντα ἅ τῇ σαρκὶ καὶ τῷ αἵματι ἰδιάζουσι πράττειν, μὴ ἀκολουθοῦντες τῇ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου περὶ ἀναστάσεως τοῦ πνευματικοῦ σώματος διδα-

182) Κολοσ. 3, 3.

σκαλίᾳ⁽¹⁸³⁾. Τούτοις δέ συνεπῶς προστιθεῖσι καί γαμηλίους συνδέσμους καί τεκνογονίας μετά τήν ἀνάστασιν, φανταζόμενοι, ὅτι ἡ ἐπίγειος πόλις Ἰερουσαλήμ ἀνοικοδομηθήσεται ἐπὶ θεμελίων ἐκ λίθων πολυτίμων, καί ὅτι τὰ τείχη αὐτῆς ἀνεγερθῇσονται ἐκ λίθου ἰάσπιδος καί τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς ἐκ λίθου κρυστάλλου, καί ὅτι περίβολον ἔξει ἐκ λίθων ἐκλεκτῶν καί ποικίλων, τουτέστιν ἰάσπιδος, σαπφείρου, χαλκηδόνης, σμαράγδου, σαρδίου, ὄνυχινου, χρυσολίθου, χρυσοπάστου, ὑακίνθου καί ἀμethystou. Προσέτι νομίζουνσιν, ὅτι πρὸς παροχήν τῶν ἡδονῶν αὐτῶν δοθήσονται αὐτοῖς οἱ ἀλλογενεῖς, οὓς θά ἔχωσιν ἢ γεωργούς ἢ οἰκοδόμους τοίχων, καί ὑφ' ὧν ἡ καταστροφεῖσα καί κατερειπωθεῖσα πόλις αὐτῶν οἰκοδομηθήσεται· νομίζουσιν ἔτι, ὅτι τὰς κτήσεις τῶν ἐθνῶν λήψονται εἰς βρῶσιν, καί τοῦ πλούτου αὐτῶν κυριεύσουσιν, ὥστε καί αἱ κάμηλοι τῆς Μαδιάμ καί Χιδάρ θά ἔρχωνται καί θά φέρωσιν εἰς αὐτούς χρυσόν, θυμίαμα καί λίθους πολυτίμους. Καί ταῦτα πειρῶνται, ἵνα διὰ τοῦ προφητικοῦ κύρους βεβαιώσωσιν ἐκ τῶν περὶ τῆς Ἰερουσαλήμ γεγραμμένων, ἐνθα λέγεται, ὅτι οἱ δουλεύοντες τῷ Κυρίῳ φάγονται καί πίνονται, πεινήσουσι δέ καί διψήσουσιν οἱ ἁμαρτωλοί, καί ὅτι χαράν ἔξουσιν οἱ δίκαιοι, τοὺς ἀσεβεῖς δέ λύπη κατέξει. Ὡσαύτως καί ἐκ τῆς Νέας Διαθήκης προβάλλονται τήν τοῦ Σωτῆρος ῥῆσιν, ἐν ᾗ τοῖς μαθηταῖς ἐπαγγέλλεται περὶ τῆς χαρᾶς τοῦ οἴνου, λέγων, «ὅτι οὐ μὴ πίω ἅπ' ἄρτι ἐκ τοῦ γεννήματος τούτου τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτό πίω μεθ' ὑμῶν καινόν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς μου»⁽¹⁸⁴⁾. Προστιθεῖσι δέ καὶ ἐκεῖνο, ὅτι ὁ Σωτὴρ μακαρίου καλεῖ τοὺς νῦν πεινῶντας καί διψῶντας, ὑπισχνούμενος αὐτοῖς, ὅτι χορτασθήσονται⁽¹⁸⁵⁾, καί πολλὰ ἄλλα ἐκ τῶν Γραφῶν προβάλλονται παραδείγματα, ὧν φρονοῦσιν, ὅτι ἡ σημασία δέν πρέπει ἵνα εἰκονικῶς νοηθῇ. Τότε δέ νομίζουσιν, ὅτι κατὰ τὸν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τύπον, καί κατὰ τήν διάταξιν τῶν ἀξιωματῶν τοῦ κόσμου τούτου, εἴτε τάξεων, εἴτε κατὰ τὰς ὑπεροχὰς τῶν ἐξουσιῶν, γενήσονται βασιλεῖς καί ἄρχοντες, ὥς εἰσιν οἱ ἐπίγειοι

183) Α' Κορ. 15, 44.

184) Ματθ. 26, 29.

185) Ματθ. 5, 6.

οὔτοι, προφανῶς διὰ τό ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λεχθέν· «Καί σύ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων»¹⁸⁶⁾. Καί συνελόντι εἰπεῖν, θέλουσιν ἵνα τῇ τοῦ βίου τούτου πολιτεία ὁμοίαι κατά πάντα ᾧσιν ὅλαι αἱ περί τῶν ἐπαγγελιῶν προσδοκίαι, ἵνα πάλιν ὑπάρξῃ τοῦτο, ὅπερ ἐστίν. Οὕτω, λοιπόν, φρονοῦσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες, εἰς Χριστόν μέν πιστεύοντες, κατά Ἰουδαϊκὴν τινα δ' ἔννοιαν τὰς θείας Γραφάς νοοῦντες, οὐδέν ἐκ τούτων ἄξιον τῶν θείων ἐπαγγελιῶν κατενόησαν.

3. Οἱ δέ δεχόμενοι κατά τὴν ἔννοιαν τῶν Ἀποστόλων τὴν θεωρίαν (theoriam) τῶν Γραφῶν ἐλπίζουσιν, ὅτι φάγονται μέν τινες ἅγιοι, ἀλλ' ἄρτον ζωῆς, ὅστις τὴν ψυχὴν τρέφει διὰ βρωμάτων ἀληθείας καὶ σοφίας, καὶ φωτίζει τὴν διάνοιαν, καὶ ποτίζει ταύτην ἐκ τῶν τῆς θείας σοφίας ποτηρίων, ὡς ἡ θεία Γραφή λέγει, ὅτι «ἡ σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ τράπεζαν, ἔσφαξε τὰ ἑαυτῆς θύματα, ἐκέρασεν εἰς κρατῆρα τὸν ἑαυτῆς οἶνον, καὶ μετὰ ὑψηλοῦ κηρύγματος καλεῖ: Ἔλθετε πρὸς με, φάγετε τῶν ἐμῶν ἄρτων καὶ πῖετε οἶνον, ὃν ἐκέρασα ὑμῖν»¹⁸⁷⁾. Ἐάν δέ διὰ τούτων τῆς σοφίας τῶν τροφῶν τραφῇ ὁ νοῦς, ἀγνός καὶ τέλειος ὁ ἄνθρωπος ἀποκαθίσταται, ὡς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ· ὥστε καὶ ἐάν τις ἐκ ταύτης τῆς ζωῆς ἦττον δεδειγμένος ἀπέλθῃ, ἀγαθὰ ὅμως ἔργα ἀπήνεγκε, δυνηθήσεται ἵνα παιδευθῇ ἐν τῇ πόλει τῶν ἁγίων Ἰερουσαλήμ, τουτέστιν, ἵνα ἐκδιδαχθῇ καὶ μορφωθῇ καὶ καταστῇ λίθος ζῶν, λίθος πολύτιμος καὶ ἐκλεκτός, καθότι ἀνδρικῶς καὶ σταθερῶς ὑπήνεγκε τοὺς ἀγῶνας τοῦ βίου καὶ τὰς δοκιμασίας τῆς εὐσεβείας· καὶ ἐκεῖ τό ἐνταῦθα ἤδη κηρυχθέν ἀληθέστερον καὶ σαφέστερον μαθήσεται, «ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι τῷ ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ»¹⁸⁸⁾. Ἀρχοντες δέ καὶ κυβερνῆται ὀφείλουσιν, ἵνα νοηθῶσιν οἱ κυβερνῶντες τοῖς ὑποδεεστέροις καὶ παιδεύοντες καὶ ἐκδιδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες εἰς τὰ θεῖα.

4. Ἐάν δέ ταῦτα φαίνωνται, ὅτι ὀλιγώτερον δύνανται ἵνα

186) Λουκ. 19, 19.

187) Παροιμ. 9, 1-5.

188) Δευτ. 8, 3.

ἐμβάλωσιν ἄξιον πόθον τοῖς ἐλπίζουσι ταῦτα, καίπερ φυσικῆς οὐσῆς καὶ ἐμφύτου τῇ ψυχῇ τῆς ἐφέσεως τοῦ πράγματος τούτου, μετὰ βραχεῖαν ἐπανάληψιν, ἐξετάσωμεν τοῦτο, ἵνα τέλος οἰονεῖ αὐτά ταῦτα τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς τὰ εἶδη, καὶ τὴν ποιότητα τοῦ οἴνου αὐτῆς καὶ τὴν ιδιότητα τῶν ἀρχῶν ἐν συνεπείᾳ παραστήσωμεν. Ὡς, λοιπόν, ἐν ταῖς τέχναις ταῖς συνήθως διὰ τῆς χειρὸς ἐπιτελουμέναις, ἡ μὲν γνῶσις τοῦ τί ἢ πῶς ἢ πρὸς τίνας ἀνάγκας γίγνεται, εὖρηται ἐν τῇ διανοίᾳ, ἡ πραγματοποίησις δὲ τοῦ ἔργου διὰ τῆς βοηθείας τῶν χειρῶν ἀποτελεῖται, οὕτω δέον ἵνα φρονῶμεν καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Θεοῦ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γενομένοις, ὅτι ἡ γνῶσις καὶ ἡ νόησις τούτων, ἃ βλέπομεν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένα, μένει κεκρυμμένη. Καί ὥς ὅταν τὰ ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου κατασκευαζόμενα ὁ ἡμέτερος ὀφθαλμός ἴδῃ, ἐάν τι τεχνικότατα παρατηρήσῃ ἐξεργασμένον, ἀμέσως ἡ ψυχὴ φλέγεται, ἵνα διερωτήσῃ πῶς ἢ τίνι τρόπῳ ἢ πρὸς ποίας ἀνάγκας ἐγένετο οὕτω, πολλῶ μᾶλλον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν σύγκρισιν ὑπ' ἀφάτου πόθου ἡ ψυχὴ φλέγεται, ἵνα γνῶ τὸν λόγον τούτων, ἃ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βλέπομεν γεγενημένα. Πιστεύομεν δ' ἀναμφιβόλως, ὅτι οὗτος ὁ πόθος εἴτε ἡ ἀγάπη αὕτη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡμῖν ἐνεφυτεύθη. Καί ὥς ὁ μὲν ὀφθαλμός φύσει τό φῶς ζητεῖ καὶ τὴν ὄρασιν, καὶ τό ἡμέτερον σῶμα τροφῶν καὶ ποτοῦ φύσει ἐπιθυμεῖ, οὕτω καὶ ὁ ἡμέτερος νοῦς φέρει ἴδιον καὶ ἔμφυτον τὸν πόθον τοῦ γνῶναι τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ καταμαθεῖν τὰς αἰτίας τῶν ὄντων. Ἐλάβομεν δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸν πόθον τοῦτον οὐχὶ πρὸς τοῦτο, ἵνα μηδὲ ὀφείλῃ ποτέ μηδὲ δύναται ἵνα ἐκτελεσθῇ, ἄλλως φανήσεται, ὅτι μάτην ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ ἐνετέθη ἐν τῷ ἡμετέρῳ νῷ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐάν μηδέποτε τοῦ πόθου ἐπιτυγχάνῃ. Ὅθεν ὅσοι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐμερίμνησαν καταβαλόντες μέγιστον πόνον εἰς εὐσεβεῖς καὶ θρησκευτικὰς προσπάθειας, καὶ ἂν μικρά τινα ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἀπείρων τῆς θείας γνώσεως θησαυρῶν καταλαμβάνωσιν, ὅμως αὐτό τοῦτο, ὅτι τὰς ψυχὰς αὐτῶν καὶ τὸν νοῦν εἰς ταῦτα ἀπασχολοῦσι, καὶ ἐν τούτῳ τῷ πόθῳ ἐνισχύονται, πολλὴν ὠφέλειαν λαμβάνουσιν, ἐξ αὐτοῦ τούτου, δηλ., ὅτι τὰς ψυχὰς αὐτῶν στρέφουσιν εἰς τὴν σπουδὴν καὶ ἀγάπην πρὸς ἐκζήτησιν τῆς ἀληθείας, καὶ ἐτοιμοτέρας αὐτὰς καθιστῶσι πρὸς παραδοχὴν τῆς μελλούσης ἀληθείας. Ὡσπερ

προκειμένου περί ζωγραφίσεως εἰκόνος τινός, ἐάν πρότερον ἡ σκιαγραφία λεπτοῦ καλάμου παραστήσῃ τῆς μελλούσης μορφῆς τὰς γραμμάς, καί παρασκευάσῃ σημεῖα δεκτικά τῶν ὑπερτεθησομένων σχημάτων, ἀναμφιβόλως ἡ διὰ τῆς σκιαγραφίας ἐντεθεῖσα προχάραξις εὐρίσκεται ἐτοιμοτέρα ἤδη, ἵνα δεχθῇ τὰ ἀληθῆ ἐκεῖνα χρώματα, οὕτως ἐπίσης καί ἡ σκιαγραφία αὕτη καί προδιατύπωσις διὰ τοῦ καλάμου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς πτυχαῖς τῆς ἡμετέρας καρδίας διαγράφεται. Καί διὰ τοῦτο ἴσως λέγεται, «ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται καί περισσευθήσεται»¹⁸⁹⁾. Ὅθεν δῆλον γίγνεται, ὅτι τοῖς ἔχουσι προχάραγμά τι ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ τῆς ἀληθείας καί γνώσεως προστεθήσεται ἔτι ἐν τῷ μέλλοντι καί ἡ καλλονὴ τελείας εἰκό-
νος.

5. Τοιοῦτον, νομίζω, πόθον αὐτοῦ ἐδήλου ἐκεῖνος, ὅστις ἔλεγε· «Συνέχομαι ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τό ἀναλῦσαι καί σύν Χριστῷ εἶναι· πολλῶ γάρ μᾶλλον κρεῖσσον»¹⁹⁰⁾, γιγνώσκων, ὅτι εἰς τόν Χριστόν ἐπιστρέψας σαφέστερον γνώσεται τοὺς λόγους πάντων τῶν γιγνομένων ἐν τῇ γῇ, εἴτε περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἢ περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε περὶ τοῦ νοός, ἢ τί ἐστὶ τό πνεῦμα, ὅπερ ἐν ἐκάστῳ ἐξ αὐτῶν ἐνεργεῖ, καί τί τό ζωϊκόν πνεῦμα, ἢ τίς ἡ χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἥτις δίδονται τοῖς πιστοῖς· ὅτι ὡσαύτως γνώσεται, τί ἐστὶν ὁ Ἰσραήλ, ἢ τίς ἡ διαφορὰ τῶν ἐθνῶν, καί τί σημαίνουν αἱ δώδεκα φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ, καί τί ἕκαστος λαὸς ἐκάστης φυλῆς, τότε γνώσεται καί τὰ περὶ τῶν ἱερέων καί λευϊτῶν καί τῶν διαφόρων ἱερατικῶν διατάξεων, καί τίνος μορφὴ ἦν ἐν τῷ Μωϋσῇ, οὐδὲν ἥττον καί τίς ἐστὶν ἡ ἀληθὴς σημασία παρὰ τῷ Θεῷ τῶν ἰωβηλαίων καί ἐπταετηρίδων, πρὸς δὲ μαθήσεται καί τὰ περὶ τῶν ἐορτασίμων καί ἀναπαυσίμων ἡμερῶν, καί ὄψεται πασῶν τῶν θυσιῶν καί καθάρσεων τὰς αἰτίας· προσέτι τίς ἐστὶν ὁ λόγος τῆς ἐκ τῆς λέπρας καθάρσεως, καί τίνες αἱ διάφοροι λέπραι, καί τίς ἡ κάθαρσις τῶν πασχόντων γονόρροϊαν. Προσέτι μαθήσεται τίνες καί πόσαι καί ὁποῖαι εἰσὶν αἱ ἀγαθαὶ δυνάμεις, καί τίνες αἱ ἐναντίαι, καί τίς ἡ ἐν ἐκείνοις μέν τοῖς ἀνθρώποις

189) Ματθ. 25, 29. Λουκ. 19, 26.

190) Φιλιπ. 1, 23.

ἀγάπη, τίς δέ ἐν αὐτοῖς ἡ ἐριστική ζηλοτυπία· προσέτι γινώσεται τίς ἐστὶν ἡ οὐσία τῶν ψυχῶν, καὶ τίς ἡ διαφορά τῶν ζώων ἢ τῶν ἐνύδρων ἢ τῶν πτηνῶν ἢ τῶν ἀγρίων, ἢ διατί εἰς τόσα πολλά εἶδη ἕκαστον γένος ἀποχωρίζεται, τίς ὁ τοῦ Δημοιουργοῦ σκοπὸς ἐν τούτῳ, ἢ τίς ἔννοια τῆς σοφίας Αὐτοῦ ἐν ἑκάστῳ τούτων ὑπολανθάνει· προσέτι καταμαθήσεται διὰ ποῖον λόγον ῥίζαις μὲν τισὶ ἢ χόρτοις παρέχονται δυνάμεις τινές, ἀπ' ἄλλων δέ τούναντίον χόρτων εἴτε ῥιζῶν ἀποσπῶνται καὶ τίς ἡ φύσις τῶν ἀποστατῶν ἀγγέλων, καὶ τίς ἡ αἰτία ὅτι οὗτοι δύνανται τοὺς μὴ ἐξ ὅλης τῆς πίστεως καταφρονήσαντας αὐτῶν, ἵνα καταμαγεύωσι, καὶ πλάνης καὶ ἀπάτης αἰτία αὐτοῖς ἵνα ᾧσι· προσέτι μαθήσεται καὶ τὴν περὶ ἑνὸς ἑκάστου τῆς θείας Προνοίας κρίσιν, ὅτι τὰ συμβαίνοντα τοῖς ἀνθρώποις οὐκ εἰκῇ ἢ μάτην συμβαίνουσιν, ἀλλὰ λόγῳ τινὶ καὶ ἐσταθμημένῳ καὶ ὑψηλῷ, ὥστε ταύτην μηδὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν τριχῶν οὐ μόνον τῶν ἀγίων, ἀλλ' ἴσως καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων ὑπερβάλλει τοσοῦτον, ὥστε αὕτη διήκει μέχρι τῶν δύο στρουθῶν, οἵτινες πωλοῦνται ἀντὶ δηναρίου, εἴτε πνευματικῶς εἴτε καὶ γραμματικῶς τῶν στρουθῶν νοουμένων. Ἐν γένει ἡμεῖς τό γε νῦν ἐτι ζητοῦμεν, ἐκεῖ δέ τότε φανερώς ὀψόμεθα. Ἐκ τούτων δ' ἀπάντων ὀφείλομεν, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ἐν τῷ μεταξύ οὐκ ὀλίγος χρόνος παρελεύσεται μετὰ τὴν ἐκ τῆς ζωῆς ἔξοδον, μέχρις οὗ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς μόνον ὄντων ἢ γινώσις τοῖς ἀξίοις καὶ ἱκανοῖς, ἵνα διὰ τὴν γινώσιν τούτων ἀπάντων καὶ τὴν χάριν πλήρους γνώσεως ἀπολαύσωσι χαρᾶς ἀνεκδιηγήτου· εἴτα γινώσεται, ἐάν ὁ ἀήρ οὗτος, ὁ μεταξύ οὐρανοῦ καὶ γῆς ὢν, οὐκ ἔστι κενός ζώων καὶ λογικῶν ζώων, ὥς καὶ ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· « Ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας»¹⁹¹⁾ καὶ πάλιν λέγει· «Ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἑσόμεθα»¹⁹²⁾.

6. Ὀφείλομεν, λοιπόν, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον οἱ ἅγιοι ἐκεῖ διαμενοῦσι, μέχρις οὗ τὴν διπλὴν γινώσιν τοῦ

191) Ἐφεσ. 2, 2.

192) Α' Θεσ. 4, 17.

τρόπου τῆς διευθετήσεως τῶν ἐν τῷ ἀέρι γιγνομένων μάθωσι. Τοῦτο δ' ἐστὶν ὅπερ εἶπον «διπλὴν γνῶσιν»: Ὅτε ἤμεν ἐν τῇ γῇ, εἶδομεν ἢ ζῶα ἢ δένδρα, καὶ τὰς διαφορὰς τούτων διεκρίναμεν, ἀλλὰ καὶ διαφορὰν πλείστων ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Ἀλλὰ ταῦτα βλέποντες, τὴν αἰτίαν τούτων οὐκ ἐνόησαμεν, ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἡμῖν ἐξ αὐτῆς ἦν εἶδομεν διαφορᾶς ἐχορηγήθη, τό ἀναζητεῖν καὶ ἐρευνᾶν τίνι τρόπῳ ταῦτα πάντα ἢ διάφορα ἐδημιουργήθησαν, ἢ ποικίλως διευθετοῦνται, δοθήσεται δ' ἡμῖν μετὰ θάνατον, ἀφ' οὗ λάβωμεν ἐπὶ τῆς γῆς τὴν σπουδὴν ἢ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν τοιαύτην γνῶσιν, καὶ ἡ γνῶσις αὐτῆς καὶ κατανόησις, ἐάν ὅμως τό πρᾶγμα κατ' εὐχὴν βαίῃ⁽¹⁹³⁾. Ὅταν, λοιπόν, κατανόησωμεν τελείως τὸν λόγον αὐτῆς, τότε διττῶς γνωσόμεθα ἃ βλέπομεν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ τοιοῦτό τι πρέπει, ἵνα εἴπωμεν περὶ τοῦ ἑναερίου τόπου. Διότι νομίζω, ὅτι ἅγιοί τινες ἐξερχόμενοι τῆς ζωῆς ταύτης διαμενοῦσιν ἐν τινι τόπῳ ἐπὶ τῆς γῆς ὄντι, ὃν ἡ θεία Γραφή καλεῖ παράδεισον, οἰοῖται ἐν τόπῳ τινὶ παιδείας, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀκροατηρίῳ ἢ σχολῇ τῶν ψυχῶν, ἐν ἣ περὶ πάντων ἐκείνων, ἃ ἐπὶ τῆς γῆς εἶδον, διδαχθήσονται, καὶ περὶ τῶν ἐσομένων καὶ μελλόντων ἐνδείξεις τινὰς λήψονται, ὥσπερ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ εὕρισκόμενοι, ἐνδείξεις τινὰς τῶν μελλόντων, καίτοι ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι, ὅμως ἀπὸ μέρους τινὸς κατενόησαν ἅτινα σαφέστερον καὶ ἐναργέστερον ἀποκαλύπτονται τοῖς ἁγίοις ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις καὶ καιροῖς. Ἐάν τις δὲ καθαρὸς τὴν καρδίαν, καὶ ἀγνὸς τὸν νοῦν, καὶ μᾶλλον ἐξησκημένος κατ' αὐτόν ἢ, γοργότερον ἐπιδιδούς, ταχέως ἀναβήσεται εἰς τὸν τόπον τοῦ ἀέρος καὶ εἰς τὰ βασίλεια τῶν οὐρανῶν καταφθάσει διὰ τῶν οὕτως εἰπεῖν μονῶν ἐκάστου τόπου, ἃς οἱ μὲν Ἑλληνες ἐκάλεσαν σφαίρας, ἡ δὲ θεία Γραφή οὐρανοὺς ὀνομάζει. Ἐν ἐκάστῳ δὲ τούτων πρῶτον μὲν ὄψεται τὰ ἐκεῖ γιγνόμενα, δεύτερον δὲ καὶ τὸν λόγον, δι' ὃν γίνονται, καταμαθήσεται. Καὶ οὕτω κατὰ τάξιν ὑπερβήσεται ἕνα ἕκαστον, ἀκολουθῶν τῷ ὑπερβάντι τοὺς οὐρανοὺς Ἰησοῦ Υἱοῦ Θεοῦ, λέγοντι: «Θέλω, ἵνα ὅπου εἰμί ἐγὼ κἀκεῖνοι ᾧσι μετ' ἐμοῦ»⁽¹⁹⁴⁾. Ἀλλὰ καὶ τὰς διαφορὰς ταύτας τῶν τόπων δηλοῖ,

193) Τοῦτέστιν, ἐάν πάσῃ ἐπιθυμίᾳ ἀναποφεύκτως ἐπεται ἡ πραγματοποίησις.

194) Ἰωάν. 17, 24.

λέγων· «Παρά τῷ Πατρί μου πολλάι μοναί εἰσιν»¹⁹⁵⁾. Αὐτός, ὁμως, πανταχοῦ ἐστὶ, καὶ τὰ πάντα διατρέχει. Οὐ δέον ἵνα νοῶμεν τοῦτον ἐν τῇ σμικρότητι, ἐν ἣ, ὡς ἡμεῖς, δι' ἡμᾶς ἐγένετο, οὐχὶ τουτέστιν ἐν ἐκείνῃ τῇ περιγραφῇ, ἣν ἐν τῷ ἡμετέρῳ σώματι ἐπὶ γῆς ὢν ἐν ἀνθρώποις ἔσχεν, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς ἐν ἐνὶ τόπῳ περικεκλεισμένος.

7. Ὅταν, λοιπόν, εἰς τοὺς οὐρανίους τόπους, λόγου χάριν, φθάσωσιν οἱ ἅγιοι, τότε τὴν οὐσίαν ἐνός ἐκάστου τῶν ἀστέρων γνῶσκονται, καὶ κατανοήσουσιν, ἐάν εἰσιν ἔμψυχοι ἢ τί εἰσιν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους λόγους τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, οὗς αὐτός αὐτοῖς ἀποκαλύψει, γνῶσκονται. Διότι ὡς υἱός ἤδη τὰς αἰτίας τῶν πραγμάτων καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἑαυτοῦ δημιουργίας δείξει· καὶ διδάξει αὐτούς, διατί ὁ ἀστήρ ἐκεῖνος ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ τοῦ οὐρανοῦ ἐτέθη, καὶ διατί χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἄλλου διὰ τοσούτου παρεμπύπτοντος διαστήματος· καὶ ἐάν ἦτο, λόγου χάριν, ἐγγύτερον, τί ἐκ τούτου δέν προήρχετο, ἐάν δέ ἀπώτερον, τί θὰ συνέβαινε· ἢ ἐάν ἦτο μείζων ὁ ἀστήρ ἐκεῖνος τούτου, τίνι τρόπῳ δέν θὰ διετηρεῖτο ὁμοιον τό σύμπαν, ἀλλὰ θὰ μετεβάλλετο ἅπαν εἰς ἄλλην τινὰ μορφήν. Οὕτω, λοιπόν, διαδραμόντες πάντα τὰ ἐν τῇ γνῶσει τῶν ἀστέρων καὶ ἐν ταῖς στροφαῖς αὐτῶν ταῖς ἐν τῷ οὐρανῷ περιεχόμενα, ἐλεύ-

«Ἐπιδόντες δέ τοσοῦτον ὥστε μηδαμῶς σάρκες καὶ σώματα, ἴσως δέ μηδέ ψυχαὶ νὰ ὦμεν, ἀλλὰ νοῦς καὶ αἴσθησις εἰς τὴν τελειότητα χωροῦσα, ὑπ' οὐδενός νέφους ταραχῶν σκοτουμένη, τὰς λογικὰς καὶ νοεράς οὐσίας πρόσωπον πρὸς πρόσωπον μέλλομεν ἵνα θεωρῶμεν»¹⁹⁶⁾.

σονται εἶτα καὶ πρὸς τὰ μὴ βλεπόμενα, ἢ πρὸς ἐκεῖνα, ὧν μόνα τὰ ὀνόματα νῦν ἠκούσαμεν, καὶ εἰς τὰ ἀόρατα, ἅτινα, ὅτι μὲν εἰσι πολλά, ἐδίδασκεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, τίνα δ' εἰσι ἢ τίνα τὴν διαφορὰν ἔχουσιν, οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον δυνάμεθα ἵνα εἰκάσωμεν. Καὶ οὕτω βαθμηδὸν θὰ αὐξηται ἡ λογικὴ φύσις οὐχὶ ὡς ἐν τῇ σαρκὶ ἢ τῷ

195) Ἰωάν. 14, 2.

196) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβίτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου: Πρόδηλον ὅτι διεφθαρμένον ἐστὶν ἐν τῇ τοῦ Ρουφίνου μεταφράσει τὸ πρωτότυπον.

σώματι καί τῇ ψυχῇ ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ ἡϋξάνετο, ἀλλά κατὰ τήν νόησιν καί τήν αἴσθησιν αὐξανόμενος ὁ νοῦς καί τέλειος καταστάς εἰς τελείαν γνῶσιν φέρεται, οὐδαμῶς πλέον κωλυόμενος ὑπό τῶν σαρκικῶν ἐκείνων αἰσθήσεων, ἀλλ' αὐξανόμενος νοερῶς πάντοτε ἐν τῇ ἀγιότητι καί, ἵνα οὕτως εἴπω, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὰς αἰτίας τῶν πραγμάτων ἐμβλέπων, καθέξει τήν τελειότητα, πρῶτον μὲν ἐκείνην δι' ἧς εἰς τοῦτο ἀνέβη, δεύτερον δέ τήν ἐν ἣ διαμένει, ἔχων τροφάς δι' ὧν τρέφεται τὰ θεωρήματα (theoremata), καί τήν νόησιν τῶν πραγμάτων καί τὰς αἰτίας αὐτῶν. Διότι ὡς ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ τὰ σώματα ἡμῶν ἐν πρώτοις εἰς αὐτό τοῦτο, ὅτι ἐσμέν, σωματικῶς αὐξοῦνται, παρεχούσης ἡμῖν αὕξεσιν ἐν τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ τῆς τῶν τροφῶν ἐπαρκειᾶς, ὅταν δέ πλέον εἰς τό μέτρον αὐτοῦ φθάσῃ τό μήκος τοῦ ἀναστήματος χρώμεθα τροφαῖς, οὐχ ἵνα αὐξηθῶμεν, ἀλλ' ἵνα ζῶμεν, καί διατηρώμεθα ἐν τῇ ζωῇ διὰ τῶν τροφῶν, οὕτω νομίζω, ὅτι καί ὁ νοῦς, καί φθὰς εἰς τήν τελειότητα, τρέπεται καί χρῆται ἰδίαις καί ἀρμοδίαις τροφαῖς, ἐν ᾧ μέτρῳ οὔτε ἔλλειψις οὔτε περίσσεια ὀφείλει ἵνα ᾗ. Ἐπὶ πᾶσι δέ ἡ τροφή αὕτη νοητέα ἢ θεωρία καί ἡ νόησις τοῦ Θεοῦ, ἔχουσα μέτρα ἴδια καί ἀρμόζοντα τῇ φύσει ταύτῃ, ἥτις ἐγένετο, καί ἐδημιουργήθη. Ταῦτα δέ τὰ μέτρα ἕκαστος τῶν ἀρχομένων, ἵνα βλέπη τόν Θεόν, τουτέστι νοῇ διὰ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας, πρέπει ἵνα παρατηρῇ.

BIBLION TRITON

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΡΟΥΦΙΝΟΥ

Ἀναγνῶστα, μέμνησό μου ἐν ταῖς ἀγίαις σου εὐχαῖς, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἀξιωθῶμεν, ἵνα καταστῶμεν ζηλωταὶ τοῦ Πνεύματος. Τὰ δύο προηγούμενα «Περὶ Ἀρχῶν» βιβλία, ἐπειδὴ σύ οὐ μόνον ἐπέμενες, ἀλλὰ καὶ ἠνάγκαζες, κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Τεσσαρακοστῆς ἡρμήνευσα. Ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, εὐσεβές ἀδελφέ Μακάριε, καὶ ἐγγύς διέμενες, καὶ πλέον ἐσχόλαζες, καὶ ἐγὼ μᾶλλον εἰργαζόμεν: Τὰ δύο δέ ταῦτα τελευταῖα βιβλία βραδύτερον μετεφράσαμεν, ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου μέρους τῆς πόλεως σπανιώτερον πρὸς ἡμᾶς ἀπαντητῆς παρίστασο. Ἐάν δ' ἐνθυμῆσαι, ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μικρῷ προλόγῳ ὑπέμνησα, ὅτι ὀργισθῆσονται τινες, ἐάν ἀκούσωσιν, ὅτι ἡμεῖς δὲν κατηγορήσαμεν τι τοῦ Ὠριγένους, ὅπερ ταχέως, ὡς νομίζω, ἐδοκίμασαν, ὅτι οὕτως ἐπηκολούθησεν. Ἐάν δ' ἐν τῷ ἔργῳ ἐκείνῳ οὕτως ἐξηρεθίσθησαν οἱ τὰς τῶν ἀνθρώπων γλώσσας διεγείροντες δαίμονες εἰς τό κατηγορεῖν, ἐν ᾧ ἔτι οὐχί τελείως τὰ μυστικά αὐτῶν ἀπεκάλυψε, τί νομίζεις, ὅτι συμβήσεται ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ ἀπάσας αὐτῶν τὰς σκοτεινάς καὶ ἀποκρύφους ὁδοὺς, δι' ὧν εἰς τὰς ἀνθρωπίνους καρδίας παρεισδύνουσι, καὶ τὰς ἀσθενεῖς καὶ ἀδυνάτους ψυχὰς ἐξαπατῶσιν, ἀποκαλύψει; Ὅφει παρὰ τὰ πάντα συνταραττόμενα, ἔριδας κινουμένας, κραυγὰς ἀνά πᾶσαν τὴν πόλιν διερχομένας, εἰς καταδίκην καλούμενον ἐκείνον, ὅστις διὰ τοῦ φωτός τοῦ Εὐαγγελικοῦ λύχνου ἀπεπειράθη, ἵν' ἀποδιώξη τό διαβολικόν σκότος τῆς ἀγνοίας. Ἀλλὰ ταῦτα περὶ ὀλίγου ποιεῖται ὁ βουλούμενος, ἵν' ἀσκῇται ἐν τοῖς θείοις διδάγμασι κατὰ τὸν ὑγιᾶ κανόνα τῆς καθολικῆς πίστεως. Ἐκεῖνο δέ ἀναγκαίως ὑπομιμνήσκω, ὅτι, ὡς ἐν τοῖς προηγούμενοις βιβλίοις ἐποιήσαμεν, καὶ ἐν αὐτοῖς προσέσχομεν, ἵνα μὴ τὰ ταῖς λοιπαῖς αὐτοῦ γνώμαις καὶ τῇ ἡμετέρᾳ πίστει ἐναντία μεταφράζω, ἀλλ' ὡς παρ' ἄλλων ἐντεθειμένα καὶ παρεφθαρμένα παραλείπω. Ἐάν δέ τι καινόν εἴπε περὶ τῶν λογικῶν κτισμάτων, ἐπειδὴ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ τό κεφάλαιον τῆς πίστεως, χάριν γνώσεως καὶ ἀσκήσεως, ἐπειδὴ κατὰ τινων

αίρέσεων κατά τοιαύτην τάξιν ἀναγκαίως, ἴσως, ἔπρεπεν, ἵν' ἀποκριθῶμεν, οὔτε ἐν τούτοις οὔτε ἐν τοῖς προηγουμένοις βιβλίοις παρέλιπον, ἐκτός ἂν τὰ ἐν τοῖς προηγουμένοις λεχθέντα καί ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις ἠθέλησεν, ἵνα ἐπαναλάβῃ, ἐκ τούτων τινά χάριν συντομίας ἐθεώρησα πρέπον, ἵν' ἀποκόψω. Ἐάν τις, ὅμως, ταῦτα ἀναγνώσῃ ἐπὶ σκοπῷ ἐπιδόσεως καὶ οὐχὶ κατηγορίας, ὀρθότερον ποιήσῃ, ἂν θελήσῃ, ἵνα ἐξηγηθῶσιν αὐτῷ ταῦτα ὑπὸ τῶν ἐμπειροτέρων. Διότι ἄτοπόν ἐστίν, ἵνα τὰ τῶν ποιητῶν πεπλασμένα ποιήματα καὶ οἱ γελοῖοι τῶν κωμωδιῶν μῦθοι ὑπὸ τῶν γραμματικῶν ἐξηγῶνται, τὰ δὲ περὶ τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν οὐρανίων δυνάμεων καὶ παντός τοῦ σύμπαντος λεγόμενα, ἐν οἷς πᾶσα ψευδὴς πλάνη ἢ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων ἢ τῶν αἰρετικῶν, νομίζῃ τις, ὅτι ἄνευ διδασκάλου καὶ ἐξηγητοῦ δύναται ἵνα κατανοήσῃ. Καὶ οὕτω συμβαίνει, ὅτι τὰ δύσκολα πράγματα καὶ σκοτεινὰ προτιμῶσιν οἱ ἄνθρωποι δι' ἀκρισίαν καὶ ἀμάθειαν, ἵνα καταδικάζωσιν ἢ δι' ἐπιμελείας καὶ σπουδῆς ἐκμανθάνωσι.

Κεφάλαιον I ()*

Περὶ αὐτεξουσίου

1. Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ κηρύγματι τῷ ἐκκλησιαστικῷ περιέχεται ὁ περὶ κρίσεως δικαίας Θεοῦ λόγος, ὅστις καὶ τοὺς ἀκούοντας, πιστευθεὶς εἶναι ἀληθῆς, προκαλεῖται ἐπὶ τό καλῶς βιοῦν καὶ παντὶ τρόπῳ φεύγειν τὴν ἁμαρτίαν, δηλονότι συγκατατιθεμένους τὸ ἐφ' ἡμῖν εἶναι τὰ ἐπαίνου καὶ φόγου ἅξια· φέρε καὶ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου ἰδίᾳ ὀλίγα διαλάβωμεν, ἀναγκαιοτάτου ὥς ἐνι μάλιστα προβλήματος. ἵνα δὲ νοήσωμεν τί τὸ αὐτεξούσιον, τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ἀναπτύξαι δεῖ, ἵνα ταύτης σαφηνισθείσης ἀκριβῶς, παρασταθῇ τό ζητούμενον.

2. Τῶν κινουμένων τὰ μὲν τινὰ ἐν ἑαυτοῖς ἔχει τὴν τῆς κινήσεως αἰτίαν, ἕτερα δὲ ἔξωθεν μόνον κινεῖται. ἔξωθεν οὖν μόνον κινεῖται τὰ φορητά, οἷον ξύλα καὶ λίθοι καὶ πᾶσα ἢ ὑπὸ ἑξωθεν μό-

*) Παρατίθεται ὡς περιεσώθη ἑλληνιστί ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

νης συνεχομένη ὕλη. ὑπεξηρήσθω δέ νῦν τοῦ λόγου τό κίνησιν λέγειν τήν ῥύσιν τῶν σωμάτων, ἐπεὶ μή χρεία τούτου πρὸς τό προκείμενον. ἐν ἑαυτοῖς δέ ἔχει τήν αἰτίαν τοῦ κινεῖσθαι ζῶα καί φυτά καί ἀπαξαπλῶς ὅσα ὑπὸ φύσεως ἢ ψυχῆς συνέχεται, ἐξ ὧν φασιν εἶναι καί τά μέταλλα. πρὸς δέ τούτοις καί τό πῦρ αὐτοκίνητόν ἐστι, τάχα δέ καί αἱ πηγαί. τῶν δέ ἐν ἑαυτοῖς τοῦ κινεῖσθαι τήν αἰτίαν ἔχόντων, τά μὲν φασιν ἐξ ἑαυτῶν κινεῖσθαι, τά δέ ἀφ' ἑαυτῶν· ἐξ ἑαυτῶν μὲν τά ἄψυχα, ἀφ' ἑαυτῶν δέ τά ἔμψυχα. ἀφ' ἑαυτῶν γάρ κινεῖται τά ἔμψυχα, φαντασίας ἐγγινομένης ὁρμῇ προκαλουμένης. καί πάλιν ἐν τισι τῶν ζώων φαντασῖαι γίνονται ὁρμῇ προκαλούμεναι, φύσεως φανταστικῆς τεταγμένως κινούσης τήν ὁρμῇ, ὡς ἐν τῷ ἀράχνη φαντασία τοῦ ὑφαίνειν γίνεται, καί ὁρμή ἀκολουθεῖ ἐπὶ τό ὑφαίνειν, τῆς φανταστικῆς αὐτοῦ φύσεως τεταγμένως ἐπὶ τοῦτο αὐτόν προκαλουμένης, καί οὐδενός ἄλλου μετὰ τήν φανταστικήν αὐτοῦ φύσιν πεπιστευμένου τοῦ ζώου· καί ἐν τῇ μελίσσει ἐπὶ τό κηροπλαστεῖν.

3. Τό μέντοι λογικόν ζῶον καί λόγον ἔχει πρὸς τῇ φανταστικῇ φύσει, τόν κρίνοντα τὰς φαντασίας, καί τινάς μὲν ἀποδοκιμάζοντα, τινάς δέ παραδεχόμενον, ἵνα ἄγεται τό ζῶον κατ' αὐτάς. ὅθεν ἐπεὶ ἐν τῇ φύσει τοῦ λόγου εἰσὶν ἀφορμαί τοῦ θεωρῆσαι τό καλόν καί τό αἰσχρόν, αἷς ἐπόμενοι θεωρήσαντες τό καλόν καί τό αἰσχρόν, αἰρούμεθα μὲν τό καλόν, ἐκκλίνομεν δέ τό αἰσχρόν· ἐπαινέτοί μὲν ἐσμεν ἐπιδόντες ἑαυτούς τῇ πράξει τοῦ καλοῦ, ψεκτοί δέ κατὰ τό ἐναντίον. οὐκ ἀγνοητέον μέντοι γε ὅτι τό πλεόν τῆς εἰς πάντα τεταγμένης φύσεως ποσῶς ἐστιν ἐν τοῖς ζώοις, ἐπὶ τό πλεόν δέ, ἢ ἐπὶ τό ἔλαττον· ὥστε ἐγγύς που εἶναι, ἵν' οὕτως εἴπω, τοῦ λογικοῦ τό ἐν τοῖς ἰχνευταῖς κυσὶν ἔργον, καί ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἵπποις. τό μὲν οὖν ὑποπεσεῖν τόδε τι τῶν ἔξωθεν, φαντασίαν ἡμῖν κινοῦν τοιάνδε ἢ τοιάνδε, ὁμολογουμένως οὐκ ἔστι τῶν ἐφ' ἡμῖν· τό δέ κρίναι, οὕτωςί χρήσασθαι τῷ γενομένῳ, ἢ ἐτέρῳ, οὐκ ἄλλου τινός ἔργον ἢ τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου ἐστίν, ἥτοι παρά τὰς ἀφορμάς ἐνεργοῦντος ἡμᾶς πρὸς τὰς ἐπὶ τό καλόν προσκαλουμένας καί τό καθῆκον ὁρμάς, ἢ ἐπὶ τό ἐναντίον ἐκτρέποντος.

4. Εἰ δέ τις αὐτό τό ἔξωθεν λέγει εἶναι τοιόνδε, ὥστε ἀδυνάτως ἔχειν ἀντιβλέψαι αὐτῷ, τοιῷδε γενομένῳ· οὗτος ἐπιστη-

σάτω τοῖς ἰδίοις πάθεσι καὶ κινήμασιν, εἰ μὴ εὐδόκησις γίνεται καὶ συγκατάθεσις καὶ ῥοπή τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐπὶ τόδε τι, διὰ τὰςδε τὰς πιθανότητας. οὐ γάρ, φέρ' εἰπεῖν, ἡ γυνὴ τῷ κρίναντι ἐγκρατεύεσθαι καὶ ἀνέχειν ἑαυτὸν ἀπὸ μίξεων, ἐπιφανεῖσα καὶ προκαλεσαμένη ἐπὶ τό ποιῆσαι τι παρὰ πρόθεσιν, αὐτοτελὴς αἰτία γίνεται τοῦ τὴν πρόθεσιν ἀθετῆσαι. πάντως γάρ εὐδοκήσας τῷ γαργαλισμῷ καὶ τῷ λείῳ τῆς ἡδονῆς, ἀντιβλέψαι αὐτῷ μὴ βεβουλημένος, μηδὲ τό κεκριμένον κυρῶσαι, πράττει τό ἀκόλαστον. ὁδε τις ἔμπαλιν, τῶν αὐτῶν συμβεβηκότων αὐτῷ πλείονα μαθήματα ἀνειληφότι καὶ ἡσκηκότι, οἱ μὲν γαργαλισμοὶ καὶ οἱ ἐρεθισμοὶ συμβαίνουσιν· ὁ λόγος δέ, ἅτε ἐπὶ πλεῖον ἰσχυροποιηθεὶς καὶ τραφεὶς τῇ μελέτῃ, καὶ βεβαιωθείς τοῖς δόγμασι πρὸς τό καλόν, ἡ ἐγγύς γε τοῦ βεβαιωθῆναι γεγεννημένος, ἀνακρούει τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ὑπεκλύει τὴν ἐπιθυμίαν.

5. Τό δέ, τούτων οὕτως ἡμῖν γινομένων, ἔξωθεν αἰτιᾶσθαι καὶ ἑαυτοὺς ἀπολύειν ἐγκλήματος, ὁμοίους ἑαυτοὺς ἀποφαινομένους ξύλοις καὶ λίθοις, ἐλκυσθεῖσιν ὑπὸ τῶν ἔξωθεν αὐτὰ κινησάντων, οὐκ ἀληθές οὐδέ εὐγνώμον, βουλομένου τε λόγος ἐστὶν ὁ τοιοῦτος τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐτεξουσίου παραχαράττειν. εἰ γάρ πυθοίμεθα αὐτοῦ, τί ἦν τό αὐτεξούσιον, λέγοι ἄν, ὅτι εἰ μηδὲν τῶν ἔξωθεν ἀπῆντα, ἐμοῦ τόδε τι προθεμένου τό ἐπὶ τό ἐναντίον προκαλούμενον. πάλιν τε αὖ ψιλὴν τὴν κατασκευὴν αἰτιᾶσθαι, παρὰ τό ἐναργές ἐστι· λόγου παιδευτικοῦ τοὺς ἀκρατεστέρους καὶ τοὺς ἀγριωτάτους παραλαμβάνοντος, εἰ τῇ προτροπῇ παρακολουθήσαιεν, καὶ μεταβάλλοντος, ὥστε παρὰ πολὺ γεγονέναι τὴν τροπὴν καὶ τὴν ἐπὶ τό κρεῖττον μεταβολήν· πολλάκις τῶν ἀκόλαστοτάτων βελτιόνων γενομένων παρὰ τοὺς τῇ φύσει πρότερον οὐ δοκοῦντας εἶναι τοιούτους, καὶ τῶν ἀγριωτάτων εἰς τοσοῦτον ἡμερότητας μεταβαλλόντων, ὥστε τοὺς μηδὲ πώποτε οὕτως ἀγριωθέντας ἀγρίους εἶναι δοκεῖν, συγκρίσει τοῦδέ τινος μεταβεβληκότος ἐπὶ τό ἡμέρον. ὁρῶμέν τε ἐτέρους εὐσταθεστάτους καὶ σεμνοτάτους, ἐκ διαστροφῆς ἐπὶ τὰς χεῖρους διατριβάς ἐκκρουομένους τοῦ σεμνοῦ καὶ εὐσταθοῦς· ὥστε εἰς ἀκολασίαν αὐτοὺς μεταβαλεῖν, πολλάκις ἀρχομένους τῆς ἀκολασίας μεσοῦσης τῆς ἡλικίας, καὶ ἐμπίπτοντας εἰς ἀταξίαν μετὰ τό παρεληλυθέναι τό τῆς νε-

ότητος ὅσον ἐπὶ τῇ φύσει ἄστατον. οὐκοῦν ὁ λόγος δείκνυσιν, ὅτι τὰ μὲν ἔξωθεν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ, τό δέ οὕτως ἢ ἐναντίως χρήσασθαι αὐτοῖς τόν λόγον κριτήν παραλαβόντα καί ἐξεταστήν τοῦ πῶς δεῖ πρὸς τάδε τινὰ τῶν ἔξωθεν ἀπαντῆσαι, ἔργον ἐστὶν ἡμέτερον.

6. "Ὅτι δέ ἔργον ἡμέτερον τό βιώσαι καλῶς ἐστὶ, καί αἰτεῖ ἡμᾶς τοῦτο ὁ Θεός, ὡς οὐκ αὐτοῦ ὄν, οὐδέ ἐξ ἐτέρου τινός παραγινόμενον, ἢ, ὡς οἶονται τινες, ἀπὸ εἰμαρμένης, ἀλλ' ἢ ὡς ἡμέτερον ἔργον, μαρτυρήσει ὁ προφήτης Μιχαίας, λέγων· «εἰ ἀνηγγέλη σοι, ἄνθρωπε, τί καλόν; ἢ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρῖμα καὶ ἀγαπᾶν ἔλεον καὶ ἔτοιμον εἶναι τοῦ πορεύεσθαι μετὰ Κυρίου Θεοῦ σου;»¹⁾ καὶ Μωσῆς· τέθεικα πρὸ προσώπου σου τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου· ἐκλεξαι τό ἀγαθόν καὶ πορεύου ἐν αὐτῷ²⁾. καὶ Ἡσαΐας· «ἐάν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐάν δέ μή θέλητε μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδετα· τό γάρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα»³⁾. καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· «εἰ ὁ λαός μου ἤκουσέ μου, Ἰσραὴλ ταῖς ὁδοῖς μου εἰ ἐπορεύθη, ἐν τῷ μηδενί ἂν τοὺς ἐχθρούς αὐτῶν ἐταπείνωσα καὶ ἐπὶ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς ἐπέβαλον τὴν χεῖρά μου»⁴⁾. ὡς ἐπὶ τῷ λαῷ ὄντος τοῦ ἀκούειν καὶ πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς τοῦ Θεοῦ. καὶ ὁ Σωτὴρ δέ λέγων τό· «ἐγὼ δέ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ»⁵⁾, καὶ «ὅτι ὅς ἂν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ἐνοχος ἔσται τῇ κρίσει»⁶⁾, καὶ «ὅς ἐάν ἐμβλέψῃ γυναῖκα πρὸς τό ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ»⁷⁾. καὶ εἴ τινα ἄλλην δίδωσιν ἐντολήν, ὡς ἐφ' ἡμῖν ὄντος τοῦ φυλάττειν τὰ προστεταγμένα φησί, καὶ εὐλόγως ἐνόχων ἡμῶν τῇ κρίσει ἐσομένων, εἰ παραβαίνομεν αὐτά. ὅθεν καὶ «πᾶς, φησὶν, ὁ ἀκούων

1) Μιχ. 6, 8.

2) Δευτ. 30, 15. 19.

3) Ἡσ. 1, 19-20.

4) Ψαλμ. 80, 14-15.

5) Ματθ. 5, 39.

6) Ματθ. 5, 22.

7) Ματθ. 5, 28.

μου τούς λόγους τούτους καί ποιῶν αὐτούς ὁμοιωθήσεται ἀνδρί φρονίμῳ, ὅστις ὠκοδόμησεν αὐτοῦ τήν οἰκίαν ἐπὶ τήν πέτραν»⁸⁾, καί τὰ ἐξῆς· «ὁ δὲ ἀκούων καί μὴ ποιῶν ὁμοίός ἐστιν ἀνδρί μωρῷ, ὅστις ὠκοδόμησε τήν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τήν ἄμμον»⁹⁾, καί τὰ ἐξῆς. καί λέγων δέ «τοῖς ἐκ δεξιῶν· δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου»¹⁰⁾, καί τὰ ἐξῆς· «ἐπείνασα γάρ, καί ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καί ἐποτίσατέ με»¹¹⁾, σφόδρα σαφῶς ὡς αἰτίοις οὕσι τοῦ ἐπαινέσθαι δίδωσι τὰς ἐπαγγελίας. καί ἐκ τοῦ ἐναντίου τοῖς ἑτέροις ὡς ψεκτοῖς οὕσι παρ' αὐτούς, λέγει τό· «πορεύεσθε οἱ κατηραμένοι εἰς τό πῦρ τό αἰώνιον»¹²⁾.

Ἰδωμεν δέ πῶς καί ὁ Παῦλος ὡς αὐτεξουσίοις ἡμῖν διαλέγεται, καί ἑαυτοῖς αἰτίοις τυγχάνουσιν ἀπωλείας ἢ σωτηρίας. «ἢ τοῦ πλούτου γάρ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ», φησί, «καί τῆς ἀνοχῆς καί τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τό χρηστόν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει· κατὰ δέ τήν σκληρότητά σου καί ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργήν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καί ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· τοῖς μέν καθ' ὑπομονήν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καί τιμὴν καί ἀφθαρσίαν ζητοῦσι ζωὴν αἰώνιον· τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καί ἀπειθοῦσι μέν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, ὀργή καί θυμός· θλίψις καί στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τό κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καί Ἕλληνος· δόξα δὲ καί τιμὴ καί εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τό ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καί Ἕλληνι»¹³⁾. μυρία μέν οὖν ἐστὶν ἐν ταῖς γραφαῖς σφόδρα σαφῶς παριστῶντα τό αὐτεξούσιον.

7. Ἐπεὶ δὲ εἰς τό ἐναντίον, τουτέστι τό μὴ ἐφ' ἡμῖν τυγχάνειν τηρεῖν τὰς ἐντολάς καί σώζεσθαι, καί [τό] παραβαίνειν αὐτάς

8) Ματθ. 7, 24.

9) Ματθ. 7, 26.

10) Ματθ. 25, 34.

11) Ματθ. 25, 35.

12) Ματθ. 25, 41.

13) Ῥωμ. 2, 4-10.

καί ἀπόλλυσθαι, περισπᾶ ῥητά τινα ἀπό τῆς παλαιᾶς καί τῆς καινῆς· φέρε ἀπό μέρους καί ἐκ τούτων παραθέμενοι, θεασώμεθα αὐτῶν τὰς λύσεις, ἵνα ἀφ' ὧν παρατιθέμεθα, κατὰ τό ὅμοιον ἐκλεξάμενός τις ἑαυτῷ πάντα τὰ δοκοῦντα ἀναιρεῖν τό αὐτεξούσιον, ἐπισκέψηται τὰ περί τῆς λύσεως αὐτῶν. καί δὴ πολλούς κέκίνηκε τὰ περί τοῦ Φαραώ, περί οὗ χρηματίζων ὁ Θεός φησιν· «ἐγὼ δέ σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραώ»¹⁴⁾, πλεονάκις. εἰ γάρ ὑπὸ Θεοῦ σκληρύνεται, καί διὰ τό σκληρύνεσθαι ἁμαρτάνει, οὐκ αὐτός ἑαυτῷ τῆς ἁμαρτίας αἴτιος· εἰ δέ τοῦτο, οὐδὲ αὐτεξούσιος ὁ Φαραώ. καί φήσει τις, ὅτι ἐκ τοῦ ὁμοίου οἱ ἀπολλύμενοι οὐκ αὐτεξούσιοι, οὐδὲ παρ' ἑαυτῶν ἀπολοῦνται. καί ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ δέ λεγόμενον τό «ἐξελῶ αὐτῶν τὰς λιθίνας καρδίας καί ἐμβαλῶ σαρκίνας, ὅπως ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύωνται καί τὰ δικαιώματά μου φυλάσσωσι»¹⁵⁾, κινήσαι ἂν τινὰ ὡς τοῦ Θεοῦ διδόντος τό πορεύεσθαι ἐν ταῖς ἐντολαῖς καί φυλάσσειν τὰ δικαιώματα, ἐν τῷ τό ἐμποδίζον ὑπεξηρηκέναι, τὴν λιθίνην καρδίαν, καί τό κρεῖττον ἐντεθεικέναι, τὴν σαρκίνην.

Ἰδωμεν δέ καί τό ἐκ τοῦ εὐαγγελίου, τί ὁ Σωτὴρ ἀποκρίνεται πρὸς τοὺς πυθομένους, διατί ἐν παραβολαῖς τοῖς πολλοῖς λαλεῖ¹⁶⁾. καί φησίν· «ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καί ἀκούοντες ἀκούωσι καί μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καί ἀφεθήσεται αὐτοῖς»¹⁷⁾. ἔτι δέ καί παρὰ τῷ Παύλῳ τό «οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»¹⁸⁾. καί ἐν ἄλλοις· «καί τό θέλει καί τό ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστίν»¹⁹⁾. καί ἐν ἄλλοις· «ἄρ' οὕν ὃν θέλει ὁ Θεός ἐλεεῖ, ὃν δέ θέλει σκληρύνει. ἐρεῖς οὗν μοι· τί ἔτι μέμφεται; τῷ γάρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκεν;»²⁰⁾ καί· «ἡ πεισμονὴ ἐκ τοῦ καλοῦντος, καί οὐκ ἐξ ἡμῶν»²¹⁾. [καί πάλιν·] «μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σύ τίς εἶ, ὁ ἀντα-

14) Ἐξόδ. 4, 21. 7, 3.

15) Ἰεζ. 11, 19-20. 36, 26-27.

16) Ματθ. 13, 10.

17) Μάρκ. 4, 12.

18) Ῥωμ. 9, 16.

19) Φιλιπ. 2, 13.

20) Ῥωμ. 9, 18-19.

21) Γαλ. 5, 8.

ποκρινόμενος τῷ Θεῷ; [καί πάλιν·] μή ἔρεϊ τό πλάσμα τῷ πλάσαντι· τί με ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεύς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὁ μὲν εἰς τιμήν σκεῦος, ὁ δέ εἰς ἀτιμίαν;»⁽²²⁾ ταῦτα γάρ καθ' ἑαυτά ἱκανά ἐστι τοὺς πολλοὺς ἐκταράξαι, ὡς οὐκ ὄντος τοῦ ἀνθρώπου αὐτεξουσίου, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ σῶζοντος καὶ ἀπολλύντος οὓς ἂν αὐτός βούληται.

8. Ἀρξώμεθα τοίνυν ἀπὸ τῶν περὶ τοῦ Φαραώ εἰρημένων ὡς σκληρυνομένου ὑπὸ Θεοῦ, ἵνα μή ἐξαποστείλῃ τὸν λαόν ᾧ συνεξετασθήσεται ἅμα καὶ τό ἀποστολικόν· «ἄρ' οὖν ὃν θέλει ὁ Θεός ἐλεεῖ, ὃν δέ θέλει σκληρύνει;»⁽²³⁾ καὶ ἐπιχρῶνται τούτοις τῶν ἑτεροδόξων τινές, σχεδόν καὶ αὐτοὶ τό αὐτεξούσιον ἀναιροῦντες, διὰ τό φύσεις εἰσάγειν ἀπολλυμένας, ἀνεπιδέκτους τοῦ σῶζεσθαι, καὶ ἐτέρας σφωζόμενας, ἀδυνάτως ἐχούσας πρὸς τό ἀπολέσθαι· τὸν τε Φαραώ φασὶ φύσεως ὄντα ἀπολλυμένης, διὰ τοῦτο σκληρύνεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐλεοῦντος μὲν τοὺς πνευματικούς, σκληρύνοντος δέ τοὺς χοϊκοὺς. φέρε οὖν ἴδωμεν ὅ, τί ποτε καὶ λέγουσι. πευσόμεθα γάρ αὐτῶν, εἰ χοϊκῆς φύσεως ὁ Φαραώ ἦν; ἀποκρινομένοις δέ ἑροῦμεν, ὅτι ὁ τῆς χοϊκῆς φύσεως πάντως ἀπειθεῖ Θεῷ· εἰ δέ ἀπειθεῖ, τίς χρεῖα σκληρύνεσθαι αὐτοῦ τήν καρδίαν, καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ πλεονάκις; εἰ μή ἄρα ἐπεὶ δυνατόν ἦν πείθεσθαι αὐτόν, καὶ πάντως ἐπείσθη ἂν, ἅτε οὐκ ὦν χοϊκός, ὑπὸ τῶν τεράτων καὶ σημείων δυσωπούμενος, χρήζει δέ αὐτοῦ ὁ Θεός ὑπὲρ τοῦ ἐνδείξασθαι ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πολλῶν τά μεγαλεῖα, ἐπὶ πλεῖον ἀπειθοῦντος· διὰ τοῦτο σκληρύνει αὐτοῦ τήν καρδίαν. ταῦτα δέ λελέξεται πρῶτον πρὸς αὐτούς εἰς τό ἀνατραπῆναι ὁ ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι φύσεως ἦν ἀπολλυμένης ὁ Φαραώ.

Τό δ' αὐτό καὶ περὶ τοῦ παρά τῷ ἀποστόλῳ λεγομένου λεκτέον πρὸς αὐτούς. τίνας γάρ σκληρύνει ὁ Θεός; τοὺς ἀπολλυμένους ὥσει πεισομένους, εἰ μή σκληρυνθεῖν; ἢ δηλονότι σωθησομένους, τῷ μὴ εἶναι αὐτούς φύσεως ἀπολλυμένης· τίνας δέ καὶ ἐλεεῖ; ἄρα τοὺς σωθησομένους; καὶ πῶς χρεῖα ἐλέου δευτέ-

22) Ῥωμ. 9, 20-21.

23) Ῥωμ. 9, 18.

ρου αὐτοῖς, ἅπαξ κατασκευασθεῖσι σωθησομένοις καὶ πάντως διὰ τὴν φύσιν μακαρίοις ἐσομένοις; εἰ μὴ ἄρα, ἐπεὶ ἐπιδέχονται ἀπώλειαν, εἰ μὴ ἐλεηθεῖεν, ἐλεοῦνται, ἵν' ὅπερ ἐπιδέχονται μὴ λάβωσι, τό ἀπολέσθαι, ἀλλὰ γένωνται ἐν χώρᾳ σωζομένων; καὶ ταῦτα μὲν πρὸς ἐκείνους.

9. Ἐπαπορητέον δὲ πρὸς τοὺς νομίζοντας νενοηκέναι τό «ἐσκληρύνει». τί δήποτε λέγουσι τὸν Θεὸν ἐνεργοῦντα σκληρύνειν καρδίαν, καὶ τί προτιθέμενον τοῦτο ποιεῖν. τηρεῖτωσαν γάρ καὶ ἔννοιαν Θεοῦ, κατὰ μὲν τό ὑγιὲς δικαίου καὶ ἀγαθοῦ, εἰ δὲ μὴ βούλονται, ἐπὶ τοῦ παρόντος αὐτοῖς συγκεχωρήσθω, δικαίου· καὶ παραστησάτωσαν, πῶς ὁ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, ἧ ὁ δίκαιος μόνον φαίνεται δίκαιος, σκληρύνων καρδίαν τοῦ διὰ τό σκληρύνεσθαι ἀπολλυμένου, καὶ πῶς ὁ δίκαιος αἴτιος ἀπώλειας γίνεται καὶ ἀπειθείας, τῶν ὑπ' αὐτοῦ διὰ τό σκληρύνεσθαι καὶ ἀπειθεῖν αὐτῷ κολαζομένων. τί δὲ αὐτῷ καὶ μέμφεται, λέγων· «σύ δὲ οὐ βούλει ἐξαποστεῖλαι τὸν λαόν μου» «ἰδοὺ πατάσσω πάντα τὰ πρωτότοκα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τὸν πρωτότοκόν σου»⁽²⁴⁾· καὶ ὅσα ἄλλα ἀναγέγραπται ὡς τοῦ Θεοῦ λέγοντος διὰ Μωσέως τῷ Φαραώ. ἀναγκαῖον γάρ τὸν πιστεύοντα ὅτι ἀληθεῖς αἱ γραφαὶ καὶ ὅτι ὁ Θεὸς δίκαιος, ἐάν εὐγνωμονῇ, ἀγωνίζεσθαι, πῶς ἐν ταῖς τοιαύταις λέξεσι τρανῶς δίκαιος νοηθῇ. εἰ μὲν γάρ ἀπογραψάμενός τις γυμνῇ τῇ κεφαλῇ ἵστατο πρὸς τό πονηρόν εἶναι τὸν δημιουργόν, ἄλλων ἔδει λόγων πρὸς αὐτόν.

10. Ἐπεὶ δὲ φασὶ διακεῖσθαι περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ δικαίου, καὶ ἡμεῖς ὡς περὶ ἀγαθοῦ ἅμα καὶ δικαίου, σκοπήσωμεν, πῶς ἂν ὁ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος σκληρύνει τὴν καρδίαν Φαραώ. ὅρα τοίνυν εἰ διὰ τινος παραδείγματος, ᾧ ὁ ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐχρήσατο, δυνάμεθα παραστήσαι, πῶς μία ἐνεργεῖα ὁ Θεὸς ὃν μὲν ἐλεεῖ, ὃν δὲ σκληρύνει⁽²⁵⁾· οὐ προτιθέμενος σκληρύνειν, ἀλλὰ διὰ προθέσεως χρηστῆς, ἧ ἐπακολουθεῖ διὰ τό τῆς κακίας ὑποκείμενον τοῦ παρ' ἑαυτοῖς κακοῦ τό σκληρύνεσθαι, σκληρύνειν λεγόμενος τὸν σκληρυνόμενον. «γῆ», φησιν, «ἡ

24) Πρβλ. Ἐξόδ. 9, 17. 12, 12.

25) Ῥωμ. 9, 18.

πιοῦσα τόν ἐπ' αὐτῆς ἐρχόμενον ὑετόν, καί τίκτουσα βοτάνην εὐθετον ἐκείνοις, δι' οὓς καί γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ὑπό τοῦ Θεοῦ· ἐκφέρουσα δέ ἀκάνθας καί τριβόλους, ἀδόκιμος καί κατάρας ἐγγύς, ἥς τό τέλος εἰς καῦσιν»²⁶⁾. οὐκοῦν μία ἐνέργεια ἡ κατὰ τόν ὑετόν· μιᾶς δέ ἐνεργείας οὔσης τῆς κατὰ τόν ὑετόν, ἡ μέν γεωργηθεῖσα γῆ καρποφορεῖ, ἡ δέ ἀμεληθεῖσα καί χέρσος ἀκανθοφορεῖ. καί δύσφημον μέν ἂν δόξαι εἶναι τό λέγειν τόν ὕοντα, ἐγώ τούς καρπούς ἐποίησα, καί τās ἀκάνθας τās ἐν τῇ γῇ· ἀλλ' εἰ καί δύσφημον, ἀλλ' ἀληθές. ὑετοῦ γάρ μή γενομένου, οὔτ' ἂν καρποί, οὔτ' ἄκανθαι γεγόνεισαν· τούτου δέ εὐκαίρως καί μεμετρημένως ἐπιρρεύσαντος ἀμφοτέρα γεγένηται. ἐκφέρουσα γοῦν ἀκάνθας καί τριβόλους ἡ πιοῦσα γῆ τόν ἐπ' αὐτῆς ἐρχόμενον ὑετόν πολλάκις, ἀδόκιμος καί κατάρας ἐγγύς γίνεται. οὐκοῦν τό μέν ἀγαθόν τοῦ ὑετοῦ καί ἐπὶ τήν χειρόνα γῆν ἐλήλυθε, τό δέ ὑποκείμενον, ἡμελημένον καί ἀγεώργητον τυγχάνον, ἀκάνθας καί τριβόλους ἐβλάστησεν. οὕτω τοίνυν καί τὰ γινόμενα ὑπό τοῦ Θεοῦ τεράστια οἰονεῖ ὑετός ἐστιν· αἱ δέ προαιρέσεις αἱ διάφοροι οἰονεῖ ἡ γεγεωργημένη γῆ ἐστι καί ἡμελημένη, μία τῇ φύσει ὡς γῆ τυγχάνουσα.

11. Ὡςπερ δέ καί εἰ ὁ ἥλιος ἔλεγε, φωνήν προιέμενος, ὅτι ἐγώ τήκω καί ξηραίνω, ἐναντίων ὄντων τοῦ τήκεσθαι καί τοῦ ξηραίνεσθαι, οὐκ ἂν ψεῦδος ἔλεγε παρά τό ὑποκείμενον· ἀπό τῆς μιᾶς θερμότητος τηκομένου μέν τοῦ κηροῦ, ξηραινομένου δέ τοῦ πηλοῦ· οὕτως ἡ μία ἐνέργεια, ἡ διά Μωσέως γινομένη, σκληρυσμόν μέν ἤλεγχε τόν τοῦ Φαραώ, διά τήν κακίαν αὐτοῦ, πείθω δέ τήν τῶν ἐπιμίκτων Αἰγυπτίων, συνεξορησάντων τοῖς Ἑβραίοις. καί τό κατὰ τό βραχύ δέ ἀναγεγράφθαι, οἰονεῖ μάλασσεσθαι τήν καρδίαν Φαραώ, λέγοντος· «ἀλλ' οὐ μακράν ἀποτενεῖτε· τριῶν γάρ ἡμερῶν πορεύσεσθε, καί τās γυναῖκας ὑμῶν καταλείπετε»²⁷⁾, καί ὅσα ἄλλα κατὰ βραχύ ἐνδιδοὺς πρὸς τὰ τεράστια ἔλεγε, δηλοῖ ὅτι ἐνήργει μέν τι καί εἰς αὐτόν τὰ σημεῖα· οὐ μὲν τό πᾶν κατειργάζετο. οὐκ ἂν δέ οὐδέ ταῦτα ἐγίνετο, εἰ τό νοούμενον ὑπό τῶν πολλῶν, σκληρυνῶ τήν καρ-

26) Ἑβρ. 6, 7-8.

27) Πρβλ. Ἑξόδ. 8, 23-24.

διδαν Φαραώ⁽²⁸⁾, ὑπ' αὐτοῦ ἐνηργεῖτο, τοῦ Θεοῦ δηλονότι.

Οὐκ ἄτοπον δέ καί ἀπό συνηθείας τὰ τοιαῦτα παραμυθίσασθαι· πολλάκις τῶν χρηστῶν δεσπότην φασκόντων τοῖς διὰ τήν χρηστότητα καί τήν μακροθυμίαν ἐπιτριβομένοις οἰκέταις τό· ἐγώ σε πονηρόν ἐποίησα, καί ἐγώ σοι αἴτιος γέγονα τῶν τηλικούτων ἁμαρτημάτων. δεῖ γάρ τοῦ ἥθους ἀκοῦσαι καί τῆς δυνάμεως τοῦ λεγομένου, καί μή συκοφαντεῖν, μή κατακούοντας τοῦ βουλήματος τοῦ λόγου. ὁ γοῦν Παῦλος ταῦτα σαφῶς ἐξετάσας φησί πρὸς τόν ἁμαρτάνοντα· «ἡ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καί τῆς ἀνοχῆς καί τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τό χρηστόν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει· κατὰ δέ τήν σκληρότητά σου καί ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις ἑαυτῷ ὀργήν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καί ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ»⁽²⁹⁾. ὁ γάρ λέγει πρὸς τόν ἁμαρτάνοντα ὁ ἀπόστολος, λεγέσθω πρὸς τόν Φαραώ, καί πάνυ ἁρμοδίως νοηθεῖ ταῦτα ἀπαγγελλόμενα αὐτῷ, κατὰ τήν σκληρότητα καί ἀμετανόητον αὐτοῦ καρδίαν θησαυρίζοντι ἑαυτῷ ὀργήν⁽³⁰⁾· τῆς σκληρότητος οὐκ ἂν ἐλεγχθείσης οὕτως, οὐδέ φανερᾶς γεγεννημένης, εἰ μή τὰ σημεῖα ἐγεγόνει, ἢ ἐγεγόνει μὲν, μή τοσαῦτα δέ καί τηλικοῦτα.

12. Ἄλλ' ἐπεὶ δυσπειθεῖς αἱ τοιαῦται διηγῆσεις, καί βίαιοι εἶναι νομίζονται, ἴδωμεν καί ἀπό προφητικοῦ λόγου, τί φασιν οἱ πολλῆς χρηστότητος Θεοῦ πεπειραμένοι καί μή βιώσαντες καλῶς, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἁμαρτήσαντες. «τί ἐπλάνησας ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου; ἵνα τί ἐσκλήρυνας ἡμῶν τήν καρδίαν, τοῦ μή φοβεῖσθαι τό ὄνομά σου; ἐπίστρεψον διὰ τούς δούλους σου, διὰ τὰς φυλάς τῆς κληρονομίας σου, ἵνα μικρόν τι κληρονομήσωμεν τοῦ ὄρου τοῦ ἁγίου σου»⁽³¹⁾. καί ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ· «ἠπάτησάς με, Κύριε, καί ἠπατήθην, ἐκράτησας καί ἐδυνάσθης»⁽³²⁾· τό γάρ «ἵνα τί ἐσκλήρυνας ἡμῶν τήν καρδίαν, τοῦ μή

28) Ἐξόδ. 4, 21.7, 3.

29) Ῥωμ. 2, 4-5.

30) Αὐτόθι.

31) Ἡσ. 63, 17-18.

32) Ἱερ. 20, 7.

φοβεῖσθαι τό ὄνομά σου»³³⁾, λεγόμενον ὑπό τῶν ἐλεθηῆναι παρακαλούντων, ἐν ᾗθει λεγόμενον τοιοῦτόν ἐστιν· ἵνα τί ἐπὶ τοσοῦτον ἐφείσω ἡμῶν, οὐκ ἐπισκεπτόμενος ἡμᾶς ἐπὶ ταῖς ἀμαρτίαις, ἀλλὰ καταλιπὼν ἕως εἰς μέγεθος ἔλθῃ πταισμάτων τά ἡμέτερα; ἐγκαταλείπει δέ μή κολαζομένους τοὺς πλείονας, ἵνα τε τά ἐκάστου ᾗθῃ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἐξετασθῇ, καὶ φανεροὶ μὲν ἐκ τῆς γενομένης βασάνου οἱ κρείττους γένωνται· οἱ δέ λοιποὶ μή λαθόντες, οὐχὶ Θεόν (πάντα γὰρ οἶδε πρό γενέσεως αὐτῶν) ἀλλὰ τά λογικά καὶ αὐτούς, ὕστερον τύχῳσιν ὁδοῦ θεραπείας· οὐκ ἂν ἐγνωκότες τὴν εὐεργεσίαν, εἰ μή ἑαυτῶν κατεγνώκεισαν. ὅπερ συμφέρει ἐκάστῳ ἵνα αἰσθηται τῆς ιδιότητος αὐτοῦ καὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. ὁ δέ μή αἰσθανόμενος τῆς ἰδίας ἀσθενείας καὶ τῆς θείας χάριτος, κἂν εὐεργετῇται μή ἑαυτοῦ πεπειραμένος μηδὲ ἑαυτοῦ κατεγνώκως, οἴησεται ἴδιον εἶναι ἀνδραγάθημα τό ἀπὸ τῆς οὐρανίου χάριτος αὐτῷ ἐπιχορηγηθέν. τοῦτο δέ οἴημα, ἐμποιῆσαν καὶ φυσίωσιν, αἴτιον ἔσται καταπτώσεως· ὅπερ νομίζομεν καὶ περὶ τὸν διάβολον γεγονέναι, ἑαυτῷ χαρισάμενον ἃ εἶχε προτερήματα, ὅτε ἄμωμος ἦν. πᾶς γάρ ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, ὡς πᾶς ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται³⁴⁾. κατανόει δέ, ὅτι διὰ τοῦτο ἀποκέκρυπται ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν τά θεῖα³⁵⁾, ἵνα, ὡς φησιν ὁ ἀπόστολος, «μή καυχῆσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ»³⁶⁾. καὶ ἀποκεκάλυπται νηπιόις³⁷⁾, τοῖς μετὰ τὴν νηπιότητα ἐπὶ τά κρείττονα ἐληλυθόσι, καὶ μεμνημένοις, ὅτι οὐ παρά τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν τοσοῦτον ὅσον παρά τὴν ἄρρητον εὐεργεσίαν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον μακαριότητος ἐληλύθασιν.

13. Οὐκοῦν ἐγκαταλείπεται θεία κρίσει ὁ ἐγκαταλειπόμενος, καὶ μακροθυμεῖ ἐπὶ τινας τῶν ἀμαρτανόντων ὁ Θεός, οὐκ ἀλόγως, ἀλλ' ὡς αὐτοῖς συνοίσοντος, ὡς πρὸς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν ἄπειρον αἰῶνα τοῦ μή ταχύ συνεργηθῆναι εἰς σωτηρίαν, ἀλλὰ βράδιον ἐπὶ ταύτην ἀχθῆναι μετὰ τό πει-

33) Ἦσ. 63, 17.

34) Λουκ. 14, 11, 18, 14.

35) Λουκ. 10, 21.

36) Α' Κορ. 1, 29.

37) Λουκ. 10, 21.

ραθῆναι πολλῶν κακῶν. ὥσπερ γάρ τινα οἱ ἰατροὶ δυνάμενοι τάχιον ἰάσασθαι, ὅταν ἐγκεκρυμμένον ἰόν ὑπονοῶσιν ὑπάρχειν περί τὰ σώματα, τό ἐναντίον τῷ ἰάσασθαι ἐργάζονται, διά τό ἰᾶσθαι βούλεσθαι, ἀσφαλέστερον τοῦτο ποιοῦντες· ἡγούμενοι κρεῖττον εἶναι πολλῷ χρόνῳ παρακατασχεῖν τινα ἐν τῷ φλεγμαίνειν καί κάμνειν, ὑπέρ τοῦ βεβαιότερον αὐτόν τήν ὑγείαν ἀπολαβεῖν, ἥπερ τάχιον μέν ῥῶσαι δοκεῖν, ὕστερον δέ ἀναδῦναι, καί πρὸς καιρόν γενέσθαι τήν ταχύτεραν ἱασίν· τόν αὐτόν τρόπον καί ὁ Θεός, γινώσκων τὰ κρύφια τῆς καρδίας καί προγινώσκων τὰ μέλλοντα, διά τῆς μακροθυμίας ἐπιτρέπει τάχα καί διά τῶν ἔξωθεν συμβαινόντων ἐφελκόμενος τό ἐν κρυπτῷ κακόν, ὑπέρ τοῦ καθᾶραι τόν δι' ἀμέλειαν τὰ σπέρματα τῆς ἀμαρτίας κεχωρηκότα, ἵνα εἰς ἐπιπολήν ἐλθόντα αὐτά τις ἐμέσας, εἰ καί ἐπὶ πλεῖον ἐν κακοῖς γεγένηται, ὕστερον δυνηθῇ καθαροῦ τυχών τοῦ μετὰ τήν κακίαν ἀναστοιχειωθῆναι. Θεός γάρ οἰκονομεῖ τὰς ψυχὰς οὐχ ὡς πρὸς τήν, φέρ' εἰπεῖν, πεντηκονταετίαν τῆς ἐνθάδε ζωῆς, ἀλλ' ὡς πρὸς τόν ἀπέραντον αἰῶνα· ἄφθαρτον γάρ φύσιν πεποίηκε τήν νοεράν, καί αὐτῷ συγγενῇ, καί οὐκ ἀποκλείεται ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἡ λογικὴ ψυχὴ τῆς θεραπείας.

14. Φέρε δέ καί τοιαύτη εἰκόνι ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου χρῆσώμεθα. ἔστι τις πέτρα ὀλίγην ἔχουσα καί ἐπιπόλαιον γῆν, εἰς ἣν ἂν πέσῃ τὰ σπέρματα, ταχύ ἀνθεῖ, ἀλλ' ἀνθήσαντα, ἐπεὶ ρίζαν οὐκ ἔχει, ἡλίου ἀνατείλαντος, καυματίζεται καί ξηραίνεται⁽³⁸⁾. καί αὕτη ἡ πέτρα ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐστὶ διά τήν ἀμέλειαν σκληρυνθεῖσα καί διά τήν κακίαν ἀπολιθωθεῖσα· λιθίνη γάρ οὐδενὶ ἔκτισται ὑπὸ Θεοῦ καρδίᾳ⁽³⁹⁾, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πονηρίας τοιαύτη γίνεται. ὥσπερ οὖν εἰ ἐγκαλοῖ τις τῷ γεωργῷ, μὴ τάχιον τὰ σπέρματα ἐπὶ τήν πετρώδη γῆν βαλόντι, ὁρῶν ἄλλην τινὰ πετρώδη τήν λαβοῦσαν τὰ σπέρματα καί ἀνθοῦσαν, ἀποκρίναιτο ἂν ὁ γεωργός, ὅτι βράδιον σπερῶ τήν γῆν ταύτην, ἐπιβαλὼν τὰ δυνάμενα παρακατασχεῖν τὰ σπαρησόμενα, κρεῖττονος ἐσομένου τῇδε τῇ γῇ τοῦ βραδυτέρου καί ἀσφαλεστέρου,

38) Ματθ. 13, 5-6.

39) Πρβλ. Ἰεζ. 11, 19.

παρά τήν τάχιον εἰληφυῖαν καί ἐπιπολαιοτέρως (πεισθείη μὲν ὡς εὐλόγως λέγοντι τῷ γεωργῷ, καί ὡς ἐπιστημόνως πεποιηκότι)· οὕτω καί ὁ μέγας πάσης φύσεως γεωργός ὑπερτίθεται τήν νομισθεῖσαν ἂν τάχιον εὐποιίαν, ἵνα μὴ ἐπιπόλαιος γένηται. ἀλλ' εἰκός, ἡμῖν τινα πρὸς ταῦτα ἀνθυπενεγκεῖν· διὰ τί δέ τι τῶν σπερμάτων πίπτει ἐπὶ τήν ἐξ ἐπιπολῆς ἔχουσιν τήν γῆν, οἷον εἰ πέτραι οὕσαν⁴⁰⁾, ψυχὴν; λεκτέον δέ καί πρὸς τοῦτο, ὅτι βέλτιον τῇδε τινι προπετέστερον βεβουλημένη τὰ κρείττονα, καί οὐχὶ ὁδῶ ἐπ' αὐτὰ ὁδουσάσῃ, τυχεῖν οὐ βεβούληται· ἵνα ἑαυτῆς ἐπὶ τούτῳ καταγνοῦσα τήν κατὰ φύσιν γεωργίαν μακροθυμήσῃ ὕστερον πολλῶ χρόνῳ λαβεῖν.

Ἄπειροι γάρ ἡμῖν, ὡς ἂν εἴποι τις, αἱ ψυχαί, καί ἄπειρα τὰ τούτων ἦθη, καί πλεῖστα ὅσα τὰ κινήματα καί αἱ προθέσεις καί αἱ ἐπιβολαί καί αἱ ὁρμαί, ὧν εἷς μόνος οἰκονόμος ἄριστος, καί τούς καιρούς ἐπιστάμενος, καί τὰ ἁρμόζοντα βοηθήματα, καί τὰς ἀγωγάς, καί τὰς ὁδούς, ὁ τῶν ὅλων Θεός καί Πατήρ, ὁ εἰδὼς πῶς καί τὸν Φαραῶ ἄγει διὰ τοσῶνδε καί καταποντισμοῦ, εἰς ὃν οὐ καταλήγει ἡ οἰκονομία τοῦ Φαραῶ. οὐ γάρ ἐπεὶ κατεποντίσθη, ἀνελύθη· «ἐν γάρ χειρὶ Θεοῦ καί ἡμεῖς καί οἱ λόγοι ἡμῶν, πᾶσά τε φρόνησις καί ἐργασιῶν ἐπιστήμη»⁴¹⁾. καί ταῦτα μὲν μετρίως εἰς ἀπολογίαν περὶ τοῦ «ἐσκληρύνθαι τήν καρδίαν Φαραῶ»⁴²⁾, καί περὶ τοῦ «ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δέ θέλει σκληρύνει»⁴³⁾.

15. Ἰδωμεν δέ καί τό ἐκ τοῦ Ἰεζεκιήλ, λέγοντος· «ἐξελῶ τὰς λιθίνας καρδίας ἀπ' αὐτῶν καί ἐμβαλῶ σαρκίνας, ὅπως ἐν τοῖς δικαιώμασί μου πορεύωνται καί τὰ προστάγματά μου φυλάσσωσιν»⁴⁴⁾. εἰ γάρ ὅτε βούλεται ὁ Θεός ἐξαίρει τὰς λιθίνας καρδίας καί ἐντίθῃσι σαρκίνας, ὥστε τὰ προστάγματα αὐτοῦ φυλάττεσθαι καί τηρεῖσθαι τὰς ἐντολάς, οὐκ ἔστι τήν κακίαν ἀποθέσθαι ἐφ' ἡμῖν. τό γάρ ἐξαιρεθῆναι τὰς λιθίνας καρδίας,

40) Ματθ. 13, 5.

41) Σοφ. Σολ. 7, 16.

42) Ἐξόδ. 10, 20.

43) Ρωμ. 9, 18.

44) Ἰεζ. 11, 19-20. 36, 26-27.

οὐδέν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὴν κακίαν, καθ' ἣν σκληρύνεται τις περιαιρεθῆναι ἀφ' οὗ ὁ Θεός βούλεται· καὶ τό ἐγγενέσθαι καρδίαν «σαρκίνην», ἵνα ἐν τοῖς «προστάγμασι» τις «πορεύηται» τοῦ Θεοῦ καὶ «φυλάσση» αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, τί ἄλλο ἐστὶν ἢ τι εἰκτικόν γενέσθαι καὶ μὴ ἀντίτυπον πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ πρακτικόν τῶν ἀρετῶν; εἰ δέ ταῦτα ἐπαγγέλλεται ὁ Θεός ποιεῖν, καὶ πρὶν ἀφελεῖν αὐτόν «τὰς λιθίνας καρδίας» οὐκ ἀποτιθέμεθα αὐτάς, δηλὸν ὅτι οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶν ἀποθέσθαι τὴν κακίαν· καὶ εἰ οὐχ ἡμεῖς τι πράττομεν, ἵνα ἐγγένηται ἡμῖν ἡ «σαρκίνη καρδιά», ἀλλὰ Θεοῦ ἐστὶν ἔργον, οὐχ ἡμέτερον ἔργον ἔσται τό κατ' ἀρετὴν βιοῦν, ἀλλὰ πάντῃ θεία χάρις.

Ταῦτα μὲν ἔρεϊ ὁ ἀπὸ τῶν ψιλῶν ῥητῶν τό ἐφ' ἡμῖν ἀναιρῶν. ἡμεῖς δέ ἀποκρινόμεθα, τούτων οὕτως ἀκούειν δεῖν λέγοντες, ὅτι, ὥσπερ ὁ ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀπαιδευσίᾳ τυγχάνων, αἰσθανόμενος τῶν ἰδίων κακῶν ἥτοι ἐκ προτροπῆς τοῦ διδάσκοντος ἢ καὶ ἄλλως, ἐξ ἑαυτοῦ ἐπιδίδωσιν ἑαυτόν ᾧ νομίζει δύνασθαι αὐτόν χειραγωγῆσιν ἐπὶ παιδευσιν καὶ ἀρετῇ· ἐπιδιδόντος δέ τούτου ἐπαγγέλλεται ὁ παιδεύων ἐξελεῖν τὴν ἀπαιδευσίαν καὶ ἐνθήσιν παιδείαν, οὐχ ὥς οὐδενός ὄντος εἰς τό παιδευθῆναι καὶ φυγεῖν τὴν ἀπαιδευσίαν ἐπὶ τῷ ἑαυτόν προσαγχοχότι θεραπευθσόμενον, ἀλλ' ὥς ἐπαγγελλόμενος βελτιώσιν τὸν βουλόμενον· οὕτως ὁ θεῖος λόγος ἐπαγγέλλεται τῶν προσιόντων τὴν κακίαν ἐξαλεῖν, ἣν ὠνόμασε «λιθίνην καρδίαν», οὐχὶ ἐκείνων μὴ βουλομένων, ἀλλ' ἑαυτοὺς τῷ ἱατρῷ τῶν καμνόντων παρῆσχηκότων· ὥσπερ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις εὐρίσκονται οἱ κάμνοντες προσερχόμενοι τῷ Σωτῆρι καὶ ἀξιοῦντες ἰάσεως τυχεῖν καὶ θεραπευόμενοι. καὶ ἔστι, φέρ' εἰπεῖν, τό «τούς τυφλοὺς ἀναβλέψαι»⁴⁵⁾, ἔργον, κατὰ μὲν τό ἡξιωκέναι τῶν πιστευόντων δύνασθαι θεραπεύεσθαι· κατὰ δέ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁράσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. οὕτως οὖν ἐπαγγέλλεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐμποιήσιν ἐπιστήμην τοῖς προσιοῦσιν, «ἐξελὼν τὴν λιθίνην» καὶ σκληράν «καρδίαν», ὅπερ ἐστὶ τὴν κακίαν, ὑπὲρ τοῦ τινα «πορεύεσθαι» ἐν ταῖς θεαῖς ἐντολαῖς καὶ «φυλάσσειν» τὰ θεῖα «προστάγματα».

45) Ματθ. 11, 5.

16. Ἦν μετὰ ταῦτα τό ἀπό τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ὁ Σωτήρ ἔφασκε «διὰ τοῦτο τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς λαλεῖν»⁴⁶⁾, «ἵνα βλέποντες μή βλέπωσι, καί ἀκούοντες μή συνιῶσι, μήποτε ἐπιστρέψωσι καί ἀφεθῇ αὐτοῖς»⁴⁷⁾. καί ἔρεϊ ὁ ἐξ ἐναντίας· «εἰ πάντως τῶν σαφεστέρων ἀκούσαντες οἶδέ τινες ἐπιστρέφουσιν, ὥστε αὐτοὺς ἁγίους γενέσθαι ἀφέσεως ἁμαρτημάτων, εὐκ ἔστι δέ ἐπ' αὐτοῖς τό ἀκοῦσαι τῶν σαφεστέρων λόγων, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διδάσκοντι, καί διὰ τοῦτο οὐκ ἀπαγγέλλει αὐτοῖς σαφέστερον, «μήποτε ἴδωσι καί συνιῶσιν» οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτοῖς τό σωθῆναι· εἰ δέ τοῦτο, οὐκ ἐσμέν αὐτεξούσιοι σωτηρίας καί ἀπωλείας». πιθανή μὲν οὖν πρὸς ταῦτα ἀπολογία ἦν, εἰ μὴ προσέκειτο τό «μήποτε ἐπιστρέψωσι καί ἀφεθῇ αὐτοῖς»⁴⁸⁾, τό ὅτι οὐκ ἐβούλετο τοὺς μὴ ἐσομένους καλοὺς καί ἀγαθοὺς συνιέναι τῶν μυστικωτέρων ὁ Σωτήρ, καί διὰ τοῦτο «ἐλάλει αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς» νῦν δέ, κειμένου τοῦ «μήποτε ἐπιστρέψωσι καί ἀφεθῇ αὐτοῖς»⁴⁹⁾, ἡ ἀπολογία ἐστὶ χαλεπωτέρα.

Πρῶτον τοίνυν σημειωτέον ἐστὶ τὸν τόπον πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, λεξιθηροῦντας μὲν τὰ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τοιαῦτα, ἔνθα ἐμφαίνεται, ὡς αὐτοὶ τολμῶντες λέγουσιν, ὡμότης τοῦ δημιουργοῦ ἡ ἀμυντική καὶ ἀνταποδοτική τῶν χειρόνων προαίρεσις, ἣ ὅ,τι ποτε θέλουσι τό τοιοῦτον ὀνομάζειν, μόνον ἵνα λέγωσιν οὐκ ἀγαθότητα εἶναι ἐν τῷ κτίσαντι· οὐχ ὁμοίως δέ οὐδέ εὐγνωμόνως ἐντυγχάνοντας τῇ καινῇ, ἀλλὰ παραπεμπομένους τὰ παραπλήσια οἷς νομίζουν εἶναι ἐπιλήπτοις ἐπὶ τῆς παλαιᾶς. φανερῶς γάρ καὶ κατὰ τό εὐαγγέλιον ὁ Σωτήρ δείκνυται, ὡς αὐτοὶ φάσκουσιν, ἐπὶ τῶν προτέρων, διὰ τοῦτο σαφῶς μὴ φθεγγόμενος, ἵνα μὴ «ἐπιστρέψωσιν» οἱ ἄνθρωποι, καί ἐπιστρέψαντες ἀφέσεως ἁμαρτημάτων ἅγιοι γένωνται· ὅπως καθ' αὐτό οὐδενός ἔλαττον ἐστὶ τῶν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς κατηγορουμένων τοιούτων. ἔαν δέ περὶ τοῦ εὐαγγελίου ἀπολογίαν ζητῶσι, λεκτέον πρὸς αὐτοὺς, εἰ μὴ ἐπιλήπτως

46) Ματθ. 13, 13. Μάρκ. 4, 11. Λουκ. 8, 10.

47) Ματθ. 13, 13. Μάρκ. 4, 12. Λουκ. 8, 10.

48) Μάρκ. 4, 12.

49) Αὐτόθι.

ποιῶσιν ἐπὶ τῶν ὁμοίων προβλημάτων ἀνομοίως ἰστάμενοι, καὶ κατὰ μὲν τὴν καινὴν οὐ προσκόπτοντες, ἀλλ' ἀπολογίαν ζητοῦντες, κατὰ δὲ τὴν παλαιάν περὶ τῶν παραπλησίων, δέον ἀπολογεῖσθαι ὁμοίως τοῖς ἀπὸ τῆς καινῆς, κατηγοροῦντες. ἔξ ὧν συμβιβάσομεν αὐτοὺς διὰ τὰς ὁμοιότητας ἐπὶ τό πάντα ἡγεῖσθαι ἑνός εἶναι γράμματα Θεοῦ. φέρε δὴ καὶ πρὸς τό προκείμενον ἀπολογίαν κατὰ τό δυνατόν πορισώμεθα.

17. Ἐφάσκομεν καὶ περὶ τοῦ Φαραῶ ἐξετάζοντες, ὅτι ἐνίστε τό τάχιον θεραπευθῆναι οὐ πρὸς καλοῦ γίνεται τοῖς θεραπευομένοις, εἴπερ ἄν τοῖς χαλεποῖς περιπεσόντες εὐχερῶς ἀπαλλαγείεν τούτων οἷς περιπεπτώκασι. καταφρονοῦντες γάρ ὡς ἐνιάτου τοῦ κακοῦ, δεύτερον οὐ φυλαττόμενοι τοῦ περιπεσεῖν αὐτῷ, ἐν αὐτῷ ἔσονται. διόπερ ἐπὶ τῶν τοιούτων ὁ Θεός ὁ αἰώνιος, ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, ὁ «εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν», κατὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ ὑπερτίθεται τὴν ταχύτεραν πρὸς αὐτοὺς βοήθειαν, καί, ἴν' οὕτως εἴπω, βοηθῶν αὐτοῖς οὐ βοηθεῖ, τούτου αὐτοῖς λυσιτελοῦντος. εἰκός οὖν καὶ τοὺς ἔξω περὶ ὧν ὁ λόγος, τῷ Σωτῆρι κατὰ τό προκείμενον ἑωραμένους οὐ βεβαίους ἔσεσθαι ἐν τῇ ἐπιστροφῇ, εἰ τρανότερον ἀκούσαιεν τῶν λεγομένων, ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὠκονομηθῆναι μὴ σαφέστερον ἀκούσαι τῶν βαθυτέρων· μήποτε τάχιον ἐπιστρέψαντες καὶ ἰαθέντες ἐν τῷ ἀφέσεως τυχεῖν, ὡς εὐχερῶν τῶν τῆς κακίας τραυμάτων καὶ εὐιάτων καταφρονήσαντες, πάλιν καὶ τάχιον αὐτοῖς περιπέσωσι. τάχα δὲ καὶ τίνοντες δίκας τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων, ὧν εἰς τὴν ἀρετὴν ἐπλημμέλησαν καταλιπόντες αὐτὴν οὐδέπω τὸν χρόνον ἐκπεπληρώκεσαν· τῷ καταλειπομένους αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θείας ἐπισκοπῆς, ἐπὶ πλεῖον ἐμφορηθέντας τῶν ἰδίων ἃ ἔσπειραν κακῶν ὕστερον εἰς βεβαιότεραν μετάνοιαν καλεῖσθαι· οὐ ταχέως περιπεσουμένους οἷς πρότερον περιπεπτώκεσαν τό ἀξίωμα ἐνυβρίσαντες τῶν καλῶν καὶ τοῖς χείροσιν ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότες. οἱ μὲν οὖν «ἔξω»⁵⁰⁾ λεγόμενοι, δηλονότι συγκρίσει τῶν «ἔσω» τυγχάνοντες, τῶν ἔσω σαφῶς ἀκούοντων, ἀκούουσιν ἀσαφῶς, διὰ τό «ἐν παραβολαῖς» αὐτοῖς λέγεσθαι· πλὴν ἀκούουσιν. ἕτεροι δὲ τῶν

50) Πρβλ. Μάρκ. 4, 11.

ἔξω, οἱ λεγόμενοι Τύριοι, καίτοι προεγνωσμένοι, ὅτι «πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καί σποδῷ καθήμενοι μετενόησαν»⁵¹⁾, ἐγγύς γενομένου τοῦ Σωτῆρος τῶν ὁρίων αὐτῶν, οὐδέ τὰ τῶν ἔξω ἀκούουσιν· ὡς εἰκός μᾶλλον πόρρω ὄντες τῆς ἀξίας τῶν ἔξω, ἴν' ἐν ἄλλῳ καιρῷ μετὰ τό «ἀνεκτότερον» αὐτοῖς γενέσθαι παρά τούς μή παραδεξαμένους τόν λόγον, ἐφ' ὧν ἐμνημόνευσε καί τῶν Τυρίων, εὐκαιρότερον ἀκούσαντες βεβαιότερον μετανοήσωσιν.

Ὅρα δέ εἰ μή μᾶλλον ἡμεῖς πρός τῷ ἐξεταστικῷ καί τό εὐσεβές πάντῃ ἀγωνιζόμεθα τηρεῖν περί Θεοῦ καί τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ἐκ παντός ἀπολογεῖσθαι πειρώμενοι ὡς ἐν τηλικούτοις καί τοιούτοις περί τῆς ποικίλης προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἀθανάτου ψυχῆς προνοουμένου. εἰ γοῦν τις περί τῶν ὀνειδιζομένων ζητοίῃ, ὅτι ὀρῶντες τεράστια καί ἀκούοντες θείων λόγων οὐκ ὠφελοῦνται, Τυρίων ἂν μετανοησάντων, εἰ τοιαῦτα παρ' αὐτοῖς ἐγεγόνει καί εἴρητο· ζητοίῃ δέ φάσκων, τί δήποτε τοῖς τοιούτοις ἐκήρυξεν ὁ Σωτήρ ἐπὶ κακῷ αὐτῶν, ἵνα βαρύτερον αὐτοῖς τό ἀμάρτημα λογισθῇ. λεκτέον πρός αὐτόν, ὅτι ὁ πάντων τάς διαθέσεις κατανοῶν τῶν αἰτιωμένων αὐτοῦ τήν πρόνοιαν, ὡς παρ' ἐκείνην μή πεπιστευκότων μή δωρησαμένην ἰδεῖν ἅ ἑτέροις θεάσασθαι ἐχαρίσατο, καί μή οἰκονομήσασαν ἀκοῦσαι τούτων, ἅ ἄλλοι ἀκούσαντες ὠφέληνται· τήν ἀπολογίαν οὐκ εὐλογον οὔσαν ἐλέγχει βουλόμενος δίδωσι ταῦτα, ἅ οἱ μεμφόμενοι τήν διοίκησιν αὐτοῦ ἤτησαν· ἵνα μετὰ τό λαβεῖν μηδέν ἤττον ἐλεγχθέντες ὡς ἀσεβέστατοι τῷ μηδ' οὕτως τῷ ὠφελεῖσθαι ἑαυτούς ἐπιδεδωκέναι, παύσωνται τοῦ τοιούτου θράσους, καί κατ' αὐτό τοῦτο ἐλευθερωθέντες μάθωσιν, ὅτι ποτέ εὐεργετῶν τινος ὁ Θεός μέλλει καί βραδύνει, μή χαριζόμενος ὁρᾷν καί ἀκούειν τοιαῦτα, ἐφ' οἷς ὀραθεῖσι καί ἀκουσθεῖσι βαρυτέρα καί χαλεπωτέρα ἢ ἁμαρτία ἐλέγχεται τῶν μετὰ τηλικαῦτα καί τοιαῦτα μή πεπιστευκότων.

18. Ἰδωμεν δέ καί περί τοῦ «ἄρ' οὖν οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλά τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»⁵²⁾. οἱ γάρ ἐπιλαμ-

51) Ματθ. 11, 21.

52) Ῥωμ. 9, 16.

βανόμενοι φασιν· εἰ μή «τοῦ θέλοντος» οὐδέ «τοῦ τρέχοντος», «ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ», οὐκ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν τό σῶζεσθαι, ἀλλ' ἐκ κατασκευῆς τῆς ἀπό τοῦ τοιούσδε κατασκευάσαντος γεγεννημένης, ἥ ἐκ προαιρέσεως τοῦ ὅτε βούλεται «ἐλεοῦντος». παρ' ὧν τοῦτο πευστέον· τό θέλιν τά καλά, καλόν ἐστιν ἢ φαῦλον; καί τό τρέχειν βουλόμενον τυχεῖν τοῦ τέλους ἐν τῷ σπεύδειν ἐπὶ τά καλά, ἐπαινετόν ἐστιν ἢ ψεκτόν; εἴτε γάρ ἐροῦσι ψεκτόν, παρά τήν ἐνάργειαν ἀποκρinoῦνται, τῶν ἀγίων θελόντων καί τρεχόντων, καί δηλονότι οὐκ ἐν τούτῳ ψεκτόν ποιοῦντων. εἴτε ἐροῦσιν, ὅτι καλόν τό θέλιν τά καλά, πευσόμεθα πῶς ἀπολλυμένη φύσις θέλει τά κρείττονα· οἶονε γάρ δένδρον πονηρόν καρπούς ἀγαθοὺς φέρει, εἴ γε καλόν τό θέλιν τά κρείττονα. τρίτον δέ ἐροῦσιν, ὅτι τῶν μέσων ἐστί τό θέλιν τά καλά καί τό τρέχειν ἐπὶ τά καλά, καί οὔτε ἀστεῖον οὔτε φαῦλον. λεκτέον δέ πρός τοῦτο, ὅτι εἰ τό θέλιν τά καλά καί τό τρέχειν ἐπὶ τά καλά μέσον ἐστί, καί τό ἐναντίον αὐτῷ μέσον ἐστί, τουτέστι τό θέλιν τά κακά καί τό τρέχειν ἐπὶ τά κακά. οὐκ ἄρα μέσον ἐστί καί τό θέλιν τά καλά καί τρέχειν ἐπὶ τά καλά.

19. Τοιαύτην τοίνυν ἀπολογίαν ἡγοῦμαι δύνασθαι ἡμᾶς πορίζειν πρός τό «ἄρ' οὖν οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»⁵³⁾. φησὶν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ψαλμῶν ὁ Σολομῶν (αὐτοῦ γάρ ἐστιν ἡ ᾠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν, ἐξ ἧς παρὰ θεοῦ ἐλάλησεν ὁ κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν· ἐάν μή κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἡγρύπνησεν ὁ φυλάσσων)⁵⁴⁾. οὐκ ἀποτρέπων ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ οἰκοδομεῖν, οὐδέ διδάσκων μή ἀγρυπνεῖν εἰς τό φρουρεῖν ἡμῶν τήν ἐν τῇ ψυχῇ πόλιν, ἀλλὰ παριστάς, ὅτι τά χωρὶς Θεοῦ οἰκοδομούμενα καί τά μή τυγχάνοντα τῆς ἀπὸ τούτου φυλακῆς, μάτην οἰκοδομεῖται, καί ἀνηνύτως τηρεῖται, εὐλόγως ἂν ἐπιγραφησομένου κυρίου τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Θεοῦ, καί ἄρχοντος τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως τοῦ τῶν ὅλων δεσπότης. ὥσπερ οὖν εἰ λέγοιμεν, οὐ τοῦ οἰκοδομοῦντος, ἀλλὰ

53) Ρωμ. 9, 16.

54) Ψαλμ. 126, 1.

τοῦ Θεοῦ ἔργον ἐστὶν τόδε τό οἰκοδόμημα, καί οὐ τοῦ φυλάξαντος κατόρθωμα, ἀλλὰ «τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ»⁵⁵⁾, τό μηδέν πεπονθέναι ἀπὸ πολεμίων τήνδε τὴν πόλιν, οὐκ ἂν πταίοιμεν, ὑπακουομένου μὲν τοῦ καὶ κατὰ τὸν ἄνθρωπὸν τι γεγονέναι, τοῦ δὲ ἀνδραγαθήματος εὐχαρίστως ἐπὶ τὸν τελειωτὴν Θεὸν ἀναφερομένον· οὕτως ἐπεὶ οὐκ ἄρκεῖ τό ἀνθρώπινον θέλειν πρὸς τό τυχεῖν τοῦ τέλους, οὐδέ τό οἰοεῖ ἀθλητῶν τρέχειν πρὸς τό λαβεῖν «τό βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»⁵⁶⁾. (Θεοῦ γάρ συμπαραισταμένου ταῦτα ἀνύεται)· καλῶς λέγεται τό «οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»⁵⁷⁾· ὥς εἰ καὶ ἐπὶ γεωργίας ὅπερ καὶ γέγραπται ἐλέγετο· «ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλῶς ἐπότισεν, ὁ δὲ Θεὸς ἡΐξησεν· ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστὶ τι οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός»⁵⁸⁾. καὶ τό τούς καρπούς πλήρεις γεγονέναι οὐκ ἂν εὐσεβῶς λέγοιμεν ἔργον εἶναι τοῦ γεωργοῦ, ἢ ἔργον τοῦ ποτίσαντος, ἀλλ' ἔργον τοῦ Θεοῦ· οὕτω καὶ ἡ ἡμετέρα τελείωσις οὐχὶ μηδὲν ἡμῶν πραξάντων γίνεται· οὐ μὲν ἂφ' ἡμῶν ἀπαρτίζεται, ἀλλὰ Θεός τό πολὺ ταύτης ἐνεργεῖ. καὶ ἵνα ἐναργέστερον πιστευθῇ τοῦτο εἶναι τό λεγόμενον, ἀπὸ τῆς κυβερνητικῆς τό παράδειγμα ληψόμεθα. πρὸς γάρ τὴν τῶν ἀνέμων πνοὴν καὶ τὴν τῶν ἀέρων εὐκρασίαν καὶ τὴν τῶν ἀστέρων λαμπρότητα, συνεργούντων τῇ τῶν ἐμπλεόντων σωτηρίᾳ, πόσον ἂν ἀριθμὸν ἔχειν λέγοιτο τῆς ἐπὶ τὸν λιμένα ἀποκαταστάσεως ἢ κυβερνητικῆς τέχνης; οὐδ' αὐτῶν τῶν κυβερνητῶν δι' εὐλάβειαν πολλάκις τολμώντων ὁμολογεῖν τό σεσωκέναι τὴν ναῦν, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τό πᾶν ἀναφερόντων· οὐ τῷ μηδὲν αὐτοὺς ἐνηργηκέναι, ἀλλὰ τῷ εἰς ὑπερβολὴν πολλαπλάσιον εἶναι τό ἀπὸ τῆς προνοίας τοῦ ἀπὸ τῆς τέχνης. καὶ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γοῦν σωτηρίας πολλαπλάσιόν ἐστιν εἰς ὑπερβολὴν τό ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἐφ' ἡμῖν. διόπερ ἡγοῦμαι λέγεσθαι τό «οὐ τοῦ

55) Ῥωμ. 9, 5.

56) Φιλιπ. 3, 14.

57) Ῥωμ. 9, 16.

58) Α' Κορ. 3, 6-7.

θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλά τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»⁵⁹⁾. εἰ γάρ ὡς ἐκεῖνοι ὑπολαμβάνουσι δεῖ ἐκλαμβάνειν τό «οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλά τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»⁶⁰⁾· περισσότεραί αἱ ἐντολαί, καί μάτην αὐτός ὁ Παῦλος αἰτιᾶται τινας ὡς παραπεπτωκότας, καί ἀποδέχεται τινας ὡς κατωρθωκότας, καί νομοθετεῖ ταῖς ἐκκλησίαις, εἰκῇ δέ καί ἡμεῖς ἐπιδίδομεν ἑαυτούς ἐπὶ τό «θέλειν» τά κρείττονα, εἰκῇ δέ καί ἐπὶ τό «τρέχειν» ἀλλ' οὐ μάτην ὁ Παῦλος τάδε συμβουλεύει καί τούσδε μέμφεται καί τούσδε ἀποδέχεται, οὐδέ μάτην ἡμεῖς ἐπιδίδομεν ἑαυτούς τῷ θέλειν τά κρείττονα, καί τῷ σπεύδειν ἐπὶ τά διαφέροντα. οὐκ ἄρα ἐκεῖνοι καλῶς ἐξειλήφασιν τά κατὰ τόν τόπον.

20. Πρὸς τούτοις ἦν· «τό θέλειν καί τό ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι»⁶¹⁾. καί φασί τινες· εἰ ἀπό τοῦ Θεοῦ «τό θέλειν» καί ἀπό τοῦ Θεοῦ «τό ἐνεργεῖν», κἂν κακῶς θέλωμεν κἂν κακῶς ἐνεργῶμεν ἀπό τοῦ Θεοῦ ταῦθ' ἡμῖν ὑπῆρξεν· εἰ δέ τοῦτο, οὐκ ἐσμέν αὐτεξούσιοι. πάλιν τε αὖ κρείττονα θέλοντες καί τά διαφέροντα ἐνεργοῦντες, ἐπεὶ ἀπό Θεοῦ τό θέλειν καί τό ἐνεργεῖν ἐστιν, οὐχ ἡμεῖς τά διαφέροντα πεποιήκαμεν, ἀλλ' ἡμεῖς μὲν ἐδόξαμεν, ὁ δέ Θεός ταῦτα ἐδωρήσατο· ὥστε καί κατὰ τοῦτο οὐκ ἐσμέν αὐτεξούσιοι. καί πρὸς τοῦτο δέ λεκτέον, ὅτι ἡ τοῦ ἀποστόλου λέξις οὕτως φησι τό θέλειν τά κακά ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ἢ τό θέλειν τά ἀγαθὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ὁμοίως τε τό ἐνεργεῖν τά κρείττονα καί τά χείρονα· ἀλλὰ τό καθόλου θέλειν καί τό καθόλου ἐνεργεῖν. ὡς γάρ ἀπό Θεοῦ ἔχομεν τό εἶναι ζῶα καί τό εἶναι ἄνθρωποι, οὕτω καί τό καθόλου θέλειν, ὡς εἰ ἔλεγον, καί τό καθόλου κινεῖσθαι. ὥσπερ δέ ἔχοντες τό ζῶα εἶναι, τό κινεῖσθαι καί φέρ' εἰπεῖν τάδε τά μέλη κινεῖν, χεῖρας ἢ πόδας, οὐκ ἂν εὐλόγως λέγοιμεν ἔχειν ἀπό Θεοῦ τό εἰδικόν τόδε, ἥτοι τό κινεῖσθαι πρὸς τό τύπτειν ἢ ἀναιρεῖν ἢ ἀφαιρεῖσθαι τά ἀλλότρια· ἀλλὰ τό μὲν γενικόν, τό κινεῖσθαι, ἐλάβομεν ἀπό Θεοῦ, ἡμεῖς δέ χρώμεθα τῷ κινεῖσθαι ἐπὶ τά χείρονα ἢ ἐπὶ τά βελτίονα· οὕτω τό μὲν ἐνεργεῖν ἢ ζῶα ἐσμέν εἰλήφαμεν ἀπό τοῦ Θεοῦ, καί τό θέλειν ἐλάβο-

59) Ῥωμ. 9,16.

60) Αὐτόθι.

61) Φιλιπ. 2,13.

μεν ἀπό τοῦ δημιουργοῦ, ἡμεῖς δέ τῷ θέλαιν ἐπὶ τὰ κάλλιστα ἢ ἐναντία χρώμεθα, ὁμοίως καί τῷ ἐνεργεῖν.

21. Ἔτι πρὸς τό μή ἡμᾶς εἶναι αὐτεξουσίους δόξει τό ἀποστολικόν ῥητόν περισπᾶν, ἐν οἷς ἑαυτῷ ἀνθυποφέρων φησίν· «ἄρ' οὖν ὃν θέλει ἔλεει, ὃν δέ θέλει σκληρύνει; ἐρεῖς μοι οὖν, τί ἔτι μέμφεται; τῷ γάρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σύ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μή ἐρεῖ τό πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεύς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὁ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὁ δέ εἰς ἀτιμίαν;»⁶²⁾ ἐρεῖ γάρ τις· εἰ «ὁ κεραμεύς ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιεῖ ἅ μὲν εἰς τιμὴν ἅ δέ εἰς ἀτιμίαν σκεύη» οὕτως ὁ Θεός ἅ μὲν εἰς σωτηρίαν, ἅ δέ εἰς ἀπώλειαν, οὐ παρ' ἡμᾶς τό σῶζεσθαι ἢ ἀπόλλυσθαι γίνεται, οὐδέ ἐσμεν αὐτεξουσιοί. λεκτέον δέ πρὸς τόν οὕτω τούτοις χρώμενον, εἰ δύναται περὶ τοῦ ἀποστόλου νοεῖν ὡς μαχόμενα ἑαυτῷ λέγοντος; οὐχ ἡγοῦμαι δέ ὅτι τολμήσει τις τοῦτο εἰπεῖν. εἰ τοίνυν μή ἐναντία ἑαυτῷ ὁ ἀπόστολος φθέγγεται, πῶς κατὰ τόν οὕτως ἐκδεξάμενον εὐλόγως αἰτιᾶται μεμφόμενος τόν ἐν Κορίνθῳ πεπορνευκότα, ἢ τούς παραπεπτωκότας «καί μή μετανοήσαντας ἐπὶ τῇ ἀσελγείᾳ καί ἀκρασίᾳ, ἣ ἔπραξαν;»⁶³⁾ πῶς δέ εὐλογεῖ ὡς εὖ πεποιοηκότας οὓς ἐπαινεῖ, ὥσπερ «τόν Ὀνησιφόρου οἶκον», λέγων· «δῶ ὁ Κύριος ἔλεος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ, ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξεν, καί τήν ἄλυσίν μου οὐκ ἐπησχύνθη, ἀλλά γενόμενος ἐν Ῥώμῃ σπουδαίως ἐζήτησέν με καί εὔρεν· δῶ ὁ αὐτῷ ὁ Κύριος εὐρεῖν ἔλεος παρά Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ»⁶⁴⁾. οὐ κατὰ τόν αὐτόν δὴ ἀπόστολόν ἐστι ψέγειν ὡς ἄξιον μέμψεως τόν ἡμαρτηκότα, καί ἀποδέχεσθαι ὡς ἐπαινετόν τόν εὖ πεποιοηκότα· πάλιν δ' αὖ ὡς μηδενός ὄντος ἐφ' ἡμῖν, φάσκειν, παρά τήν αἰτίαν τοῦ δημιουργοῦ εἶναι «τό μὲν σκεῦος εἰς τιμὴν, τό δέ εἰς ἀτιμίαν;» πῶς τό· «τούς πάντας ἡμᾶς παραστήναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθόν,

62) Ῥωμ. 9,18-21.

63) Β' Κορ. 12,21.

64) Β' Τιμ. 1,16-18.

εἴτε φαῦλον»⁶⁵⁾, ὑγιές ἐστὶ τῶν τὰ φαῦλα πεποιηκότων διὰ τὸ ἐκτίσθαι αὐτούς «σκεύη ἀτιμίας» ἐπὶ τοῦτο πράξεως ἐληλυθότων, καὶ τῶν κατ' ἀρετὴν βιωσάντων τῷ ἀρχῆθεν αὐτούς ἐπὶ τούτῳ κατεσκευάσθαι καὶ «σκεύη τιμῆς» γεγονέναι τὸ καλὸν πεποιηκότων; ἔτι δέ πῶς οὐ μάχεται τῷ, ὡς ὑπολαμβάνουσιν ἐξ ὧν παρεθέμεθα ῥητῶν, παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ δημιουργοῦ ἐντιμον ἢ ἄτιμον εἶναι σκεῦος, τὸ ἀλλαχοῦ λεγόμενον· «ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἅ μὲν εἰς τιμὴν, ἅ δέ εἰς ἀτιμίαν. ἐάν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν, ἔσται σκεῦος, εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον καὶ εὐχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιασμένον»⁶⁶⁾. εἰ γάρ ὁ ἐκκαθάρας ἑαυτόν γίνεται «σκεῦος εἰς τιμὴν», ὁ δέ ἀπερικάθαρτον ἑαυτόν περιιδὼν «σκεῦος εἰς ἀτιμίαν», ὅσον ἐπὶ ταύταις ταῖς λέξεσιν, οὐδαμῶς αἴτιος ὁ δημιουργός. ποιεῖ μὲν γάρ ὁ δημιουργός «σκεύη τιμῆς καὶ σκεύη ἀτιμίας», οὐκ ἀρχῆθεν κατὰ τὴν πρόγνωσιν, ἐπεὶ μὴ κατ' αὐτὴν προκατακρίνει ἢ προδικαιοῖ· ἀλλὰ «σκεύη τιμῆς τοὺς ἐκκαθάραντας ἑαυτούς», καὶ «σκεύη ἀτιμίας» ἀπερικαθάρτους ἑαυτούς περιιδόντας· ὥστε οὖν ἐκ πρεσβυτέρων αἰτίων τῆς κατασκευῆς «τῶν εἰς τιμὴν, καὶ εἰς ἀτιμίαν σκευῶν» γίνεσθαι «ὃν μὲν εἰς τιμὴν, ὃν δέ εἰς ἀτιμίαν».

22. Εἰ δ' ἅπαξ προσιέμεθα εἶναι τινὰς αἰτίας πρεσβυτέρας τοῦ «σκεύους τῆς τιμῆς» καὶ τοῦ «σκεύους τῆς ἀτιμίας» τί ἄτοπον ἀνελθόντας εἰς τὸν περὶ ψυχῆς τόπον πρεσβύτερα αἶτια τοῦ τὸν Ἰακώβ ἡγαπῆσθαι καὶ τὸν Ἡσαῦ μεμισῆσθαι, γεγονέναι εἰς τὸν Ἰακώβ πρὸ τῆς ἐνσωματώσεως, καὶ εἰς τὸν Ἡσαῦ πρὸ τοῦ εἰς τὴν κοιλίαν τῆς Ῥεβέκκας γενέσθαι;

Ἄμα δέ σαφῶς δηλοῦται, ὅτι ὅσον ἐπὶ τῇ ὑποκειμένη φύσει, ὥσπερ εἷς ὑπόκειται «τῷ κεραμεῖ πηλός», ἀφ' οὗ «φυράματος» γίνεται «εἰς τιμὴν καὶ εἰς ἀτιμίαν σκεύη» οὕτω μιᾶς φύσεως πάσης ψυχῆς ὑποκειμένης τῷ Θεῷ, καὶ ἴν' οὕτως εἴπω ἐνός φυράματος ὄντος τῶν λογικῶν ὑποστάσεων, πρεσβύτερά τινα αἶτια πεποίηκεν «τούσδε μὲν εἶναι εἰς τιμὴν, τούσδε δέ εἰς ἀτι-

65) Β' Κορ. 5,10.

66) Β' Τιμ. 2,20-21.

μίαν». εἰ δὲ ἐπιπλήσσει ἡ λέξις τοῦ ἀποστόλου ἢ λέγουσα· «μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σύ τίς εἶ, ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;»⁶⁷⁾ διδάσκει, ὅτι ὁ μὲν παρρησίαν ἔχων πρὸς τὸν Θεόν καὶ πιστός καὶ βιούς εἶ, οὐκ ἂν ἀκούσαι· «σύ τίς εἶ, ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;»⁶⁸⁾. ὁποῖος ἦν Μωσῆς· «Μωσῆς γὰρ ἐλάλει, ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ ἀπεκρίνατο φωνῇ»⁶⁹⁾· καὶ ὡς ἀποκρίνεται ὁ Θεὸς πρὸς Μωσέα, οὕτως ἀποκρίνεται καὶ ὁ ἅγιος πρὸς τὸν Θεόν. ὁ δὲ ταύτην μὴ κτησάμενος τὴν παρρησίαν, δηλονότι ἢ ἀπολωλεκώς ἢ περὶ τούτων οὐ κατὰ φιλομάθειαν, ἀλλὰ κατὰ φιλονεικίαν ζητῶν, καὶ διὰ τοῦτο λέγων· «τί ἐτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκεν;»⁷⁰⁾ οὗτος ἂν ἄξιός εἴη τῆς ἐπιπλήξεως τῆς λεγούσης· «μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σύ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;»⁷¹⁾

23. Τοῖς δὲ τὰς διαφόρους φύσεις εἰσάγουσι καὶ χρωμένοις τῷ ῥητῷ, ταῦτα λεκτέον. εἰ σφῶζουσι τό «ἀπὸ ἑνὸς φυράματος»⁷²⁾ γίγνεσθαι τοὺς ἀπολλυμένους καὶ τοὺς σωζομένους, καὶ τὸν δημιουργὸν τῶν σωζομένων εἶναι δημιουργὸν καὶ τῶν ἀπολλυμένων, καὶ εἰ ἀγαθὸς ὁ ποιῶν οὐ μόνον πνευματικούς ἀλλὰ καὶ χοϊκούς, (τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἔπεται)· δυνατόν μέντοι γε ἐκ προτέρων τινῶν κατορθωμάτων γενόμενον νῦν σκεῦος τιμῆς, μὴ ὅμοια δὲ δράσαντα μηδὲ ἀκόλουθα τῷ σκεύει τῆς τιμῆς, γενέσθαι εἰς ἕτερον αἰῶνα σκεῦος ἀτιμίας· ὡς πάλιν οἷόν τέ ἐστι διὰ πρεσβύτερα τούτου τοῦ βίου γενόμενον σκεῦος ἀτιμίας ἐνθάδε, διορθώσαντα ἐν τῇ «καινῇ κτίσει» γενέσθαι «σκεῦος τιμῆς, ἡγιασμένον καὶ εὐχρηστον τῷ δεσπότη, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον»⁷³⁾. καὶ τάχα οἱ νῦν Ἰσραηλῖται μὴ ἀξίως τῆς εὐγενείας βιώσαντες ἐκπεσοῦνται τοῦ γένους, οἰονεὶ ἀπὸ σκευῶν τιμῆς εἰς σκεῦος ἀτιμίας μεταβαλόντες, καὶ πολλοί

67) Ῥωμ. 9,20.

68) Αὐτόθι.

69) Ἐξόδ. 19,19.

70) Ῥωμ. 9,19.

71) Ῥωμ. 9,20.

72) Ῥωμ. 9,21.

73) Β' Τιμ. 2, 21.

τῶν νῦν Αἰγυπτίων καί Ἰδουμαίων τῷ Ἰσραήλ προσελθόντες, ἐπὶ καρποφορήσωσιν ἐπὶ πλεῖον, «εἰσελεύσονται εἰς ἐκκλησίαν κυρίου», οὐκ ἔτι Αἰγύπτιοι καί Ἰδουμαῖοι εἶναι λελογισμένοι, ἀλλ' ἐσόμενοι Ἰσραηλῖται ὥστε κατὰ τοῦτο διὰ τὰς προαιρέσεις τινάς μὲν ἐκ χειρόνων εἰς κρείττονα προκόπτειν, ἑτέρους δὲ ἀπὸ κρείττωνων εἰς χείρονα καταπίπτειν, καὶ ἄλλους ἐν τοῖς καλοῖς τηρεῖσθαι ἢ ἀπὸ καλῶν εἰς κρείττονα ἐπαναβαίνειν, ἄλλους τε αὖ τοῖς κακοῖς παραμένειν, ἢ ἀπὸ κακῶν, χεομένης τῆς κακίας, χείρονας γίνεσθαι.....

24. Ἐπεὶ δὲ ὅπου μὲν ὁ ἀπόστολος οὐ προσποιεῖται τό ἐπὶ τῷ Θεῷ εἰς τό γενέσθαι «σκεῦος εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν», ἀλλὰ τό πᾶν ἐφ' ἡμᾶς ἀναφέρει, λέγων· «ἐάν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν ἡγιασμένον καὶ εὐχρηστον τῷ δεσπότη, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν ἡτοιμασμένον»⁷⁴⁾· ὅπου δὲ οὐ προσποιεῖται τό ἐφ' ἡμῖν, ἀλλὰ τό πᾶν ἐπὶ τόν Θεόν ἀναφέρειν δοκεῖ, φάσκων· «ἐξουσίαν ἔχει ὁ κεραμεύς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὁ μὲν σκεῦος εἰς τιμὴν, ὁ δὲ εἰς ἀτιμίαν»⁷⁵⁾· καὶ οὐκ ἔστιν ἐναντιώματα τά εἰρημένα ὑπ' αὐτοῦ· συνακτέον ἀμφοτέρα καὶ ἓνα λόγον ἐξ ἀμφοτέρων τέλειον ἀποδοτέον. οὔτε τό ἐφ' ἡμῖν χωρὶς τῆς ἐπιστήμης τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἡ ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ προκόπτειν ἡμᾶς ἀναγκάζει, ἐάν μὴ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τό ἀγαθόν τι συνεισάγωμεν· οὔτε τοῦ ἐφ' ἡμῖν χωρὶς τῆς ἐπιστήμης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταχρήσεως τοῦ κατ' ἀξίαν τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ποιοῦντος εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν γενέσθαι τινά· οὔτε τοῦ ἐπὶ τῷ Θεῷ μόνου κατασκευάζοντος εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν τινά, ἐάν μὴ ὕλην τινά διαφορᾶς σχῇ τὴν ἡμετέραν προαίρεσιν, κλίνουσαν ἐπὶ τά κρείττονα ἢ ἐπὶ τά χείρονα. καὶ ταῦτα μὲν αὐτάρκως ἡμῖν κατεσκευάσθω περὶ τοῦ αὐτεξουσίου.

74) Β' Τιμ. 2, 21.

75) Ῥωμ. 9, 21.

Κεφάλαιον Ι (*)

Περί ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως

1. Τοιαῦτά τινα δέον ἵνα φρονῶμεν περί τῶν θείων ἐπαγγελιῶν, ὅταν τήν διάνοιαν ἡμῶν στρέφωμεν πρὸς τήν θεωρίαν τοῦ αἰωνίου ἐκείνου καί ἀτελευτήτου αἰῶνος καί τήν ἄρρητον αὐτοῦ χαράν καί μακαριότητα ἀναλογιζώμεθα. Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ κήρυγματι εὔρηται ἔτι διδασκαλία περί μελλούσης δικαίας τοῦ Θεοῦ κρίσεως, καλοῦσα καί παρορμῶσα τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τό ζῆν καλῶς καί θεαρέστως καί ἀποφεύγειν παντί τρόπῳ τήν ἁμαρτίαν, δι' οὗ ἀναμφιβόλως δεικνυται, ὅτι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐξουσίᾳ κεῖται τό ζῆσαι ἀξιέπαινον ἢ ἀξιόμειπτον ζωήν, ἀναγκαῖον νομίζω διὰ τοῦτο καί περί τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἡμῶν δι' ὀλίγων νά διαλάβωμεν, ἵνα μή καί περί τοῦ ζητήματος τούτου πολλοὶ πραγματεύωνται μή προσηκόντως. Ἴνα δ' εὐκολώτερον κατανοήσωμεν τί εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, ἐξετάσωμεν τί εἶναι καθ' ἑαυτὴν αὕτη ἡ βούλησις.

2. Τῶν κινουμένων ἀντικειμένων ἄλλα μὲν ἐν ἑαυτοῖς ἔχουσι τὰς αἰτίας τῶν κινήσεων αὐτῶν, ἄλλα δ' ἐξωθεν λαμβάνουσι ταύτας. Οὕτω, ἐξωθεν μόνον κινοῦνται ὅσα ἄνευ ζωῆς εἶναι, ὡς οἱ λίθοι καί τὰ ξύλα καί ὅλα τὰ ἄλλα παρόμοια ἀντικείμενα, ἅτινα ἔχουσι μόνον τήν ὑλικὴν αὐτῶν ἢ σωματικὴν μορφήν. Δέον βεβαίως νά παραλειφθῇ ἡ γνώμη, ἥτις θεωρεῖ κίνησιν καί τήν κίνησιν ἐκείνην, ἥτις συμβαίνει κατὰ τήν συνεπεῖα φθορᾶς διάλυσιν τῶν σωμάτων. Διότι τοῦτο εἶναι ὅλως ἄσχετον πρὸς τό θέμα. Ἀλλὰ δ' ἔχουσι τήν αἰτίαν τῆς κινήσεως ἐν ἑαυτοῖς, ὡς τὰ ζῶα, τὰ δένδρα καί ὅλα τὰ κατέχοντα φυσικὴν ζωήν ἢ ψυχὴν, ἐν οἷς ὑπὸ τινων καταλέγονται καί αἱ φλέβες τῶν μετάλλων. Ἀλλὰ καί τό πῦρ πρέπει νά θεωρηθῇ ὡς ἔχον τήν ἰδίαν αὐτοῦ κίνησιν, ἴσως δέ καί αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων. Ἐκ τῶν ἐχόντων δέ ἐν ἑαυτοῖς τήν αἰτίαν τῶν κινήσεων αὐτῶν τινὰ μὲν λέ-

*) Παρατίθεται κατὰ τήν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἰππολύτου Μιχαηλίδου γενομένην ἀναμετάφρασιν εἰς τήν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς μεταφράσεως εἰς τήν λατινικὴν τοῦ Πρεσβυτέρου Τυραννίου Ρουφίνου.

γουςιν ὅτι κινουῦνται ἐξ ἑαυτῶν, τινά δέ ἀφ' ἑαυτῶν. Καί διαιροῦσι ταῦτα οὕτως: ἐξ ἑαυτῶν κινουῦνται, ὅσα ζῶσι μὲν, ἀλλὰ δέν εἶναι ἔμψυχα· ἀφ' ἑαυτῶν δέ κινουῦνται τὰ ἔμψυχα, ἐπειδὴ εἰς ταῦτα προσυπάρχει ἡ φαντασία, τουτέστι θέλησις τις ἢ ὁρμή, ἣτις προκαλεῖ τὴν κίνησιν αὐτῶν ἢ ὁρμὴν πρὸς τι. Ἐν τισι δέ ζώοις ἐνυπάρχει τοιαύτη φαντασία, τουτέστι θέλησις ἢ αἴσθησις, διὰ φυσικοῦ τινος ἐνστίκτου κατευθύνουσα καὶ παρορμῶσα ταῦτα πρὸς κινήσεις κανονικὰς καὶ εὐρύθμους. Οὕτω βλέπομεν νὰ ποιῶσιν αἱ ἀράχναι, αἵτινες ὑπὸ φαντασίας, τουτέστι θελήσεως τινος καὶ κλίσεως, κανονικώτατα πρὸς τὸ ἔργον τοῦ ὑφαίνειν παρορμῶνται, ἀναμφιβόλως φυσικῆς τινος κινήσεως προκαλούσης τὴν πρὸς τοιαύτην ἐργασίαν ῥοπὴν. Οὐδεμίαν δ' ἄλλην κέκτηται αἴσθησιν τὸ ζῶον τοῦτο πλήν τῆς φυσικῆς πρὸς τὸ ὑφαίνειν κλίσεως, ὡς καὶ αἱ μέλισσαι ἔχουσι μόνον τὴν κλίσιν τοῦ κατασκευάζειν κηρήθρας καὶ συλλέγειν, ὡς λέγουσι, ἀέριον μέλι.

3. Τὸ λογικόν δέ ζῶον, ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τὰς φυσικὰς ταύτας κλίσεις, ἔχει ἔτι ὑπὲρ τὰ ἄλλα ζῶα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, δι' ἧς δύναται νὰ κρίνῃ καὶ διακρίνῃ τὰς φυσικὰς κλίσεις καὶ ἄλλας μὲν νὰ ἀποδοκιμάζῃ καὶ ἀποκρούῃ, ἄλλας δέ νὰ ἐπιδοκιμάζῃ καὶ ἀποδέχῃται. Διὰ τῆς κρίσεως τοῦ λόγου τούτου δύνανται νὰ κυβερνῶνται καὶ κατευθύνωνται αἱ τάσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς βίον ἐπαινετόν. Ἐπειδὴ δέ ἡ φύσις τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτου λόγου ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν δύναμιν τοῦ διαγιγνώσκειν τὸ ἀγαθόν καὶ τὸ κακόν, κατὰ τὴν διάγνωσιν δέ ταύτην ἐνυπάρχει ἐν αὐτῷ καὶ ἡ ἰκανότης τοῦ ἐκλέγειν ὅ,τι ἐπεδοκίμασεν, ἐπεται ἐκ τούτου ὅτι ἐκλέγων ὁ ἄνθρωπος τὸ ἀγαθόν δικαίως κρίνεται ἄξιός ἐπαίνου, ἀσπαζόμενος δέ τὸ αἰσχρὸν καὶ τὸ κακόν ἄξιός κατακρίσεως. Οὐδαμῶς δέ δέον ἵνα λανθάνῃ ἡμᾶς καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν τισιν ἀλόγοις ζώοις, ὡς ἐν τοῖς νοήμοσι κυσίν ἢ τοῖς πολεμικοῖς ἵπποις, παρατηρεῖται ἰδιαιτέρα εὐρυθμία κινήσεων ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα ζῶα, ὥστε νὰ φαίνηται εἰς τινας, ὅτι κινουῦνται ταῦτα οἷονεῖ ὑπὸ λογικῆς τινος αἰσθήσεως. Ἀλλὰ δέον νὰ φρονῶμεν, ὅτι τοῦτο γίνεται οὐχί τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ λόγου ὅσον ὑπὸ τινος ὁρμῆς καὶ φυσικῆς κινήσεως, δασιλέστερον χορηγηθείσης διὰ τὰς τοιαύτας ἐνεργείας. Ἀλλ' ἡρξάμεθα λέγοντες περὶ τοῦ λο-

γικοῦ ζώου. Εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους δύνανται νὰ ἔλθωσιν ἔξωθεν πολλὰ διὰ τὴν ὄρασιν ἢ τὴν ἀκοήν ἢ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, διεγείροντα ἡμᾶς καὶ προκαλοῦντα πρὸς ἀγαθὰς ἢ ἀντιθέτους κινήσεις. Ἐπειδὴ δ' ἔξωθεν ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἐνεργοῦσι, δέν κείται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐξουσίᾳ τό παρεμποδίσαι τὴν ἐνέργειαν τούτων. Ἀλλὰ τό κρίναι καὶ ἐπιδοκιμάσαι πῶς ὀφείλομεν ἵνα χρησιμοποιήσωμεν τὰς ἐξωτερικὰς ταύτας ἐπενεργείας οὐδενὸς ἄλλου ἔργον εἶναι ἢ τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου, τουτέστι τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κρίσεως τοῦ λόγου τούτου ποιοῦμεθα χρῆσιν τῶν ἔξωθεν ἐπενεργειῶν πρὸς ἐπιτέλεσιν ἐκείνου, ὅπερ θὰ ἐπιδοκιμάσῃ ὁ λόγος οὗτος, τῶν φυσικῶν ἡμῶν ῥοπῶν, νεύσει τούτου, κατευθυνομένων πρὸς τό ἀγαθόν ἢ τό ἐναντίον τούτου.

4. Ἐάν δέ τις λέγῃ, ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπενέργειαι, αἱ τὰς κινήσεις ἡμῶν προκαλοῦσαι, εἶναι τοιαῦται, ὥστε δέν εἶναι δυνατόν τό ἀντιστῆναι εἰς ταύτας, εἴτε πρὸς ἀγαθόν ἡμᾶς παρορμῶσιν, εἴτε πρὸς κακόν, ὁ ταῦτα φρονῶν ἅς στρέψῃ πρὸς ἑαυτόν τὴν προσοχήν καὶ ἐπιμελέστερον ἅς ἐξετάσῃ τὰς ἰδίας αὐτοῦ κινήσεις. Θὰ εὔρῃ τότε, ὅτι, ὅταν τις ἐπιθυμία διεγερθῇ, οὐδέν διαπράττεται πρὶν ἢ δοθῇ ἡ συνενδοκία τῆς ψυχῆς καὶ ὑποκύψῃ ἡ διάνοια εἰς τὴν πονηράν εἰσήγησιν: Οὕτως εἰς ἑκάστην πιθανὴν ὑπόθεσιν οἶονεὶ παρά δικαστοῦ καθημένου ἐν τῷ βήματι τῆς καρδίας ἡμῶν παρέχεται ἐξ ἑκατέρου μέρους ὑποστήριξις, ἡ ἐτυμηγορία δέ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνέργειαν ἐκφέρεται κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ λόγου, συμφώνως πρὸς τὰς προηγουμένως ἐκτεθείσας αἰτίας. Διότι, ἐάν, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὸν ἀποφασίσαντα νὰ ζήσῃ ἐγκρατῶς καὶ ἀγνῶς, ἀπέχων πάσης μετὰ γυναικὸς μίξεως, ἐφανισθῇ γυνὴ προκαλοῦσα αὐτόν καὶ παρακινοῦσα νὰ πράξῃ τι ἐναντίον τῆς προθέσεως αὐτοῦ, οὐχὶ ἡ γυνὴ θὰ εἶναι διὰ τοῦτον τελεία καὶ ἀπόλυτος αἰτία ἢ ἀνάγκη τῆς τυχόν παραβάσεως. Μεμνημένος οὗτος τῆς ἀποφάσεως αὐτοῦ δύναται νὰ χαλιναγωγήσῃ τὰς διεγέρσεις τῆς ἐπιθυμίας καὶ δαμάσῃ τὸν αἰσθητικὸν παροξυσμόν δι' αὐστηροτάτων ἐπιτιμήσεων τῆς ἀρετῆς, ὥστε ἐκδιωχθείσης πάσης ἀκρατείας νὰ διατηρηθῇ ἡ στερρότης καὶ διάρκεια τῆς ἀποφάσεως. Ἐάν τοιοῦτοι παροξυσμοὶ συμβαίνωσιν εἰς πεπαιδευμένους τινὰς καὶ ἰσχυροὺς ἐν τοῖς θείοις διδάγμασιν ἄνδρας, με-

μυημένοι οὗτοι διαρκῶς ἑαυτῶν, ἀνακαλοῦντες εἰς τὴν μνήμην ὅσα προηγουμένως ἐμελέτησαν καὶ ἐδιδάχθησαν καὶ ἐνισχύοντες ἑαυτοὺς διὰ μελέτης τῆς ἁγίας διδασκαλίας ἀπωθοῦσι καὶ ἀποκρούουσι πᾶν δέλεαρ καὶ τὰς ἐναντίας ἐπιθυμίας ἀποδιώκουσιν, ἀντιτάσσοντες ταύταις τὸν ἐν ἑαυτοῖς ἐνυπάρχοντα λόγον.

5. Ἐπειδὴ, λοιπόν, ὑπὸ φυσικῶν τρόπων τινά μαρτυριῶν ἀποδείκνυνται ταῦτα οὕτως ἔχοντα, δέν εἶναι παράλογον αἱ αἰτίαι τῶν πράξεων ἡμῶν νά ἀποδίδωνται εἰς τὰς ἔξωθεν ἐπενεργείας καὶ νά αἶρηται ἡ ἐνοχή ἀφ' ἡμῶν, ἐν οἷς ἡ ὅλη αἰτία εὐρηται, νά ἐξομοιώμεθα δηλονότι πρὸς ξύλα ἢ λίθους, ἅτινα οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς κίνησιν, λαμβάνουσι δ' ἔξωθεν τὰς αἰτίας τῶν κινήσεων αὐτῶν; Τοῦτο βεβαίως δέν λέγεται ὀρθῶς οὐδέ πρεπόντως, ἀλλ' ἐπινοεῖται μόνον πρὸς ἄρνησιν τῆς ἐλευθερίας, ἣν δεχόμεθα ὑπάρχουσιν, ὅταν μὴδὲν ἔξωθεν ἐπενεργοῦν προκαλῇ ἡμᾶς πρὸς ἀγαθὰ ἢ κακὰ. Ἐάν δέ τις τὰς αἰτίας τῶν ἐγκλημάτων ἀνάγῃ εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ σώματος ἀκράτειαν, τοῦτο ἀποδείκνυται ἐναντίον πάσης λογικῆς διδασκαλίας. Διότι καθ' ὃν τρόπον βλέπομεν εἰς πλείστους, ἐνῶ πρότερον ἔζων ἀκρατῶς καὶ ἀκολάστως καὶ ἦσαν δοῦλοι τῆς τρυφῆς καὶ τῆς ἡδυπαθείας, ἐάν τυχόν διὰ διδαχῆς καὶ παραινέσεως εἰς βελτίονα βίον παρωρμήθησαν, τοσαύτην ἐπελθοῦσαν μεταβολήν, ὥστε ἐκ φιληδόνων καὶ αἰσχρορήθων ἀπέβησαν σώφρονες, ἀγνότατοι καὶ ἡμερώτατοι· κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης τρόπον βλέπομεν εἰς ἄλλους ἡσύχους καὶ χρηστούς, ἐάν μετ' ἀνησυχῶν καὶ αἰσchrῶν ἀναστραφῶσι, νά διαφθείρωνται τὰ χρηστά ἦθη διὰ τῶν κακῶν ὁμιλιῶν καὶ νά ἀποβαίνωσιν οὗτοι οἱ εἶναι οἱ μάλιστα ἀκόλαστοι. Καὶ τοῦτο ἐνίστε συμβαίνει εἰς τοὺς ὠρίμου ἡδὴ ἡλικίας, οὕτως ὥστε ἐγκρατέστεροι ἦσαν οὗτοι ἐν τῇ νεότητι ἢ ἐν τῇ προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ. Ἡ ἀκολουθία ἄρα τοῦ λόγου δεικνύει, ὅτι αἱ ἔξωθεν ἐπενέργειαι δέν εὐρίσκονται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν. Ἀλλ' ἡ ἀγαθὴ ἢ κακὴ χρῆσις τῶν ἔξωθεν ἐπενεργειῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν εὐρίσκεται, τοῦ ἐντὸς ἡμῶν λόγου διαγιγνώσκοντος καὶ ἀποφασίζοντος κατὰ τίνα τρόπον δεόν ἵνα γένηται τούτων χρῆσις.

6. Πρὸς βεβαίωσιν δέ καὶ διὰ τοῦ κύρους τῶν Γραφῶν ἐκείνων, ἅτινα ὁ λόγος συνεπῶς δεικνύει, ὅτι δηλονότι ἡμέτερον

ἔργον εἶναι τό ζῆν ὀρθῶς ἢ ὀλιγώτερον ὀρθῶς καί οὐδαμῶς πρὸς τοῦτο ἀναγκαζόμεθα οὔτε ὑπὸ τῶν ἑξωθεν ἐνεργειῶν οὔτε, ὥς τινες νομίζουνσιν, ὑπὸ μοίρας πιεζούσης, παραθέτομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ προφήτου Μιχαίου, λέγοντος: «Εἰ ἀνηγγέλη σοι, ἄνθρωπε, τί καλόν; ἢ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρά σοῦ ἄλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρίμα καὶ ἀγαπᾶν ἔλεον;»¹⁾. Καί ὁ Μωϋσῆς οὕτω λέγει: Τέθεικα πρό προσώπου σου τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου, ἐκλέξασθαι τό ἀγαθόν καὶ πορεύεσθαι ἐν αὐτῷ²⁾. Καί ὁ Ἡσαΐας οὕτω λέγει: «Ἐάν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐάν δέ μή θέλητε μηδέ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδετα· τό γάρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα»³⁾. Καί ἐν τοῖς Ψαλμοῖς οὕτω γέγραπται: «Εἰ ὁ λαός μου ἤκουσέ μου, καὶ Ἰσραὴλ ταῖς ὁδοῖς μου εἰ ἐπορεύθη, ἐν τῷ μηδενί ἂν τοὺς ἐχθρούς αὐτῶν ἐταπείνωσα»⁴⁾, δι' οὗ δεικνύει, ὅτι ἦτο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ λαοῦ νά ἀκούσῃ καὶ εἰσέλθῃ εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Θεοῦ. Ἀλλά καὶ ὁ Σωτὴρ, λέγων· «ἐγὼ δέ λέγω ὑμῖν μή ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ»⁵⁾, καὶ «ὅς ἂν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει»⁶⁾, καὶ «ὅς ἐάν ἐμβλέψῃ γυναῖκα πρὸς τό ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ»⁷⁾, καὶ ἄλλας τοιαύτας ἐντολὰς διδούς, τί ἄλλο δεικνύει ἢ ὅτι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν κεῖται ἡ τήρησις τῶν παραγγελλομένων; Καί διὰ τοῦτο δικαίως τῇ κρίσει ὑποκείμεθα, παραβαίνοντες ὅ,τι ἡδυνάμεθα νά τηρήσωμεν. Ὅθεν καὶ λέγει· «πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους καὶ ποιῶν αὐτούς ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ὠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν»⁸⁾, καὶ περαιτέρω· «ὁ δέ ἀκούων καὶ μὴ ποιῶν ὁμοίός ἐστιν ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ὠκοδόμησε τὴν

1) Μιχ. 6, 8.

2) Δευτ. 30, 15. 19.

3) Ἡσ. 10, 19-20.

4) Ψαλμ. 80, 14-15.

5) Ματθ. 5, 39.

6) Ματθ. 5, 22.

7) Ματθ. 5, 28.

8) Ματθ. 7, 24.

οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον»⁹⁾. Τό αὐτό δεικνύουσι καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἰσταμένους· «δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου»¹⁰⁾. «ἐπείνασα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με»¹¹⁾. Οἱ λόγοι οὗτοι δεικνύουσιν, ὅτι ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνθρώποις ὑπῆρχεν ἡ αἰτία τοῦ νά ἐπαινεθῶσιν, ἐκπληροῦντες τὰς ἐντολὰς καὶ λαμβάνοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἧ νά κατακριθῶσι καὶ ἀκούσωσι καὶ λάβωσι τὰ ἐναντία. Διότι εἰς τούτους λέγεται· «πορεύεσθε οἱ κατηραμένοι εἰς τό πῦρ τό ἐξώτερον»¹²⁾. Ἰδωμεν ἔτι πῶς ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὁμιλεῖ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ἔχοντας τὴν ἐξουσίαν τῆς αἰρέσεως καὶ φέροντας ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὰς αἰτίαις τῆς σωτηρίας ἢ τῆς ἀπωλείας· «ἡ τοῦ πλούτου, λέγει, τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τό χρηστόν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει· κατὰ δέ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὅς ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι ζωὴν αἰώνιον, τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, ὀργὴ καὶ θυμός· θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τό κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἑλλήνος»¹³⁾. Πολλὰ δέ καὶ ἄλλα καὶ ἀπειράριθμα θά εὔρης ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς, δεικνύοντα προφανῶς, ὅτι ἔχομεν τὴν ἰκανότητα τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως. Ἄλλως θά ἦτο ἄτοπον νά δίδωνται εἰς ἡμᾶς ἐντολαί, ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ὁποίων σφζόμεθα ἢ τῆς παραβάσεως καταδικαζόμεθα, ἐάν δέν ὑπῆρχεν ἐν ἡμῖν ἡ ἰκανότης τῆς τηρήσεως αὐτῶν.

7. Ἐπειδὴ δ' ἐν αὐταῖς ταῖς θεαῖς Γραφαῖς εὐρίσκονται τινα ῥητά, ἐξ ὧν φαίνεται, ὅτι δύναται νά νοηθῇ τι ἐναντίον, θά

9) Ματθ. 7, 26.

10) Ματθ. 25, 34.

11) Ματθ. 25, 35.

12) Ματθ. 25, 41.

13) Ῥωμ. 2, 4-9.

προσαγάγωμεν ταῦτα ἐνταῦθα καί κατὰ τόν κανόνα τῆς εὐσεβείας ἐξετάσαντες θά παραθέσωμεν αὐτῶν τὰς λύσεις, ἵνα ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων ῥητῶν, ἅτινα ἐρμηνεύομεν, φανερά γένηται καί ἡ λύσις καί τῶν ἄλλων ὁμοίων ῥητῶν, ὑφ' ὧν φαίνεται, ὅτι ἀποκλείεται τό αὐτεξούσιον. Οὕτω πλείστους ταραττοῦσι τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ περὶ Φαραώ πλειστάκις λεγόμενα: «Ἐγὼ δέ σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραώ»⁽¹⁴⁾. Διότι, ἐάν ὑπὸ Θεοῦ σκληρύνηται καί σκληρυνόμενος ἁμαρτάνῃ, δέν εἶναι αὐτός τῆς ἁμαρτίας αἵτιος. Ἐάν δ' οὕτως ἔχῃ, ὁ Φαραώ δέν φαίνεται, ὅτι ἔχει ἐλευθερίαν βουλήσεως καί δύναται νά βεβαιωθῇ διὰ τοῦ παραδείγματος τούτου, ὅτι οὐδέ οἱ ἄλλοι ἀπολλύμενοι εὐρίσκουσι τὴν αἰτίαν τῆς ἀπωλείας αὐτῶν ἐν τῷ αὐτεξουσίῳ αὐτῶν. Καί τό παρά τῷ Ἰεζεκιήλ λεγόμενον «ἐξελῶ αὐτῶν τὰς λιθίνας καρδίας καί ἐμβαλῶ σαρκίνας, ὅπως ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύωνται καί τὰ δικαιώματά μου φυλάσσωσι»⁽¹⁵⁾ δύναται τίνα νά ταραξῇ, διότι φαίνεται, ὅτι παρά τοῦ Θεοῦ δίδονται τό πορεύεσθαι ἐν τοῖς προστάγμασιν αὐτοῦ καί τὰ δικαιώματα αὐτοῦ φυλάσσειν, ἐπειδὴ αὐτός ἀφαιρεῖ τὴν κωλύουσαν τὴν φύλαξιν τῶν προσταγμάτων λιθίνην καρδίαν καί ἀποστέλλει καί ἐμβάλλει καρδίαν κρείττονα καί μᾶλλον εὐαίσθητον, καλουμένην ἐνταῦθα σαρκίνην. Ἰδὲ καί ὅπερ ὁ Κύριος καί Σωτὴρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας αὐτόν διατί ἐν παραβολαῖς πρὸς τὰ πλήθη ὁμιλεῖ⁽¹⁶⁾. «ἵνα βλέποντες, λέγει, μὴ βλέπωσι, καί ἀκούοντες ἀκούωσι καί μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καί ἀφεθήσεται αὐτοῖς»⁽¹⁷⁾, ἔτι δέ καί τό ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου λεγόμενον, ὅτι «οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»⁽¹⁸⁾, καί ἄλλαχοῦ· «καί τό θέλει καί τό ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι»⁽¹⁹⁾· καί ἄλλαχοῦ· «ἄρ' οὖν ὃν θέλει ὁ Θεός ἐλεεῖ, ὃν δέ θέλει σκληρύνει. ἐρεῖς οὖν μοι· τί ἔτι μέμφεται; τῷ γάρ βουλήματι αὐτοῦ

14) Ἐξόδ. 4, 21. 7, 3.

15) Ἰεζ. 11, 19-20. 36, 26-27.

16) Ματθ. 13, 10.

17) Μάρκ. 4, 12.

18) Ῥωμ. 9, 16.

19) Φιλιπ. 2, 13.

τίς ἀνθέστηκεν; ὦ ἄνθρωπε, σύ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μή ἐρεῖ τό πλάσμα τῷ πλάσαντι· τί με ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεύς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὁ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὁ δέ εἰς ἀτιμίαν;»²⁰⁾. Ταῦτα καὶ τά τούτοις ὅμοια οὐχὶ ὀλίγον φοβίζουσι πλείστους, ὁδηγοῦντα εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι οὐδεὶς ἄνθρωπος κέκτῃται τό αὐτεξούσιον, ἀλλ' ἕκαστος σῶζεται ἢ ἀπόλλυται θελήματι Θεοῦ.

8. Ἄς ἀρχίσωμεν, λοιπόν, ἀπὸ τῶν λεχθέντων περὶ τοῦ Φαραώ, ὅτι ἐσκληρύνθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ ἀπολύσῃ τὸν λαόν, μεθ' ὧν θά ἐξετασθῇ καὶ ἡ ῥῆσις τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος: «ὃν θέλει ὁ Θεός ἐλεεῖ, ὃν δέ θέλει σκληρύνει»²¹⁾. Διότι ἐπὶ τούτων κυρίως ἐρεῖδονται οἱ αἰρετικοί, λέγοντες, ὅτι δέν εἶναι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν τό νά σωθῶμεν, ἀλλ' ὅτι αἱ φύσεις τῶν ψυχῶν εἶναι τοιαῦται, ὥστε γενικῶς σῶζονται ἢ ἀπόλλυνται, οὐδέ δύναται ψυχὴ κακῆς φύσεως νά γένηται ἀγαθὴ, οὐδέ ἀγαθῆς φύσεως νά γένηται κακὴ. Ὅθεν λέγουσιν, ὅτι καὶ ὁ Φαραώ, ὢν φύσεως ἀπολωλυίας, ἐσκληρύνθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅστις σκληρύνει τοὺς γηίνης φύσεως, ἐλεεῖ δέ τοὺς πνευματικῆς φύσεως. Ἐξετάσωμεν, λοιπόν, ποῖος εἶναι ὁ ἰσχυρισμός αὐτῶν καὶ ἐρωτήσωμεν αὐτοὺς πρῶτον ἵνα ἀπαντήσωσιν ἡμῖν, ἐάν ἰσχυρίζονται, ὅτι ὁ Φαραώ ἦτο γηίνης φύσεως, ἣν ἀπολωλυῖαν λέγουσι. Θά ἀπαντήσωσιν ἀναμφιβόλως: γηίνης. Ἐάν, λοιπόν, οὗτος ἦτο γηίνης φύσεως, δέν ἡδύνατο ὅλως νά πιστεῦῃ εἰς τὸν Θεόν ἢ νά ὑπακούῃ εἰς αὐτόν, ἐναντιουμένης τῆς φύσεως αὐτοῦ. Ἐάν δ' ἡ ἀπειθεία αὕτη ἦτο ἐν αὐτῷ ἐκ φύσεως, τίς ἔτι ὑπῆρχεν ἀνάγκη νά σκληρυνθῇ ἡ καρδιά αὐτοῦ καὶ τοῦτο οὐχὶ ἅπαξ ἀλλὰ πολλάκις; Προδήλως ἦτο δυνατόν νά πεισθῇ οὗτος. Λέγεται δ', ὅτι σκληρύνεται ὑπ' ἄλλου ἐκεῖνος, ὅστις καθ' ἑαυτόν δέν ἦτο σκληρός. Ἐάν δέ δέν ἦτο σκληρός καθ' ἑαυτόν, ἐπόμενον εἶναι ὅτι δέν ἦτο γηίνης φύσεως, ἀλλὰ τοιοῦτος ὥστε ἡδύνατο νά ὑποκύψῃ, καταπλαγείς ἐκ τῶν σημείων καὶ τῶν δυνάμεων. Ὁ Φαραώ ἦτο ἀναγκαῖος εἰς τὸν Θεόν, ἵνα διὰ

20) Ῥωμ. 9, 18-21.

21) Ῥωμ. 9, 18.

τὴν σωτηρίαν τῶν πολλῶν δείξῃ ἐν αὐτῷ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καθ' ὃν χρόνον ἐναντιοῦται οὗτος τοῖς πολυαρίθμοις σημείοις καὶ ἀντιπαλαίει τῷ θεῷ θελήματι, οὗ ἕνεκα λέγεται, ὅτι ἡ καρδία αὐτοῦ ἐσκληρύνετο. Ταῦτα ἐλέχθησαν πρὸ παντός κατὰ τῶν αἰρετικῶν, πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτῶν, ὅτι δῆθεν φύσει ἦτο ἀπολωλώς ὁ Φαραώ. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου λεχθέντα, ὁμοίως θὰ διασκεφθῶμεν κατ' αὐτῶν. Διότι τίνας σκληρύνει ὁ Θεός κατὰ τὴν γνώμην ὑμῶν; Βεβαίως ἐκείνους, τοὺς ὁποίους καλεῖτε φύσεως ἀπολωλυίας, ἀλλ' οἱ ὅποιοι, πιστεύω, θὰ ἐποιοῦν ἕτερόν τι, ἐάν μὴ ἦσαν ἐσκληρυνέμενοι. Ἐάν δέ ἐκ σκληρύνσεως εἰς τὴν ἀπώλειαν ἔρχονται, οὐχὶ ἐκ φύσεως ἀπόλλυνται, ἀλλ' ἐκ τυχαίων περιστατικῶν. Ἐπειτα εἶπατε ἡμῖν ποίους ἐλεεῖ ὁ Θεός; Βεβαίως ἐκείνους, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ σωθῶσι. Καί πρὸς τί χρῆζουσιν οὗτοι τοῦ δευτέρου τούτου ἐλέους, ἀφοῦ μέλλουσι νὰ σωθῶσιν ἐκ φύσεως καὶ τῆς μακαριότητος νὰ τύχῃσι φύσει; Ἐξ οὗ δείκνυνται, ὅτι, δυνάμενοι οὗτοι νὰ ἀπολεσθῶσι, τυγχάνουσι τοῦ ἐλέους, ἵνα μὴ ἀπολεσθῶσιν, ἀλλὰ τύχῃσι τῆς σωτηρίας καὶ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν εὐσεβῶν. Ταῦτα λεχθήτωσαν ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες διὰ μυθοπλαστιῶν εἰσάγουσι φύσεις ἀγαθὰς ἢ κακὰς, τουτέστι γηϊνὰς ἢ πνευματικὰς, ἰσχυρίζομενοι ὅτι ἐκ τούτου συμβαίνει ἵνα τις σωθῇ ἢ ἀποληται.

9. Νῦν δ' εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπαντήσωμεν καὶ εἰς ἐκείνους, οἵτινες τὸν Θεόν τοῦ Νόμου θέλουσι δίκαιον μόνον, οὐχὶ δέ καὶ ἀγαθόν. Τίνι τρόπῳ νομίζουσιν, ὅτι σκληρύνεται ἡ καρδία τοῦ Φαραώ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τί ποιοῦντος ἢ τί σκοποῦντος; Διότι πρέπει νὰ τηρηθῇ ἐν τούτῳ ἡ περὶ Θεοῦ γνώμη καὶ ἔννοια ἡμῶν, καθ' ἡμᾶς μὲν δικαίου καὶ ἀγαθοῦ, κατ' αὐτούς δέ δικαίου μόνον. Ἄς δείξωσι, λοιπόν, ἡμῖν τίνι τρόπῳ ὁ Θεός, ὃν καὶ αὐτοὶ δίκαιον ὁμολογοῦσι, δικαίως ἐνεργεῖ σκληρύνων τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα ἐκ τῆς σκληρύνσεως ταύτης ἀμαρτήσῃ οὗτος καὶ ἀπόληται. Καί τίνι τρόπῳ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, ἐάν αὐτός εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀπωλείας ἐκείνων, οὓς κατεδίκασεν εἴτα τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ δικαστοῦ, διότι διὰ τῆς σκληρύνσεως ἐγένοντο ἄπιστοι; Καὶ διατί ἔτι αἰτιάται τὸν Φαραώ, λέγων· «ἐπειδὴ οὐ βούλει ἐξαποστεῖ-

λαι τόν λαόν μου, ἰδού πατάξω πάντα τὰ πρωτότοκα ἐν Αἰγύπτῳ καί τόν πρωτότοκόν σου»²²⁾ καί ὅσα ἄλλα εἶναι γεγραμμένα ὡς λεχθέντα ὑπό τοῦ Θεοῦ διά τοῦ Μωϋσέως πρὸς τόν Φαραῶ; Εἶναι ἀνάγκη πᾶς ὅστις ἀποδέχεται ὡς ἀληθῆ ὅσα ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐκτίθενται καί θέλει νά ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι δίκαιος ὁ Θεός τοῦ Νόμου καί τῶν Προφητῶν, ἐπὶ ὅλων τούτων νά δώσῃ ἀπάντησιν, νά δείξῃ πῶς διά τούτων οὐδαμῶς αἴρεται ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ. Εἰ καί ἀρνοῦνται οὗτοι, ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἀγαθός, ὅμως δέχονται τοῦτον δίκαιον κριτὴν καί δημιουργόν τοῦ κόσμου. Ἄλλως δέ δεόν νά ἀπαντήσωμεν εἰς ἐκείνους, οἵτινες διατείνονται, ὅτι ὁ δημιουργός τοῦ κόσμου τούτου εἶναι κακός, τουτέστιν ὁ διάβολος.

10. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὁ διά τοῦ Μωϋσέως λαλήσας Θεός δέν εἶναι μόνον δίκαιος, ἀλλὰ καί ἀγαθός, ἐξετάσωμεν ἐπιμελέστερον πῶς ἀρμόζει εἰς τόν δίκαιον καί ἀγαθόν τό σκληρύνειν τὴν καρδίαν τοῦ Φαραῶ. Καί ἴδωμεν, ἐάν δυνάμεθα, ἀκολουθοῦντες τόν ἀπόστολον Παῦλον, νά λύσωμεν τὴν δυσχέρειαν τοῦ πράγματος διά τινων παραδειγμάτων καί παρομοιώσεων, δεικνύοντες, ὅτι διά μιᾶς καί τῆς αὐτῆς πράξεως ὁ Θεός ἄλλον μὲν ἐλεεῖ, ἄλλον δέ σκληρύνει²³⁾, οὐχὶ ἐνεργῶν τοῦτο, οὐδέ θέλων, ἵνα σκληρυνθῇ ὁ σκληρυνόμενος. Τό πρᾶγμα συμβαίνει οὕτως· ἐνῶ ὁ Θεός δεικνύει τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ καί ὑπομονήν, τινές μὲν ποιοῦνται τὰύτας αἰτίαν καταφρονήσεως καί θράσους καί σκληρύνεται αὐτῶν ἡ καρδία, ἀναβαλλομένης τῆς τιμωρίας τῶν ἁμαρτιῶν, τινές δέ δέχονται τὴν ἀγαθότητα καί ὑπομονήν τοῦ Θεοῦ πρὸς μετάνοιαν καί διόρθωσιν καί ἐλεοῦνται ὑπ' αὐτοῦ. Ἰνα δέ σαφέστερον ἀποδείξωμεν ὃ λέγομεν, λάβωμεν τό παράδειγμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ· «γῆ, λέγει, ἡ πιοῦσα τόν ἐπ' αὐτῆς ἐρχόμενον ὑετόν καί τίκτουσα βοτάνην εὖθετον ἐκείνοις, δι' οὓς καί γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ἐκφέρουσα δέ ἀκάνθας καί τριβόλους, ἀδόκιμος καί κατάρας ἐγγύς, ἥς τό τέλος εἰς καῦσιν»²⁴⁾. Ἐκ τῶν λόγων

22) Ἐξόδ. 4, 23.

23) Ῥωμ. 9, 18.

24) Ἑβρ. 6, 7-8.

τούτων τοῦ ἀποστόλου Παύλου σαφῶς δείκνυται, ὅτι ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, χορηγοῦντος ὑετόν τῇ γῇ, ἡ μὲν ἐπιμελῶς καλλιεργηθεῖσα γῇ ἐκφέρει καρπούς ἀγαθούς, ἡ δὲ ἀμεληθεῖσα δίδει ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Καὶ ἐάν τις ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ὑετοῦ ὁμιλῶν εἴπῃ: «ἐγὼ ὁ ὑετός ἐποίησα καρπούς ἀγαθούς, ἐγὼ ἐπίσης ἐποίησα ἀκάνθας καὶ τριβόλους», ὅσον καὶ ἂν φαίνεται, ὅτι ἀγροίκως λέγεται, ὅμως ὀρθῶς λέγεται. Διότι, ἂν μὴ ὑπῆρχεν ὁ ὑετός, οὐδέ καρποί, οὐδέ ἄκανθοι, οὐδέ τριβόλοι θὰ ἐγεννῶντο, ἐπερχομένου δὲ τοῦ ὑετοῦ, ἀμφοτέρω γῇ παράγει. Ἄλλ' εἰ καί, χάρις εἰς τόν ὑετόν, ἡ γῇ παράγει ἀμφοτέρω τὰ σπέρματα, ὅμως πρεπόντως δέν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν βροχὴν ἢ διαφορὰ τῆς βλαστήσεως, ἀλλ' εἰς ἐκείνους δικαίως δεόν νὰ ἀποδοθῇ ἢ αἰτία τοῦ κακοῦ σπέρματος, οἵτινες, ἐνῶ ἡδύναντο νὰ ἀνασκάψωσι τὴν γῆν διὰ συχνοῦ ἀρότρου καὶ τοὺς βαρεῖς βώλους νὰ διαλύσωσι διὰ βαρεῶν δικελλῶν καὶ ἀποκόψωσι καὶ ὑποκόψωσι πάσας τὰς ἀνωφελεῖς ρίζας τῆς βλαβερᾶς χλόης καὶ προετοιμάσωσι τὴν γῆν διὰ μελλούσας βροχάς, ἀφοῦ δι' ὅλων τῶν ἀπαιτουμένων κόπων καὶ μόχθων καθάρωσιν αὐτὴν καὶ καλλιεργήσωσιν, ὅμως ἡμέλησαν τοῦτο νὰ πράξωσι, δρέπουσι δὲ τῆς ἀμελείας αὐτῶν καρπούς ἀνταξίους, ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Οὕτω συμβαίνει, ὥστε ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ δικαιοσύνη τῶν ὑετῶν νὰ κατέρχωνται ἐξίσου ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, διὰ μιᾶς δὲ καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας αὐτῶν ἡ μὲν καλλιεργηθεῖσα γῇ νὰ ἀποδίδῃ μετ' εὐλογίας καρπούς ὠφελίμους εἰς τοὺς ἐπιμελεῖς καὶ συνετοὺς καλλιεργητάς, ἡ δὲ διὰ τὴν ἀμέλειαν τῶν καλλιεργητῶν σκληρυνθεῖσα νὰ βλαστάνῃ ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Οὕτω δεχθῶμεν, ὅτι τὰ σημεῖα ἐκεῖνα καὶ αἱ δυνάμεις, αἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γινόμεναι, ἦσαν ὡς ὑετοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταπεμπόμενοι, ἡ προαίρεσις δὲ καὶ αἱ θελήσεις τῶν ἀνθρώπων (ἦσαν) ἡ γεωργηθεῖσα ἡ ἀγεώργητος γῇ, τῆς αὐτῆς βεβαίως φύσεως, (καθ' ὅσον πᾶσα γῇ ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ ἡ ἄλλη γῇ φύσιν), οὐχὶ δ' ὅμως τῆς αὐτῆς καλλιεργείας. Ἐνταῦθεν συμβαίνει, ὥστε ἐκάστου ἡ προαίρεσις ἡ σκληρύνεται διὰ τῶν δυνάμεων καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ Θεοῦ καὶ τραχυτέρα καὶ ἀκανθωδεστέρα γίνεται, ἐάν ᾗτο ἀπαιδαγώγητος, ἀγρία καὶ βάρβαρος, ἡ πραύνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ ὅλη διανοία εἰς ὑπακοὴν ἑαυτὴν παραδίδω-

σιν, ἐάν ἦτο κεκαθαρμένη ἀπὸ ἁμαρτιῶν καὶ πεπαιδαγωγημένη.

11. Πρὸς σαφεστέραν δὲ ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος δέν θά εἶναι περιττόν νά ποιησώμεθα χρήσιν καὶ ἐτέρας συγκρίσεως. Ἐπὶ παραδείγματι, ἐάν τις ἔλεγεν, ὅτι ὁ ἥλιος καὶ ξηραίνει καὶ τήκει, ἐνῷ εἶναι ἀντίθετα ἡ ξήρανσις καὶ ἡ τήξις, δέν θά ἦτο ψευδὴς ὁ λόγος, καθ' ὅσον διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως τῆς θερμότητος ὁ ἥλιος λύει μέν τόν κηρόν, ξηραίνει δέ καὶ συστέλλει τόν πηλόν. Δέν συμβαίνει τοῦτο, διότι ἡ δύναμις αὐτοῦ ἄλλως ἐν τῷ πηλῷ καὶ ἄλλως ἐν τῷ κηρῷ ἐνεργεῖ, ἀλλὰ διότι ἄλλη εἶναι ἡ ποιότης τοῦ πηλοῦ καὶ ἄλλη ἡ τοῦ κηροῦ, ἐνῷ κατὰ τὴν φύσιν εἶναι ἓν, διότι ἀμφότερα εἶναι ἐκ γῆς. Οὕτω, λοιπόν, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ διὰ μέν τοῦ Μωϋσέως ἐγένετο ἐν σημείοις καὶ δυνάμεσιν, ἐξήλεγε δέ τοῦ Φαραώ τὴν σκληρότητα, δι' ἐπίτασιν τῆς κακίας αὐτοῦ ἀναπτυσσομένην, ἐδήλου δέ τὴν ὑπακοὴν τῶν λοιπῶν Αἰγυπτίων, τῶν ἐνωθέντων μετὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, περὶ ὧν λέγεται, ὅτι ἐξῆλθον ἐξ Αἰγύπτου μετὰ τῶν Ἑβραίων. Ἄλλ' ἐγράφη, ὅτι κατὰ μικρόν ἐμαλάσσετο ἡ καρδιά τοῦ Φαραώ, ὥστε ἐνίστε ἔλεγεν· «ἀλλ' οὐ μακράν ἀποτενεῖτε· τριῶν γάρ ἡμερῶν πορεύεσθε καὶ τὰς γυναικας ὑμῶν καταλείπετε καὶ τοὺς παῖδας ὑμῶν καὶ τὰ κτήνη ὑμῶν»²⁵⁾. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι κατὰ μικρόν ἐπραύνετο, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν σημείων καὶ δυνάμεων. Τί δ' ἄλλο ἐκ τούτων δεικνυται ἢ ὅτι ἐνήργει πῶς ἐν αὐτῷ ἡ δύναμις τῶν σημείων καὶ τῶν θαυμάτων, ἀλλ' οὐχὶ ὅσον ἔδει; Διότι, ἐάν ἡ σκληρύνησις ἦτο τοιαύτη, οἶαν πλεῖστοι ὑπολαμβάνουσιν, οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον θά ἐπραύνετο. Ὡς πρὸς τόν τρόπον ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ λόγου περὶ σκληρύνησεως, νομίζω, ὅτι δύναται νά ἐξηγηθῇ οὗτος (ὁ τρόπος) ἐκ τῆς κοινῆς συνηθείας, ὅπερ δέν φαίνεται ἄτοπον. Συνήθως συγκαταβατικοὶ κύριοι, πρὸς δούλους, ἐνεκα τῆς πολλῆς ὑπομονῆς καὶ πραότητος τῶν κυρίων, καθισταμένους αὐθαδεστέρους καὶ ἀναιδεστέρους, λέγουσιν· «Ἐγὼ σέ ἐποίησα τοιοῦτον, ἐγὼ σέ κατέστρεψα, ἢ ὑπομονή μου σέ ἐποίησε

25) Ἐξὸδ. 8, 23-24.

χειρίστον, ἐγὼ εἰμι ἡ αἰτία τῆς οὕτως ἀναισχύντου καὶ χειρίστης ταύτης συνηθείας σου, ὅστις δέν σε τιμωρῶ ἀμέσως δι' ἐκάστην παράβασιν κατ' ἀξίαν...». Εἶναι ἀνάγκη πρῶτον νά στρέψωμεν τήν προσοχήν πρὸς τόν τρόπον ἢ τήν εἰκόνα τοῦ λόγου καὶ εἶτα ἐννοήσωμεν τήν ἔννοιαν τῆς ῥήσεως, μή διαβάλλωμεν δέ τήν ῥῆσιν, ἥς δέν ἠρευνήσαμεν ἐπιμελέστερον τήν ἐσωτερικήν ἔννοιαν. Τέλος, ὁ ἀπόστολος Παῦλος, περὶ τῶν τοιούτων προφανῶς πραγματευόμενος, λέγει πρὸς τόν ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ἐμμένοντα ἄνθρωπον: «Ἦ τοῦ πλοῦτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τό χρηστόν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; κατὰ δέ τήν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργήν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ»²⁶⁾. Οὕτως ὁμιλεῖ ὁ Ἀπόστολος πρὸς τόν ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ἐμμένοντα. Στρέψωμεν τοὺς αὐτοὺς λόγους πρὸς τόν Φαραῶ καὶ θά εὔρης, ὅτι οὗτοι ἀρμόζουσι καὶ αὐτῷ, ὅστις κατὰ τήν σκληρότητα αὐτοῦ καὶ τήν ἀμετανόητον καρδίαν ἐθησαύριζε καὶ ἐνέκρυπτεν ἐν ἑαυτῷ ὀργήν εἰς ἡμέραν ὀργῆς, ἢ σκληρότης δ' αὐτοῦ δέν θά ἡδύνατο οὕτω νά καταδειχθῇ καὶ φανερωθῇ, ἐάν μή ἐτελοῦντο οὕτω πολλά καὶ μεγαλοπρεπῆ σημεῖα καὶ θαύματα.

12. Ἐάν δέ αἱ προσαχθεῖσαι ἀποδείξεις φαίνωνται ἀνεπαρκεῖς καὶ ἡ διὰ τῆς ἀποστολικῆς συγκρίσεως φαίνεται ὀλίγον πειστική, προσαγάγωμεν καὶ τήν συμφωνίαν τοῦ προφητικοῦ κύρους καὶ ἴδωμεν τί καὶ οἱ προφῆται λέγουσι περὶ ἐκείνων, οἵτινες ἐν ἀρχῇ ὀρθῶς ζήσαντες καὶ πλείστων τυχόντες δειγμάτων τῆς εὐμενείας τοῦ Θεοῦ, ὕστερον ὡς ἄνθρωποι ἥμαρτον. Ἐνῶν ἑαυτόν μετὰ τούτων ὁ Προφήτης λέγει: «Τί ἐπλάνησας ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου; ἵνα τί ἐσκήρυνας ἡμῶν τήν καρδίαν, τοῦ μή φοβεῖσθαι τό ὄνομά σου; ἐπίστρεψον διὰ τοὺς δούλους σου, διὰ τὰς φυλάς τῆς κληρονομίας σου, ἵνα μικρόν τι κληρονομήσωμεν τοῦ ὅρου τοῦ ἁγίου σου»²⁷⁾. Ὁμοίως καὶ ὁ Ἱερεμίας λέγει: «Ἠπάτησας ἡμᾶς, Κύριε, καὶ ἠπατήθη-

26) Ῥωμ. 2, 4-5.

27) Ἠσ. 63, 17-18.

μεν, ἐκράτησας καὶ ἡδυνάσθης»⁽²⁸⁾. Οἱ λόγοι τοῦ Ἡσαίου «ἵνα τί ἐσκλήρυνας ἡμῶν τὴν καρδίαν, Κύριε, τοῦ μὴ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου»⁽²⁹⁾, λεχθέντες ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες ἐζητοῦντο ἔλεος, δέον, βεβαίως, νὰ νοηθῶσιν ἐν ἠθικῇ ἐννοίᾳ, ὡς ἐάν τις ἔλεγεν: Ἵνα τί ἐπὶ τοσοῦτον ἐφείσθης ἡμῶν καὶ δέν ἐζήτησας ἡμᾶς ὅτε ἡμαρτάνομεν, ἀλλ' ἐγκατέλιπες ἡμᾶς, ἵνα διὰ τούτου αὐξάνηται τὸ κακόν καὶ ἡ δυνατότης τῆς ἁμαρτίας συνεχίζεται, ἐλλείψει τιμωρίας; Οὕτως ὁ ἵππος γίνεται κακός, ἂν μὴ αἰσθάνηται τὸν σιδηροῦν πτερνιστῆρα ἐπιμελοῦς ἀναβάτου μηδὲ ἔχη ἐν τῷ στόματι τὸν σιδηροῦν χαλινόν. Οὕτως ἡ παιδικὴ ἡλικία, ἐάν μὴ τυγχάνῃ ἐπιμελείας διὰ συνεχῶν τιμωριῶν, ἀποδίδει αὐθάδη καὶ πρὸς τὰς κακίας ἐπιρρέπῃ νεανίαν. Ὅθεν ὁ Θεός ἐγκαταλείπει καὶ ἀμελεῖ ἐκείνων, οὓς θεωρεῖ ἀναξίους διορθώσεως. «Ὁν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δέ πάντα υἱόν ὃν παραδέχεται»⁽³⁰⁾. Διὸ δέον νὰ νομίζωμεν, ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ Κυρίου δοκιμαζόμενοι καὶ διορθούμενοι γίνονται υἱοὶ αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ ἀπολαύουσιν, ἵνα, ὑποστάντες πειρασμόν καὶ θλίψιν, δύνωνται καὶ αὐτοὶ νὰ λέγωσι: «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμός ἢ λιμός ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα;»⁽³¹⁾. Δι' ὅλων τούτων (τῶν πειρασμῶν) ἐκδηλοῦται καὶ ἀποκαλύπτεται ἡ διάθεσις ἐνός ἐκάστου καὶ δείκνυται ἡ στερρότης τῆς διακαρτερήσεως ἐκάστου οὐχὶ τοσοῦτον διὰ τὸν Θεόν, γινώσκοντα τὰ πάντα πρὶν ἢ γένωνται, ὅσον διὰ τὰς λογικὰς οὐρανίους δυνάμεις, αἵτινες εἶναι ἐντεταλμένοι τὴν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων φροντίδα ὡς βοηθοὶ καὶ λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ. Ὅσοι δέν προσφέρουσιν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς καὶ τοσαύτης ἀγάπης καὶ προσερχόμενοι τῇ διακονίᾳ τοῦ Θεοῦ δέν παρесеκέασαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν πρὸς πειρασμόν, οὗτοι λέγεται, ὅτι ἐγκαταλιμπάνονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τουτέστι δέν διδάσκονται, διότι δέν εἶναι πρὸς διδαχὴν ἑτοιμοί, ἀναβαλλομένης ἀναμφιβόλως εἰς ὕστερον χρόνον τῆς διορθώσεως ἢ θεραπείας

28) Ἱερ. 20, 7.

29) Ἡσ. 63, 17.

30) Ἐβρ. 12, 6.

31) Ῥωμ. 8, 35.

αὐτῶν. Οὗτοι βεβαίως ἀγνοοῦσι τί θά τύχῃσι παρά τοῦ Θεοῦ, ἐάν μὴ πρότερον εἰς ἐπιθυμίαν εὐεργεσίας ἔλθωσι. Τοῦτο δέ τότε ἐπέρχεται, ὅταν τις προηγουμένως γνωρίσῃ ἑαυτόν, ἐννοήσῃ τί ἐλλεῖπει ἑαυτῷ καὶ μάθῃ παρά τίνος ὀφείλει ἢ δύναται νά εὕρῃ τό ἐλλεῖπον ἑαυτῷ. Ὅστις δέ προηγουμένως δέν ἐγνώρισε τήν νόσον αὐτοῦ καὶ ἀσθενεῖαν, οὗτος καὶ δέν δύναται νά ζητήσῃ ἱατρόν, οὐδέ ἀνακτησάμενος τήν ὑγίαν θά εἶναι εὐγνώμων πρὸς τόν ἱατρόν, μὴ γνωρίσας προηγουμένως τόν κίνδυνον τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ. Ὅμοίως καὶ ἐάν τις προηγουμένως δέν ἐγνώρισε τὰς κακίας τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ τὰς δεινάς συνεπειάς τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ καὶ δέν ἀπεκάλυψε ταῦτα δι' ὁμολογίας τοῦ στόματος αὐτοῦ, δέν δύναται νά καθαρθῇ καὶ τύχῃ ἀφέσεως. Θά ἡγνῶει ἄλλως οὗτος ὅτι ἐδόθη αὐτῷ κατὰ χάριν ὅ,τι κέκτηται καὶ τό θεῖον ἔλεος θά ἐθεώρῃ ἴδιον ἀγαθόν, τοῦθ' ὅπερ πάλιν γεννᾷ ἀναμφιβόλως τήν ὑψηλοφροσύνην τῆς ψυχῆς καὶ τήν κενοδοξίαν καὶ ἐκ νέου γίνεται δι' αὐτόν αἰτία καταστροφῆς. Τοῦτο καὶ περί τοῦ διαβόλου νοητέον, ὅστις τὰ πλεονεκτήματα αὐτοῦ, ὅτε ἦτο ἄσπιλος, ἐθεώρησεν ἴδια αὐτοῦ καὶ οὐχί ὑπὸ Θεοῦ δεδομένα καὶ οὕτως ἐπληρώθη ἐν αὐτῷ ἡ ῥῆσις· «πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτόν ταπεινωθήσεται»³²⁾. Ὅθεν μοί φαίνεται, ὅτι διὰ τοῦτο ἀπεκρύβησαν ἀπό τῶν σοφωτέρων καὶ πολυμαθεστέρων τὰ θεῖα μυστήρια³³⁾, «ἵνα μὴ καυχῆσθαι πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ», καθὼς ἡ Γραφή λέγει³⁴⁾, καὶ ἀπεκαλύφθησαν νηπίοις³⁵⁾, ἐκείνοις, δηλαδή, οἵτινες, γενόμενοι παῖδες καὶ νήπιοι, ἐπιστρέψαντες δηλαδή εἰς τήν ταπεινότητα καὶ τήν ἀπλότητα τῶν παίδων, προέκοψαν τότε καὶ ἐπέδωκαν, καὶ εἰς τήν τελειότητα ἐξικόμενοι μέμνηνται, ὅτι ἔτυχον τῆς μακαριότητος οὐχί ταῖς ἰδίαις ἀρεταῖς, ἀλλὰ τῇ χάριτι καὶ τῷ ἔλεει τοῦ Θεοῦ.

13. Κατά τήν κρίσιν, λοιπόν, τοῦ Θεοῦ ἐγκαταλιμπάνεται ὁ ὀφείλων νά ἐγκαταλειφθῇ καὶ ὁ Θεός μακροθυμεῖ ἐν σχέσει πρὸς

32) Λουκ. 14, 11, 18, 14.

33) Λουκ. 10, 21.

34) Α' Κορ. 1, 29.

35) Λουκ. 10, 21.

τινας ἀμαρτωλούς, ἀλλ' οὐχί ἄνευ τινός λόγου. Ἀλλά καί τό
 ὅτι μακροθυμεῖ πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀμαρτωλῶν ποιεῖ τοῦτο,
 ἐπειδή ἀθάνατος εἶναι ἡ ψυχὴ, ἥς κήδεται καί προνοεῖ καί βε-
 βαίως τό ἀθάνατον καί αἰώνιον, εἰ καί δέν θεραπεύεται ταχέως,
 ὅμως δέν ἀποκλείεται τῆς σωτηρίας, ἀναβαλλομένης εἰς εὐθε-
 τώτερον χρόνον. Ἴσως δέ συμφέρει τοῖς ὑπὸ τοῦ δηλητηρίου
 τῆς κακίας βαθύτερον μεμολυσμένοις νά τύχῃσι βραδύτερον
 τῆς σωτηρίας. Ὡς οἱ ἱατροὶ ἐνίοτε, ἐνῶ δύνανται ταχύτερον νά
 κλείσωσι τὰς οὐλὰς τῶν τραυμάτων, ὅμως παρορῶσι τήν πα-
 ροῦσαν ὑγείαν καί ἀναβάλλουσι, χάριν κρείττονος καί στερεό-
 τεραις ἀναρρώσεως. Γνωρίζουσιν οὗτοι, ὅτι κάλλιον εἶναι ἐπὶ
 μακρότερον νά διατηρήσωσι τὰ οἰδήματα τῶν τραυμάτων καί
 ἐπὶ τινά χρόνον νά ἐπιτρέψωσι τήν ἐκροήν τοῦ πύου ἢ νά
 σπεύσωσιν εἰς ἐπιφανειακὴν θεραπείαν καί ἐγκλείσωσιν ἐν ταῖς
 κεκρυμμέναις φλεψὶ τό μίasma τοῦ βλαβεροῦ πύου, ὅπερ, στε-
 ρηθέν ἐλευθέρας ἐξόδου, ἀναμφιβόλως θά διολισθήσῃ ἐντός τῶν
 μελῶν, θά διεισδύσῃ εἰς ζωτικώτερα μέλη, προσενοῦν πλέον
 οὐχί τήν ἀσθενεῖαν τοῦ σώματος, ἀλλά τόν ὀλεθρον αὐτῆς τῆς
 ζωῆς. Οὕτω καί ὁ Θεός, ὁ γινώσκων τὰ κρυπτά τῆς καρδίας
 καί προγινώσκων τὰ μέλλοντα, μετὰ πολλῆς ὑπομονῆς ἐπι-
 τρέπει ἐπενεργείας ἐκ τῶν ἔξωθεν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, αἵτινες
 δύνανται νά φανερώσωσι καί εἰς φῶς ἐνέγκωσι τὰ ἐντός κρυ-
 πτόμενα πάθη αὐτῶν καί κακίας, ἵνα καθαρῶσι καί θερα-
 πευθῶσιν ἀνθρωποι, οἵτινες, ἔνεκα πολλῆς ἀμελείας καί ἀμερι-
 μνησίας περὶ τῶν ἀμαρτιῶν, ἔλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰς ρίζας
 αὐτῶν καί τὰ σπέρματα. Ἐκριφθεῖσαι καί εἰς τήν ἐπιφάνειαν
 ἀχθεῖσαι αἱ ἀμαρτίαι αὗται δύνανται οἶονεῖ νά ἐξεμεσθῶσι καί
 διαλυθῶσι καί οὕτω καί ἐκεῖνος, ὅστις ἐμολύνθη ὑπὸ σοβαρω-
 τάτων νόσων, ὑφιστάμενος σπασμούς ὥς ἐν πᾶσι τοῖς μέλεσι,
 δύναται ἐνίοτε νά ἀπαλλαγῇ τῶν ἀσθενειῶν αὐτοῦ, νά ὑπερ-
 κορεσθῇ τοῦ κακοῦ καί τοιουτοτρόπως, μετὰ πολλά παθήμα-
 τα, νά ἐπανέλθῃ εἰς τήν ἀρχικὴν αὐτοῦ κατάστασιν. Ὁ Θεός δέ
 κυβερνᾷ τὰς ψυχάς, ἔχων ὑπ' ὄψει οὐ μόνον τόν βραχύν τοῦτον
 χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, περικλειόμενον ἐντός ἐξήκοντά που
 ἐτῶν ἢ καί τι πλέον, ἀλλὰ τόν διηνεκῆ καί αἰώνιον χρόνον:
 Αὐτός ὢν αἰώνιος καί ἀθάνατος προνοεῖ περὶ τῶν ἀθανάτων
 ψυχῶν. Διότι ἐδημιούργησε τήν λογικὴν φύσιν, ἵνα ᾗ ἄφθαρτος,

ποιήσας ταύτην κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσιν. Διό καὶ ἡ ἀθάνατος ἡμῶν ψυχὴ δέν στερεῖται τῶν θείων μεριμνῶν καὶ θεραπειῶν, παρὰ τό βραχυχρόνιον τῆς ζωῆς ἡμῶν ταύτης.

14. Ἀλλά λάβωμεν καὶ ἐκ τῶν Εὐαγγελίων τὰς παραβολὰς ἐκεῖνας, ἐνθα λέγεται, ὅτι ὑπάρχει τις πέτρα μικράν καὶ ὀλίγην ἔχουσα τὴν γῆν, ἐξ ἧς, πεσόντος ἐπ' αὐτὴν σπέρματος, ταχέως λέγεται, ὅτι βλαστάνει χλόη, ἥτις, ὅμως, τοῦ ἡλίου ἀνατείλαντος, καίεται καὶ ξηραίνεται, ὡς μὴ βαθέως ριζοβολήσασα⁽³⁶⁾. Ἡ πέτρα αὕτη, ἀναμφιβόλως, δηλοῖ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, σκληρυνθεῖσαν ἐξ ἀμελείας αὐτῆς, καὶ ὑπὸ τῆς κακίας ἀπολιθωθείσαν. Διότι οὐδενός ἡ καρδιά ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λιθίνη⁽³⁷⁾, ἀλλ' ἐκ κακίας καὶ ἀπειθείας λέγεται, ὅτι γίγνεται λιθίνη ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτως, ἐάν τις, βλέπων, ὅτι τὰ ἐπὶ γῆς πετρίνης σπαρέντα σπέρματα ταχέως ἐβλάστησαν, θελήσῃ νὰ ἐπιτιμῇ τὸν γεωργόν, διότι δέν ἔρριψεν ἐνωρίτερον τὰ σπέρματα ἐπὶ τῆς πετρίνης γῆς, βεβαίως ὁ γεωργός εἰς ἀπάντησιν θά εἴπῃ: «Διὰ τοῦτο βραδύτερον σπείρω τὴν γῆν ταύτην, ἵνα δυνηθῇ νὰ κρατήσῃ τὰ σπέρματα, ἅτινα ἐδέχθη. Εἶναι ἐπωφελές εἰς τὴν τοιαύτην γῆν νὰ σπαρῇ βραδύτερον, ἄλλως ἢ πολὺ ταχέως βλαστήσασα χλόη, μένουσα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀβαθοῦς ἐδάφους, δέν θά δυνηθῇ νὰ ὑπομείνῃ τὴν θερμότητα τοῦ ἡλίου». Δέν θά συμφωνήσῃ ὁ πρῶν ἐπιτιμητὴς μετὰ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ γεωργοῦ καὶ δέν θά ἐπαινέσῃ, ὡς λογικῶς γενόμενον, ὅπερ πρότερον ἐφαίνετο αὐτῷ παράλογον; Οὕτω καὶ ὁ Θεός, τῆς κτίσεως αὐτοῦ ἀπάσης ὁ ἐμπειρότατος γεωργός, παρορᾷ καὶ ἀναβάλλει εἰς ἄλλον, ἀναμφιβόλως, χρόνον (τὴν θεραπείαν) ἐκείνων, ἅτινα φαίνεται ἡμῖν, ὅτι ὤφειλον ἐνωρίτερον νὰ τύχωσι τῆς ὑγείας, ἵνα μὴ ἡ ἐπιφάνεια αὐτῶν μᾶλλον ἢ τό ἐνδον θεραπευθῇ. Ἀλλ' ἴσως τις ἡμῖν ἀντείπῃ πρὸς ταῦτα: Διατί σπέρματά τινα πίπτουσι καὶ ἐπὶ πετρώδους γῆς, τουτέστιν ἐπὶ σκληρᾶς καὶ λιθίνης ψυχῆς; Εἰς τὴν ἀντίρρῃσιν ταύτην ῥητέον, ὅτι τοῦτο βεβαίως δέν δύναται νὰ γίγνηται ἄνευ προβλέψεως τῆς θείας προνοίας. Διό-

36) Ματθ. 13, 5-6.

37) Πρβλ. Ἰεζ. 11, 19.

τι διά τούτου μόνον γινώσκεται ποίας καταδίκης ἀξία εἶναι ἢ ἀπρόσεκτος ἀκρόασις καί ἢ μή καλή ἔρευνα, ὡς ἐπίσης καί πόση ἢ ὠφέλεια ὑπάρχει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ γινομένη ἐν τάξει. Καί ἐκ τούτου συμβαίνει, ἵνα ἡ ψυχὴ ἐπιγινώσκη τὴν κακίαν αὐτῆς καί καταδικάζῃ ἑαυτὴν καί συνεπῶς φυλάττῃ ἑαυτὴν καί ἀφοσιῶται εἰς ἐργασίαν (ἐφ' ἑαυτῆς), συμβαίνει τουτέστιν ἵνα βλέπῃ ὅτι εἶναι ἀνάγκη ἐν ἀρχῇ νὰ ἐκκόψῃ πρότερον τὰς κακίας αὐτῆς καί εἴτα νὰ ἔλθῃ εἰς αὐτοεποικοδόμησιν διὰ τῆς γνώσεως. Ἄλλ' ὡς εἶναι ἀπειράριθμοι αἱ ψυχαί, οὕτως ἀπειράριθμα εἶναι καὶ τὰ ἥθη αὐτῶν καί αἱ προθέσεις, διάφοροι δ' εἶναι αὐτῶν καί αἱ ῥοπαί, αἱ ἐπιθυμίαι καί αἱ ὁρμαί, ὧν τὴν ποικιλίαν ἀδυνατεῖ ὅλως ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ ἀντιληφθῇ. Διό μόνω τῷ Θεῷ δέον νὰ ἐπαφεθῇ ἡ τέχνη καί ἡ δύναμις τῆς τοιαύτης διακυβερνήσεως, μόνω δυναμένω νὰ γινώσκη τὰ φάρμακα ἐκάστης ψυχῆς καί ὀρίζῃ τὸν χρόνον τῶν θεραπειῶν. Οὕτω, μόνος ὁ Θεός, ὡς εἶπομεν, γινώσκει τὰς ὁδοὺς ἐκάστου θνητοῦ, ὡς ἐγίνωσκε καί διὰ τίνος ὁδοῦ ἔδει νὰ ἀγιάζῃ τὸν Φαραώ, ὅστις ἐν ἀρχῇ ἐτιμωρήθη διὰ πολλῶν συμφορῶν καί ἤχθη μέχρι καταποντισμοῦ ἐν τῇ θαλάσῃ, ἵνα δι' αὐτοῦ τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ δοξασθῇ καθ' ἅπασαν τὴν γῆν. Ἀλλὰ δέον, βεβαίως, ἵνα φρονῶμεν, ὅτι ἡ περὶ τοῦ Φαραώ θεία πρόνοια δέν ἔληξε διὰ τοῦ καταποντισμοῦ τούτου, διότι, πνιγείς ὁ Φαραώ, - δέον νὰ φρονῶμεν -, δέν ἀπώλετο ἅμα καί κατ' οὐσίαν: «Ἐν γάρ χειρὶ Θεοῦ καί ἡμεῖς καί οἱ λόγοι ἡμῶν, πᾶσά τε φρόνησις καί ἐργατειῶν ἐπιστήμη»³⁸⁾, ὡς λέγει ἡ Γραφή. Ταῦτα εἶχομεν νὰ εἰπώμεν, κατὰ τὰς ἡμετέρας δυνάμεις, ἐξετάζοντες τό κεφάλαιον τῆς Γραφῆς, ἐνθα λέγεται, ὅτι ὁ Θεός ἐσκήρυνε τὴν καρδίαν Φαραώ³⁹⁾, ὡς καί τὴν ῥῆσιν· «ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δέ θέλει σκληρύνει»⁴⁰⁾.

15. Ἰδῶμεν δέ νῦν καί τί ἐννοεῖ ὁ Ἰεζεκιήλ λέγων· «ἐξελῶ τὰς λιθίνας καρδίας ἀπ' αὐτῶν καί ἐμβαλῶ σαρκίνας, ὅπως ἐν τοῖς δικαιώμασί μου πορεύωνται καί τὰ προστάγματά μου φυλάσ-

38) Σοφ. Σολ. 7, 16.

39) Ἐξόδ. 10, 20.

40) Ῥωμ. 9, 18.

σωσιν»⁴¹⁾. Ἐάν ὁ Θεός, ὅταν θέλῃ, ἀφαιρῇ τὴν λιθίνην καρδίαν καὶ δίδῃ σαρκίνην, ἵνα τηρῶνται τὰ προστάγματα αὐτοῦ καὶ φυλάττωνται αἱ ἐντολαί αὐτοῦ, οὐδέ τό ἐγκαταλιπεῖν τὴν κακίαν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν προφανῶς εὗρηται. Διότι ἡ ἀφαίρεσις τῆς λιθίνης καρδίας δέν φαίνεται, ὅτι εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ ἐκκοπή τῆς κακίας, ὅπως ἡς τις σκληρύνεται, ὅπου θέλει ὁ Θεός. Ὁμοίως, ἡ ἐμβολή σαρκίνης καρδίας, ὅπως ὁ ἄνθρωπος πορεύεται ἐν τοῖς προστάγμασι τοῦ Θεοῦ καὶ τηρῇ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, οὐδέν ἄλλο εἶναι ἢ ὑπήκοον γίνεσθαι καὶ μὴ ἀνθίστασθαι τῇ ἀληθείᾳ καὶ ποιεῖν ἔργα ἀρετῆς. Ἐάν, λοιπόν, ὁ Θεός ὑπισχνῆται, ὅτι θά πράξῃ τοῦτο καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἀφέλῃ τὴν λιθίνην καρδίαν, ἀδυνατοῦμεν, ἵνα ἀποβάλωμεν ταύτην ἀφ' ἡμῶν, ἐπόμενον εἶναι ὅτι ἡ ἀπόρριψις τῆς κακίας δέν κεῖται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ. Καὶ πάλιν ἐάν δέν ἐξαρτᾶται ἀφ' ἡμῶν, ἵνα γένηται ἐν ἡμῖν σαρκίνη καρδιά, ἀλλ' εἶναι ἔργον μόνον τοῦ Θεοῦ, δέν θά εἶναι ἔργον ἡμῶν τό ζῆν κατ' ἀρετήν, ἀλλὰ προφανῶς θά εἶναι ἐν γένει ἔργον τῆς θείας χάριτος. Ταῦτα λέγουσιν οἱ βουλούμενοι νὰ ἀποδείξωσιν ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, ὅτι οὐδέν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν εὗρηται, εἰς οὓς καὶ ἀπαντῶμεν, ὅτι ταῦτα οὐχὶ οὕτω δέον νὰ νοῶνται. Δεχθῶμεν, ὅτι ἄπειρός τις καὶ ἀπαίδευτος, ἢ ἐκ τινος πεποιοθήσεως ἢ παρορμώμενος ὑπὸ ἀμίλλης πρὸς τινὰς ἐχέφρονας, ἀναγνωρίζει τό ὄνειδος τῆς ἀμαθείας αὐτοῦ καὶ παραδίδει ἑαυτὸν εἰς τινὰ, παρ' οὗ ἐλπίζει νὰ λάβῃ ἐπιμελῆ παιδείυσιν καὶ ἀρμόζουσαν διδασκαλίαν. Ἐάν ὁ τοιοῦτος, ἐμμείνας πρότερον ἐν τῇ ἀμαθείᾳ, μετὰ πολλῆς τῆς προσοχῆς, ὡς εἵπομεν, παραδοθῇ εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ ὑποσχεθῇ αὐτῷ ἐν πᾶσιν ὑπακοήν, καὶ ὁ διδάσκαλος, βλέπων τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τό σύντονον, ὁμοίως θά ὑποσχεθῇ, ὅτι θά ἀπαλλάξῃ αὐτόν πάσης ἀμαθείας καὶ θά μεταδῷ αὐτῷ γνῶσιν. Οὗτος ὑπισχνεῖται, ὅτι θά πράξῃ τοῦτο οὐχὶ εἰς τὸν μαθητὴν, ὅστις ἀποποιεῖται ἢ ἐναντιοῦται, ἀλλ' εἰς τὸν παραδιδόμενον καὶ τελείως ὑπήκοον. Οὕτω καὶ ὁ θεῖος λόγος ὑπισχνεῖται εἰς τοὺς προσερχομένους αὐτῷ, ὅτι θά ἀφαιρέσῃ τὴν λιθίνην καρδίαν οὐχὶ, βεβαίως, ἀπ' ἐκείνων οἵτινες δέν ἀκούουσιν αὐτόν, ἀλλ' ἀπ' ἐκείνων οἵτινες δέχονται τὰς ἐντο-

41) Ἰεζ. 11, 19-20. 36, 26-27.

λάς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ὡς καί ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εὐρίσκουμεν, ὅτι οἱ ἀσθενεῖς προσήρχοντο τῷ Σωτῆρι, ἐξαιτούμενοι τὴν ὑγίαν καὶ οὕτω μόνον ἐθεραπεύοντο. Καί ἐάν, ἐπὶ παραδείγματι, οἱ τυφλοὶ ἐθεραπεύοντο καὶ ἔβλεπον, ἡ θεραπεία αὕτη εἶναι ἔργον τῶν θεραπευθέντων, διότι παρεκάλουν τὸν Σωτῆρα καὶ ἐπίστευον, ὅτι δύνανται νὰ θεραπευθῶσιν ὑπ' Αὐτοῦ, ἔργον δέ τοῦ Σωτῆρος διότι ὑπ' Αὐτοῦ ἀπεδίδετο αὐτοῖς ἡ ὄρασις. Οὕτω καί ἐν τῇ ὑπ' ὅψιν ἡμῶν ῥήσει ὁ θεῖος λόγος ὑπισχνεῖται, ὅτι θὰ δώσῃ διδασκαλίαν δι' ἀφαιρέσεως τῆς λιθίνης καρδίας, τουτέστι δι' ἐξαλείψεως τῆς κακίας, ἵνα διὰ τούτου δυνηθῶσι νὰ πορεύωνται ἐν τοῖς θείοις προστάγμασι καὶ τηρῶσι τὰς τοῦ Νόμου ἐντολάς.

16. Προετιθέμεθα ἵνα ἐξετάσωμεν καὶ τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ: «Ἴνα βλέποντες βλέπωσι καὶ μὴ ἴδωσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι καὶ μὴ συνιῶσι, μήποτε ἐπιστρέψωσι καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα»⁴²⁾. Ὁ ἀντιφρονῶν θὰ ἀπαντήσῃ εἰς ταῦτα: Ἐάν διορθῶνται καὶ ἐπιστρέψωσιν οἱ σαφεστέραν διδασκαλίαν ἀκούοντες, - διορθῶνται δ' ὥστε νὰ τύχωσιν ἀφέσεως ἁμαρτιῶν-, ὅμως δέν εἶναι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ αὐτῶν νὰ ἀκούωσι σαφεστέραν διδασκαλίαν, ἀλλ' εἶναι βεβαίως ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ διδάσκοντος τό διδάσκειν μᾶλλον φανερώς καὶ σαφῶς. Ὁ διδάσκων δέ, κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ λόγους, δέν κηρύττει σαφῶς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως μὴ ἀκούσωσι καὶ νοήσωσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ σωθῶσι, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει, ὅτι ἡ σωτηρία δέν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀνθρώπων. Ἐάν δ' οὕτως ἔχῃ, δέν εἴμεθα αὐτεξούσιοι οὔτε πρὸς σωτηρίαν οὔτε πρὸς ἀπώλειαν. Ἐάν δέν προσετίθεντο οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος «μήποτε ἐπιστρέψωσι καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα», ἡ ἀπάντησις θὰ ἦτο εὐχερεστέρα. Τότε θὰ ἐλέγομεν, ὅτι ὁ Σωτὴρ δέν ἠθέλεν, ὅπως οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες, ὡς προεγίνωσκε, δέν θὰ εἶναι ἀγαθοί, νοήσωσι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐλάλει αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς. Ἀλλὰ νῦν διὰ τῆς προσθήκης ταύτης «μήποτε ἐπιστρέψωσι καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα» ἡ ἐρμηνεία καθίσταται δυσχερεστέρα. Καὶ πρό παντός ὀφείλομεν νὰ στρέψωμεν τὴν προσο-

42) Μάρκ. 4, 12.

χήν εἰς τό σημεῖον: ὅποιον ἔρεισμα κατὰ τῶν αἰρετικῶν δύναται νά χρησιμεύσῃ τό χωρίον τοῦτο. Οὗτοι συνήθως συλλέγουσιν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὰς ῥήσεις ἐκεῖνας, ἐν αἷς, ὡς νοοῦνται ὑπ' αὐτῶν, εἰς τόν Θεόν Δημιουργόν ἀποδίδοταί τι σκληρόν καί ἀπάνθρωπον, ἐν αἷς, ἐπὶ παραδείγματι, εἰκονίζεται αἴσθημα ἐκδικήσεως ἢ τιμωρίας, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἀρνοῦνται τήν ἀγαθότητα ἐν τῷ Δημιουργῷ. Ἀλλά διατί δέν κρίνουνσι μετὰ τῆς αὐτῆς σκέψεως καί μετὰ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος καί περί τῶν Εὐαγγελίων; Διατί δέν βλέπουνσιν, ὅτι καί ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὑπάρχουσι χωρία, ὡς ἐκεῖνα ἅτινα κατακρίνουσιν ἢ ψέγουσιν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ; Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, ὡς αὐτοί οὗτοι λέγουσι, δεικνύεται καταφανῶς, ὅτι ὁ Σωτήρ δέν ἐλάλει σαφῶς, ἵνα μή οἱ ἄνθρωποι ἐπιστρέψωσι καί ἐπιστρέψαντες τύχωσιν ἀφέσεως ἁμαρτιῶν. Καί βεβαίως, ἐάν ἐννοήσωμεν τό χωρίον τοῦτο κατὰ γράμμα, οὐδαμῶς εἶναι τοῦτο διάφορον τῶν χωρίων, ἅτινα οὗτοι μέμφονται ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Ἐάν δέ αὐτοί οὗτοι φρονῶσιν, ὅτι τοιαῦται ῥήσεις, ἀπαντῶσαι ἐν τῇ Νέᾳ Διαθήκῃ, χρήζουσιν ἐρμηνείας, συνεπές καί ἀναγκαῖον θά εἶναι ὅπως δι' ὁμοίας ἐρμηνείας δικαιώσωμεν καί τὰς ῥήσεις ἐκεῖνας, ἅστινας ἐμέμφοντο οὗτοι ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἵνα οὕτω καταδειχθῇ, ὅτι ὅσα ἐγράφησαν ἐν ἑκατέρᾳ τῶν Διαθηκῶν ἀνήκουσιν ἐνὶ καί τῷ αὐτῷ Θεῷ. Ἀλλά στραφῶμεν, καθ' ὅσον δυνάμεθα, πρὸς τήν προκειμένην ἔρευναν.

17. Ἐλέγομεν προηγουμένως, περί Φαραῶ ὁμιλοῦντες, ὅτι ἐνίστε ταχυτέρα θεραπεία δέν ἀποβαίνει εἰς ἀγαθόν, ἰδίᾳ ἐάν ἡ νόσος ἀναπτύσσῃται ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς μέλεσι. Διό ὁ Θεός ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, ὁ τὰ πάντα γινώσκων πρὶν ἢ γένωνται, διὰ τήν πολλήν αὐτοῦ ἀγαθότητα, ἀναβάλλει τήν θεραπείαν τῶν τοιούτων ἀνθρώπων, παρατείνει τήν θεραπείαν ἐπὶ μακρότερον καί, ἵνα οὕτως εἴπω, θεραπεύει τούτους, ἐνῷ δέν θεραπεύει, ἵνα μή ἡ ἐσπευσμένη θεραπεία ἀθεραπεύτους τούτους καταστήσῃ. Οὕτω εἶναι δυνατόν, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν καί Σωτήρ διὰ συγκεκριμένου λόγου ἔκρυπτε τήν μαρτυρίαν περί βαθυτέρου μυστηρίου ἀπὸ τῶν ἔξω, πρὸς οὓς ὁ λόγος ἀπηυθύνετο, διότι, ἐτάζων καρδίας καί νεφρούς, προέβλεπεν, ὅτι δέν εἶναι οὗτοι εἰσέτι ἱκανοί νά δεχθῶσι τήν διδασκαλίαν ἐν

σαφεστέρα ἐκφράσει. Ἀντιθέτως, ἐν περιπτώσει δηλονότι ταχέας ἐπιστροφῆς αὐτῶν καὶ θεραπείας, ταχείας ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, ὑπῆρχε κίνδυνος εὐκόλως εἰς τὴν αὐτὴν νόσον νὰ ἐπαναπέσωσιν, ἥτις, ὥς ἔλαβον πείραν, ἐθεραπεύθη ἄνευ τινός δυσκολίας. Τούτου δὲ γενομένου, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, ὅτι ἡ τιμωρία διπλασιάζεται καὶ ὁ πλεονασμός τοῦ κακοῦ πολλαπλασιάζεται, διότι οὐ μόνον ἐπαναλαμβάνονται αἱ ἀφεθεῖσαι ἁμαρτίαι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τῆς ἀρετῆς ἡ αὐλὴ (aula) μαιίνεται, ἐάν ταύτην καταπατῶσι δολεραὶ καὶ ἀκάθαρτοι σκέψεις, πλήρεις λανθανούσης ἐντός κακίας. Καὶ ποῖόν ποτε φάρμακον θὰ εὗρεθῇ διὰ τοὺς τοιούτους, οἵτινες, μετὰ τὴν ἀκάθαρτον καὶ βδελυρὰν τροφήν τῆς κακίας, ἐγεύσαντο τῆς ἡδύτητος τῆς ἀρετῆς, ἔλαβον τὴν γλυκύτητα αὐτῆς διὰ τοῦ στόματος αὐτῶν, ἐκ νέου δ' ἐπέστρεψαν εἴτα εἰς τὴν δηλητηριώδη καὶ θανατηφόρον τροφήν τῆς ἀκολασίας; Καὶ τίς ἀμφιβάλλει, ὅτι κάλλιον εἶναι δι' αὐτοὺς νὰ εἶναι ἀπομεμακρυσμένοι καὶ πρὸς καιρὸν ἐγκαταλελειμμένοι; Δυνατὸν νὰ κορεσθῶσι ποτε τοῦ κακοῦ καὶ νὰ αἰσθανθῶσι φρίκην ἐπὶ τῷ ρύπῳ, ἐν ᾧ νῦν ἐνδύνονται, ὅτε, τέλος, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ προσφόρως θὰ ἀποκαλυφθῇ αὐτοῖς. Οὕτω δὲ τό ἅγιον δέν θὰ δοθῇ εἰς τοὺς κύνας καὶ ὁ μαργαρίτης δέν θὰ ριφθῇ πρὸ τῶν χοίρων, οἵτινες καταπατοῦσιν αὐτόν διὰ τῶν ποδῶν καὶ ἐπὶ πλέον, στραφέντες, ἐπιπίπτουσι κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἐκήρυττον αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ σπαράσσουσιν αὐτούς. Οἱ τοιοῦτοι λέγονται ὅτι εἶναι ἔξω ἀναμφιβόλως ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἔσω, οἵτινες, ὥς λέγει ἡ Γραφή, σαφέστερον ἀκούουσι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἔξω ἀκούουσι τὸν λόγον, εἰ καὶ συγκεκαλυμμένον διὰ παραβολῶν καὶ ἐπεσκοτισμένον διὰ παροιμιῶν. Πλήν δὲ τούτων τῶν ἔξω ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι καλούμενοι Τύριοι, οὐδόλως ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ ὁ Σωτὴρ ἐγίνωσκε περὶ αὐτῶν, ὅτι ποτέ θὰ μετενόουν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ, ἐάν ἐτελοῦντο παρ' αὐτοῖς τὰ ἐν ἄλλοις τελεσθέντα θαύματα. Καὶ ἐν τοσούτῳ δέν ἀκούουσιν οὗτοι οὐδ' ὅ,τι ἀκούουσιν οἱ ἔσω, πέποιθα, διότι ἡ τάξις τῶν ἀνθρώπων τούτων εἶναι πολὺ κατωτέρα καὶ χείρων ἐν τῷ κακῷ ἢ ἡ τάξις ἐκείνων, οἵτινες καλοῦνται ἔξω, καὶ οἵτινες δέν εὐρίσκονται μακρὰν τῶν ἔσω, τῶν ἀξιωθέντων ἵνα ἀκούσωσι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἔστω καὶ ἐν παραβολαῖς.

Πλήν τούτου, ἴσως, ἡ θεραπεία τούτων ἀπεταμιεύθη εἰς τόν χρόνον ἐκεῖνον, ὅτε, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἀνεκτότερον ἔσται αὐτοῖς ἢ ἐκείνοις, παρ' οἷς ἐτελέσθησαν τὰ γεγραμμένα θαύματα. Τότε, τέλος, ἀπαλλαγέντες τοῦ βάρους τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, εὐχερῶς οὗτοι καί ἐλευθέρως θά βαδίσωσι τήν ὁδόν τῆς σωτηρίας. Ἀλλ' ἐπιθυμῶ νά ὑπομνήσω τούς ἀναγνώστας μου, ὅτι ἐν τοῖς τοιούτοις λίαν δυσκόλοις καί σκοτεινοῖς χωρίοις μετά πλείστου ζήλου προσπαθοῦμεν οὐχί τοσοῦτον ἵνα εὕρωμεν τελείως σαφῇ λύσιν τῶν ζητημάτων, - τοῦτο ἕκαστος θά πράττῃ καθ' ὅσον δίδωσιν αὐτῷ τό Πνεῦμα -, ὅσον ἵνα διά σαφεστάτης ἀποδείξεως ὑποστηρίξωμεν τόν κανόνα τῆς εὐσεβείας. Ἀκριβῶς προσπαθοῦμεν ἵνα ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ θεία πρόνοια, δικαίως τὰ πάντα κυβερνῶσα, καί τās ἀθανάτους ψυχάς κυβερνᾷ κατὰ δικαιοτάτας διατάξεις, συμφώνως πρός τὰ ἀγαθὰ ἔργα καί τήν ἐνοχὴν ἐκάστου. Ἡ θεία δέ οἰκονομία περί τῶν ἀνθρώπων δέν περιορίζεται ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς ζωῆς τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀλλ' ὁ βαθμός τῶν προηγουμένων ἀγαθῶν ἔργων χρησιμεύει πάντοτε ὡς βάσις τῆς μελλούσης καταστάσεως καί τοιουτοτρόπως δι' ἀθανάτου καί αἰωνίου κρίσεως τῆς δικαιοσύνης καί διά κυβερνήσεως τῆς θείας προνοίας ἡ ἀθάνατος ψυχὴ ἄγεται εἰς τήν ὑψίστην τελειότητα. Ἀλλ' ἴσως τις ἀντείπῃ ἡμῖν: Ἐάν ὁ λόγος τοῦ κηρύγματος, ὡς λέγομεν, βεβουλευμένως ἀπό τῶν σχετικῶς κακῶν καί φαύλων ἀπομακρύνῃται, διατί τότε ὁ λόγος ἐκηρύχθη εἰς ἐκείνους, ὧν προτιμῶνται οἱ Τύριοι, οἵτινες, ὡς γνωστόν, οὐδενός ἦσαν ἄξιοι; Διά τούτου ηὐξήθη ἡ δυστυχία αὐτῶν καί ἡ καταδίκη αὐτῶν ἐγένετο βαρυτέρα, διότι ἤκουσαν τόν λόγον ἄνθρωποι, οἵτινες δέν ἠδύναντο νά πιστεύσωσιν. Εἰς ταῦτα δέον νά ἀπαντήσωμεν οὕτως: Ὁ Θεός, δημιουργός πασῶν τῶν διανοιῶν, προέβλεπεν ἐγκλήσεις κατὰ τῆς προνοίας αὐτοῦ, ἰδίᾳ παρ' ἐκείνων οἵτινες λέγουσι: Πῶς ἠδυνάμεθα νά πιστεύσωμεν μή ἰδόντες ὅ,τι εἶδον ἄλλοι καί μή ἀκούσαντες ὅ,τι ἐκηρύχθη εἰς ἄλλους; Ἐσμέν τελείως ἀνεύθυνοι. Ἐκεῖνοι, εἰς οὓς ἐξηγγέλη ὁ λόγος καί ἐδείχθησαν σημεῖα, οὐδαμῶς ἐβράδυναν, ἀλλ' ἐπίστευσαν, καταπλαγέντες ὑπό τῆς δυνάμεως τῶν θαυμάτων. Θέλων ὁ Θεός νά ἐξελέγξῃ τās περιπτώσεις τοιούτων ἐγκλήσεων καί δείξῃ, ὅτι αἰτία τῆς ἀπωλείας τούτων εἶναι οὐχί ἡ πα-

ρά τῆς θείας προνοίας ἀμέλεια, ἀλλ' ἡ προαίρεσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐδωρήσατο τὴν χάριν τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς ἀναξίους καὶ ἀπίστους ἵνα ἐμφραγῇ πᾶν στόμα καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐπιγνῶ, ὅτι οὐχὶ ὁ Θεός ἐγκαταλείπει αὐτόν, ἀλλ' αὐτός ἐαυτοῦ ἀμελεῖ. Ἐπειδὴ δέ ὁ καταφρονήσας τῶν πρὸς αὐτόν παρασχεθεισῶν θείων εὐεργεσιῶν καταδικάζεται βαρύτερον ἢ ὁ μὴ ἀξιωθείς νὰ τύχῃ τούτων ἢ ἀκούσῃ περὶ αὐτῶν, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὀφείλει νὰ ἐννοήσῃ καὶ ἐπιγνῶ καὶ τὸ ἀκόλουθον: Ἐάν ὁ Θεός ἐνίοτε βραδύνη νὰ παράσχῃ τὴν εὐκαιρίαν εἰς τινας ἀνθρώπους νὰ ἴδωσιν ἢ ἀκούσωσι τὰ μυστήρια τῆς θείας εὐεργετικότητος, τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς θείας εὐσπλαγχνίας καὶ δικαιοσύνης κυβερνήσεως τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο γίνεταί ἵνα μὴ τιμωρηθῶσιν οὔτοι διὰ βαρυτάτης τιμωρίας δι' ἀσέβειαν, ἐάν, ἰδόντες σημεῖα, γνόντες καὶ ἀκούσαντες τὰ μυστήρια τῆς θείας πανσοφίας, καταφρονήσωσιν εἴτα καὶ ἀμελήσωσι τούτων.

18. Ἰδωμεν νῦν καὶ τὸ ῥηθέν· «οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»⁴³⁾. Οἱ ἀντιφρονοῦντες λέγουσιν: Ἐάν σῶζεται οὐχὶ ὁ θέλων οὐδέ ὁ ἀγωνιζόμενος, ἀλλ' ἐκεῖνος ὃν ἐλεεῖ ὁ Θεός, τὸ σωθῆναι δέν εἶναι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν. Ἀλλ' ἢ ἡ φύσις ἡμῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε δυνάμεθα ἢ νὰ σωθῶμεν ἢ νὰ μὴ σωθῶμεν, ἢ ἡ σωτηρία ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς θελήσεως ἐκείνου, ὅστις ἐλεεῖ καὶ σῶζει, ἐάν θέλῃ. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐρωτῶμεν πρὸ παντός αὐτούς: Τὸ θέλῃν τὰ ἀγαθὰ εἶναι ἀγαθόν ἢ κακόν; καὶ εἶναι ἐπαινετόν τὸ ἀγωνιζεσθαι πρὸς ἐπίτευξιν ἀγαθοῦ σκοποῦ; Ἐάν εἴπωσιν, ὅτι εἶναι ἐγκληματικόν, προδήλως μαίνονται, διότι πάντες οἱ ἅγιοι καὶ θέλουσι τὰ ἀγαθὰ καὶ τείνουσι πρὸς τὰ ἀγαθὰ καὶ βεβαίως δέν εἶναι οὔτοι ἐγκληματίαι. Ἐάν, λοιπόν, ὁ μὴ σφωζόμενος εἶναι κακῆς φύσεως, τίνι τρόπῳ οὔτος θέλει τὰ ἀγαθὰ καὶ τείνει πρὸς τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ δέν εὐρίσκει τὰ ἀγαθὰ; Λέγουσιν, ὅτι τὸ κακόν δένδρον δέν φέρει καρπούς ἀγαθούς, ἀλλὰ τὸ θέλῃν τὰ ἀγαθὰ εἶναι ἀγαθός καρπός. Τίνι δέ τρόπῳ τοῦ κακοῦ δένδρου εἶναι ἀγαθός ὁ καρπός; Ἐάν δ' εἴπωσιν οὔτοι, ὅτι τὸ θέλῃν τὰ ἀγαθὰ καὶ

43) Ῥωμ. 9, 16.

τείνειν πρὸς τὰ ἀγαθὰ εἶναι τι μέσον, τουτέστιν οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακόν, θὰ εἴπωμεν αὐτοῖς: Ἐάν τό θέλιν τὰ ἀγαθὰ καί τείνειν πρὸς τὰ ἀγαθὰ εἶναι τι μέσον, τότε καί τό ἀντίθετον τούτου, τό θέλιν τὰ κακά καί τείνειν πρὸς τὰ κακά, εἶναι τι μέσον. Ἄλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι δέν εἶναι μέσον τό θέλιν τὰ κακά καί τείνειν πρὸς τὰ κακά, ἀλλά σαφῶς κακόν. Οὕτως εἶναι σαφές, ὅτι τό θέλιν τὰ ἀγαθὰ καί τείνειν πρὸς τὰ ἀγαθὰ δέν εἶναι τι μέσον ἢ ἀδιάφορον, ἀλλ' ἀγαθόν.

Ἀντικρούσαντες οὕτως αὐτούς διά τῆς ἀπαντήσεως ταύτης, χωρήσωμεν πρὸς ἐξήγησιν τῆς ῥήσεως: «Οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλά τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ». Ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Ψαλμῶν, ἐν ταῖς ᾠδαῖς τῶν ἀναβαθμῶν, ταῖς ἀποδιδομέναις τῷ Σολομῶντι, γέγραπται: «Ἐάν μή Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· Ἐάν μή Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων»⁴⁴⁾. Διά τῶν λέξεων τούτων ὁ Ψαλμωδός δέν δηλοῖ βεβαίως, ὅτι ὀφείλομεν νά ἀπόσχωμεν τοῦ οἰκοδομεῖν ἢ ἀγρυπνεῖν πρὸς φύλαξιν τῆς ἐντός ἡμῶν πόλεως, ἀλλά δεικνύει, ὅτι πᾶν τό οἰκοδομούμενον ἄνευ τοῦ Θεοῦ καί πᾶν τό φυλαττόμενον ἄνευ Αὐτοῦ εἰς μάτην οἰκοδομεῖται καί ἀνωφελῶς φυλάττεται. Διότι ἐν πᾶσι τοῖς καλῶς οἰκοδομουμένοις καί καλῶς σωζομένοις ὁ Κύριος εἶναι τῆς οἰκοδομῆς καί τῆς διατηρήσεως ὁ αἴτιος. Ἐάν, ἐπὶ παραδείγματι, βλέπωμέν τι μεγαλοπρεπές ἔργον καί ὠραῖον κολοσσιαῖον οἰκοδόμημα, καλῶς ᾠκοδομημένον, δέν θὰ εἴπωμεν δικαίως καί πρεπόντως, ὅτι τό οἰκοδόμημα τοῦτο ᾠκοδομήθη οὐχί ὑπὸ ἀνθρωπίνων δυνάμεων, ἀλλ' ὑπὸ θείας δυνάμεως καί ἰσχύος; Καί ἐν τοσοῦτῳ, τοῦτο δέν θὰ δηλοῖ, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος κόπος καί τέχνη ὑπῆρξαν ὅλως ἄχρηστοι καί οὐδέν ὅλως συνέβαλον. Ἡ ὑποθέσωμεν ἔτι, ὅτι βλέπομέν τινα πόλιν πολιορκουμένην ὑπὸ ἐχθρῶν, βλέπομεν φοβεράς μηχανάς, τοποθετουμένας ἐπὶ τῶν τειχῶν αὐτῆς, βλέπομεν, ὅτι κυκλοῦται αὕτη ὑπὸ χαρακώματος καί πλήττεται ὑπὸ βελῶν, πυρός καί ὅλων τῶν πολεμικῶν καταστρεπτικῶν ὀργάνων. Ἐάν παρά ταῦτα ὁ ἐχθρός ἀποκρουσθῇ καί τραπῇ εἰς φυγὴν, ὀρθῶς καί δικαίως λέγομεν,

44) Ψαλμ. 126, 1.

ὅτι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδόθη ἡ σωτηρία εἰς τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν πόλιν. Ἀλλὰ διὰ τούτου δέν ὑποδηλοῦμεν, ὅτι δέν ὑπῆρχον ἐν τῇ πόλει φυλακαὶ τῶν φρουρῶν, ἢ ἔλειπε προθυμία πρὸς μάχην παρὰ τοῖς νέοις ἢ ἐπαγρύπνησις παρὰ τοῖς φρουροῖς. Ἀκριβῶς ὁμοίως δέον νά φρονῶμεν, ὅτι καί ὁ Ἀπόστολος εἶπεν, ὅτι πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς σωτηρίας δέν ἀρκεῖ μόνη ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις καί ὅτι ὁ ἀγών τοῦ θνητοῦ δέν εἶναι ἱκανός πρὸς ἐπίτευξιν τῶν οὐρανίων καί πρὸς λῆψιν τῆς ἀμοιβῆς τῆς ὑψηλῆς θείας κλήσεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἂν μὴ ἡ ἀγαθή ἡμῶν αὕτη βούλησις καί προθυμία καί προσπάθεια, ἣτις δύναται νά ὑπάρχῃ ἐν ἡμῖν, ὑποβοηθῆται καί ὑποστηρίζηται ὑπὸ τῆς θείας βοηθείας. Καί διὰ τοῦτο ὁ Ἀπόστολος συνεπέστατα εἶπεν, ὅτι «οὐ τοῦ θέλοντος οὐδέ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ». Ὅμοίως δυνάμεθα νά εἰπώμεν περὶ τῆς γεωργίας τό γεγραμμένον: «Ἐγὼ ἐφύτευσά, Ἀπολλῶς ἐπότισεν, ὁ δέ Θεός ηὔξησεν· ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός»⁴⁵⁾. Ἐάν τό ἔδαφος διεφύλαξε καλούς καί ἀφθόνους καρπούς μέχρι πλήρους ὠριμότητος, οὐδεὶς εὐσεβῶς καί λογικῶς θά εἴπῃ, ὅτι τούς καρπούς ἐκείνους ἐποίησεν ὁ γεωργός, ἀλλὰ θά ὁμολογήσῃ, ὅτι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδόθησαν. Οὕτω καί ἡ τελειότης ἡμῶν δέν ἐπιτυγχάνεται, βεβαίως, ἀδρανούντων ἡμῶν καί ἀργούντων, ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἡ ἀποτελέσις αὐτῆς ἀποδοτέα εἰς τόν Θεόν, τὴν πρώτην καί κυρίαν αἰτίαν τοῦ πράγματος. Ὅμοίως, ἐάν τό πλοῖον παρέκαμψε θαλασσίους κινδύνους, τοῦτο, βεβαίως, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μεγάλου κόπου τῶν ναυτῶν, ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ὅλης τῆς ναυτικῆς τέχνης, ἐκ τοῦ ζήλου καί τῆς πείρας τοῦ κυβερνήτου, ἀλλὰ καί ἐκ τῆς κατευθύνσεως τῶν ἀνέμων καί τῆς προσεκτικῆς παρατηρήσεως τῶν ἀστερισμῶν· ἐν τοσούτῳ, ὅταν τό πλοῖον, κεκακωμένον ὑπὸ τῶν κυμάτων καί καταπεπονημένον ὑπὸ τῶν σάλων, καταπλεύσῃ αἰσίως εἰς τόν λιμένα, πᾶς σῶφρων θά ἀποδῷ τὴν σωτηρίαν τοῦ πλοίου εἰς οὐδένα ἄλλον, ἀλλ' ἢ εἰς τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Καί αὐτοὶ οἱ ναῦται ἢ ὁ κυβερνήτης δέν τολμῶσι νά εἰπώσιν: Ἐγὼ ἔσωσα τό πλοῖον, ἀλλὰ τό πᾶν ἀποδίδουσιν εἰς

45) Α' Κορ. 3, 6-7.

τόν Θεόν, οὐχί διότι νομίζουν, ὅτι οὐδόλως ἐχρησιμοποίησαν τήν τέχνην ἢ ἐκοπίασαν πρὸς σωτηρίαν τοῦ πλοίου, ἀλλὰ διότι γινώσκουσιν, ὅτι αὐτοί μὲν ἐκοπίασαν, ἡ σωτηρία δέ τοῦ πλοίου ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ζωῆς ἡμῶν παρ' ἡμῶν δέον νά καταβληθῶσιν ὁ κόπος, ὁ ζῆλος καὶ ἡ προσπάθεια, ἀλλὰ τήν σωτηρίαν, τὸν καρπὸν τοῦτον τοῦ ἀγῶνος ἡμῶν, δέον νά ἀναμένωμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλως, ἐάν δέν εἶναι ὅλως ἀναγκαῖος ὁ κόπος ἡμῶν, προφανῶς θά εἶναι περιτταί αἱ ἐντολαί. Ματαίως τότε καὶ ὁ Παῦλος κακίζει τινάς ἐπὶ ἐκπτώσει ἀπὸ τῆς ἀληθείας, ἄλλους δ' ἐπαινεῖ διὰ τὴν ἐν τῇ πίστει στερεότητα. Ματαίως οὗτος δίδει τινάς παραινέσεις καὶ παραγγέλματα εἰς τὰς ἐκκλησίας. Ματαίως καὶ ἡμεῖς θέλομεν τὸ ἀγαθὸν ἢ τεινομεν πρὸς αὐτό. Ἀλλὰ βεβαίως πάντα ταῦτα δέν εἶναι μάταια καὶ οἱ ἀπόστολοι βεβαίως δίδουσι παραγγέλματα καὶ ὁ Κύριος οὐχί ἄνευ αἰτίας δίδει νόμους. Οὕτω λείπεται ἡμῖν νά εἴπωμεν, ὅτι οἱ αἵρετικοὶ μᾶλλον συκοφαντοῦσι τὰς καλὰς ῥήσεις.

19. Μετὰ τοῦτο ἠκολούθει τὸ ζήτημα περὶ τῶν λέξεων «τό θέλειν καὶ ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι». Λέγουσιν: Ἐάν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι τὸ θέλειν καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸ ἐνεργεῖν, εἴτε καλῶς εἴτε κακῶς ἐνεργοῦμεν ἢ θέλομεν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἥτοι δέν εἴμεθα αὐτεξούσιοι. Εἰς τοῦτο δέον νά ἀπαντήσωμεν, ὅτι ὁ Ἀπόστολος δέν λέγει, ὅτι τὸ θέλειν τὰ κακὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἢ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, οὔτε τὸ ποιεῖν τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἀλλὰ γενικῶς λέγει, ὅτι τὸ θέλειν καὶ ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν. Ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔχομεν τὸ ὅτι εἴμεθα ἄνθρωποι, ἀναπνέομεν καὶ κινούμεθα, οὕτω καὶ τὸ θέλειν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔχομεν. Ὁμοίως δυνάμεθα νά εἴπωμεν ὡς τὸ ὅτι κινούμεθα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, οὕτω καὶ τὸ ὅτι τὰ διάφορα μέλη ὑπηρετοῦσι καὶ κινούνται, ἕκαστον κατὰ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν. Ἐκ τούτου βεβαίως δέν νοεῖται τὸ ὅτι κινεῖται ἡ χεὶρ, ἐπὶ παραδείγματι, πρὸς ἄδικον μαστίγῳσιν ἢ πρὸς κλοπὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι. Τὸ ὅτι κινεῖται αὕτη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἀλλὰ τὸ διευθύνειν τὰς κινήσεις ταύτας, ληφθεῖσας ὑφ' ἡμῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὰ ἀγαθὰ ἢ τὰ κακὰ ἡμέτερόν ἐστιν. Ἀκριβῶς ἐπίσης καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως λαμβάνομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ χρώμεθα τῇ

θελήσει εἴτε ἐν ταῖς ἀγαθαῖς εἴτε ἐν ταῖς κακαῖς ἐπιθυμίαις. Ὅμοίως δέον νά φρονῶμεν καί περί τῶν ἐνεργειῶν.

20. Ἀνάγκη νά ἐξετάσωμεν καί τούς λόγους τοῦ Ἀποστόλου: «Ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δέ θέλει σκληρύνει. Ἐρεῖς οὖν μοι· τί ἔτι μέμφεται; τῷ γάρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; Μενοῦν γε, ὦ ἄνθρωπε, σύ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μή ἐρεῖ τό πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως; Ἡ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεύς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δέ εἰς ἀτιμίαν;»⁴⁶⁾. Δύναται τις ἴσως νά εἴπῃ: Ὡς ὁ κεραμεύς ἐξ ενός καί τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιεῖ ἄλλα μὲν σκεύη πρὸς τιμίαν ἄλλα δέ πρὸς ταπεινήν χρῆσιν, οὕτω καί ὁ Θεός ἄλλους μὲν ποιεῖ πρὸς ἀπώλειαν ἄλλους δέ πρὸς σωτηρίαν. Δέν κεῖται, λοιπόν, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐξουσίᾳ ἡ σωτηρία ἢ ἡ ἀπώλεια, τοῦτο δέ δεικνύει, ὅτι δέν ἔχομεν ἐλευθέραν θέλησιν. Τούς οὕτω νοοῦντας τούς λόγους τοῦ Ἀποστόλου ἐρωτῶμεν, ἐάν εἶναι δυνατόν ὁ Ἀπόστολος νά ἀντιφάσκῃ ἑαυτῷ. Ἐάν δέν εἶναι δυνατόν τοῦτο νά νοηθῇ περί τοῦ Ἀποστόλου, τίνι τρόπῳ, κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν, δύναται οὗτος δικαίως νά ἐλέγχῃ τούς ἐν Κορίνθῳ πορνεύσαντας ἢ τούς ἁμαρτήσαντας καί μή μετανοήσαντας, ἐπὶ ἀναιδεῖα, πορνείᾳ καί ρύπῳ; Τίνι δ' ἔτι τρόπῳ ἐπαινεῖ οὗτος τούς ὀρθῶς βιώσαντας, ὡς, ἐπὶ παραδείγματι, τόν οἶκον Ὀνησιφόρου, λέγων: «Δῶν ὁ Κύριος ἔλεος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ, ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε καί τὴν ἄλυσίν μου οὐκ ἐπησχύνθη, ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ σπουδαίως ἐζήτησέ με καί εὗρε· δῶν αὐτῷ ὁ Κύριος εὐρεῖν ἔλεος παρά Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ»⁴⁷⁾. Δέν συνάδει ἄρα τῷ ἀποστολικῷ ἀξιώματι νά μέμφηται τόν ἄξιον τιμωρίας, τουτέστι τόν ἁμαρτωλόν, καί νά ἐπαινῇ τόν ἄξιον ἐπαίνου δι' ἔργον ἀγαθόν καί ταυτοχρόνως, ὡσεὶ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ οὐδενός εἶναι τό ποιεῖν ἀγαθόν ἢ κακόν, νά λέγῃ, ὅτι ἔργον τοῦ Θεοῦ εἶναι τό νά ποιῇ τις ἀγαθόν ἢ κακόν, ἐπειδὴ οὗτος ποιεῖ ἄλλο μὲν σκεῦος πρὸς τιμὴν ἄλλο δέ πρὸς ἀτιμίαν. Πῶς δέ προστίθῃσιν οὗτος: «Τούς πάντας ἡμᾶς παραστῆναι δεῖ

46) Ῥωμ. 9, 18-21.

47) Β' Τιμ. 1, 16-18.

ἐμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθόν εἴτε κακόν;»⁴⁸⁾. Διότι τίς ἀνταπόδοσις δι' ἀγαθόν δύναται νὰ δοθῇ ἐκείνῳ, ὅστις δέν ἠδύνατο νὰ ποιήσῃ κακόν, πλασθεῖς ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ μόνον διὰ τὸ ἀγαθόν; ἢ τίς τιμωρία δύναται νὰ ἐπιβληθῇ ἐκείνῳ, ὅστις ἐξ αὐτῆς τῆς πλάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ δέν ἠδύνατο νὰ ποιήσῃ ἀγαθόν; Ἐπειτα δέν ἀντιφάσκει πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τὸ ἀλλαχοῦ παρ' αὐτοῦ λεγόμενον: «Ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκευὴ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δέ εἰς ἀτιμίαν. ἐάν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν, ἔσται σκεὺς εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον καὶ εὐχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν ἡτοιμασμένον»⁴⁹⁾; Οὕτως ὁ καθάρας ἑαυτόν γίνεται σκεὺς εἰς τιμὴν, ὁ δέ ἀμελήσας νὰ καθάρῃ ἑαυτόν τῶν ρύπων αὐτοῦ γίνεται σκεὺς εἰς ἀτιμίαν. Ἐκ τῶν ῥήσεων τούτων οὐδαμῶς, ὡς νομίζω, ἡ αἰτία τῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ ἀποδίδηται εἰς τὸν Δημιουργόν. Τῇ ἀληθείᾳ, ὁ Δημιουργὸς ποιεῖ ἐν σκεὺς εἰς τιμὴν καὶ ἄλλα σκευὴ εἰς ἀτιμίαν, ἀλλὰ ποιεῖ σκεὺς εἰς τιμὴν τὸν καθάραντα ἑαυτόν ἀπὸ παντός ρύπου, σκεὺς δέ εἰς ἀτιμίαν τὸν κατασπιλώσαντα διὰ τοῦ ρύπου τῶν κακιῶν. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι προηγεῖται ἡ αἰτία τῶν πράξεων ἑκάστου καὶ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ ἕκαστος γίνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σκεὺς εἰς τιμὴν ἢ σκεὺς εἰς ἀτιμίαν. Ὅθεν ἕκαστον σκεὺς ἐξ αὐτοῦ παρέχει τὰς αἰτίας καὶ τὰς ἀφορμὰς εἰς τὸν Δημιουργόν, ἵνα ποιηθῇ ὑπ' αὐτοῦ σκεὺς εἰς τιμὴν ἢ σκεὺς εἰς ἀτιμίαν. Ἐάν δ' ἡ θέσις αὕτη φαίνεται δίκαια, ὡς καὶ εἶναι βεβαίως δίκαια καὶ πλήρως τῇ εὐσεβείᾳ συνάδουσα, τουτέστιν ἐάν ἕκαστον σκεὺς προορίζηται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προηγουμένων αἰτιῶν, τότε δέν φαίνεται ἄτοπον, ἐάν, σκεπτόμενοι κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς συνεπειᾶς περὶ τῶν παλαιότερων γεγονότων, τὸ αὐτὸ θά φρονῶμεν καὶ περὶ τῶν ψυχῶν καὶ διὰ τῆς αὐτῆς αἰτίας ἐξηγήσωμεν τὸ ὅτι ὁ Ἰακώβ ἦτο ἀγαπητός πρὶν ἢ γεννηθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ὁ Ἡσαΰ

48) Β' Κορ. 5, 10.

49) Β' Τιμ. 2, 20-21.

μισητός εύρισκόμενος ἔτι ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρός⁵⁰;

21. Ἀλλά καὶ τό ρηθέν ὅτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος γίνε-
ται τό σκεῦος τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀτιμίας δέν δύναται νά προ-
ξενήσῃ ἡμῖν δυσχέρειαν, διότι λέγομεν, ὅτι μία εἶναι ἡ φύσις
πασῶν τῶν λογικῶν ψυχῶν, ὡς ἐν εἶναι τό φύραμα τοῦ πηλοῦ,
ὅπερ ἔχει εἰς τήν διάθεσιν αὐτοῦ ὁ κεραμεύς. Μιᾶς, λοιπόν,
οὔσης τῆς φύσεως πάντων τῶν λογικῶν κτισμάτων, ἐξ αὐτῆς
ὁ Θεός, κατὰ τὰς προηγουμένας πράξεις ἐκάστου, ἐποίησε καί
διεμόρφωσεν ἄλλα εἰς τιμήν καὶ ἄλλα εἰς ἀτιμίαν, ὡς ἐξ ἐνός φυ-
ράματος ὁ κεραμεύς ποιεῖ τά σκεύη αὐτοῦ. Ὡς πρός τόν οἰοεῖ
ἐπιτιμῶντα λόγον τοῦ Ἀποστόλου: «μενοῦν γε, ὦ ἄνθρωπε, σύ
τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;»⁵¹), νομίζω, ὅτι δέν ἀπευθύ-
νεται ὁ λόγος οὗτος πρός τόν πιστόν καί ἔχοντα θάρρος ἀπέ-
ναντι τοῦ Θεοῦ, τουτέστι πρός ἄνθρωπον, οἷος ἦτο ὁ Μωϋσῆς
ἐκεῖνος, περί οὗ ἡ Γραφή λέγει: «Μωσῆς γάρ ἐλάλει, ὁ δέ Θεός
ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ»⁵²). Ὡς ὁ Θεός ἀπήντα τῷ Μωϋσεῖ,
οὕτω καί πᾶς ἅγιος ἀποκρίνεται τῷ Θεῷ. Ὁ μή πιστός δέ καί
ἀπολέσας τό πρός τόν Θεόν θάρρος ἔνεκα ἀναξίας ζωῆς καί
ἀναστροφῆς καί ἐρωτῶν οὐχί ἵνα διδαχθῇ καί ἀναπτυχθῇ,
ἀλλά διά φιλονεικίαν καί ἐναντίωσιν, καί, ἵνα σαφέστερον εἴπω,
ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὅστις δύναται νά εἴπῃ τούς λόγους τοῦ
Ἀποστόλου: «τί ἔτι μέμφεται; τῷ γάρ βουλήματι αὐτοῦ τίς
ἀνθέστηκε;»⁵³), οὗτος εἶναι ἐκεῖνος, πρός ὃν ἀπευθύνεται ἡ τοῦ
Ἀποστόλου ἐπιτίμησις: «Μενοῦν γε, ὦ ἄνθρωπε, σύ τίς εἶ ὁ
ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;». Ὅθεν ἡ ἐπιτίμησις αὕτη δέν
ἀπευθύνεται πρός τούς πιστούς καί ἁγίους, ἀλλά πρός τούς

50) «Ἐάν δ' ἅπας δεχθῶμεν, ὅτι, ἔνεκα τῶν προηγουμένων αἰτιῶν, ἐν σκεῦος ἐποι-
ήθη εἰς τιμήν καί ἄλλο εἰς ἀτιμίαν, διατί νά μή ἀναδράμωμεν εἰς τό μυστήριον τῶν
ψυχῶν καί δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ ἔπραξέ τι τό πάλαι δι' ὃ ἐν ἐνὶ ἀνθρώπῳ ἦτο ἀγα-
πητή, ἐν ἄλλῳ δέ μισητή πρὶν ἢ ἐν τῷ σώματι τοῦ Ἰακώβ ὑποσκελίση (τόν Ἡσαῦ),
ἐν δέ τῇ πτέρνῃ τοῦ Ἡσαῦ ὑποταγῇ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ;». Καί προσέτι: «Ὅτι τινές
ψυχαί προορίζονται εἰς τιμήν, ἄλλαι δέ εἰς ἀτιμίαν, τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα προη-
γουμένων ἀγαθῶν ἔργων ἢ ἐγκλημάτων αὐτῶν» (Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου
πρὸς Ἀβιτον).

51) Ῥωμ. 9, 20.

52) Ἐξόδ. 19, 19.

53) Ῥωμ. 9, 19.

ἀπίστους καὶ ἀσεβεῖς.

Πρὸς τοὺς εἰσάγοντας δὲ διαφόρους φύσεις ψυχῶν καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτῶν προσάγοντας τὸν ἀποστολικόν τοῦτον λόγον δέον νὰ ἀπαντήσωμεν ὡς ἑξῆς: Ἐάν καὶ αὐτοὶ δέχωνται, ὅτι, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου, καὶ οἱ εἰς τιμὴν καὶ εἰς ἀτιμίαν προωρισμένοι, οὓς οὗτοι ἀποκαλοῦσιν ὄντας σωζομένης καὶ ἀπολλυμένης φύσεως, γίνονται ἐξ ἑνὸς φυράματος, πρόδηλον ὅτι δέν ὑπάρχουσι διάφοροι φύσεις ψυχῶν, ἀλλὰ μία εἶναι πασῶν ἡ φύσις. Καὶ ἐάν αὐτοὶ συναινώσιν, ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτός κεραμεύς δηλοῖ ἀναμφιβόλως ἓνα Δημιουργόν, φανερόν, ὅτι οἱ τε σωζόμενοι καὶ οἱ ἀπολλύμενοι ἐδημιουργήθησαν οὐχὶ ὑπὸ διαφόρων δημιουργῶν. Ἐκλεξάτωσαν νῦν, πῶς δέον νὰ φρονῶσιν: Ἀγαθὸς δημιουργὸς δημιουργεῖ τοὺς κακοὺς καὶ ἀπολωλότες ἢ μὴ ἀγαθὸς δημιουργεῖ τοὺς ἀγαθοὺς καὶ εἰς τιμὴν προωρισμένους; Ἡ ἀνάγκη ἐπιβάλλει αὐτοῖς μίαν τῶν δύο τούτων ἀπαντήσεων. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἡμῶν⁵⁴⁾, ὑποστηρίζουσιν ὅτι ὁ Θεὸς ποιεῖ σκεύη ἢ εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν, ἐπὶ τῇ βάσει προηγουμένων αἰτιῶν, ἢ ἀποδείξας τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ οὐδέν συναντᾷ πρόσκομμα. Εἶναι δυνατόν, ὅτι σκεῦος, ὅπερ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐπὶ τῇ βάσει προηγουμένων αἰτιῶν, προωρίσθη εἰς τιμὴν, ἐν τῷ ἄλλῳ αἰῶνι, ἐάν μέλλῃ νὰ ζήσῃ μᾶλλον ἢ ἥττον ῥαθύμως, θὰ καταστῇ σκεῦος εἰς ἀτιμίαν, συνωδὰ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, καὶ τὰνάπαλιν, ὅστις, ἐκ προηγουμένων αἰτιῶν, ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ σκεῦος εἰς ἀτιμίαν, ἀλλὰ διορθωθῇ εἴτα καὶ καθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ πάντων τῶν ῥύπων καὶ κακιῶν, οὗτος ἐν τῷ νέῳ αἰῶνι δύναται νὰ καταστῇ σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένος καὶ ὠφέλιμον, κατάλληλον εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Ὅμοίως οἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προωρισμένοι νὰ εἶναι ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ Ἰσραηλίται, ἀλλὰ διήγαγον ζωὴν ἀναξίαν τῆς εὐγενείας τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ τελείως ἐξέπεσον τῆς

54) «Καθ' ἡμᾶς δὲ σκεῦος, ἕνεκα προηγουμένων ἀγαθῶν ἔργων, γενόμενον σκεῦος τιμῆς, ἐν τῷ ἄλλῳ αἰῶνι θὰ εἶναι σκεῦος ἀτιμίας, ἐάν ἐκτελέσῃ ἔργον, ἀνάξιον τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Καὶ τὰνάπαλιν, σκεῦος, ἐκ προηγουμένης ἐνοχῆς, λαβὼν ὄνομα ἀτιμίας, ἐν τῇ νέᾳ δημιουργίᾳ θὰ καταστῇ σκεῦος ἡγιασμένον, χρήσιμον τῷ Κυρίῳ καὶ κατάλληλον εἰς πᾶν ἔργον, ἐάν μόνον ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ θέλῃ νὰ διορθωθῇ» (Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβίτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἰερωνύμου).

εὐγενείας τῆς γενεᾶς αὐτῶν, οὗτοι ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἐκ σκευῶν τιμῆς θά μετατραπῶσιν εἰς σκευὴ ἀτιμίας. Καὶ τὰνάπαλιν, πολλοί, προσωρισμένοι ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, ἵνα συναριθμηθῶσι τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ Ἰδουμαίοις σκεύεσιν, ἐδέχθησαν τὴν πίστιν καὶ ἀναστροφὴν τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἐξετέλεσαν τὰ ἔργα τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου, ἐν τῇ ἀποκαλύψει δὲ τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἔσονται σκευὴ τίμια. Διό συμφωνότερον εἶναι τῷ κανόνι τῆς εὐσεβείας τό πιστεύειν, ὅτι ἕκαστον λογικόν ὄν, συνωδὰ τῇ διαθέσει αὐτοῦ καὶ ἀναστροφῇ, ἐνίοτε ἀπὸ τῶν κακῶν εἰς τὰ ἀγαθὰ τρέπεται, ἐνίοτε δὲ ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν ἐκπίπτει εἰς τὰ κακὰ· τινὲς ἐμμένουσιν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς, τινὲς λαμβάνουσιν ἐπίδοσιν πρὸς τό βέλτιον καὶ διαρκῶς ἀνέρχονται εἰς ὑψηλοτέρους βαθμούς, ἕως οὗ φθάσωσιν εἰς τὸν ὑψιστον πάντων βαθμόν· ἄλλοι δ' ἐμμένουσιν ἐν τῷ κακῷ, ἢ, ἐάν τό κακόν ἤρξατο ἐν αὐτοῖς ἐξαπλούμενον, λαμβάνουσιν ἐπίδοσιν πρὸς τό χειρόν, ἕως οὗ βυθισθῶσιν εἰς τό ἔσχατον βάθος τοῦ κακοῦ. Διό δέον νά θεωρῶμεν δυνατόν, ὅτι τινὲς, ἀρξάμενοι ἀπὸ μικρῶν ἁμαρτιῶν, προβαίνουνσι μέχρι τοσαύτης κακίας καὶ ἐξικνοῦνται μέχρι τοιαύτης ἐπιδόσεως τοῦ κακοῦ, ὥστε, κατὰ τὸν βαθμόν τῆς ἀκολασίας, ἐξισοῦνται πρὸς τὰς ἐναντίας δυνάμεις. Καὶ πάλιν, ἐάν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν βαρειῶν τιμωριῶν, ἀνανήψωσι ποτε καὶ κατὰ μικρόν ἄρξωνται ζητοῦντες φάρμακον διὰ τὰς πληγὰς αὐτῶν, μετὰ τῆς καταπαύσεως τοῦ κακοῦ δύνανται νά ἐπιστρέψωσιν εἰς τό ἀγαθόν. Ἡ ψυχὴ, ὡς πολλάκις εἴπομεν, εἶναι ἀθάνατος καὶ αἰωνία, διό φρονοῦμεν, ὅτι ἐν τῇ ἐκτάσει πολυαρίθμων καὶ ἀτελευτήτων, ἀμετρήτων καὶ ποικίλων αἰώνων, δύναται αὕτη ἀπὸ τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ νά κατέλθῃ εἰς τό ἔσχατον κακόν καὶ ἀπὸ τοῦ ἔσχάτου κακοῦ νά ἐπιστρέψῃ εἰς τό ὑψιστον ἀγαθόν⁽⁵⁵⁾.

55) «Νομίζω, ὅτι τινὲς ἄνθρωποι, ἀρχόμενοι ἀπὸ μικρῶν κακιῶν, δύνανται νά φθάσωσι μέχρι τοιαύτης ἀσεβείας (ἐάν μὴ θελήσωσι νά ἐπιστρέψωσιν ἐπὶ τό βέλτιον καὶ διὰ μετανοίας ἐξαλείψωσι τὰς ἁμαρτίας), ὥστε γίνονται ἐναντίαι δυνάμεις. Καὶ τὰνάπαλιν, τινὲς ἀνήκοντες εἰς τὰς ἐχθρικὰς καὶ ἐναντίας δυνάμεις, ἐν τῇ ῥοῇ τοῦ μακροῦ χρόνου ἐπὶ τοσοῦτον κατορθοῦσι νά θεραπεύωσι τὰς πληγὰς αὐτῶν καὶ οὕτω χαλινάγωγοῦσι τὰς πρότερον ἀχαλινώτους ἐπιθυμίας, ὥστε μεταβαίνουνσιν εἰς τὴν κατάστασιν τῶν βελτίστων. Πλειστάκις εἴπομεν, ὅτι ἐν τοῖς ἀτελευτήτοις καὶ

22. Ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Ἀποστόλου περί σκευῶν τιμῆς ἢ ἀτιμίας, «ἐάν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον καὶ εὐχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον»⁵⁶⁾, οὐδέν φαίνεται, ὅτι τίθησιν ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλὰ τό πᾶν ἐν ἡμῖν. Ἀλλ' ἐν τοῖς λόγοις «ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεύς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὁ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὁ δὲ εἰς ἀτιμίαν»⁵⁷⁾ φαίνεται, ὅτι ὁ Ἀπόστολος τό πᾶν ἀνάγει εἰς τὸν Θεόν. Ἀλλὰ δέν πρέπει νά νομίζωμεν, ὅτι ἀντιφάσκουσιν ἀλλήλοις οἱ λόγοι οὗτοι, ἀλλ' ἀμφοτέρας τάς σκέψεις δέον νά ἀγάγωμεν εἰς μίαν καὶ ἐκ τῶν δύο ἐννοιῶν νά ποιήσωμεν μίαν. Ἐξ ἐνός δέν ὀφείλομεν νά νομίζωμεν, ὅτι τό εὕρισκόμενον ἐν τῇ βουλήσει ἡμῶν δύναται νά τελεῖται ἄνευ τῆς θείας βοηθείας· ἐξ ἄλλου δέ δέν ὀφείλομεν νά νομίζωμεν, ὅτι τό εὕρισκόμενον ἐν τῇ χειρί τοῦ Θεοῦ δύναται νά τελεῖται ἄνευ τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας, ζήλου καὶ διαθέσεως. Τό θέλειν καὶ ποιεῖν τι εὐρηται ἐν τῇ βουλήσει ἡμῶν, ἀλλ' ὀφείλομεν νά ἔχωμεν ἐν τῇ μνήμῃ, ὅτι αὐτή ἡ δυνατότης τοῦ θέλειν καὶ ἐνεργεῖν ἐδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῆς διαφορᾶς ἐκείνης, περί ἧς ἀνωτέρω εἵπομεν. Ἡ, πάλιν, ὁ Θεός ποιεῖ τινά μὲν σκεύη εἰς τιμὴν, τινά δέ εἰς ἀτιμίαν, ἀλλ' ὡς αἰτίαι τοῦ προορισμοῦ τούτου εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν, ὡς τις ὕλη δι' Αὐτόν, δέον νά νομίζωμεν, χρησιμεύουσιν αἱ θελήσεις, προθέσεις καὶ πράξεις ἡμῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων Οὗτος ποιεῖ τό σκεῦος ἡμῶν ἢ εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν. Τοιοῦτοτρόπως, αὐτή ἡ ῥοπή τῆς ψυχῆς ἢ ἡ κατεύθυνσις τοῦ νοός δεικνύει εἰς Ἐκεῖνον, ἀφ' οὗ δέν εἶναι κεκρυμμένη ἡ καρδιά καὶ ἡ σκέψις τοῦ πνεύματος, ἐάν πρέπη νά ποιήσῃ τό σκεῦος τῆς ψυχῆς ταύτης εἰς τιμὴν ἢ εἰς ἀτιμίαν. Ἀλλ' ἀρκοῦσιν ἡμῖν αἱ κατὰ δύναμιν αὗται σκέψεις ἡμῶν περί τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

ἀδιακόπως παρατεινομένοις αἰῶσιν, ἐν οἷς ὑφίσταται καὶ ζῇ ἡ ψυχὴ, ψυχαὶ τινες τοσοῦτον κάτω πίπτουσιν, ὥστε φθάνουσι μέχρι τοῦ ἐσχάτου βαθμοῦ τῆς κακίας, τινές δέ τοσοῦτον προκόπτουσιν, ὥστε ἀπὸ τοῦ τελευταίου βαθμοῦ τῆς κακίας ἐξικνοῦνται εἰς πλήρη καὶ τελείαν ἀρετὴν» (Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβίτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου).

56) Β' Τιμ. 2, 21.

57) Ῥωμ. 9, 21.

Κεφάλαιον II

Περί τῶν ἐναντίων δυνάμεων

1. Πρέπει ἵνα ἴδωμεν νῦν, κατὰ τὰς Γραφάς, τίνι τρόπῳ αἱ ἐναντίαι δυνάμεις ἢ αὐτός ὁ διάβολος πολεμοῦσι τῷ ἄνθρωπινῳ γένει, προκαλοῦντες καί παρορμῶντες εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Καί πρῶτον μὲν ἐν τῇ Γενέσει παρίσταται ὁ ὄφις ἀπατῶν τὴν Εὐάν⁽⁵⁸⁾. Ἐν τῇ «Ἀναλήψει»⁽⁵⁹⁾ δέ τοῦ Μωϋσέως, ἥς μνημονεύει ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ ἀπόστολος Ἰούδας⁽⁶⁰⁾, ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, μετὰ τοῦ διαβόλου διαλεγόμενος περὶ τοῦ σώματος τοῦ Μωϋσέως, λέγει, ὅτι ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἐμπνευσθεὶς ὁ ὄφις ἐγένετο αἰτία τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὐας. Ἀλλὰ παρὰ τινων ζητεῖται καὶ τοῦτο, τίς ἐστὶν ὁ ἄγγελος, ὅστις ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ ἐλάλει, λέγων· «νῦν ἔγνω, ὅτι φοβῇ σύ τὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ»⁽⁶¹⁾. Διότι σαφῶς παρίσταται, ὅτι ἦν ἄγγελος ἐκεῖνος, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι τότε ἔγνω, ὅτι ὁ Ἀβραάμ φοβεῖται τὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἐφείσθη τοῦ ἀγαπητοῦ αὐτοῦ υἱοῦ, ὡς ἡ Γραφή λέγει, ἀλλ' οὐκ εἶπεν, ὅτι ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐφείσθη, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ, τουτέστι τοῦ λέγοντος τοῦτο. Δέον ἵνα ἀναζητήσωμεν καὶ τοῦτο, περὶ τίνος ἐν τῇ Ἐξόδῳ γίνεται λόγος⁽⁶²⁾, ὅτι οὐκ ἠθέλησεν, ἵνα φονεύσῃ τὸν Μωϋσῆν, διότι ἀπῆλθεν εἰς Αἴγυπτον. Εἴτα δέ καί τίς ἐστὶν ὁ λεγόμενος ἄγγελος ἐξολοθρευτής, καὶ ὁ ἐν τῷ Λευϊτικῷ γεγραμμένος «ἀποπομπαῖος», περὶ οὗ οὕτω λέγει ἡ Γραφή· «κλῆρον ἓνα τῷ Κυρίῳ καὶ κλῆρον ἓνα τῷ ἀποπομπαίῳ»⁽⁶³⁾. Καί ἐν τῷ πρώτῳ ἔτι βιβλίῳ τῶν Βασιλειῶν⁽⁶⁴⁾ λέγεται, ὅτι κάκιστον πνεῦμα ἀπέπνιγε τὸν Σαούλ,

58) Γεν. κεφ. 3.

59) Βιβλίον ἀπόκρυφον μνημονευόμενον καὶ παρ' ἄλλων Πατέρων.

60) Ἰούδα 9.

61) Γεν. 22,12.

62) Ἐξόδ. κεφ. 2.

63) Λευϊτ. 16,8.

64) Α' Βασ. 18,10.

ἐν τῷ τρίτῳ δὲ βιβλίῳ Μιχαίας ὁ προφήτης λέγει· «Εἶδον τὸν Κύριον Θεὸν Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ θρόνου αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ στρατιά τοῦ οὐρανοῦ εἰστήκει περὶ αὐτόν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ. Καὶ εἶπε Κύριος· Τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαάβ βασιλέα Ἰσραὴλ, καὶ ἀναβήσεται καὶ πεσεῖται ἐν Ῥεμμαθ Γαλα-
άδ; Καὶ εἶπεν οὗτος οὕτως καὶ οὗτος οὕτως. Καὶ ἐξῆλθε πνεῦμα, καὶ ἔστη ἐνώπιον Κυρίου, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ ἀπατήσω αὐτόν. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν Κύριος· Ἐν τίνι; καὶ εἶπεν· Ἐξελεύ-
σομαι καὶ ἔσομαι πνεῦμα ψευδές ἐν στόματι πάντων τῶν προ-
φητῶν αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· Ἀπατήσεις καὶ γε δυνήσῃ, ἐξέλθε καὶ
ποιήσῃ οὕτως. Καὶ νῦν ἰδοὺ ἔδωκε Κύριος πνεῦμα ψευδές ἐν
στόματι πάντων τῶν προφητῶν σου τούτων, καὶ Κύριος ἐλά-
λησεν ἐπὶ σέ κακὰ»⁶⁵⁾. Σαφῶς διὰ τούτου δείκνυται, ὅτι οἰκεία
θελήσει καὶ προαιρέσει πνεῦμά τι ἐξέλεξεν ἵν' ἀπατήσῃ καὶ
ψεῦδος διαπράξῃται, ὃ ὁ Κύριος ἐχρήσατο εἰς φόνον τοῦ Ἀχα-
άβ, ὅστις ἦν ἄξιος, ἵνα τοῦτο πάθῃ. Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ
τῶν Παραλειπομένων· «Καὶ ἔστη διάβολος ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ
ἐπέσεισε τὸν Δαυὶδ τοῦ ἀριθμῆσαι τὸν Ἰσραὴλ»⁶⁶⁾. Ἐν τοῖς
Ψαλμοῖς δὲ λέγεται, ὅτι ὁ κακὸς ἄγγελος συντρίβει τινάς. Καὶ
ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ ὁ Σολομὼν λέγει· «Ἐάν πνεῦμα τοῦ ἐξου-
σιάζοντος ἀναβῇ ἐπὶ σέ, τόπον σου μὴ ἀφῇς, ὅτι ἴαμα κατα-
παύσει ἁμαρτίας μεγάλας»⁶⁷⁾. Ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ δὲ ἀναγινώσκο-
μεν, ὅτι ὁ διάβολος ἵστατο ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀνθίστατο
αὐτῷ⁶⁸⁾. Ὁ δὲ Ἡσαΐας λέγει, ὅτι ἐπαχθήσεται ἡ μάχαιρα Κυ-
ρίου «ἐπὶ τὸν δράκοντα ὅφιν σκολιόν»⁶⁹⁾. Τί δὲ νὰ εἶπω περὶ τοῦ
Ἰεζεκιήλ, ὅστις ἐν τῇ δευτέρᾳ ὁράσει πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Σύ-
ρου σαφέστατα περὶ τῆς ἐναντίας δυνάμεως προφητεύει,
ὅστις καὶ ἐν τοῖς ποταμοῖς τῆς Αἰγύπτου λέγει, ὅτι ἐνοικεῖ ὁ
δράκων; Ὁλόκληρον δὲ τό περὶ τοῦ Ἰώβ γεγραμμένον βιβλίον,
τί ἄλλο ἢ περὶ τοῦ διαβόλου περιέχει, ζητοῦντος, ἵνα δοθῇ
αὐτῷ ἡ ἐξουσία ἐπὶ πάντων, ἃ εἶχεν ὁ Ἰώβ, καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ,

65) Γ' Βασ. 22, 19-23.

66) Α' Παραλ. 21, 1.

67) Ἐκκλ. 10, 4.

68) Ζαχαρ. 3, 1.

69) Ἡσ. 27, 1.

ἐπὶ πλεόν τοῦ σώματος αὐτοῦ⁽⁷⁰⁾; Διὰ τῆς ὑπομονῆς, ὅμως, αὐτοῦ νικᾶται οὗτος· ἐν τούτῳ δέ τῳ βιβλίῳ πολλά· διὰ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ ἐδίδασκεν ὁ Κύριος περὶ τῆς ἐναντίας ἡμῖν δυνάμεως τοῦ δράκοντος τούτου. Ταῦτα τό γε νῦν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅσα τῇ μνήμῃ νῦν ἐπῆλθον, εἰρήσθωσαν, περὶ τοῦ ὅτι αἱ ἐναντίαι δυνάμεις ὀνομάζονται ἐν ταῖς Γραφαῖς, εἴτε λέγεται περὶ τούτων, ὅτι ἐναντιοῦνται τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, καίτοι μέλλουσιν, ἵνα κολασθῶσιν. Ἰδωμεν δέ καί ἐκ τῆς Νέας Διαθήκης, ἔνθα ὁ Σατανᾶς πρὸς τόν Σωτῆρα προσῆλθε πειράζων αὐτόν⁽⁷¹⁾. Τὰ πονηρά δέ πνεύματα καὶ ἀκάθαρτα δαιμόνια, ἅτινα κατεῖχόν τινες, ἐδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἐκ τῶν σωμάτων τῶν πασχόντων, οἵτινες καὶ λέγεται, ὅτι ἡλευθερώθησαν ὑπ' Αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰούδας, «τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἵνα παραδῷ τόν Χριστόν»⁽⁷²⁾, εἶτα ὅλον τόν Σατανᾶν ἐδέχθη ἐν ἑαυτῷ· διότι γέγραπται, ὅτι «μετὰ τό ψωμίον» εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν ὁ Σατανᾶς. Ὁ δέ ἀποστολος Παῦλος διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι οὐκ ὀφείλομεν, ἵνα διδῶμεν τόπον τῷ διαβόλῳ, ἀλλ' «ἐνδύσασθε, λέγει, τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τό δύνασθαι ὑμᾶς στήναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου», δηλῶν, ὅτι ἔστι τοῖς ἀγίοις πάλῃ οὐχί «πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικά τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις»⁽⁷³⁾. Πρὸς δέ λέγει, ὅτι καὶ ὁ Σωτὴρ ἐσταυρώθη ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων, ὧν τὴν σοφίαν λέγει, ὅτι οὐκ ἐλάλει⁽⁷⁴⁾. Διὰ τούτων, λοιπόν, πάντων διδάσκει ἡμᾶς ἡ θεία Γραφή, ὅτι εἰσὶ τινες ἀόρατοι ἐχθροὶ ἀγωνιζόμενοι καθ' ἡμῶν, καὶ ἐντέλλεται ἡμῖν, ὅτι ὀφείλομεν ἵνα ὀπλιζώμεθα κατ' αὐτῶν. Ὅθεν καὶ ἀπλούστεροί τινες τῶν πιστευόντων εἰς Χριστόν Κύριον ἐνόμισαν, ὅτι οἵαδήποτε διαπράσσονται ἀμαρτήματα οἱ ἄνθρωποι, ἐκ τῶν ἐναντίων τούτων δυνάμεων, κα-

70) Ἰώβ κεφ. 1.

71) Ματθ. κεφ. 4.

72) Ἰωάν. 13, 2. 27.

73) Ἐφεσ. 6, 11.12.

74) Α' Κορ. 2, 6. 8.

ταναγκαζουσῶν τήν διάνοιαν τῶν πλημμελούντων, γίνονται, διότι ἐν τῷ ἀοράτῳ τούτῳ ἀγῶνι ὑπερισχύουσιν αἱ δυνάμεις· ἀλλ' ἐάν, λόγου χάριν, ὁ διάβολος οὐκ ἦν, οὐδεὶς τελείως θά ἡμάρτανε τῶν ἀνθρώπων.

2. Ἡμεῖς δέ τό πρᾶγμα ἀκριβέστερον ἐξετάζοντες, οὐδαμῶς νομίζομεν, ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχουσι, παρατηροῦντες ἐκεῖνα, ἃ ἐκ σωματικῆς προδήλως ἀνάγκης προέρχονται. Ἄρα γε πρέπει ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ὁ διάβολός ἐστιν αἰτία τῆς πείνης καί τῆς δίψης ἡμῶν; Νομίζω, ὅτι οὐδεὶς τολμήσει, ἵνα διῷσχυρισθῇ τοῦτο. Ἐάν, λοιπόν, οὐκ ἔστιν αἰτία τῆς πείνης καί δίψης ἡμῶν, τί ἄλλο συμβαίνει, καί ὅταν ἕκαστος ἀνδρωθῇ καί ἐμφανισθῶσιν αἱ διεγέρσεις τῆς φυσικῆς πυρᾶς; Συνεπές ἐστιν ἀναμφιβόλως, ἵνα ὡς αἰτία τῆς πείνης καί τῆς δίψης ὁ διάβολος οὐκ ἔστι, μηδέ τῆς ὁρμῆς ἐκείνης ἵνα ἦ, ἥτις φυσικῶς ἐμφανίζεται ἐν τῇ ἡνδρωμένῃ ἡλικίᾳ, ἥτοι τοῦ πόθου τῆς συμμίξεως. Βεβαίως ἡ αἰτία αὕτη οὐχί πάντοτε ὑπό τοῦ διαβόλου διεγείρεται, οὕτως ὥστε πρέπει, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι, ἐάν ὁ διάβολος μή ἦν, δέν θά εἶχον τά σώματα τόν πόθον τοιαύτης ἐπιμιξίας. Ἐφεξῆς ἐξετάσωμεν, ἐάν, ὡς ἀνωτέρω ἐδείξαμεν, ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων τροφῶν οὐχί ἐκ τοῦ διαβόλου, ἀλλ' ἐκ τινος φυσικοῦ ἐνστίκτου ὀρέγονται οἱ ἄνθρωποι, δύναται, ἵνα συμβῇ, ὥστε, ἐάν ὁ διάβολος μή ἦν, ἡ ἀνθρωπίνη ἐμπειρία θά ἐχρῆτο τοιαύτη τακτικῇ ἐν τῇ λήψει τῆς τροφῆς, ὥστε οὐδέποτε ὅλως νά ὑπερβαίνει τό μέτρον, τουτέστιν, ἵνα ἢ ἄλλως, ἢ ὡς τό πρᾶγμα ἀπαιτεῖ, ἢ πλεόν, ἢ ὡς ὁ λόγος ἐπιτρέπει, λαμβάνη, καί οὐδέποτε θά συνέβαινε τοῖς ἀνθρώποις, ἵν' ἀμαρτάνωσιν ἐν τῷ τηρεῖν ἐν τῇ τροφῇ μέτρον. Ἐγώ μέν νομίζω, ὅτι τοιοῦτο δέν ἦτο δυνατόν, ἵνα οὕτως ὑπό τῶν ἀνθρώπων τηρηθῇ, καί ἐάν οὐδεμία τοῦ διαβόλου παρότρυνσις προὔκλει αὐτήν, ἵνα μηδεὶς ἐν τῷ λαμβάνειν τροφήν τό μέτρον καί τήν τακτικὴν (ἐθιμοτυπίαν) ὑπερβαίνει, πρὶν ἢ τοῦτο διά μακρᾶς χρήσεως καί πείρας μάθωσι. Τί λοιπόν; Ἐν μέν ταῖς τροφαῖς καί τῷ ποτῷ δυνατόν ἦν, ἵν' ἀμαρτάνωμεν καί ἄνευ τῶν διεγέρσεων τοῦ διαβόλου, ἐάν ἴσως ὀλιγώτερον ἐγκρατεῖς ἢ ὀλιγώτερον φιλόπονοι ἡυρισκόμεθα, ἐν δέ τῷ ζητεῖν σύμμιξιν ἢ ἐν τῷ διατάττειν τὰς φυσικάς ἐπιθυμίας πρέπει, ἵνα νομίσωμεν, ὅτι οὐχί ὁμοίον τι θά ἐπάσχομεν; Νομίζω δ' ὅτι ἡ αὕτη λογικὴ ἀκολουθία δύναται καί ὡς πρὸς τὰς λοι-

πάς φυσικὰς ὁρμάς, ἵνα νοῆται, ἢ τῆς ἐπιθυμίας ἢ τῆς ὁρμῆς ἢ τῆς λύπης καὶ πᾶσαι ἐν γένει, αἵτινες διὰ τῆς κακίας τῆς ἀκрасίας τὴν ποσότητα τοῦ φυσικοῦ μέτρου ὑπερβαίνουνσι. Προφανές, λοιπόν, ὁ συλλογισμὸς ἐστίν, ὅτι ὥς ἐν τοῖς ἀγαθοῖς πράγμασι μόνῃ ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις καθ' ἑαυτὴν ἀνικανὸς ἐστίν εἰς διάπραξιν τοῦ ἀγαθοῦ, διότι διὰ τῆς θείας βοηθείας εἰς τέλειά τινα ἄγεται, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἐναντίοις ἀρχὰς τινὰς καὶ οἰονεῖ σπέρματά τινα ἀμαρτημάτων ἀπὸ τῶν πραγμάτων, ἃ ἐν φυσικῇ χρήσει ὑπάρχουσι, λαμβάνομεν. Ὅταν, λοιπόν, ἐνδῶμεν πλέον ἢ ὅσον ἱκανὸν ἐστὶ, καὶ μὴ ἀντιστῶμεν κατὰ τῶν πρώτων τῆς ἀκрасίας ὁρμῶν, τότε ἐκ τοῦ πρώτου τούτου ἀμαρτήματος ἀφορμὴν λαμβάνουσα ἡ ἐχθρική δύναμις προσορμᾷ καὶ ἀναγκάζει παντοιοτρόπως πειρωμένη, ἵνα μᾶλλον εὐρύνη τὰ ἀμαρτήματα ἀληθῶς, ἡμῶν μὲν τῶν ἀνθρώπων ἀφορμάς καὶ αἰτίας παρεχόντων τῶν ἀμαρτημάτων, τῶν ἐχθρικῶν δὲ δυνάμεων εὐρύτερον ταῦτα καὶ μακρότερον καί, εἰ δυνατόν, ἐπ' ἄπειρον ἐξαπλουσῶν. Οὕτω, παραδείγματος χάριν, ἐπιτελεῖται ἡ πτώσις εἰς τὴν φιλαργυρίαν· πρῶτον μὲν μικρόν τι τῶν χρημάτων ἐπιθυμοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, εἴτα δέ, αὐξανομένης τῆς κακίας, ἡ ἐπιθυμία μεγαλώνεται. Μετὰ δὲ τοῦτο, ὅταν καὶ τυφλότης τοῦ νοός ἐκ τοῦ πάθους ἐπέλθῃ, τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων διεγειρουσῶν καὶ παροτρυνουσῶν, δὲν ἐπιθυμεῖ πλέον τῶν χρημάτων ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ἀρπάζει, καὶ διὰ τῆς βίας ἢ διὰ χύσεως ἀνθρωπίνου αἵματος προσκτᾶται. Πρὸς πίστιν δὲ μείζονα, ὅτι τὰ ἄκρα ταῦτα τῶν κακῶν ἐκ τῶν δαιμόνων προέρχονται, δυνατόν εὐκόλως καὶ ἐντεῦθεν ἵνα ἴδωμεν, ὅτι οὐχ ἥττον τῶν κακουμένων σωματικῶς ὑπὸ τῶν δαιμόνων πάσχουσι καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπὸ ἀμέτρων ἐρώτων, ἢ ὑπὸ ἀκράτου ὀργῆς καὶ ὑπερβολικῆς λύπης πιέζονται. Διότι καὶ ἐν τισιν ἱστορίαις μνημονεύεται, ὅτι τινὲς μὲν ἐξ ἔρωτος εἰς ἀφροσύνην ἔπεσον, τινὲς δ' ἐκ θυμοῦ, καὶ ἄλλοι ἐκ θλίψεως ἢ ὑπερβολικῆς χαρᾶς. Τοῦτο δ' ἐκ τούτου νομίζω, ὅτι συμβαίνει, ὅτι αἱ ἐναντίαι αὗται δυνάμεις, τουτέστιν οἱ δαίμονες, λαβόντες ἐν πρώτοις τόπον ὃν αὐτοῖς ἡ ἀκрасία ἐν ταῖς τούτων διανοίαις ἤνοιξε, τελείως εἴτα τὸν νοῦν αὐτῶν κατέσχον μάλιστα, ὅταν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις μηδεμίαν εἰς ἀντίστασιν δόξαν ἀρετῆς παροτρύνῃ.

3. "Οτι δ' εἰσὶ τινὰ ἁμαρτήματα, ἅτινα δὲν προσέρχονται ἀπὸ τῶν ἐναντίων δυνάμεων, ἀλλ' ἐκ φυσικῶν τοῦ σώματος ὁρμῶν τὴν ἀρχὴν λαμβάνουσι, δηλοῖ σαφέστατα ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν ᾧ λέγει· «ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τό δέ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός· ταῦτα δέ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μή ἅ ἂν θέλητε ταῦτα ποιῇτε»⁷⁵⁾. Ἐάν, λοιπόν, ἡ σὰρξ ἐπιθυμῇ κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ τό πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός, συμβαίνει ἔστιν ὅτε ἡμῖν πάλῃ πρὸς τὴν σάρκα καὶ τό αἷμα, ἐπειδὴ δηλονότι ἐσμέν ἄνθρωποι, καὶ κατὰ σάρκα περιπατοῦμεν, καὶ ἐπειδὴ ἀδυνατοῦμεν, ἵνα πειραθῶμεν διὰ πειρασμῶν μειζόνων ἢ ἀνθρωπίνων, ὡς λέγεται περὶ ἡμῶν· «πειρασμός ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰμὴ ἀνθρώπινος· πιστός δέ ὁ Θεός, ὅς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε»⁷⁶⁾. Διότι ὡς οἱ ἀγωνισθέντες τοῖς ἀποδυομένοις εἰς ἀγῶνα οὐχ ὅτεοῦν οὐδέ μάτην ἐῷσι πρὸς ἀλλήλους, ἵν' ἀγωνισθῶσιν, ἀλλὰ δι' ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης κατ' εὐθυτάτην σύγκρισιν κατὰ τὰ σώματα ἢ τὴν ἡλικίαν συνάπτουσι τὸν μὲν μετὰ τοῦ δέ, λόγου χάριν τοὺς παῖδας μετὰ τῶν παιδῶν, τοὺς ἄνδρας μετὰ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἀρμόζουσιν ἀλλήλοις κατὰ τὴν συγγένειαν τῆς ἡλικίας ἢ τῆς ῥώμης, οὕτω καὶ ἡ θεία Πρόνοια πάντας τοὺς κατερχομένους εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου διατάττει δικαιοτάτα κατὰ λόγον τῆς ἐκάστου δυνάμεως, ἣν αὐτός ὁ μόνος, ὁ μόνος ἐτάζων τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων γινώσκει, ὥστε ὁ μὲν πολεμεῖ κατὰ τοιαύτης σαρκός, ὁ δέ κατὰ τοιαύτης, καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ὁ δ' ἐπὶ τοσοῦτον, καὶ ὁ μὲν ἐρεθίζεται ὑπὸ τῆς σαρκός εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ὁ δέ εἰς ἄλλο· καὶ ὁ μὲν ἀνθίσταται κατὰ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως, ὁ δέ κατὰ δύο ἢ τριῶν ὁμοῦ, ἢ νῦν μὲν κατ' αὐτῆς, νῦν δέ κατ' ἄλλης, καὶ ἐν ὠρισμένῳ τινὶ χρόνῳ κατὰ ταύτης, ἐν ἄλλῳ δ' ὠρισμένῳ χρόνῳ κατ' ἄλλης, ἢ μετὰ τινος πράξεως πολεμεῖ κατὰ τούτων, μετὰ τινος δέ κατ' ἄλλων. Διότι βλέπε μή τοιοῦτό τι δηλοῦται, δι' οὗ λέγει ὁ Ἀπόστολος· «πιστός δέ ὁ Θεός, ὅς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε», διότι δηλονότι ἕκαστος κατὰ

75) Γαλ. 5, 17.

76) Α' Κορ. 10,13.

τὴν ποσότητα πειράζεται: Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶπομεν, ὅτι τῇ δικαίᾳ τοῦ Θεοῦ κρίσει ἕκαστος κατὰ τὴν ποσότητα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ πειράζεται, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι πάντοτε ὀφείλει, ἵνα νικᾷ ὁ πειραζόμενος, ὡς ὁ ἐν τῷ σταδίῳ ἀγωνιζόμενος, καίτοι κατὰ δικαίαν διάταξιν ἐστὶν ἴσος τῷ ἐναντίῳ, δὲν δύναται ὁμως, ἵνα πάντοτε νικᾷ. Ἐάν δέ μή ἢ ἴση ἢ δύναμις τῶν ἀγωνιζομένων, οὐκ ἔσται δίκαιον τὸ ἄθλον τοῦ νικῶντος οὐδέ δικαίως κατηγορηθήσεται ὁ νικηθεὶς, διό ἐπιτρέπει μὲν ὁ Θεός, ἵνα πειραζώμεθα, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ὃ δυνάμεθα, διότι τὰς δυνάμεις ἡμῶν πειραζόμεθα. Ἐπίσης οὐ γέγραπται, «ὅτι ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν» τοῦ ὑπενεγκεῖν, ἀλλὰ «τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν»⁷⁷⁾. Ἐπειδὴ ἐν ἡμῖν ἐστὶν, ἵνα, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν, δυνάμεθα, ἵνα ἐπιτελῶμεν προθύμως ἢ ἀμελῶς. Διότι ἀμφίβολον οὐκ ἔστιν, ὅτι ἐν παντὶ πειρασμῷ πάρεστιν ἡμῖν ἡ δύναμις τοῦ ὑπενεγκεῖν. Ἐάν μόνον ἡμεῖς ἀρμοδίως χρώμεθα τῇ παρακεχωρημένῃ δυνάμει. Διότι τὸ αὐτὸ οὐκ ἔστιν ἔχειν δύναμιν τοῦ νικᾶν καὶ νικᾶν, ὡς καὶ αὐτός ὁ Ἀπόστολος προφυλακτικώτατα ἐδήλωσεν, εἰπὼν, ὅτι «δώσει ὁ Θεός ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν», οὐχί (ἀπλῶς) τοῦ ὑπενεγκεῖν· διότι πολλοὶ δὲν ἀντέχουσιν, ἀλλ' ἐν τῷ πειρασμῷ νικῶνται. Ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δέ δίδονται οὐχ ἵνα ὑπενέγκωμεν, ἀλλως οὐδέ θά ὑπῆρχεν ἀγών, ἀλλ' ἵνα δυνάμεθα, ἵνα ὑπενέγκωμεν. Ταύτῃ δέ τῇ δυνάμει, ἣτις ἡμῖν δέδοται, ἵνα νικῶμεν, ἐλευθέρᾳ τῇ βουλήσῃ ἢ ἐπιμελῶς χρώμεθα καὶ νικῶμεν, ἢ ἀμελῶς καὶ νικώμεθα. Διότι, ἐάν ἅπαν τοῦτο παρέχεται ἡμῖν, ἵνα πάντως νικῶμεν καὶ οὐδαμῶς νικώμεθα, τίς πλέον ἀφορμὴ ἀγῶνος ὑπολείπεται ἐκείνῳ, ὅστις δὲν δύναται, ἵνα νικηθῇ; ἢ τίς ἡ ἀξία τοῦ ἄθλου ἔνθα ἀφαιρεῖται ἡ ἰκανότης τοῦ ἀμύνεσθαι καὶ νικᾶν; Ἐάν δ' ἐξ ἴσου πᾶσιν ἡμῖν ἡ δυνατότης τοῦ νικᾶν παρέχεται, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ δέ κεῖται ἐξουσία τὸ πῶς ὀφείλομεν, ἵνα ταύτῃ τῇ δυνατότητι χρώμεθα, τουτέστιν ἢ προθύμως ἢ ἀμελῶς, διότι τότε ἔσται ἢ ἡ μομφή τοῦ νικηθέντος ἢ τὸ ἔπαθλον τοῦ νικῶντος. Ἐξ ὧν, λοιπόν, κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν διελάβομεν, νομίζω, ὅτι κατέστη πρόδηλον, ὅτι εἰσὶ τινὰ πλημμελήματα, ἅτινα ἐπιτελοῦμεν οὐδαμῶς διεγειρόμενοι ὑπὸ τῶν

77) Α' Κορ. 10,13.

πονηρῶν δυνάμεων, εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλα, δι' ὧν, διὰ τοῦ ἑρεθισμοῦ τούτων (τῶν δυνάμεων), εἰς ὑπερβολὴν τινα καὶ ἀμετρίαν προσκαλούμεθα. Ὅθεν συνεπὲς ἐστίν, ἵνα νῦν ἐξετάσωμεν τίνι τρόπῳ αἱ ἐναντίαι αὗται δυνάμεις αὐτάς ταύτας τὰς διεγέρσεις ἐνεργοῦσιν ἐν ἡμῖν.

4. Εὐρίσκομεν, ὅτι οἱ διαλογισμοί, οἵτινες ἐκ τῆς καρδίας ἡμῶν ἀπορρέουσιν, ἢ ἡ μνήμη οἰωνδήποτε πράξεων, ἢ ἡ θεωρία οἰωνδήποτε πραγμάτων καὶ αἰτιῶν, ἐνίοτε μὲν ἐξ ἡμῶν αὐτῶν προέρχονται, ἐνίοτε δὲ διεγείρονται ὑπὸ τῶν ἐναντίων δυνάμεων, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν ἁγίων ἀγγέλων ἐξαποστέλλονται. Ἀλλ' οὕτω φανήσεται ἴσως μυθῶδες τοῦτο, ἐάν μὴ διὰ μαρτυριῶν τῆς θείας Γραφῆς ἐπιμαρτυρηθῇ. Ὅτι, λοιπόν, ὁ διαλογισμὸς ἀναφύεται ἐξ ἡμῶν, μαρτυρεῖ ὁ Δαυὶδ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, λέγων, «ὅτι ἐνθύμιον ἀνθρώπου ἐξομολογήσεται σοι, καὶ ἐγκατάλειμμα ἐνθυμίου ἐορτάσει σοι»⁷⁸⁾. Ὅτι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἐναντίων δυνάμεων ὡς τὰ πολλά προέρχονται, μαρτυρεῖ ὁ Σολομὼν ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ οὕτως· «ἐάν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος ἀναβῇ ἐπὶ σέ, τόπον σου μὴ ἀφῆς, ὅτι ἴαμα καταπαύσει ἁμαρτίας μεγάλας»⁷⁹⁾. Καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος περὶ τῶν αὐτῶν μαρτυρίαν δώσει, λέγων· «λογισμοὺς καθαιρούντες καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»⁸⁰⁾. Ὅτι δ' ἐκ τοῦ Θεοῦ προσέρχονται, ὁ Δαυὶδ ἐπίσης μαρτυρεῖ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, λέγων· «μακάριος ἀνὴρ, οὗ ἐστὶν ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ παρὰ σοῦ, Κύριε· ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ διέθετο»⁸¹⁾. Καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι «ὁ Θεὸς ἔδωκεν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου»⁸²⁾. Ὅτι δὲ τινα καὶ διὰ τῶν ἀγγέλων, τῶν ἀγαθῶν καὶ πονηρῶν, ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις καρδίαις ἐμβάλλονται, δηλοῖ τοῦτο καὶ ὁ τὸν Τωβίαν συνοδεύσας ἄγγελος, καὶ ὁ λόγος τοῦ Προφήτου, λέγοντος· «καὶ εἶπε πρὸς με ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν ἐν ἐμοί»⁸³⁾. Ἀλλὰ καὶ τό βιβλίον τοῦ Ποιμένος αὐτά

78) Ψαλμ. 75, 11.

79) Ἐκκλ. 10,4.

80) Β' Κορ. 10, 4-5.

81) Ψαλμ. 83,6.

82) Β' Κορ. 8,16.

83) Ζαχαρ. 1,14.

ταῦτα δηλοῖ, λέγον, ὅτι ἀνά δύο ἄγγελοι ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων παρακολουθοῦσι· καί ἐάν μὲν, λέγει, ἀγαθοί λογισμοί εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν ἀναβῶσιν, ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἀγγέλου παρέχονται, ἐάν δ' ἐναντίοι, ἐστὶ παρόρμησις τοῦ πονηροῦ ἀγγέλου. Τὰ αὐτά καὶ ὁ Βαρνάβας ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ δηλοῖ, λέγων, ὅτι δύο εἰσὶν ὁδοί, μία μὲν φωτός, ἑτέρα δέ σκότους, ὧν, λέγει, ἄρχουσιν ὠρισμένοι τινές ἄγγελοι· τῆς μὲν τοῦ φωτός ὁδοῦ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, τῆς δέ τοῦ σκότους οἱ ἄγγελοι τοῦ Σατανᾶ. Πρέπει, ὅμως, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι οὐδέν ἄλλο συμβαίνει ἡμῖν ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἢ κακῶν, ἢ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ καρδίᾳ ἐμβάλλονται, εἰμὴ κινήσεις μόνῃ καὶ διέγερσις, καλοῦσα ἡμᾶς ἢ πρὸς τὰ ἀγαθὰ ἢ πρὸς τὰ κακά. Ἔστι δέ δυνατόν ἡμῖν, ὅταν ἡ πονηρὰ δύναμις ἄρξηται διεγείρουσα ἡμᾶς εἰς τό κακόν, ἵν' ἀπορρίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὰς κακὰς ἐμπνεύσεις, καὶ ἀντιστῶμεν εἰς τὰς κακίστας παροτρύνσεις καὶ οὐδέν ὅλως ἔνοχον πράξωμεν. Καί πάλιν ἐστὶ δυνατόν, ἵνα, ὅταν ἡμᾶς ἡ θεία δύναμις εἰς κρείττονα καλέσῃ, μὴ ἀκολουθήσωμεν, καὶ διασωζομένου ἐν ἡμῖν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι τοῦ αὐτεξουσίου. Ἐλέγομεν δ' ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὅτι καὶ ἀναμνήσεις τινές εἴτε ἀγαθῶν εἴτε κακῶν ἡμῖν παρέχονται εἴτε διὰ τῆς θείας Προνοίας εἴτε διὰ τῶν ἐναντίων δυνάμεων, ὡς δείκνυται ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Ἑσθῆρ, ἔνθα τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ δικαιοτάτου Μαρδοχαίου ὁ Ἀρταξέρξης ἐπελάθετο, ἐκ νυκτερινῆς δ' ἀγρυπνίας καταβεβλημένος, ποτέ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑπεμνήσθη, ἵν' ἀναζητήσῃ τὰ ἐν τοῖς χρονικοῖς (chartis) ἱστορικά ἔργα, ἐν οἷς μνησθεῖς τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Μαρδοχαίου διέταξεν, ἵνα ὁ μὲν ἐχθρὸς αὐτοῦ Ἀμάν κρεμασθῇ, αὐτῷ δ' ἀποδοθῶσι τιμαὶ μεγαλοπρεπεῖς, ἅπαντι δέ τῷ ἔθνει τῶν ἀγίων σωτηρίαν ἐκ τοῦ ἀπειλοῦντος ἤδη κινδύνου χαρίσῃται. Διὰ τῆς ἐναντίας δέ τοῦ διαβόλου δυνάμεως ὀφείλομεν, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων ἐνεβλήθη ἐκεῖνο, ὅπερ ἐλθόντων εἰς τὸν Πιλᾶτον εἶπον· «Κύριε, ἐμνήσθημεν, ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι»⁸⁴). Ἀλλὰ καὶ τό ὅτι ὁ Ἰούδας τὴν προδοσίαν τοῦ Κυρίου Σωτῆρος διενεόηθη, οὐ προῆλθεν ἀπὸ μόνῃς τῆς

84) Ματθ. 27,63.

τοῦ νοός αὐτοῦ κακίας, διότι ἐμαρτύρησεν ἡ Γραφή, ὅτι ὁ διάβολος ἤδη ἔβαλεν εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, «ἵνα αὐτόν παραδῶ»⁽⁸⁵⁾. Διό καί ὁ Σολομὼν ὀρθῶς ἐνετείλατο, λέγων· «πάση φυλακῇ τήρει σὴν καρδίαν»⁽⁸⁶⁾. Καί ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει· «Δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μὴ ποτε παραρρυῶμεν»⁽⁸⁷⁾. Λέγων δέ «μὴ δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ»⁽⁸⁸⁾, δεικνύει, ὅτι δι' ὠρισμένου τινός ἔργου, ἢ ὠρισμένης τινός ἀμελείας, τόπος ἐν τῇ ψυχῇ δίδεται τῷ διαβόλῳ, ὥστε ἅπαξ εἰσελθὼν εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν ἢ κατακρατεῖ ἡμῶν, ἢ μὴ δυνηθεὶς ἵνα τελείως κατακρατήσῃ μιαίνει ἀπλῶς τὴν ψυχὴν, βάλλων καθ' ἡμῶν τὰ πεπυρωμένα αὐτοῦ βέλη, δι' ὧν ποτέ μὲν τιτρωσκόμεθα βαθέως εἰσδύοντος τοῦ τραύματος, ποτέ δέ μόνον πυρούμεθα. Σπανίως δέ καί ὑπ' ὀλίγων τινῶν τὰ πεπυρωμένα ταῦτα βέλη σβέννυνται, ὥστε δέν τιτρώσκονται, ὅταν δηλονότι τις διὰ τῆς ὀχυρωτάτης καὶ ἰσχυροτάτης ἀσπίδος τῆς πίστεως ᾗ περικεκαλυμμένος. Τό δέ ῥηθέν ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ, «ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικά τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις»⁽⁸⁹⁾, οὕτω δεόν ἵνα νοηθῇ: Εἶπεν «ἡμῖν», τουτέστιν ἐμοὶ τῷ Παύλῳ καὶ ὑμῖν τοῖς Ἐφεσίοις, καὶ οἷς οὐκ ἔστιν ἡ πάλη πρὸς σάρκα καὶ αἷμα· τούτοις δηλ. ἐστὶν ἡ πάλη πρὸς τὰς ἀρχάς καὶ τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐχ ὥς ἦν τοῖς Κορινθίοις, οἷς ἡ πάλη ἦν ἔτι πρὸς τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα, οὗς μόνον ἀνθρώπινος πειρασμός κατέλαβεν.

5. Οὐδαμῶς, ὅμως, πρέπει, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι εἷς ἕκαστος πρὸς ταῦτα πάντα ἀγωνίζεται. Διότι νομίζω, ὅτι ἀδύνατόν ἐστι τοῦτο παντὶ ἀνθρώπῳ, καὶ ἄγιος ᾗ, ἵνα κατὰ πάντων τούτων ὁμοῦ ἀγῶνα διεξάγῃ. Ἐάν δέ τοῦτο συμβῇ πως, ὅπερ ἀδύνατον βεβαίως, ὥς ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀδυνατεῖ, ἵνα τοῦτο

85) Ἰωάν. 13,2.

86) Παροιμ. 4,23.

87) Ἐβρ. 2,1.

88) Ἐφεσ. 4,27.

89) Ἐφεσ. 6,12.

ἐντελῶς φέρῃ ἄνευ μεγίστης βλάβης. Ἄλλ' ὥς ἐάν, λόγου χάριν, πεντήκοντά τινες στρατιῶται εἴπωσιν, ὅτι ἐπαπειλεῖ αὐτοῖς ἄγών κατ' ἄλλων πεντήκοντα, δέν πρέπει ἵνα νοηθῇ οὕτως, ὅτι εἷς ἕκαστος ἐκείνων κατὰ πεντήκοντα ἀγωνισθήσεται, ἀλλά λέγει ὀρθῶς εἷς ἕκαστος ἐκείνων, ὅτι ἄγών ἡμῖν ἐστι κατὰ πεντήκοντα, πᾶσιν ὁμῶς καθ' ἀπάντων, οὕτω νοητέον καί ὅπερ ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις καί στρατιώταις τοῦ Χριστοῦ πάλῃ καί ἄγών ἐστι πρὸς πάντα ταῦτα τὰ ἐξαριθμηθέντα· ὅτι δηλονότι πᾶσιν, ἐκάστῳ ὁμῶς πρὸς ἕκαστον ἔσται ὁ ἄγών, ἢ ἀκριβῶς, ὡς ἀπεδείχθη ἐν τῷ ἄγῳ τούτῳ τοῦ δικαίου Θεοῦ ὄντος βοηθοῦ. Νομίζω, δηλονότι, ὅτι ἐστὶ μέτρον ὠρισμένον τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, καί ἂν ὁ Παῦλος ἐκεῖνος ᾗ, περὶ οὗ λέγεται «σκεῦος ἐκλογῆς μοί ἐστιν οὗτος»⁹⁰⁾, ἢ ὁ Πέτρος, οὗ πύλαι Ἰδοὺ οὐ κατισχύσουσιν, ἢ ὁ Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ, ὦν οὐδεὶς ὅλως ἅπαν ὁμοῦ τῶν ἐναντίων δυνάμεων τό στίφος δύναται, ἵνα ὑπομείνῃ, ἄνευ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ὀλέθρου, ἂν μὴ ἐν αὐτῷ ἐνεργῇ ἡ δύναμις ἐκείνου μόνου, ὅστις εἶπε· «θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον»⁹¹⁾. Ἐφ' ᾧ πεπειθῶς καί ὁ Παῦλος ἔλεγε· «πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ»⁹²⁾, καί πάλιν· «ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα, οὐκ ἐγὼ δέ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί»⁹³⁾. Διὰ ταύτην, λοιπόν, τὴν δύναμιν, ἣτις βεβαίως οὐκ ἔστιν ἀνθρωπίνη, ἐνεργοῦσαν καί λαλοῦσαν ἐν ἑαυτῷ, ὁ Παῦλος ἔλεγε· «Πέπεισμαι γάρ ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαί οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν»⁹⁴⁾. Διότι, νομίζω, μόνῃ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀδυνατεῖ κατὰ τῶν ἀγγέλων, τοῦ ὕψους καί τοῦ βάθους, καί ἄλλης κτίσεως ἢ ἀγωνίζεται. Ἄλλ' ὅταν αἰσθανθῇ ἐν ἑαυτῇ παρόντα καί ἐνοικοῦντα τὸν Κύριον θαρρῶσα ἐπὶ τῇ θεῖᾳ βοη-

90) Πράξ. 9,15.

91) Ἰωάν. 16,33.

92) Φιλιπ. 4,13.

93) Α' Κορ. 15,10.

94) Ρωμ. 8, 38-39.

θεία ἐρεῖ· «Κύριος φωτισμός μου καί σωτήρ μου· τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος ὑπερασπιστής τῆς ζωῆς μου· ἀπό τίνος δειλιάσω; ἐν τῷ ἐγγίζειν ἐπ' ἐμέ κακοῦντας τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου οἱ θλίβοντές με καί οἱ ἐχθροί μου αὐτοί ἡσθένησαν καί ἔπεσαν· ἐάν παρατάξῃται ἐπ' ἐμέ παρεμβολή, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδιά μου· ἐάν ἐπαναστῇ ἐπ' ἐμέ πόλεμος, ἐν ταύτῃ ἐγὼ ἐλπίζω»⁹⁵⁾. Ὅθεν νομίζω, ὅτι οὐδέποτε ἴσως καθ' ἑαυτόν ὁ ἄνθρωπος δύναται, ἵνα νικήσῃ δυνάμιν ἐναντίαν, μὴ λαβὼν θείαν βοήθειαν· διό καί λέγεται, ὅτι ὁ ἄγγελος ἐπάλαψε μετὰ τοῦ Ἰακώβ⁹⁶⁾. Τοῦτο δ' ἡμεῖς τοῦλάχιστον νοοῦμεν οὕτως, ὅτι ταυτὸν οὐκ ἔστι μετὰ τοῦ Ἰακώβ παλαίσει τὸν ἄγγελον καί κατὰ τοῦ Ἰακώβ. Ἀλλ' ὁ γενόμενος αἷτιος τῆς σωτηρίας αὐτοῦ, ὅστις καί γνούς τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ, καί τό ὄνομα αὐτῷ Ἰσραὴλ ἔδωκεν, αὐτός μετ' αὐτοῦ παλαίει· τουτέστι μετ' αὐτοῦ ἐστὶν ἐν τῷ ἀγῶνι καί βοηθεῖ αὐτῷ ἐν τῇ πάλῃ, ἐτέρου ὄντος ἀναμφιβόλως ἐκείνου, πρὸς ὃν ἡγωνίζετο καί ἐπάλαιεν. Οὕτω καί ὁ Παῦλος οὐκ εἶπεν, ὅτι ἐστὶν ἡμῖν ἡ πάλη μετὰ τῶν ἀρχῶν ἢ μετὰ τῶν ἐξουσιῶν, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς καί πρὸς τὰς ἐξουσίας. Ὅθεν καί ἂν ὁ Ἰακώβ ἐπάλαιοιεν ἀναμφιβόλως κατὰ τινος τῶν δυνάμεων τούτων ἐπάλαιοι, περὶ ὧν λέγει ὁ Παῦλος τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει καί κατ' ἐξοχήν τοῖς ἀγίοις ἐναντιοῦνται καί ἀγῶνας κατ' αὐτῶν κινοῦσι. Διὰ τοῦτο, λοιπόν, λέγει περὶ αὐτοῦ ἡ Γραφή, ὅτι «ἐπάλαιοι μετ' ἀνθρώπου καί ἐνίσχυσε μετὰ Θεοῦ»⁹⁷⁾, ὅτι τουτέστιν ὑπήνεγκε μὲν τὸν ἀγῶνα ὁ Ἰακώβ τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀγγέλου, ἀλλὰ τό βραβεῖον τῆς τελειότητος ἀνάγεται εἰς τὸν νικητὴν Θεόν.

6. Δέν πρέπει δέ ἵνα νομίζωμεν, ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἀγῶνες διὰ τῆς σωματικῆς ῥώμης καί τῶν ἀσκήσεων τῆς παλαιστικῆς τέχνης διεξάγονται· ἀλλὰ πνεῦμα κατὰ πνεύματος μάχεται, ὥς καί ὁ Παῦλος δηλοῖ, ὅτι ἐπαπειλεῖ ἡμῖν πάλη πρὸς τὰς ἀρχάς καί τὰς ἐξουσίας καί τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου. Αὐτό δέ τό εἶδος τῶν ἀγώνων νοητέον οὕτως:

95) Ψαλμ. 26, 1-3.

96) Γεν. 32, 25.

97) Γεν. 32, 25. 29.

Ὅταν ζημίαι, ὅταν κίνδυνοι, ὅταν ὀνειδίη, ὅταν διαβολαί καθ' ἡμῶν ἐγείρωνται, ταῦτα ἐνεργοῦσιν αἱ ἐναντίαι δυνάμεις, οὐχ ἵνα ταῦτα μόνον ὑποστῶμεν, ἀλλ' ἵνα διὰ τούτων προσκληθῶμεν ἢ εἰς ὀργήν πολλήν ἢ εἰς θλίψιν ὑπερβολικὴν, ἢ εἰς ἀπελπισίαν ἐσχάτην, ἢ ἀκριβῶς, ὅπερ ἐστὶ καὶ τό σπουδαιότερον, ἀναγκασθῶμεν, ἵνα μεμψιμοιρήσωμεν, καταβληθέντες καὶ ἡττηθέντες ὑπὸ τῆς ἀθυμίας, κατὰ τοῦ Θεοῦ, ὥς μὴ κυβερνῶντος τὸν ἀνθρώπινον βίον δικαίως καὶ εὐθέως, καὶ διὰ τούτου ἐξασθενήσωμεν ἐν τῇ πίστει, ἢ ἐκπέσωμεν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος, ἢ ἀναγκασθῶμεν, ἵν' ἀποστῶμεν ἀπὸ τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων καὶ πεισθῶμεν, ἵν' ἀσεβές τι περὶ τοῦ Θεοῦ φρονήσωμεν. Διότι τοιαῦτά τινά εἰσι γεγραμμένα περὶ τοῦ Ἰώβ, ὅτε ὁ διάβολος ἐζήτησε παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα δοθῇ αὐτῷ ἡ ἐξουσία ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ. Διὰ τούτου καὶ τοῦτο διδασκόμεθα, ὅτι δέν πολεμοῦμεθα διὰ τυχαίων τινῶν ἐπιδρομῶν, ἐάν ποτε ἡμᾶς τοιαῦταί τινες ἀπώλειαί τῶν ἀγαθῶν πλήξωσιν, οὐδέ ὅτε τις τῶν ἡμετέρων τυχαίως ἀπάγεται αἰχμάλωτος, οὐδέ αἱ κατερειπώσεις τῶν οἴκων συμβαίνουσιν, ἐν αἷς τινες συγγενεῖς ἡμῶν συντριβόνται. Ἐν τούτοις ἅπασιν ὀφείλει ἕκαστος τῶν πιστῶν, ἵνα λέγῃ, ὅτι «οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰμὶ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν»⁹⁸⁾. Διότι, ὥς βλέπεις, οὐ κατέπεσεν ὁ οἶκος τοῦ Ἰώβ ἐπὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, εἰμὶ ἄφοῦ πρότερον κατ' αὐτῶν ὁ διάβολος ἔλαβεν ἐξουσίαν, οὐδέ θὰ ἐπέπιπτον οἱ ἱππεῖς ἀνὰ τρεῖς ἵλας, ἵν' ἀρπάσωσι τὰς καμήλους αὐτοῦ, τοὺς βόας καὶ λοιπά ζῶα, ἂν μὴ παρεκινούντο ὑπὸ τοῦ πνεύματος τούτου, εἰς ὃ ἑαυτοὺς δούλους ἐξέδοντο, ὑποτάξαντες τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐφαίνετο πῦρ, ἢ ὅπερ ἐνομίσθη κεραυνός, οὐκ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πρόβατα τοῦ Ἰώβ, πρὶν ἢ ὁ διάβολος εἶπε πρὸς τὸν Θεόν· «Οὐ σὺ περιέφραξας τὰ ἔξω αὐτοῦ καὶ τὰ ἔσω τῆς οἰκίας αὐτοῦ...; ἀλλ' ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἅψαι πάντων, ὧν ἔχει· εἰ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογῇσει»⁹⁹⁾.

7. Ἐξ ἀπάντων δέ τούτων δείκνυται τοῦτο, ὅτι πάντα τὰ ἐν

98) Ἰωάν. 19,11.

99) Ἰώβ 1,10-11.

τῷ κόσμῳ τούτῳ συμβαίνοντα, ἅτινα ἀδιάφορα μέσα (media) νομίζονται, εἴτε ταῦτα θλιβερά εἰσιν, εἴτε ὁ,τιδήποτε ἄλλο, δέν γίνονται μέν ὑπό τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί οὐδαμῶς ἄνευ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδή τὰς πονηράς καί ἐναντίας δυνάμεις βουλομένας, ἵνα τοιαῦτα ἐνεργῶσιν, οὐ μόνον δέν κωλύει ὁ Θεός, ἀλλά καί ἐπιτρέπει, ἐν ὠρισμένοις ὁμῶς καιροῖς καί προσώποις· ὥς καί ἐν αὐτῷ τῷ Ἰώβ λέγεται, ὅτι ἐν ὠρισμένῳ καιρῷ αὐτῷ ἡτοιμάσθη, ἵνα πρό τῶν ἄλλων ὑποβιβασθῇ καί ὁ οἶκος αὐτοῦ λαφυραγωγηθῇ ὑπό τῶν ἐχθρῶν. Διά τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς ἡ θεία Γραφή, ὅτι πάντα ὅσα συμβαίνουσιν ἡμῖν, δέον ἵνα δεχώμεθα ὥς ὑπό τοῦ Θεοῦ ἐπιφερόμενα, γινώσκοντες ὅτι ἄνευ τοῦ Θεοῦ οὐδέν γίνεται. Ὅτι δέ ταῦτα οὕτως ἔχουσιν, ὅτι δηλαδή ἄνευ τοῦ Θεοῦ οὐδέν γίνεται, πῶς δυνάμεθα, ἵν' ἀμφιβάλλωμεν, τοῦ Κυρίου καί Σωτῆρος κηρύττοντος καί λέγοντος· «οὐχί δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καί ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τήν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς»¹⁰⁰). Ἡ ἀνάγκη ἡγαγεν ἡμᾶς, ἵνα πολλῷ πλεον ἀποπλανηθῶμεν ἀπὸ τῆς πάλης τῶν ἐναντίων δυνάμεων, ἣν πρός τούς ἀνθρώπους διεξάγουσιν, ἐπειδή ὠμιλήσαμεν καί περί τῶν συμβαινόντων ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει θλιβερῶν, τουτέστι τῶν πειρασμῶν τῆς ζωῆς ταύτης, ὥς λέγει ὁ Ἰώβ· «πότερον οὐχί πειρατήριόν ἐστιν ὁ βίος ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς;»¹⁰¹), καί ἵνα τοιαῦτα σαφέστερον ἀναπτυχθῶσι περί τοῦ τίνι τρόπῳ ταῦτα συμβαίνουσι καί πῶς εὐσεβῶς περί τούτων ὀφείλομεν, ἵνα φρονῶμεν. Νῦν ἴδωμεν τίνι τρόπῳ οἱ ἄνθρωποι καί εἰς τό ἀμάρτημα τῆς ψευδοῦς γνώσεως περιπίπτουσι, καί ἐπὶ τίνι σκοπῷ καί ἐντεῦθεν αἱ ἐναντίαι δυνάμεις συνήθως πολέμους καθ' ἡμῶν ἐγείρουσι.

100) Ματθ. 10,29.

101) Ἰώβ 7,1.

Κεφάλαιον III Περὶ τῆς τριπλῆς σοφίας

1. Βουλόμενος ἵνα διδάξῃ ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος μέγα τι καὶ ἀποκεκρυμμένον περὶ τῆς γνώσεως καὶ σοφίας, ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ λέγει· «Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν· εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν»⁽¹⁰²⁾. Ἐν τούτῳ βουλόμενος ἵνα δείξῃ τὰς διαφορὰς τῶν σοφιῶν, παρίστησιν, ὅτι ἔστι μὲν τις σοφία τοῦ κόσμου τούτου, καὶ τις τῶν ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου, ἑτέρα δ' ὅμως ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία ἐστίν. Ἀλλὰ λέγων «σοφίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου» νομίζω, ὅτι δὲν ἐννοεῖ κοινήν τινα πᾶσι τοῖς ἄρχουσι τοῦ κόσμου τούτου σοφίαν, ἀλλὰ μοί φαίνεται, ὅτι δηλοῖ σοφίαν τινὰ ἰδίαν ἐκάστῳ ἄρχοντι. Καί πάλιν, ὅταν λέγῃ· «ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν», δεόν ἵνα ἀναζητήσωμεν, ἐάν θεωρῇ τὴν αὐτὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ταύτην, ἣτις ἀπεκρύβη ἀπὸ ἄλλων αἰώνων καὶ γενεῶν καὶ οὐκ ἐγνώσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὥς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ Ἀποστόλοις καὶ Προφήταις, καὶ ἐκείνην τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἣτις ἦν πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος, ἐξ ἧς ὁ Σολομὼν ἐγένετο σοφός, διό καὶ ὅτι πλέον τοῦ Σολομῶντος ἐστίν, ὅπερ διδάσκει ὁ Σωτὴρ, αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ὁ λόγος δηλοῖ, λέγοντος· «καὶ ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶντος ὦδε»⁽¹⁰³⁾, ἐν ᾧ δείκνυται, ὅτι οἱ διδασκόμενοι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πλέον τι ἐδιδάσκοντο, ἢ ὅσον ἐγίνωσκεν ὁ Σολομὼν. Ἐάν δέ τις εἴπῃ, ὅτι ἐγίνωσκε μὲν πλέον ὁ Σωτὴρ, οὐχὶ ὅμως καὶ τοῖς ἄλλοις παρεδίδου πλεόνα τοῦ Σολομῶντος, τίνι τρόπῳ εὐλογον καὶ συνεπές φανήσεται τό ἐν τοῖς ἐπομέ-

102) Α' Κορ. 2, 6-8.

103) Ματθ. 12, 42.

νοις λεγόμενον· «Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης καὶ κατακρινεῖ αὐτήν, ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος, καὶ ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶντος ὤδε»¹⁰⁴). Ἔστι, λοιπόν, σοφία τοῦ κόσμου τούτου, ἔστιν ἴσως καὶ σοφία ἐκάστου ἄρχοντος τοῦ κόσμου τούτου. Περί δέ τῆς τοῦ ἐνός Θεοῦ σοφίας φρονοῦμεν, ὅτι δηλοῦται τοῦτο, ὅτι ἦσσαν μὲν ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις καὶ παλαιότεροις ἐνήργει, πλεῖον δέ καὶ σαφέστερον ἀπεκαλύφθη διὰ τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλά τὰ περί τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐν ἰδίῳ τόπῳ ἐξετάσομεν.

2. Νῦν δ' ἐπειδὴ ἀνά χεῖρας ἔχομεν τὴν περί τῶν ἐναντίων δυνάμεων πραγματείαν, πῶς δηλονότι ἐγείρουσι καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους, δι' ὧν ἡ ψευδὴς γνῶσις ταῖς ἀνθρωπίναις διανοίαις ἐμβάλλεται, καὶ αἱ ψυχαὶ ἀπατῶνται νομίζουσai, ὅτι εὖρον τὴν σοφίαν, ἀναγκαῖον νομίζω, ἵνα εἴπω καὶ διακρίνω τίς ἐστὶν ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, καὶ τίς ἡ τῶν ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου, ἵνα διὰ τούτου δυνηθῶμεν, ἵνα ἐννοήσωμεν καὶ τίνες οἱ πατέρες τῆς σοφίας ταύτης, μᾶλλον δέ τῶν σοφῶν τούτων. Νομίζω, λοιπόν, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ὅτι ἄλλη τίς ἐστὶν ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, παρὰ τὰς τῶν ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου σοφίας, δι' ἧς φαίνεται, ὅτι νοοῦνται καὶ περιλαμβάνονται τὰ τοῦ κόσμου τούτου. Οὐδέν, ὅμως, αὕτη ἐν ἑαυτῇ ἔχει, ὥστε νὰ δύναται, ἵνα νοῇ τι ἢ περί τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου ἢ περί οἵωνδήποτε ὑψηλῶν πραγμάτων ἢ περί τῆς διατάξεως τῆς ἀγαθῆς καὶ εὐδαίμονος ζωῆς, ἀλλὰ τοιαύτη ἐστίν, οἷα, λόγου χάριν, πᾶσα ποιητικὴ τέχνη, ἢ γραμματικὴ, ἢ ῥητορικὴ, ἢ γεωμετρία, ἢ μουσικὴ, ἐν αἷς συναριθμητέα ἴσως καὶ ἡ ἰατρικὴ. Ἐν ταύταις ἀπάσαις δέον ἵνα φρονῶμεν, ὅτι ἔγκειται ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου. Σοφίαν δέ τῶν ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου νοοῦμεν, λόγου χάριν, τὴν τῶν Αἰγυπτίων μυστικὴν, ἣν λέγουσι καὶ κεκρυμμένην φιλοσοφίαν, τὴν τῶν Χαλδαίων καὶ Ἰνδῶν ἀστρολογίαν, ὑπισχνουμένην γνῶσιν ὑψίστην, καὶ τὴν περί τῆς θεότητος πολυδοξίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς τοίνυν εὐρίσκομεν, ὅτι ἄρχοντές εἰσι καθ'

104) Αὐτόθι.

ἕκαστα ἔθνη, ὡς ἐν τῷ Δανιήλ⁽¹⁰⁵⁾ ἀναγινώσκομεν, ὅτι ἐστὶ τις ἄρχων τοῦ βασιλείου τῶν Περσῶν, καὶ ἕτερος ἄρχων τοῦ βασιλείου τῶν Ἑλλήνων, ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου προφανῶς δείκνυται, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἄνθρωποι, ἀλλὰ δυνάμεις τινές. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ προφῆτῃ Ἰεζεκιήλ⁽¹⁰⁶⁾ παρίσταται προφανέστατα, ὅτι ὁ ἄρχων τῆς Τύρου ἐστὶ πνευματικὴ τις δύναμις. Οὗτοι, λοιπόν, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι, ἔχοντες ἕκαστος τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ οἰκοδομοῦντες ἴδια δόγματα καὶ ποικίλας δοξασίας, ὅτε εἶδον τὸν Κύριον καὶ Σωτῆρα ἡμῶν ὑπισχνούμενον καὶ κηρύττοντα, ὅτι Αὐτός πρὸς τοῦτο ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἵνα καταργήσῃ πάντα τὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως δόγματα, ἀγνοοῦντες τὸν ἔνδον ἐν Αὐτῷ κρυπτόμενον, ἔστησαν Αὐτῷ ἐνέδρας· «παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τό αὐτό κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ»⁽¹⁰⁷⁾. Τὰς ἐνέδρας δὲ ταύτας τούτων γνούς καὶ τὰ κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ βουλευμάτα αὐτῶν κατανοήσας, διότι οὗτοι τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν, ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι «σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων· ...ἦν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν· εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν»⁽¹⁰⁸⁾.

3. Δέον ἵνα ἐρευνήσωμεν, ἐάν αἱ σοφαὶ αὗται τῶν ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου, ἅς πειρῶνται, ἵνα διδάξωσι τοὺς ἀνθρώπους, ἐμβάλλωνται τοῖς ἀνθρώποις ὑπὸ τῶν ἐναντίων δυνάμεων ἐπὶ σκοπῷ ἐνέδρας καὶ βλάβης, ἢ μόνον ἐξ ἀπάτης χορηγῶνται, τουτέστιν οὐχὶ ἐπὶ σκοπῷ βλάβης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ', ἐπειδὴ αὐτοὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ αἰῶνος τούτου νομίζουσιν, ὅτι ταῦτα ἀγαθὰ ἐστίν, ἐπιθυμοῦσιν, ἵνα καὶ ἑτέροις διδάξωσι τὰ ὑφ' ἑαυτῶν ἀγαθὰ νομιζόμενα, ὅπερ καὶ πιθανώτερον θεωρῶ. Διότι, ὡς, λόγου χάριν, οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἢ οἱ αἰσ-

105) Δαν. κεφ. 10.

106) Ἰεζ. κεφ. 26.

107) Ψαλμ. 2, 2.

108) Α' Κορ. 2, 6. 8.

δήποτε αἰρέσεως ἡγέται αὐτοί πρότερον ὑπολαβόντες τὴν πλάνην τῆς ψευδοδιδασκαλίας ὡς ἀλήθειαν, καὶ πεισθέντες περὶ αὐτῆς ὡς ἀληθείας, τότε καὶ τοὺς ἄλλους πειρῶνται, ἵνα πείσωσι περὶ τῶν αὐτῶν, τῶν παρ' ἑαυτοῖς ὡς ἀληθῶν κριθέντων, οὕτω δέον ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ποιοῦσι καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ αἰῶνος τούτου, ἐν ᾧ ὠρισμένοι τινές πνευματικαὶ δυνάμεις ὠρισμένων ἔθνων ἔλαχον τῆς ἀρχῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἄρχοντες τοῦ αἰῶνος τούτου ἐκλήθησαν. Καὶ ἄλλαι τινές εἰσι, παρεκτός τῶν εἰδικῶν τούτων ἀρχόντων, ἐνέργειαι τοῦ αἰῶνος τούτου, πνευματικαὶ τινες δηλονότι δυνάμεις, ὠρισμένα τινὰ ἐνεργοῦσαι, ἃ αὐταὶ ἐλευθέρως ἐξελέξαντο, ἵνα πράττωσιν, ἐξ ὧν εἰσι καὶ οἱ ἄρχοντες οἱ ἐνεργοῦντες τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου. Ὡς, λόγου χάριν, ἐστὶ τις ἰδίᾳ ἐνέργεια καὶ δύναμις, ἣτις ἐμπνέει τὴν ποιητικὴν, ἄλλη τὴν γεωμετρίαν, καὶ οὕτως ἐκάστη ἐκάστην τοιαύτην τέχνην καὶ διδασκαλίαν παρέχει. Πλεῖστοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐνόμισαν, ὅτι ἡ ποιητικὴ τέχνη δέν δύναται, ἵνα ὑπάρξῃ ἄνευ ἐκστάσεως, ὅθεν καὶ ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτῶν φέρεται ἐνίοτε, ὅτι ἐκεῖνοι, οὓς καλοῦσι μάντις, αἰφνιδίως ἐνεπλήσθησαν πνεύματος μανίας τινός. Τί δέ πρέπει, ἵνα εἴπωμεν περὶ τούτων, οὓς θεῖους καλοῦσιν, ὑφ' ὧν κατ' ἐνέργειαν τῶν δαιμόνων, οἵτινες ἄρχουσιν αὐτῶν, προφέρονται ἀποκρίσεις ἐν στίχοις τεχνικῶς ἐμμέτροις; Ἀλλὰ καὶ οὗτοι, οὓς μάγους ἢ jomas (maleficos) ὀνομάζουσιν, ἐνίοτε καλέσαντες τοὺς δαίμονας ἐπὶ παίδων μικρᾶς ἔτι ἡλικίας ἐποίησαν τούτους, ἵνα λέγωσι ποιήματα ἐν στίχοις πρὸς θαυμασμόν ἀπάντων καὶ ἐκπληξιν. Ταῦτα δ' ἵνα νομίζωμεν, ὅτι οὕτω γίνονται, ὅπως αἱ ἅγαι καὶ ἄμωμοι ψυχαί, ἐάν ὅλη τῇ διαθέσει καὶ πάσῃ ἀγιότητι ἀφιερωθῶσι τῷ Θεῷ, καὶ διατηρηθῶσιν ἀλλότριάι ἀπὸ παντός δαιμονικοῦ μολίσματος καὶ διὰ πολλῆς ἐγκρατείας ἁγιασθῶσι καὶ εἰσδύσωσιν ὡς εὐσεβεῖς καὶ θρησκευτικαὶ διδασκαί, μετέχουσαι διὰ τούτων τῆς θεότητος καὶ ἀξιούμεναι τῆς χάριτος τῆς προφητείας, καὶ τῶν ἄλλων θείων δωρεῶν, οὕτω δέον ἵνα νομίζωμεν, ὅτι καὶ οἱ ἑαυτοὺς παρέχοντες ἀρμοδίους ταῖς ἐναντίαις δυνάμεσι, τουτέστι διὰ βίου ἐνεργοῦ καὶ σπουδῆς προσφιλοῦς καὶ ἀρεστῆς αὐτοῖς, δέχονται τὴν ἐμπνευσιν αὐτῶν, καὶ τῆς σοφίας αὐτῶν καὶ διδασκαλίας μέτοχοι καθίστανται. Ἐκ τούτου δέ συμβαίνει, ὅτι πληροῦνται τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, εἰς ὧν

τήν δουλείαν ἑαυτοῦς πρότερον ὑπέβαλον.

4. Καί ὡς πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἄλλως ἢ ὡς ἐπιτρέπει ὁ κανὼν τῶν Γραφῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ διδάσκουσιν, οὐκ ἔστιν ἀδιάφορον, ἵνα ἴδωμεν, ἐάν, ἔνεκα πολεμίας κατὰ τῆς πίστεως τοῦ Χριστοῦ διαθέσεως, αἱ ἐναντίαι δυνάμεις μυθώδη τινὰ ἅμα καὶ ἀσεβῆ δόγματα ἐπενόησαν, ἢ καὶ αὐταὶ ἀκούσασαι τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ, καὶ μήτε ἵνα ἐξεμέσωσιν αὐτόν ἐκ τῶν ἀπορρήτων τῆς συνειδήσεως αὐτῶν, μήτε ἵνα τηρήσωσιν ἄγνῳς καὶ ἀγίῳς ἰσχύουσai, διὰ τῶν ἀρμοδίων αὐταῖς σκευῶν καί, ἵνα οὕτως εἴπω, τῶν προφητῶν αὐτῶν, διαφόρους πλάνας κατὰ τοῦ κανόνος τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας εἰσήγαγον. Μᾶλλον δέον ἵνα νομίζωμεν, ὅτι αἱ ἀποστάτιδες καὶ φυγάδες δυνάμεις, αἱ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπομακρυνθεῖσαι, ἐξ αὐτοῦ τοῦ νοός αὐτῶν καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς πονηρίας, ἢ ἐκ φθόνου τούτων εἰς οὓς διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας εἰς τὸν βαθμὸν ἐκείνον, ὅθεν αὗται ἐξέπιπτον, παρασκευάζεται ἀνάβασις, πρὸς κώλυσιν τῆς τοιαύτης ἐπιδόσεως συντιθεῖσι τὰς πλάνας ταύτας τῆς ψευδοῦς διδασκαλίας καὶ ἀπάτας. Σαφῶς, λοιπόν, καὶ ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων ἀποδείκνυται, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ σώματι τούτῳ ἐστί, δύναται, ἵνα δεχθῇ ποικίλας ἐνεργείας πνευμάτων διαφόρων κακῶν καὶ ἀγαθῶν. Καὶ τῶν μὲν κακῶν διττῶς, ἢ, δηλονότι, ἐνίοτε ὁλοσχερῶς τὸν νοῦν αὐτῶν κατέχουσιν οὕτως, ὥστε οὐδὲν τελείως εἰς τούτους, οὓς κατέσχον, ἐπιτρέπουσιν, ἵνα νοῶσιν ἢ φρονῶσιν· ὡς, ἐπὶ παραδείγματι, εἰσὶν οἱ κοινῶς καλούμενοι ἐνεργούμενοι, οὓς ἄφρονas καὶ ἀνοήτους βλέπομεν, οἳ οἱ ἦσαν καὶ οἱ, ὡς λέγεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος θεραπευθέντες· ἢ ἐνίοτε αἰσθανόμενοι μὲν καὶ δὴ νοοῦσαν τὴν ψυχὴν διὰ λογισμῶν ποικίλων καὶ κακῶν παρρρημήσεων διὰ μέσου ἐχθρικῆς ἐμπνεύσεως διαφθείρουσιν· ὡς, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Ἰούδας εἰς τό κακούργημα τῆς προδοσίας δι' ἐμβολῆς τοῦ διαβόλου προεκλήθη, ὡς καὶ ἡ Γραφή δηλοῖ, λέγουσα· «τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου ἵνα αὐτόν παραδῶ»¹⁰⁹). Τοῦ ἀγαθοῦ δὲ πνεύματος ἐνέργειαν δέχεται τις, ὅταν παρακινῆται καὶ προ-

109) Ἰωάν. 13,2.

καλῆται εἰς τὰ ἀγαθὰ καὶ ἐμπνέται πρὸς τὰ οὐράνια ἢ θεῖα, ὡς οἱ ἅγιοι ἄγγελοι καὶ αὐτός ὁ Θεὸς ἐνήργει ἐν τοῖς Προφήταις, δι' ἐμπνεύσεων ἁγίων πρὸς κρείττονα προκαλῶν καὶ παραινῶν, οὕτως ὥστε ἀπέμεινε τῇ βουλήσει καὶ κρίσει τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν θέλῃ, ἵν' ἀκολουθήσῃ ἢ μὴ τῷ Θεῷ εἰς τὰ οὐράνια καὶ θεῖα προκαλοῦντι. Ὅθεν καὶ ἐκ ταύτης τῆς σαφοῦς διακρίσεως διαγιγνώσκεται τίνι τρόπῳ ἡ ψυχὴ διὰ τῆς παρουσίας τοῦ κρείττονος πνεύματος παρακινεῖται, ὅτι τουτέστιν οὐδεμία καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ τῆς ἐπικειμένης ἐμπνεύσεως σύγχυσις ἢ φρενὸς ἀπαλλοτριώσις συμβαίνει αὐτῇ, οὐδ' ἀπόλλυσι τὴν ἐλευθέραν κρίσιν τῆς ἰδίας βουλήσεως· ὡς, ἐπὶ παραδείγματι, εἰσὶ πάντες οἱ Προφῆται ἢ οἱ Ἀπόστολοι, οἵτινες διηκόνουν τοῖς θείοις ἐντάλμασιν, ἄνευ οὐδεμιᾶς τοῦ νοὸς διαταράξεως. Ὅτι δὲ διὰ τῶν ἐμπνεύσεων τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος ἡ ἀνθρωπίνη μνήμη προκαλεῖται εἰς ἀνάμνησιν κρειττόνων, ἐδείξαμεν ἤδη τοῦτο ἐν τοῖς ὡς ἀνωτέρω παραδείγμασιν, ὅτε ἐποιήσαμεθα μνηϊαν τοῦ Μαρδοχαίου καὶ Ἀρταξέρξου.

5. Νομίζω, ὅτι συνεπῶς πρέπει, ἵνα ἐρευνήσωμεν καὶ τοῦτο, ἐκ τίνων αἰτιῶν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ παρορμαῖται νῦν μὲν ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν νῦν δὲ ὑπὸ τῶν κακῶν δυνάμεων, ὑπολαμβάνω δὲ ὅτι τοῦ πράγματος τούτου αἱ αἰτίαι εἰσὶν ἀρχαιότεραι καὶ αὐτῆς τῆς σωματικῆς γεννήσεως, ὡς τοῦτο δείκνυσιν ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρός σκιρτήσας καὶ ἀναπηδήσας, ὅτε ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς Μαρίας εἰς τὰ ὦτα Ἐλισάβετ τῆς μητρός αὐτοῦ ἔφθασε, καὶ ὁ προφήτης Ἰερεμίας, ὅστις, πρὶν ἢ συλληφθῇ ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρός, γνωστός ἦν τῷ Θεῷ, καὶ, πρὶν ἢ ἐκ τῆς μήτρας ἐξέλθῃ, ἡγιασθῇ ὑπ' Αὐτοῦ, καὶ παῖς ὢν ἔτι τὴν χάριν τῆς προφητείας

«Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐρευνητέον, διατί ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ νῦν μὲν ὑπὸ τούτων νῦν δὲ ὑπ' ἐκείνων τῶν δυνάμεων εἰς τὰ ἀντίθετα κινεῖται»¹¹⁰⁾.

110) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἰερωνύμου. Προστίθῃσιν ὁ Ἰερώνυμος καὶ τὰδε ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ: «Καὶ νομίζει (ὁ Ὠριγένης), ὅτι προὔπηρχον τὰ ἔργα τινῶν, πρὶν ἢ εἰς σώματα ἔλθωσιν· ὡς ἔστι τό τοῦ Ἰωάννου σκιρτήσαντος ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρός αὐτοῦ, ὅτε εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς Μαρίας ὁμολογεῖ ἑαυτὴν ἢ Ἐλισάβετ ἀναξίαν τῆς συνδιαλέξεως αὐτῆς».

ἔλαβε. Καί πάλιν ἐκ τούναντίου σαφῶς δείκνυται, ὅτι τινές μὲν ὑπὸ τῶν ἐναντίων πνευμάτων εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας κατελείφθησαν, τινές δὲ δηλονότι μετ' αὐτοῦ τοῦ δαίμονος ἐγεννήθησαν, ἕτεροι δὲ παιδιόθεν προεφήτευσαν, ὡς ἱστορίαι ἀξιόπιστοι ἐμφαίνουσιν. Ἄλλοι δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας ἐκ τοῦ δαίμονος, ὃν Πύθωνα ὀνομάζουσιν, ἐγγαστρίμυθον δηλονότι, ἔπασχον. Εἰς ὅλα δὲ ταῦτα διαβεβαιούται, ὅτι τῇ προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ κυβερνῶνται, ὡς καὶ ἡ ἡμετέρα πίστις περιλαμβάνει, ὡς μοι φαίνεται, οὐκ ἄλλως δύνανται, ἢ ἀποκριθῶσιν ἢ ἀποδειχθῇ ἡ πρόνοια μακρὰν πάσης μομφῆς ἐπὶ ἀδικίᾳ, εἰμὴ λέγοντες ὅτι ἦσαν πρότεραί τινες αἰτίαι, εἴτε ἐν τῇ διανοίᾳ εἴτε ἐν τῇ ὁρμῇ, δι' ἃς, πρὶν ἢ ἐν σώματι γεννηθῶσιν αἱ ψυχαί, ἐνοχὴν τινα ὀφείλουσαι ἐφ' ἑαυτάς καὶ ὧν ἕνεκα

«Ἐκ τούναντίου δὲ μικροί ἔτι καὶ σχεδὸν γαλουχούμενοι πληροῦνται κακῶν πνευμάτων, καὶ προφητῶν καὶ μάντεις κατ' ἐμπνευσιν γίνονται, ἐπὶ τοσαῦτα ὥστε καὶ δαίμων Πυθωνικός τις ἀπὸ τῆς τρυφερᾶς ἡλικίας καταλαμβάνει. Ὅτι δὲ οὗτοι ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῆς θείας προνοίας, μηδὲν τοιοῦτο ποιήσαντες, ὥστε νὰ ὑποστῶσι τοιαύτην ἀφροσύνην, οὐδεὶς ἐστὶν ὅστις παραδέχεται, ὅτι χωρὶς τοῦ Θεοῦ αὐτὰ γίνονται, καὶ τὰ πάντα ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης Αὐτοῦ κυβερνῶνται»¹¹¹).

ἀξίως ὑπὸ τῆς θείας προνοίας ἐκρίθη αὐταῖς, ἵνα τοῦτο πάσχωσι. Διότι αὐτεξουσία πάντοτε ἐστὶν ἡ ψυχὴ, καὶ ἐν τῷ σώματι τούτῳ καὶ ἐκτὸς τοῦ σώματος οὔσα· καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως πάντοτε ἢ πρὸς τὰ ἀγαθὰ ἢ πρὸς τὰ κακὰ φέρεται· καὶ οὐδέποτε ἡ λογικὴ διαύγεια, ὁ νοῦς δηλονότι ἢ ἡ ψυχὴ, δύναται ἵνα ἢ ἄνευ τινός ὁρμῆς ἀγαθῆς ἢ κακῆς. Αὗται δ' αἱ ὁρμαὶ πιθανῶς παρέχουσι τὰς αἰτίαις τῶν ἀξίων, καὶ πρὶν ἢ τι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πράξωσι, κατὰ τὰς ἀξίας δὲ ταύτας εἴτε αἰτίαις διὰ τῆς θείας προνοίας ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην γέννησιν, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τῆς γεννήσεως, ἢ οὕτως εἶπω, προ-

111) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

ορίζονται, ἵν' ἀγαθόν τι ἢ κακόν πάθωσι.

Καί ταῦτα μέν εἰρήσθωσαν περί ἐκείνων, ἅτινα συμβαίνουσι τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἀπό τῆς πρώτης ἀμέσως ἡλικίας, ἢ καί πρὶν ἢ εἰς τόν κόσμον τοῦτον ἔλθωσι. Περί δέ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ, τουτέστιν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ, ὑπὸ τῶν διαφόρων πνευμάτων γινομένων ἐμπνεύσεων, αἵτινες ἢ εἰς τ' ἀγαθὰ ἢ εἰς τὰ ἐναντία προκαλοῦσι, δεόν ἵνα νομίζωμεν, ὅτι καί ἐνταῦθα ἐνίοτε ὑπάρχουσι πρότεραί τινες τῆς σωματικῆς γεννήσεως αἰτίαι. Ἄλλ' ἐνίοτε γρηγορῶν ὁ νοῦς, καί ἀπορρίπτων ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ κακά, εἰς βοήθειαν τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων πρὸς ἑαυτόν καλεῖ ἢ εἰς τοῦναντίον ἀμελῶν καί ἀμαθαίνων, ἥσσον προφυλακτικός ὢν, δίδωσι τόπον τοῖς πνεύμασι τούτοις, ἅτινα ὡς λησταὶ κρυφᾷ ἐνεδρεύοντες μηχανῶνται, ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, ὅταν ἴδωσιν, ὅτι διὰ τῆς ἀμελείας ἐδόθη αὐτοῖς τόπος, ὡς λέγει ὁ ἀπόστολος Πέτρος· «Ὁ ἀντίδικος ἡμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπίη»¹¹²). Διό καί ἡμέραν καί νύκτα ὀφείλομεν ἵνα τηρῶμεν τήν καρδίαν ἡμῶν πάσῃ φυλακῇ καί μή δίδῶμεν τόπον τῷ διαβόλῳ, ἀλλὰ πράττωμεν πάντα, δι' ὧν οἱ λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ - οὗτοι δηλοῦσι τὰ λειτουργικά πνεύματα τὰ «εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν»¹¹³) - εὐρίσκουσιν ἐν ἡμῖν τόπον, καί ἡδονται εἰσερχόμενοι εἰς τό σκῆνωμα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, καί οἰκοῦντες παρ' ἡμῖν διὰ συμβουλῶν ἡμᾶς κυβερνῶσιν, ἐάν ὅμως τό σκῆνωμα τῆς ἡμετέρας καρδίας διὰ τῆς στολῆς τῆς ἀρετῆς καί ἀγιότητος εὖρωσι κεκοσμημένον.

Ἄλλ' ἀρκοῦσιν ὅσα κατὰ τὰς δυνάμεις ἡμῶν διελάβομεν περὶ τῶν δυνάμεων, αἵτινες ἐναντιοῦνται τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει.

112) Α' Πέτρ. 5,8.

113) Ἐβρ. 1,14.

Κεφάλαιον IV

Περί τῶν ἀνθρωπίνων πειρασμῶν

1. Νῦν νομίζω, ὅτι δέν ὀφείλομεν, ἵν' ἀποσιωπήσωμεν καί τά περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πειρασμῶν, οἵτινες ἐνίοτε γεννῶνται ἐκ τῆς σαρκός καί τοῦ αἵματος, ἢ ἐκ τῆς σοφίας τῆς σαρκός καί τοῦ αἵματος, ἥτις λέγεται ἐχθρά τῷ Θεῷ. Ἐροῦμεν δέ καί, ἐάν ἀληθές ἐστίν, ὅπερ τινές λέγουσιν, ὅτι δῆθεν ἀνά δύο παρ' ἐκάστω ψυχῇ εἰσιν, ἀφοῦ ἤδη ἐξητάσαμεν τά περὶ τῶν πειρασμῶν ἐκείνων, οἵτινες πλεον ἢ ἀνθρώπινοι λέγονται, οὓς δηλονότι ἐκ τῶν ἀρχῶν καί τῶν ἐξουσιῶν καί ἐκ τῶν κοσμοκρατόρων τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου καί ἐκ τῶν πνευματικῶν τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις δεχόμεθα, ἢ ἐκείνων οἵτινες ἡμῖν γίνονται ἐκ τῶν πονηρῶν πνευμάτων καί ἀκαθάρτων δαιμόνων. Ἐν τούτῳ δέ τῷ πράγματι νομίζω, ὅτι συνεπῶς πρέπει ἵνα ἀνερευνήσωμεν, ἐάν ἐν ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἐκ ψυχῆς συνίσταμεθα καί σώματος καί ζωϊκοῦ πνεύματος, ἐστί καί ἄλλο τι ἰδίαν ἔχον διεγερσιν καί κίνησιν, εἰς τό κακόν προσκαλοῦσαν, ὡς συνήθως ὑπό τινων τοιοῦτό τι ἐρώτημα τίθεται, ἐάν δηλονότι πρέπει ἵνα εἴπωμεν, ὅτι εἰσὶ δύο ψυχῇ ἐν ἡμῖν, μία μὲν θεϊοτέρα καί οὐρανία, ἑτέρα δέ χείρων· ἢ ἐξ αὐτοῦ τούτου, ὅτι σώμασι συνδεόμεθα, (ἅτινα σώματα κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν εἰσι θνητά καί ὅλως ἄψυχα, διότι ἐξ ἡμῶν, δηλονότι, ἐκ τῶν ψυχῶν τό ὑλικόν σῶμα εὐζωοῦται, ὅπερ βεβαίως ἐναντίον καί ἐχθρικόν τῷ πνεύματι ἐστίν), ἐλκόμεθα καί προκαλούμεθα εἰς τά κακά ἐκεῖνα, ἅτινα τῷ σώματι ἀρέσκουσιν· ἢ τρίτον, ὅπερ ἐνόμισάν τινες τῶν Ἑλλήνων, ὅτι ἡ ψυχὴ ἡμῶν, οὔσα μία κατ' οὐσίαν, συνίσταται ὅμως ἐκ πολλῶν (μερῶν), καί μέρος μὲν αὐτῆς λέγεται λογικόν, μέρος δ' αὐτῆς ἕτερον ἄλογον, καί τοῦτο τό μέρος, ὅπερ ἄλογον καλοῦσιν, εἰς δύο πάλιν διαιρεῖται διαθέσεις, τῆς ἐπιθυμίας καί ὀργῆς. Τάς τρεῖς ταύτας, λοιπόν, ἅς ἀνωτέρω ἐξεθήκαμεν, γνώμας περὶ ψυχῆς εὐρίσκομεν παρὰ τισιν.

Ἐκ τούτων δ' ὅμως ἡ δόξα, ἣν εἵπομέν τινων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὅτι τριμερὴς ἐστίν ἡ ψυχὴ, οὐδαμῶς νομίζω, ὅτι δύναται, ἵνα ἐπαρκῶς βεβαιωθῇ ἐκ τοῦ κύρους τῆς θείας Γραφῆς· ὡς πρὸς δέ τάς ὑπολειπομένας ἑτέρας δύο γνώμας, δύνανται, ἵνα

εύρεθῶσί τινα ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, δυνάμενα ἵνα προσαρμοσθῶσιν.

2. Ἐκ τούτων δ' ἐξετάσωμεν ἐν πρώτοις τοῦτο, ὅπερ συνήθως βεβαιοῦσιν τινες, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστὶ μία μὲν ψυχὴ ἀγαθὴ καὶ οὐρανία, ἑτέρα δὲ χεῖρων καὶ γηίνῃ· καὶ ὅτι ἡ μία κρείσσων οὐρανόθεν ἐμφύεται, οἷα ἐστὶν ἐκείνη, ἣτις τῷ Ἰακώβ κατὰ τοῦ Ἡσαΐ ἐν τῇ γαστρὶ ἐτι ὄντι παρέσχε τό ἔπαθλον τῆς νίκης τοῦ ὑποσκελισθέντος ἀδελφοῦ⁽¹¹⁴⁾, καὶ ἡ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ ἀγιασθεῖσα ἐκ τῆς μήτρας ἐτι⁽¹¹⁵⁾ καὶ ἡ ἐν τῷ Ἰωάννῃ ἐκ γαστροῦ Πνεύματος ἁγίου πληρωθεῖσα. Βεβαιοῦσι δὲ ὅτι ἡ καλουμένη χεῖρων σπείρεται ἐκ σωματικοῦ σπέρματος ὁμοῦ μετὰ τοῦ σώματος, ὅθεν καὶ ἄρνοῦνται, ὅτι αὕτη ἐκτός τοῦ σώματος δύναται ἵνα ζῇ ἢ ὑπάρχῃ, διό καί, ὡς λέγουσι, καλεῖται αὕτη συχνάκις σὰρξ. Διότι τό γεγραμμένον «ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος»⁽¹¹⁶⁾ δέν δέχονται ὡς λεχθέν περὶ τῆς σαρκός, ἀλλὰ περὶ ταύτης τῆς ψυχῆς, ἣτις κυρίως ἐστὶ ψυχὴ τῆς σαρκός. Ἐπίσης πειρῶνται, ἵνα βεβαιώσωσι ταῦτα καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ Λευϊτικῷ γεγραμμένων οὕτως: «Ἡ ψυχὴ πάσης σαρκός αἷμα αὐτοῦ ἐστίν»⁽¹¹⁷⁾. Ἐπειδὴ δι' ὅλης τῆς σαρκός διακεχυμένον τό αἷμα παρέχει τῇ σαρκὶ τὴν ζωὴν, λέγουσιν, ὅτι ἐν τῷ αἵματι ἔνεστιν αὕτη ἡ ψυχὴ, ἣτις λέγεται ψυχὴ πάσης σαρκός. Ὡς πρὸς δὲ τό λεχθέν, ὅτι ἡ σὰρξ πολεμεῖ τῷ πνεύματι, τό δὲ πνεῦμα τῇ σαρκὶ, καὶ τό γεγραμμένον «ἡ ψυχὴ πάσης σαρκός αἷμα αὐτοῦ ἐστίν», λέγουσιν, ὅτι δι' ἄλλου ὀνόματος καλεῖται ἡ σοφία τῆς σαρκός, διότι ἐστὶ πνεῦμά τι ὑλικόν, ὅπερ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτέτακται, ἀλλ' οὐδέ δύναται, ἵνα ὑποταχθῇ, ὡς ἔχον θελήματα γήϊνα καὶ ἐπιθυμίας σωματικές. Περί τούτου δὲ νομίζουσιν, ὅτι καὶ ὁ Ἀπόστολος εἶπε τό· «Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου»⁽¹¹⁸⁾. Ἐάν δὲ τις ἀντιτείνῃ, ὅτι ἐν αὐτοῖς

114) Γεν. κεφ. 25.

115) Ἱερ. κεφ. 1.

116) Γαλ. 5,17.

117) Λευϊτ. 17,14.

118) Ῥωμ. 7,23.

γίνεται λόγος περί τῆς φύσεως τοῦ σώματος, ὅπερ ἀληθῶς κατὰ τὴν ἰδιότητα μὲν τῆς φύσεως αὐτοῦ ἐστὶ θνητόν, λέγεται δέ, ὅτι ἔχει αἴσθησιν ἢ σοφίαν, ἣτις ἐχθρά ἐστὶ τῷ Θεῷ ἢ πολεμεῖ πρὸς τὸ πνεῦμα, καὶ διὰ τοῦτο δύναται τις, ἵνα εἴπῃ, ὅτι ἐστὶ τρόπον τινὰ φωνὴ αὐτῆς τῆς σαρκός, ἣτις φωνάζει, ὅτι δὲν θέλει ἵνα πεινῇ μηδὲ διψῇ, μηδὲ ριγοῖ, μηδ' ἐν γένει ἵνα ὑφίσταται ἀνίαν τινὰ εἴτε ἐκ περισσείας εἴτε ἐξ ἐλλείψεως: Ἐκεῖνοι ταῦτα πειρῶνται ἵνα διαλύσωσι καὶ πολεμήσωσι, δεικνύοντες, ὅτι καὶ πλεῖστα ἄλλα τῆς ψυχῆς πάθη εἰσὶν, οὐδαμῶς ὅλως ἀπὸ τῆς σαρκός προερχόμενα, καὶ ὁμως καὶ τούτοις τὸ πνεῦμα ἐναντιοῦται, ὥς ἐστὶν ἡ φιλοδοξία, ἡ φιλαργυρία, ἡ ζηλοτυπία, ὁ φθόνος, ἡ ἀλαζονεία καὶ τὰ τούτοις ὅμοια· πρὸς ἃ βλέποντες, ὅτι ἐστὶ τις πόλεμος τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ ἢ πνεύματι, διὰ τοῦτο αἰτίαν ὅλων τούτων τῶν κακῶν οὐκ ἄλλο τι τιθεῖσιν εἰμὴ ταύτην, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἵπομεν, ὅτι δηλαδὴ σωματικὴ ἐστὶν ἡ ψυχὴ καὶ εἰς σπέρματα γεννᾶται. Προσάγουσιν ἐπίσης ὥς τὰ πολλὰ πρὸς βεβαίωσιν τούτων καὶ τὴν μαρτυρίαν ἐκείνην τοῦ Ἀποστόλου, ἣτις λέγει· «Φανερά δέ ἐστὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκός, ἅτινά ἐστὶ μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθείαι, διχοστασίαι, αἰρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθοι, κῶμοι καὶ τὰ ὅμοια τούτοις»¹¹⁹⁾, λέγοντες, ὅτι πάντα ταῦτα δὲν προέρχονται ἐξ ἀνάγκης ἢ τέρψεως τῆς σαρκός, οὕτως ὥστε νὰ θεωρῶνται ἅπασαι αὗται αἱ ὁρμαὶ ἀνήκουσαι τῇ οὐσίᾳ ἐκείνῃ, ἣτις ψυχὴν οὐκ ἔχει, τουτέστι τῇ σαρκί. Ἀλλὰ καὶ ὅπερ λέγει· «Βλέπετε τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα»¹²⁰⁾, κατὰ τὸ φαινόμενον δύναται, ἵν' ἀποκλίνῃ πρὸς τοῦτο, ὅτι ἐστὶ τις ἰδία σαρκικὴ καὶ ὑλικὴ σοφία, καὶ ἄλλη σοφία κατὰ πνεῦμα· ἡ πρώτη βεβαίως δὲν ἡδύνατο, ἵνα λεχθῇ σοφία, ἐὰν μὴ ἦν ἡ ψυχὴ τῆς σαρκός, ἣτις παρέχει ἐκεῖνο, ὅπερ λέγεται σοφία τῆς σαρκός. Πρὸς τούτοις, λέγουσι καὶ τοῦτο· «Εἰ ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δέ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός...», ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλωμεν ταῦτα ποιῶμεν»¹²¹⁾, τότε τίνα εἰσὶ, περὶ ὧν λέγει· «ἵνα μὴ

119) Γαλ. 5,19-21.

120) Α' Κορ. 1,26.

121) Γαλ. 5,17.

ἃ ἂν θέλωμεν ταῦτα ποιῶμεν»; Βεβαίως, λέγουσιν, εἰς τὸ πνεῦμα δὲν ἀναφέρονται, διότι ἡ θέλησις τοῦ πνεύματος δὲν κωλύεται· ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς σαρκός, ἐπειδὴ ὡς μὴ ἔχουσα ψυχὴν ἰδίαν, αὕτη οὐδὲ θέλησιν ἀναμβιβόλως ἔχει. Ὑπολείπεται, λοιπόν, τοῦτο, ὅτι λέγεται περὶ τῆς θελήσεως τῆς ψυχῆς, ἣτις δύναται, ἵνα ἔχη θέλησιν ἰδίαν, ἐναντιουμένην βεβαίως τῇ θελήσει τοῦ πνεύματος. Ἐάν δ' οὕτως ἔχη, ἔπεται, ὅτι τῆς ψυχῆς ταύτης ἡ θέλησις μέση τίς ἐστὶ μεταξύ σαρκός καὶ πνεύματος, ἐνὶ τούτων ἀναμβιβόλως τῶν δύο, ὥτινι ἤθελεν ἐκλέξῃ, ἵνα ὑπακούῃ, δουλεύουσα καὶ ὑπακούουσα. Αὕτη ἐκδοῦσα ἐαυτὴν ταῖς ἡδοναῖς τῆς σαρκός, σαρκικούς τοὺς ἀνθρώπους ποιεῖ, συνενωθεῖσα δὲ τῷ πνεύματι, ποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἐν πνεύματι (εἶναι), καὶ διὰ τοῦτο πνευματικοὶ ὀνομάζονται. Τοῦτο δὲ προφανῶς δηλοῖ ὁ Ἀπόστολος, λέγων· «Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν πνεύματι»⁽¹²²⁾. Πρέπει, λοιπόν, ἵνα ἐρευνήσωμεν τίς ἐστὶν ἐν γένει αὕτη ἡ μεταξύ σαρκός καὶ πνεύματος θέλησις, ἡ διάφορος τῆς θελήσεως ἣτις ἀνήκει τῇ σαρκὶ ἢ τῷ πνεύματι. Διότι βεβαίως πάντα ἐν γένει τὰ λεγόμενα τοῦ πνεύματος ἐστὶν ἡ θέλησις τοῦ πνεύματος, καὶ πάντα ἐν γένει ἃ τῆς σαρκός ἔργα λέγονται ἐστὶν ἡ θέλησις τῆς σαρκός. Τίς, λοιπόν, παρὰ ταῦτά ἐστιν ἡ θέλησις τῆς ψυχῆς, ἣτις ἀντὶ τούτων (*extrinsecus*) ὀνομάζεται, ἣν ὁ Ἀπόστολος μὴ βουλόμενος ἵνα ἡμεῖς ποιῶμεν, λέγει· «ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε ταῦτα ποιῆτε»⁽¹²³⁾; Ἐν τούτῳ φαίνεται, ὅτι δηλοῦται τοῦτο, ὅτι οὐδενὶ ἐξ ἀμφοτέρων τούτων, τουτέστιν οὔτε τῇ σαρκὶ οὔτε τῷ πνεύματι, ὀφείλομεν, ἵνα προσκολλώμεθα. Ἀλλ' ἐρεῖ τις, ὡς κρεῖττον μὲν ἐστὶ τῇ ψυχῇ, ἐάν τὴν ἰδίαν ποιῇ θέλησιν, ἢ ἐάν ποιῇ τὴν τῆς σαρκός, οὕτως ἐπίσης κρεῖττόν ἐστιν, ἵνα ποιῇ τὴν θέλησιν τοῦ πνεύματος μᾶλλον ἢ τὴν ἰδίαν θέλησιν. Πῶς, λοιπόν, ὁ Ἀπόστολος λέγει· «ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε ταῦτα ποιῆτε»; Τοῦτο διότι ἐν ταύτῃ τῇ πάλῃ, ἣτις μεταξύ σαρκός καὶ πνεύματος διεξάγεται, οὐκ ἔστιν ἀσφαλὴς πάντοτε ἡ νίκη τοῦ πνεύματος, διότι προφανῶς ὡς πλεῖστον ἐπικρατεῖ ἡ σὰρξ.

3. Ἐπειδὴ δὲ εἰσήλθομεν εἰς διάσκεψιν βαθεῖαν, ἐν ἣ ἀνάγκη

122) Ρωμ. 8,9.

123) Γαλ. 5,17.

ἐστίν, ἵνα ἐκ πάντων τῶν μερῶν τά δυνάμενα ἵνα ἀνακινηθῶσιν ἐν ταύτῃ ἐξετάσωμεν, ἴδωμεν μή τοιοῦτό τι δυνάμεθα, ἵνα εἰσαγάγωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, ὡς κρεῖττόν ἐστιν ἐν τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀκολουθῇ τῷ πνεύματι, ὅταν τό πνεῦμα νικήσῃ τήν σάρκα, οὕτω καί χειρόν φαίνεται, ὅτι ἐστίν αὐτῇ, ἵνα ἀκολουθῇ τῇ σαρκί πολέμουσιν πρὸς τό πνεῦμα καί θελούσῃ, ἵνα πρὸς ἑαυτήν ἀνακαλέσῃ τήν ψυχήν, σφόδρα δέ ὠφελιμώτερον φαίνεται, ἵνα κατέχηται ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῆς σαρκός, ἢ νά ἐμμένη ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτῆς θελήμασι. Διότι μή οὔσα μήτε θερμή μήτε ψυχρά, ἀλλὰ διαμένουσα ἐν μέσῃ τινί χλιαρότητι, δύναται, ἵνα εὖρη βραδεῖαν καί ἀρκούντως δυσχερῇ τήν ἐπιστροφὴν. Ἐάν δέ τῇ σαρκί προσκολλᾶται, ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν κακῶν, ἅτινα ὑφίστανται ἐκ τῶν τῆς σαρκός πλημμελημάτων, κορεσθεῖσά ποτε καί πάλιν ἐμπλησθεῖσα, οἶονεῖ ἐκ τοῦ βαρυτάτου βάρους τῆς τρυφῆς καί ἡδονῆς ἀποκαμοῦσα, εὐκολώτερον καί ταχύτερον δύναται, ἵνα ἐπιστραφῇ ἐκ τῶν ὑλικῶν ρύπων εἰς τὸν πόθον τῶν οὐρανίων καί τήν πνευματικὴν χάριν. Καί τοῦτο δέον, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι εἶπεν ὁ Ἀπόστολος ἐν τοῖς: τό πνεῦμα ἐπιθυμεῖ κατὰ τῆς σαρκός καί ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, ἵνα μή ἃ θέλομεν ταῦτα ποιῶμεν, ἐν οἷς ἀναμιβόλως ἐδηλώθησαν τά ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ πνεύματος καί τά ἐκ τῆς θελήσεως τῆς σαρκός ὄντα, ὥστε ἐν ἄλλαις λέξεσι θά ἐλέγομεν, ὅτι κρεῖττόν ἐστιν, ἵνα ὁ ἄνθρωπος ἢ εἴτε ἐν τῇ ἀρετῇ εἴτε ἐν τῇ κακίᾳ ἢ ἐν οὐδενί τούτων. Ἡ ψυχὴ δέ πρὶν ἢ στραφῇ πρὸς τό πνεῦμα καί ἐν μετ' αὐτοῦ γένηται, ἐφ' ὅσον προσκολλᾶται τῷ σώματι καί τά σαρκικά διανοῇται, προφανῶς οὔτε ἐν ἀγαθῇ καταστάσει ἐστίν οὔτε φανερώς ἐν κακῇ, ἀλλ', ἵνα οὕτως εἴπω, ἐστίν ὁμοία τῷ ζῳῳ. Κρεῖττον δ' ἐστίν, ἵνα, ἐάν ᾗ δυνατόν, προσκολλημένη τῷ πνεύματι γένηται πνευματικὴ· ἐάν δέ ἀδύνατόν ἐστιν, συμφέρει μᾶλλον ἵνα αὕτη ἀκολουθῇ τῇ κακίᾳ τῆς σαρκός ἢ ἐν τοῖς ἰδίοις θελήμασι διατελοῦσα ἐπέχῃ θέσιν ζώου ἀλόγου. Περί τούτων δ' ἡμεῖς ἐπραγματευσάμεθα θέλοντες μόνον, ἵνα διαλάβωμεν περὶ τῶν γνωμῶν ἐκάστης βεβαιώσεως, ἐχρησάμεθα δέ πλείους, ἢ ὡς ἠθέλομεν, παρεκβάσεις, ἵνα μή φανῇ, ὅτι λανθάνουσιν ἡμᾶς τά συνήθως ἀνακινούμενα ὑπὸ τῶν ἐρωτώντων, ἐάν ἐστίν ἄλλη ἐν ἡμῖν παρὰ τούτων τῶν οὐρανίων καί λογικῶν ψυχῇ, ἣτις ἐκείνη φύσει ἀνθίσταται καί καλεῖται ἢ σὰρξ,

ἡ σοφία τῆς σαρκός, ἡ ψυχὴ τῆς σαρκός.

4. Νῦν ἴδωμεν τί καί πρὸς ταῦτα ἀποκρίνονται οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι μία ἐστὶν ἐν ἡμῖν ὁρμή, καὶ μία ζωὴ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ψυχῆς, ἥς ἡ σωτηρία ἢ ἡ ἀπώλεια κατὰ τὰς πράξεις αὐτῆς δίδοται ἰδίᾳ αὐτῇ. Καί πρῶτον ἴδωμεν τίνος εἶδους εἰσὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, ἃ δεχόμεθα, ὅταν αἰσθανώμεθα ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, ὅτι ἡμεῖς οἶονεῖ εἰς μέρη ἀπεσπασμένα διαρρήγνυμεθα· ὅταν τουτέστι πάλῃ τις τῶν διαλογισμῶν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν συμβαίνει, καὶ τινες ἡμῖν πιθανότητες παρίστανται, δι' ὧν νῦν μὲν πρὸς τοῦτο, νῦν δὲ πρὸς ἐκεῖνο ἀποκλίνομεν, καὶ αἵτινες νῦν μὲν ἐλέγχουσιν ἡμᾶς, νῦν δ' ἐπαινοῦσιν. Οὐδὲν δὲ μέγα ἐστίν, ἐὰν κακὰς τὰς διανοίας ὀνομάσωμεν, διότι ποικίλῃν καὶ αὐτῇ ἑαυτῇ ἀντιμαχομένην, καὶ πρὸς ἑαυτὴν διαφωνοῦσαν κρίσιν ἔχουσι, καίτοι καὶ ἐν ἅπασιν τοῖς ἀνθρώποις οὕτω συμβαίνει, ὅταν περὶ ἀγνώστου πράγματος διασκέπτωνται, καὶ προμηθῶνται, ἢ βουλευῶνται τί ὀρθότερον ἢ ὠφελιμότερον ἵνα ἐκλέξωσιν. Οὐδὲν, λοιπόν, θαυμαστόν, ἐὰν δύο πιθανότητες ἑαυταῖς ἀμοιβαίως ἀντιφάσκουσιν καὶ ἀντίθετα διδοῦσιν διασπῶσιν τὸν νοῦν εἰς διάφορα μέρη. Λόγου χάριν, ἐὰν ὁ λογισμὸς καλῇ τινι εἰς πίστιν καὶ φόβον Θεοῦ, τότε δὲν δύναται, ἵνα λεχθῇ, ὅτι ἡ σὰρξ ἀντιμάχεται τῷ πνεύματι· ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἄγνωστόν ἐστι τί τό ἀληθές καὶ ὠφέλιμον, ὁ νοῦς εἰς διάφορα διασπᾶται· οὕτω καὶ ὅταν ὑποθῶμεν, ὅτι ἡ σὰρξ καλεῖ εἰς ἡδονήν, κρείττων δὲ βουλὴ ἀνθίσταται ταῖς τοιαύταις διεγέρσεσι, δὲν πρέπει, ἵνα νομίσωμεν, ὅτι ἐστὶ τις ἄλλη ζωὴ, ἢ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθίσταται, ἀλλ' ἡ σωματικὴ φύσις πεπληρωμένη οὔσα σπερματικοῦ ὑγροῦ, ἐπιθυμεῖ, ἵνα ἐκκενώσῃ τὰ μέλη καὶ ἐκχέῃ. Οὕτω δὲ πρέπει ἵνα θεωρηθῇ ἐναντία τις δύναμις ἢ ζωὴ ἐτέρας ψυχῆς, ἢ ἐν ἡμῖν διεγείρουσα τὴν δίψαν καὶ καλοῦσα εἰς πόσιν ἢ ἡ γεννώσα τὴν πείναν καὶ ἐξωθοῦσα εἰς τροφήν. Ἀλλ' ὥς τοιαῦτα ἀπαιτοῦνται εἴτε ἐκκινοῦνται κατὰ φυσικὰς κινήσεις τοῦ σώματος, οὕτω καὶ τό ὑγρὸν τοῦ φυσικοῦ σπέρματος συλλεγὲν διὰ χρόνον ἐν ἰδίῳ τόπῳ θέλει ἵνα ἐξέλθῃ καὶ ἐξαχθῇ· τοῦτο δὲ οὐδαμῶς γίνεται διὰ τοῦ ἐλατηρίου ἐτέρας τινός διεγέρσεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐνίοτε ἐξάγεται. Τό λεγόμενον ὅτι «ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος», νοοῦσιν οὗτοι οὕτως, ὅτι ἡ συνήθεια εἴτε ἀνάγκη εἴτε ἡδονὴ τῆς

σαρκός προκαλοῦσα τόν ἄνθρωπον ἀποσύρει καί ἀπάγει αὐτόν ἀπό τῶν θείων καί πνευματικῶν πραγμάτων. Τῷ ὄντι ὑπό τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος ἀπορρόφηθέντες οὐκ ἀφιέμεθα ἵν' ἀσχοληθῶμεν εἰς τά θεῖα καί αἰώνια πράγματα. Τούναντίον ἡ ψυχὴ ἀσχολουμένη εἰς τά θεῖα καί πνευματικά καί τῷ πνεύματι συνηνωμένη, λέγεται, ὅτι ἐπιθυμεῖ κατὰ τῆς σαρκός, οὐκ ἔῴσα ταύτην, ἵνα ἐκθελύνηται ἐν ταῖς ἡδοναῖς καί κυμαίνεται ἐν ταῖς ἡδυπαθείαις, ἃς φύσει στέργει. Ὁμοιοτρόπως νοοῦσι καί τό ῥηθέν, ὅτι «τό φρόνημα τῆς σαρκός ἔχθρα εἰς Θεόν»¹²⁴), οὐχί ὅτι ψυχὴν ἀληθῶς ἔχει ἢ σάρξ, ἢ ἴδιον φρόνημα, ἀλλ' ὡς συνηθῶς λέγομεν καταχρηστικῶς, ὅτι ἡ γῆ διψῇ καί θέλει ἵνα πῖν ὕδωρ, ἔνθα βεβαίως τό «θέλει» οὐχί κυρίως ἀλλὰ καταχρηστικῶς λέγομεν, ἢ ὡς λέγομεν ὅτι ὁ οἶκος θέλει ἵνα ἐπιδιορθωθῇ, καί ἄλλα πολλά τούτοις ὅμοια, οὕτως ἐκληπτέον καί «τό φρόνημα τῆς σαρκός» ἢ τό ῥηθέν ὅτι «ἡ σάρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος». Συνήθως προστιθεῖσι καί τό ῥηθέν· «φωνή αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς με ἐκ τῆς γῆς»¹²⁵). Διότι τό πρὸς τόν Κύριον βοῶν οὐκ ἔστι κυρίως τό ἐκχυθέν αἷμα, ἀλλὰ καταχρηστικῶς λέγεται, ὅτι τό αἷμα βοᾷ, ἐπειδὴ ἀπαιτεῖται εἰς τόν ἐκχύσαντα τό αἷμα ἐκδίκησις. Ἀλλά καί ὅπερ λέγει ὁ Ἀπόστολος· «βλέπω δέ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου»¹²⁶) νοοῦσιν ὡσεὶ εἶπεν, ὅτι ὁ θέλων, ἵνα τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἀσχολῇται, ὑπό τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν καί χρειῶν, αἵτινες ὡς τις νόμος ἐν τῷ σώματι ἐνυπάρχουσιν, ἀποσύρεται, ἀποσπᾶται καί ἀποκωλύεται, ἵνα μὴ τῇ σοφίᾳ ἀσχολούμενος δυνηθῇ ἵνα προσεκτικότερον θεωρήσῃ τά θεῖα μυστήρια.

5. Τό ὅτι δέ ἐν τοῖς ἔργοις τῆς σαρκός ἀνεγράφησαν καί αἱ αἱρέσεις καί οἱ φθόνοι καί αἱ ἔριδες καί ἄλλα, δέχονται οὕτως, ὅτι, ὅταν ἡ ψυχὴ γένηται παχυλωτέρα τὴν αἴσθησιν, ὑπαχθεῖσα τοῖς τοῦ σώματος πάθεσι, πεπιεσμένη ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν πλημμελημάτων, καί οὐδέν λεπτόν καί πνευματικόν αἰσθανομένη, λέγεται, ὅτι ἐγένετο σάρξ, καί ἐκ τούτου λαμβάνει τό

124) Ῥωμ. 8,7.

125) Γεν. 4,10.

126) Ῥωμ. 7,23.

ὄνομα, πρὸς ὃ πλείονα σπουδὴν, ἢ διάθεσιν ἔχει. Ἐρευνῶντες προστιθεῖσι καὶ ταῦτα: Τίς εὐρεθήσεται ἢ τίς ῥηθήσεται δημιουργός τῆς κακῆς ταύτης αἰσθήσεως, ἣτις λέγεται αἰσθησις τῆς σαρκός; Διότι ὑποστηρίζουσιν, ὅτι δέον ἵνα πιστεύωμεν, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ἐστὶ δημιουργός τῆς ψυχῆς καὶ τῆς σαρκός ἢ ὁ Θεός. Καὶ ἐάν εἴπωμεν, ὅτι ὁ ἀγαθός Θεός ἐν αὐτῇ τῇ δημιουργίᾳ Αὐτοῦ ἐδημιούργησέ τι ἐχθρικόν ἑαυτῷ, βεβαίως ἄτοπον φανήσεται. Ἐάν, λοιπόν, ἐγράφη, ὅτι «τό φρόνημα τῆς σαρκός ἔχθρα ἐστὶν εἰς Θεόν», καὶ τοῦτο λέγεται, ὅτι ἐγένετο ἀπὸ τῆς δημιουργίας, φανήσεται, ὅτι αὐτός ὁ Θεός ἐποίησεν ἑαυτῷ φύσιν ἐναντίαν, ἣτις δέν δύνатаι, ἵνα ὑπαχθῇ Αὐτῷ μηδὲ τῷ νόμῳ Αὐτοῦ, ἐάν βεβαίως θεωρηθῇ ἔμψυχον τοῦτο (τό φρόνημα), περί οὗ ταῦτα λέγονται. Ἐάν δέ οὕτω τοῦτο γένηται δεκτόν, τότε τίς διαφορά ὑπάρχει ἀπὸ τούτων, οἵτινες λέγουσιν, ὅτι ἐδημιουργήθησαν διάφοροι φύσεις ψυχῶν, αἵτινες ἐκ φύσεως ἀπολοῦνται ἢ σωθήσονται; Τοῦτο δέ βεβαίως τοῖς αἰρετικοῖς ἀρέσκει, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι ἵνα ἀποδείξωσιν εὐσεβεῖ λόγῳ τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, ἐπινοοῦσι πλάσματα τοιαύτης ἀσεβείας.

Καὶ ἡμεῖς μὲν, ὡς ἡδυνάμεθα, ὅσα ἡδύναντο ἵνα λεχθῶσιν ἐν εἵδει διασκέψεως περὶ ἑνὸς ἐκάστου δόγματος προσηγάγομεν εἰς μέσον ὡς ἔκ τινων προσώπων, ὁ δ' ἀναγνώστης ἐκλεξάτω ὅσα μᾶλλον ὁ λόγος ἀσπάζεταιται.

Κεφάλαιον V

Ὅτι ὁ κόσμος ἐν χρόνῳ ἤρξατο

1. Μετά ταῦτα, ἐπειδὴ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁρισμῶν ὑπάρχει καὶ εἷς κατ' ἐξοχὴν συνωδὰ τῇ πίστει τῆς ἡμετέρας ἱστορίας, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐποιήθη, καὶ ἀπὸ ὠρισμένου χρόνου ἤρξατο, καὶ ὅτι διαλυθήσεται κατὰ τὴν προεξαγγελθεῖσαν πᾶσι συντέλειαν τοῦ αἰῶνος, ἕνεκα τῆς ἰδίας φθορᾶς, δέν φαίνεται ἄτοπον, ἵνα καὶ περὶ τούτου ὀλίγα ἐπαναλάβωμεν. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν πίστιν τῶν Γραφῶν εὐκολωτάτη φαίνεται ἡ τούτου βεβαίωσις. Καὶ οἱ αἰρετικοί, καίτοι εἰς ἄλλα πολλά δίστανται, ἐν τούτῳ ὅμως τῷ κύρει τῆς Γραφῆς ἰδόντες

συμφωνοῦσι.

Περὶ τῆς δημιουργίας, λοιπόν, τοῦ κόσμου τίς ἄλλη Γραφή μᾶλλον δύναται ἵνα διδάξῃ ἡμᾶς ἢ ἐκείνη, ἣτις ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ; Αὕτη δέ, καίτοι μείζονα ἐν ἑαυτῇ περιέχει ἢ ὅσα δεικνύει ἡ ἱστορική διήγησις, καὶ πνευματικήν ἐν τοῖς μάλιστα περιέχει ἔννοιαν, καὶ καλύπτει πράγματα μυστικά καὶ ὑψηλά καλύμματί τινι τοῦ γράμματος, οὐχ ἥττον ὅμως δεικνύει ὁ λόγος τοῦ διηγουμένου, ὅτι ἀπὸ ὠρισμένου χρόνου ἐδημιουργήθησαν πάντα τὰ βλεπόμενα. Περὶ τοῦ τέλους δέ τοῦ κόσμου πρῶτος ὁ Ἰακώβ κηρύττει, μαρτυρῶν πρὸς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ λέγων· «Συνάχθητε πρὸς με, υἱοὶ Ἰακώβ, ἵνα ἀναγγεῖλω ὑμῖν, τί ἀπαντήσῃ ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν»¹²⁷⁾. Ἐάν, λοιπόν, εἰσὶν «ἐσχάται ἡμέραι» («ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν»), κατ' ἀνάγκην παύσονται αἱ ἡμέραι, αἵτινες ἤρξαντο. Καὶ ὁ Δαυίδ οὕτω λέγει· «Αὐτοὶ (οἱ οὐρανοὶ) ἀπολοῦνται, σὺ δέ διαμένεις, καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγῇσονται· σὺ δέ ὁ αὐτός εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν»¹²⁸⁾. Ὁ δέ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν, λέγων «ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς»¹²⁹⁾, μαρτυρεῖ καὶ Αὐτός, ὅτι ὁ κόσμος ἐγένετο· καὶ πάλιν λέγων, ὅτι «ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δέ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι»¹³⁰⁾, παρίστησι τοῦτον φθαρτὸν καὶ μέλλοντα αὐτόν νά ἔχῃ τέλος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀπόστολος, λέγων· «τῇ γάρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἐκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὕτη ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ»¹³¹⁾, ἐναργῶς δηλοῖ τὸ τέλος τοῦ κόσμου· ὡσαύτως καὶ ὅταν λέγῃ· «παράγει τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου»¹³²⁾. Ἀλλ' ἐν ἐκείνῳ, ὅπερ εἶπεν, ὅτι «τῇ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη», καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς δεί-

127) Γεν. 49,1.

128) Ψαλμ. 101, 27-28.

129) Ματθ. 19,4.

130) Ματθ. 24,35.

131) Ρωμ. 8, 20-21.

132) Α' Κορ. 7,31.

κνυσι. Διότι, εάν τῇ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη ἐπ' ἐλπίδι τινί, ἐξ αἰτίας βεβαίως ὑπετάγη, καί ὅπερ αἰτίαν ἔχει, κατ' ἀνάγκην ἔσχεν ἀρχήν. Διότι δέν ἦτο δυνατόν ἄνευ τινός ἀρχῆς, ἵνα τῇ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑποταγῇ, καί ἐλπίζη ἐλευθέρωσιν ἀπό τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς ἡ μή ἀρξαμένη ἵνα δουλεύῃ. Ἀλλά καί πλεῖστα ἄλλα τοιαῦτα ῥητά ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς εὐρήσεται τις, εάν ἀναζητήσῃ ἐν σχολῇ, ἐν αἷς λέγεται, ὅτι ὁ κόσμος καί ἀρχήν ἔχει καί τέλος ἐλπίζει.

2. Εάν τις, λοιπόν, ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἐναντιῶται ἢ τῷ κύρει τῆς Γραφῆς ἡμῶν ἢ τῇ πίστει, ἐρωτήσομεν αὐτόν, εάν νομίζῃ, ὅτι ὁ Θεός δύναται, ἵνα τά πάντα περιλάβῃ ἢ οὐ; Καί τό μὲν εἰπεῖν, ὅτι οὐ δύναται, προφανῶς ἀσεβές ἐστίν. Εάν δέ, ὅπερ ἀναγκαῖόν ἐστιν, εἴπῃ, ὅτι τά πάντα περιλαμβάνει, τότε μένει, ἵνα δι' αὐτό τοῦτο, ὅτι δύνανται, ἵνα περιληφθῶσι ταῦτα, θεωρῶνται, ὅτι καί ἀρχήν ἔχουσι καί τέλος. Διότι τό τελείως ἄνευ τινός ἀρχῆς ὃν οὐδαμῶς δύναται, ἵνα περιληφθῇ. Διότι ἔνθα ἀρχή δέν ὑπάρχει, ἐφ' ὅσον χωρεῖ ἡ διάνοια, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ δυνατότης τῆς περιλήψεως ἀποχωρεῖ καί μετατίθεται.

3. Ἀλλά συνήθως ἀντιτείνουσιν ἡμῖν, λέγοντες· «Εάν ἦρξατο ὁ κόσμος ἐν χρόνῳ, τί ἐποίει ὁ Θεός πρὶν ἢ ὁ κόσμος ἄρξῃται; Διότι τό εἰπεῖν σχολαίαν καί ἀκίνητον τήν λύσιν τοῦ Θεοῦ ἀσεβές ἐστίν ὁμοῦ καί ἄτοπον, ἢ τό νομίζειν, ὅτι ἡ ἀγαθότης ποτέ οὐκ εὐηργέτει καί ἡ παντοδυναμία ἐστερεῖτό ποτε ἐξουσίας». Τοῦτο συνήθως ἀντιτάσσουσιν ἡμῖν, ὅταν λέγωμεν, ὅτι ὁ κόσμος ἀπό χρόνου ὠρισμένου ἦρξατο, καί κατὰ τήν πίστιν τῆς Γραφῆς καί ἔτη τινά τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἀριθμῶμεν. Πρὸς τὰς προτάσεις δέ ταύτας οὐδεὶς νομίζω τῶν αἰρετικῶν συνεπῶς πρὸς τό ἴδιον δόγμα δύναται ἵνα ἀπαντήσῃ εὐκόλως. Ἡμεῖς δέ συνεπῶς ἀπαντήσομεν συνωδὰ τῷ κανόνι τῆς εὐσεβείας, λέγοντες, ὅτι οὐχί τότε πρῶτον, ὅτε τόν ὁρατόν τοῦτον κόσμον ἐποίησεν ὁ Θεός, ἦρξατο, ἵνα ἐνεργῇ, ἀλλ', ὡς πιστεύομεν, ὅτι μετὰ τήν καταστροφὴν τούτου ἔσται

«Ἡμῖν δέ δοκεῖ, καί ὅτι καί πρὶν τούτου τοῦ κόσμου ἕτερος κόσμος ὑπῆρξεν, καί ὅτι καί μετὰ τοῦτον ἕτερος ἔσται. Θέλεις ἵνα μάθῃς, ὅτι μετὰ τήν καταστροφὴν τοῦ κόσμου τούτου ἔσται ἕτερος;

ἕτερος κόσμος, οὕτω καὶ πρὶν ἢ αὐτός ὑπάρξη, ὑπῆρξαν ἄλλοι. Ἀμφότερα δέ ταῦτα τῷ κύρει τῆς θείας Γραφῆς βεβαιωθήσονται. Διότι, ὅτι ἔσται μετὰ τοῦτον ἕτερος κόσμος ὁ Ἡσαΐας διδάσκει, λέγων· «Ὁ οὐρανός καινός καὶ ἡ γῆ καινή, ἃ ἐγὼ ποιῶ, μένει ἐνώπιόν μου, λέγει Κύριος»¹³³⁾. Ὅτι δέ πρὸ τούτου τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι, ὁ Ἐκκλησιαστής δεικνύει, λέγων· «Τί τό γεγονός, αὐτό τό γενησόμενον· καὶ τί τό πεποιημένον, αὐτό τό ποιηθησόμενον· καὶ οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ὅς λαλήσει καὶ ἐρεῖ, ἰδέ τοῦτο καινόν ἐστιν, ἥδη γέγονεν ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς γενομένοις ἀπὸ ἔμπροσθεν ἡμῶν»¹³⁴⁾.

Ἄκουε τὸν Ἡσαΐαν, λέγοντα· «Ὁ οὐρανός καινός καὶ ἡ γῆ καινή, ἃ ἐγὼ ποιῶ, μένει ἐνώπιόν μου, λέγει Κύριος»¹³³⁾. Θέλεις, ἵνα γνῶς, ὅτι πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου τούτου ἕτεροι κόσμοι προηγουμένως ὑπῆρξαν; ἐνωτίζου τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ· «Τί τό γεγονός, αὐτό τό γενησόμενον· καὶ τί τό πεποιημένον, αὐτό τό ποιηθησόμενον· καὶ οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ὅς λαλήσει καὶ ἐρεῖ, ἰδέ τοῦτο καινόν ἐστιν, ἥδη γέγονεν ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς γενομένοις ἀπὸ ἔμπροσθεν ἡμῶν»¹³⁴⁾. Αὕτη δ' ἡ μαρτυρία μαρτυρεῖ οὐ μόνον, ὅτι ὑπῆρξαν κόσμοι, ἀλλ' ὅτι καὶ ἔσονται, καὶ ὅτι οὐχὶ ὁμοῦ καὶ ὁμοίως πάντες γίνονται, ἀλλ' ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον»⁽¹³⁵⁾.

Διὰ τῶν μαρτυριῶν τούτων ἀμφότερα ὁμοῦ ἀποδείκνυνται, καὶ ὅτι πρότερον ὑπῆρχον αἰῶνες, καὶ ὅτι μετέπειτα ἔσονται. Δέν πρέπει, ὅμως, ἵνα νομίσωμεν, ὅτι πολλοὶ κόσμοι ὁμοῦ εἰσιν, ἀλλ' ὅτι μετὰ τοῦτον ἔσται ἡ ἀρχὴ ἄλλων. Περὶ τούτων νῦν οὐκ ἔστιν ἀνάγκη ἵνα λεπτομερῶς ἐπαναλάβωμεν, ἀφοῦ τοῦτο ἥδη ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐποιήσαμεν.

4. Νομίζω, ὅτι δέν πρέπει ἀδιαφόρως, ἵνα παρέλθῃ τοῦτο, ὅτι

133) Ἡσ. 66, 22.

134) Ἐκκλ. 1, 9-10.

135) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

αἱ ἅγιοι Γραφαί τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου διὰ νέου τινός καὶ ἰδίου ὀνόματος αὐτὴν ἀποκαλοῦσιν, ὀνομάζουσιν αὐτὴν «καταβολήν» τοῦ κόσμου⁽¹³⁶⁾, ὡς ὁ Σωτὴρ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ λέγει· «Καὶ ἔσται τότε θλίψις μεγάλη, οἷα οὐ γέγονεν ἀπὸ καταβολῆς (ἀρχῆς) κόσμου»⁽¹³⁷⁾. Καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ τῇ αὐτῇ λέξει ἐχρήσατο, εἰπὼν· «ὃς ἐξελέξατο ἡμᾶς πρὸ καταβολῆς κόσμου»⁽¹³⁸⁾. Καὶ ἐνταῦθα τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἐκάλεσε «καταβολήν», ἣτις νοητέα ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ, ἐν ἣ ἄνωτέρω ἐξηγησάμεθα. Ἀνάγκη, λοιπόν, ἵν' ἀναζητήσωμεν τί δηλοῦται διὰ τῆς νέας ταύτης λέξεως. Νομίζω, ὅτι τέλος καὶ συντέλεια τῶν ἀγίων ἔσται ἐν τοῖς μὴ βλεπομένοις καὶ αἰώνιοις, ἐκ τῆς θεωρίας αὐτοῦ τοῦ τέλους, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἄνωτέρω πολλάκις ἐδείξαμεν. Δέον δέ ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ὅμοια καὶ πρότερον εἶχον αἱ λογικαὶ φύσεις. Καὶ ἐὰν τοιαύτην ἀρχὴν ἔσχον, οἷαν τέλος ἐλπίζουσιν, ἦσαν ἤδη ἀναμφιβόλως ἐν τῇ ἀρχῇ ἐν τοῖς μὴ βλεπομένοις καὶ αἰώνιοις. Ἐάν δ' οὕτως ἔχη, ἐκ τῶν ἄνωτέρω πρὸς τὰ κατωτέρω κατῆλθον οὐ μόνον

«Νομίζω, ὅτι θεόθεν σκηνώμα καὶ ἀληθὴς ἡσυχία ἐν τοῖς ἄνω νοεῖται ἐκείνη, ἐν ἣ αἱ λογικαὶ κτίσεις διαμένουσιν πρὶν ἢ εἰς κατωτέρους καταβῶσι τόπους, καὶ ἐκ τῶν ἀοράτων εἰς τὰ ὁρατά μετοικήσωσι, καὶ πεσοῦσαι εἰς τὴν γῆν δεχθῶσι παχυλῶν σωμάτων, τῆς ἀρχαίας μακαριότητος ἀπῆλανον. Ὅθεν ὁ δημιουργὸς Θεὸς ἐποίησεν αὐτοῖς ἀρμόδια τοῖς ταπεινοῖς τόποις σώματα, καὶ τὸν ὁρατὸν τοῦτον κόσμον ἐδημιούργησε, καὶ λειτουργοὺς εἰς σωτηρίαν καὶ διόρθωσιν τῶν πεσόντων ἔστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ἐκ τούτων τινὲς μὲν ὠρισμένοις

136) Ἐνταῦθα ὁ Ῥουφῖνος παρεμβάλλει τὰ ἐξῆς ἄσχετα προφανῶς πρὸς τὸν Ὅριγένη: «... καταβολὴν κόσμου, ὅπερ λατινιστὶ ἀνακριβῶς μετενεχθέν ἐκάλεσαν «*constitutionem mundi*»· καταβολὴ δὲ ἐν τῷ ἑλληνικῷ σημαίνει μᾶλλον «*deicere*», τουτέστι «*deorsum iacere*», ὅπερ, ὡς εἶπομεν, λατινιστὶ ἀνακριβῶς μετέφρασαν «*constitutionem mundi*».

137) Ματθ. 24, 21. Πρβλ. Μάρκ. 13, 19. «Καὶ ἐνταῦθα ἡ λέξις «καταβολή» λέγεται «*constitution*», ἣν νοητέον ὡς ἄνωτέρω ἐξεθήκαμεν» (Ῥουφῖνος).

138) Ἐφεσ. 1, 4.

ἐκ τῶν ψυχῶν ἐκείνων, αἵτινες εἰσιν ἄξιοι τούτου, ἕνεκα τῆς ποικιλίας τῶν ὁρμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καί ἐξ ἐκείνων, αἵτινες εἰς ὑπηρεσίαν ἅπαντι τῷ κόσμῳ ἐκ τῶν ὑπερτάτων ἐκείνων καὶ ἀοράτων εἰς τὰ κατώτατα τοιαῦτα καὶ ὁρατά κατήχθησαν καὶ ὅπερ ἄκουσαι, «τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη οὐχ ἐκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι»¹³⁹⁾, δι' ἧς εἴτε ὁ ἥλιος εἴτε ἡ σελήνη εἴτε οἱ ἀστέρες εἴτε οἱ ἄγγελοι ἐπιτελοῦσι διακονίαν τῷ κόσμῳ καὶ ταῖς ψυχαῖς, αἵτινες διὰ τὰς ὑπερβολικὰς τοῦ νοός ἀποκλίσεις τῶν παχυλωτέρων τούτων καὶ στερεωτέρων ἐδεήθησαν σωμάτων. Διὰ τούτους δέ, οἷς τοῦτο ἀναγκαῖον ἦν, καὶ ὁ ὁρατός οὗτος κόσμος κατεστάθη. Προφανῶς, λοιπόν, ἐντεῦθεν διὰ τοῦ ὀνόματος «καταβολή» δηλοῦται ἡ ἐκ τῶν ἀνωτέρων πρὸς τὰ κατώτερα ἀπάντων καταγωγὴ (καταβίβασις). Σύνπασα δέ ἡ κτίσις φέρει τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἀπὸ τῆς δουλείας

κατέχῳσι τόποις, καὶ ταῖς ἀνάγκαις τοῦ κόσμου ὑπακούωσι, τινὲς δέ τὰ ἐπιβεβλημένα αὐτοῖς καθήκοντα ἐν ἰδίῳις τισὶ χρόνοις, οὓς οἶδεν ὁ καλλιτέχνης Θεός, ἐπιτελῶσιν ἐπιμελῶς. Καὶ ἐξ ἐκείνων μὲν τοὺς λαμπροτέρους τοῦ κόσμου τόπους ἔλαβον ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες, οἵτινες ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου λέγονται «κτίσις». Αὕτη δέ ἡ κτίσις τῇ ματαιότητι ὑπετάγη, διότι περιεβλήθη παχυλοῖς σώμασι, καὶ ἐγένετο προσιτὴ τῇ ὁράσει. Καὶ ὅμως οὐχὶ οἰκεία θελήσει ὑπετάγη τῇ ματαιότητι, ἀλλὰ διὰ τὴν θέλησιν τοῦ ὑποτάξαντος ἐπ' ἐλπίδι».

Καὶ πάλιν: «Ἄλλοι δ' ἐν τόποις τισὶ καὶ χρόνοις, οὓς μόνος ὁ Καλλιτέχνης οἶδε, τῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου ὑπηρετοῦσιν, οἵτινες πιστεύομεν, ὅτι εἰσὶν ἄγγελοι».

Καὶ μετὰ μικρόν· «Ταύτην τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων ἅπαντος τοῦ κόσμου κυβερνᾷ ἡ πρόνοια, ἐν ἣ τινὲς μὲν δυνάμεις καταρρίπτονται ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων, τινὲς δέ πάλιν κατὰ μικρόν πίπτουσιν εἰς τὴν γῆν· αὗται μὲν ἐκουσίως κατέρχονται, ἄλλαι δέ κατακρημνίζονται ἀκουσίως· αὗται μὲν

139) Ῥωμ. 8, 20.

τῆς φθορᾶς ἐλευθερωθή-
 σεται, ὅτε οἱ υἱοὶ τοῦ
 Θεοῦ, οἵτινες ἢ ἔπεσον ἢ
 διεσπάρησαν, εἰς ἓν
 συλλεγήσονται, ἢ ὅτε
 πληρώσουσιν αἱ ἄλλαι
 τάξεις ἐν τῷ κόσμῳ
 τούτῳ ἅς μόνος γινώ-
 σκει ὁ τῶν πάντων δημι-
 ουργός Θεός. Πρέπει δέ
 ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ὁ κό-
 σμος τοιοῦτος καὶ το-
 σοῦτος ἐγένετο, ὥστε
 καὶ ἀπάσας ταύτας τὰς
 ψυχὰς, αἵτινες ἐτέθησαν
 ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ
 πρὸς παιδείαν, νὰ περι-
 λαμβάνη καὶ πάσας τὰς
 δυνάμεις, αἵτινες ὠρί-
 σθησαν, ἵνα παρίσταν-
 ται αὐταῖς καὶ διευθύ-
 νωσι καὶ βοηθῶσι. Μιᾶς
 δέ φύσεώς εἰσι πᾶσαι αἱ
 λογικαὶ κτίσεις, ὡς ἐκ
 πολλῶν ἀποδείξεων
 ἀποδείκνυται. Διὰ μό-
 νου δέ τούτου δύναται
 ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ
 ἐν πάσαις ταῖς διευθε-
 τήσεσι τούτων, ἵνα
 ὑποστηρίζηται, ἐπειδὴ
 ἐκάστη ἐν ἑαυτῇ ἔχει
 τὰς αἰτίας τούτου, ὅτι
 ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τοῦ
 βίου τῇ τάξει ἐτέθη.

ἐκουσίως ἀναλαμβάνουσιν ὑ-
 πουργήματα, ἵνα τοῖς πίπτουσι
 χεῖρα τείνωσιν, ἐκεῖνοι δέ ἀναγ-
 κάζονται ἀκουσίως, ἵνα ἐγκαρτε-
 ρήσωσιν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐν
 τῷ ἔργῳ, ὅπερ ἀνέλαβον».

Καὶ πάλιν· «Ἐντεῦθεν ἔπεται,
 ὅτι διὰ τὰς ποικίλας κινήσεις δη-
 μιουργοῦνται καὶ ποικίλοι κό-
 σμοι, καὶ ὅτι μετὰ τοῦτον, ὃν κα-
 τοικοῦμεν, ἔσται ἕτερος πολλῶ
 ἀνόμοιος. Οὐδεὶς δ' ἕτερος ἐν
 ταῖς διαφόροις πτώσεσι καὶ ἐπι-
 δόσεσι καὶ ταῖς τῶν ἀρετῶν
 ἀμοιβαῖς καὶ τῶν κακῶν βασά-
 νοις καὶ ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ
 μέλλοντι καὶ ἐν πᾶσι τοῖς παρε-
 ληλυθόσι καὶ προτέροις χρόνοις
 δύναται, ἵν' ἀνταποδῶ κατὰ τὰ
 ἔργα παντός ἀπίστου, εἰμὴ μόν-
 ος ὁ δημιουργός τῶν πάντων
 Θεός, ὁ γινώσκων τὰς αἰτίας, δι'
 ἃς ἐπιτρέπει, ἵνα ἐν τῇ ἰδίᾳ θελή-
 σει ἐντρυφῶσι, καὶ ἐκ τῶν ὑψί-
 στων εἰς τὰ ἔσχατα πίπτωσιν,
 ἄλλους δ' ἄρχεται ἐπισκεπτόμε-
 νος, καὶ βαθμηδὸν ὥσει διδούς
 αὐτοῖς τὴν χεῖρα, εἰς τὴν προτέ-
 ραν ἀνέλκει κατὰστασιν καὶ ἐν
 τοῖς ὑψίστοις τίθησι»⁽¹⁴⁰⁾.

140) Ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἀβίτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

5. Ταύτην, λοιπόν, τήν διάταξιν τοῦ Θεοῦ, ἣν μετά ταῦτα διέταξεν, ἀπό τῆς ἀρχῆς ἤδη τοῦ κόσμου προίδων τοὺς λόγους καί τὰς αἰτίας καί ἐκείνων οἵτινες διὰ τήν τοῦ νοός ἀπόκλινιν ἡξιοῦντο, ἵνα εἰς σώματα εἰσέλθωσι, καί ἐκείνων οἵτινες εἵλκοντο ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῶν ὁρατῶν, καί προσέτι ἐκείνων οἵτινες ἠναγκάζοντο ἢ ἐκόντες ἢ ἄκοντες, ἵνα παρέχωσιν ὑπηρεσίας τινάς τοῖς εἰς τούτων τήν κατάστασιν ἐκπεσοῦσιν, ὑπό τοῦ ἐπ' ἐλπίδι ὑποτάττοντος, μὴ νοοῦντές τινες, μηδὲ προσέχοντες, ὅτι ἐκ προηγουμένων αὐτοπροαιρέτων αἰτιῶν κατεστάθη ὑπό τοῦ Θεοῦ ἡ ποικιλία αὕτη τῆς διατάξεως, ἐνόμισαν, ὅτι ἡ ὑπό τυχέων κινήσεων, ἡ κατὰ μοιραίαν ἀνάγκην τελοῦνται πάντα, ἅτινα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ γίνονται, καί οὐδὲν ἐστὶν ἐκ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως. Ὅθεν καί ἐφάνη αὐτοῖς ἀδύνατον, ἵνα παραστήσωσι τήν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν ἀμεμπτον.

6. Καθὰ δ' εἶπομεν, ὅτι πολλῶν, εἴτε ὑπηρεσιῶν, εἴτε κυβερνητῶν, εἴτε βοηθῶν, ἔχουσιν ἀνάγκην πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀναστρεφόμεναι, οὕτως ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων, ὅτε ἤδη ἐγγύτατον τέλος τῷ κόσμῳ ἐπηπείλει καί εἰς ἐσχάτην ἀπώλειαν ἅπαν τό ἀνθρώπινον γένος ἔρρεπεν, ἐξασθενηθέντων οὐ μόνον τῶν κυβερνωμένων, ἀλλὰ καί ἐκείνων οἷς ἀνετέθη ἡ μέριμνα τοῦ κυβερνᾶν, οὐχὶ τοιαύτης πλέον ὁ κόσμος ἐδεῖτο βοηθείας οὐδὲ ὁμοίων ὑπερασπιστῶν, ἀλλὰ ἀπῆτει τήν μέριμναν αὐτοῦ τοῦ Αἰτίου καί Δημιουργοῦ αὐτοῦ, ἵνα ἐπαναγάγῃ τήν παρεφθαρμένην καί ἡμελημένην τέχνην τοῖς μέν τοῦ ὑποκούειν τοῖς δὲ τοῦ κυβερνᾶν. Ὅθεν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἦν ὁ Λόγος καί ἡ Σοφία τοῦ Πατρὸς, ὢν ἐν τῇ δόξῃ παρὰ τῷ Πατρί, ἣν εἶχε πρό τοῦ τόν κόσμον εἶναι, ἐκένωσεν ἑαυτόν, καί μορφὴν δούλου λαβὼν γίγνεται ὑπήκοος μέχρι θανάτου, ἵνα τήν ὑπακοὴν διδάξῃ ἐκείνους, οἵτινες μόνον διὰ τῆς ὑπακοῆς ἠδύναντο, ἵνα τύχωσι σωτηρίας. Καί τοὺς τοῦ κυβερνᾶν καί βασιλεύειν παρεφθαρμένους νόμους ἀποκατέστησεν, ὑποτάξας πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἵνα διὰ τούτου, ὅτι ἀνάγκη ἐστίν, ἵνα οὗτος βασιλεύῃ ἄχρις οὗ ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας, ἔσχατον δὲ ἐχθρόν καταργήσῃ τόν θάνατον, αὐτοὺς τοὺς κυβερνήτας διδάξῃ τό κυβερνᾶν. Ἐπειδὴ δὲ οὐ μόνον τοῦ κυβερνᾶν ἢ βασιλεύειν, ἀλλὰ καί τοῦ ὑποκούειν, ὡς εἶπομεν, ἦλθεν, ἵνα ἐπανορθώσῃ τόν τρόπον,

αὐτός πρῶτον ἐκτελῶν ὅπερ παρά τῶν ἄλλων ἐπεθύμει ἵνα ἐκτελῇται, διὰ τοῦτο οὐ μόνον μέχρι τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τῷ Πατρὶ ὑπήκοος ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συντέλεια τοῦ αἰῶνος περιλαμβάνων ἐν ἑαυτῷ πάντα, οὓς ὑποτάττει τῷ Πατρὶ, καὶ οἵτινες δι' αὐτοῦ ἔρχονται εἰς σωτηρίαν, μετ' αὐτῶν καὶ ἐν αὐτοῖς καὶ αὐτός ὑπήκοος λέγεται τῷ Πατρὶ, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα ὑφίστανται καὶ αὐτός ἐστι κεφαλὴ πάντων, καὶ ἐν αὐτῷ ἐστὶν ἡ σωτηρία καὶ τό πλήρωμα τῶν τῆς σωτηρίας τυγχανόντων. Τοῦτο, λοιπόν, ἐστὶν ὃ λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Ἀποστόλος· «Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτός ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἡ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν»¹⁴¹⁾.

7. Ἄλλ' ἀγνοῶ ἐπὶ τίνι βάσει οἱ αἵρετικοί, μὴ νοοῦντες τὸν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ἐμπεριεχόμενον νοῦν τοῦ Ἀποστόλου, τὸ τῆς ὑποταγῆς ὄνομα ἐν τῷ Υἱῷ δυσφημοῦσιν. Ἐάν τις τῆς ὀνομασίας ταύτης τὴν ιδιότητα ἀναζητήσῃ, ἐκ τῶν ἐναντίων εὐκόλως δύναται, ἵνα ἀνεύρῃ ταύτην. Διότι, ἐάν τό ὑποτεταγμένον εἶναι οὐκ ἐστὶν ἀγαθόν, ὑπολείπεται, ἵνα τό ἐναντίον ἢ ἀγαθόν, τουτέστι τό μὴ εἶναι ὑποτεταγμένον. Καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἀποστόλου· «ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτός ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι τὰ πάντα», ὡς οὗτοι θέλουσι, φαίνεται δεικνύων τοῦτο οἶονεῖ, ὅτι ὁ μὴ ὢν νῦν τῷ Πατρὶ ὑποτεταγμένος ὑποταγήσεται τότε, ὅταν πρότερον αὐτῷ ὁ Πατὴρ τὰ πάντα ὑποτάξῃ. Ἀλλὰ θαυμάζω τίνι τρόπῳ δύναται ἵνα νοηθῇ, ὅτι ἐκεῖνος ὅστις πρὶν ἢ ὑποταγῶσιν αὐτῷ τὰ πάντα οὐκ ἦν ὑποτεταγμένος, οὗτος δὲ τότε, ὅτε τὰ πάντα ὑπαταγήσονται αὐτῷ, ὅτε βασιλεὺς ἀπάντων ἔσται, καὶ τῶν πάντων κατεξουσιάσει, κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν, ὑποταγήσεται· οὗτοι δὲ ἐννοοῦσιν, ὅτι ἡ ὑποταγὴ τοῦ Χριστοῦ τῷ Πατρὶ δείκνυσι τὴν μακαριότητα τῆς ἡμετέρας τελειότητος, καὶ δηλοῖ τό βραβεῖον τοῦ ἔργου, ὅπερ ἀνέλαβεν, ὅτε οὗτος οὐ μόνον τὴν διορθωθείσαν κυβερνητικὴν καὶ βασιλικὴν ἀρχὴν ἐπὶ πάσης τῆς κτίσεως, ἀλλὰ καὶ τὰς διορθωθείσας καὶ ἀποκατασταθείσας τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διατάξεις παραστήσει τῷ Πατρὶ. Ἐάν, λοιπόν, ἀγαθὴ

141) Α' Κορ. 15, 28.

καί σωτηριώδης θεωρῆται ἡ ὑποταγή αὕτη, καθ' ἣν λέγεται, ὅτι ὑπετάγη ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί, συνεπέστατα καί συντελέστατα νοητέα καί ἡ τῶν ἐχθρῶν ὑποταγή τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ σωτηριώδης τις καί ὠφέλιμος, ἵνα, ὡς ὅταν λέγεται ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί ὑποτεταγμένος, δηλῶται ἡ τελεία ἀποκατάστασις τῶν πάντων, οὕτω καί ὅταν λέγωνται οἱ ἐχθροὶ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ ὑποτεταγμένοι, νοῆται ἐν τούτῳ ἡ σωτηρία τῶν ὑποτεταγμένων καί ἡ ἐπανόρθωσις τῶν ἀπολωλότων.

8. Ἀλλὰ καθ' ὠρισμένους τινὰς τρόπους, καί διδαχάς, καί χρόνους ἡ ὑποταγή αὕτη τελεσθήσεται οὐχὶ ἐξ ἀνάγκης τινός εἰς ὑποταγὴν ἀναγκαζούσης, ἵνα μὴ βία ἢ ὑποτεταγμένος ἅπας ὁ κόσμος τῷ Θεῷ, ἀλλὰ λόγῳ, πνεύματι, διδασκαλίᾳ, κλήσει πρὸς τὰ κρείττω, ἀρίσταις παιδείαις, ἀπειλαῖς ἀξίαις καί ἀρμοδίαις, αἵτινες δικαίως ἀπειλοῦσι τοῖς ὀλιγωροῦσι τῆς μερίμνης τῆς σωτηρίας καί ὠφελείας αὐτῶν καί τῆς ὑγείας. Καί ἡμεῖς δέ οἱ ἄνθρωποι, ἐκπαιδεύοντες ἢ δούλους ἢ υἱούς, ἐφ' ὅσον ἔνεκα τῆς ἡλικίας στερεῶνται κρίσεως, περιστέλλομεν αὐτοὺς διὰ ἀπειλῶν καί φόβου· ὅταν δέ λάβωμεν ἔννοιαν τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὠφελίμου καί τοῦ τιμίου, τότε καί ὁ φόβος τῶν μαστιγῶσεων παύεται καί οὗτοι στέργουσι παρακινούμενοι διὰ τοῦ λόγου καί τοῦ πνεύματος εἰς πάντα τὰ ἀγαθὰ. Τίνι δέ τρόπῳ, τηρουμένου ἐν ἅπασιν τοῖς λογικοῖς κτίσμασι τοῦ αὐτεξουσίου, ὁφείλει ἕκαστος ἵνα διευθετήσῃ, τουτέστι τίνας οἰοεῖ ἤδη ἐτοίμους καί ἱκανοὺς νὰ θεωρῇ καί νουθετῇ διὰ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τίνας δέ ἀπομακρύνῃ, καί ὅλως ἀπ' αὐτῶν κρύπτωνται, καί μακράν τὴν ἀκοήν αὐτῶν ἀφ' ἑαυτοῦ ρίπτῃ, καί τίνας πάλιν καταφρονοῦντας τοῦ ἐνδειχθέντος καί κηρυχθέντος αὐτοῖς λόγου τοῦ Θεοῦ διὰ διορθώσεων τινων καί ἐπιτιμήσεων παρακινῇ εἰς σωτηρίαν καί τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν κατὰ τινὰ τρόπον ἐπιζητῇ καί ἐξαναγκάζῃ; Τίσι δέ ἀφορμάς τινας παρέχει σωτηρίας, οὕτως ὥστε ἐνίστε καί ἐξ ἀπαντήσεως μόνης τῆς πίστεως ἀποδειχθείσης ἀναμφιβόλῳ λαμβάνει σωτηρίαν; Διὰ ποίας αἰτίας καί ποίας ἀφορμάς ταῦτα γίνονται, καί τί ἐν αὐτοῖς ἐμβαλοῦσα ἡ θεία σοφία ἢ τίνας ὁρμάς τῆς διαθέσεως αὐτῶν βλέπουσα ταῦτα πάντα οἰκονομεῖ, μόνῳ τῷ Θεῷ γνωστά εἰσι, καί τῷ Μονογενεῖ Αὐτοῦ, δι' οὗ ἐδημιουργήθησαν καί ἀποκατεστάθησαν τὰ πάντα, καί τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι, δι'

οὗ τὰ σύμπαντα ἀγιάζονται, ὅπερ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ᾧ ἐστὶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Κεφάλαιον VI

Περὶ τῆς τοῦ κόσμου συντελείας

1. Περὶ δὲ τῆς τοῦ κόσμου καὶ τῆς τῶν πάντων συντελείας ἤδη μὲν καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω κατὰ τὰς ἡμετέρας δυνάμεις διελάβομεν, ἐφ' ὅσον ἐπέτρεψε τό κῦρος τῆς θείας Γραφῆς, ἣτις νομίζομεν, ὅτι ἐπαρκεῖ εἰς οἰκοδομὴν, καὶ νῦν δ' ἔτι ὀλίγα ὑπομνήσκομεν, ἐπειδὴ εἰς τοῦτο τό μέρος ἤγαγεν ἡμᾶς ἡ τάξις τῆς διασκέψεως. Τό ὕψιστον, λοιπόν, ἀγαθόν, εἰς ὃ σύμπασα ἡ λογικὴ φύσις ἐπάγεται, ὅπερ καὶ τέλος πάντων λέγεται, ὑπὸ πλείστων καὶ ἐκ τῶν φιλοσόφων ἔτι οὕτως ὀρίζεται, ὅτι δηλονότι ὕψιστον ἀγαθόν ἐστὶν τό κατὰ τό δυνατόν τῳ Θεῷ ὁμοιωθῆναι. Ἀλλὰ νομίζω, ὅτι τοῦτο οὐχὶ τοσοῦτον ὑπ' αὐτῶν εὑρέθη, ὅσον ὅτι ἐκ τῶν θείων βίβλων παρελήφθη. Διότι τοῦτο πρότερον πάντων δηλοῖ ὁ Μωϋσῆς, διηγούμενος τὴν πρώτην πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν οἷς λέγει· «Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν». Εἴτα δὲ προστίθησιν· «Ἐποίησεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς καὶ ηὐλόγησεν αὐτούς»¹⁴²). Τοῦτο, ὅπερ εἶπε «κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν», σιγῆσας περὶ τῆς ὁμοιώσεως, οὐκ ἄλλο τι δηλοῖ, εἰμὴ ὅτι τῆς μὲν εἰκόνος τὴν ἀξίαν ἐν τῇ πρώτῃ δημιουργίᾳ ἔλαβε, τῆς δὲ ὁμοιώσεως ἡ τελειότης ἐν τῇ συντελείᾳ ἐφυλάχθη, ἵνα δηλαδή αὐτός ἐαυτῷ ταύτην διὰ τῶν ἀγώνων τῆς ἰδίας ἐπιμελείας ἐν τῇ μιμήσει τοῦ Θεοῦ πορίσῃται, αὐτός τὴν τελείαν ὁμοίωσιν συντελῶν, ἐν τῳ τέλει δὲ τῆς ἐκπληρώσεως, τῆς δυνατότητος τῆς τελειότητος ἐν τῇ ἀρχῇ δοθείσης ἐν τῇ ἀξίᾳ τῆς εἰκόνος. Ἀλλὰ καθορίζει ταῦτα σαφέστερον καὶ ἐναργέστερον ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης, οὕτω λέγων· «Τέκνα, οὐπω οἶδαμεν τί ἐσόμεθα· ἐάν δὲ φανερωθῇ ὑμῖν περὶ τοῦ Σωτῆρος, ἀναμφιβό-

142) Γεν. 1, 26. 27-28.

λως ἔρεϊτε· ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα»¹⁴³⁾. Διὰ τούτου ἀκριβέστατα δείκνυσι καί τό τέλος ἀπάντων, ὅπερ καί ἑαυτῷ ἔτι λέγει ἄγνωστον, καί τήν ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ, ἣτις δέον ἵνα ἐλπίζεται, καί ἣτις παρασχεθήσεται κατὰ τῆς τελειότητος τῶν ἔργων. Καί αὐτός ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ αὐτά ταῦτα οὐ μόνον ἐσόμενα δηλοῖ, ἀλλά καί τῇ μεσιτείᾳ Αὐτοῦ ἐσόμενα, ὅτε ἐνόμισεν ἀξίους τοὺς μαθητάς Αὐτοῦ, ἵνα τούτου παρά τοῦ Πατρὸς τύχωσι, λέγων· «Πάτερ, θέλω, ἵνα, ὅπου εἰμί ἐγώ, κακεῖνοι ᾧσι μετ' ἐμοῦ· καί, καθὼς ἐγώ καί σύ ἐν ἐσμεν, οὕτω καί αὐτοί ἐν ἡμῖν ἐν ᾧσιν»¹⁴⁴⁾. Ἐν τούτῳ, ὡς φαίνεται, αὐτή ἡ ὁμοίωσις, ἃν δύναται, ἵνα λεχθῇ οὕτω, προβαίνει, καί ἐξ ὁμοίου ἐν γίνεταί, διότι ἀναμφιβόλως ἐν τῇ συντελείᾳ ἢ τῷ τέλει τὰ πάντα καί ἐν παῶσιν ὁ Θεός ἐστίν.

Ἐν τούτῳ ζητεῖται ὑπὸ τινων, ἐάν μή ἡ οὐσία τῆς σωματικῆς φύσεως, ἔστω καί κεκαθαρμένης τελείως καί ὅλως πνευματικῆς γεγενημένης, προσκρούῃ ἢ πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ὁμοιώσεως ἢ πρὸς τὴν ιδιότητα τῆς ἐνότητος. Ἐπειδὴ τῇ θείᾳ φύσει, ἣτις βεβαίως ἀσώματος ἐστίν, οὔτε ὁμοία προφανῶς δύναται, ἵνα λεχθῇ ἡ σωματική φύσις, οὔτε ἐν μετ' αὐτῆς ἀληθῶς καί ἀξίως παρασταθῇ, μάλιστα ἐπειδὴ ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως διδάσκει, ὅτι τὴν ἐνότητα τοῦ Υἱοῦ μετὰ τοῦ Πατρὸς δέον ἵνα ἀναφέρωμεν εἰς τὴν ιδιότητα τῆς φύσεως.

«Ἐπειδὴ, ὡς πολλάκις ἤδη εἵπομεν, ἐκ τοῦ τέλους ἀρχὴ πάλιν γεννᾶται, ἐρωτᾶται, ἐάν καί τότε ἔσονται σώματα ἢ μέλλομέν ποτε, ἐκμηδενισθέντων τούτων, ἵνα ζῶμεν ἄνευ σωμάτων, καί πρέπει ἵνα πιστεύωμεν, ὅτι ἡ τῶν ἀσωμάτων ζωὴ ἔσται τοιαύτη ἀσώματος, οἷαν καί τὴν τοῦ Θεοῦ γινώσκομεν. Οὐκ ἔστιν ἀμφίβολον, ὅτι, ἐάν πάντα τὰ σώματα, ἅτινα ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου καλοῦνται ὁρατά, ᾧσιν ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ τούτου κόσμου, ἔσται ἀσώματος ἡ ζωὴ τῶν ἀσωμάτων».

143) Α' Ἰωάν. 3, 2.

144) Ἰωάν. 17, 24. 21.

Καί μετά μικρόν: «Καί τό λεγόμενον ὑπό τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου· «πᾶσα ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπό τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τήν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ»⁽¹⁴⁵⁾ νοοῦμεν οὕτως, ὅτι ἡ πρώτη δημιουργία, ὡς λέγομεν, ἐστί τῶν λογικῶν καί ἀσωμάτων, ἥτις οὐ δουλεύει τῇ φθορᾷ, διότι οὐ περιβέβληται σώμασιν, ὅπουδήποτε δ' εἰσι σώματα, ἐκεῖ ἀμέσως ἐπακολουθεῖ ἡ φθορά. Μετά ταῦτα δέ ἐλευθερωθήσεται ἡ κτίσις ἀπό τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ὅταν λάβωσιν (αἱ λογικά κτίσεις) τήν δόξαν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, καί ἡ ὁ Θεός τά πάντα ἐν πᾶσι».

Καί ἐν τῷ αὐτῷ μέρει: «Ἴνα δέ πιστεύωμεν, ὅτι ἀσώματον τό τέλος πάντων τῶν πραγμάτων ἐστί, παρακινεῖ ἡμᾶς ὁ λόγος τοῦ Σωτῆρος, ἐν ᾧ λέγει· «καί, καθὼς ἐγώ καί σύ ἐν ἔσμεν, οὕτω καί αὐτοί ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν»⁽¹⁴⁶⁾. Ἡμεῖς πράγματι ὀφείλομεν ἵνα γινώσκωμεν τί ἐστιν ὁ Θεός, καί τί ἔσται ἐν τῷ τέλει ὁ Σωτήρ, καί τίνι τρόπῳ ἐπηγγέλθη τοῖς ἀγίοις ἡ ὁμοίωσις τῷ Πατρί καί τῷ Υἱῷ· τίνι τρόπῳ ἐκεῖνοι μετ' Αὐτῶν ἐν ἔσονται, ὡς Αὐτοί εἰσιν ἐν Ἐαυτοῖς ἐν. Διότι ἡ πρέπει ἵνα ὑπολάβωμεν, ὅτι ὁ Θεός περιβάλλεται διά τοῦ σώματος τοῦ σύμπαντος, καί τις ὕλη περίκειται Αὐτῷ, ὡς ἡμῖν αἱ σάρκες, ὥστε δύναται, ἵνα ἡ ὁμοίωσις τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ τέλει πραγματοποιηθῇ ἐν τοῖς ἀγίοις· ἡ ἐάν τοῦτο ἀνάρμοστόν ἐστί, μάλιστα δι' ἐκείνους οἵτινες, ἔστω καί ἐλάχιστον, ἐφίενται, ἵνα αἰσθανθῶσι τό μεγαλεῖον τῆς θεότητος, καί τῆς ἀγεννήτου καί τά πάντα ὑπερβαινούσης φύσεως τήν δόξαν νοήσωσιν πῶς, τότε ἐκ τῶν δύο ἀναγκαζόμεθα, ἵνα δεχθῶμεν τό ἕτερον, ἢ ἵνα ἀπελπίσωμεν περί τῆς ὁμοιώσεως τῷ Θεῷ, ἐάν τά αὐτά πάντοτε θά ἔχωμεν σώματα, ἢ ἐάν ἡμῖν ἐπαγγέλληται μακαριότης τῆς αὐτῆς μετά τοῦ Θεοῦ ζωῆς, μέλλομεν ἵνα ζῶμεν, ὡς ζῇ ὁ Θεός»⁽¹⁴⁷⁾.

2. Ἐπειδή, λοιπόν, προεπαγγέλλεται, ὅτι ἐν τέλει ὁ Θεός ἔσται τά πάντα ἐν

«Λεγομένου τοῦ Θεοῦ «πάντα γενέσθαι ἐν πᾶσιν»⁽¹⁴⁸⁾, ὥσπερ οὐ δυνάμεθα κακίαν κα-

145) Ῥωμ. 8, 21.

146) Ἰωάν. 17, 21.

147) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

148) Πρβλ. Α' Κορ. 15, 28.

πᾶσιν, οὐδαμῶς πρέ-
πει ἵνα νομίζωμεν, ὡς
ἐπόμενον ἔστιν, ὅτι
τυγχάνουσιν τούτου
τοῦ τέλους τὰ ζῶα ἢ
τά κτήνη ἢ τὰ θηρία,
ἵνα μή παρίσταται, ὅτι
καί ἐν τοῖς ζώοις ἢ
τοῖς κτήνεσιν ἢ τοῖς
θηρίοις ἐν ἔστιν ὁ Θεός·

ἀλλ' οὔτε τὰ ξύλα ἢ οἱ λίθοι, ἵνα μή λέγεται, ὅτι καί ἐν αὐτοῖς
ἔστιν ὁ Θεός. Ἐπίσης δὲν πρέπει, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι κακία τις
εἰς τό τέλος ἐκείνο ἐφικνεῖται, ἵνα μή, ἐπειδὴ λέγεται, ὅτι ὁ Θε-
ός ἐστιν ἐν πᾶσι, νομίζωμεν, ὅτι καί ἐν τινι σκεύει κακίας ἐστί.
Διότι, ἐάν καί νῦν λέγωμεν, ὅτι πανταχοῦ καί ἐν πᾶσιν ἔστιν ὁ
Θεός, τοῦτο διότι οὐδέν δύναται, ἵνα κενόν Θεοῦ ᾖ, δὲν λέγο-
μεν, ὅμως, ὅτι οὗτός ἐστιν, ὥστε τὰ πάντα νά ᾖ νῦν, ἐν οἷς
ἔστιν. Ὅθεν δέον ἵνα ἴδωμεν ἐπιμελέστερον ποῖόν ἐστι τοῦτο,
ὅπερ τήν τελειότητα τῆς μακαριότητος καί τό τέλος τῶν
πραγμάτων παρίστη, καθ' ἃ ὁ Θεός, ὡς λέγεται, οὐ μόνον ἐν
πᾶσιν ἔσται, ἀλλά καί τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ἀναζητήσωμεν, λοι-
πόν, τίνα εἰσὶ ταῦτα τὰ πάντα, ἐν οἷς ὁ Θεός ἐστιν ἐν πᾶσι.

3. Καί ἐγώ μὲν νομίζω, ὅτι τό λεγόμενον ὅτι τὰ πάντα ἐν
πᾶσιν ἔστιν ὁ Θεός δηλοῖ, ὅτι καί ἐν ἐνί ἐκάστῳ Οὗτός ἐστι
πάντα. Ἔσται δ' ἐν ἐνί ἐκάστῳ τὰ πάντα τοιούτῳ τῷ τρόπῳ,
ὅτι ὁ,τιδήποτε ὁ λογικός νοῦς, κεκαθαρμένος τῆς ἰλῦος πάν-
των τῶν κακῶν καί τελείως καθαρὸς ὢν ἀπὸ παντός νέφους
κακίας, δύναται, ἵνα αἰσθάνηται, ἢ νοῇ, ἢ διαλογίζεται, πάντα
Θεός ἐστί, καί οὐδέν ἄλλο βλέπει πλέον ἢ τόν Θεόν, τοῦ Θεοῦ
μνημονεύει, πάσης ὁρμῆς αὐτοῦ ὁ Θεός ὅριον καί μέτρον ἐστί·
καί οὕτως ἔσται τὰ πάντα ὁ Θεός· διότι δὲν ὑπάρχει πλέον
διάκρισις ἀγαθοῦ καί κακοῦ, ἐπειδὴ οὐδαμοῦ τότε κακόν ἔσται,
διότι τὰ πάντα ἐστίν ὁ Θεός, ὃ τινι τό κακόν οὐ προσπελάζει·
δὲν ἐπιποθεῖ πλέον ἵνα φάγη ἐκ τοῦ δένδρου τοῦ γινώσκειν

ταλιπεῖν, οὔτε «Θεός πάντα γίνε-
ται ἐν πᾶσιν», οὔδέ ἄλογα ζῶα,
ἵνα μή καί ἐν κακίᾳ ὁ Θεός γίνηται
καί ἐν ἀλόγοις ζώοις, ἀλλ' οὐδέ
ἄψυχα, ἵνα μή καί ἐν αὐτοῖς ὁ Θε-
ός, ὅτε «πάντα» γίνεται· οὕτως
οὐδέ σώματα, ἅτινα τῇ ἰδίᾳ φύσει
ἄψυχά ἐστιν»¹⁴⁹⁾.

149) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

ἀγαθόν καί πονηρόν ὁ πάντοτε ἐν τῷ ἀγαθῷ, καί ᾧτινι πάντα ὁ Θεός ἐστίν. Οὕτω, λοιπόν, τό τέλος εἰς τήν ἀρχήν ἐπαναχθέν, καί τό τέλος τῶν πραγμάτων ὁμοιωθέν ταῖς ἀρχαῖς αὐτῶν, ἀποκαταστήσει τήν κατάστασιν ἐκείνων, ἣν εἶχε τότε ἡ λογική φύσις, ὅτε οὐκ ἔδεῖτο, ἵνα φάγη ἐκ τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ κακοῦ. Τότε μετά τήν ἀποβολήν πάσης κακῆς αἰσθήσεως καί πληρεστάτην ἀποκάθαρσιν, μόνος ὁ εἷς ἀγαθός Θεός ἔσται αὐτῇ τά πάντα, καί οὐκ ἐν ὀλίγοις τισίν ἢ πλείοσιν, ἀλλ' ἐν πᾶσιν αὐτός ἔσται τά πάντα. "Οτε οὐδαμοῦ πλέον θάνατος, οὐδαμοῦ κέντρον τοῦ θανάτου, οὐδέν ἐν γένει κακόν ἔσται, τότε ἀληθῶς ἔσται ὁ Θεός τά πάντα ἐν πᾶσιν. Ἀλλά τινες νομίζουνσιν, ὅτι ἡ τελειότης αὕτη καί μακαριότης τῶν λογικῶν κτισμάτων ἢ φύσεων τότε μόνον διαμένει ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει, ἐν ἣ ἄνωτέρω εἵπομεν, ὅτι δηλονότι ἔχουσι τά πάντα τόν Θεόν, καί ὁ Θεός ἐστίν αὐτοῖς τά πάντα, ἐάν οὐδαμῶς ἐντεῦθεν ἀποκινῇ ταύτας ἢ πρὸς τήν σωματικήν φύσιν κοινωνία. Ἄλλως νομίζουνσιν, ὅτι ἡ δόξα τῆς ὑψίστης μακαριότητος κωλύεται, ἐάν παρενείρηται μίξις πρὸς τήν ὑλικήν οὐσίαν. Περί τούτου τοῦ πράγματος πληρέστερον ἐπραγματευσάμεθα ἐν τοῖς ἀνωτέρω, εἰπόντες ὅτι ἦν δυνατόν.

«Καί ἀναμφιβόλως οὐκ ἔστιν, ὅτι μετά τινα χρονικά διαστήματα ἡ ὕλη πάλιν ὑπάρχει, καί τά σώματα γίνονται, καί ἡ ποικιλία τοῦ κόσμου κατασκευάζεται διὰ τὰς ποικίλας βουλήσεις τῶν λογικῶν κτίσεων, αἵτινες μετά τήν τελείαν μακαριότητα μέχρι τῆς ἐπελεύσεως τοῦ τέλους πάντων τῶν πραγμάτων κατὰ μικρόν εἰς τά κατώτερα πεσοῦσαι τοσαύτην κακίαν ἔλαβον, ὥστε εἰς ἐναντίας δυνάμεις μετεβλήθησαν, μή βουλόμεναι, ἵνα διατηρῶσι τήν ἀρχήν καί ἄφθαρτον μακαριότητα κατέχωσι. Δέν πρέπει καί ταῦτα ἵνα ἀγνοῶμεν, ὅτι πολλάί λογικάί κτίσεις μέχρι δευτέραν καί τρίτην καί τετάρτην τοῦ κόσμου τηροῦσι τήν ἀρχήν, καί τόπον ἐν ἑαυτοῖς τῇ μεταβολῇ οὐ παρέχουσιν. Ἄλλαι δέ τόσον ὀλίγον ἐκ τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως ἀπόλ-

λυσιν, ὥστε νά φαίνωνται, ὅτι οὐδέν σχεδόν ἀπώλεσαν, τινές δέ ἔνεκα μεγάλης πτώσεως κατακρημνίζονται εἰς τό ἔσχατον βάραθρον. Ὁ οἰκονόμος δέ τῶν πάν-

των Θεός γινώσκει ἐν τῇ δημιουργίᾳ τῶν κόσμων, ἵνα χρήται ἐκάστῳ κατ' ἀξίαν, καί τὰ μέσα γινώσκει καί τὰς αἰτίας, δι' ὧν οἱ οἴακες τοῦ κόσμου ὑποβαστάζονται καί καθοδηγοῦνται. Ὡς ὁ πάντας ὑπερνικήσας κατὰ τὴν κακίαν καί τελείως ὁμοιωθεὶς τῇ γῇ ἐν τῷ μετὰ ταῦτα δημιουργηθησομένῳ ἐτέρῳ κόσμῳ γίνεται διάβολος, ἀρχὴ τῆς ἐναντιώσεως τῷ Κυρίῳ, ὥστε χλευάζεται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, οἵτινες ἀπώλεσαν τὴν ἀρχικὴν ἀρετὴν»¹⁵⁰⁾.

4. Νῦν δέ ἐπειδὴ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ εὐρίσκομεν μνείαν τοῦ πνευματικοῦ σώματος, ἐξετάσωμεν κατὰ δύναμιν πῶς καί περὶ τούτου δέον ἵνα φρονῶμεν. Καθ' ὅσον, λοιπόν, ἡ ἡμετέρα διάνοια δύναται ἵνα ἐννοήσῃ, φρονοῦμεν, ὅτι ἡ ποιότης τοῦ πνευματικοῦ σώματος τοιαύτη τίς ἐστίν, ὥστε ἐν αὐτῇ ἀρμόζει, ἵνα ἐνοικήσωσιν οὐ μόνον ἅγιοι τινες καί τέλειαι ψυχαί, ἀλλὰ καί πᾶσα ἐκείνη ἡ κτίσις, ἣτις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς. Περὶ τοῦ σώματος δ' εἶπεν ὁ Ἀπόστολος τοῦτο· «Οἰκίαν ἔχομεν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς»¹⁵¹⁾, τουτέστιν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν μακαρίων. Ἐκ τούτου, λοιπόν, δυνάμεθα, ἵνα εἰκάσωμεν πόσον ἀγνή, πόσον λεπτή, πόσον ἔνδοξός ἐστίν ἡ ποιότης τοῦ σώματος ἐκείνου, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ νῦν σώματα, ἅτινα, καίτοι οὐράνια καί λαμπρότατα, χειροποίητα ὅμως εἰσὶ καί ὁρατά. Περὶ ἐκείνων δέ λέγεται, ὅτι ἐστὶν οἰκία οὐχὶ χειροποίητος, ἀλλ' αἰώνιος ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐπειδὴ, λοιπόν, «τὰ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια»¹⁵²⁾ πάντων τούτων τῶν σωμάτων, ἅτινα εἴτε ἐν τῇ γῇ εἴτε ἐν τοῖς οὐρανοῖς βλέπομεν, καὶ ἅτινα δύνανται ἵνα βλέπωνται, καὶ χειροποίητά εἰσι, καὶ αἰώνια οὐκ εἰσὶν, ἀσυγκρίτως ὑπερέχει ἐκεῖνο, ὅπερ ὁρατὸν καὶ χειροποίητον οὐκ ἔστιν, ἀλλ' αἰώνιον. Ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ ταύτης δυνάμεθα ἵνα εἰκάσωμεν, πόσον εὐπρεπές, πόσον λαμπρόν, πόσον φωτεινόν ἐστὶ τό πνευματικόν σῶμα, καὶ ὅτι ἀληθές ἐστὶ τό ρηθέν, ὅτι «ὀφθαλμός

150) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

151) Β' Κορ. 5, 1.

152) Β' Κορ. 4, 18.

οὐκ εἶδε, καὶ οὕς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»¹⁵³). Οὐδαμῶς δέ πρέπει ἵν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἡμετέρου τούτου σώματος, τῇ θελήσει τοῦ Θεοῦ, ὅστις ταύτην ἐποίησε τοιαύτην, ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ δύναται ἵν' ἀχθῇ μέχρι τῆς ποιότητος ἐκείνης τοῦ λεπτοτάτου καὶ ἀγνωστάτου καὶ λαμπροτάτου σώματος, ἂν τοῦτο καλέσῃ ἡ τῶν πραγμάτων κατάστασις, καὶ ἡ ἀξία τῆς λογικῆς κτίσεως ἀπαιτήσῃ. Ἐπὶ τέλους, ὅτε ἐδεῖτο ποικιλίας καὶ διαφορᾶς ὁ κόσμος, διὰ τὰ διάφορα τῶν πραγμάτων γένη καὶ εἶδη, ἡ ὕλη τελείως ὑπεδουλώθη τῷ Δημιουργῷ, ἅτε Κυρίῳ καὶ ποιητῇ αὐτῆς, ἵνα τὰς διαφόρους τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων μορφὰς ἐξ αὐτῆς ἐξαγάγῃ. Ὅταν δέ τὰ πράγματα ἄρξωνται ἐπείγόμενα εἰς τό γενέσθαι ἅπαντα ἓν, ὥς καὶ ὁ Πατήρ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἓν ἐστὶ, δίδοται συνεπῶς, ἵνα νοήσωμεν, ὅτι ἔνθα πάντες ἓν εἰσι, ποικιλία οὐκ ἔσται πλέον.

5. Διὰ τοῦτο λέγεται, ὅτι καὶ ὁ ἐσχατος ἐχθρός, ὁ καλούμενος θάνατος, καταργηθήσεται, ἵνα μὴ ἡ πλέον θλιβερόν τι, ἔνθα θάνατος οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἐναντίον, ἔνθα ἐχθρός οὐκ ἔστι. Τὴν κατάργησιν δέ τοῦ ἐσχάτου ἐχθροῦ νοητέαν οὕτως, ὅτι οὐχὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ, ἣτις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, ἀπόλλυται, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐχθρική διάθεσις καὶ βούλησις, ἣτις οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀπ' αὐτοῦ προῆλθε, καταστρέφεται. Καταργηθήσεται, λοιπόν, οὐχὶ ἵνα μὴ ἡ, ἀλλ' ἵνα μὴ ἡ ἐχθρός καὶ θάνατος. Διότι οὐδέν ἀδύνατον τῷ παντοδυνάμῳ, οὐδ' ἀνιάτόν τί ἐστὶ τῷ Δημιουργῷ αὐτοῦ. Διότι πρὸς τοῦτο ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα ᾧσιν, καὶ τὰ γενόμενα ἵνα ᾧσιν, οὐδαμῶς δέ δύνανται, ἵνα μὴ ᾧσι. Διὸ μεταβολὴν μὲν καὶ ποικιλίαν λήψονται, οὕτως ὥστε κατ' ἀξίαν νά ᾧσιν ἢ ἐν κρείττονι ἢ ἐν χείρονι καταστάσει· οὐσιώδους δέ καταστροφῆς τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοῦτο γενόμενα ἵνα ὑπάρχωσι καὶ διαμένωσιν ἀνεπίδεκτά εἰσι. Διότι οὐχὶ ὅσα θεωροῦνται κατὰ τὴν τοῦ λαοῦ γνώμην, ὅτι καταστρέφονται, ταῦτα καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ ἀλήθεια παραδέχεται. Ὡς ἡ ἡμετέρα σὰρξ ὑπὸ τῶν ἀπειρῶν καὶ ἀπίστων θεωρεῖται, ὅτι μετὰ θάνα-

153) Α' Κορ. 2, 9.

τον καταστρέφεται, οὕτως ὥστε οὐδέν τελείως λείψανον τῆς οὐσίας αὐτῆς μένει. Ἡμεῖς δέ οἵτινες εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτῆς πιστεύομεν, φρονοῦμεν, ὅτι μεταβολὴ μόνον αὐτῆς διὰ τοῦ θανάτου ἐγένετο, ἡ δὲ οὐσία αὐτῆς θετικῶς διαμένει καὶ ὅτι τῇ θελήσει τοῦ Δημιουργοῦ αὐτῆς ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ πάλιν ἀναβιώσεται, καὶ πάλιν μεταβολὴ αὐτῆς γίγνεται, οὕτως ὥστε ἡ σὰρξ, ἣτις ἐν ἀρχῇ ἐκ γῆς ἐγένετο γήινη, διαλυθεῖσα εἴτα διὰ τοῦ θανάτου καὶ πάλιν γενομένη κόνις καὶ χοῦς, «ὅτι γῆ εἶ, λέγει, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ»¹⁵⁴⁾, πάλιν ἀναστήσεται ἐκ τῆς γῆς, καὶ μετὰ τοῦτο πλέον, καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἐνοικουσύνης ψυχῆς, καταφθάσει εἰς τὴν δόξαν τοῦ πνευματικοῦ σώματος.

6. Πρέπει, λοιπόν, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν ἅπαντα αὕτη ἡ σωματικὴ ἡμῶν οὐσία ἀχθήσεται, ὅτε τὰ πάντα ἀποκατασταθῇσονται ἵνα ἐν ᾧσι, καὶ ἥ τὰ πάντα ἐν παῖσιν ὁ Θεός. Δέον δὲ ἵνα φρονῶμεν, ὅτι τοῦτο ἀμέσως δὲν γίνεται, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν καὶ κατὰ μέρη ἐν διαρκείᾳ ἀτελευτήτων καὶ ἀπείρων αἰώνων, ἡρέμα καὶ ἐπὶ μέρους ἐκάστου ὄντος τῆς διορθώσεως συντελουμένης, ἄλλων μὲν προτρεχόντων καὶ ταχύτερον εἰς τὰ ὑψιστα τεινόντων, ἄλλων δὲ ἐπακολουθούντων μετ' ἐλάχιστον διάστημα, ἄλλων εἴτα πολλῶ βραδύτερον· καὶ οὕτω διὰ τῶν πολλῶν καὶ ἀναριθμητῶν τάξεων τῶν ἐπιδιδόντων καὶ τῷ Θεῷ ἀπὸ ἐχθρῶν φίλων καθισταμένων παρελεύσεται καὶ ὁ ἔσχατος ἐχθρός, ὅστις καλεῖται θάνατος, ἵνα καὶ αὐτός καταργηθῇ, ἵνα μὴ ἦ πλέον ἐχθρός. Ὅταν, λοιπόν, ἀποκατασταθῶσιν ἅπανσαι αἱ λογικαὶ ψυχαὶ εἰς τοιαύτην κατάστασιν, τότε καὶ ἡ φύσις τοῦ σώματος ἡμῶν τούτου εἰς τὴν δόξαν τοῦ πνευματικοῦ σώματος ἀναχθήσεται. Διότι, ὡς βλέπομεν περὶ τῶν λογικῶν φύσεων, ὅτι οὐκ ἄλλαι εἰσὶν αἱ διὰ τὰ ἁμαρτήματα ἐν ἀτιμίᾳ βιώσασαι, καὶ ἄλλαι αἱ δι' ἔργα ἀγαθὰ εἰς τὴν μακαριότητα κληθεῖσαι, ἀλλὰ βλέπομεν, ὅτι αὐταὶ αὗται, αἵτινες πρότερον ἦσαν ἁμαρτωλαί, ἐπιστραφεῖσαι κατόπιν καὶ τῷ Θεῷ συνδιαλλαγεῖσαι, εἰς τὴν μακαριότητα ἀνακαλοῦνται, οὕτω δέον, ἵνα φρονῶμεν καὶ περὶ τῆς φύσεως τοῦ σώματος, ὅτι οὐκ ἄλλο ἐστὶ τό σῶμα, ᾧ νῦν ἐν ἀτιμίᾳ καὶ

154) Γεν. 3, 19.

φθορᾷ καὶ ἀσθενείᾳ χρώμεθα, καὶ ἄλλο ἔσται ἐκεῖνο, ᾧ χρησόμεθα ἐν ἀφθαρσίᾳ καὶ δυνάμει καὶ δόξῃ, ἀλλ' αὐτό τοῦτο στερηθέν τῶν ἀδυναμιῶν, ἐν αἷς νῦν ἐστίν, εἰς δόξαν μεταβληθήσεται, πνευματικόν καταστάν, ἵνα, ὅπερ ἦν σκεῦος ἀτιμίας, αὐτό τοῦτο καθαρθέν γένηται σκεῦος τιμῆς καὶ μακαριότητος κατοικητήριον. Ὀφείλομεν δέ ἵνα πιστεύωμεν, ὅτι καὶ διαμενοῦσιν ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει πάντοτε καὶ ἀμεταβλήτως τῇ βουλήσει τοῦ Δημιουργοῦ, πιστούσης τό πρᾶγμα τοῦτο τῆς τοῦ Ἀποστόλου ῥήσεως· «Οἰκίαν ἔχομεν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς»¹⁵⁵), διότι ἡ πίστις τῆς Ἐκκλησίας δέν δέχεται, ὡς δέχονται τινες τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων⁽¹⁵⁶⁾, παρεκτός τούτου τοῦ σώματος, ὅπερ ἐστίν ἐκ τεσσάρων στοιχείων, ἄλλο πέμπτον σῶμα, ὅπερ κατὰ πάντα ξένον καὶ διάφορον ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου τούτου σώματός ἐστιν· Ἐπειδὴ οὐδεὶς δύναται οὔτε ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ ὑπόνοιαν τινα ἔστω περὶ τούτου, ἵνα προβάληται, οὔτε αὐτὴ ἡ τῶν πραγμάτων ἀκολουθία ἐπιτρέπει, ἵνα ταῦτα δεχθῶμεν, μάλιστα ἀφοῦ σαφῶς ὀρίζει ὁ ἅγιος Ἀπόστολος, ὅτι οὐ δίδονται τοῖς ἐκ νεκρῶν ἀναστᾶσι νέα τινὰ σώματα, ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα ἅτινα ζῶντες ἔσχον, μετασχηματισθέντα ἀπὸ τοῦ χείρονος ἐπὶ τό κρεῖττον, λαμβάνουσι. Διότι λέγει· «Σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ»⁽¹⁵⁷⁾. Ὡς, λοιπόν, ἐστίν ἐπίδοσις τις τῷ ἀνθρώπῳ, οὕτως ὥστε ὢν πρότερον ψυχικός ἄνθρωπος, καὶ μὴ νοῶν τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καθίσταται εἴτα διὰ τῆς παιδείας πνευματικός, καὶ διακρίνει πάντα, αὐτός ὑπ' οὐδενός διακρινόμενος· Οὕτως ὀφείλομεν καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ σώματος ἵνα φρονῶμεν, ὅτι αὐτό τοῦτο τό σῶμα, ὅπερ νῦν, ὡς δουλεῖον τῇ ψυχῇ προσαγορεύεται ψυχικόν, δι' ἐπιδόσεώς τινος, ὅταν δηλονότι ἡ ψυχὴ, προσκολληθεῖσα τῷ Θεῷ, ἐν μετ' αὐτοῦ γένηται σῶμα, τότε τό σῶμα, οἶονεὶ τῷ πνεύματι ὑπηρετοῦν, προ-

155) Β' Κορ. 5, 1.

156) Γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλους.

157) Α' Κορ. 15, 44. 42-43.

άγεται εἰς κατάστασιν καί ποιότητα πνευματικήν, μάλιστα ἀφοῦ, ὡς πολλάκις ἐδείξαμεν, τοιαύτη ὑπό τοῦ Δημιουργοῦ ἐποιήθη ἡ σωματική φύσις, ὥστε εἰς οἰανδήποτε ἤθελεν ἡ ἀπήτει ἡ περίστασις ποιότητα εὐκόλως νά ὑπεῖκη.

7. Ἄπαντα, λοιπόν, αὕτη ἡ διδασκαλία τοῦτο περιέχει, ὅτι δύο καθολικάς φύσεις ἐδημιούργησεν ὁ Θεός, τήν ὁρατὴν φύσιν, τουτέστι τήν σωματικήν, καί τήν ἀόρατον φύσιν, ἥτις ἐστὶν ἀσώματος. Ἀμφότεραι δέ αὗται αἱ φύσεις διαφόρους μεταβολάς δέχονται. Ἡ μὲν ἀόρατος, ἥτις ἐστὶ λογική, ψυχὴ καὶ διαθέσει μεταβάλλεται, διότι ἐπροικίσθη δι' αὐτεξουσίου, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε μὲν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς, ὅτε δ' ἐν τοῖς ἐναντίοις εὕρισκεται· ἡ δέ σωματική φύσις δέχεται οὐσιώδη μεταβολήν. Ὅθεν καὶ πρὸς πᾶν, ὅπερ ἤθελεν ἐπιχειρήσει ἢ κατασκευάσει ἢ ἐπιδιορθώσει ὁ δημιουργὸς πάντων Θεός, τῆς δουλείας τῆς ὕλης ταύτης ἐν πᾶσιν ἐπωφελεῖται, ὥστε εἰς οἰουσδήποτε θέλει τύπους ἢ εἶδη κατὰ τήν ἀπαίτησιν τῆς ἀξίας τῶν πραγμάτων τήν σωματικήν φύσιν μεταβάλλει καὶ ἀλλοιοῖ. Τοῦτο δέ προφανῶς δηλῶν ὁ Προφήτης λέγει· «Θεὸς ὁ ποιῶν τὰ πάντα καὶ μεταβάλλων»¹⁵⁸⁾.

8. Ἦδη δέ πρέπει, ἵν' ἀναζητήσωμεν τοῦτο. Ἐάν ὅτε ἔσται ὁ Θεός τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, ἐν τῇ συντελείᾳ τῶν πάντων, σύμπασα ἡ σωματική φύσις ὁμοειδὴς ἔσται, καὶ πᾶσα ἡ ποιότης τοῦ σώματος ἐκείνη μόνη ἔσται, ἥτις λάμψει ἐν τῇ ἀνεκδιηγῆτῳ ἐκείνῃ δόξῃ, ἣν βεβαίως ἔξει τό πνευματικόν σῶμα. Διότι, ἐάν ὀρθῶς ὑπολαμβάνωμεν, τοῦτο ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Βίβλου αὐτοῦ γράφει ὁ Μωϋσῆς, λέγων· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν οὐρανόν καὶ τήν γῆν»¹⁵⁹⁾. Διότι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀρχὴ συμπάσης τῆς κτίσεως, καὶ εἰς ταύτην βεβαίως τήν ἀρχὴν καλεῖ αὐτὴν τό τέλος καὶ ἡ συντέλεια τῶν πάντων, δηλονότι ὁ οὐρανὸς ἐκεῖνος, καὶ ἡ γῆ ἐκείνη, κατοικία καὶ ἀνάπαυσις ἔσται τῶν εὐσεβῶν, ἀλλ' οὕτως ὥστε πρότερον τήν γῆν ἐκείνην ἅγιοι τινες καὶ πρᾶοι κληρονομήσουσιν, ἐπειδὴ τοῦτο ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται καὶ τό εὐαγγέλιον διδάσκουσι. Νομίζω δ' ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ γῇ

158) Πρβλ. Ψαλμ. 101, 26-27.

159) Γεν. 1,1.

είσιν οἱ ἀληθεῖς ἐκεῖνοι καί ζῶντες τύποι τῆς εὐσεβείας ἐκείνης, ἣν ὁ Μωϋσῆς διὰ τῆς σκιᾶς τοῦ νόμου παρέδωκε. Περὶ τούτων καί εὐρηται, ὅτι «ὑποδείγματι καί σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων¹⁶⁰⁾, δηλαδή οἱ δουλεύοντες ἐν τῷ νόμῳ. Ἀλλά καί πρὸς αὐτόν τὸν Μωϋσῆν ἐρρήθη· «Ὅρα ποιήσεις κατὰ τὸν τύπον καί τὴν ὁμοίωσιν τὴν ὑποδεδειγμένην σοι ἐν τῷ ὄρει»¹⁶¹⁾. Ὅθεν μοί φαίνεται, ὅτι ὡς ἐν ταύτῃ τῇ γῇ ὁ νόμος παιδαγωγὸς τις γέγονεν ἐκείνων, οἵτινες εἰς Χριστόν ὑπ' αὐτοῦ ἐμελλον ἵνα προσαχθῶσι, παιδευθέντες ὑπὸ τούτων καί διδασθέντες, ἵνα εὐκολώτερον δύνανται μετὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ νόμου τελειότερά τινα διδάγματα τοῦ Χριστοῦ ἵνα λάβωσιν, οὕτω καί ἡ ἄλλη γῇ ἁγίους τινὰς δεχομένη διὰ τῶν διδασμάτων τοῦ ἀληθοῦς καί αἰωνίου νόμου τούτους πρότερον ἐμποτίζει καί παιδεύει, ἵνα εὐκολώτερον καί τῶν τελείων ἐκείνων τοῦ οὐρανοῦ, καί οἷς οὐδέν δύναται, ἵνα προστεθῇ, διδασμάτων κάτοχοι γένωνται. Ἐν τούτῳ δ' ἀληθῶς ἔσται τό λεγόμενον «αἰώνιον Εὐαγγέλιον»¹⁶²⁾, καί ἡ πάντοτε Καινὴ Διαθήκη καί οὐδέποτε γηράσκουσα.

9. Ὅφείλομεν, λοιπόν, ἵνα νομίζωμεν, ὅτι ἐν τῇ συντελείᾳ καί ἀποκαταστάσει τῶν πάντων οὕτω συμβαίνει, ὥστε κατὰ μικρόν προαγόμενοι καί ἀναβαίνοντες κατὰ μέτρον καί βαθμόν, φθάνουσι πρῶτον εἰς τὴν γῆν ἐκείνην καί τὴν ἐν ταύτῃ παιδεῖαν, ἐν ἣ πρὸς τὰ κρείττω διδάγματα, καί οἷς οὐδέν δύναται πλέον ἵνα προστεθῇ, προπαρασκευάζονται. Διότι μετὰ τοὺς βοηθοὺς καί ἐπιμελητάς αὐτός ὁ Χριστὸς Κύριος, ὁ βασιλεὺς τῶν ἀπάντων, τὴν βασιλείαν ἀναλήψεται· τουτέστι μετὰ τὴν διὰ τῶν ἁγίων δυνάμεων παιδεῖαν τούτους, οἵτινες δύνανται ἵνα λάβωσι τοῦτον, καθό Σοφία ἐστίν, αὐτὸς διδάξει, βασιλεύων ἐπὶ τούτων, ἕως οὗ αὐτοὺς τῷ Πατρὶ ὑποτάξῃ τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, δηλονότι μέχρις οὗ, ὅποταν οὗτοι δεκτικοὶ τοῦ Θεοῦ γένωνται, ἣ αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

160) Ἐβρ. 8, 5.

161) Ἐξόδ. 25, 40.

162) Ἀποκ. 14, 6.

Τότε, λοιπόν, συνεπῶς καί ἡ σωματική φύσις τήν ὑψίστην ἐκείνην, καί ἥ οὐδέν δύναται πλέον, ἵνα προστεθῇ, λήφεται κατάστασιν.

Ὅσα ἡμεῖς μέχρις ἐνταῦθα διελάβομεν καί περὶ τῆς σωματικῆς φύσεως

καί τοῦ πνευματικοῦ σώματος εἰς τήν προαίρεσιν τοῦ ἀναγνώστου ἀφιεμέθα, ἵνα ἐκλέξῃ ἐξ αὐτῶν ὅπερ ἂν κρεῖττον κρίνῃ. Ἡμεῖς δέ διὰ τούτων κατακλείσωμεν τό τρίτον βιβλίον.

«Καί ἔσται ὁ Θεός τά πάντα ἐν πᾶσιν, ἵνα σύμπασα ἡ σωματική φύσις ἀναχθῇ εἰς τήν οὐσίαν ἐκείνην, ἥτις πάντων κρεῖττων ἐστίν, εἰς τήν θείαν, δηλονότι, ἥς οὐδεμία ἐστί κρεῖττων»¹⁶³).

163) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβίτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου, ὅστις πρὸ τούτων γράφει τά ἑξῆς: «Ὁ Ὠριγένης μετὰ μακροτάτην διάσκεψιν, ἐν ἣ λέγει, ὅτι σύμπασα ἡ σωματική κτίσις μεταβληθήσεται εἰς πνευματικά καί λεπτά σώματα, καί σύμπασα ἡ ὑπαρξις εἰς ἓν σῶμα καθαρώτατον καί πάσης λάμπειως ἀγνότερον μεταστραφήσεται, καί τοιοῦτο οἶον νῦν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀδυνατεῖ ἵνα νοήσῃ, εἰσάγει τά ἀνωτέρω γραφέντα».

BIBLION TETARTON

Κεφάλαιον Ι (*)

Περὶ τοῦ θεοπνεύστου τῆς θείας γραφῆς

1. Ἐπειδὴ περὶ τηλικούτων ἐξετάζοντες πραγμάτων, οὐκ ἄρκομενοι ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις καὶ τῇ ἐναργείᾳ τῶν βλεπομένων, προσπαραλαμβάνομεν εἰς τὴν φαινομένην ἡμῖν ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων μαρτύρια τὰ ἐκ τῶν πεπιστευμένων ἡμῖν εἶναι θείων γραφῶν, τῆς τε λεγομένης παλαιᾶς διαθήκης καὶ τῆς καλουμένης καινῆς, λόγῳ τε πειρώμεθα κρατύνειν ἡμῶν τὴν πίστιν, καὶ οὐδέπω περὶ τῶν γραφῶν ὡς θείων διειλέχθημεν· φέρε καὶ περὶ τούτων ὀλίγα ὡς ἐν ἐπιτομῇ διαλάβωμεν, τὰ κινουῦντα ἡμᾶς ὡς περὶ θείων γραμμάτων εἰς τοῦτο παρατιθέμενοι. καὶ πρῶτόν γε τοῦ ἀπ' αὐτῶν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δηλουμένων ῥητοῖς χρήσασθαι· περὶ Μωσέως καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ νομοθέτου τῶν Ἑβραίων καὶ τοῦ εἰσηγητοῦ τῶν κατὰ χριστιανισμόν σωτηρίων δογμάτων, ταῦτα διαληπτέον. Πλείστων γάρ ὅσων νομοθετῶν γεγεννημένων ἐν Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις, καὶ διδασκάλων δόγματα καταγγελλόντων ἐπαγγελλόμενα τὴν ἀλήθειαν, οὐδένα ἱστορήσαμεν νομοθέτην ζῆλον ἐμποιῆσαι δεδυνημένον τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι περὶ τοῦ παραδέξασθαι τοὺς λόγους αὐτοῦ· πολλὴν τε παρασκευὴν τὴν μετὰ τῆς δοκούσης ἀποδείξεως λογικῆς εἰσενεγκαμένων τῶν περὶ ἀληθείας φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλομένων, οὐδεὶς δεδύνηται τὴν νομισθεῖσαν αὐτῷ ἀλήθειαν ἔθνεσι διαφόροις ἐμποιῆσαι, ἢ ἐνός ἔθνους ἀξιολόγοις πλήθεσι. καίτοιγε ἐβούλοντο ἂν καὶ οἱ νομοθέται κρατῦναι τοὺς φανέντας νόμους εἶναι καλοὺς εἰ δυνατόν παρὰ παντί τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, οἳ τε διδάσκαλοι ἐπινεμηθῆναι ἦν ἐφαντάσθησαν εἶναι ἀλήθειαν πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης. ἄλλ' ὡς οἷα μὴ δυνάμενοι προσκαλέσασθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἐτέρων διαλέκτων καὶ τῶν πολλῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὴν τήρησιν τῶν νόμων καὶ τὴν παραδοχὴν τῶν μαθημάτων, τοῦτο ποιῆσαι

*) Παρατίθεται ὡς περιεσώθη ἑλληνιστὶ ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

οὐδέ ἐπεβάλοντο τὴν ἀρχήν, οὐκ ἀφρόνως γε σκοπήσαντες περὶ τοῦ ἀδύνατον αὐτοῖς τό τοιοῦτον τυγχάνειν. πᾶσα δὲ Ἑλλάς καὶ βάρβαρος ἢ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἡμῶν ζηλωτάς ἔχει μυρίους, καταλιπόντας τοὺς πατρώους νόμους καὶ νομιζομένους θεούς, τῆς τηρήσεως τῶν Μωσέων νόμων καὶ τῆς μαθητείας τῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγων· καίτοιγε μισουμένων μὲν ὑπὸ τῶν τὰ ἀγάλματα προσκυνούντων τῶν τῷ Μωσέως νόμῳ προστιθεμένων, καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ δὲ πρὸς τῷ μισεῖσθαι κινδυνευόντων τῶν τόν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγον παραδεξαμένων.

2. Καὶ ἐὰν ἐπιστήσωμεν πῶς ἐν σφόδρα ὀλίγοις ἔτεσι, τῶν ὁμολογούντων τόν χριστιανισμόν ἐπιβουλευομένων, καὶ τινων διὰ τοῦτο ἀναιρουμένων, ἐτέρων δὲ ἀπολλύντων τὰς κτήσεις, δεδύνηται ὁ λόγος, καίτοιγε οὐδέ τῶν διδασκάλων πλεονάζόντων, «πανταχόσε κηρυχθῆναι τῆς οἰκουμένης»¹⁾, ὥστε «Ἑλλήνας καὶ βαρβάρους, σοφούς τε καὶ ἀνοήτους»²⁾ προσθέσθαι τῇ διὰ Ἰησοῦ θεοσεβείᾳ· μείζον ἢ κατὰ ἄνθρωπον τό πρᾶγμα εἶναι λέγειν οὐ διστάζομεν, μετὰ πάσης ἐξουσίας καὶ πειθοῦς τῆς περὶ τοῦ κρατυνθήσεσθαι τόν λόγον τοῦ Ἰησοῦ διδάξαντος· ὥστε εὐλόγως χρησμούς ἂν νομίσαι τὰς φωνάς αὐτοῦ, οἷον, ὅτι «ἐπὶ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσι»³⁾. καὶ «πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· κύριε, κύριε, οὐ τῷ ὀνόματί σου ἐφάγομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου ἐπίομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου δαιμόνια ἐξεβάλομεν; καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς»⁴⁾. εἰρηκέναι μὲν γάρ ταῦτα ἀποφθεγγόμενον μάτην, ὥστε αὐτὰ μὴ ἀληθῆ γενέσθαι, τάχα εἰκός ἦν· ὅτε δὲ ἐκβέβηκε τὰ μετὰ τοσαύτης ἐξουσίας εἰρημένα, ἐμφαίνει θεόν ἀληθῶς ἐνανθρωπήσαντα σωτήρια δόγματα τοῖς ἀνθρώποις παραδεδωκέναι.

1) Πρβλ. Ματθ. 24,14.

2) Ρωμ. 1,14.

3) Ματθ. 10,18.

4) Ματθ. 7, 22-23.

3. Τί δέ δεῖ λέγειν καί ὅτι προεφητεύθη ὁ Χριστός, τότε «ἐκλείπειν τοὺς ἐξ Ἰούδα ἄρχοντας καί ἡγουμένους ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ὧ ἀπόκειται», δηλονότι ἡ βασιλεία, «καί ἐπιδημήσῃ ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία;»⁵⁾ σαφῶς γάρ ἐκ τῆς ἱστορίας δῆλον, καί ἐκ τῶν σήμερον ὁρωμένων, ὅτι ἀπό τῶν χρόνων Ἰησοῦ οὐκέτι βασιλεῖς Ἰουδαίων ἐχρημάτισαν, πάντων τῶν ἰουδαϊκῶν πραγμάτων ἐν οἷς ἐσεμνύνοντο, λέγω δέ τῶν τε κατὰ τόν ναόν καί τό θυσιαστήριον καί τήν ἐπιτελουμένην λατρείαν καί τά ἐνδύματα τοῦ ἀρχιερέως, καταλελυμένων. ἐπληρώθη γάρ ἡ λέγουσα προφητεία· «ἡμέρας πολλάς καθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδέ ὄντος ἄρχοντος, οὐκ οὔσης θυσίας, οὐδέ ὄντος θυσιαστηρίου, οὐδέ ἱερατείας, οὐδέ δῆλων»⁶⁾. Καί τούτοις χρώμεθα τοῖς ῥητοῖς πρὸς τοὺς, ἐν τῷ θλίβεσθαι ἀπό τῶν ἐν τῇ Γενέσει ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ πρὸς τόν Ἰούδαν εἰρημένων, φάσκοντας τόν ἐθνάρχη, ἀπό τοῦ Ἰούδα γένους τυγχάνοντα, ἄρχειν τοῦ λαοῦ, οὐκ ἐκλειψόντων τῶν ἀπὸ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, ἕως ἧς φαντάζονται Χριστοῦ ἐπιδημίας. εἰ γάρ «ἡμέρας πολλάς καθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδέ ὄντος ἄρχοντος, οὐκ οὔσης θυσίας, οὐδέ ὄντος θυσιαστηρίου, οὐδέ ἱερατείας, οὐδέ δῆλων»⁷⁾· ἐξ οὗ δέ κατεσκάφη ὁ ναός, «οὐκ ἔστι θυσία οὐδέ θυσιαστήριον οὐδέ ἱερατεία» δῆλον ὅτι «ἐξέλιπεν ἄρχων ἐξ Ἰούδα καί ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ». ἐπεὶ δέ ἡ προφητεία φησὶν· «οὐκ ἐκλείπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα οὐδέ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τά ἀποκείμενα αὐτῷ» δῆλον ὅτι «ἐλήλυθεν ὧ τά ἀποκείμενα, ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν»⁸⁾. καί τοῦτο σαφές ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐθνῶν τῶν διὰ Χριστοῦ πεπιστευκότων εἰς τόν θεόν.

4. Καί ἐν τῇ τοῦ Δευτερονομίου δέ ῥαδῇ προφητικῶς δηλοῦται ἡ διὰ τά ἁμαρτήματα τοῦ προτέρου λαοῦ ἐσομένη τῶν ἀσυνέτων ἐθνῶν ἐκλογή, οὐ δι' ἄλλου τινός ἢ τοῦ Ἰησοῦ γεγεννημένη. «αὐτοὶ γάρ» φησι «παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, πα-

5) Γεν. 49,10.

6) Ὡσ. 3, 4.

7) Αὐτόθι.

8) Γεν. 49,10.

ρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ γὰρ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπὶ οὐκ ἔθνει, καὶ ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς»⁹⁾. καὶ ἔστι σφόδρα σαφῶς καταλαβεῖν δυνατόν, τίνα τρόπον οἱ λεγόμενοι «παρεζηλωκέναι» τὸν θεόν Ἑβραῖοι ἐπὶ τῷ «οὐ θεῶ» καὶ «παρωργικέναι» αὐτόν «ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν», παρωξύνθησαν εἰς ζηλοτυπίαν ἐπὶ τῷ «οὐκ ἔθνει», τῷ «ἀσυνέτῳ ἔθνει», ὅπερ ὁ θεός «ἐξελέξατο» διὰ τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. «βλέπομεν» οὖν «τὴν κλῆσιν» ἡμῶν, «ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς, ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς. καὶ τὰ ἀγενῆ καὶ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα ἐκεῖνα τὰ πρότερον ὄντα καταργήσῃ, καὶ μὴ καυχῆσθαι»¹⁰⁾ ὁ «κατὰ σάρκα Ἰσραήλ»¹¹⁾, καλούμενος ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου «σάρξ, ἐνώπιον θεοῦ»¹²⁾.

5. Τί δέ δεῖ λέγειν περὶ τῶν ἐν ψαλμοῖς προφητειῶν περὶ Χριστοῦ, ᾧδῆς τινος ἐπιγεγραμμένης· «ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ», οὗ «ἡ γλῶσσα» λέγεται εἶναι «κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου· ὡραῖος κάλλει παρά τοὺς υἱούς τῶν ἀνθρώπων», ἐπεὶ «ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσιν αὐτοῦ»¹³⁾. τεκμήριον γάρ τῆς «ἐκχυθείσης χάριτος ἐν χεῖλεσιν αὐτοῦ» τό, ὀλίγου διαγεγεννημένου τοῦ χρόνου τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἐνιαυτὸν γάρ που καὶ μῆνας ὀλίγους ἐδίδασκε, πεπληρῶσθαι τὴν οἰκουμένην τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ θεοσεβείας. «ἀνατέταλκε» γάρ «ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πλήθος εἰρήνης»¹⁴⁾ παραμένον «ἕως» συντελείας, ὃ «ἀντανάιρεσις» ὠνόμασται «σελήνης», «καὶ μένει κατακυριεύον» «ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης»¹⁵⁾. καὶ δέδοται «ση-

9) Δευτ. 32,21.

10) Α' Κορ. 1,26-29.

11) Α' Κορ. 10,18.

12) Πρβλ. Α' Κορ. 10,18.

13) Ψαλμ. 44, 1-3.

14) Ψαλμ. 71,7.

15) Ψαλμ. 71,8.

μεῖον» τῷ «οἴκῳ Δαυεὶδ». «ἡ παρθένος» γάρ ἔτεκε, καί «ἐν γαστρὶ ἔσχε, καί ἔτεκεν υἱόν, καί τό ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ»¹⁶⁾, ὅπερ ἐστί «μεθ' ἡμῶν ὁ θεός». πεπλήρωται, ὡς ὁ αὐτός προφήτης φησί· «μεθ' ἡμῶν ὁ θεός· γινώτε, ἔθνη, καί ἡττάσθε, ἰσχυρότες ἡττάσθε»¹⁷⁾. «ἡττήμεθα» γάρ καί νενικήμεθα οἱ ἀπό τῶν ἐθνῶν ἐαλωκότες ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ λόγου αὐτοῦ. ἀλλά καί προεῖρηται τόπος γενέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Μιχαῖα· «καί σύ» γάρ φησι «Βηθλεέμ, γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἰ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γάρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τόν λαόν μου τόν Ἰσραήλ»¹⁸⁾. καί αἱ ἐβδομήκοντα ἐβδομάδες ἐπληρώθησαν ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου κατὰ τόν Δανιήλ¹⁹⁾. ἦλθέ τε κατὰ τόν Ἰώβ «ὁ τό μέγα κῆτος χειρωσάμενος»²⁰⁾ καί «δεδωκώς ἐξουσίαν» τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς «πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καί σκορπίων, καί ἐπὶ πᾶσαν τήν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, οὐδέν ὑπ' αὐτῶν ἀδικουμένοις»²¹⁾. ἐπιστησάτω δέ τις καί τῇ τῶν ἀποστόλων πανταχόσε ἐπιδημίᾳ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τό καταγγεῖλαι τό εὐαγγέλιον πεμφθέντων, καί ὀφεται καί τό τόλμημα οὐ κατὰ ἄνθρωπον, καί τό ἐπίταγμα θεῖον. καί ἐάν ἐξετάσωμεν πῶς ἄνθρωποι καινῶν μαθημάτων ἀκούοντες καί ξένων λόγων προσήξαντο τοὺς ἄνδρας, νικηθέντες ἐν τῷ θέλειν αὐτοῖς ἐπιβουλεύειν ὑπὸ τινος θείας δυνάμεως ἐπισκοπούσης αὐτούς· οὐκ ἀπιστήσομεν εἰ καί τεράστια πεποιήκασιν, «ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ θεοῦ τοῖς λόγοις αὐτῶν καί διὰ σημείων καί τεράτων καί ποικίλων δυνάμεων»²²⁾.

6. Ἀποδεικνύντες δέ ὡς ἐν ἐπιτομῇ περὶ τῆς θεότητος Ἰησοῦ, καί χρώμενοι τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις προφητικοῖς, συναποδείκνυμεν θεοπνεύστους εἶναι τὰς προφητευσάσας περὶ αὐτοῦ γραφάς· καί τὰ καταγγέλλοντα τήν ἐπιδημίαν αὐτοῦ γράμ-

16) Ἦσ. 7, 14. Ματθ. 1, 23.

17) Ἦσ. 8, 8-9.

18) Μιχ. 5,2. Ματθ. 2,6.

19) Πρβλ. Δαν. 9,24.

20) Ἰώβ 3,8.

21) Λουκ. 10,19.

22) Πρβλ. Ἑβρ. 2,4.

ματα καὶ διδασκαλίαν μετὰ πάσης δυνάμεως καὶ ἐξουσίας εἰρημένα, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐκλογῆς κεκρατηκότα. λεκτέον δέ, ὅτι τό τῶν προφητικῶν λόγων ἔνθεον καὶ τό πνευματικόν τοῦ Μωσέως νόμου ἔλαμψεν ἐπιδημήσοντος Ἰησοῦ. ἐναργῇ γάρ παραδείγματα περὶ τοῦ θεοπνεύστους εἶναι τὰς παλαιάς γραφάς πρό τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ παρὰστῆσαι οὐ πάνυ δυνατόν ἦν· ἀλλ' ἡ Ἰησοῦ ἐπιδημία δυναμένους ὑποπτεύεσθαι τόν νόμον καὶ τοὺς προφῆτας ὡς οὐ θεῖα εἰς τοῦμφανές ἦγαγεν ὡς οὐρανίῳ χάριτι ἀναγεγραμμένα. ὁ δέ μετ' ἐπιμελείας καὶ προσοχῆς ἐντυγχάνων τοῖς προφητικοῖς λόγοις παθὼν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀναγινώσκειν ἵχνος ἐνθουσιασμοῦ, δι' ὧν πάσχει πεισθήσεται, οὐκ ἀνθρώπων εἶναι συγγράμματα τοὺς πεπιστευμένους θεοῦ λόγους. καὶ τό ἐνυπάρχον δέ φῶς τῷ Μωσέως νόμῳ «καλύμματι» ἐναποκεκρυμμένον συνέλαμψε τῇ Ἰησοῦ ἐπιδημίᾳ, «περιαιρεθέντος τοῦ καλύμματος»²³⁾, καὶ «τῶν ἀγαθῶν»²⁴⁾ κατὰ βραχύ εἰς γνῶσιν ἐρχομένων, ὧν «σκιάν εἶχε» τό γράμμα.

7. Πολύ δ' ἂν εἴη νῦν ἀναλέγεσθαι τὰς περὶ ἐκάστου τῶν μελλόντων ἀρχαιοτάτας προφητείας, ἵνα δι' αὐτῶν ὁ ἀμφιβάλλων πληχθεὶς ὡς ἐνθέων, διψυχίαν πᾶσαν καὶ περισπασμόν ἀποθέμενος, ὅλη ἐαυτόν ἐπιδῷ τῇ ψυχῇ τοῖς λόγοις τοῦ θεοῦ. εἰ δέ μή καθ' ἕκαστον τῶν γραμμάτων τοῖς ἀνεπιστήμοσι προσπίπτειν δοκεῖ τό ὑπὲρ ἀνθρώπων τῶν νοημάτων, θαυμαστόν οὐδέν· καὶ γάρ ἐπὶ τῶν τῆς ἀπτομένης τοῦ παντός κόσμου προνοίας ἔργων, τινὰ μὲν ἐναργέστατα φαίνεται, ἢ προνοίας ἐστὶν ἔργα, ἕτερα δέ οὕτως ἀποκέκρυπται, ὡς ἀπιστίας χῶραν παρέχειν δοκεῖν τῆς περὶ τοῦ τέχνη ἀφάτῳ καὶ δυνάμει διοικοῦντος τὰ ὅλα θεοῦ. οὐχ οὕτω γάρ σαφὴς ὁ περὶ τοῦ προνοοῦντος τεχνικός λόγος ἐν τοῖς ἐπὶ γῆς, ὡς ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ οὐχ οὕτω δῆλος ἐν τοῖς κατὰ τὰ ἀνθρώπινα συμπτώματα, ὡς ἐν ταῖς ψυχαῖς καὶ τοῖς σώμασι τῶν ζώων, σφόδρα τοῦ πρὸς τί καὶ ἔνεκα τίνος εὕρισκομένου. τοῖς τούτων ἐπιμελουμένοις, περὶ τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς φαντασίας καὶ φύσεις

23) Β' Κορ. 3, 15-16.

24) Ἑβρ. 10,1.

τῶν ζώων καί τās κατασκευάς τῶν σωμάτων. ἀλλ' ὥσπερ οὐ χρεοκοπεῖται ἡ πρόνοια διὰ τὰ μή γινωσκόμενα παρά τοῖς γε ἅπασι παραδεξαμένοις αὐτήν καλῶς· οὕτως οὐδέ ἡ τῆς γραφῆς θεϊότης διατείνουσα εἰς πᾶσαν αὐτήν, διὰ τό μή καθ' ἐκάστην λέξιν δύνασθαι τήν ἀσθένειαν ἡμῶν παρίστασθαι τῇ κεκρυμμένη λαμπρότητι τῶν δογμάτων ἐν εὐτελεῖ καί εὐκαταφρονήτῳ λέξει ἀποκειμένη. «ἔχομεν» γάρ «θησαυρόν ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα λάμψη ἡ ὑπερβολή τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ», καί μή νομισθῇ εἶναι «ἐξ ἡμῶν»²⁵⁾ τῶν ἀνθρώπων. εἰ γάρ αἱ καθημαξευμένοι τῶν ἀποδείξεων ὁδοὶ παρά τοῖς ἀνθρώποις, ἐναποκεῖμεναι τοῖς βιβλίοις κατίσχυσαν τῶν ἀνθρώπων, «ἡ πίστις» ἡμῶν εὐλόγως ἂν ὑπελαμβάνετο «ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων καί οὐκ ἐν δυνάμει θεοῦ»²⁶⁾· νῦν δέ τῳ ἐπάραντι τοὺς ὀφθαλμοὺς σαφές, ὅτι «ὁ λόγος καί τό κήρυγμα» παρά τοῖς πολλοῖς οὐ δεδύνηται «ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καί δυνάμεως»²⁷⁾. διόπερ δυνάμεως ἡμᾶς οὐρανίου ἢ καί ὑπερουρανίου πληττούσης ἐπὶ τό σέβειν τόν κτίσαντα ἡμᾶς μόνον, πειραθῶμεν «ἀφέντες τόν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον», τουτέστι τῆς στοιχειώσεως, «ἐπὶ τήν τελειότητα φέρεσθαι»²⁸⁾, ἵνα ἡ τοῖς τελείοις λαλουμένη σοφία καί ἡμῖν λαληθῇ. «σοφίαν» γάρ ἐπαγγέλλεται ὁ ταύτην κεκτημένος «λαλεῖν ἐν τοῖς τελείοις», ἑτέραν τυγχάνουσιν παρά τήν «σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καί τήν σοφίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τήν καταργουμένην»²⁹⁾. αὕτη δέ ἡ σοφία ἡμῖν ἐντυπωθήσεται τρανῶς, «κατά ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου, φανερωθέντος δέ νῦν, διὰ τε γραφῶν προφητικῶν»³⁰⁾ καί «τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»³¹⁾. «ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας. ἀμήν»³²⁾.

25) Β' Κορ. 4,7.

26) Α' Κορ. 2,5.

27) Α' Κορ. 2,4.

28) Ἐβρ. 6,1.

29) Α' Κορ. 2,6.

30) Ῥωμ. 14, 24-25.

31) Β' Τιμ. 1,10. Α' Τιμ. 6,14.

32) Πρβλ. Ἐβρ. 13,21.

Κεφάλαιον Ι (*)

Ὅτι αἱ Γραφαί εἶναι θεόπνευστοι

1. Ἐπειδὴ δέ πραγματευόμενοι περὶ τηλικούτων πραγμάτων δέν ἄρκει τό πᾶν νά ἐμπιστευώμεθα εἰς τάς ἀνθρωπίνους σκέψεις καί τήν κοινήν νόησιν καί, ἵνα οὕτως εἵπω, ἀποφαινώμεθα ὁρατῶς (τ.ἔ. ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁρωμένου) περὶ τῶν ἀοράτων, δέον ἵνα, πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων ἡμῶν, προσλάβωμεν καί τās μαρτυρίας τῶν θείων Γραφῶν. Ἰνα δ' αἱ μαρτυρίαι αὗται παράσχωσι βεβαίαν καί ἀναμφίβολον πίστιν εἴτε ὡς πρὸς τὰ λεχθησόμενα ὑφ' ἡμῶν εἴτε ὡς πρὸς τὰ ἤδη λεχθέντα, ἀναγκαῖον φαίνεται ἵνα πρότερον δείξωμεν, ὅτι αὐταί αἱ Γραφαί εἶναι θεῖαι, ἥτοι ἐμπειπνευσμέναι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν διὰ βραχυτάτων καί περὶ τούτου θά διαλάβωμεν, ἐξ αὐτῶν τῶν θείων Γραφῶν προσάγοντες τās ἀποδείξεις, ἥτοι παρά τοῦ Μωϋσέως, τοῦ πρώτου νομοθέτου τοῦ ἐβραϊκοῦ γένους, καί ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ εἰσηγητοῦ καί ἀρχηγοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καί διδασκαλίας. Ἐνῶ δέ πολλοί ὑπῆρξαν νομοθέται παρά τοῖς Ἑλλήσι καί τοῖς βαρβάροις καί ἀπειράριθμοι διδάσκαλοι ἢ φιλόσοφοι, διαβεβαίουντες, ὅτι τήν ἀλήθειαν κηρύττουσιν, οὐδένα γινώσκωμεν νομοθέτην, ὅστις ἡδυνήθη ἵνα ἐμβάλῃ ἀγάπην τινά καί ζῆλον εἰς τās ψυχάς καί ξένων λαῶν, ὥστε ἀσμένως νά δεχθῶσι τοὺς νόμους αὐτοῦ ἢ μάλιστα καί ὑπερμαχῶσιν αὐτῶν μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς. Οὐδεὶς τούτων ἡδυνήθη ἵνα μὴ μόνον εἰς πολλὰ ἄλλα ξένα ἔθνη, ἀλλὰ μηδ' εἰς ἓν εἰσαγάγῃ καί διαδῶ ὅ,τι ἐνόμισεν ὡς ἀλήθειαν, οὕτως ὥστε ἡ γνῶσις ταύτης ἢ ἡ εἰς ταύτην πίστις εἰς πάντας νά ἐξίκηται. Καί βεβαίως δέν δύναται νά ἀμφιβάλληται, ὅτι οἱ νομοθέται ἐπόθουν, ἵνα ὑπὸ πάντων, εἰ δυνατόν, τῶν ἀνθρώπων τηρῶνται οἱ νόμοι αὐτῶν καί οἱ διδάσκαλοι ἵνα εἰς πάντας διαδοθῇ ὅ,τι ἐθεωρήθη ὑπ' αὐτῶν

*) Παρατίθεται κατὰ τήν ὑπό τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἱππολύτου Μιχαλίδου γενομένην ἀναμετάφρασιν εἰς τήν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς μεταφράσεως εἰς τήν λατινικὴν τοῦ Πρεσβυτέρου Τυραννίου Ρουφίνου.

ὡς ἀλήθεια. Ἀλλά γινώσκοντες, ὅτι ὅλως δέν εἶναι δυνατόν, ἵνα ὑπάρχη ἐν αὐτοῖς δύνამις τοσαύτη, δι' ἧς θά ἡδύναντο, ἵνα καί ξένα ἔθνη κινήσωσιν εἰς ἀποδοχήν τῶν νόμων αὐτῶν ἢ ἀξιωματῶν, οὐδ' ἐτόλμησαν ἀπλῶς νά ἐπιχειρήσωσιν ἔργῳ τοιούτῳ, ἵνα μή ἄφρονας αὐτούς δείξη τό ἄκαρπον καί ἀνεκπλήρωτον ἐγχείρημα. Τουναντίον δ' ἐν ἀπάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι καί ἐν ἅπασι τοῖς ξένοις λαοῖς ἀναρίθμητοι καί ἄπειροι εἶναι οἱ καταλιπόντες τοὺς πατρίους νόμους καί οὓς ἐτίμων θεοὺς καί ἀποδεξάμενοι τοὺς νόμους τοῦ Μωϋσέως καί γενόμενοι μαθηταί καί λάτρες τοῦ Χριστοῦ· καί ταῦτα οὐχί ἄνευ πλείστον ὅσου μίσους κατ' αὐτῶν παρά τῶν τὰ εἰδῶλα σεβομένων, οὕτως ὥστε συχνῶς παρά τούτων καί εἰς βασάνους νά ὑποβάλλωνται καί δὴ καί εἰς θάνατον νά ἄγωνται. Ἀλλά παρὰ ταῦτα περί πολλοῦ ποιοῦνται οὗτοι καί πάσῃ ἀγάπῃ τηροῦσι τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ.

2. Εἶναι δέ προσοχῆς ἄξιον ὅτι ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἡ θρησκεία αὕτη ἔλαβεν ἐπίδοσιν καί διάδοσιν, καίτοι οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς ὑφίστανται τιμωρίας καί θανατώσεις καί διαρπαγὰς τῶν κτημάτων καί ὑπομένουσι πᾶν εἶδος τιμωρίας. Καί τό θαυμαστότερον εἶναι τοῦτο, ὅτι, ἐνῶ οἱ διδάσκαλοι οὐδ' ἄρκούντως ἱκανοὶ οὐδ' ἄρκούντως πολλοὶ εἶναι, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία κηρύττεται ἐν ἀπάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, οὕτως ὥστε Ἕλληνας καί βάρβαροι, σοφοὶ καί ἄσοφοι, ἀσπάζονται ταύτην. Ἐξ οὗ ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι οὐχί ἀνθρωπίναις δυνάμεσι καί μέσοις συμβαίνει, ὥστε ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης πειθοῦς καί ἐξουσίας νά ἐπενεργῇ ἐπὶ τοὺς νόας καί τὰς ψυχὰς πάντων. Ὅτι δέ προεῤῥήθησαν ταῦτα ὑπ' αὐτοῦ καί θείαις ἀποκρίσεσιν ἐβεβαιώθησαν γίνεται δῆλον ἐξ ὧν λέγει· «ἐπὶ ἡγεμόνας δέ καί βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καί τοῖς ἔθνεσι»¹⁾· καί πάλιν «κηρυχθήσεται τοῦτο τό εὐαγγέλιον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι»²⁾· καί αὖθις «πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῶ ὀνόματι ἐφάγομεν καί ἐπίομεν καί τῷ σῶ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν; καί ἐρῶ αὐτοῖς, ἀποχω-

1) Ματθ. 10,18.

2) Ματθ. 24,14.

ρεΐτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, οὐδέποτε ἔγνω-
ν ὑμᾶς»³⁾. Ἐάν ταῦτα οὕτως ὑπ' Αὐτοῦ ῥηθέντα μὴ ἐπραγμα-
τοῦντο, θά ἐφαίνοντο ἴσως μὴ ἀληθῆ οὐδ' ἔχοντά τι κῦρος.
Ἀλλὰ νῦν, ὅτε ἐξεπληρώθησαν τὰ ὑπ' Αὐτοῦ μετὰ τοσαύτης
δυνάμεως καὶ κύρους λεχθέντα, κατὰδηλον γίνεται, ὅτι ἕναν-
θρωπήσας παρέδωκε τοῖς ἀνθρώποις σωτήρια διδάγματα.

3. Τί δέ ῥητέον περὶ τοῦ ὅτι οἱ προφῆται προεῖπον περὶ
Αὐτοῦ, ὅτι δέν θά ἐκλίπωσιν οἱ ἐξ Ἰούδα ἄρχοντες οὐδ' οἱ ἡγού-
μενοι ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ ἕως οὗ ἔλθῃ ἐκεῖνος, ὃ ἀπόκειται, δη-
λαδή ἡ βασιλεία, καὶ ἕως οὗ ἔλθῃ ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν; Κα-
τὰδηλον ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας καὶ ἐξ ὧν βλέπομεν σήμερον, ὅτι
ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Χριστοῦ δέν ὑπῆρξαν πλέον βασιλεῖς πα-
ρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. Ἀλλὰ καὶ πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἰουδαϊκαὶ λαμ-
πρότητες, ἐφ' αἷς ὡς πλεῖστον ἐκαυχῶντο οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἐκόμ-
παζον, αἱ συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κάλλους τοῦ ναοῦ, μετὰ τοῦ
κόσμου τοῦ θυσιαστηρίου, μετὰ πάντων ἐκείνων τῶν ἱερα-
τικῶν διαδημάτων καὶ τῶν ἀρχιερατικῶν στολῶν, πᾶσαι ὁμοῦ
ἠφανίσθησαν. Οὕτως ἐπληρώθη ἡ προφητεία, ἡ λέγουσα·
«ἡμέρας πολλάς καθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ οὐκ ὄντος βασιλέ-
ως, οὐδέ ὄντος ἄρχοντος, οὐδέ οὔσης θυσίας, οὐδέ ὄντος θυ-
σιαστηρίου, οὐδέ ἱερατείας, οὐδέ δῆλων»⁴⁾. Ταύταις χρώμεθα
ταῖς μαρτυρίαις κατ' ἐκείνων, οἵτινες φαίνονται μὲν διαβεβαι-
οῦντες περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ ἐν τῇ Γενέσει λεχθέντων, ὅτι
περὶ τοῦ Ἰούδα ταῦτα ἐλέχθησαν, λέγουσι δ' ὅτι διαμένει ἕως
τοῦ νῦν ἄρχων ἐξ Ἰούδα, ἐκεῖνος, δηλονότι, ὅστις εἶναι ἀρχηγός
τοῦ γένους αὐτῶν καὶ ὃν ὀνομάζουσι Πατριάρχην καὶ ὅτι δέν
θά ἐκλίπωσιν οἱ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἀπόγονοι, οἵτινες θά
ὑπάρχωσι μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ, ὃν αὐτοὶ φαντά-
ζονται. Ἐάν δ' εἶναι ἀληθές ὅπερ λέγει ὁ Προφήτης, ὅτι «ἡμέρας
πολλάς καθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἄνευ ἄρχοντος, ἄνευ θυ-
σίας, ἄνευ θυσιαστηρίου, ἄνευ ἱερατείας», καὶ ἔάν, ἐξ ὅτου κα-
τελύθη ὁ ναός, οὔτε θυσίαι προσφέρονται, οὔτε θυσιαστήριον
εὗρηται, οὔτε ἱερωσύνη ὑφίσταται, προδηλότατον εἶναι, ὅτι

3) Ματθ. 7, 22-23.

4) Ὡς. 3, 4.

ἐξέλιπον ἄρχοντες ἐξ Ἰούδα, ὡς γέγραπται, καί ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ ἕως οὗ ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται καί ὅτι ἄρα ἦλθεν ἐκεῖνος ὃ ἀπόκειται καί ἐν ᾧ ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν. Τοῦτο δέ προδήλως φαίνεται πεπληρωμένον ἐκ τοῦ πλήθους τῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ εἰς τόν Θεόν ἐκ τῶν διαφόρων ἐθνῶν πιστευσάντων.

4. Ἀλλά καί ἐν τῇ ὁδῇ τοῦ Δευτερονομίου προφητικῶς δηλοῦται ἡ διὰ τὰς ἁμαρτίας τοῦ προτέρου λαοῦ γενησομένη ἐκλογή ἀσυνέτου ἔθνους, ἥτις πάντως δέν εἶναι ἄλλη ἢ ἡ διὰ Χριστοῦ γενομένη. Διότι λέγει οὕτω: «Παροξυνοῦσί με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ γὰρ παραζηλώσω αὐτούς, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς»⁵⁾. Ἀρκούντως δέ σαφῶς εἶναι δυνατόν ἵνα νοηθῇ τίνι τρόπῳ οἱ Ἑβραῖοι, οἵτινες λέγεται, ὅτι παρώξυναν τόν Θεόν δι' ἐκείνων, οἵτινες δέν εἶναι θεοί καί παρώργισαν Αὐτόν διὰ τῶν εἰδώλων, παρωξύνθησαν καί αὐτοί εἰς ζηλοτυπίαν διὰ τοῦ ἀσυνέτου ἔθνους, ὅπερ ὁ Θεός ἐξελέξατο διὰ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῶν μαθητῶν Αὐτοῦ. Διότι οὕτω λέγει ὁ Ἀπόστολος: «Βλέπετε γάρ τήν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοί σοφοί ἐν ὑμῖν κατὰ σάρκα, οὐ πολλοί δυνατοί, οὐ πολλοί εὐγενεῖς, ἀλλά τὰ μωρά τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός καί τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ πρότερον ὄντα καταργήσῃ»⁶⁾. Μὴ ἄρα καυχῇ ὁ σαρκικός Ἰσραὴλ, διότι οὕτως ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου καλεῖται, λέγοντος· «μὴ καυχῇ ἡ σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ»⁷⁾.

5. Ἀλλά τί ῥητέον καί περὶ τῶν ἐν τοῖς Ψαλμοῖς περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητευομένων καί δὴ ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ, «ὥδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ», ἐνθα λέγεται· «Ἡ γλῶσσσα» Αὐτοῦ «κάλαιος γραμματέως ὀξυγράφου· ὡραίος κάλλει παρά τούς υἱούς τῶν ἀνθρώπων», διότι «ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσιν αὐτοῦ»⁸⁾ Ἐνδειξίς δέ τῆς ἐν τοῖς χεῖλεσιν Αὐτοῦ ἐκχυθείσης χά-

5) Δευτ. 32, 21.

6) Α' Κορ. 1, 26-28.

7) Α' Κορ. 1, 29.

8) Ψαλμ. 44, 1-3.

ριτος εἶναι τοῦτο, ὅτι ἐν βραχεῖ χρόνῳ, διότι ἐπὶ ἔτος καὶ μῆνας τινὰς ἐδίδασκε, πᾶσα ἡ οἰκουμένη ἐπληρώθη τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς πίστεως Αὐτοῦ. Ἀνέτειλεν ἄρα «ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πληθὺς εἰρήνης»⁹⁾, παραμένον ἕως τέλους, ὅπερ τέλος (ἐν τῷ Ψαλμῷ) καλεῖται «ἀντανάίρεσις τῆς σελήνης» «καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης»¹⁰⁾. Ἐδόθη δὲ καὶ τεκμήριον τῷ οἴκῳ Δαβίδ. Διότι «ἡ παρθένος ἔσχεν ἐν γαστρί καὶ ἔτεκε τὸν Ἐμμανουήλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός»¹¹⁾. «Γινῶτε ἔθνη καὶ ἡττάσθε»¹²⁾. Ἡττήθημεν ὄντως καὶ ὑπετάγημεν οἱ ἐξ ἐθνῶν καὶ ὡς λάφυρα τῆς νίκης Αὐτοῦ ἐσμεν, ὑποβαλόντες τοὺς τραχήλους ἡμῶν τῇ χάριτι Αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος τῆς γεννήσεως Αὐτοῦ προεῤῥήθη ἐν Μιχαῖα τῷ προφῆτῃ, λέγοντι· «Καὶ σύ Βηθλεέμ, γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ»¹³⁾. Καὶ αἱ ἑβδομάδες δὲ τῶν ἐτῶν, αἱ προεῖπεν ὁ προφῆτης Δανιήλ, ἐπληρώθησαν μέχρι τοῦ ἡγουμένου Χριστοῦ¹⁴⁾. Ἦλθεν ἐπίσης καὶ ἐκεῖνος, περὶ οὗ ἐν τῷ Ἰώβ λέγεται, ὅτι ἐξοντώσει τὸ μέγα θηρίον¹⁵⁾, ὅστις καὶ ἔδωκεν ἐξουσίαν τοῖς ἐγγυτάτοις Αὐτοῦ μαθηταῖς πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπιῶν καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ἄνευ οὐδεμιᾶς παρ' αὐτοῦ βλάβης¹⁶⁾. Ἐάν δὲ τις ἐπισκοπήσῃ τὰς ἀποδημίας τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς διαφόρους τόπους, εἰς οὓς ὑπ' Αὐτοῦ πεμφθέντες ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον, θά εὕρῃ, ὅτι καὶ ἐκεῖνα οἷς ἐπεχείρησαν ὑπὲρ ἀνθρώπων εἶναι καὶ ὅ,τι ἡδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι, παρὰ Θεοῦ εἶναι. Ἐάν δ' ἐξετάσωμεν τίνι τρόπῳ οἱ ἄνθρωποι ἀκούοντες διδασκομένην

9) Ψαλμ. 71,7.

10) Ψαλμ. 71,8.

11) Ἦσ. 7,14. Ματθ. 1,23.

12) Ἦσ. 8,9.

13) Μιχ. 5,2.

14) Δαν. κεφ. 9.

15) Ἰώβ 3, 8.

16) Λουκ. 10,19.

ὕπ' αὐτῶν τήν νέαν διδασκαλίαν ἡδυνήθησαν ἵνα δεχθῶσιν αὐτούς, μᾶλλον δ' ὅτι πολλάκις θέλοντες ἵνα προξενήσωσιν αὐτοῖς ὄλεθρον ἐκωλύοντο ἀπό τούτου ὑπό τινος θείας δυνάμεως βοηθούσης αὐτοῖς, οὐδέν θά εὖρωμεν ἐν τούτῳ ὑπ' ἀνθρωπίνων δυνάμεων γενόμενον, ἀλλά τό πᾶν ὑπό τῆς θείας δυνάμεως καί προνοίας, προφανῶν καί ἀναμφιβόλων σημείων καί δυνάμεων μαρτυρουσῶν ὑπέρ τοῦ λόγου καί τῆς διδασκαλίας αὐτῶν.

6. Ἀποδειχθείσης δέ διά βραχέων τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῆς ἐκπληρώσεως πάντων τῶν περί Αὐτοῦ προφητευθέντων, νομίζω, ὅτι καί τοῦτο συναπεδείχθη, ὅτι καί αἱ Γραφαί αὐταί, αἱ περί Αὐτοῦ προφητεύσασαι εἴτε περί τῆς ἐλεύσεως Αὐτοῦ, εἴτε περί τῆς δυνάμεως τῆς διδασκαλίας Αὐτοῦ, εἴτε περί τῆς προσλήψεως πάντων τῶν ἐθνῶν, εἶναι θεόπνευστοι. Τούτοις προσθετέον καί τοῦτο, ὅτι τό τε θεῖον καί θεόπνευστον τῶν προρρήσεων τῶν προφητῶν καί τοῦ νόμου τοῦ Μωϋσέως διεσαφηνίσθη καί ἀπεδείχθη κυρίως ἐξ ὅτου ἦλθεν εἰς τόν κόσμον τοῦτον ὁ Χριστός. Διότι πρίν ἢ πληρωθῶσι τά ὑπ' ἐκείνων προφητευθέντα, εἰ καί ἦσαν ἀληθῆ καί θεόπνευστα, ὅμως δέν ἡδύναντο νά ἀποδειχθῶσιν ἀληθῆ, διότι οὐπω ἐπληρώθησαν. Ἀλλ' ἡ ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ ἀπέδειξε ταῦτα θεῖα καί θεόπνευστα, ἐνῷ πρότερον ἀβέβαιον ἦτο, ἐάν ἔμελλον νά ἐκπληρωθῶσιν. Ἐάν δέ τις ἐξετάσῃ τά προφητικά λόγια μετά πάσης σπουδῆς καί εὐλαβείας, ἥς εἶναι ἄξια, εἶναι βέβαιον, ὅτι, ἐνῷ ἀναγινώσκει καί ἀκριβέστερον τοῖς ἀναγινωσκομένοις προσέχει, διά θείας τινός πνοῆς ἐπὶ τόν νοῦν καί τήν καρδίαν θά κατανοήσῃ, ὅτι οὐχί παρ' ἀνθρώπων ἐλέχθησαν οἱ ἀναγινωσκόμενοι ὑπ' αὐτοῦ λόγοι, ἀλλ' εἶναι λόγοι Θεοῦ καί θά αἰσθανθῇ ἐν ἑαυτῷ, ὅτι αἱ Γραφαί ἐγράφησαν οὐχί ἀνθρωπίνη τέχνη καί θνητῇ γλώσσῃ, ἀλλ', ὡς εἰπεῖν, θείῳ ὕφει. Τό φῶς ἄρα τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ, φωτίζον τόν νόμον τοῦ Μωϋσέως διά τῆς λάμπσεως τῆς ἀληθείας, ἀφείλε τό ἐπικείμενον κάλυμμα τοῦ γράμματος αὐτοῦ καί πᾶσι τοῖς εἰς Χριστόν πιστεύουσιν ἀνέωξεν ὅσα ἀγαθὰ ἐκαλύπτοντο διά τοῦ καλύμματος τοῦ λόγου.

7. Ἀρκούντως δέ κοπιῶδες εἶναι τό ἀπαριθμῆσαι ἕκαστα τά πάλαι ὑπό τῶν προφητῶν προφητευθέντα καί παραδείξαι

πῶς καί πότε ταῦτα ἐπληρώθησαν, ἵνα διὰ τούτων τοὺς ἀμφιβάλλοντας στηρίξωμεν, ἄλλως δ' εἶναι δυνατόν εἰς πάντα θέλοντα ἀκριβέστερον περί τούτων νά γινώσκη ἵνα ἐξ αὐτῶν τῶν Γραφῶν δαψιλεῖς συλλέξη ἀποδείξεις τῆς ἀληθείας. Ἐάν δέ εἰς τοὺς ἦττον περί τὰ θεῖα μαθήματα πεπαιδευμένους δέν φαίνεται ἀμέσως ἐκ πρώτης ὄψεως προσπίπτουσα ἡ ὑπέρ ἀνθρώπων ἔννοια τοῦ γράμματος, οὐδέν θαυμαστόν, ὅτι ὅ,τι θεῖον εἶναι ὀλίγον βραδύτερον τοῖς ἀνθρώποις προσιτόν καί κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον κρύπτεται ἀπ' αὐτῶν καθ' ὅσον εἶναί τις μᾶλλον ἢ ὀλιγόπιστος ἢ ἀνάξιος. Διότι βεβαίον ὄντος, ὅτι ὑπό τῆς θείας προνοίας οἰκονομοῦνται πάνθ' ὅσα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπάρχουσιν ἢ τελοῦνται, τινά μὲν τούτων ἀρκούντως σαφῶς φαίνονται διατεταγμένα ὑπό τῆς διοικήσεως τῆς προνοίας, ἄλλα δ' οὕτω κεκρυμμένως καί οὕτως ἀκατανοήτως διευθετοῦνται, ὥστε ὅλως λανθάνει ἐν αὐτοῖς ὁ λόγος τῆς θείας προνοίας, ἐνίοτε δέ τινά ὑπό τινων οὐδέ πιστεύονται ὡς σχετιζόμενα πρὸς πρόνοιαν, ἐπειδὴ μένει ἄγνωστος εἰς τούτους ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀρρήτῳ τινί τέχνῃ οἰκονομοῦνται τὰ ἔργα τῆς θείας προνοίας, ὅστις ὅμως τρόπος δέν εἶναι ἐξίσου εἰς πάντας κεκρυμμένος. Διότι καί μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ὑπό τινος μὲν ἦττον ὑπό τινος δέ πλέον ὁ τρόπος οὗτος παρατηρεῖται, κατανοεῖται δέ μᾶλλον ὑπό παντός, ὅστις, ἐπὶ γῆς διαμένων, εἶναι κάτοικος τοῦ οὐρανοῦ. Καί εἶναι δῆλον, ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ τρόπος διοικήσεως τῶν σωμάτων, ἄλλος ὁ τῶν δένδρων, ἄλλος ὁ τῶν ζώων καί ἄλλος ὁ τῶν ψυχῶν, ἀποκεκρυμμένος εἰς τόν ἀνθρώπον. Πῶς δ' αἱ διάφοροι κινήσεις τῶν λογικῶν νόων οἰκονομοῦνται ὑπό τῆς θείας προνοίας, διαφεύγει μὲν μᾶλλον τὴν γνῶσιν τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ ὀλίγον δ' ὡς ὑπολαμβάνω καί τὴν τῶν ἀγγέλων. Ἀλλ' ὡς δέν ἀποκρούεται ἡ θεία πρόνοια ὑπό τῶν παραδεχομένων αὐτὴν διὰ τόν λόγον ὅτι δέν δύνανται οὗτοι νά κατανοήσωσι διὰ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τὰ ἔργα αὐτῆς καί τὰς οἰκονομίας, οὕτως οὐδέ τῆς ἁγίας Γραφῆς τό θεόπνευστον, τό δι' ὅλης αὐτῆς διῆκον, θά διαμφισβητηθῇ διὰ τόν λόγον ὅτι ἡ ἀσθένεια τοῦ νοός ἡμῶν ἀδυνατεῖ νά διερευνήσῃ τὰς ἐν πάσῃ λέξει κεκρυμμένας καί λανθανούσας ἐννοίας. Ἐν εὐτελεστέροις δέ καί ἀκοσμήτοις σκεύεσι λέξεων κρύπτεται ὁ θησαυρός τῆς θείας σοφίας, ὡς καί ὁ Ἀπόστολος δηλοῖ λέγων·

«ἔχομεν δέ τόν θησαυρόν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν»⁽¹⁷⁾, ἵνα μᾶλλον διαλάβῃ τὸ κράτος τῆς θείας δυνάμεως, τῇ ἀληθείᾳ τῶν δογμάτων οὐδεμιᾶς ἐπιμιγνυμένης ἀνθρωπίνης εὐπειίας. Διότι ἐάν τὰ βιβλία ἡμῶν ἦσαν γεγραμμένα μετὰ ῥητορικῆς τέχνης ἢ φιλοσοφικῆς ὀξυνοίας καὶ διὰ τούτου ἐκίνουν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ πιστεῦσαι, ἀναμφιβόλως ἢ πίστις ἡμῶν θὰ ἐνομιζέτο ὡς εὕρισκομένη ἐν τῇ τέχνῃ τῶν λόγων καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ καὶ οὐχὶ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ. Νῦν δέ τοῖς πᾶσι γνωστόν εἶναι, ὅτι ὁ λόγος τοῦ κηρύγματος τούτου οὕτως ὑπὸ πλείστων ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ οἰκουμένῃ ἐγένετο δεκτός, ὥστε νὰ ἐννοῶσιν οὗτοι, ὅτι ὅσα ἐπίστευσαν δὲν εὕρισκονται ἐν πειστικοῖς λόγοις τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, ἀλλ' ἐν ἐπιδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως. Διὸ ὑπὸ δυνάμεως οὐρανοῦ, μᾶλλον δ' ὑπερουρανοῦ ἀχθέντες εἰς πίστιν καὶ ὑπακοὴν ἐπὶ τούτῳ δηλονότι ἵνα λατρεύωμεν τόν μόνον δημιουργόν πάντων Θεόν ἡμῶν, ἀγωνισθῶμεν καὶ ἡμεῖς μέγας, ἵνα, ἀφέντες τὴν περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, αἵτινες εἶναι αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς γνώσεως, προαχθῶμεν εἰς τὴν τελειότητα, ὅπως οὕτως ἡ σοφία ἐκείνη, ἡ τοῖς τελείοις μεταδιδόμενη, μεταδοθῇ καὶ ἡμῖν. Διότι οὕτως ἐπαγγέλλεται ἐκεῖνος, εἰς ὃν ἀνετέθη τὸ κήρυγμα τῆς διδασκαλίας ταύτης, λέγων· «σοφίαν δέ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δέ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδέ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων»⁽¹⁸⁾. Ἐξ οὗ δηλον, ὅτι ἡ σοφία ἡμῶν αὕτη, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ κάλλος τοῦ λόγου, οὐδὲν τὸ κοινόν ἔχει μετὰ τῆς σοφίας τοῦ κόσμου τούτου. Αὕτη, λοιπόν, ἡ σοφία λαμπρότερον καὶ τελειότερον θὰ ἐγγραφῇ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, ἐάν φανερωθῇ ἡμῖν, κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυστηρίου, τοῦ ἀποκεκρυμμένου μέν ἐπὶ αἰῶνας, φανερωθέντος δέ νῦν διὰ τῶν προφητικῶν Γραφῶν καὶ διὰ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν⁽¹⁹⁾.

17) Β' Κορ. 4,7.

18) Α' Κορ. 2,6.

19) Πρβλ. Ῥωμ. 14,24-26.

Κεφάλαιον II (*)

Πῶς ἀναγνώστεον καὶ νοητέον τὴν θεϊαν γραφήν

1. Μετά τό ὡς ἐν ἐπιδρομῇ εἰρηκέναι περί τοῦ θεοπνεύστους εἶναι τάς θείας γραφάς, ἀναγκαῖον ἐπεξελθεῖν τῷ τρόπῳ τῆς ἀναγνώσεως καὶ νοήσεως αὐτῶν, πλείστων ἁμαρτημάτων γεγενημένων παρά τό τὴν ὁδόν τοῦ πῶς δεῖ ἐφοδεύειν τὰ ἅγια ἀναγνώσματα τοῖς πολλοῖς μὴ εὐρῆσθαι. οἱ τε γάρ σκληροκάρδιοι καὶ οἱ ἰδιῶται τῶν ἐκ τῆς περιτομῆς εἰς τόν σωτῆρα ἡμῶν οὐ πεπιστεύκασι, τῇ λέξει τῶν περί αὐτοῦ προφητειῶν κατακολουθεῖν νομίζοντες, καὶ αἰσθητῶς μὴ ὁρῶντες αὐτόν «κηρύξαντα αἰχμαλώτοις ἄφεσιν»⁽³³⁾, μηδὲ οἰκοδομήσαντα ἦν νομίζουσιν ἀληθῶς «πόλιν» εἶναι τοῦ θεοῦ»⁽³⁴⁾, μηδὲ «ἐξολοθρεῦσαντα ἄρματα ἐξ Ἑφραΐμ καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ»⁽³⁵⁾, μηδὲ «βούτυρον καὶ μέλι φαγόντα, καὶ πρὶν γνῶναι αὐτόν ἢ προελεσθαι πονηρά ἐκλεξάμενον τό ἀγαθόν»⁽³⁶⁾, ἔτι δὲ «λύκον» τό ζῷον τό τετράποδον οἰόμενοι προφητεῦεσθαι μέλλειν «βόσκεσθαι μετὰ ἄρνός, καὶ πάρδαλιν ἐρίφῳ συναναπαύεσθαι, μοσχάριόν τε καὶ ταῦρον καὶ λέοντα ἅμα βοσκηθήσεσθαι ὑπὸ μικροῦ παιδίου ἀγόμενα, καὶ βοῦν καὶ ἄρκτον ἅμα νεμηθήσεσθαι, συνεκτρεφόμενων αὐτῶν ἀλλήλοις τῶν παιδίων, καὶ λέοντα ὡς βοῦν φάγεσθαι ἄχυρα»⁽³⁷⁾, μηδὲ τούτων αἰσθητῶς ἑωρακότες γεγενημένον ἐν τῇ τοῦ πεπιστευμένου ἡμῖν Χριστοῦ ἐπιδημίᾳ, οὐ προσήκαντο τόν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν, ἀλλ' ὡς παρά τό δέον Χριστόν ἑαυτόν ἀναγορεύσαντα ἐσταύρωσαν. οἱ τε ἀπὸ τῶν αἰρέσεων ἀναγινώσκοντες τό· «πῦρ ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου»⁽³⁸⁾, καί, «ἐγὼ θεός ζηλωτής, ἀποδιδούς ἁμαρτίας πατέρων

*) Παρατίθεται ὡς περιεσώθη ἐλληνιστί ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

33) Ἦσ. 61, 1.

34) Ψαλμ. 45, 5.

35) Ζαχ. 9, 10.

36) Ἦσ. 7, 15.

37) Πρβλ. Ἦσ. 11, 6-7.

38) Ἰερ. 15, 14.

ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν»³⁹⁾, καί, «μεταμεμέλῃμαι χρίσας τὸν Σαούλ εἰς τὸν βασιλέα»⁴⁰⁾, καί, «ἐγὼ θεὸς ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακά»⁴¹⁾. καὶ ἐν ἄλλοις τό· «οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν κύριος οὐκ ἐποίησεν»⁴²⁾, ἔτι δέ καί τό· «κατέβη κακά παρά κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλήμ»⁴³⁾, καί, «πνεῦμα πονηρόν παρά θεοῦ ἔπνιγε τὸν Σαούλ»⁴⁴⁾, καὶ μυρία ὅσα τούτοις παραπλήσια· ἀπιστῆσαι μὲν ὡς θεοῦ ταῖς γραφαῖς οὐ τετολμήκασι, πιστεύοντες δέ αὐτάς εἶναι τοῦ δημιουργοῦ, ὃ Ἰουδαῖοι λατρεύουσιν, ὥθήθησαν ὡς ἀτελοῦς καὶ οὐκ ἀγαθοῦ τυγχάνοντος τοῦ δημιουργοῦ τὸν σωτῆρα ἐπιδεδημηκέναι τελιότερον καταγγέλλοντα θεόν, ὃν φασὶ μὴ τὸν δημιουργὸν τυγχάνειν, διαφόρως περὶ τούτου κινούμενοι, καὶ ἅπαξ ἀποστάντες τοῦ δημιουργοῦ, ὃς ἔστιν ἀγέννητος μόνος θεός, ἀναπλασμοῖς ἑαυτοὺς ἐπιδεδώκασι, μυθοποιῶντες ἑαυτοῖς ὑποθέσεις, καθ' ἃς οἴονται γεγονέναι τὰ βλεπόμενα, καὶ ἕτερά τινα μὴ βλεπόμενα, ἅπερ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἀνειδωλοποίησεν. ἀλλὰ μὲν καὶ οἱ ἀκεραιότεροι τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας αὐχούντων τυγχάνειν, τοῦ μὲν δημιουργοῦ μείζονα οὐδένα ὑπειλήφασιν, ὕγιῶς τοῦτο ποιοῦντες, τοιαῦτα δέ ὑπολαμβάνουσι περὶ αὐτοῦ ὅποια οὐδέ περὶ τοῦ ὠμοτάτου καὶ ἀδικωτάτου ἀνθρώπου.

2. Αἰτία δέ πᾶσι τοῖς προειρημένοις ψευδοδοξιῶν καὶ ἀσεβειῶν, ἢ ἰδιωτικῶν περὶ θεοῦ λόγων, οὐκ ἄλλη τις εἶναι δοκεῖ ἢ ἡ γραφὴ κατὰ τὰ πνευματικά μὴ νενοημένη, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ψιλὸν γράμμα ἐξειλημμένη. διόπερ τοῖς πειθομένοις μὴ ἀνθρώπων εἶναι συγγράμματα τὰς ἱεράς βίβλους, ἀλλ' ἐξ ἐπιπνοίας τοῦ ἁγίου πνεύματος βουλήματι τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ταύτας ἀναγεγράφθαι καὶ εἰς ἡμᾶς ἐληλυθέναι, τὰς φαινομένας ὁδοὺς ὑποδεικτέον, ἐχομένοις τοῦ κανόνος τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ διαδοχὴν τῶν ἀποστόλων οὐρανοῦ

39) Ἐξόδ. 20, 5.

40) Α' Βασ. 15, 11.

41) Ἡσ. 45, 7.

42) Ἀμώς 3, 6.

43) Μιχ. 1, 12.

44) Α' Βασ. 19, 9.

ἐκκλησίας. καί ὅτι μέν οἰκονομίαι εἰσὶ τινες μυστικάι, δηλούμεναι διὰ τῶν θείων γραφῶν, πάντες καί οἱ ἀκεραιότατοι τῶν τῷ λόγῳ προσιόντων πεπιστεύκασιν· τίνες δέ αὐται, οἱ εὐγνώμονες καί ἄτυφοι ὁμολογοῦσι μὴ εἰδέναι. εἰ γοῦν ἐπαπορήσαι τις περὶ τῆς τοῦ Λῶτ θυγατρομιξίας, καί τῶν δύο γυναικῶν τοῦ Ἀβραάμ, δύο τε ἀδελφῶν γεγαμημένων τῷ Ἰακώβ καί δύο παιδισκῶν τετεκνωκυῶν ἐξ αὐτοῦ, οὐδέν ἄλλο φήσουσιν ἢ μυστήρια ταῦτα τυγχάνειν ὑφ' ἡμῶν μὴ νοούμενα. ἀλλὰ καί ἐπὶ τῇ κατασκευῇ τῆς σκηνῆς ἀναγινώσκηται, πειθόμενοι τύπους εἶναι τὰ γεγραμμένα ζητοῦσιν ἃ δυνήσονται ἐφαρμόσαι ἐκάστῳ τῶν κατὰ τὴν σκηνὴν λεγομένων· ὅσον μὲν ἐπὶ τῷ πείθεσθαι ὅτι τύπος τινός ἐστιν ἡ σκηνή οὐ διαμαρτάνοντες, ὅσον δέ ἐπὶ τῷ, τῷδέ τινι ἀξίως τῆς γραφῆς ἐφαρμόζειν τὸν λόγον, οὗ ἐστι τύπος ἡ σκηνή ἔσθ' ὅτε ἀποπίπτοντες· καί πᾶσαν δέ διήγησιν νομιζομένην περὶ γάμων ἀπαγγέλλειν ἢ παιδοποιῶν, ἢ πολέμων, ἢ ὧν δήποτε ἱστοριῶν ἂν παρά τοῖς πολλοῖς λεχθησομένων, ἀποφαίνονται εἶναι τύπους· ἐν δέ τῷ τίνων, πῇ μὲν διὰ τὴν ἔξιν οὐ πάνυ συγκεκροτημένην, πῇ δέ διὰ τὴν προπέτειαν, ἔσθ' ὅτε καὶ συγκεκροτημένος τις τυγχάνῃ καί εὐπρόοπτος διὰ τὴν εἰς ὑπερβολὴν χαλεπωτάτην εὐρεσιν τῶν πραγμάτων τοῖς ἀνθρώποις, οὐ πάνυ σαφηνίζεται ὁ περὶ τούτων ἐκάστου λόγος.

3. Καί τί δεῖ λέγειν περὶ τῶν προφητειῶν, ἃς πάντες ἴσμεν «αἰνιγμάτων» καί «σκοτεινῶν» πεπληρωῆσθαι «λόγων»;⁽⁴⁵⁾ καὶ ἐπὶ τὰ εὐαγγέλια δέ φθάσωμεν, καὶ κείνων ὁ ἀκριβής νοῦς, ἅτε νοῦς ὢν Χριστοῦ, δεῖται χάριτος, τῆς δοθείσης τῷ εἰρηκότι· «ἡμεῖς δέ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· ἃ καί λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος»⁽⁴⁶⁾. καί τὰ ἀποκεκαλυμμένα δέ τῷ Ἰωάννῃ τίς οὐκ ἂν ἀναγνούς καταπλαγείῃ τὴν ἐπὶ κρυψίν τῶν ἀπορρήτων μυστηρίων καί τῷ μὴ νοοῦντι τὰ γεγραμμένα ἐμφαινομένων; αἱ δέ τῶν ἀποστόλων ἐπιστολαὶ τίνι τῶν βασανίζειν ἐπισταμένων λόγους δόξαιεν ἂν εἶναι σα-

45) Πρβλ. Παροιμ. 1, 6.

46) Α' Κορ. 2, 16. 12-13.

φεῖς καὶ εὐχερῶς νοούμεναι· μυρίων ὅσων κἀκεῖ ὥς δι' ὁπῆς μεγίστων καὶ πλείστων νοημάτων οὐ βραχεῖαν ἀφορμὴν παρεχόντων; διόπερ τούτων οὕτως ἐχόντων, καὶ μυρίων ὅσων σφαλλομένων, οὐκ ἀκίνδυνον ἐν τῷ ἀναγινώσκειν εὐχερῶς ἀποφαίνεσθαι νοεῖν τὰ δεόμενα «τῆς κλειδός τῆς γνώσεως», ἥντινα ὁ σωτὴρ φησιν εἶναι παρὰ «τοῖς νομικοῖς» καὶ ἀπαγγελλέτωσαν οἱ μὴ βουλόμενοι παρὰ τοῖς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀλήθειαν τυγχάνειν, πῶς «ἡ τῆς γνώσεως κλεῖς» ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγεται παρ' ἐκείνους τυγχάνειν, τοῖς, ὧς φασιν αὐτοί, μὴ ἔχουσι βίβλους περιεχοῦσας τὰ ἀπόρρητα τῆς γνώσεως καὶ παντελεῖ μυστήρια. ἔχει γάρ οὕτως ἡ λέξις· «οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε»⁴⁷⁾.

4. Ἡ τοίνυν φαινόμενη ἡμῖν ὁδὸς τοῦ πῶς δεῖ ἐντυγχάνειν ταῖς γραφαῖς καὶ τὸν νοῦν αὐτῶν ἐκλαμβάνειν ἐστὶ τοιαύτη, ἀπ' αὐτῶν τῶν λογίων ἐξιχνευομένη. παρὰ τῷ Σολομῶντι ἐν ταῖς Παροιμίαις εὐρίσκομεν τοιοῦτό τι προστασσόμενον περὶ τῶν γεγραμμένων θείων δογμάτων· «καὶ σύ δέ ἀπόγραψαι αὐτὰ τρισσῶς ἐν βουλῇ καὶ γνώσει, τοῦ ἀποκρίνασθαι λόγους ἀληθείας τοῖς προβαλλομένοις σοι»⁴⁸⁾. οὐκοῦν τρισσῶς ἀπογράφεσθαι δεῖ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τὰ τῶν ἁγίων γραμμάτων νοήματα· ἵνα ὁ μὲν ἀπλούστερος οἰκοδομῇται ἀπὸ τῆς οἰονεί σαρκός τῆς γραφῆς, οὕτως ὀνομαζόντων ἡμῶν τὴν πρόχειρον ἐκδοχὴν· ὁ δὲ ἐπὶ ποσὸν ἀναβεβηκώς, ἀπὸ τῆς ὥσπερ ψυχῆς αὐτῆς· ὁ δὲ τέλειος καὶ ὁμοιος τοῖς παρὰ τῷ ἀποστόλῳ λεγομένοις, «σοφίαν δέ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δέ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδέ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων, ἀλλὰ λαλοῦμεν θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν»⁴⁹⁾, ἀπὸ «τοῦ πνευματικοῦ νόμου»⁵⁰⁾, «σκιάν ἔχοντος

47) Λουκ. 11, 52.

48) Παροιμ. 22, 20-21.

49) Α' Κορ. 2, 6-7.

50) Ῥωμ. 7, 14.

τῶν μελλόντων ἀγαθῶν»⁵¹). ὥσπερ γάρ ὁ ἄνθρωπος συνέστηκεν ἐκ σώματος καί ψυχῆς καί πνεύματος· τόν αὐτόν τρόπον καί ἡ οἰκονομηθεῖσα ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν δοθῆναι γραφή. διὰ τοῦτο ἡμεῖς καί τό ἐν τῷ ὑπὸ τινων καταφρονουμένῳ βιβλίῳ, τῷ Ποιμένι, περί τοῦ προστάσσεσθαι τόν Ἑρμᾶν «δύο γράψαι βιβλία», καί μετὰ ταῦτα αὐτόν «ἀναγγέλλειν τοῖς πρεσβυτέροις τῆς ἐκκλησίας», ἃ μεμάθηκεν ὑπὸ τοῦ πνεύματος, οὕτω διηγούμεθα, ἔστι δέ ἡ λέξις αὕτη· «γράψεις δύο βιβλία, καί δώσεις ἐν Κλήμεντι, καί ἐν Γραπτῇ. καί Γραπτῇ μὲν νουθετήσῃ τὰς χήρας καί τοὺς ὀρφανούς, Κλήμης δέ πέμψῃ εἰς τὰς ἔξω πόλεις, σύ δέ ἀναγγελλεῖς τοῖς πρεσβυτέροις τῆς ἐκκλησίας». «Γραπτῇ» μὲν γάρ, ἡ «νουθετοῦσα τὰς χήρας καί τοὺς ὀρφανούς», αὐτό ψιλόν ἐστι τό γράμμα, νουθετοῦν τοὺς παῖδας τὰς ψυχὰς καί μηδέπω πατέρα θεόν ἐπιγράψασθαι δυναμένους καί διὰ τοῦτο «ὀρφανούς» καλουμένους, νουθετοῦν δέ καί τὰς μηκέτι μὲν τῷ παρανόμῳ νυμφίῳ χρωμένας, χηρευούσας δέ τῷ μηδέπω ἀξίας αὐτάς «τοῦ νυμφίου»⁵²) γεγονέναι. «Κλήμης δέ», ὁ ἤδη τοῦ γράμματος ἐξιστάμενος, «εἰς τὰς ἔξω πόλεις» λέγεται πέμπειν τὰ λεγόμενα, ὥς εἰ λέγοιμεν τὰς ἔξω τῶν σωματικῶν καί τῶν κάτω νοημάτων τυγχανούσας ψυχὰς; οὐκέτι δέ διὰ γραμμάτων, ἀλλὰ διὰ ζώντων λόγων αὐτός ὁ μαθητὴς τοῦ πνεύματος προστάσσεται «ἀναγγέλλειν τοῖς» τῆς πάσης τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας «πρεσβυτέροις» πεπολιωμένοις ὑπὸ φρονήσεως.

5. Ἄλλ' ἐπεὶ εἰσὶ τινες γραφαί τό σωματικόν οὐδαμῶς ἔχουσαι, ὥς ἐν τοῖς ἐξῆς δεῖξομεν, ἔστιν ὅπου οἰονεῖ τήν ψυχὴν καί τό πνεῦμα τῆς γραφῆς μόνα χρή ζητεῖν. καί τάχα διὰ τοῦτο αἱ ἐπὶ καθαρισμῷ τῶν Ἰουδαίων «ὑδρίαι» κεῖσθαι λεγόμεναι, ὥς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίῳ ἀνέγνωμεν, «χωροῦσιν ἀνά μετρητάς δύο ἢ τρεῖς»⁵³)· αἰνισσομένου τοῦ λόγου περί τῶν παρὰ τῷ ἀποστόλῳ «ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων»⁵⁴), ὥς ἄρα οὗτοι κα-

51) Ἑβρ. 10, 1.

52) Ματθ. 25, 1.

53) Πρβλ. Ἰωάν. 2, 6.

54) Ῥωμ. 2, 29.

θαρίζονται διά τοῦ λόγου τῶν γραφῶν, ὅπου μὲν «δύο μετρητάς», τόν ἴν' οὕτως εἶπω ψυχικόν καί τόν πνευματικόν λόγον χωρούντων, ὅπου δέ «τρεις», ἐπεὶ τινες ἔχουσι πρὸς τοῖς προειρημένοις καί τό σωματικόν, οἰκοδομῆσαι δυνάμενον. «ἕξ» δέ «ὕδρια» εὐλόγως εἰσὶ τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ καθαριζομένοις, γενομένῳ ἐν ἕξ ἡμέραις ἀριθμῷ τελείῳ.

6. Ἀπό μὲν οὖν τῆς πρώτης ἐκδοχῆς καί κατά τοῦτο ὠφελούσης· ὅτι ἔστιν ὄνασθαι, μαρτυρεῖ τά πλήθη τῶν γνησίως καί ἀπλούστερον πεπιστευκότων. τῆς δέ ὡς ἂν εἰς ψυχὴν ἀναγομένης διηγήσεως, παράδειγμα τό παρά τῷ Παύλῳ ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορινθίους κείμενον. «γέγραπται γάρ» φησιν· «οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα»⁵⁵⁾. ἔπειτα διηγούμενος τοῦτον τόν νόμον ἐπιφέρει· «μή τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γάρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾶν, καί ὁ ἀλοῶν μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι»⁵⁶⁾. καί πλείσται δέ περιφερόμεναι τοῖς πλήθεσιν ἀρμόζουσai ἐρμηνεῖαι καί οἰκοδομοῦσαι τοὺς ὑψηλοτέρων ἀκούειν μὴ δυναμένους, τόν αὐτόν πως ἔχουσι χαρακτῆρα. πνευματικὴ δέ διήγησις τῷ δυναμένῳ ἀποδείξει ποίῳν «ἐπουρανίων ὑποδείγματι καί σκιᾷ»⁵⁷⁾ οἱ «κατὰ σάρκα»⁵⁸⁾ Ἰουδαῖοι «ἐλάτρευον», καί τίνων «μελλόντων ἀγαθῶν» «ὁ νόμος ἔχει σκιάν»⁵⁹⁾. καί ἀπαξαπλῶς ἐπὶ πάντων κατά τὴν ἀποστολικὴν ἐπαγγελίαν ζητητέον «σοφίαν ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν» τῶν δικαίων, «ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκε»⁶⁰⁾. φησί δέ που ὁ αὐτός ἀπόστολος χρησάμενός τισι ῥητοῖς ἀπὸ τῆς Ἑξόδου καί τῶν Ἀριθμῶν, ὅτι «ταῦτα τυπικῶς συνέβαινεν ἐκείνοις· ἐγράφη δέ δι' ἡμᾶς, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησε»⁶¹⁾. καί ἀφορμὰς δίδωσι

55) Δευτ. 25, 4. Α' Κορ. 9, 9.

56) Α' Κορ. 9, 9-10.

57) Ἑβρ. 8, 5.

58) Ῥωμ. 8, 5.

59) Ἑβρ. 10, 1.

60) Α' Κορ. 2, 7-8.

61) Α' Κορ. 10, 11.

τοῦ τίνων ἐκεῖνα τύποι ἐτύγχανον, λέγων· «ἔπινον γάρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός»⁽⁶²⁾. καί τὰ περί τῆς σκηνῆς δέ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ ὑπογράφων ἐχρῆσατο τῷ· «ποιήσεις πάντα κατὰ τόν τύπον τόν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει»⁽⁶³⁾. ἀλλά μήν καί ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ, οἷονεὶ ὀνειδίζων τοῖς ἀναγινώσκειν νομίζουσι τόν νόμον καί μή συνιῇσιν αὐτόν, μή συνιέναι κρίνων ἐκείνους, ὅσοι μὴ ἀλληγορίας ἐν τοῖς γεγραμμένοις εἶναι νομίζουσι· «λέγετέ μοι», φησίν, «οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τόν νόμον οὐκ ἀκούετε; γέγραπται γάρ ὅτι Ἀβραάμ δύο υἱούς ἔσχεν, ἓνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καί ἓνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης κατὰ σάρκα γεγέννηται, ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας διὰ τῆς ἐπαγγελίας. ἅτινὰ ἐστὶν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθηκαὶ»⁽⁶⁴⁾, καί τὰ ἑξῆς. παρατηρητέον γάρ ἕκαστον τῶν εἰρημένων ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι φησίν· «οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι», οὐχ· «οἱ ὑπὸ τόν νόμον ὄντες», καί «τόν νόμον οὐκ ἀκούετε»⁽⁶⁵⁾, τοῦ ἀκούειν ἐν τῷ νοεῖν καί γινώσκειν κρινομένου. καί ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς δὲ ἐπιστολῇ, διὰ βραχέων τό βούλημα τῆς πάσης ἐπιτεμνόμενος νομοθεσίας φησί· «μή οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει καί ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς ἢ νουμηνίας ἢ σαββάτων, ἃ ἐστὶ σκιά τῶν μελλόντων»⁽⁶⁶⁾. ἔτι δὲ καί ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους, περί τῶν ἐκ περιτομῆς διαλεγόμενος, γράφει· «οἵτινες ὑποδείγμασι καί σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων»⁽⁶⁷⁾. ἀλλ' εἰκὸς διὰ ταῦτα περί μὲν τῶν πέντε Μωσέως ἐπιγεγραμμένων βιβλίων μὴ ἂν διστάξαι τοὺς τόν ἀπόστολον ἅπαξ ὡς θεῖον ἄνδρα προσιεμένους· περί δὲ τῆς λοιπῆς ἱστορίας βούλεσθε μανθάνειν, εἰ κἀκείνη «τυπικῶς συνέβαινε»; παρατηρητέον ἐκ τῆς πρὸς Ῥωμαίους τό· «κατέλιπον ἑμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ»⁽⁶⁸⁾, κείμενον ἐν τῇ

62) Α' Κορ. 10, 4.

63) Ἑβρ. 8, 5.

64) Γαλ. 4, 21-24.

65) Γαλ. 4, 21.

66) Κολοσ. 2, 16-17.

67) Ἑβρ. 8, 5.

68) Γ' Βασ. 19, 18. Ῥωμ. 11, 4.

τρίτη τῶν Βασιλειῶν, ὅτι ὁ Παῦλος εἴληφεν ἀντί τῶν «κατ' ἐκλογήν»⁶⁹⁾ Ἰσραηλιτῶν, τῷ μὴ μόνον τά ἔθνη ὠφελεῖσθαι ἀπό τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας, ἀλλά καί τινας τῶν ἀπό τοῦ θεοῦ γένους.

7. Τούτων οὕτως ἐχόντων τοὺς φαινομένους ἡμῖν χαρακτῆρας τῆς νοήσεως τῶν γραφῶν ὑποτυπωτέον. καὶ πρῶτόν γε τοῦτο ὑποδεικτέον, ὅτι ὁ σκοπὸς τῷ φωτίζοντι πνεύματι, προνοία θεοῦ, διὰ τοῦ «ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν λόγου»⁷⁰⁾ τοὺς διακόνους τῆς ἀληθείας, προφήτας καὶ ἀποστόλους, ἦν προηγουμένως μὲν ὁ περὶ τῶν ἀπορρήτων μυστηρίων τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους πραγμάτων· (ἀνθρώπους δέ νῦν λέγω τὰς χρωμένας ψυχὰς σώμασιν)· ἵν' ὁ δυνάμενος διδαχθῆναι «ἐρευνήσας» καὶ «τοῖς βάθεσι»⁷¹⁾ τοῦ νοῦ διὰ τῶν λέξεων ἑαυτὸν ἐπιδούς, κοινωνὸς τῶν ὅλων τῆς βουλῆς αὐτοῦ γένηται δογματῶν. εἰς δέ τὰ περὶ τῶν ψυχῶν, οὐκ ἄλλως δυναμένων τῆς τελειότητος τυχεῖν χωρὶς τῆς πλουσίας καὶ σοφῆς περὶ θεοῦ ἀληθείας, τὰ περὶ θεοῦ ἀναγκαίως ὡς προηγούμενα τέτακται, καὶ τοῦ «μονογενοῦς»⁷²⁾ αὐτοῦ· ποίας ἐστὶ φύσεως, καὶ τίνα τρόπον υἱὸς τυγχάνει θεοῦ, καὶ τίνες αἱ αἰτίαι τοῦ μέχρι «σαρκὸς ἀνθρωπίνης» αὐτὸν καταβεβηκέναι καὶ πάντη «ἄνθρωπον» ἀνελιφέναι, τίς τε καὶ ἡ τούτου ἐνέργεια, καὶ εἰς τίνας καὶ πότε γινομένη. ἀναγκαίως δέ ὡς περὶ συγγενῶν καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν θειοτέρων τε καὶ ἐκπεπτωκότων τῆς μακαριότητος, καὶ τῶν αἰτίων τῆς τούτων ἐκπτώσεως, ἐχρῆν εἰς τοὺς λόγους ἀνελιφθαι τῆς θείας διδασκαλίας, καὶ περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ψυχῶν, καὶ πόθεν αἱ διαφοραὶ αὗται ἐληλύθασι, τίς τε ὁ κόσμος καὶ διὰ τί ὑπέστη. ἔτι δέ πόθεν ἡ κακία τοσαύτη καὶ τηλικαύτη ἐστὶν ἐπὶ γῆς, καὶ εἰ μὴ μόνον ἐπὶ γῆς, ἀλλά καὶ ἀλλαχοῦ, ἀναγκαῖον ἡμᾶς μαθεῖν.

8. Τούτων δὴ καὶ τῶν παραπλησίων προκειμένων τῷ φωτίζοντι πνεύματι τὰς τῶν ἀγίων ὑπηρετῶν τῆς ἀληθείας ψυχάς·

69) Ῥωμ. 11, 5.

70) Ἰωάν. 1, 1.

71) Πρβλ. Α' Κορ. 2, 10.

72) Ἰωάν. 1, 14.

δεύτερος ἦν σκοπός, διὰ τοὺς μὴ δυναμένους τὸν κάματον ἐνεγκεῖν ὑπὲρ τοῦ τὰ τηλικαῦτα εὐρεῖν, τὸ κρύψαι τὸν περὶ τῶν προειρημένων λόγον ἐν λέξεσιν ἐμφαινούσαις διήγησιν περιέχουσιν ἀπαγγελίαν τὴν περὶ τῶν αἰσθητῶν δημιουργημάτων, καὶ ἀνθρώπου κτίσεως, καὶ τῶν ἐκ τῶν πρώτων κατὰ διαδοχὴν μέχρι πολλῶν γεγενημένων· καὶ ἄλλαις ἱστορίαις, ἀπαγγελλούσαις δικαίων πράξεις καὶ τῶν αὐτῶν τούτων ποτέ γενομένα ἁμαρτήματα ὡς ἀνθρώπων, καὶ ἀνόμων καὶ ἀσεβῶν πονηρίας, καὶ ἀκολασίας, καὶ πλεονεξίας. παραδοξότατα δέ, διὰ ἱστορίας τῆς περὶ πολέμων, καὶ νενικηκότων καὶ νενικημένων, τινὰ τῶν ἀπορρήτων τοῖς ταῦτα βασανίζειν δυναμένοις σαφηνίζεται. καὶ ἐτι θαυμασιώτερον, διὰ γραπτῆς νομοθεσίας οἱ τῆς ἀληθείας νόμοι προφητεύονται· μετὰ ἀληθῶς πρεπούσης θεοῦ σοφία δυνάμεως πάντων τούτων εἰρμῶ ἀναγεγραμμένων. προέκειτο γάρ καὶ τὸ ἔνδυμα τῶν πνευματικῶν, λέγω δέ τὸ σωματικόν τῶν γραφῶν, ἐν πολλοῖς ποιῆσαι οὐκ ἀνωφελές, δυνάμενον τε τοὺς πολλοὺς, ὡς χωροῦσι, βελτιοῦν.

9. Ἄλλ' ἐπεὶ εἶπερ δι' ὅλων σαφῶς τὸ τῆς νομοθεσίας χρήσιμον αὐτόθεν ἐφαίνετο καὶ τὸ τῆς ἱστορίας ἀκόλουθον καὶ γλαφυρόν, ἠπιστήσαμεν ἂν ἄλλο τι παρὰ τὸ πρόχειρον νοεῖσθαι δύνασθαι, ἐν ταῖς γραφαῖς· ὥκονόμησέ τινα οἰονεῖ σκάνδαλα καὶ προσκόμματα καὶ ἀδύνατα διὰ μέσου ἐγκαταταχθῆναι τῷ νόμῳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ ὁ τοῦ θεοῦ λόγος· ἵνα μὴ πάντῃ ὑπὸ τῆς λέξεως ἐλκόμενοι τὸ ἀγωγὸν ἄκρατον ἐχούσης, ἥτοι ὡς μηδὲν ἄξιον θεοῦ μανθάνοντες, τέλεον ἀποστῶμεν τῶν δογμάτων, ἢ μὴ κινούμενοι ἀπὸ τοῦ γράμματος, μηδὲν θειότερον μάθωμεν. χρή δέ καὶ τοῦτο εἶδέναι, ὅτι τοῦ προηγουμένου σκοποῦ τυγχάνοντος τὸν ἐν τοῖς πνευματικοῖς εἰρμόν ἀπαγγεῖλαι γεγενημένοις καὶ πρακτέοις· ὅπου μὲν εὗρε γενομένα κατὰ τὴν ἱστορίαν ὁ λόγος ἐφαρμόσαι δυνάμενα τοῖς μυστικοῖς τούτοις, ἐχρήσατο ἀποκρύπτων ἀπὸ τῶν πολλῶν τὸν βαθύτερον νοῦν· ὅπου δέ ἐν τῇ διηγῇ τῆς περὶ τῶν νοητῶν ἀκολουθίας οὐχ εἶπετο ἢ τῶνδὲ τινων πρᾶξις ἢ προαναγεγραμμένη διὰ τὰ μυστικότερα, συνύφηνην ἢ γραφὴ τῇ ἱστορίᾳ τὸ μὴ γεγόμενον· πῇ μὲν μὴ δυνατόν γενέσθαι, πῇ δέ δυνατόν μὲν γενέσθαι, οὐ μὴν γεγενημένον. καὶ ἔσθ' ὅτε μὲν ὀλίγαι λέξεις παρεμβεβλημέναι εἰσί, κατὰ τὸ σῶμα οὐκ ἀληθεύομεναι, ἔσθ' ὅτε δέ πλείους.

τό δ' ἀνάλογον καί ἐπὶ τῆς νομοθεσίας ἐκληπτέον, ἐν ᾗ ἐστι πολλάκις εὐρεῖν καί τό αὐτόθεν χρήσιμον, πρὸς τοὺς καιροὺς τῆς νομοθεσίας ἀρμόζον· ἐνίοτε δέ χρήσιμος λόγος οὐκ ἐμφαίνεται. καί ἄλλοτε καί ἀδύνατα νομοθετεῖται, διὰ τοὺς ἐντρεχέστερους καί ζητητικωτέρους· ἵνα τῇ βασάνῳ τῆς ἐξετάσεως τῶν γεγραμμένων ἐπιδιδόντες ἑαυτοὺς, πείσμα ἀξιόλογον λάβωσι περὶ τοῦ δεῖν τοῦ θεοῦ ἄξιον νοῦν εἰς τὰ τοιαῦτα ζητεῖν. οὐ μόνον δέ περὶ τῶν πρό τῆς παρουσίας ταῦτα τό πνεῦμα ὠκονόμησεν, ἀλλ' ἅτε τό αὐτό τυγχάνον καί ἀπὸ τοῦ ἐνός θεοῦ, τό ὅμοιον καί ἐπὶ τῶν εὐαγγελίων πεποίηκε, καί ἐπὶ τῶν ἀποστόλων· οὐδέ τούτων πάντη ἄκρατον τὴν ἱστορίαν τῶν προσυφασμένων κατὰ τό σωματικόν ἔχόντων, μή γεγεννημένων· οὐδέ τὴν νομοθεσίαν καί τὰς ἐντολάς πάντως τό εὐλογον ἐμφαίνοντα.

Κεφάλαιον II (*)

*Ὅτι πολλοὶ μὴ νοοῦντες πνευματικῶς τὰς Γραφάς,
καὶ κακῶς νοοῦντες, ἐξέκλιναν εἰς αἱρέσεις*

1. Μετὰ τὰ συντόμως ἐκτεθέντα περὶ τοῦ ὅτι αἱ θεῖαι Γραφαὶ εἶναι ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐμπεπνευσμέναι, φαίνεται ἀναγκαῖον ἵνα καί τοῦτο ἐξηγήσωμεν, τίνι τρόπῳ δηλονότι τινές οὐχὶ ὀρθῶς τὰς Γραφάς ἀναγινώσκοντες παρέδωκαν ἑαυτοὺς εἰς πλείστας πλάνας, ἀκριβῶς διότι ὑπὸ τῶν πλείστων ἀγνοεῖται διὰ τίνος ὁδοῦ δεόν ἵνα χωρήσῃ πρὸς κατανόησιν τῶν θείων Γραφῶν. Οὕτως οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τό σκληροκάρδιον αὐτῶν καί θέλοντες ἵνα φαίνωνται σοφοὶ παρ' ἑαυτοῖς δὲν ἐπίστευσαν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Σωτῆρα, νομίζοντες, ὅτι ὀφείλουσι νὰ νοηθῶσι κατὰ γράμμα τὰ περὶ αὐτοῦ ῥηθέντα. Ὡφείλε, δηλονότι, κατ' αὐτούς, ὁ Κύριος ἵνα αἰσθητῶς καὶ ὁρατῶς

*) Παρατίθεται κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἱππολύτου Μιχαηλίδου γενομένην ἀναμετάφρασιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐκ τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν λατινικὴν τοῦ Πρεσβυτέρου Τυραννίου Ῥουφίνου.

κηρύξη τοῖς αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καί προηγουμένως ἰδρύση βασιλείαν, ἣν ἀληθῶς ὑπολαμβάνουσι βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, συνάμα δέ ἐξολοθρεύση τὰ ἄρματα ἐξ Ἑφραΐμ καί ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ⁽²⁰⁾, ἀλλά καί βούτυρον καί μέλι φάγη καί, πρὶν ἢ μάθη νά προτιμᾷ τό κακόν, ἐκλέξη τό ἀγαθόν⁽²¹⁾. Ὑπέλαβον, ἐπίσης, ὅτι ὁ λύκος τό τετράπουν ἐκεῖνο ζῶον κατὰ τήν προφητείαν ἔμελλε κατὰ τήν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ ἵνα βόσκηται μετὰ ἀμνῶν καί ἡ πάρδαλις συναναπαύηται μετὰ ἐρίφων, ὁ μόσχος δέ καί ὁ ταῦρος συμβόσκονται μετὰ λεόντων καί ὑπό μικροῦ παιδός ἄγωνται πρὸς βοσκήν, ὁ βοῦς δέ καί ἡ ἄρκτος συγκατακλίνονται ἐν τῇ βοσκῇ καί τὰ τέκνα αὐτῶν συνεκτρέφονται, οἱ λέοντες δ' ἔτι μετὰ τῶν βοῶν ἀπό τῆς αὐτῆς φάτνης τρώγωσιν ἄχυρον⁽²²⁾. Τούτων, λοιπόν, πάντων, ἅτινα ἐπροφητεύθησαν περί Αὐτοῦ, οὐδέν πληρωθέν κατὰ τήν ἱστορίαν βλέποντες, ἐν οἷς κυρίως ἐπίστευον, ὅτι δέον νά ζητηθῶσι τὰ σημεῖα τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ, ἡρνήθησαν τήν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔτι δέ μᾶλλον, ὡς παρὰ τό δίκαιον, ἤτοι ἐναντίον τῆς μαρτυρίας τῆς προφητείας προσδόντα ἑαυτῷ τό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, σταυρῶ Αὐτόν προσήλωσαν. Οἱ δ' αἵρετικοί ἀναγινώσκοντες τό ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένον· «πῦρ ἐκκέκασται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου»⁽²³⁾ καί «ἐγὼ Κύριος ζηλωτής καί ἀποδιδούς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καί τετάρτης γενεᾶς»⁽²⁴⁾ καί «μεταμεμέλημαι, ὅτι ἔχρισα τόν Σαούλ εἰς βασιλέα»⁽²⁵⁾ καί «ἐγὼ Κύριος, ὁ ποιῶν εἰρήνην καί κτίζων κακὰ»⁽²⁶⁾ καί πάλιν «οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησε»⁽²⁷⁾ καί «κατέβη κακὰ παρὰ Κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσα-

20) Ζαχ. 9, 10.

21) Ἡσ. 7, 15.

22) Ἡσ. 11, 6-7.

23) Ἰερ. 15, 14.

24) Ἐξόδ. 20, 5.

25) Α' Βασ. 15, 11.

26) Ἡσ. 45, 7.

27) Ἀμώς 3, 6.

λήμ»²⁸⁾ καί «πνεῦμα Θεοῦ πονηρόν ἔπνιγε τόν Σαούλ»²⁹⁾ καί πολλά ἄλλα τούτοις ὅμοια δέν ἐτόλμησαν νά εἴπωσιν, ὅτι αἱ Γραφαί αὗται δέν εἶναι Γραφαί τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐθεώρησαν ταύτας Γραφάς τοῦ Δημιουργοῦ ἐκείνου Θεοῦ, ὃν ἐλάτρευον οἱ Ἰουδαῖοι καί ὅστις, κατὰ τήν γνώμην αὐτῶν, δέον νά πιστευῇται ὡς δίκαιος μόνον οὐχί δέ καί ὡς ἀγαθός, ἐνῷ ὁ Σωτήρ ἦλθεν, ἵνα τελειότερον ἐξαγγείλῃ ἡμῖν Θεόν, ὅστις ἀρνοῦνται, ὅτι εἶναι δημιουργός τοῦ κόσμου, ποικίλας περί τούτου γνώμας ἔχοντες. Ἄπαξ ἀποστάντες τῆς πίστεως εἰς τόν Δημιουργόν Θεόν, ὅστις εἶναι Θεός πάντων, ἐξέδωκαν ἑαυτούς ποικίλαις ἐπινοίαις καί μύθοις, πλάττοντες καί λέγοντες ὅτι ἄλλα μέν εἶναι ὁρατά καί ὑπ' ἄλλου γενόμενα, ἄλλα δέ τινα ἀόρατα καί ὑπ' ἄλλου δημιουργηθέντα, ὡς ὑποβάλλει αὐτοῖς ἡ φαντασία τῆς ψυχῆς αὐτῶν καί ἡ ματαιότης. Ἀλλά καί τινες ἐκ τῶν ἀπλουστέρων, ἐξ ἐκείνων δηλονότι, οἵτινες φαίνονται ἀντεχόμενοι τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας, φρονοῦσιν, ὅτι οὐδεὶς εἶναι μείζων τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ, ὀρθήν ἐν τούτῳ ἔχοντες καί ὑγιὰ γνώμην, ἀλλά τοιαῦτα περί Αὐτοῦ φρονοῦσιν ὅσα οὐδέ περί ἀδικωτάτου τινός καί ἀπηνεστάτου ἀνθρώπου εἶναι δυνατόν τις νά φρονῇ.

2. Αἰτία δέ τῆς ὑπό τούτων, περί ὧν προείπομεν, σφαλερᾶς κατανόσεως πάντων τούτων οὐδεμία ἄλλη ὑπῆρξεν ἢ τό ὅτι ἡ ἀγία Γραφή νοεῖται οὐχί κατὰ τήν πνευματικὴν ἔννοιαν ἀλλὰ κατὰ τό γράμμα. Διά τοῦτο θά προσπαθήσωμεν, ὡς ἡ μετρία ἡμῶν διάνοια ἐπιτρέπει, ἵνα εἰς τοὺς πιστεύοντας, ὅτι αἱ ἅγαι Γραφαί δέν εἶναι συνηρμοσμένοι λόγοι τινές ἀνθρώπινοι, ἀλλ' ἐγράφησαν ἐπιπνοίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί θελήσει τοῦ Θεοῦ Πατρός διά τοῦ μονογενοῦς Αὐτοῦ Υἱοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρεδόθησαν ἡμῖν καί κατεπιστεύθησαν, ἵνα δηλώσωμεν ὅ,τι ἡμῖν φαίνεται ὡς ὀρθή ὁδός κατανόσεως καί δείξωμεν τόν κανόνα ἐκείνον καί τήν διδασκαλίαν, ἣν ἀπό τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παραδοθεῖσαν αὐτοῖς οἱ Ἀπόστολοι διαδοχικῶς παρέδωκαν καί εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς διδασκάλους τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας. Καί ὅτι μέν οἰκονομίαι τινές μυστικάι διά τῶν ἀγίων Γραφῶν δη-

28) Μιχ. 1, 12.

29) Α' Βασ. 19, 9.

λοῦνται, πάντες, ὡς νομίζω, καί οἱ ἀπλούστεροι ἔτι τῶν πιστευόντων, ὁμολογοῦσι. Τίνες δ' εἶναι αὗται καί ποῖαι, ἐάν τις ὀρθοφρονῇ, μηδέ κρατῆται ὑπό τῆς κακίας τῆς ἀλαζονείας, θά ὁμολογήσῃ εὐσυνειδήτως ὅτι ἀγνοεῖ. Διότι ἐάν τις, ἐπὶ παραδείγματι, ἐρωτήσῃ ἡμᾶς περὶ τῶν θυγατέρων τοῦ Λώτ, αἵτινες ἀθεμίτως φαίνονται μιγεῖσαι τῷ πατρί, ἢ περὶ τῶν δύο συζύγων τοῦ Ἀβραάμ, ἢ περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν, αἵτινες συνεζεύχθησαν τῷ Ἰακώβ, ἢ περὶ τῶν δύο παιδισκῶν, αἵτινες ἐγέννησαν αὐτῷ πληθύν υἱῶν, τί ἄλλο δύναται νά ἀπαντηθῇ περὶ τούτων, ἢ ὅτι ταῦτα εἶναι μυστήριά τινα καί εἰκόνες πνευματικῶν πραγμάτων, ὅτι δ' ἀγνοεῖται ὑφ' ἡμῶν τίνα ταῦτα εἶναι. Καί ὅταν δ' ἀναγινώσκωμεν περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς σκηνῆς, θεωροῦμεν βέβαιον, ὅτι τά γεγραμμένα εἶναι τύποι κεκρυμμένων τινῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τό προσαρμόσαι ταῦτα προσηκόντως καί καθ' ἕκαστον διασαφῆσαι καί διεξελεῖν νομίζω, ὅτι εἶναι παγχνάλεπον, ἵνα μή εἴπω ἀδύνατον. Οὐδέ τόν κοινόν νοῦν διαφεύγει, ὅτι ἡ ἀφήγησις ἐκείνη, ὡς εἶπον, εἶναι πλήρης μυστηρίων. Ἀλλὰ καί πᾶσα ἐκείνη ἡ διήγησις περὶ γάμων, περὶ γεννηθέντων υἱῶν, περὶ διαφόρων μαχῶν ἢ ἄλλων τινῶν γεγονότων τί ἄλλο πρέπει νά θεωρηθῇ ὅτι εἶναι ἢ τύποι καί εἰκόνες κεκρυμμένων καί ἱερῶν πραγμάτων; Ἐπειδὴ δέ οἱ ἄνθρωποι ὀλίγην δεικνύουσι σπουδὴν εἰς ἄσκησιν τοῦ νοός αὐτῶν ἢ νομίζουνσιν, ὅτι γινώσκουσι πρὶν ἢ διδαχθῶσιν, ἐκ τούτου συμβαίνει, ὅτι οὐδέποτε ἄρχονται νά γινώσκωσιν. Ἐάν δέ δέν ἐλλείπη οὔτε ἡ σπουδὴ οὔτε ὁ διδάσκαλος, ἐάν ὡς θεία ἐρευνᾶται ἡ Γραφή, ἤτοι εὐλαβῶς καί εὐσεβῶς καί ἐάν ἐλπίζεται ἡ διασαφήσις τῶν πλείστων διὰ τῆς θεόθεν ἀποκαλύψεως (ἐπειδὴ ταῦτα εἶναι διὰ τόν ἀνθρώπινον νοῦν σφόδρα δυσχερῆ καί μυστηριώδη), τότε μόνον θά εὑρεθῇ ὅ,τι εἶναι δυνατόν νά εὑρεθῇ.

3. Ἀλλὰ μή νομισθῇ, ὅτι μόνον ἐν τοῖς προφητικοῖς λόγοις ἐνυπάρχει ἡ δυσχέρεια αὕτη, ἐπειδὴ εἶναι γνωστόν τοῖς πᾶσιν, ὅτι ὁ προφητικός λόγος εἶναι κατεσπαρμένος δι' εἰκόνων καί δι' αἰνιγμάτων. Τί καί ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εὐρίσκομεν; Οὐχί καί ἐνταῦθα ἡ ἐσωτερικὴ ἔννοια, ἃτε θεία ἔννοια, λανθάνει, ἀποκαλυπτομένη μόνον διὰ τῆς θείας χάριτος, ἣν ἔλαβεν ὁ εἰπών· «ἡμεῖς δέ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα εἰδῶμεν τά ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· ἃ καί λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης

σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος»⁽³⁰⁾. Ὁ ἀναγινώσκων τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου πῶς δὲν θὰ ἐκπλαγῇ ὅτι τοσαύτη ἐνυπάρχει ἐκεῖ ἀπόκρυφς ἀρρήτων μυστηρίων; Καὶ ὑπὸ τῶν μὴ δυναμένων ἵνα νοήσωσι τί ἐν ταύτῃ λανθάνει σαφῶς νοεῖται ὅτι λανθάνει τι ἐν ταύτῃ. Αἱ δ' ἐπιστολαὶ τῶν Ἀποστόλων, αἵτινες εἰς τινὰς φαίνονται σαφέστεραι, δὲν εἶναι οὕτω πλήρεις βαθειῶν ἐννοιῶν, ὥστε εἰς τοὺς δυναμένους ἵνα νοῶσι τὴν ἐννοιαν τῆς θείας σοφίας νὰ φαίνηται, ὅτι διὰ τούτων, ὡς διὰ μικροῦ τινος δοχείου, ἐκχέεται ἡ λάμψις ἀμέτρου φωτός; Ὅθεν ἐπειδὴ ταῦτα οὕτως ἔχουσι καὶ πολλοὶ εἶναι οἱ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ πλανώμενοι, δὲν νομίζω, ὅτι εἶναι ἀκίνδυνον τό εὐκόλως λέγειν, ὅτι τις γινώσκει ἢ νοεῖ ἐκεῖνα, πρὸς ὧν τὴν κατανόησιν ὑπάρχει ἀνάγκη τῆς κλειδὸς τῆς γνώσεως, ἣτις κλείς, ὡς εἶπεν ὁ Σωτὴρ, εὑρηται παρὰ τοῖς νομικοῖς. Ἐρωτητέον δὲ νομίζω νῦν, εἰ καὶ κατὰ παρέκβασιν τινὰ, τοὺς λέγοντας, ὅτι πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος δὲν ὑπῆρχεν ἀλήθεια παρ' ἐκείνοις, οἵτινες ἔζων ὑπὸ τὸν νόμον, πῶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγεται, ὅτι αἱ κλεῖδες τῆς γνώσεως εὑρηνται παρ' ἐκείνοις, οἵτινες εἶχον ἐν χερσὶ τὰ βιβλία τῶν προφητῶν καὶ τοῦ νόμου. Διότι ἐλάλησεν οὕτως· «Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθετε καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε»⁽³¹⁾.

4. Ἀλλ' ὡς ἡρξάμεθα λέγοντες, τὴν ὁδόν, ἣτις φαίνεται οὕσα ὀρθὴ πρὸς κατανόησιν τῶν Γραφῶν καὶ διερεύνησιν τῆς ἐννοίας αὐτῶν, διδασκόμεθα ἀπ' αὐτῆς τῆς Γραφῆς, δεικνυούσης πῶς ὀφείλει αὕτη ἵνα νοηθῇ. Παρὰ τῷ Σολομῶντι ἐν ταῖς Παροιμίαις εὐρίσκομέν τι τοιοῦτο ἐπιτασσόμενον περὶ τῆς πρὸς τὴν θεῖαν Γραφὴν τιμῆς· «καὶ σύ δὲ ἀπόγραψαι αὐτὰ σεαυτῷ τρισσῶς εἰς βουλήν καὶ γνώσιν, τοῦ ἀποκρίνεσθαί σε λόγους ἀληθείας τοῖς προβαλλομένοις σοι»⁽³²⁾. Ὅθεν εἶναι ἀναγκαῖον ἵνα τρισσῶς ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἕκαστος ἀπογράφη τὴν ἐννοίαν τῶν θείων Γραφῶν, ἵνα οἱ μὲν ἀπλούστεροι οἰκοδομῶνται, ὡς

30) Α' Κορ. 2, 16. 12-13.

31) Λουκ. 11, 52.

32) Παροιμ. 22, 20-21.

εἰπεῖν, ἀπό τοῦ σώματος τῶν Γραφῶν, διότι οὕτως ὀνομάζομεν τήν κοινήν καί ἱστορικὴν ἔννοιαν, οἱ δ' ἐπίδοσίν τινα ποιησάμενοι καί δυνάμενοι ἵνα τι πλεον θεωρῶσιν οἰκοδομῶνται ἀπό τῆς ψυχῆς τῆς Γραφῆς, οἱ δέ τέλειοι καί ὅμοιοι ἐκείνοις, περί ὧν ὁ Ἀπόστολος λέγει· «Σοφίαν δέ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δέ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδέ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τήν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεός πρό τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν»³³⁾, οἰκοδομῶνται, οἰοῦνται ἀπό τοῦ πνεύματος, ἀπό τοῦ πνευματικοῦ νόμου, ἔχοντος σκιάν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ὡς, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος λέγεται, ὅτι συνίσταται ἐκ σώματος καί ψυχῆς καί πνεύματος, οὕτω καί ἡ ἁγία Γραφή, ἡ πρός σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων δοθεῖσα ὑπό τῆς θείας μεγαλοδωρίας. Ὅπερ ἡμεῖς καί ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ποιμένου, ὅπερ ὑπό τινων φαίνεται καταφρονούμενον, βλέπομεν δηλούμενον, ὅτε ὁ Ἑρμᾶς ἐπιτάσσεται ἵνα γράψῃ δύο βιβλία καί μετὰ ταῦτα ἀναγγείλῃ τοῖς πρεσβυτέροις τῆς Ἐκκλησίας ὅσα ἐδιδάχθη παρά τοῦ Πνεύματος. Τοῦτο γέγραπται διὰ τῶν λέξεων τούτων: «Γράψεις δύο βιβλία καί δώσεις ἐν Κλήμεντι καί ἐν Γραπτῇ· καί Γραπτὴ μὲν νουθετήσῃ τὰς χήρας καί τοὺς ὀρφανούς, Κλήμης δέ πέμψῃ εἰς τὰς ἔξω πόλεις, σύ δέ ἀναγγελεῖς τοῖς πρεσβυτέροις τῆς Ἐκκλησίας». Ἡ Γραπτὴ, ἣτις ἐπιτάσσεται ἵνα νουθετήσῃ τοὺς ὀρφανούς καί τὰς χήρας, εἶναι τό καθαρὸν νόημα αὐτοῦ τοῦ γράμματος, δι' οὗ νουθετοῦνται αἱ παιδικαὶ ψυχαί, αἱ οὐπω ἀξιοθεῖσαι ἵνα ἔχωσι τὸν Θεὸν πατέρα καί διὰ τοῦτο καλούμενοι ὀρφανοί. Χῆραι εἶναι αἱ χωρισθεῖσαι ἀπὸ τοῦ ἀνόμου ἐκείνου ἀνδρός, μεθ' οὗ παρανόμως συνεζεύχθησαν, παραμένονσι δέ χῆραι, διότι οὐπω ἐπέδωκαν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ οὐρανίου νυμφίου. Ὁ δέ Κλήμης προστάσσεται, ἵνα ἀποστείλῃ τὰ ρηθέντα αὐτῷ εἰς τὰς ἔξω πόλεις, τ. ἔ. εἰς τοὺς ἤδη ἀποχωρισθέντας τοῦ γράμματος, εἰς τὰς ψυχὰς δηλονότι ἐκείνας, αἵτινες διὰ τῶν λόγων τούτων οἰκοδομηθεῖσαι ἤρξαντο οὔσαι ἔξω τῆς περὶ τοῦ σώματος φροντίδος καί ἔξω τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν. Αὐτός δέ (ὁ Ἑρμᾶς), ὁ ὑπὸ τοῦ

33) Α' Κορ. 2, 6-7.

Ἁγίου Πνεύματος διδαχθεῖς, ἐπιτάσσεται ἵνα οὐχί διὰ γραμμάτων, οὐχί διὰ βιβλίου, ἀλλὰ ζώσῃ τῇ φωνῇ ἀναγγεῖλῃ τοῖς πρεσβυτέροις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, δηλ. ἐκείνοις οἵτινες κέκτῃνται ὥριμον αἴσθημα σωφροσύνης, ἐπιδεκτικόν πνευματικῆς διδασκαλίας.

5. Ἐκεῖνο δ' οὐκ ἀγνοητέον, ὅτι ὑπάρχουσι τινὰ μέρη ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἐν οἷς δέν εὐρίσκεται ἐκεῖνο, ὅπερ εἶπομεν σῶμα, δηλ. ἡ ἀκολουθία τῆς ἱστορικῆς ἐννοίας, ὡς ἐν τοῖς ἐφεξῆς θά δεῖξωμεν, καί ἐν οἷς νοητέα μόνον ἄπερ εἶπομεν ἡ ψυχὴ καί τό πνεῦμα. Τοῦτο δέ καί ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις νομίζω ὅτι δείκνυται, ὅταν λέγῃται, ὅτι ἕξ ὕδριαί εἶναι τεθειμέναι πρὸς καθαρισμόν τῶν Ἰουδαίων, περιέχουσιν ἀνά δύο ἢ τρεῖς μετρητάς. Ὁ εὐαγγελικός λόγος ἐν τούτῳ φαίνεται ὁμιλῶν περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου καλουμένων «Ἰουδαίων ἐν τῷ κρυπτῷ»³⁴⁾, οἵτινες καθαρίζονται διὰ τοῦ λόγου τῆς Γραφῆς, ἐνίοτε μὲν δεχόμενοι δύο μετρητάς, τ.ἔ., καθά προείπομεν, ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐννοιαν τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, ἐνίοτε δέ τρεῖς, ὅταν ἡ περικοπὴ δύναται νά παράσχη πρὸς οἰκοδομὴν καί τὴν σωματικὴν ἐννοιαν, τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἐξ δέ ὕδρια ἐυλόγως λέγεται, ὅτι ὑπάρχουσι διὰ τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ καθαριζομένους. Διότι ἀναγινώσκομεν, ὅτι ἐν ἕξ ἡμέραις, ὅπερ εἶναι ἀριθμὸς τέλειος, ἀπετελέσθησαν ὁ κόσμος οὗτος καί τά ἐν αὐτῷ. Ὅποση δ' ὑπάρχει ἡ ὠφέλεια ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ ἱστορικῇ ἐννοίᾳ μαρτυρεῖ τό πλῆθος τῶν πιστευόντων, οἵτινες καί ἀρκούντως πιστῶς καί ἀπλῶς πιστεύουσιν οὐδέ χρῆζουσι πολλῆς ἀποδείξεως, ἐπειδὴ εἶναι πασίδηλος ἡ ἐννοια τοῦ κειμένου. Τῆς δ' ἐννοίας, ἣν οἶον ψυχὴν τῆς Γραφῆς ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν, πλεῖστα ἔδωκεν ἡμῖν παραδείγματα ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ, ἐν ἣ γέγραπται· «οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα»³⁵⁾. Εἶτα δ' ἐξηγῶν πῶς νοητέα ἡ ἐντολὴ αὕτη, προστίθησι λέγων· «μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γάρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν

34) Ῥωμ. 2, 29.

35) Α' Κορ. 9, 9.

ἀροτριᾶν, καί ὁ ἄλοῶν μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι»³⁶⁾. Ἀλλά καί ἄλλα τοιαῦτα πλείστα ἐκ τοῦ νόμου, οὕτως ἐρμηνευόμενα, πλείστην παρέχουσι τοῖς ἀκούουσι τήν οἰκοδομήν.

6. Ἡ πνευματική δ' ἔννοια ὑπάρχει, ὅταν τις δύναται νά δείξῃ τίνων οὐρανίων πραγμάτων τοῖς ὑποδείγμασι καί τῇ σκιᾷ ὑπηρετοῦσιν οἱ κατὰ σάρκα Ἰουδαῖοι καί τίνων μελλόντων ἀγαθῶν ἔχει τήν σκιάν ὁ νόμος καί ὅταν δύναται νά διασαφήσῃ ὁμοίως τήν σημασίαν τῶν ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς εὐρισκομένων ἄλλων τοιούτων, ἢ ὅταν ζητῇται τίς εἶναι ἡ σοφία ἐκείνη ἐν μυστηρίῳ, ἡ ἀποκεκρυμμένη, «ἣν προώρισεν ὁ Θεός πρό τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν»³⁷⁾, ἢ ἐν οἷς ὁ Ἀπόστολος αὐτός, χρώμενός τισι παραδείγμασιν ἐκ τῆς Ἑξόδου καί τῶν Ἀριθμῶν, λέγει· «ταῦτα δέ τύποι συνέβαινον ἐκείνοις, ἐγράφη δέ δι' ἡμᾶς, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν»³⁸⁾, ὅστις, ἵνα δυνάμεθα νά κατανοῶμεν τίνων πραγμάτων τύποι ἦσαν ὅσα συνέβαινον ἐκείνοις, παρέχει ἡμῖν ὁδηγίαν πρὸς τοῦτο, λέγων· «ἔπινον δέ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δέ πέτρα ἦν ὁ Χριστός»³⁹⁾. Ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ μνημονεύει τῆς πρὸς τόν Μωϋσέα δοθείσης ἐντολῆς περὶ τῆς σκηνῆς· «ποιήσεις, λέγει, κατὰ τόν τύπον τόν δεδειγμένον σοι ἐν τῷ ὄρει»⁴⁰⁾. Πρὸς Γαλάτας δέ γράφων καί ἐλέγχων τούς νομίζοντας, ὅτι ἀναγινώσκουσι τόν νόμον ἀλλὰ μὴ νοοῦντας αὐτόν ὡς ἀγνοοῦντας, ὅτι εἶναι ἀλληγορούμενα τὰ γεγραμμένα, λέγει πρὸς αὐτούς· «Λέγετέ μοι, οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τόν νόμον οὐκ ἀκούετε; γέγραπται γάρ, ὅτι Ἀβραάμ δύο υἱούς ἔσχεν, ἓνα ἐκ τῆς παιδίσκης καί ἓνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας· ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης κατὰ σάρκα γεγέννηται, ὁ δέ ἐκ τῆς ἐλευθέρας διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Ἄτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα· αὗται γάρ εἰσι δύο διαθῆκαι»⁴¹⁾. Ἐν τούτῳ δέ παρατηρητέον καί τοῦτο, πόσον

36) Α' Κορ. 9, 9-10.

37) Α' Κορ. 2, 7-8.

38) Α' Κορ. 10, 11.

39) Α' Κορ. 10, 4.

40) Ἑβρ. 8, 5. Ἑξόδ. 25, 40.

41) Γαλ. 4, 21-24.

δηλαδή πεφυλαγμένως ὁ Ἀπόστολος εἶπεν ὁ εἶπεν· «οἱ ὑπὸ τὸν νόμον ὄντες οὐκ ἀκούετε τὸν νόμον;» Ἀκούετε, τ. ἔ. νοεῖτε καὶ γινώσκετε. Ἐν δὲ τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς διὰ βραχέων τὴν ὅλην ἔννοιαν τοῦ νόμου περιλαμβάνων καὶ συστέλλων λέγει· «μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει ἢ ἐν ἡμέραις ἑορτῆς ἢ νουμηνίας ἢ σαββάτων, ἃ ἐστὶ σκιά τῶν μελλόντων»⁴²⁾. Καὶ πρὸς Ἑβραίους γράφων καὶ περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς διαλεγόμενος λέγει· «οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων»⁴³⁾. Ἄλλ' ἴσως οἱ δεχόμενοι τὰς γραφὰς τοῦ Ἀποστόλου ὡς θείους λόγους, ἔχοντες ἐν ᾧ ταῦτα, δέν θά θεωρήσωσι δυνατόν νά ἀμφιβάλλωσι περὶ τῶν πέντε βιβλίων τοῦ Μωϋσέως. Περὶ τῆς λοιπῆς δ' ἱστορίας ἐάν ἐρωτήσωσι, ῥητέον, ὅτι καὶ ἐκεῖνα, ἅτινα ἐκεῖ ἐκτίθενται, συνέβησαν ὡς τύπος ἐκείνων, περὶ ὧν ἡ ἀφήγησις (ἐν τῇ ἱστορίᾳ), παρετηρήσαμεν δ' ὅτι καὶ περὶ τούτου ἐλέχθη ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους, ἐνθα ὁ Ἀπόστολος προσάγει παράδειγμα ἐκ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν Βασιλειῶν, λέγων· «κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ»⁴⁴⁾. Τοῦτο ὁ Παῦλος ἐξέλαβεν ὡς εἰκονικῶς λεχθέν περὶ ἐκείνων, οἵτινες ὠνομάσθησαν Ἰσραηλῖται κατ' ἐκλογὴν, ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐ μόνον τὰ ἔθνη ὠφέλησεν ἡ ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι πρὸς σωτηρίαν ἐκλήθησαν πλεῖστοι καὶ ἐκ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ.

7. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὑποτυπώσομεν, χάριν παραδείγματος καὶ τύπου, πῶς νοητέα ὑφ' ἡμῶν ἡ θεία Γραφή ἐν ἐκάστη παρουσιασθησομένη ἡμῖν περιπτώσει, ἐκεῖνο πρό παντός ἐπαναλαμβάνοντες καὶ ὑποδεικνύντες, ὅτι τό Ἅγιον Πνεῦμα, προνοία καὶ βουλήσει τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ μονογενοῦς Λόγου Αὐτοῦ, Ὅστις ἦν ἐν ἀρχῇ παρὰ τῷ Θεῷ Θεός, ἐφώτιζε τοὺς ὑπουργοὺς τῆς ἀληθείας Προφήτας καὶ Ἀποστόλους πρὸς ἐπίγνωσιν τῶν μυστηρίων τῶν πραγμάτων ἐκείνων ἢ ἔργων, ἅτινα τελοῦνται ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἢ ἀφορῶσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀνθρώπους δὲ νῦν λέγω ψυχάς,

42) Κολοσ. 2, 16-17.

43) Ἑβρ. 8, 5.

44) Ῥωμ. 11, 4.

ἐν σώματι τεθειμένας. Οἵτινες Προφῆται καὶ Ἀπόστολοι τὰ μυστήρια ἐκείνα, γνωσθέντα αὐτοῖς καὶ φανερωθέντα ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, εἰκονικῶς παρίστων, ὥσπερ εἰ ἀνθρωπίνους τινὰς πράξεις διηγούμενοι ἢ νομικὰς τινὰς διατάξεις καὶ παραγγέλματα μεταδιδόντες, ἵνα μὴ ὁ θέλων οἶονεῖ νὰ καταπατήσῃ ταῦτα ἔχῃ πρό τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐκτεθειμένα, ἀλλ' ἵνα ὁ ἐκδούς ἑαυτὸν εἰς τοιαύτας σπουδὰς μετὰ πάσης ἀγνότητος καὶ νηφαλιότητος καὶ ἐπιμελείας δύνῃται ἵνα εὕρισκῃ τὴν ἐν τῷ βάθει κεκρυμμένην ἔννοιαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ διερευνᾷ τὴν ἐν τῇ συνήθει διηγῆσαι εἰς ἄλλο τι ἀποβλέπουσαν ἀλληλουχίαν τοῦ λόγου καὶ οὕτω γίνῃται κοινωνὸς τῆς πνευματικῆς γνώσεως καὶ μέτοχος τῆς θείας βουλῆς, ἐπειδὴ δὲν δύναται ἡ ψυχὴ, ἵνα τύχῃ τῆς τελειότητος τῆς γνώσεως, ἐάν μὴ ἐμπνευσθῇ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τῆς θείας σοφίας. Ὅθεν οἱ ἐμπλεωθεῖον πνεύματος οὗτοι ἄνδρες ἀναγγέλλουσι πρό παντός περὶ τοῦ Θεοῦ, ἥτοι περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἴτα δὲ περὶ τῶν μυστηρίων τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τίνι τρόπῳ δηλονότι ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ διὰ τίνα αἰτίαν ἐχώρησε μέχρι τοῦ νὰ προσλάβῃ μορφήν δούλου. Ἀναγκαίως δ' ἀκόλουθον ἦτο νὰ διδάξωσι τό γένος τῶν θνητῶν διὰ θείων λόγων καὶ περὶ τῶν λογικῶν κτισμάτων, τῶν τε οὐρανίων καὶ τῶν μακαριωτέρων γηίνων καὶ περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ψυχῶν καὶ πόθεν αἱ διαφοραὶ αὗται ἐπήγασαν. Ἀναγκαῖον δ' ἦτο ἐπὶ τούτοις νὰ διδαχθῶμεν ἐκ τῶν θείων λόγων καὶ περὶ τοῦ τί εἶναι ὁ κόσμος οὗτος καὶ διατί ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ πόθεν ἡ τοσαύτη καὶ τηλικαύτη κακία ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐάν αὕτη ὑπάρχῃ μόνον ἐπὶ τῆς γῆς ἢ καὶ ἐν ἄλλοις τισὶ τόποις.

Τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, λοιπόν, προτιθεμένου ἵνα (πρό παντός) περὶ τῶν τοιούτων καὶ τῶν ὁμοίων τούτοις φωτίσῃ τὰς ἀγίας ψυχὰς, αἵτινες ἐξέδωκαν ἑαυτὰς τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς ἀληθείας, κατὰ δεύτερον λόγον πρόκειται αὐτῷ ὁ σκοπός, ὅπως, ὥς προείπομεν, δι' αὐτοὺς μὴ δυναμένους ἢ μὴ θέλοντας νὰ ἐκδῶσιν ἑαυτοὺς τῷ πόνῳ τούτῳ καὶ τῇ σπουδῇ ὅπως ἀξιωθῶσι νὰ διδαχθῶσιν ἢ μάθωσι τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα, περιβάλλῃ καὶ κρύψῃ τὰ ἀπόρρητα μυστήρια διὰ λόγων συνήθων ὑπὸ τό πρόσχημα ἱστορίας τινὸς καὶ διηγήσεως περὶ ὁρατῶν πραγμάτων. Ὅθεν εἰσάγετα ἡ περὶ τῆς ὁρατῆς κτίσεως ἀφή-

γησις καί ἡ περί τῆς δημιουργίας καί πλάσεως τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, εἴτα ἡ περί τῆς ἐξ ἐκείνου κατά διαδοχὴν προελθούσης γενεᾶς, ἐπίσης μνημονεύονται πράξεις τινές ὑπὸ δικαίων τινῶν πεπραγμέναι, ἐνίστε δέ καί τινα ἁμαρτήματα αὐτῶν ὡς ἀνθρώπων, ἔπειτα δ' ἀναγράφονται καί τινες ἀσελγεῖς καί ἀκόλαστοι πράξεις ἀσεβῶν. Παραδόξως δ' ἐν ταῖς Γραφαῖς ὑπάρχει καί διήγησις περί μαχῶν καί περί νικητῶν καί νενικημένων, δι' ὧν τοῖς δυναμένοις ἵνα διερευνῶσι τοιοῦτους λόγους δηλοῦνται μυστήρια. Ἀλλά καί ἐν τῷ γεγραμμένῳ νόμῳ θαυμαστῇ τινι σοφίᾳ παρεντίθεται ὁ νόμος τῆς ἀληθείας καί τῶν προφητῶν. Ταῦτα δέ πάντα θεία τινί σοφίᾳ συνετέθησαν ὡς τι ἔνδυμα καί κάλυμμα πνευματικῶν ἐννοιῶν, - καί τοῦτο εἶναι ὅπερ εἶπομεν σῶμα τῆς ἀγίας Γραφῆς- , ἵνα καί διὰ τοῦ ἐνδύματος τούτου δύνωνται πολλοί νά οἰκοδομῶνται καί προκόπτωσιν, ὅπερ ἄλλως ἀδύνατον εἰς αὐτούς.

8. Ἀλλ' ἐπειδὴ, ἐάν ἐν τῷ ἐνδύματι τούτῳ, τουτέστι τῇ ἱστορίᾳ, τοῦ νόμου ἐφυλάττετο ἐν παντί συνέχεια καί ἐτηρεῖτο τάξις, εὐρίσκοντες ἀπρόσκοπτον τὴν πορείαν τῆς νοήσεως, δέν θά ἐπιστεύομεν πάντως, ὅτι ὑπάρχει τι ἕτερον ἐν ταῖς Γραφαῖς παρ' ἐκεῖνο, ὅπερ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἐνυπάρχον ἐν αὐταῖς, διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἡ θεία πρόνοια ἐφρόντισεν, ἵνα ὑπάρξωσι προσκόμματα τινα ἢ διαλήψεις τῆς ἱστορικῆς ἐννοίας, παρεμβληθέντων ἀδυνάτων τινῶν καί ἀσυμφώνων, ἵνα ἡ διακοπή αὐτῇ τῆς ἀφηγήσεως ὡς διὰ τινων προβληθέντων ἐμποδίων ἐπέχη τὸν ἀναγνώστην, κωλύουσα αὐτῷ τὴν ὁδὸν καί διάβασιν τῆς κοινῆς ταύτης ἐννοίας, καί ἀποκλίναντας ἡμᾶς καί ἀπομακρυνθέντας ἀνακαλῇ πρὸς εἴσοδον εἰς ἄλλην ὁδόν, διανοίγουσα οὕτως ἡμῖν διὰ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν στενὴν ἀτραπὸν ὑψηλοτέραν τινὰ καί ἐξοχωτέραν ὁδὸν καί τό ἄπειρον εὖρος τῆς θείας γνώσεως. Δέον δ' ἵνα καί τοῦτο γινώσκωμεν, ὅτι, ἐπειδὴ κύριος σκοπὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι τό φυλάξαι τὴν συνέχειαν τῆς πνευματικῆς ἐννοίας εἴτε ἐν τοῖς γενησομένοις εἴτε ἐν τοῖς γεγενημένοις, εἴ που εὔρε τοῦτο δυνατόν τὴν συναρμογὴν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μετὰ τῆς πνευματικῆς ἐννοίας, ἐξέθηκε διὰ τῶν αὐτῶν λόγων τό κείμενον ἀμφοτέρων τῶν ἀφηγήσεων, βαθύτερον πάντοτε ἀποκρύπτον τὴν μυστικὴν ἐννοιαν. Ὅπου δέ δέν ἦτο δυνατόν ἡ συναρμογή

τῆς ἱστορίας τῶν γεγονότων μετὰ τῆς πνευματικῆς ἀκολουθίας, ὅτε μέν παρενέβαλέ τινα εἴτε ἦττον δυνατά ἱστορικῶς εἴτε ὅλως ἀδύνατα, ὅτε δέ τινα δυνάμενα μέν γενέσθαι ἀλλά μή γινόμενα. Καί ἐνίοτε μέν ποιεῖ τοῦτο δι' ὀλίγων λόγων, οἵτινες κατὰ τὴν σωματικὴν ἔννοιαν δέν φαίνονται συμφωνοῦντες τῇ ἀληθείᾳ, ἐνίοτε δέ διὰ πλειόνων, ὅπερ ἰδίᾳ εὗρηται ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, ἐνθα πολλά μέν ὑπάρχουσιν, ἅτινα ἐν αὐτοῖς τοῖς σωματικοῖς παραγγέλμασιν εἶναι προδήλως ὠφέλιμα, ἄλλα δ' ὑπάρχουσιν, ἐν οἷς ὅλως οὐδεμία φαίνεται ὠφέλεια καί ἐνθα ἐνίοτε ἀδύνατα διατάττονται. Ταῦτα δέ πάντα, ὡς εἴπομεν, διὰ τοῦτο οὕτως ὠκονόμησε τό Ἅγιον Πνεῦμα, ἵνα ἐκ τούτων, ἅτινα ἐκ πρώτης ὀψεως δέν δύνανται νά εἶναι ἀληθῆ ἢ ὠφέλιμα, διεγειρώμεθα πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἐν αὐτοῖς βαθυτέρας ἀληθείας καί ἐξεύρεσιν ἀξίας τοῦ Θεοῦ ἐννοίας ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἅς πιστεύομεν θεοπνεύστους. Ὁκονόμησε δέ ταῦτα τό Ἅγιον Πνεῦμα οὐ μόνον ἐν τοῖς βιβλίοις, ἅτινα ἐγράφησαν πρό τῆς ἐνδυμίας τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν καί τό αὐτό Πνεῦμα εἶναι καί παρὰ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ ἐκπορεύεται, τὰ αὐτά ὁμοίως ἐποίησε καί ἐν τοῖς Εὐαγγελισταῖς καί Ἀποστόλοις. Καί τὰς διηγήσεις, δηλονότι, ἅς δι' αὐτῶν ἐνέπνευσε, συνέθετο οὐχί ἄνευ τῆς σοφίας ἐκείνης, περί ἧς προείπομεν. Ὅθεν καί ἐν αὐτοῖς οὐκ ὀλίγα κατέμιξεν, ἵνα διὰ τούτων ἀθετουμένη καί διακοπτομένη ἡ τάξις τῆς ἱστορικῆς ἀφηγήσεως, δι' αὐτό τοῦτο, ἐπιστρέφῃ καί ἀνακαλῇ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἐσωτέρας ἐννοίας.

Κεφάλαιον III (*)

***Τίς ὁ τῆς ἐν τῇ θεῇ γραφῇ ἀσαφείας λόγος
καί τοῦ κατὰ τό ῥητόν ἐν τισιν ἀδυνάτου ἢ ἀλόγου***

1. Τίς γοῦν νοῦν ἔχων οἰήσεται «πρώτην καί δευτέραν καί τρίτην ἡμέραν, ἑσπέραν τε καί πρωΐαν»⁷³⁾ χωρίς ἡλίου γεγενέ-

*) Παρατίθεται μέχρι καί τῆς §11 ὡς περιεσώθη ἑλληνιστί ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

73) Γεν. 1, 5-13.

ναι, καί σελήνης καί ἀστέρων; τήν δέ οἶονεῖ πρώτην καί χωρίς οὐρανοῦ; τίς δ' οὕτως ἡλίθιος ὥς οἰηθῆναι τρόπον ἀνθρώπου γεωργοῦ «τόν θεόν πεφυτευκέναι παράδεισον ἐν Ἑδέμ κατὰ ἀνατολάς», καί «ξύλον ζωῆς» ἐν αὐτῷ πεποιηκέναι ὁρατόν καί αἰσθητόν, ὥστε διὰ τῶν σωματικῶν ὁδόντων γευσάμενον τοῦ καρποῦ, τό ζῆν ἀναλαμβάνειν· καί πάλιν «καλοῦ καί πονηροῦ» μετέχειν τινά παρά τό μεμασῆσθαι τό ἀπό τοῦδε τοῦ ξύλου λαμβανόμενον; ἐάν δέ καί ὁ «θεός τό δειλινόν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν»⁷⁴⁾ λέγεται, καί «ὁ Ἀδάμ ὑπό τό ξύλον κρύπτεσθαι»⁷⁵⁾· οὐκ οἴμαι διστάζειν τινά περί τοῦ αὐτά τροπικῶς διά δοκούσης ἱστορίας καί οὐ σωματικῶς γεγεννημένης μηνύειν τινά μυστήρια. ἀλλά καί «Καίιν ἐξερχόμενος ἀπό προσώπου τοῦ θεοῦ», σαφῶς τοῖς ἐπιστήσασι φαίνεται κινεῖν τόν ἐντυγχάνοντα ζητεῖν, (τί) «πρόσωπον θεοῦ» καί τί «ἐξέρχεσθαι»⁷⁶⁾ τινά ἀπ' αὐτοῦ. καί τί δεῖ πλείω λέγειν, τῶν μή πάνυ ἀμβλέων μυρία ὅσα τοιαῦτα δυναμένων συναγαγεῖν γεγραμμένα μέν ὡς γεγονότα, οὐ γεγεννημένα δέ κατὰ τήν λέξιν; ἀλλά καί τά εὐαγγέλια δέ τοῦ αὐτοῦ εἰδους τῶν λόγων πεπλήρωται· «εἰς ὑψηλόν ὄρος» τόν Ἰησοῦν ἀναβιβάζοντος τοῦ διαβόλου, ἵν' ἐκεῖθεν αὐτῷ «δείξῃ τοῦ παντός κόσμου τάς βασιλείας καί τήν δόξαν αὐτῶν»⁷⁷⁾. τίς γάρ οὐκ ἂν τῶν μή παρέργων ἀναγινωσκόντων τά τοιαῦτα, καταγινώσκοι τῶν οἰομένων τῷ τῆς σαρκός ὀφθαλμῷ, δεηθέντι ὕψους ὑπέρ τοῦ κατανοηθῆναι δύνασθαι τά κατωτέρω καί ὑποκείμενα, ἐωρᾶσθαι τήν Περσῶν καί Σκυθῶν καί Ἰνδῶν καί Παρθυαίων βασιλείαν, καί ὡς δοξάζονται παρά ἀνθρώποις οἱ βασιλεύοντες. παραπλησίως δέ τούτοις καί ἄλλα μυρία ἀπό τῶν εὐαγγελίων ἔνεστι τόν ἀκριβοῦντα τηρῆσαι ὑπέρ τοῦ συγκαταθέσθαι συνυφαίνεσθαι ταῖς κατὰ τό ῥητόν γεγεννημέναις ἱστορίαις ἕτερα μή συμβεβηκότα.

2. Ἐάν δέ καί ἐπὶ τήν νομοθεσίαν ἔλθωμεν τήν Μωσέως, πολλοί τῶν νόμων τῷ ὅσον ἐπὶ τῷ καθ' ἑαυτούς τηρεῖσθαι τό ἄλογον ἐμφαίνουσιν, ἕτεροι δέ τό ἀδύνατον. τό μέν ἄλογον, γῦπες

74) Γεν. 3, 8.

75) Γεν. 3, 8.

76) Πρβλ. Γεν. 4, 16.

77) Ματθ. 4, 8.

ἐσθίεσθαι ἀπαγορευόμενοι, οὐδενός οὐδέ ἐν τοῖς μεγίστοις λιμοῖς ἐκβιασθέντος ὑπὸ τῆς ἐνδείας ἐπὶ τοῦτο τό ζῶον φθάσαι· καὶ ὀκταήμερα παιδίᾳ «ἀπερίτμητα ἐξολοθρεύεσθαι ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν» κελεύόμενα· δεόν εἰ ὅλως ἐχρῆν τι περὶ τούτων κατὰ τό ῥητόν νενομοθετῆσθαι, τοὺς πατέρας αὐτῶν κελεύεσθαι ἀναιρεῖσθαι, ἢ τοὺς παρ' οἷς τρέφονται. νῦν δέ φησιν ἡ γραφή· «ἀπερίτμητος πᾶς ἄρρην, ὃς οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ»⁷⁸⁾. εἰ δέ καὶ ἀδύνατα νομοθετούμενα βούλεσθε ἰδεῖν, ἐπισκεψώμεθα ὅτι τραγέλαφος μὲν τῶν ἀδυνάτων ὑποστῆναι ζῶον τυγχάνει, ὃν ὡς καθαρὸν κελεύει Μωσῆς ἡμᾶς προσφέρεσθαι· γρύψ δέ οὐχ ἱστόρηταί ποτε ὑποχείριος ἀνθρώπῳ γεγονέναι, ὃν ἀπαγορεύει ἐσθίεσθαι ὁ νομοθέτης. ἀλλὰ καὶ τό διαβόητον σάββατον τῷ ἀκριβοῦντι τό· «καθήσεσθε ἕκαστος εἰς τοὺς οἴκους ὑμῶν· μηδεὶς ὑμῶν ἐκπορευέσθω ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ»⁷⁹⁾, ἀδύνατόν ἐστι κατὰ τὴν λέξιν φυλαχθῆναι· οὐδενός ζώου δυναμένου δι' ὅλης καθέζεσθαι τῆς ἡμέρας, καὶ ἀκινήτεϊν ἀπὸ τοῦ καθέζεσθαι. διόπερ τινὰ μὲν οἱ ἐκ περιτομῆς, καὶ ὅσοι θέλουσι πλεον τῆς λέξεως δηλοῦσθαι μηδέν, οὐδέ τὴν ἀρχὴν ζητοῦσιν, ὥσπερ τὰ περὶ τραγελάφου καὶ γρυπός καὶ γυπός, εἷς τινα δέ φλυαροῦσιν εὐρεσιλογοῦντες, ψυχράς παραδόσεις φέροντες, ὥσπερ καὶ περὶ τοῦ σαββάτου φάσκοντες τόπον ἑκάστω εἶναι δισχιλίους πήχεις⁸⁰⁾. ἄλλοι δέ ὧν ἐστι Δοσίθεος ὁ Σαμαρεὺς, καταγινώσκοντες τῆς τοιαύτης διηγήσεως, οἷονται ἐπὶ τοῦ σχήματος, οὗ ἂν καταληφθῇ τις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου, μένειν μέχρις ἐσπέρας. ἀλλὰ καὶ τό «μὴ αἶρειν βάσταγμα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου»⁸¹⁾, ἀμήχανον· διόπερ εἰς ἀπεραντολογίαν οἱ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλοι ἐληλύθασι, φάσκοντες «βάσταγμα» μὲν εἶναι τό τοιόνδε ὑπόδημα, οὐ μὴν καὶ τό τοιόνδε, καὶ τό ἥλους ἔχον σανδάλιον, οὐ μὴν καὶ τό ἀνήλωτον, καὶ τό οὕτως ἐπὶ τοῦ ὤμου φορούμενον, οὐ μὴν καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὤμων.

78) Γεν. 17, 14.

79) Ἐξόδ. 16, 29.

80) Πρβλ. Ἀριθμ. 35, 5.

81) Ἰερ. 17, 21.

3. Εἰ δέ καί ἐπὶ τό εὐαγγέλιον ἐλθόντες τά ὅμοια ζητήσαιμεν, τί ἂν εἴη ἀλογώτερον τοῦ· «μηδένα κατὰ τήν ὁδόν ἀσπάσθησθε»⁸²⁾, ὅπερ ἐντέλλεσθαι νομίζουσιν οἱ ἀκέραιοι τόν σωτήρα τοῖς ἀποστόλοις; ἀλλά καί «δεξιὰ σιαγών τύπτεσθαι»⁸³⁾ λεγόμενη, ἀπιθανωτάτη ἐστί· παντός τοῦ τύπτοντος, εἰ μή ἄρα πεπονθώς τι παρά φύσιν τυγχάνοι, τῇ δεξιᾷ χειρὶ τύπτοντος τήν ἀριστεράν σιαγόνα. ἀδύνατον δέ ἀπό τοῦ εὐαγγελίου ἐστί λαβεῖν «δεξιόν ὀφθαλμόν σκανδαλίζοντα»⁸⁴⁾. ἵνα γάρ χαρισώμεθα τό δύνασθαι ἐκ τοῦ ὁρᾶν σκανδαλίζεσθαι τινα, πῶς τῶν δύο ὀφθαλμῶν ὁρώντων τήν αἰτίαν ἀνενεκτέον ἐπὶ τόν δεξιόν; τίς δέ καί καταγνούς ἑαυτοῦ ἐν τῷ ἑωρακέναι «γυναῖκα πρός τό ἐπιθυμῆσαι», ἀναφέρων τήν αἰτίαν ἐπὶ μόνον τόν «δεξιόν ὀφθαλμόν», εὐλόγως ἂν τοῦτο «ἀποβάλλοι»; ἀλλά καί ὁ ἀπόστολος νομοθετεῖ, λέγων· «περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μή ἐπισπᾶσθω»⁸⁵⁾. πρῶτον μὲν ὁ βουλούμενος ὀψεται, ὅτι παρά τήν προκειμένην αὐτῷ ὁμιλίαν ταῦτά φησι. πῶς γάρ περί γάμου καί ἀγνείας νομοθετῶν οὐ δόξει ταῦτα εἰκῇ παρεμβεβληκέναι; δεύτερον δέ τίς ἐρεῖ ἀδικεῖν τόν, εἰ δυνατόν, διὰ τήν παρά τοῖς πολλοῖς νομιζομένην ἀσχημοσύνην ἐπὶ τῷ περιτετμηθῆσθαι, ἐπιδιδόντα ἑαυτόν τῷ ἐπισπᾶσασθαι;

4. Ταῦτα δέ ἡμῖν πάντα εἴρηται ὑπέρ τοῦ δεῖξαι ὅτι σκοπός τῇ δωρουμένη ἡμῖν θεία δύναμις τὰς ἱεράς γραφάς ἐστίν οὐχί τὰ ὑπὸ τῆς λέξεως παριστάμενα μόνον ἐκλαμβάνειν· ἐνίστε τούτων ὅσον ἐπὶ τῷ ῥητῷ οὐκ ἀληθῶν, ἀλλά καί ἀλόγων καί ἀδυνάτων τυγχανόντων· καί ὅτι προσύφανταί τινα τῇ γενομένη ἱστορία, καί τῇ κατὰ τό ῥητόν χρησίμῳ νομοθεσίᾳ. ἵνα δέ μή ὑπολάβῃ τις ἡμᾶς ἐπὶ πάντων τοῦτο λέγειν, ὅτι οὐδεμία ἱστορία γέγονεν, ἐπεὶ τις οὐ γέγονε· καί οὐδεμία νομοθεσία κατὰ τό ῥητόν τηρητέα ἐστίν, ἐπεὶ τις κατὰ τήν λέξιν ἄλογος τυγχάνει, ἢ ἀδύνατος· ἢ ὅτι τὰ περί τοῦ σωτήρος γεγραμμένα κατὰ τό αἰσθητόν οὐκ ἀληθεύεται· ἢ ὅτι μηδεμίαν νομοθεσίαν αὐτοῦ καί ἐντολήν φυλακτέον· λεκτέον ὅτι σαφῶς ἡμῖν παρίσταται περί

82) Λουκ. 10, 4.

83) Λουκ. 6, 29.

84) Ματθ. 5, 29. 18, 9.

85) Α' Κορ. 7, 18.

τινων τό τῆς ἱστορίας εἶναι ἀληθές· ὥς ὅτι Ἀβραάμ ἐν τῷ διπλῷ σπηλαίῳ ἐτάφη ἐν Χεβρών, καί Ἰσαάκ, καί Ἰακώβ, καί ἐκάστου τούτων μία γυνή· καί ὅτι Σίκχημα μερίς δέδοται τῷ Ἰωσήφ, καί Ἱερουσαλήμ μητρόπολις ἐστὶ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἣ ὠκοδήμητο ὑπὸ Σολομῶντος ναός θεοῦ, καί ἄλλα μυρία. πολλῶ γάρ πλείονά ἐστι τά κατὰ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύόμενα τῶν προσυφανθέντων γυμνῶν πνευματικῶν. πάλιν τε αὖ τίς οὐκ ἂν εἴποι τὴν λέγουσαν ἐντολήν· «τίμα τὸν πατέρα καί τὴν μητέρα, ἵνα εὖ σοι γένηται»⁸⁶⁾, χωρὶς πάσης ἀναγωγῆς χρησίμην τυγχάνειν καί τηρητέαν γε, καί τοῦ ἀποστόλου Παύλου χρησαμένου ταύτῃ αὐτολεξεῖ· τί δέ δεῖ λέγειν περὶ τοῦ· «οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις;»⁸⁷⁾ καί πάλιν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἐντολαί εἰσι γεγραμμέναι οὐ ζητούμεναι, πότερον αὐτάς κατὰ τὴν λέξιν τηρητέον ἢ οὐ· ὥς ἡ φάσκουσα· «ἐγὼ δέ λέγω ὑμῖν, ὅς ἐάν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ»⁸⁸⁾ καί τὰ ἐξῆς. καί· «ἐγὼ δέ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμόσαι ὅλως»⁸⁹⁾. καί παρὰ τῷ ἀποστόλῳ τό ῥητόν τηρητέον· «νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενούντων, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας»⁹⁰⁾· εἰ καί παρὰ τοῖς φιλοτιμοτέροις δύναται σώζειν ἕκαστον αὐτῶν μετὰ τοῦ μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν κατὰ τό ῥητόν ἐντολήν, «βάθη θεοῦ σοφίας»⁹¹⁾.

5. Ὁ μέντοι γε ἀκριβῆς ἐπὶ τινων περιελκυσθήσεται, χωρὶς πολλῆς βασάνου μὴ δυνάμενος ἀποφήνασθαι, πότερον ἤδε ἡ νομιζομένη ἱστορία γέγονε κατὰ τὴν λέξιν ἢ οὐ· καί τῆσδε τῆς νομοθεσίας τό ῥητόν τηρητέον ἢ οὐ. διὰ τοῦτο δεῖ ἀκριβῶς τὸν ἐντυγχάνοντα, τηροῦντα τό τοῦ σωτῆρος πρόσταγμα τό λέγον· «ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς»⁹²⁾, ἐπιμελῶς βασανίζειν, πῇ τό κατὰ τὴν λέξιν ἀληθές ἐστὶ, καί πῇ ἀδύνατον, καί ὅση δύναμις,

86) Ἐξόδ. 20, 12. Ἐφ. 6, 2.

87) Ἐξόδ. 20, 13-16.

88) Ματθ. 5, 22.

89) Ματθ. 5, 34.

90) Α' Θεσσ. 5, 14.

91) Πρβλ. Ῥωμ. 11, 33. Α' Κορ. 2, 10.

92) Ἰωάν. 5, 39.

ἐξιχνεύειν ἀπό τῶν ὁμοίων φωνῶν τόν πανταχοῦ διεσπαρμένον τῆς γραφῆς νοῦν τοῦ κατὰ τήν λέξιν ἀδυνάτου. ἐπεὶ τοίνυν, ὡς σαφές ἔσται τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ἀδύνατος μέν ὁ ὡς πρὸς τὸ ῥητόν εἰρμός, οὐκ ἀδύνατος δέ, ἀλλὰ καὶ ἀληθής ὁ προηγούμενος· ὅλον τόν νοῦν φιλοτιμητέον καταλαμβάνειν, συνείροντα τόν περί τῶν κατὰ τήν λέξιν ἀδυνάτων λόγον νοητῶς τοῖς οὐ μόνον οὐκ ἀδυνάτοις, ἀλλὰ καὶ ἀληθέσι κατὰ τήν ἱστορίαν, συναλληγορουμένοις τοῖς ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει μὴ γεγεννημένοις. διακεείμεθα γάρ ἡμεῖς περί πάσης τῆς θείας γραφῆς, ὅτι πᾶσα μέν ἔχει τὸ πνευματικόν, οὐ πᾶσα δέ τὸ σωματικόν· πολλαχοῦ γάρ ἐλέγχεται ἀδύνατον ὃν τὸ σωματικόν. διόπερ πολλήν προσοχήν συνεισακτέον τῷ εὐλαβῶς ἐντυγχάνοντι ὡς θείοις γράμμασι ταῖς θείαις βίβλοις, ὧν ὁ χαρακτήρ τῆς νοήσεως τοιοῦτος ἡμῖν φαίνεται.

6. Ἔθνος τι ἐπὶ γῆς ἀπαγγέλλουσιν οἱ λόγοι ἐξειλέχθαι τόν θεόν, ὃ καλοῦσιν ὀνόμασι πλείοσι. καλεῖται γάρ τοῦτο τὸ πᾶν ἔθνος Ἰσραήλ, λέγεται δέ καὶ Ἰακώβ. ὅτε δέ διήρητο κατὰ τοὺς χρόνους Ἱεροβοάμ υἱοῦ Νάβατ, αἱ μὲν ὑπὸ τούτῳ λεγόμεναι φυλαὶ δέκα ὠνομάσθησαν Ἰσραήλ, αἱ δέ λοιπαὶ δύο καὶ ἡ Λευιτική, ὑπὸ τῶν ἐκ σπέρματος τοῦ Δαυεὶδ βασιλευόμεναι, Ἰούδας. ὁ δέ σύμπας τόπος, ὃντινα ᾤκουν οἱ ἀπὸ τοῦ ἔθνους, δεδομένος αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ θεοῦ, καλεῖται Ἰουδαία, ἥς μητρόπολις Ἱερουσαλήμ· μητρόπολις δηλονότι πλειόνων πόλεων, ὧν τὰ ὀνόματα, πολλαχοῦ μέν καὶ ἄλλοθι διεσπαρμένως κεῖται, ὅφ' ἐν δέ κατειλεγμένοι εἰσὶν ἐν Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ. τούτων οὕτως ἐχόντων, ὅψων τὸ διανοητικόν ἡμῶν ὁ ἀπόστολός φησί· «βλέπετε τόν Ἰσραήλ κατὰ σάρκα»⁹³⁾· ὡς ὄντος τινός Ἰσραήλ κατὰ πνεῦμα. καὶ ἄλλαχοῦ λέγει· «οὐ» γάρ «τά τέκνα τῆς σαρκός ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ»⁹⁴⁾· «οὐδέ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ»⁹⁵⁾. ἀλλ' οὐδέ «ὁ ἐν τῷ φανερῷ Ἰουδαῖός ἐστιν, οὐδέ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή· ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομή καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι»⁹⁶⁾.

93) Α' Κορ. 10, 18.

94) Ρωμ. 9, 8.

95) Ρωμ. 9, 6.

96) Ρωμ. 2, 28-29.

εἰ γάρ ἡ κρίσις τοῦ Ἰουδαίου ἐκ τοῦ κρυπτοῦ λαμβάνεται, νοητέον ὅτι, ὡσπερ Ἰουδαίων σωματικόν ἐστὶ γένος, οὕτω τῶν «ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων»⁹⁷⁾ ἐστὶ τι ἔθνος, τῆς ψυχῆς τὴν εὐγένειαν ταύτην κατὰ τινες λόγους ἀπορρήτους κεκτημένης. ἀλλὰ καὶ πολλαὶ προφητεῖαι περὶ τοῦ Ἰσραήλ καὶ τοῦ Ἰούδα προφητεύουσι, διηγούμεναι τὰ ἐσόμενα αὐτοῖς. καὶ οὐ δήπου αἱ τοσαῦται τούτοις γεγραμμέναι ἐπαγγελίαι, ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει ταπειναὶ τυγχάνουσai, καὶ οὐδὲν ἀνάστημα παριστῶσαι καὶ ἀξίωμα ἐπαγγελίας θεοῦ, οὐχὶ ἀναγωγῆς μυστικῆς δέονται; εἰ δέ αἱ ἐπαγγελίαι νοηταὶ εἰσι δι' αἰσθητῶν ἀπαγγελλόμεναι· καὶ οἷς αἱ ἐπαγγελίαι, οὐ σωματικοί.

7. Καὶ ἵνα μὴ ἐπιδιατρίβωμεν τῷ λόγῳ τῷ περὶ τοῦ «ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίου»⁹⁸⁾, καὶ τῷ περὶ «τοῦ ἔσω ἀνθρώπου»⁹⁹⁾ Ἰσραηλίτου, καὶ τούτων αὐτάρκων ὄντων τοῖς μὴ ἀκέντροις· ἐπὶ τό προκείμενον ἐπανερχόμεθα, καὶ φαμέν τόν Ἰακώβ πατέρα εἶναι τῶν δώδεκα πατριαρχῶν, καὶ κείνους τῶν δημάρχων· καὶ ἔτι ἐκείνους τῶν ἐξῆς Ἰσραηλιτῶν. ἄρ' οὖν οἱ μὲν σωματικοὶ Ἰσραηλῖται τὴν ἀναγωγὴν ἔχουσιν ἐπὶ τοὺς δημάρχους, καὶ οἱ δήμαρχοι πρὸς τοὺς πατριάρχας, οἱ δὲ πατριάρχαι πρὸς τόν Ἰακώβ καὶ τοὺς ἔτι ἀνωτέρω· οἱ δὲ νοητοὶ Ἰσραηλῖται, ὧν τύπος ἦσαν οἱ σωματικοί, οὐχὶ ἐκ δήμων εἰσὶ, τῶν δήμων ἐκ φυλῶν ἐληλυθότων, καὶ τῶν φυλῶν ἀπὸ ἐνός τινος, γένεσιν, οὐ τοιαύτην σωματικὴν ἔχοντος, ἀλλὰ τὴν κρείττονα, γεγεννημένου κακείνου ἐκ τοῦ Ἰσαάκ, καταβεβηκότος κακείνου ἐκ τοῦ Ἀβραάμ, πάντων ἀναγομένων ἐπὶ τόν Ἀδάμ, ὃν ὁ ἀπόστολος εἶναι φησὶ τόν Χριστόν; πᾶσα γάρ ἀρχὴ πατριῶν τῶν ὡς πρὸς τόν τῶν ὅλων θεόν, κατωτέρω ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἤρξατο τοῦ μετὰ τόν τῶν ὅλων θεόν καὶ πατέρα οὕτω πατρός ὄντος πάσης ψυχῆς, ὡς ὁ Ἀδάμ πατὴρ ἐστὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων. εἰ δέ καὶ ἡ Εὐα ἐπιτέτευκται τῷ ἀποστόλῳ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀναγομένη, οὐ θαυμαστόν τοῦ Κάϊν ἐκ τῆς Εὐας γεγεννημένου, καὶ πάντων τῶν ἐξῆς ἀναγωγὴν ἔχόντων ἐπὶ τὴν Εὐαν, ἐκτυ-

97) Ῥωμ. 2, 29.

98) Ῥωμ. 3, 29.

99) Ῥωμ. 7, 22.

πώματα τῆς ἐκκλησίας τυγχάνειν· πάντων ἀπό τῆς ἐκκλησίας προηγουμένῳ λόγῳ γεγεννημένων.

8. Εἰ δέ πληκτικά ἐστὶ τὰ περὶ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν φυλῶν καὶ τῶν δῆμων αὐτοῦ ἡμῖν εἰρημένα, ἐπὶ φάσκει ὁ σωτὴρ· «οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ»⁽¹⁰⁰⁾· οὐκ ἐκλαμβάνομεν ταῦτα ὡς οἱ πτωχοὶ τῇ διανοίᾳ Ἑβριωνᾶιοι τῆς πτωχείας τῆς διανοίας ἐπώνυμοι· (ἐβίων γάρ ὁ πτωχός παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται)· ὥστε ὑπολαβεῖν ἐπὶ τοὺς σαρκίνους Ἰσραηλίτας προηγουμένως τὸν Χριστὸν ἐπιδεδημηκέναι. «οὐ» γάρ «τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ»⁽¹⁰¹⁾. πάλιν ὁ ἀπόστολος περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τοιαῦτά τινα διδάσκει, ὅτι «ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἣτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν»⁽¹⁰²⁾. καὶ ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ· «ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιών ὄρει, καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων»⁽¹⁰³⁾. εἰ τοίνυν ἐστὶν ἐν ψυχῶν γένει ὁ Ἰσραὴλ, καὶ ἐν οὐρανῷ τις πόλις Ἱερουσαλὴμ· ἀκολουθεῖ τὰς πόλεις Ἰσραὴλ μητροπόλει χρῆσθαι τῇ ἐν οὐρανοῖς Ἱερουσαλὴμ, ἀκολουθῶς τῇ πάσῃ Ἰουδαίᾳ. ὅσα τοιγαροῦν προφητεύεται περὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ λέγεται περὶ αὐτῆς, εἰ θεοῦ ὡς θεοῦ ἀκούωμεν καὶ σοφίαν φθεγγομένου, περὶ τῆς ἐπουρανίου πόλεως καὶ παντός τοῦ τόπου τοῦ περιεκτικοῦ τῶν πόλεων τῆς ἁγίας γῆς νοητέον τὰς γραφὰς ἀπαγγέλλειν. τάχα γάρ ὁ σωτὴρ ἐπ' ἐκείνας ἡμᾶς ἀνάγων τὰς πόλεις, τοῖς εὐδοκιμήσασιν ἐν τῷ τὰς μνᾶς καλῶς ὥκονομηκέναι ἐπιστασίαν δίδωσι πέντε ἢ δέκα πόλεων⁽¹⁰⁴⁾.

9. Εἰ τοίνυν αἱ προφητεῖαι αἱ περὶ Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα καὶ Ἰακώβ, μὴ σαρκίνως ἡμῶν ἐκλαμβάνοντων ταῦτα, μυστήρια τοιάδε τινὰ ὑποβάλλουσιν, ἀκόλουθον ἂν εἶη καὶ τὰς προφητείας τὰς περὶ Αἰγύπτου καὶ

100) Ματθ. 15, 24.

101) Ῥωμ. 9, 8.

102) Γαλ. 4, 26.

103) Ἑβρ. 12, 22-23.

104) Λουκ. 19, 17-19.

Αιγυπτίων, καί Βαβυλῶνος καί Βαβυλωνίων, καί Τύρου καί Τυρίων, καί Σιδῶνος καί Σιδωνίων ἢ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν, μή μόνον περί τῶν σωματικῶν τούτων Αἰγυπτίων καί Βαβυλωνίων καί Τυρίων καί Σιδωνίων προφητεύειν, ἀλλά καί περί τῶν νοητῶν. εἰ γάρ Ἰσραηλῖται νοητοί, ἀκόλουθον καί Αἰγυπτίους εἶναι καί Βαβυλωνίους νοητούς. οὐδέ γάρ πάνυ ἀρμόζει τά ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ λεγόμενα περί Φαραώ βασιλέως Αἰγύπτου, (περί) ἀνθρώπου τινός ἄρξαντος ἢ ἄρξοντος τῆς Αἰγύπτου λέγεσθαι, ὡς δῆλον ἔσται τοῖς παρατηρουμένοις. ὁμοίως τά περί τοῦ ἄρχοντος Τύρου, οὐ δύναται νοεῖσθαι περί τινος ἀνθρώπου ἄρξαντος τῆς Τύρου. καί τά περί τοῦ Ναβουχοδονόσορ πολλαχοῦ λεγόμενα καί μάλιστα ἐν τῷ Ἡσαΐα, οὐχ οἷόν τε ἐκλαβεῖν περί τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου. οὔτε γάρ «ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ», οὔτε «ἑωσφόρος» ἦν, οὐδέ «πρωί ἀνέτελλεν»¹⁰⁵⁾ ἐπὶ τὴν γῆν ὁ Ναβουχοδονόσορ ὁ ἀνθρωπος. οὐ μὴν οὐδέ τά λεγόμενα ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ περί Αἰγύπτου, ὡς «τεσσαράκοντα ἔτεσιν ἐρημωθισομένης» ποτέ, ὥστε «πόδα ἀνθρώπου» μή εὑρεθῆναι ἐκεῖ, καί ὡς ἐπὶ τοσοῦτον πολεμηθησομένης ποτέ, ὥστε τό αἷμα δι' ὅλης αὐτῆς γενέσθαι μέχρι τῶν γονάτων· νοῦν τις ἔχων ἐκλήψεται περί τῆς παρακειμένης Αἰγύπτου τοῖς τά σώματα ὑπὸ ἡλίου μεμελανισμένοις Αἰθίοψι...

10. Τάχα δέ ὥσπερ οἱ ἐντεῦθεν κατὰ τόν κοινόν θάνατον ἀποθνήσκοντες, ἐκ τῶν ἐνταῦθα πεπραγμένων οἰκονομοῦνται, εἰ κριθεῖεν ἄξιοι τοῦ καλουμένου χωρίου ἄδου, τόπων διαφόρων τυγχάνειν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτημάτων, οὕτως οἱ ἐκεῖθεν, ἴν' οὕτως εἴπω, ἀποθνήσκοντες εἰς τόν «ἄδην» τοῦτον καταβαίνουνσι, κρινόμενοι ἄξιοι τῶν τοῦ παντός περιγείου τόπου διαφόρων οἰκητηρίων βελτιόνων ἢ χειρόνων· καί παρὰ τοῖσδε ἢ τοῖσδε τοῖς πατράσιν· ὡς δύνασθαι ποτε Ἰσραηλίτην πεσεῖν εἰς Σκύθας, καί Αἰγύπτιον εἰς τὴν Ἰουδαίαν κατελθεῖν. πλὴν ὁ σωτήρ συναγαγεῖν ἦλθε «τά πρόβατα τά ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ»¹⁰⁶⁾. καί πολλῶν ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ μή εἰζάντων τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ· οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καλοῦνται...

105) Πρβλ. Ἠσ. 14, 12.

106) Ματθ. 15, 24.

11. Κέκρυπται δέ, ὥς ἡγούμεθα, ἐν ταῖς ἱστορίαις ταῦτα. καί γάρ «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὁμοία ἐστὶ θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἄγρῳ, ὃν εὐρών ἄνθρωπος ἔκρυψε καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἄγρον ἐκεῖνον»⁽¹⁰⁷⁾. ἐπιστήσωμεν οὖν εἰ μὴ τό βλεπόμενον τῆς γραφῆς καὶ τό ἐπιτόλαιον αὐτῆς καὶ πρόχειρον, ὃ πᾶς ἐστὶν «ἄγρός» πλήρης παντοδαπῶν τυγχάνων φυτῶν· τὰ δέ ἐναποκείμενα καὶ οὐ πᾶσιν ὁρώμενα, ἀλλ' ὥσπερ ἐκ τῶν βλεπόμενων φυτὰ κατωρυγμένα, «οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι»⁽¹⁰⁸⁾· οὐστὶνας τό πνεῦμα διὰ τοῦ Ἡσαίου «σκοτεινοὺς καὶ ἀοράτους καὶ ἀποκρύφους»⁽¹⁰⁹⁾ καλεῖ· θεοῦ τοῦ μόνου δυναμένου τὰς κρυπτούσας αὐτοὺς «πύλας χαλκᾶς συντρίψαι», καὶ τοὺς «σιδηροῦς» ἐπικειμένους «μοχλοῦς ταῖς θύραις συνθλάσαι»⁽¹¹⁰⁾, ἵν' εὐρεθῇ πάντα τὰ ἐν τῇ Γενέσει περὶ τῶν διαφόρων ἀληθινῶν ψυχῆς γενῶν καὶ οἰονεῖ σπερμάτων ἐγγύς που τοῦ Ἰσραὴλ ἢ πόρρω τυγχανόντων, καὶ ἡ «εἰς Αἴγυπτον» κάθοδος τῶν «ἐβδομήκοντα ψυχῶν»⁽¹¹¹⁾, ὅπως ἐκεῖ γένωνται «ὥσεί τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει»⁽¹¹²⁾. ἀλλ' ἐπεὶ οὐ πάντες οἱ ἐξ αὐτῶν «φῶς» εἰσι τοῦ «κόσμου»⁽¹¹³⁾· «οὐ γάρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ οὗτοι Ἰσραὴλ»⁽¹¹⁴⁾· γίνονται ἐκ τῶν ἐβδομήκοντα, «καὶ ὥσεί ἄμμος ἢ παρά τό χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος»⁽¹¹⁵⁾.

107) Ματθ. 13, 44.

108) Κολοσ. 2, 3.

109) Ἡσ. 45, 3.

110) Ἡσ. 45, 2.

111) Δευτ. 10, 22. Πρβλ. Γεν. 46, 27. Ἐξόδ. 1, 5.

112) Ἑβρ. 11, 12.

113) Ματθ. 5, 14.

114) Ῥωμ. 9, 6.

115) Ἑβρ. 11, 12.

Κεφάλαιον III (*)

Περί τῆς γραμματικῆς καί πνευματικῆς ἐννοίας

1. Ἄλλ' ἵνα ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ὅπερ λέγομεν κατανοηθῇ, προσαγάγωμεν αὐτά τὰ χωρία τῆς Γραφῆς. Εἰς τίνα ἐρωτῶ νοῦν ἔχοντα θά φανῇ λογικῶς λεχθέν, ὅτι ἡ πρώτη καί δευτέρα καί τρίτη ἡμέρα, ἐν αἷς ὀνομάζονται ἐσπέρα καί πρωία, ἦσαν ἄνευ ἡλίου, ἡ δέ πρώτη ἡμέρα καί ἄνευ οὐρανοῦ; Τίς δ' οὕτως ἡλίθιος θά εὗρεθῇ ὥστε νά νομίζῃ ὅτι ὁ Θεός ὡς τις ἄνθρωπος γεωργός ἐφύτευσε δένδρα ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐν τῇ Ἑδέμ κατὰ ἀνατολάς, ὅτι ἐφύτευσε δένδρον τῆς ζωῆς ἐν αὐτῷ, τ.ἔ. ξύλον ὁρατόν καί ἀπτόν, οὕτως ὥστε τρώγων τις ἐκ τούτου διά τῶν σωματικῶν ὀδόντων νά μετέχῃ ζωῆς, τρώγων δέ πάλιν ἐξ ἄλλου δένδρου νά λαμβάνῃ γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ κακοῦ; Ἀλλά καί ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνο, ὅπερ λέγεται περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι περιεπάτει ἐν τῷ παραδείσῳ, μετὰ μεσημβρίαν, νομίζω, ὅτι οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, ὅτι ταῦτα τροπικῶς ὑπὸ τῆς Γραφῆς λέγονται, ἵνα διά τούτων μυστήριά τινα διηγηθῶσιν. Ὁ δέ Κάϊν ἐξερχόμενος ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, προδῆλως κινεῖ τὸν συνετόν ἀναγνώστην εἰς τὸ νά ἀναζητήσῃ τί εἶναι τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ καί τίνι τρόπῳ δύναται νά ἐξέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ. Ἀλλά δέν εἶναι ἀνάγκη ἵνα περὶ φανερῶν πραγμάτων πλέον τοῦ δέοντος μηκύνωμεν τὸν λόγον, ἐπειδὴ εἶναι εὐκολώτατον εἰς πάντα θέλοντα νά συλλέξῃ ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν ὅσα εἶναι γεγραμμένα ὡς γενόμενα, ἅτινα ὁμως κατὰ τὸ πρέπον καί λογικῶς δέν δύνανται νά πιστευθῶσιν ὡς γενόμενα ἱστορικῶς. Τὸ εἶδος δέ τοῦτο ἐκθέσεως εὐρῆται ἐν δαφιλείᾳ καί πλησμονῇ καί ἐν τοῖς εὐαγγελικοῖς βιβλίοις, ἔνθα, ἐπὶ παραδείγματι, λέγεται, ὅτι ὁ διάβολος ἀνεβίβασε τὸν Ἰησοῦν εἰς ὄρος ὑψηλόν, ἕνα ἐκεῖθεν δείξῃ Αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καί τὴν δόξαν αὐτῶν. Δύναται νά πιστευθῇ κατὰ γράμμα γενόμενον τὸ ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ διαβό-

*) Παρατίθεται ὁλόκληρον κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἱππολύτου Μιχαηλίδου γενομένην ἀναμετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν λατινικὴν τοῦ Πρεσβυτέρου Τυρανίου Ρουφίνου.

λου εἰς ὄρος ὑψηλόν, ὅτι ὁ διάβολος ἔδειξεν Αὐτῷ οἰοεὶ ὑποκειμένας τοῖς σωματικοῖς Αὐτοῦ ὀφθαλμοῖς καὶ ἐνὶ ὄρει παρακειμένας ἀπάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου, τ.ἔ. τὴν βασιλείαν τῶν Περσῶν καὶ τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Ἰνδῶν, ἐπίσης δὲ καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ βασιλεῖς αὐτῶν δοξάζονται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων; Ἀλλὰ καὶ ἄλλα πλεῖστα ὅμοια τούτοις θά εὕρη ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ μετὰ προσοχῆς ταῦτα ἀναγινώσκων καὶ θά ἴδῃ, ὅτι ἐν ταῖς διηγήσεσι περὶ ἐκείνων, ἅτινα φαίνονται κατὰ γράμμα γενόμενα, παρενεβλήθησαν καὶ συνήφθησαν καὶ διηγήσεις περὶ ἐκείνων, ἅτινα ἱστορικῶς εἶναι ἀδύνατα καὶ μόνον κατὰ πνεῦμα δέον νὰ νοηθῶσιν.

2. Ἄλλ' εὐρίσκονται ὅμοιά τινα καὶ ἐν τοῖς μέρεσιν, ἐν οἷς δίδονται ἐντολαί. Οὕτως ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Μωϋσέως ἐπιτάσσεται ἵνα ἐξολοθρευῇται πᾶν ἄρσεν, ὅπερ δὲν περιετμήθη τῇ ὁγδόῃ ἡμέρᾳ, ὅπερ σφόδρα παράλογον εἶναι, ἐπειδὴ, ἐάν ὁ νόμος ἐδίδετο πρὸς τήρησιν αὐτοῦ κατὰ γράμμα, ἔδει νὰ διαταχθῇ, ὅπως τιμωρῶνται οἱ μὴ περιτέμνοντες τοὺς υἱοὺς αὐτῶν γονεῖς καὶ οἱ ἀνατρέφοντες μικροὺς τὴν ἡλικίαν. Νῦν δὲ ἡ Γραφή λέγει «ἀπερίτμητος ἄρρην», τ.ἔ. «ὅς οὐ περιτμήσεται, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ»⁴⁵⁾. Ἐάν δὲ καὶ περὶ ἀδυνάτων νόμων ἐρευνήσωμεν, εὐρίσκομεν, ὅτι γίνεται λόγος περὶ τραγελάφου, ζώου, ὅπερ οὐδαμῶς δύναται νὰ ὑφίσταται καὶ ὅπερ ὁ Μωϋσῆς ἀριθμεῖ μεταξύ τῶν δυναμένων νὰ τρώγωνται καθαρῶν ζώων. Ἐξ ἄλλου ἀπαγορεύει ὁ νομοθέτης τὴν βρῶσιν τοῦ γρυπός, περὶ οὗ οὐδεὶς οὐδέποτε ἐνθυμεῖται ἢ ἤκουσεν ὅτι ἡδυνήθη νὰ ὑποπέσῃ εἰς ἀνθρωπίνους χεῖρας. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς περιβοήτου τηρήσεως τοῦ σαββάτου οὕτω λέγει· «καθίσεσθε ἕκαστος εἰς τοὺς οἴκους ὑμῶν· μηδεὶς ἐκπορευέσθω ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου»⁴⁶⁾. Τοῦτο βεβαίως ἀδύνατον ἵνα τηρηθῇ κατὰ γράμμα. Διότι οὐδεὶς ἀνθρώπος δύναται νὰ κάθηται ὅλην τὴν ἡμέραν οὕτως ὥστε νὰ μὴ κινῆται ἐκ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ κάθηται. Οἱ ἐκ περιτομῆς καὶ οἱ θέλοντες μηδὲν πλέον παρὰ τὸ ἐν τῷ γράμματι δηλούμενον νὰ νοῆται ἐν ταῖς

45) Γεν. 17, 14.

46) Ἐξῆδ. 16, 29.

ἀγίαις Γραφαῖς νομίζουσιν, ὅτι οὐδέ νά ἀπασχολῶνται πρέπει εἰς ἐρεῦνας περί τοῦ τραγελάφου, τοῦ γρυπός καί τοῦ γυπός, μύθους δέ τινας κενούς καί ἐπιπολαίους περί τοῦ σαββάτου πλάττουσιν, ἀγνοῶ ἐκ τίνων παραδόσεων λαμβάνοντες, καί λέγουσιν, ὅτι ὁ τόπος ἐκάστου ὑπολογίζεται εἰς δύο χιλιάδας πῆχεων. Ἄλλοι δέ, ἐν οἷς Δοσίθεος ὁ Σαμαρεὺς, ἐπικρίνουσι μέν τās τοιαύτας ἐρμηνείας, γελοιωδέστερον δέ τι αὐτοὶ προβάλλουσι, λέγοντες, ὅτι ἕκαστος ὀφείλει νά διαμένη μέχρις ἐσπέρας ἐν ᾧ σχήματι, ἐν ᾧ τόπῳ καί ἐν ᾗ θέσει εὐρέθη κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου, τ. ἔ. ἐάν εὐρέθη καθήμενος, νά κάθηται ὅλην τὴν ἡμέραν, ἐάν δέ κατακείμενος, νά κατάκηται ὅλην τὴν ἡμέραν. Ἀλλά καί ὅπερ λέγει· «μὴ αἶρετε βαστάγματα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων»⁽⁴⁷⁾, φαίνεται μοι ἀδύνατον. Ἐντεῦθεν εἰς ἀπεράντους μύθους, ὡς λέγει ὁ ἅγιος Ἀπόστολος⁽⁴⁸⁾, οἱ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλοι ἐξετράπησαν, λέγοντες, ὅτι δέν λογίζεται βάρος, ἐάν τις φέρῃ ὑποδήματα ἄνευ ἡλῶν, ὅτι δ' εἶναι βάρος ἐάν τις φέρῃ σανδάλια μετὰ ἡλῶν· ὁμοίως δ' ἐάν τις φέρῃ ἐπὶ τοῦ ἐνός ὤμου, θεωροῦσι τοῦτο βάρος, ἐάν δ' ἐπ' ἀμφοτέρων, ἀρνοῦνται ὅτι εἶναι βάρος.

3. Ἐάν δέ νῦν καί ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ζητήσωμεν ὁμοία, πῶς δέν θά φανῇ ἄτοπον, ἐάν κατὰ γράμμα νοηθῇ τό λεγόμενον· «μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε»⁽⁴⁹⁾· Τοῦτο νομίζουσιν οἱ ἀπλούστεροι, ὅτι ἐνετείλατο ὁ Σωτὴρ τοῖς Ἀποστόλοις. Ἀλλά καί ἐκεῖνο πῶς θά φανῇ ἐκπληρώσιμον, ἰδίᾳ ἐν οἷς τόποις ὑπάρχει δριμύτατος χειμῶν μετὰ πάγων, τό ὅτι δέν ὀφείλει τις νά ἔχῃ δύο χιτῶνας οὐδέ ὑποδήματα;⁽⁵⁰⁾ Ὅμοίως δέ τίνι τρόπῳ φαίνεται ἐκπληρώσιμον καί ἐκεῖνο, ὅτι ὁ εἰς τὴν δεξιάν σιαγὸνα τυφθεὶς προστάττεται, ἵνα παράσχῃ καί τὴν ἀριστεράν⁽⁵¹⁾, ἀφοῦ πᾶς τύπτων τῇ δεξιᾷ χειρὶ τύπτει τὴν ἀριστεράν σιαγὸνα; Ἀλλά θεωρητέον ἀδύνατον καί τό γεγραμμένον ἐν τῷ Εὐαγγε-

47) Ἱερ. 17, 21.

48) Α' Τιμ. 1, 4.

49) Λουκ. 10, 4.

50) Ματθ. 10, 10.

51) Ματθ. 5, 39.

λίω, ὅτι ἐξορυκτέος ὁ δεξιός ὀφθαλμός, ἐάν σε σκανδαλίζῃ⁽⁵²⁾, ἐπειδὴ καὶ ἐάν δεχθῶμεν, ὅτι περὶ σαρκικῶν ὀφθαλμῶν ὁ λόγος, πῶς θὰ φανῇ λογικόν, ἀμφοτέρων τῶν ὀφθαλμῶν βλεπόντων, νὰ ἀναφέρηται ἡ αἰτία τοῦ σκανδάλου εἰς τόν ἕνα καὶ δὴ τόν δεξιόν; Ἡ τίς θὰ θεωρηθῇ μὴ διαπράττων μέγιστον ἔγκλημα, αὐτός ἐαυτῷ ἐπιβάλλων τὰς χεῖρας; Ἀλλ' ἴσως νομίζεται, ὅτι εἶναι ἄνευ τοιούτων αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Καί τί εἶναι ὅπερ λέγει· «περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπᾶσθω»⁽⁵³⁾. Ἐν πρώτοις ταῦτα, ἐάν τις ἐπιμελέστερον ἐξετάσῃ, δέν φαίνονται σχετιζόμενα πρὸς τοὺς προηγουμένους λόγους τοῦ Ἀποστόλου. Διότι οὗτος ὠμίλει περὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τόν γάμον καὶ τὴν ἀγνείαν ἐντολῶν, φαίνονται δ' οὕτως οἱ λόγοι οὗτοι περιττοὶ ἐνταῦθα. Κατὰ δεύτερον δέ λόγον, τί θὰ βλάβῃ, ἐάν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκ τῆς περιτομῆς ἀσχημοσύνης αὐτοῦ, δυνηθῇ τις νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀκροβυστίαν; Κατὰ τρίτον λόγον, τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ γένηται.

Ταῦτα δέ πάντα ὑφ' ἡμῶν ἐλέχθησαν, ἵνα δείξωμεν, ὅτι σκοπὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τοῦ εὐδοκήσαντος ἵνα δωρήσῃται εἰς ἡμᾶς τὰς θείας Γραφάς, δέν εἶναι τὸ νὰ δυνάμεθα νὰ οἰκοδομώμεθα πανταχοῦ ἐκ μόνου τοῦ γράμματος, ὅπερ συχνάκις εὐρίσκομεν περιέχον ἀδύνατον καὶ ἀνεπαρκῆ ἔννοιαν, διότι δι' αὐτοῦ ἐνίοτε δηλοῦνται οὐ μόνον ἄλογα ἀλλὰ καὶ ἀδύνατα, ἀλλὰ τὸ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς, ὅτι τῇ ὁρατῇ ταύτῃ ἱστορίᾳ εἶναι τινα συνυφασμένα, ἅπερ βαθύτερον ἐξεταζόμενα καὶ νοούμενα φανεροῦσι νόμον ὠφέλιμον τοῖς ἀνθρώποις καὶ τοῦ Θεοῦ ἄξιον.

4. Μηδεὶς δέ νομίσῃ, ὅτι ἡμεῖς λέγομεν ταῦτα ὡς φρονοῦντες, ὅτι οὐδεμία ἱστορία τῆς Γραφῆς ἐγένετο, ἐπειδὴ τινες τούτων ὑπολαμβάνομεν μὴ γενομένας ἢ ὅτι οὐδέν παράγγελμα τοῦ νόμου δέον νὰ νοηθῇ κατὰ γράμμα, ἐπειδὴ λέγομεν, ὅτι τινὰ τούτων δέν δύνανται κατὰ γράμμα νὰ ἐκπληρωθῶσιν, ὡς ἐναντία τῷ λόγῳ ἢ ὡς κατ' ἀρχὴν μὴ ἐκπληρώσιμα, ἢ ὅτι τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος γεγραμμένα δέν νομίζομεν αἰσθητῶς ἐκτετελεσμένα ἢ ὅτι τὰ παραγγέλματα Αὐτοῦ δέν πρέπει νὰ ἐκπληρῶνται κα-

52) Ματθ. 5, 29.

53) Α' Κορ. 7, 18.

τά γράμμα. Εἰς ταῦτα δέον νά ἀπαντήσωμεν, ὅτι ἡμεῖς σαφῶς ἀποφαινόμεθα, ὅτι ἐν πλείστοις τούτων δύναται καί προσήκει νά τηρηθῇ ἡ ἀλήθεια τῆς ἱστορίας. Διότι τίς δύναται νά ἀρνηθῇ, ὅτι ὁ Ἀβραάμ ἐτάφη ἐν διπλῷ σπηλαίῳ ἐν Χεβρώνι καί ὁ Ἰσαάκ καί ὁ Ἰακώβ καί μία ἐκάστου τούτων γυνή; ἢ τίς ἀμφιβάλλει, ὅτι ἡ Συχέμ ἐδόθη ὡς κλῆρος τῷ Ἰωσήφ, ἢ ὅτι ἡ Ἱερουσαλήμ εἶναι μητρόπολις τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἣ ὑπό τοῦ Σολομῶντος ὠκοδομήθη ναός τοῦ Θεοῦ καί ἄλλα ἀπειράριθμα; Πολλῶ πλείονα μάλιστα εἶναι τά πράγματι γενόμενα ἢ τά γυμνήν πνευματικὴν ἔννοιαν περιέχοντα. Εἴτα τίς δέν συμφωνεῖ, ὅτι ἡ ἐντολή, ἡ ἐπιτάττουσα «τίμα τόν πατέρα σου καί τήν μητέρα σου ἵνα εὖ σοι γένηται»⁽⁵⁴⁾, κέκτηται σημασίαν πραγματικὴν ἄνευ τινός πνευματικῆς ἐννοίας καί εἶναι ἀναγκαία ἡ τήρησις αὐτῆς, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Παῦλος⁽⁵⁵⁾ βεβαιοῖ τήν αὐτὴν ἐντολήν, αὐταῖς λέξεσιν ἐπαναλαμβάνων ταύτην; Ὑπάρχει δ' ἀνάγκη νά ποιήσωμεν λόγον περί τῶν ἐντολῶν «οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις»⁽⁵⁶⁾ καί ἄλλων ὁμοίων; Ὡς πρὸς τά ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ προσταττόμενα δέν εἶναι δυνατόν νά ἀμφιβάλληται, ὅτι πλεῖστα τούτων δέον νά τηρῶνται κατὰ γράμμα, ὡς τά «ἐγὼ δέ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμόσαι ὅλως»⁽⁵⁷⁾ καί «πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τό ἐπιθυμῆσαι αὐτήν ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ»⁽⁵⁸⁾. Ὅμοίως δέ κατὰ γράμμα τηρητέα καί τά ὑπό τοῦ ἀποστόλου Παύλου παραγγελλόμενα· «νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας»⁽⁵⁹⁾. Ἐάν δέ τις προσεκτικότερον ἀναγινώσκη, δέν ἀμφιβάλλω, ὅτι ἐν πλείστοις θά ἀμφιβάλλῃ, ἐάν αὕτη ἡ ἐκείνη ἢ ἀφήγησις δέον νά θεωρηθῇ ἀληθής ἢ οὐ καί ἐάν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τό παράγγελμα δέον νά τηρηθῇ κατὰ γράμμα ἢ οὐ.

54) Ἐξὸδ. 20, 12.

55) Ἐφεσ. 6, 2-3.

56) Ἐξὸδ. 20, 13-16.

57) Ματθ. 5, 34.

58) Ματθ. 5, 28.

59) Α' Θεσσ. 5, 14.

Ὅθεν δέον πολλῇ τῇ σπουδῇ καί κόπῳ νά ἀγωνιζώμεθα ὅπως ἕκαστος τῶν ἀναγινωσκόντων μετά πάσης εὐλαβείας κατανοήσῃ, ὅτι εἶναι θεῖοι καί οὐχί ἀνθρώπινοι λόγοι οἱ ἐν τοῖς ἱεροῖς βιβλίοις ἐμπεριεχόμενοι.

5. Ἡμεῖς ἄρα νομίζομεν, ὅτι ἡ ἔννοια, ἣν βλέπομεν τηρητέαν ἀξίως καί λογικῶς ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς, εἶναι τοιαύτη.

Αἱ θεῖαι Γραφαί κηρύττουσιν, ὅτι ἔθνος τι ἐπὶ τῆς γῆς ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπερ διὰ πλείστων ὀνομάτων ὀνομάζουσιν. Ἐνίστε ἅπαν τό ἔθνος τοῦτο καλεῖται Ἰσραήλ, ἐνίστε δέ Ἰακώβ. Διηρέθῃ δέ τό ἔθνος τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἱεροβοάμ, υἱοῦ Νάβατ, εἰς δύο μέρη, αἱ τούτῳ δέ ὑποταγεῖσαι δέκα φυλαί ἐκλήθησαν Ἰσραήλ, αἱ δύο δ' ἄλλαι, μεθ' ὧν ἦτο καί ἡ λευιτικὴ φυλὴ καί ἡ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γένους τοῦ Δαβίδ καταγομένη γραμμὴ, ὠνομάσθη Ἰούδας. Πάντες δέ οἱ τόποι, οὓς εἶχε τό ἔθνος τοῦτο καί οὓς παρά Θεοῦ ἔλαβεν, ἐκαλοῦντο Ἰουδαία, ἐν ᾗ μητρόπολις ἦτο ἡ Ἱερουσαλήμ, μητρόπολις δέ λέγεται ὥς τις μήτηρ πολλῶν πόλεων, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν ἄλλοις μὲν θείοις βιβλίοις συχνῶς διεσπαρμένα θά εὔρης, ἐπὶ τό αὐτό δέ συνηθροισμένα εὐρίσκονται ἐν τῷ βιβλίῳ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ.

6. Τούτων, λοιπόν, οὕτως ἐχόντων, ὁ ἅγιος Ἀπόστολος, θέλων πῶς ἵνα ἐπάρῃ ἐκ τῆς γῆς καί ὑψώσῃ τὴν διάνοιαν ἡμῶν, λέγει πού· «βλέπετε τόν Ἰσραήλ κατὰ σάρκα»⁶⁰⁾, δι' οὗ δηλοῖ πάντως, ὅτι ὑπάρχει ἕτερος Ἰσραήλ οὐχί κατὰ σάρκα, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Καί πάλιν ἀλλαχοῦ λέγει· «οὐ γάρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ»⁶¹⁾.

7. Διδαχθέντες, λοιπόν, παρά τοῦ Ἀποστόλου, ὅτι ὑπάρχει εἷς κατὰ σάρκα Ἰσραήλ καί ἕτερος κατὰ πνεῦμα, ὅταν ὁ Σωτὴρ λέγῃ· «οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ»⁶²⁾, δέν ἐκλαμβάνομεν ταῦτα ὥς οἱ ἐν τοῖς γηίνοις σοφοί, τ.ἔ. οἱ Ἐβρωνῖται, οἵτινες ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος καλοῦνται πτωχοί, διότι Ἐβιών ἐρμηνεύεται πτωχός παρά τοῖς

60) Α' Κορ. 10, 18.

61) Ῥωμ. 9, 6.

62) Ματθ. 15, 24.

Ἑβραίοις, ἀλλ' ἐννοοῦμεν, ὅτι ὑπάρχει γένος ψυχῶν, ὅπερ καλεῖται Ἰσραήλ, συνωδὰ τῇ σημασίᾳ τοῦ ὀνόματος τούτου, διότι Ἰσραήλ ἐρμηνεύεται νοῦς ὁρῶν τόν Θεόν ἢ ἄνθρωπος ὁρῶν τόν Θεόν. Πάλιν δ' ὁ Ἀπόστολος περί Ἱερουσαλήμ τοιαῦτά τινα ἀποκαλύπτει· «ἡ δέ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἣτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν»⁽⁶³⁾. Καί ἐν ἄλλῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ λέγει· «ἀλλὰ προσελθύθατε Σιών ὁρεὶ καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ, καὶ πλήθει ἀγγέλων δοξολογούντων καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων, ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς»⁽⁶⁴⁾. Ἐάν, λοιπόν, ὑπάρχωσι ψυχαὶ τινες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καλούμεναι Ἰσραήλ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ πόλις τις ὀνομαζομένη Ἱερουσαλήμ, ἀκόλουθον εἶναι, ἵνα αἱ πόλεις οὗται, αἵτινες λέγεται, ὅτι ἀνήκουσι τῷ Ἰσραηλιτικῷ λαῷ, ἔχωσι μητρόπολιν τὴν οὐρανίαν Ἱερουσαλήμ, κατὰ ταῦτα δέ καὶ περί πάσης τῆς Ἰουδαίας φρονῶμεν, περί ἧς νομίζομεν, ὅτι καὶ οἱ Προφῆται μυστικαῖς τισιν ἀφηγήσεσιν ἐλάλησαν, ὅτε τινὰ περί Ἰουδαίας ἢ περί Ἱερουσαλήμ ἐπροφήτευσαν ἢ προεῖπον ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ ἐν τῇ ἱερᾷ ἱστορίᾳ ἐκτιθέμενα εἶδη τῶν ἐπιδρομῶν κατὰ τῆς Ἰουδαίας ἢ Ἱερουσαλήμ. Ταύτας, λοιπόν, τὰς ἀφηγήσεις ἢ προρρήσεις περί τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐάν τοὺς λόγους τοῦ Παύλου ἐκλαμβάνωμεν ὡς λόγους τοῦ ἐν αὐτῷ λαλοῦντος Χριστοῦ, δέον κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου νὰ νοῶμεν ὡς ῥηθείσας περί τῆς πόλεως ἐκείνης, ἣν καλεῖ οὐρανίαν Ἱερουσαλήμ, καὶ περί πάντων τῶν τόπων ἢ πόλεων, αἵτινες καλοῦνται πόλεις τῆς ἁγίας γῆς καὶ ὧν μητρόπολις εἶναι ἡ Ἱερουσαλήμ. Ἀνάγκη δ' ἵνα ὑπολαμβάνωμεν, ὅτι καὶ ὁ Σωτὴρ τὰς πόλεις ταύτας εἶχεν ἐν νῷ, ὅτε, θέλων ἵνα διεγείρῃ ἡμᾶς εἰς ὑψηλοτέραν νόησιν, ἐπηγγέλετο τοῖς καλῶς οἰκονομήσασιν τό καταπιστευθέν αὐτοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἀργύριον ἐξουσίαν ἐπὶ δέκα ἢ πέντε πόλεων⁽⁶⁵⁾. Ἐάν, λοιπόν, τὰ περί Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ καὶ περί Ἰούδα καὶ Ἰσραήλ καὶ Ἰακώβ προφητευθέντα, σαρκικῶς ὑφ' ἡμῶν νοούμενα, δηλῶσι θεῖα τινα μυστήρια, ἀκόλουθον εἶναι ἵνα καὶ αἱ προ-

63) Γαλ. 4, 26.

64) Ἑβρ. 12, 22-23.

65) Λουκ. 19, 15 κ.έ.

φητεῖται ἐκεῖναι, αἵτινες ἐλέχθησαν περί Αἰγύπτου ἢ Αἰγυπτίων, περί Βαβυλῶνος καὶ Βαβυλωνίων καὶ Σιδῶνος καὶ Σιδωνίων, νοῶνται ὡς προφητεῖαι οὐχὶ περί τῆς Αἰγύπτου ἐκείνης, ἣτις εὔρηται ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ περί τῆς Βαβυλῶνος, τῆς Τύρου καὶ τῆς Σιδῶνος. Ὡντως δ' ὅσα ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ ἐπροφήτευσε περί τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Φαραώ οὐδενὶ τῶν βασιλευσάντων ἐν Αἰγύπτῳ δύνανται νὰ ἀρμόζωσιν, ὡς προδήλως καὶ αὐτό τό κείμενον τοῦ χωρίου δεικνύει. Ὁμοίως δέ καὶ τὰ περί τοῦ ἡγεμόνος τῆς Τύρου λεγόμενα δέν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ὡς ῥηθέντα περί τινος ἀνθρώπου ὡς βασιλέως τῆς Τύρου. Ἀλλά καὶ τὰ περί τοῦ Ναβουχοδονόσορος πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς καὶ ἰδίᾳ παρά τῷ Ἡσαΐα λεγόμενα πῶς εἶναι δυνατόν ἵνα ἐκλάβωμεν ὡς περί ἀνθρώπου λεχθέντα; Διότι δέν εἶναι ἄνθρωπος ἐκεῖνος, περί οὗ λέγεται, ὅτι ἔπεσεν ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ὅτι ἦτο Ἐωσφόρος, ἢ ὅτι ἀνέτειλε πρωί. Ἀλλ' οὐδέν ἦττον καὶ τὰ ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ λεγόμενα περί τῆς Αἰγύπτου, ὡς ἐρημωθησομένης ἐν τεσσαράκοντα ἔτεσιν οὕτως ὥστε μηδέ ἵχνος ἀνθρώπου νὰ εὐρίσκηται ἐν αὐτῇ, καὶ ὡς ἐπὶ τοσοῦτον ἐκπολεμηθησομένης ὥστε καθ' ὅλην τὴν γῆν τό ἀνθρώπινον αὐτῆς αἷμα νὰ ὑψωθῇ μέχρι τῶν γονάτων, ἀγνοῶ ἂν τις νοῦν ἔχων δύναται ἵνα ταῦτα νοήσῃ ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὴν γῆν ἐκείνην Αἰγυπτον, τὴν ὁμορον τῆς Αἰθιοπίας. Ἀλλ' ἴδωμεν μὴ εἶναι μᾶλλον πρέπον νὰ νοηθῶσι ταῦτα οὕτως, ὅτι, δηλονότι, ὡς ὑπάρχει οὐρανία Ἱερουσαλήμ καὶ Ἰουδαία καὶ ἔθνος, ἀναμφιβόλως κατοικοῦν ἐν αὐταῖς καὶ καλούμενον Ἰσραήλ, οὕτως εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχωσι καὶ γείτονές τινες αὐτῶν τόποι, οἵτινες φαίνεται, ὅτι καλοῦνται ἢ Αἰγυπτος ἢ Βαβυλὼν ἢ Τύρος ἢ Σιδῶν, καὶ ἡγεμόνες τῶν τόπων τούτων. Αἱ ἐν αὐτοῖς δέ κατοικοῦσαι ψυχαὶ καλοῦνται Αἰγύπτιοι, Βαβυλώνιοι, Τύριοι καὶ Σιδωνιοί, αὗται δέ συμφώνως πρὸς τὴν κατάστασιν, ἐν ἣ ἐκεῖ διατελοῦσι, μετηνέχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν, κατελθοῦσαι ἐκ τῆς Ἰουδαίας, ἐκ κρειττόνων καὶ ὑψηλοτέρων τόπων, εἰς τὴν Βαβυλῶνα ἢ Αἰγυπτον ἢ διασπαρεῖσαι ἐν ἄλλοις λαοῖς.

8. Ὡς οἱ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου διὰ τοῦ κοινοῦ θανάτου ἀποχωροῦντες κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ τὴν ἀξίαν κρίνονται καὶ προορίζονται, ἄλλοι μὲν εἰς τόπον καλούμενον ᾄδην, ἄλλοι δέ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἐν γένει πάντες εἰς διαφόρους

τόπους ἢ μονάς, οὕτως ἴσως καί οἱ οἰονεῖ ἐκεῖ, ἐάν ἐπιτρέπῃται νά λεχθῇ, ἀποθνήσκοντες κατέρχονται ἐκ τῶν ὑπερέρων τόπων εἰς τόν ἄδην τοῦτον⁽⁶⁶⁾. Διότι πιστεύω, ὅτι διὰ τήν διάκρισιν ταύτην ὁ ἄδης ἐκεῖνος, πρὸς ὃν ἐντεῦθεν αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθνησκόντων μετάγονται, καλεῖται ἐν τῇ Γραφῇ ἄδης κατώτατος, ὡς ἐν τοῖς Ψαλμοῖς λέγεται· «ὅτι ἐρρύσω τὴν ψυχὴν μου ἐξ ἄδου κατωτάτου»⁽⁶⁷⁾. Ὅθεν ἐκάστῳ τῶν εἰς τὴν γῆν κατερχομένων ὀρίζεται, κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἢ τόν τόπον αὐτοῦ, ὃν εἶχεν ἐκεῖ, ἵνα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ γεννηθῇ ἐν διαφόροις εἴτε τόποις εἴτε ἔθνεσιν εἴτε καταστάσεσιν εἴτε ἀσθενείαις εἴτε ἐξ εὐσεβῶν εἴτε ἐξ ἡττον εὐσεβῶν γονέων, οὕτως ὥστε ἐνίοτε συμβαίνει ἵνα Ἰσραηλῆτης κατέλθῃ μεταξύ Σκυθῶν καὶ πτωχός Αἰγύπτιος ἐκπεμφθῇ εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Ἄλλ' ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἦλθεν ἵνα συναγάγῃ τὰ ἀπολωλότα πρόβατα τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ καὶ ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν Ἰσραηλιτῶν δέν ἔστερξαν τὴν διδασκαλίαν Αὐτοῦ, ἐκλήθησαν οἱ ἐξ ἐθνῶν. Ὅθεν εὐλογον φαίνεται ὅπως καὶ αἱ προφητεῖαι, αἱ πρὸς τὰ διάφορα ἔθνη ἀπευθυνόμεναι, ἀναφέρωνται μᾶλλον εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὰς διαφόρους αὐτῶν οὐρανίους μονάς. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀφηγήσεις περὶ τῶν γεγονότων, ἅτινα λέγεται, ὅτι συνέβησαν εἴτε τῷ λαῷ τοῦ Ἰσραὴλ, εἴτε τῇ Ἰερουσαλήμ, εἴτε τῇ Ἰουδαίᾳ, κατὰ τὴν κατ' αὐτῶν ἐπίθεσιν τούτων ἢ ἐκείνων τῶν λαῶν, ἐπειδὴ πλεῖστα τῶν γεγονότων τούτων δέν ἐτελέσθησαν σωματικῶς, ἐξεταστέον καὶ διερευνητέον τίνι τρόπῳ ταῦτα ἀρμόζουσι μᾶλλον εἰς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα τῶν ψυχῶν, ἅτινα κατῴκουν ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκείνῳ, ὅστις λέγεται, ὅτι παρελεύσεται, ἢ ἴσως καὶ κατοικοῦσιν εἰσέτι ἐν αὐτῷ⁽⁶⁸⁾.

66) Τὸ χωρίον τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ παρατίθεται λατινιστί ὡς ἑξῆς: «Καὶ ὡς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ οἱ ἀποθνήσκοντες διὰ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ἔργων διαφόρους ἐν τῷ ἄδῃ λαμβάνουσι τόπους, οὕτως, ἴσως, καὶ οἱ ἐκ τοῦ κύκλου τῆς οὐρανίου Ἰερουσαλήμ, ὡς εἰπεῖν, ἀποθνήσκοντες εἰς τόν ἄδην τοῦ ἡμετέρου κόσμου κατέρχονται, ἵνα κατὰ τὴν ιδιότητα τῶν ἔργων αὐτῶν διαφόρους ἐπὶ τῆς γῆς λάβωσι τόπους».

67) Ψαλμ. 85, 13.

68) Ἐν τῇ πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῇ τοῦ Ἱερωνύμου εὐρίσκομεν τὴν ἀκόλουθον σχετικὴν περικοπήν, παραλείπομένην ἐν τε τῇ Φιλοκαλίᾳ καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ρου-

Ἐάν δέ τις ζητῇ παρ' ἡμῶν προφανεῖς καί ἀρκούντως ἐναργεῖς ἀποδείξεις τούτων ἐκ τῶν ἀγίων Γραφῶν, δέον ἵνα ἀπαντήσωμεν, ὅτι πρόθεσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἦτο νά ἀποκρύψη ταῦτα μᾶλλον ἐν ἐκείνοις, ἅτινα φαίνεται, ὅτι εἶναι ἀφηγήσεις γεγονότων, καί δὴ ἀποκρύψη ταῦτα βαθύτερον ἐν ταύταις, ἐν αἷς λέγεται, ὅτι ἄνθρωποι τινες κατέρχονται εἰς Αἴγυπτον ἢ ἀπάγονται αἰχμάλωτοι εἰς Βαβυλῶνα ἢ ὅτι ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐξευτελίζονται σφόδρα καί δουλεύουσι κυρίοις, ἢ ὅτι ἄλλοι ἐν τοῖς τόποις τούτοις τῆς αἰχμαλωσίας ἔζησαν ἐν δόξῃ καί μεγαλοπρεπείᾳ, οὕτως ὥστε κατεῖχον ἐξουσίας καί ἀρχάς καί προέστησαν λαῶν χρηζόντων διακυβερνήσεως, ἅτινα πάντα, ὡς εἶπομεν, κεκρυμμένα καί συγκεκαλυμμένα περιέχονται ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὅτι «ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὐρών ἄνθρωπος ἔκρυψε, καί ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει καί πωλεῖ πάντα ὅσα ἔχει καί ἀγοράζει τὸν ἀγρόν ἐκεῖνον»⁶⁹⁾. Ἐν τούτῳ δέ ἐπιμελέστερον ἐξέτασον, ἐάν δέν δηλῶται, ὅτι τό ἔδαφος αὐτό καί ἡ ἐπιφάνεια, ἵνα οὕτως εἴπω, τῆς Γραφῆς, τ.ἔ. ὅ,τι κατὰ γράμμα ἀναγινώσκεται, εἶναι ἀγρός θάλλων, πλήρης παντοειδῶν φυτῶν, ἡ δέ ὑψηλότερα καί βαθυτέρα πνευματικὴ ἔννοια εἶναι οἱ κεκρυμμένοι θησαυροὶ τῆς σοφίας καί γνώσεως, οὓς τό Ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ Ἡσαίου ἀποκαλεῖ σκοτεινοὺς καί ἀοράτους καί ἀποκρύφους⁷⁰⁾, πρὸς ὧν τὴν ἀνεύρεσιν ὑπάρχει ἀνάγκη τῆς βοηθείας τοῦ Θεοῦ, τοῦ μόνου δυναμένου ἵνα συντρίψῃ τὰς χαλκᾶς πύλας, δι' ὧν εἶναι οὗτοι κεκλεισμένοι καί

φίνου: «Καὶ ἐπειδὴ τὰς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου εἰς τὸν ἄδην μεταβαίνουσας ψυχὰς παρεβάλομεν πρὸς τὰς ψυχὰς ἐκεῖνας, αἵτινες ἐξ ὑπερτέρου κόσμου εἰς τὰ ἡμέτερα κατοικητήρια ἐρχόμεναι τρόπον τινὰ ἀποθνήσκουσι, διὰ συνετῆς ἐρεῦνης ἐξεταστέον ἐάν αὐτό τοῦτο δυνάμεθα νά εἴπωμεν καί περὶ τῆς γεννήσεως ἐκάστης ψυχῆς, ὅτι δηλονότι καθ' ὃν τρόπον αἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ταύτῃ γῇ γεννώμεναι ψυχαὶ εἴτε ἐκ τοῦ ἄδου πάλιν, τῶν κρείττωνων ἐπιθυμοῦσαι, εἰς τὰ ὑψηλότερα ἔρχονται καί τό ἀνθρώπινον προσλαμβάνουσι σῶμα, εἴτε ἐκ κρείττωνων τόπων μέχρις ἡμῶν κατέρχονται, οὕτω καί τούς ὑπὲρ ἡμᾶς ἐν τῷ στερεώματι τόπους κατέχουσι ψυχαί, ἅλλαι μὲν ἐκ τῶν ἡμετέρων κατοικιῶν εἰς τὰ κρείττω ἀναβᾶσαι, ἅλλαι δ' ἐκ τῶν οὐρανίων κατοικιῶν εἰς τό στερέωμα καταπεσοῦσαι, μὴ ἁμαρτῶσαι τοσοῦτον, ὥστε νά ριφθῶσιν εἰς τούς τόπους, ἐν οἷς οἰκοῦμεν».

69) Ματθ. 13, 44.

70) Ἡσ. 45, 3.

ἀποκεκρυμμένοι, καί συνθλάση τά σιδηρᾶ κλεῖθρα καί μοχλούς, δι' ὧν κωλύεται ἡ προσέλευσις πρὸς πάντα ἐκεῖνα, ἅτινα συγκεκαλυμμένως ἐν τῇ Γενέσει εὗρηνται γεγραμμένα περὶ τῶν διαφόρων γενῶν ψυχῶν καί περὶ τῶν γενεῶν ἐκείνων καί φύλων, ἅτινα ἢ ἀνήκουσιν εἰς τὴν συγγένειαν τοῦ Ἰσραὴλ ἢ εἶναι πολὺ τοῦ γένους αὐτοῦ μεμακρυσμένα. Τῆς βοηθείας τοῦ Θεοῦ ἀνάγκη ἐπίσης εἶναι πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ τί σημαίνει ἡ εἰς Αἴγυπτον ἐκείνη κάθοδος τῶν ἐβδομήκοντα ψυχῶν, ὅπως ἐκεῖ πληθυνθῶσιν ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐχὶ πάντες οἱ ἐξ αὐτῶν εἶναι φῶς τοῦ κόσμου τούτου, «οὐ γάρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ οὗτοι Ἰσραὴλ»⁷¹⁾, ἐκ τῶν ἐβδομήκοντα τούτων ψυχῶν τινες γίνονται ὡς ἡ παρά τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης ἀναρίθμητος ἄμμος.

9. Φαίνεται δ' ὅτι ἡ κάθοδος αὕτη τῶν ἀγίων πατέρων εἰς Αἴγυπτον, εἰς τὸν κόσμον τοῦτον δηλονότι, πρὸς φωτισμόν τῶν ἄλλων καί παιδευσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπὸ τῆς θείας προνοίας παρεχωρήθη, ἵνα διὰ τούτων φωτισθεῖσαι αἱ λοιπαὶ ψυχαὶ ὠφεληθῶσι. Διότι εἰς αὐτοὺς πρῶτους ἐνεπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, καί μόνον τοῦτο τό γένος, ὡς λέγεται, βλέπει τὸν Θεόν, ἐπειδὴ τοῦτο σημαίνει τό ὄνομα Ἰσραὴλ ἐρμηνευόμενον. Συνεπῶς δέ πρὸς τοῦτο, ὀφείλει ἵνα προσαρμοσθῇ καί ἐρμηνευθῇ καὶ τό γεγονός ὅτι διὰ τῶν δέκα πληγῶν τιμωρεῖται ἡ Αἴγυπτος, ὅπως ἐπιτρέψῃ τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ τὴν ἔξοδον, ἢ τὰ τῷ λαῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ γενόμενα, ἢ ὅτι ἐκ συνεισφορᾶς παντός τοῦ λαοῦ σκηνὴ κατασκευάζεται, ἢ ὅτι ἱερατικόν ἔνδυμα συμπλέκεται ἢ ὅσα περὶ τῶν ἱεουργικῶν σκευῶν λέγονται, ἐπειδὴ, ὡς γέγραπται, σκιάν ἐν ἑαυτοῖς ἀληθῶς καὶ τύπον τῶν οὐρανῶν ἐνέχουσι. Διότι σαφῶς περὶ αὐτῶν λέγει ὁ Παῦλος⁷²⁾, ὅτι «ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων». Ἐν αὐτῷ δέ τούτῳ οὐχ ἥττον τῷ νόμῳ περιέχεται καὶ τό κατὰ ποίους νόμους καὶ ποίας διατάξεις ἐν τῇ ἀγίᾳ γῇ ὀφείλομεν ἵνα ζήσωμεν. Ἀλλὰ καὶ ἀπειλαὶ κεῖνται τοῖς παραβαίνουσιν τὸν νόμον, προσέτι τοῖς δεομένοις καθάρσεως διάφορα εἶδη καθάρσε-

71) Ῥωμ. 9, 6.

72) Ἐβρ. 8, 5.

ων παραδίδονται, ὥσεί ἔμελλον ἵνα συχνάκις μολύνωνται, ἵνα διὰ τούτων τέλος εἰς ἐκείνην τήν μόνην κάθαρσιν φθάσωσι, μεθ' ἣν πλέον ἀδύνατον, ἵνα μολυνθῶσιν. Ἀλλά καί ἀριθμεῖται ἐνταῦθα ὁ λαός, καίτοι οὐχί πάντες, διότι αἱ παιδικαί ψυχαί κατὰ τήν θείαν διαταγήν οὐκ ἔχουσιν εἰσέτι ἡλικίαν πρὸς ἀριθμῆσιν· ἀλλ' οὐδ' αἱ ψυχαί ἐκείναι, αἵτινες δέν δύνανται ἵνα ὦσι κεφαλὴ ἑτέρας, ἀλλ' αὐταί εἰσιν ὑποτεταγμέναι ἄλλαις ὡς κεφαλῇ καὶ ἄστινας ὠνόμασε γυναικας ἡ Γραφή, εἰσάγονται εἰς τὸν ἀριθμὸν ἐκείνον, ὅστις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διατάσσεται. Ἀλλ' ἀριθμοῦνται μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἄνδρες καλοῦνται, ἵνα δηλονότι δειχθῇ, ὅτι αὗται δέν δύνανται, ἵνα κεχωρισμένως ἀριθμῶνται, ἀλλ' ὅτι ἐν τοῖς λεγομένοις ἀνδράσι καὶ αὐταί περιλαμβάνονται. Ἰδίᾳ ὁμως εἰς τὸν ἅγιον ἀριθμὸν εἰσέρχονται οἱ παρεσκευασμένοι, ἵνα χωρήσωσιν εἰς τὸν Ἰσραηλιτικὸν πόλεμον, οἱ δυνάμενοι ἵνα μάχωνται κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων καὶ ἐχθρῶν, οὓς ὁ Πατήρ τῷ ἐκ δεξιῶν Αὐτοῦ καθημένῳ Υἱῷ ὑποτάσσει, ἵνα καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν· δηλ. διὰ τῶν ταγμάτων τούτων τῶν στρατιωτῶν Αὐτοῦ, οἵτινες τῷ Θεῷ στρατευόμενοι οὐκ ἐμπλέκονται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἀνατρέπει τὰ βασίλεια τοῦ ἐναντίου· τοὺς στρατιώτας τούτους αἱ ἀσπίδες τῆς πίστεως περιβάλλουσι, καὶ τῆς σοφίας τὰ βέλη ὑπ' αὐτῶν πάλλονται, καὶ ἐν αὐτοῖς ἡ περικεφαλαία τῆς ἐλπίδος καὶ σωτηρίας λάμπει, καὶ ὁ θώραξ τῆς δόξης τό ἐμπλεων τοῦ Θεοῦ στῆθος ὀχυροῖ. Τοιοῦτοι στρατιῶται, μοί φαίνεται, δηλοῦνται καὶ εἰς τοιοῦτους παρασκευάζονται πολέμους, ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς κατὰ διαταγήν τοῦ Θεοῦ ἀριθμοῦνται. Τούτων δέ πολλῶ ἐνδοξότεροι καὶ τελειότεροι παρίστανται ἐκεῖνοι, ὧν καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἡριθμημένοι εἰσίν. Οἱ δέ τιμωρηθέντες δι' ἁμαρτήματα, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσον ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὁμοιάζουσι, κατὰ τό φαινόμενον, πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἀπέδωκαν μὲν οὐ σμικρόν, ἀλλ' εἰς τό τέλος τῆς τελειότητος οὐκ ἴσχυσαν ἐκ διαφόρων αἰτιῶν, ἵνα ἔλθωσιν, ἢ διότι ἐγόγγισαν, ἢ εἰδῶλοις προσεκύνησαν, ἢ ἐμοίχευσαν, ἢ τοιοῦτό τι μὴ ἐπιτρεπόμενον νῶ συνέλαβον. Ἀλλ' οὐδέ ἐκεῖνο θεωρῶ κενόν μυστικότητός τινος, ὅτι πολλά κτήνη καὶ πολλά ζῶα ἔχοντες πρότερον ἔρχονται καὶ προκαταλαμβάνουσι τόπον κατάλληλον εἰς νομὴν καὶ εἰς τροφάς τῶν ζώων, ὃν πρῶτον

πάντων ἡ πολεμικὴ δύναμις τοῦ Ἰσραὴλ ὑπερήσπισε. Τοῦτον δέ τὸν τόπον παρὰ τοῦ Μωϋσέως αἰτήσαντες πέραν τῶν ρείθρων τοῦ Ἰορδάνου μετοικίζονται, καὶ ἀπὸ τῆς κατοχῆς τῆς ἁγίας γῆς ἀποκόπτονται. Ὁ Ἰορδάνης δ' οὗτος ὡς τόπος τῶν ἐπουρανίων ἀρδεύει ἴσως καὶ κατακλύζει τὰς διψώσας ψυχὰς καὶ τοὺς προσκειμένους αὐτῷ νόας. Προσέτι καὶ ἐκεῖνο δὲν φαίνεται ἀδιάφορον, ὅτι ὁ Μωϋσῆς μὲν ἤκουσε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Λευϊτικοῦ, ὁ δέ λαός ἐν τῷ Δευτερονομίῳ τοῦ Μωϋσέως ἀκροᾶται, καὶ παρ' αὐτοῦ μανθάνει, ἃ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡδυνάτει, ἵνα ἀκούσῃ. Διὰ ταῦτα δέ δεύτερος οἶονεῖ νόμος καλεῖται τὸ Δευτερονόμιον, ὅπερ κατὰ τινὰς σημαίνει, ὅτι διὰ τοῦ παρερχομένου πρώτου νόμου τοῦ διὰ τοῦ Μωϋσέως δοθέντος δευτέρα νομοθεσία προτυποῦται, ἥτις εἰδικῶς ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως παραδίδοται τῷ διαδόχῳ αὐτοῦ Ἰησοῦ. Πιστεύομεν δέ ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἐστὶ τύπος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, διὰ τοῦ δευτέρου νόμου τοῦ ὁποίου, τουτέστι διὰ τῶν Εὐαγγελικῶν ἐντολῶν, εἰς τὴν τελειότητα τὰ πάντα προσάγονται.

10. Ἀλλ' ἴδωμεν μὴ τοῦτο μᾶλλον δηλοῖ, ὅτι ὡς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ προφανεστέρα καὶ σαφεστέρα δηλοῦνται ἡ νομοθεσία ἢ ἐν πρότερον γραφεῖσιν, οὕτω καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος, ἣν ἐν ταπεινώσει ἐτέλεσε, μορφὴν δούλου λαβών, δηλοῦται ἡ δευτέρα ἐκείνη λαμπροτέρα καὶ ἐνδοξοτέρα ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς Αὐτοῦ ἔλευσις, καὶ ἐν ἐκείνῃ ὁ τύπος τοῦ Δευτερονομίου πληροῦται, ὅτε ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν οἱ ἅγιοι πάντες διὰ τῶν νόμων τοῦ αἰωνίου ἐκείνου Εὐαγγελίου ἔσονται βιοῦντες.

Καὶ ὡς νῦν ἐλθὼν ἐπλήρωσε τὸν νόμον τοῦτον, ὃς εἶχε σκιάν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὕτω καὶ διὰ τῆς ἐνδόξου ἐκείνης ἐλεύσεως πληρωθήσεται καὶ τελειωθήσεται ἡ σκιά τῆς ἐλεύσεως ταύτης· διότι οὕτω περὶ Αὐτοῦ εἶπεν ὁ Προφήτης· «πνεῦμα προσώπου

«Διότι ὡς διὰ τῆς σκιᾶς τοῦ Εὐαγγελίου τὴν σκιάν τοῦ νόμου ἐπλήρωσεν, οὕτως, ἐπειδὴ ὁ νόμος παράδειγμα καὶ σκιά ἐστὶ τῶν οὐρανίων τελετῶν, ἐπιμελέστερον δέον ἵνα ἐξετάσωμεν, ἐάν ὀρθῶς νοῶμεν, ὅτι καὶ ὁ οὐράνιος νόμος καὶ αἱ διατάξεις τῆς οὐρανίας λατρείας οὐκ ἔχουσι

ἡμῶν Χριστός Κύριος, οὗ εἵπαμεν ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν»⁽⁷³⁾, ὅταν δηλονότι ἀπό τοῦ προσκαιροῦ τούτου Εὐαγγελίου πάντας τοὺς ἁγίους εἰς τό αἰώνιον Εὐαγγέλιον μεταφέρει, ὅπερ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἐδήλωσεν⁽⁷⁴⁾.

«Ἀλλά κἄν μέχρι τοῦ πάθους τις ζητήσῃ, τολμηρόν δόξει ποιεῖν περὶ τῶν οὐρανίων τόπων αὐτό ζητῶν. Ἀλλ' εἰ ἔστι πνευματικά τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἄρα εἰ ὥσπερ ἐνταῦθα οὐκ αἰδούμεθα σταυρούμενον ὁμολογεῖν ἐπὶ καθαιρέσει ὧν καθεῖλε διὰ τοῦ πεπονθέναι· οὕτω τό κἄκει παραπλήσιον διδόντες γίνεσθαι τὰ καὶ ἐξῆς ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ παντός αἰῶνος οὐ φοβηθησόμεθα»⁽⁷⁶⁾.

πλήρωμα, ἀλλὰ χρήζουσι τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου Εὐαγγέλιον αἰώνιον ἀναγινώσκουμεν, ἐν συγκρίσει προφανῶς πρὸς τό ἡμέτερον τοῦτο Εὐαγγέλιον, ὅπερ πρόσκαιρόν ἐστι καὶ ἐκκρύχθη ἐν τῷ παρελευσομένῳ κόσμῳ καὶ αἰῶνι»⁽⁷⁵⁾.

«Ἀλλ' ἐὰν καὶ τό πάθος τοῦ Κυρίου Σωτῆρος ἠθέλομεν ἐξετάσει, πόσον τολμηρόν καὶ ἀνόητόν ἐστιν, ἵνα ἐν οὐρανῷ ζητῶμεν τό πάθος Αὐτοῦ. Ἐὰν ὁμως εἰσὶ πνευματικά τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις καὶ ἡμεῖς οὐκ αἰδούμεθα τόν Σταυρόν τοῦ Κυρίου ὁμολογοῦντες διὰ τὴν κατάργησιν ἐκείνων, ἃ διὰ τοῦ πάθους Αὐτοῦ κατήργησε, διατί φοβούμεθα, ἵνα καὶ ἐν τοῖς ὑψίστοις τόποις, ἐν τῇ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, ὁμοίον τι ὑπολάβωμεν, ὅτι πάντων τῶν τόπων τὰ ἔθνη διὰ τοῦ πάθους Αὐτοῦ σωθήσονται;»⁽⁷⁷⁾.

73) Θρήνων 4, 20.

74) Ἀποκ. 14, 6.

75) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

76) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

77) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

11. Ἄλλ' ἐν πᾶσι τούτοις ἄρκεϊ ἡμῖν, ἵνα προσαρμόσωμεν τὸν νοῦν ἡμῶν τῷ κανόνι τῆς εὐσεβείας καὶ φρονῶμεν περὶ τῶν λόγων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οὕτως, ὅτι ὁ γλαφυρός λόγος δὲν λάμπει διὰ τῆς ἀσθενοῦς ἀνθρωπίνης καλλιτεπείας, ἀλλ', ὡς γέγραπται, «πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔνδον ἐστί»⁽⁷⁸⁾ καὶ ὁ θησαυρός τῶν θείων ἐννοιῶν ἐν τῷ ἐξουθενημένῳ σκεύει τοῦ εὐτελοῦς γράμματος περιέχεται ἐγκεκλεισμένος. Ἐάν δέ τις περιέργως τὴν διασάφησιν τῶν ἐπὶ μέρους ζητῇ, ἐρχέσθω καὶ ὁμοῦ μεθ' ἡμῶν ἀκουέτω, τίνι τρόπῳ ὁ ἀπόστολος Παῦλος διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ⁽⁷⁹⁾, ἐρευνῶν τὸ βάθος τῆς θείας σοφίας καὶ γνώσεως, οὐκ ἰσχύων ὅμως μέχρι τέλους καὶ οὕτως εἰπεῖν μέχρι τῆς ἐσωτάτης γνώσεως ἵνα ἔλθῃ, ἐξ ἀπογνώσεως καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἀναβοᾷ, λέγων· «ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ»⁽⁸⁰⁾. Ὅτι δ' ἀπογνούς περὶ τῆς τελείας γνώσεως ἀνεβόησε τοῦτο, ἄκουε Αὐτοῦ λέγοντος· «ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ»⁽⁸¹⁾. Διότι οὐκ εἶπεν, ὅτι δυσκόλως δύνανται ἵνα ἐξιχνιασθῶσιν αἱ ὁδοὶ Αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐ δύνανται, ἵνα ἐξιχνιασθῶσι. Διότι ὅσον δῆποτε χωρεῖ τις ἐν τῇ ἐρεύνῃ καὶ ἐπιδίδωσι μετὰ πλείονος ζήλου καὶ ὑπὸ τῆς χάριτος ἔτι τοῦ Θεοῦ βοηθούμενος καὶ τὸν νοῦν ἐλλαμφθεὶς, τελείως τὸ τέλος τοῦ ζητουμένου δὲν θά δυνῇ, ἵνα καταφθάσῃ, οὐδ' ἔχει τὴν δυνατότητα πᾶς νοῦς δημιουργηθεὶς ἵνα πῶς ἐννοήσῃ ταῦτα, ἀλλ' ὅταν εὕρῃ τινὰ τῶν ζητουμένων, βλέπει καὶ ἄλλα ἔτι χρῆζοντα ἐρεύνης· καὶ εἰς ταῦτα ἐφικόμενος πολλῶν πλείονα ἐκ τῶν χρηζόντων ἐρεύνης ὀψεται. Διό καὶ ὁ σοφώτατος Σολομών, σοφία κατιδὼν τὴν φύσιν τῶν ὄντων, λέγει· «εἶπα· σοφισθήσομαι, καὶ αὐτὴ ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὰν ὑπὲρ ὃ ἦν, καὶ βαθύ βάθος τίς εὕρήσει αὐτό»⁽⁸²⁾. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσαΐας, γινώσκων, ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῶν

78) Ψαλμ. 44, 14.

79) Α' Κορ. 2, 10.

80) Ψαλμ. 11, 33.

81) Αὐτόθι.

82) Ἐκκλ. 7, 23-24.

όντων δέν δύνανται ἴν' ἀνευρεθῶσιν ὑπό θνητῆς φύσεως, οὐδ' ὑπ' ἐκείνων, αἵτινες, καίτοι θειότεραί εἰσι τῆς ἀνθρωπίνης, ἐπο-
 ήθησαν, ὅμως, καί αὐταί εἴτε ἐδημιουργήθησαν, γινώσκων, λοι-
 πόν, ὅτι ὑπ' οὐδεμιᾶς τούτων, οὔτε ἡ ἀρχή οὔτε τό τέλος δύ-
 νатаи ἴν' ἀνευρεθῇ, λέγει· «τά πρότερον τίνα ἦν, εἶπατε καί
 γνωσόμεθα, ὅτι θεοί ἐστε»⁽⁸³⁾. Καί ὁ Ἑβραῖος διδάσκαλος οὕτω
 παρεδίδου. Ἐπειδή ἡ ἀρχή τῶν πάντων ἢ τό τέλος δέν δύνатаи
 ὑπ' οὐδενός ἵνα κατανοηθῇ, εἰ μή μόνον ὑπό τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ
 Χριστοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἔλεγεν, ὅτι ἐν εἶδει ὁράσε-
 ως εἶπεν ὁ Ἡσαΐας, ὅτι δύο μόνα Σεραφεῖμ εἰσι, ἅτινα διά δύο
 μέν πτερύγων καλύπτουσι τό πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, διά δύο δέ
 τούς πόδας, καί διά δύο ἵπταται βοῶντα πρὸς ἄλληλα καί λέ-
 γοντα· «ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Θεός Σαβαώθ, πλήρης
 πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης σου»⁽⁸⁴⁾. Ἐπειδή, λοιπόν, μόνα τά Σερα-
 φεῖμ ἀνά δύο τάς πτέρυγας αὐτῶν ἔχουσιν ἐν τῷ προσώπῳ
 τοῦ Θεοῦ καί ἐν τοῖς ποσίν Αὐτοῦ, τολμήσωμεν, ἵνα εἴπωμεν,
 ὅτι οὔτε ὁ στρατός τῶν ἀγίων ἀγγέλων, οὔτε οἱ ἅγιοι θρόνοι,
 οὔτε αἱ κυριότητες, οὔτε αἱ ἀρχαί, οὔτε αἱ ἐξουσίαι δύνανται
 ἵνα μάθωσι τελείως τήν ἀρχήν ἀπάντων καί τό τέλος τοῦ σύμ-
 παντος. Ἀλλά δέον ἵνα νομίζωμεν, ὅτι οἱ ἅγιοι οὗτοι, οὓς ἠρί-
 θμησε τό Πνεῦμα, εἰσί καί δυνάμεις ἐγγύταται αὐταῖς ταῖς
 ἀρχαῖς καί ἐπὶ τοσοῦτον ἐφικνοῦνται, ἐφ' ὅσον οὐκ ἰσχύουσιν
 οἱ λοιποί· ἀλλ' ὅμως ὅ,τιδήποτε ἐστὶν ἐκεῖνο, ὅπερ κατ' ἀποκά-
 λυψιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔμαθον αἱ
 δυνάμεις αὗται καί καίτοι ἐπὶ πλείστον ἡδυνήθησαν, ἵν' ἐφίκων-
 ται, ἐπὶ πολὺ δέ πλέον αἱ ἀνώτεραι τῶν κατωτέρων, ὅμως ἀδυ-
 νατοῦσιν, ἵνα περιλάβωσι πάντα, ἐπειδή γέγραπται· «τά δέ
 πλείονα τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐν ἀποκρύφοις»⁽⁸⁵⁾. Ὅθεν καί ἐφετόν
 ἐστὶν ἵνα κατὰ δύναμιν ἕκαστος τείνῃ πάντοτε πρὸς τά ἔμπρο-
 σθεν ἐπιλανθανόμενος τῶν ὀπισθεν, καί πρὸς κρείττονα ἔργα
 καί πρὸς αἰσθησιν καί νόησιν καθαρωτέραν διά τοῦ Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ᾧ ἐστὶν ἡ δόξα εἰς τούς αἰῶνας.

83) Ἡσ. 47, 22-23.

84) Αὐτόθι.

85) Σοφ. Σειρ. 16, 21.

12. Πᾶς τοίνυν τῆς ἀληθείας κηδόμενος ὀλίγον περί ὀνομάτων καὶ λέξεων φροντιζέτω, ἐπειδὴ παρ' ἐκάστῳ ἔθναι διαφοροὶ λεκτικαὶ συνήθειαι ὑπάρχουσι, προσεχέτω δέ μᾶλλον εἰς τό σημανόμενον ἢ εἰς τό διὰ ποίων λέξεων σημαίνεται μάλιστα ἂν οὕτω μεγάλοις καὶ χαλεποῖς πράγμασιν· ὥς, ὅταν ζητῇται, λ.χ., ἐάν ἔστι τις οὐσία, ἐν ᾗ δέν πρέπει ἵνα νοῆται οὔτε χρῶμα οὔτε σχῆμα οὔτε ἀφή οὔτε μέγεθος, μόνῳ τῷ νῷ θεωρητική, ἣν, ὥς βούλεται τις, οὕτω καὶ ὀνομάζει. Διότι οἱ μὲν Ἕλληνες ἐκάλεσαν ταύτην ἀσώματον, αἱ δέ θεῖαι Γραφαὶ ἐξαγγέλλουσι ταύτην ἄόρατον, διότι εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ καλεῖ ὁ Παῦλος τόν Χριστόν⁸⁶. Ἀλλά καί πάλιν εἶπεν, ὅτι διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐδημιουργήθησαν τά πάντα, ὁρατά καὶ ἀόρατα⁸⁷. Διὰ τούτου δείκνυται, ὅτι εἰσὶ καὶ ἐν τοῖς κτίσμασιν ἀόρατοὶ τινες κατὰ τὴν ιδιότητα αὐτῶν οὐσίαι· ἀλλ' αὗται, καίπερ μὴ οὔσαι σωματικαί, χρῶνται ὅμως σώμασιν, αὐταὶ τῆς σωματικῆς οὐσίας κρείττονες οὔσαι. Ἐκείνη δέ ἡ οὐσία τῆς Τριάδος, ἥτις ἀρχὴ καὶ αἰτία πάντων ἐστίν, ἐξ ἧς τά πάντα καὶ δι' ἧς τά πάντα καὶ ἐν ᾗ τά πάντα, δέον ἵνα πιστεύωμεν, ὅτι οὔτε σῶμα οὔτε ἐν σώματί ἐστιν, ἀλλ' ὅλως ἀσώματος. Ἀλλά ταῦτα, ἃ ἐν παρεκβάσει τινὶ ἐξ αὐτῆς ὅμως τῆς συνεχείας τοῦ πράγματος προκληθέντα συντόμως εἶπομεν, εἰσὶν ἐπαρκῆ ἵνα δείξωσιν, ὅτι εἰσὶ τινα, ὧν ἡ σημασία κυρίως διὰ τῶν λέξεων τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης δέν δύναται ὅλως ἵνα ἐρμηνευθῇ, ἀλλὰ δηλοῦνται διὰ καθαρᾶς μᾶλλον ἐννοίας ἢ διὰ λεκτικῆς τινος ιδιότητος. Τοῦ κανόνος τούτου δέον ἵνα ἐχώμεθα καὶ ἐν τῇ τῶν θείων Γραφῶν ἀντιλήψει, ἵνα τά λεγόμενα κρίνονται οὐχὶ κατὰ τὴν εὐτέλειαν τοῦ λόγου, ἀλλὰ κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῇ ἐμπνεύσει τοῦ ὁποίου ἐγράφησαν αὗται.

86) Κολοσ. 1, 15.

87) Κολοσ. 1, 16.

Κεφάλαιον IV

Ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων περί τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καὶ λοιπῶν

1. «ὦρα, ἐπαναλαμβάνοντα περί Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ Ἀγίου Πνεύματος, ὀλίγα τῶν τότε παραλελειμμένων διεξελθεῖν περί Πατρός ὡς ἀδιαίρετος ὢν καὶ ἀμέριστος Υἱοῦ γίνεται Πατήρ, οὐ προβαλὼν Αὐτόν, ὡς οἶονταί τινες. Εἰ γάρ προβολή ἐστίν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ γεννᾷ μὲν ἐξ Αὐτοῦ ὅποια τὰ τῶν ζώων γεννήματα· ἀνάγκη σῶμα εἶναι τὸν προβάλλοντα καὶ τὸν προβεβλημένον»⁽⁸⁸⁾.

Καιρὸς δὲ νῦν, διεξελθόντες ἤδη ὡς ἡδυνήθημεν τ' ἀνωτέρω ρηθέντα, ἵνα, χάριν ὑπομνήσεως τῶν σποράδην λεχθέντων, ἀνακεφαλαιώσωμεν ἓν ἕκαστον αὐτῶν, καὶ πρῶτον πάντων, ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὰ περί τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς Πατήρ ἐστίν ἀόρατος⁽⁸⁹⁾ καὶ ἀχώριστος ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ, οὐχὶ κατὰ προβολὴν ὑπ' Αὐτοῦ, ὡς τινες νομίζουσιν, ἐγεννήθη ὁ Υἱός. Διότι, ἂν ὁ

Υἱὸς ἐστὶ προβολή τοῦ Πατρὸς, προβολή δὲ λέγεται ἐκείνη, ἣτις σημαίνει τοιαύτην γέννησιν, οἷα συνήθως ἡ τῶν ζώων ἢ τῶν ἀνθρώπων, κατ' ἀνάγκην σῶμά ἐστι καὶ ὁ προβαλὼν καὶ ὁ προβεβλημένος. Διότι δὲν λέγομεν, ὡς νομίζουσιν οἱ αἰρετικοί, ὅτι μέρος τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ μετεβλήθη εἰς Υἱόν, ἢ ὅτι ὁ Υἱὸς ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐξ οὐκ ὄντων, τουτέστιν ἐκτὸς τῆς οὐσίας Αὐτοῦ, ὥστε ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν, ἀλλ', ἀποκρούσαντες πᾶσαν ἔννοιαν σωματικὴν ὑπὸ τοῦ ἀοράτου καὶ ἀσωμάτου, λέγομεν, ὅτι ὁ Λόγος καὶ ἡ Σοφία ἐγεννήθη δίχα παντός σωματικοῦ πάθους, ὡς βούλησις οἶονεῖ προερχομένη ἐκ τοῦ νοός. Ἐπειδὴ δὲ λέγεται Υἱὸς τῆς ἀγάπης, δὲν θά φανῇ ἄτοπον, ἔάν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θεωρῇται καὶ τῆς βουλήσεως Υἱός.

88) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

89) Κολοσ. 1,15.

Ἀλλά καί ὁ Ἰωάννης δηλοῖ, ὅτι «ὁ Θεός φῶς ἐστὶ»⁹⁰⁾, καί ὁ Παῦλος δηλοῖ, ὅτι ὁ Υἱὸς ἀπαύγασμα τοῦ αἰωνίου φωτός ἐστὶν⁹¹⁾. Ὡς, λοιπόν, τό φῶς οὐδέποτε ἄνευ λάμψεως δύναται ἵνα ὑπάρξῃ, οὕτως οὐδέ ὁ Υἱὸς ἄνευ Πατρός δύναται ἵνα νοηθῇ, ὅστις καί χαρακτηρ τῆς ὑποστάσεως Αὐτοῦ καί Λόγος καί Σοφία λέγεται. Τίνι τρόπῳ, λοιπόν, δύναται, ἵνα λεχθῇ, ὅτι ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός; Διότι οὐδέν ἄλλο ἐστὶ τό λέγειν τοῦτο, εἰ μὴ ὅτι ἦν ποτε, ὅτε ἡ Ἀλήθεια οὐκ ἦν, ὅτε Σοφία οὐκ ἦν, ὅτε Ζωή οὐκ ἦν, ἐπειδὴ ἐν πᾶσι τούτοις ἐν τελείῳ βαθμῷ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ Πατρός νοεῖται. Διότι ταῦτα δέν δύνανται ποτε, ἢν' ἀπ' Αὐτοῦ ἀφαιρεθῶσιν, οὐδ' ἵνα χωρισθῶσιν ποτε τῆς οὐσίας Αὐτοῦ. Ταῦτα δέ, καίτοι ἐν τῇ διανοίᾳ πολλά εἰσι, πράγματι ὅμως καί κατ' οὐσίαν ἐν εἰσιν, ἐν οἷς τό πλήρωμα τῆς θεότητός ἐστιν. Αὐτό δέ τοῦτο, ὅπερ λέγομεν, ὅτι οὐδέποτε ἦν, ὅτε οὐκ ἦν, δέν πρέπει, ἵνα ἐκλάβωμεν αὐστηρῶς. Διότι καί αὐτά ταῦτα τὰ ὀνόματα «ὅτε ἢ οὐδέποτε» ἔχουσι σημασίαν χρονικῆς λέξεως, τὰ δέ περὶ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λεγόμενα νοητέα ὑπὲρ πάντα χρόνον καί ὑπὲρ πάντας τοὺς αἰῶνας καί ὑπὲρ πᾶσαν τὴν αἰωνιότητα. Διότι αὕτη μόνη ἡ Τριάς πᾶσαν ἔννοιαν οὐ μόνον ἐγχρονον, ἀλλὰ καί αἰώνιον ὑπερβαίνει, τὰ δέ λοιπά ἐκτός τῆς Τριάδος ὄντα δέον ἵνα μετρῶνται διὰ τῶν αἰώνων καί τῶν χρόνων. Οὐδεὶς, λοιπόν, συνεπῶς νομίζει, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Οὗτος ἐν τινι τόπῳ περιέχεται, ἐπειδὴ ἐστὶ Θεός Λόγος, ὢν ἐν ἀρχῇ πρὸς τόν Θεόν καί Σοφία καί Ἀλήθεια καί Ζωή, καί Δικαιοσύνη καί Ἁγιασμός καί Ἀπολύτρωσις, ἅτινα πάντα οὐ δέονται τόπου, ἵνα δυνηθῶσιν ἵνα πράξωσιν τι ἢ ἐνεργήσωσι καί διὰ τοῦτο νοητέα ἕκαστα ταῦτα ὡς ἀναφερόμενα εἰς τοὺς μετέχοντας τῆς δυναμeos Αὐτοῦ καί ἐνεργείας.

2. Ἐάν δέ τις εἴπῃ, ὅτι ἔνεκα τούτων, οἵτινές εἰσι μέτοχοι τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς Σοφίας Αὐτοῦ ἢ τῆς Ἀληθείας ἢ τῆς Ζωῆς, ὅτι καί Αὐτός ὁ Λόγος καί ἡ Σοφία ἐν τόπῳ ἐστίν, ὀφείλομεν, ἢν' ἀποκριθῶμεν αὐτῷ, ὅτι ἀμφιβολία δέν ὑπάρχει, ὅτι ὁ

90) Α' Ἰωάν. 1,5.

91) Πρβλ. Ἑβρ. 1,3.

Χριστός ὡς Λόγος καί Σοφία καί τά λοιπά πάντα ἦν ἐν τῷ Παύλῳ· διό καί ἔλεγεν· «Εἰ δοκιμήν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοί λαλοῦντος Χριστοῦ»⁹²⁾· καί πάλιν· «Ζῶ δέ οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δέ ἐν ἐμοί Χριστός»⁹³⁾. Ἐπειδή, λοιπόν, ἦν ἐν τῷ Παύλῳ, τίς δύναται, ἴν' ἀμφιβάλλῃ, ὅτι ὁμοίως καί ἐν τῷ Πέτρῳ καί ἐν τῷ Ἰωάννῃ ἦν καί ἐν ἐνί ἐκάστῳ τῶν Ἀγίων, καί οὐ μόνον τῶν ἐπιγείων, ἀλλά καί τῶν ἐπουρανίων. Διότι ἄτοπόν ἐστι τό λέγειν, ὅτι ἦν μέν ἐν τῷ Πέτρῳ καί τῷ Παύλῳ ὁ Χριστός, οὐκ ἦν δέ ἐν τῷ Μιχαήλ ἀρχαγγέλῳ καί Γαβριήλ. Ἐντεῦθεν σαφῶς κατανοεῖται, ὅτι ἡ θεότης τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐν τόπῳ τινί συγκλείεται, ἄλλως ἦν ἂν ἐν τούτῳ, ἐν τῷ ἄλλῳ δ' οὐ, ἀλλ' ἐπειδή, κατὰ τό μεγαλεῖον τῆς ἀσωμάτου φύσεως, ἐν οὐδενί τόπῳ περικλείεται, νοεῖται, ὅτι καί ἀπ' οὐδενός ἄπεςτι. Νοητέα δέ μόνον αὕτη ἡ διαφορά, ὅτι, καίτοι ἐστίν ἐν διαφόροις, ὡς εἵπομεν, ἐν τῷ Πέτρῳ ἢ τῷ Παύλῳ ἢ τῷ Μιχαήλ ἢ τῷ Γαβριήλ, οὐχ ὁμοίως ὁμως ἐστίν ἐν ἅπασι. Διότι πληρέστερον καί λαμπρότερον, καί, ἵνα οὕτως εἴπω, φανερώτερον ἐστίν ἐν τοῖς Ἀρχαγγέλοις ἢ ἐν τοῖς λοιποῖς ἀγίοις ἀνδράσιν, ὅπερ εὐδηλόν ἐστιν ἐντεῦθεν, ὅτι εἰς τήν ὑψίστην τελειότητα ἐλθόντες ἅγιοί τινες κατὰ τήν εὐαγγελικὴν ῥῆσιν⁹⁴⁾ λέγονται, ὅτι ὅμοιοι εἴτε ἴσοι τοῖς Ἀγγέλοις γίνονται. Ὅθεν δῆλον, ὅτι ἐν ἐνί ἐκάστῳ ἐπὶ τοσοῦτον γίνε-
ται ὁ Χριστός, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει ὁ λόγος τῶν ἔργων.

3. Ἐπαναλαμβάνοντες τοίνυν διὰ βραχέων τά περί τῆς Τριάδος, ἀρμόζει, ἵνα συντόμως ὑπομνήσωμεν καί τοῦτο, ὅτι διὰ τοῦ Υἱοῦ «ἐκτίσθη τά πάντα, τά ἐν τῷ οὐρανῷ καί τά ἐπὶ τῆς γῆς, τά ὁρατά καί τά ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τά πάντα δι' αὐτοῦ καί εἰς αὐτόν ἐκτισται· καί αὐτός ἐστι πρό πάντων, καί τά πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε»⁹⁵⁾. Τούτοις σύμφωνα καί ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· «Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καί χωρίς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέ ἓν ὃ γέγονεν»⁹⁶⁾. Ὁ δέ Δαυίδ ἀπάσης τῆς Τριάδος τό μυστήριον ἐν

92) Β' Κορ. 13, 3.

93) Γαλ. 2, 20.

94) Ματθ. 22,30. Λουκ. 20, 36.

95) Κολοσ. 1, 16-18.

96) Ἰωάν. 1,3.

τῇ τῶν πάντων δημιουργία σημαίνων, λέγει· «Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν»⁹⁷⁾.

Μετά δέ ταῦτα καταλλήλως ὑπομνήσομεν τά περί τῆς σωματικῆς ἐλεύσεως καί ἐνσαρκώσεως τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἐν τούτῳ δέ δέν πρέπει, ἵνα φρονῶμεν οὕτως, ὅτι ἅπαν τό μεγαλεῖον τῆς θεότητος ἐγκέκλεισται ἐν τοῖς ὀρίοις σμικροτάτου σώματος, οὕτως ὥστε ἅπας ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καί ἡ Σοφία Αὐτοῦ καί ἡ ὑποστατική Ἀλήθεια καί Ζωή, ἡ ἀπό τοῦ Πατρὸς ἐχωρίσθη ἡ ἐν τῇ σμικρότητι τοῦ σώματος τούτου συνείρχθη καί συνεκλείσθη, καί ἐκτός τούτου πλέον οὐκ ἐνήργει, ἀλλ' ἡ ἀβλαβῆς τῆς εὐσεβείας ὁμολογία ὀφείλει ἵνα ἢ ἐν τῷ μέσῳ ἐκατέρου, ἵνα καί μὴ πιστεύηται, ὅτι ἔλιπέ τι τῆς θεότητος ἐν τῷ Χριστῷ καί μηδόλως νομίζεται, ὅτι γέγονεν ἀπό τῆς Πατρικῆς οὐσίας χωρισμός. Τοιοῦτό τι δέ καί ὁ Βαπτιστής Ἰωάννης δηλοῖ, ὅτι σωματικῶς ἀπόντος τοῦ Ἰησοῦ ἔλεγε πρὸς τὰ πλήθη· «Μέσος ὑμῶν ἔστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἶδατε... ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος... οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμί ἄξιος, ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος»⁹⁸⁾. Τοῦτο βεβαίως δέν ἡδύνατο, ἵνα λεχθῇ περί ἀπόντος, ὅσον ἀφορᾷ τὴν σωματικὴν παρουσίαν, ἀλλὰ μέσον ἴστατο ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ἐν οἷς οὐ παρῆν σωματικῶς.

4. Μηδεὶς, ὅμως, νομίση, ὅτι ἡμεῖς διὰ ταύτην βεβαιοῦμεν, ὅτι μέρος τι τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἦν ἐν τῷ Χριστῷ, τό δέ λοιπόν ἀλλαχοῦ ἢ πανταχοῦ, (ὅπερ δύναται ἵνα φρονῶσιν οἱ τὴν φύσιν τῆς ἀσωμάτου καί ἀοράτου οὐσίας ἀγνοοῦντες), διότι ἀδύνατον, ἵνα λεχθῇ περί τοῦ ἀσωμάτου, ὅτι μερίζεται ἢ διαιρεῖται, ἀλλ' ἔστιν ἐν πᾶσι καί διὰ πάντων καί ὑπὲρ πάντα, καθ' ὃν ἀνωτέρω εἵπομεν τρόπον νοεῖται ὡς Σοφία, ἢ Λόγος, ἢ Ζωή, ἢ Ἀλήθεια. Ἀναμφίβολον δ' ὅτι διὰ ταύτης τῆς ἐννοίας ἀποκλείεται πᾶς τοπικός περιορισμός. Βουλόμενος τοίνυν ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους φανερωθῇ τοῖς ἀνθρώποις, καί ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀνα-

97) Ψαλμ. 32,6.

98) Ἰωάν. 1, 26-27.

στραφῆ, προσελάβετο οὐ μόνον σῶμα ἀνθρώπινον, ὥς τινες νομίζουν, ἀλλά καί ψυχὴν, κατὰ τὴν φύσιν μὲν ὁμοίαν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς, προθέσει δέ καί ἀρετῇ ὁμοίαν ἑαυτῇ καὶ τοιαύτην, οἷα πάντα τὰ θελήματα καὶ τὰς διατάξεις τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας ἀπαρεγκλίτως ἡδύνατο, ἵνα ἐκπληροῖ. Ὅτι δ' εἶχε ψυχὴν σαφέστατα αὐτός ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δηλοῖ, λέγων· «οὐδεὶς αἶρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν»⁹⁹⁾· καὶ πάλιν· «περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου»¹⁰⁰⁾· καὶ πάλιν· «νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάραι»¹⁰¹⁾. Δέν πρέπει ἵνα νοήσωμεν περίλυπον καὶ τεταραγμένην ψυχὴν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐκ τοῦ κύρους τῆς θεότητος λέγει· «Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχὴν μου» οὐδὲ λέγομεν, ὅτι ἦν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ψυχῇ ταύτῃ, ὥς ἦν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Παύλου ἢ τοῦ Πέτρου καὶ ἄλλων ἀγίων, ἐν οἷς ὁ Χριστός, ὥς καὶ ἐν τῷ Παύλῳ πιστεύομεν, ὅτι ἐλάλει. Ἀλλὰ περὶ ἐκείνων ἀπάντων δέον ἵνα φρονῶμεν, ὅπερ ἡ Γραφή λέγει· «Οὐδεὶς καθάρως ἀπὸ ρύπου ἐάν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτοῦ»¹⁰²⁾. Ἡ δὲ ἐν τῷ Ἰησοῦ ψυχὴ, πρὶν ἢ γνῶ τό κακόν, ἐξελέξατο τό ἀγαθόν¹⁰³⁾ καὶ ἐπειδὴ ἠγάπησε δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησεν ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισεν αὐτὴν ὁ Θεός ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους αὐτῆς¹⁰⁴⁾. Ἐλαίῳ τοίνυν ἀγαλλιάσεως ἐχρίσθη, ὅτε δι' ἀγνοῦ συνδέσμου συνεδέθη τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο μόνη ἀπασῶν τῶν ψυχῶν ἀνίκανος πρὸς τὴν ἀμαρτίαν ὑπῆρξεν, ἐπειδὴ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καλῶς καὶ πλήρως ἐδέξατο· διὸ καὶ μετ' Αὐτοῦ ἐν ἐστί καὶ διὰ τῶν ὀνομάτων Αὐτοῦ προσαγορεύεται, ὥς καὶ Ἰησοῦς Χριστός καλεῖται Ἐκεῖνος, δι' Οὗ, ὥς λέγει ἡ Γραφή, τὰ πάντα ἐγένοντο. Νομίζω δ', ὅτι περὶ ταύτης τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ ὅλην ἐν ἑαυτῇ τὴν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν Ἀλήθειαν καὶ τὴν Ζωὴν ἐδέξατο, εἶρηκεν ὁ Ἀπόστολος καὶ

99) Ἰωάν. 10,18.

100) Ματθ. 26,38.

101) Ἰωάν. 12, 27.

102) Ἰωβ 14, 4-5.

103) Ἠσ. 7, 16.

104) Ψαλμ. 44,8.

τοῦτο· «Ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ· ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ»¹⁰⁵⁾. Διότι τίνα ἄλλον Χριστὸν δεόν ἵνα νοήσωμεν τοῦτον, ὅστις ἐν τῷ Θεῷ κέκρυπται καὶ κατόπιν φανερωθήσεται, εἰ μὴ τόν, ὡς λέγεται, κεχρισμένον ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως, τουτέστιν ὑποστατικῶς τοῦ Θεοῦ ἐμπεπλησμένον, ἐν ᾧ νῦν λέγεται, ὅτι κέκρυπται. Διότι διὰ τοῦτο καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ὁ Χριστὸς παράδειγμα κεῖται, ἐπειδὴ, ὡς Ἐκεῖνος, πάντοτε, καὶ πρὶν ἢ γινῶ ὅλως τό κακόν, ἐξελέξατο τό ἀγαθόν καὶ ἠγάπησε δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησεν ἀνομίαν, διό καὶ ἔχρισεν αὐτόν ὁ Θεός ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως, οὕτω καὶ ἕκαστος μετὰ τὴν πτῶσιν ἢ τὴν πλάνην ὀφείλει, ἵνα καθάρῃ ἑαυτὸν τῶν ῥύπων διὰ τοῦ προκειμένου παραδείγματος καὶ ἔχων ὁδηγόν ἐν τῇ ὁδῷ εἰσέλθῃ εἰς τὴν χαλεπὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, καὶ οὕτως, ἐφ' ὅσον ἐστὶ δυνατόν, διὰ τῆς μιμήσεως αὐτοῦ μέτοχοι καθιστάμεθα τῆς θείας φύσεως, ὡς γέγραπται· «Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε καὶ αὐτὸς οὕτω περιπατεῖν»¹⁰⁶⁾. Οὗτος, λοιπόν, ὁ Λόγος καὶ αὕτη ἡ Σοφία, ἣν μιμούμενοι λεγόμεθα ἢ σοφοί ἢ λογικοί, τοῖς πᾶσι γίνεται τὰ πάντα, ἵνα τοὺς πάντας κερδήσῃ, καὶ δὴ καὶ τοῖς ἀσθενέσι γίνεται ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσῃ· καὶ ἐπειδὴ γίνεται ἀσθενής, διὰ τοῦτο λέγεται περὶ αὐτοῦ· «Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ»¹⁰⁷⁾. Καὶ τοῖς Κορινθίοις, οἵτινες ἀσθενεῖς ἦσαν, ὁ Παῦλος δηλοῖ, ὅτι οὐδέν «οἶδε εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον»¹⁰⁸⁾.

5. Τινές δέ νομίζουνσιν, ὅτι περὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἐλέχθη, ὡς ἅμα ἐκ τῆς Μαρίας σῶμα προσελάβετο καὶ ὅπερ ὁ Ἀπόστολος λέγει· «ὅτι ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμόν ἠγάγησεν τό εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών»¹⁰⁹⁾· ἐπειδὴ αὐτὴν ἀναμφιβόλως εἰς μορφὴν Θεοῦ διὰ κρειτ-

105) Κολοσ. 3, 3-4.

106) Α' Ἰωάν. 2,6.

107) Β' Κορ. 13,4.

108) Α' Κορ. 2,2.

109) Φιλιπ. 2, 6-7.

τόνων παραδειγμάτων καὶ διδαγμάτων ἀνήγαγε, καὶ εἰς τὸ πλήρωμα, ὅθεν ἑαυτὸν ἐκένωσεν, ἀνεκάλεσεν.

Ὡς δὲ μετοχῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ υἱοθετεῖται τις καὶ μετοχῇ τῆς Σοφίας ἐν Θεῷ σοφός γίγνεται, οὕτω καὶ μετοχῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἅγιος καὶ πνευματικός καθίσταται. Διότι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ μετέχειν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅτι καὶ τὸ μετέχειν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἅτε δὴ μιᾶς καὶ ἀσωμάτου οὔσης τῆς φύσεως τῆς Τριάδος. Ὅσα δὲ περὶ τῆς μετοχῆς τῆς ψυχῆς εἵπομεν ἀκριβῶς νοητέα τὰ αὐτά ὡς περὶ τῶν ψυχῶν καὶ περὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἐπειδὴ πᾶσα λογικὴ κτίσις δεῖται τῆς μετοχῆς τῆς Τριάδος.

Ἀλλὰ καὶ τίς ἡ οὐσία τοῦ ὁρατοῦ τούτου κόσμου, ἐπειδὴ συνήθως μέγιστον τὸ περὶ τούτου ζήτημα θεωρεῖται, ὡς ἡδυνήθημεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἵπομεν καὶ χάριν ἐκείνων οἵτινες ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πίστει ὄντες καὶ λόγον ἔτι τοῦ πιστεύειν ζητοῦσι, καὶ χάριν ἐκείνων οἵτινες καθ' ἡμῶν ἀγῶνας αἰρετικούς κινοῦσι καὶ συχνάκις τὸ ὄνομα τῆς ὕλης μὴ ἔτι δυνηθέντες αὐτοί, ἵνα ἐννοήσωσι τί ἐστίν, ἐκρίπτουσι. Περὶ τούτου δ' ἀναγκαῖον, νομίζω, ἵνα καὶ νῦν διὰ βραχείων ὑπομνήσω.

6. Καὶ πρῶτον μὲν δεόν ἵνα γινώσκωμεν, ὅτι τὸ ὄνομα αὐτὸ τῆς ὕλης ὡς οὐσίας ὑποκειμένης τοῖς σώμασιν οὐδαμοῦ μέχρι τοῦ νῦν ἐν ταῖς κανονικαῖς Γραφαῖς εὑρομεν. Διότι, ὅπερ λέγει ὁ Ἡσαΐας· «καὶ φάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην»¹¹⁰⁾ πρόκειται περὶ τῶν ἐν βασάνοις καὶ ἡ ὕλη κεῖται ἀντὶ τῶν ἀμαρτημάτων. Ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ, ὅπου ἂν γεγραμμένον ᾖ τὸ ὄνομα τῆς ὕλης, οὐδαμοῦ, νομίζω, εὐρίσκεται σημαῖνον τοῦτο, περὶ οὗ νῦν ἐρευνῶμεν, εἰ μὴ μόνον ἐν τῇ Σοφίᾳ Σολομῶντος, ἥτις, ὡς γνωστόν, δὲν ἔχει κῦρος παρ' ἅπασιν. Ἐνταῦθα δ' εὐρίσκομεν γεγραμμένον οὕτω· «Οὐ γὰρ ἡπόρει ἡ παντοδύναμός Σου χεὶρ καὶ κτίσασα τὸν κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης ἐπιπέμψαι αὐτοῖς πλῆθος ἄρκτων ἢ θρασεῖς λέοντας»¹¹¹⁾. Πλείστοι δὲ νομίζουσιν, ὅτι αὐτὴ ἡ ὕλη τῶν πραγμάτων δηλοῦται ἐν ἐκείνῳ, ὅπερ ἐν ἀρχῇ τῆς Γενέσεως ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως γέγραπται· «Ἐν ἀρχῇ

110) Ἡσ. 10,17.

111) Σοφ. Σολ. 11,17.

ἐποίησεν ὁ Θεός τόν οὐρανόν καί τήν γῆν· ἡ δέ γῆ ἦν ἀόρατος καί ἀκατασκεύαστος»¹¹²). Αὐτόθι δέ φαίνεται, ὅτι ἀόρατον καί ἀκατασκεύαστον γῆν δηλοῖ ὁ Μωϋσῆς οὐκ ἄλλο τι ἢ τήν ἄμορφον ὕλην. Ἐάν δ' ἀληθῶς αὕτη ἐστίν ἡ ὕλη, τότε οὐκ εἰσὶν ἀμετάβλητοι αἱ ἀρχαί τῶν σωμάτων. Οἱ τὰ ἄτομα, ἥτοι τὰ μή τεμνόμενα ἢ τὰ τεμνόμενα εἰς ἴσα μέρη ἢ ἐν μόνον στοιχεῖον, ἀρχάς τῶν σωματικῶν ὄντων θέντες, τό ὄνομα τῆς ὕλης, ὅπερ δηλ. κυρίως ὕλην σημαίνει, μεταξύ τῶν ἀρχῶν ἐθεώρησαν ἀδύνατον ἵνα τάξωσιν. Ἀλλ' ὑποβάλλοντες παντί σώματι τήν ὕλην κατὰ τήν τρεπτήν οὐσίαν ἢ μεταβλητικὴν ἢ διαιρετήν, οὐ θεωρήσουσιν αὐτήν κατ' ἰδιότητα ἄποιον. Εἰς ταῦτα καί ἡμεῖς συγκατατιθέμεθα, οἵτινες παντί τρόπῳ ἠρνήθημεν, ὅτι ὀφείλει, ἵνα λέγεται ἀγέννητος ἢ ἀποίητος ἡ ὕλη, καθά κατὰ δύναμιν ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐδείξαμεν, ὅτε ἀπεδείξαμεν ὅτι ἐκ τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀέρος καί τῆς θερμότητος κατὰ τὰ διάφορα εἶδη τῶν δένδρων παράγονται καρποὶ διάφοροι, ἢ ὅτε ἀπεδείξαμεν ὅτι τό πῦρ, ὁ ἀήρ, τό ὕδωρ καί ἡ γῆ μεταβάλλονται καί ἄλληλα, καί διαλύονται τό ἐν εἰς τό ἕτερον στοιχεῖον ἐνεκα ἀμοιβαίας τινός συγγενείας, ἀλλά καί ὅτε ἀπεδείξαμεν ὅτι ἡ οὐσία τῆς σαρκὸς τῶν ἀνθρώπων ἢ τῶν ζώων συνίσταται ἐκ τροφῶν καί ὁ χυμός τοῦ φυσικοῦ σπέρματος μεταβάλλεται εἰς σάρκα στερεάν καί ὀστᾶ, ἅτινα πάντα εἰσὶ τεκμήρια τούτου, ὅτι ἡ σωματικὴ οὐσία μεταβλητὴ ἐστὶ καί εἰς πᾶσαν ἐκ πάσης μεταβαίνει ποιότητα.

7. Δέον ὅμως ἵνα γινώσκωμεν, ὅτι ἡ οὐσία οὐδέποτε ἄνευ ποιότητος ὑφίσταται, ἀλλ' ἐν τῷ νῷ μόνῳ διακρίνεται, ὅτι ἡ ὕλη ἐστὶν ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπόκειται τοῖς σώμασι καί ἔστι δεκτικὸν ποιότητος. Ἀλλὰ τινες θέλοντες ἵνα βαθύτερον ἐρευνήσωσι ταῦτα ἐτόλμησαν, ἵνα εἴπωσιν, ὅτι οὐδέν ἄλλο ἐστὶν ἡ σωματικὴ φύσις ἢ ποιότης. Διότι, ἐάν τό τραχὺ καί μαλακόν, τό θερμόν καί τό ψυχρόν, τό ὑγρόν καί τό ξηρόν εἰσι ποιότητες, τούτων δέ ἢ ἄλλων τοιούτων ἀφαιρεθεισῶν, οὐδέν ἕτερον, ἐννοεῖται, ὑπόκειται, καί τότε φανήσεται, ὅτι ποιότητές εἰσι τὰ πάντα. Ὅθεν καί οἱ ταῦτα ὑποστηρίζοντες ἐπειράθησαν, ἵνα

112) Γεν. 1, 1-2.

εργος ἀναγνώστης ἐρευνή-
 σάτω, ἐάν καί ὑφ' ἑαυτοῦ
 γινώσκηται ὁ Πατήρ, καθ'
 ὃν τρόπον ἐπιγινώσκεται
 ὑπό τοῦ Υἱοῦ· καί γινώ-
 σκων ὅτι τό γεγραμμένον·
 «ὁ Πατήρ ὁ πέμψας με μεί-
 ζων μου ἐστίν»¹¹⁵⁾ κατὰ πάν-
 τα ἀληθές ἐστί, δι' ὅσυχρι-
 σθήσεται, ὅτι καί ἐν τῇ
 γνώσει ὁ Πατήρ μείζων ἐστί
 τοῦ Υἱοῦ, ἐπιγινωσκόμενος
 τελειότερον καί καθαρώτε-
 ρον ὑφ' ἑαυτοῦ ἢ ὑπό τοῦ
 Υἱοῦ»¹¹⁶⁾.

ὁ Υἱός δὴλον ὅτι καί τόν Υἱόν.
 Ἄλλος δέ τις ζητήσει εἰ ἀλη-
 θές τό ὁμοίως τόν Θεόν ὑφ'
 ἑαυτοῦ γινώσκεσθαι τῷ γι-
 νώσκεσθαι αὐτόν ὑπό τοῦ
 Μονογενοῦς· καί ἀποφα-
 νεῖται, ὅτι τό εἰρημένον· «ὁ
 Πατήρ ὁ πέμψας με μείζων
 μου ἐστίν»¹¹⁵⁾· ἐν πᾶσιν ἀλη-
 θές. ὥστε καί ἐν τῷ νοεῖν ὁ
 Πατήρ μείζονως καί τρανοτέ-
 ρως καί τελειότερως νοεῖται
 ὑφ' ἑαυτοῦ, ἢ ὑπό τοῦ
 Υἱοῦ»¹¹⁷⁾.

Πᾶσα, λοιπόν, ἡ κτίσις διανέμεται ἐν ὠρισμένῳ παρ' αὐτῷ
 ἀριθμῷ καί μέτρῳ, εἴτε ἐστίν ὁ ἀριθμός τῶν λογικῶν ὄντων,
 εἴτε τό μέτρον τῆς σωματικῆς ὕλης, ἐπειδή ἦν ἀνάγκη, ἵνα ἡ
 νοερά φύσις χρήται σώμασιν, ἥτις καί μεταβλητή καί τρεπτή
 ἐστί δι' αὐτό τοῦτο, ὅτι ἐγένετο, (διότι ὅπερ οὐκ ἦν, καί ἥρξατο
 ὄν, δι' αὐτοῦ τούτου δείκνυται, ὅτι ἐστί μεταβλητῆς φύσεως),
 διό οὐδέ οὐσιώδη ἔχει τήν ἀρετήν ἢ τήν κακίαν, ἀλλά συμβεβη-
 κυῖαν. Ἐπειδή, λοιπόν, ὡς εἵπομεν, μεταβλητή καί τρεπτή ἦν ἡ
 λογική φύσις, οὕτως ὥστε ἔμελλεν, ἵνα χρήται κατ' ἀξίαν καί
 διαφόρῳ περιβλήματι τοῦ σώματος τοιαύτης ἢ τοιαύτης ποι-
 ότητος, ἀναγκαῖον ἦν, ἵνα, ὡς προεγίνωσκε τὰς μελλούσας
 ποικιλίας ὁ Θεός εἴτε τῶν ψυχῶν εἴτε τῶν πνευματικῶν δυνά-
 μεων, οὕτω καί τήν σωματικὴν φύσιν ποιήσῃ, ἥτις διὰ τῆς με-
 ταβολῆς τῶν ποιότητων εἰς πάντα, ἅτινα ἤθελον ἀπαιτήσῃ αἱ
 περιστάσεις κατὰ τήν θέλησιν τοῦ Δημιουργοῦ νά μετεβάλλε-
 το. Αὕτη δ' ἐπὶ τοσοῦτον ἦν ἀνάγκη, ἵνα διαμείνῃ, ἐφ' ὅσον δια-
 μένουσι τὰ δεόμενα τοῦ περιβλήματος αὐτῆς. Ἀλλά πάντοτε

115) Ἰωάν. 14,28.

116) Ἐκ τῆς πρὸς Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

117) Ἐκ τῆς πρὸς Μηνᾶν ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

ἔσονται αἱ λογικαὶ φύσεις, αἱ δεόμεναι σωματικοῦ περιβλήματος, πάντοτε, λοιπόν, ἔσται ἡ σωματικὴ φύσις, τῷ περιβλήματι τῆς ὁποίας ἀναγκαίως μέλλουσιν, ἵνα χρῶνται αἱ λογικαὶ φύσεις, ἐκτός ἂν τις νομίζῃ, ὅτι ἐστὶ δυνατόν διὰ τινων βεβαιώσεων, ἵν' ἀποδείξῃ, ὅτι δύναται ἡ λογικὴ φύσις ἄνευ τινός σώματος ἵνα ζῇ. Ἀλλὰ πόσον δύσκολόν ἐστι καὶ πόσον σχεδόν ἀδύνατον τῷ ἡμετέρῳ νῶ ἐν τοῖς ἀνωτέρῳ ἔν ἑκάστον ἐρευνῶντες ἐδείξαμεν.

«Ἐάν δέ τις δυνηθῇ ἵν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἀσώματος καὶ λογικὴ φύσις, στερηθεῖσα τοῦ σώματος, ζῇ καθ' ἑαυτήν, καὶ ὅτι ἐν χείρονι καταστάσει ἐστίν, ὅταν μεταβάλληται σώματι, ἐν κρείττονι δέ ὅταν ταῦτα ἀποτίθῃσιν, οὐδεμία ἀμφιβολία ἔσται, ὅτι τὰ σώματα οὐχ ὑφίστανται ἀρχικῶς, ἀλλ' ὅτι ἐν διαστήμασι χρονικοῖς καὶ διὰ τὰς διαφοροὺς τῶν λογικῶν κτισμάτων κινήσεις νῦν γί-

γνονται, ἵνα οἱ δεόμενοι τούτων περιβάλλωνται· καὶ πάλιν, ὅταν ἐκ τῆς ἐκ τῶν πτώσεων διαστροφῆς ἐπὶ τὰ κρείττονα τραπῶσι, διαλύονται εἰς τό μηδέν καὶ κατὰ τοιαύτην πάντοτε διαδοχὴν μεταβάλλονται»⁽¹¹⁸⁾.

9. Νομίζω, ὅτι δέν φαίνεται ἐναντίον τῷ ἡμετέρῳ τούτῳ ἔργῳ, ἂν καὶ περὶ τῆς ἀθανασίας τῶν λογικῶν κτίσεων ὡς δυνατόμεθα συντόμως ἐπαναλάβωμεν. Πᾶς ὅστις μετέχει τινός ἀναμφιβόλως μετὰ τοῦ αὐτοῦ πράγματος μετέχοντος ἐστὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως. Π.χ. πάντες οἱ ὀφθαλμοὶ μετέχουσι τοῦ φωτός, καὶ διὰ τοῦτο πάντες οἱ ὀφθαλμοί, οἵτινες τοῦ φωτός μετέχουσιν, εἰσὶ τῆς αὐτῆς φύσεως. Ἀλλ' εἰ καὶ πᾶς ὀφθαλμός μετέχει τοῦ φωτός, ἐπειδὴ, ὁμως, ἄλλος ὀξύτερον, ἄλλος δ' ἀμβλύτερον βλέπει, ἐξ ἴσου δέν μετέχει πᾶς ὀφθαλμός τοῦ φωτός. Καὶ πάλιν πᾶσα ἀκοή φωνὴν ἢ ἤχον δέχεται καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ ἀκοαὶ τῆς αὐτῆς φύσεώς εἰσιν· ἀλλὰ κατὰ τὴν ποιότητα τῆς καθαρᾶς καὶ ἀβλαβοῦς ἀκοῆς ἕκαστος ταχύτερον ἀκούει ἢ βραδύτερον. Μεταβῶμεν, λοιπόν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τούτων παραδειγμάτων εἰς τὴν θεωρίαν

118) Ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἀβίτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

«Τὴν νοερὰν καὶ λογικὴν φύσιν αἰσθάνεται ὁ Θεός καὶ ὁ μονογενὴς Υἱὸς Αὐτοῦ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα· αἰσθάνονται οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ ἐξουσίαι καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις· αἰσθάνεται ὁ ἔσω ἄνθρωπος, ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ πλασθεὶς. Ὅθεν συνάγεται, ὅτι ὁ Θεός καὶ ταῦτα τῆς αὐτῆς τρόπον τινὰ οὐσίας εἰσίν»⁽¹¹⁸⁾.

τῶν νοητῶν. Πᾶς νοῦς, μετέχων τοῦ νοητοῦ φωτός, ἀναμφιβόλως ὀφείλει μετὰ παντός νοός ὁμοίως μετέχοντος τοῦ νοητοῦ φωτός, ἵνα ἦ τῆς αὐτῆς οὐσίας.

Ἐάν τοίνυν αἱ οὐράνιαι δυνάμεις μετέχωσι τοῦ νοητοῦ φωτός, τῆς θείας τουτέστι φύσεως, ἐν τούτῳ, ὅτι σοφίας καὶ ἁγιασμοῦ μετέχουσι, καὶ αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ τοῦ αὐτοῦ φωτός καὶ σοφίας μετέσχον, εἰσὶν οὕτω μιᾶς φύσεως καὶ μιᾶς οὐσίας. Ἄλλ' ἄφθαρτοὶ εἰσι καὶ ἀθάνατοι αἱ οὐράνιαι δυνάμεις· ἀθάνατος ἀναμφιβόλως καὶ ἄφθαρτος ἔσται καὶ ἡ οὐσία τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Οὐ μόνον δέ, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐξ ἧς μόνης τοῦ νοητοῦ φωτός σύμπασα ἡ κτίσις μετέχει, ἄφθαρτός ἐστι καὶ αἰωνία, συνεπέστατα καὶ ἀναγκαιότατα καὶ πᾶσα οὐσία, τῆς αἰωνίας ἐκείνης φύσεως μετέχουσα, διαρκεῖ πάντοτε, καὶ ἄφθαρτός ἐστι καὶ αἰωνία, ἵνα ἡ αἰωνιότης τῆς θείας ἀγαθότητος καὶ ἐν ταύτῃ νοῆται, αἰωνίων ὄντων τῶν εὐεργεσιῶν αὐτῆς τυγχανόντων. Ἄλλ' ὥς ἐν τοῖς παραδείγμασιν ἐτηρήθη ἡ διαφορὰ τῆς τοῦ φωτός μετοχῆς, σημειωθείσης ἀμβλυτέρας ἢ ὀξυτέρας τῆς ὁράσεως τοῦ βλέποντος, οὕτω τηρητέα καὶ ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετοχῇ ἡ ποικιλία κατὰ τὴν ἔντασιν τῆς αἰσθήσεως ἢ τὴν δεκτικότητα τοῦ νοός. Ἄλλως ἐξετάσωμεν, ἐάν μὴ καὶ ἀσεβές φαίνεται, ἵνα ὁ νοῦς, τὸν Θεόν δυνάμενος ἵνα νοῇ, δέχεται οὐσιώδη φθοράν, ὥσεί αὐτό τοῦτο, ὅτι δύναται ἵνα νοῇ, καὶ αἰσθάνηται τὸν Θεόν δέν δύναται ἵνα ἐπαρκῇ αὐτῷ πρὸς αἰωνιότητα. Μάλιστα καὶ ὅταν ὁ νοῦς δι' ἀμέλειαν ἐκπέσῃ καὶ μὴ δέχεται ἐν ἑαυτῷ καθαρῶς καὶ τελείως τὸν Θεόν, πάντοτε ἔχει ἐν ἑαυτῷ σπέρματά τινα ἀνορθώσεως καὶ ἐπαναφορᾶς κρείττονος νοήσεως, ἐπειδὴ

118) Ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἀβιτον ἐπιστολῆς τοῦ Ἱερωνύμου.

κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ πλάσαντος αὐτόν Θεοῦ ὁ ἔσω ἄνθρωπος, ὅστις καὶ λογικός λέγεται, ἀνακαινίζεται. Διό καὶ ὁ Προφήτης λέγει· «Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατρίαι τῶν ἐθνῶν»¹¹⁹⁾.

10. Ἐάν δέ τις τολμᾷ ἵνα οὐσιώδη φθοράν προσδῷ τῷ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ πλασθέντι καὶ εἰς αὐτόν, ὡς ἐγὼ νομίζω, τὸν Υἱόν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀσέβειαν αὐτοῦ ἐπεκτείνει. Διότι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτός ἐν ταῖς Γραφαῖς κέκληται. Ἡ βεβαίως ὁ ταῦτα θέλων οὕτω κατηγορήσει τοῦ κύρους τῆς Γραφῆς, ἥτις λέγει, ὅτι κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος, ἐν ᾧ καὶ προδήλως δείκνυνται αἱ ἐνδείξεις τῆς θείας εἰκόνης οὐχὶ ἐν τῷ εἰδῶλῳ τοῦ φθειρομένου σώματος, ἀλλ' ἐν τῇ συνέσει τῆς ψυχῆς, τῇ δικαιοσύνῃ, τῇ ἐγκρατεῖα, τῇ ἀρετῇ, τῇ σοφίᾳ, τῇ διδασκαλίᾳ ἐν ᾧ παντὶ τέλος τῷ χορῷ τῶν ἀρετῶν, αἵτινες ἐν τῷ Θεῷ ἐνοῦσαι φύσει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύνανται, ἵνα ὧσι διὰ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς μιμήσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ὁ Κύριος δηλοῖ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, λέγων· «γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί»¹²⁰⁾ καὶ «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν»¹²¹⁾. Ὅθεν φανερώς δείκνυται, ὅτι ἐν μὲν τῷ Θεῷ ἅπασαι αὗται καὶ ὁραταὶ διὰ παντός εἰσιν, οὐδὲ δύνανταί ποτε ἵνα προσπελάσωσιν ἢ ἀπομακρυνθῶσιν, οἱ δὲ ἄνθρωποι κτῶνται ταύτας ἡρέμα καὶ κεχωρισμένως. Ὅτι συγγενεῖάν τινα πρὸς τὸν Θεόν ἔχουσι φαίνεται καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι, καίτοι ὁ Θεός οἶδε πάντα καὶ οὐδὲν Αὐτόν τῶν νοητῶν πραγμάτων λανθάνει, (διότι μόνος ὁ Θεός Πατὴρ καὶ ὁ μονογενὴς Υἱός Αὐτοῦ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα γινώσκουσιν οὐ μόνον ἃ ἐδημιούργησαν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτούς), δύνανται, ὅμως, καὶ ὁ λογικός νοῦς, ἐπιδιδούς ἀπὸ τῶν ἐλασσόνων εἰς μείζονα καὶ ἀπὸ τῶν ὁρατῶν εἰς τὰ ἀόρατα, ἵνα ἐξίκηται εἰς τελειότεραν νόησιν. Διότι εὗρηται ἐν τῷ σώματι, καὶ ἐκ τῶν αἰσθητῶν, τῶν σωματικῶν, εἰς τὰ νοητά προ-

119) Ψαλμ. 21,28.

120) Λουκ. 6,36.

121) Ματθ. 5,48.

άγεται. "Ινα δέ μή φανῇ τινι, ὅτι ἀπρεπῶς ἐρρήθη, ὅτι τά νοητά εἰσιν ὑπεραισθητά, χρησώμεθα παραδείγματι τῇ ῥήσει τοῦ Σολομῶντος, λέγοντος· «καί ἐπίγνωσιν Θεοῦ εὐρήσεις»¹²²⁾, ἐν ᾗ δεικνύει, ὅτι οὐχί τῇ σωματικῇ ἐπιγνώσει, ἀλλ' ἄλλῃ τινί, ἣν θεῖαν ὀνομάζει, τά νοητά ταῦτα ζητητέα.

Διά ταύτης δέ τῆς ἐπιγνώσεως δέον ἵνα βλέπωμεν καί τά λογικά, περί ενός ἐκάστου τῶν ὁποίων ἀνωτέρω εἵπομεν, καί διά ταύτης τῆς ἐπιγνώσεως ἀκούωμεν ἃ λέγομεν, καί θεωρῶμεν ἃ γράφομεν. Διότι ἡ θεία φύσις γινώσκει καί ὅσα σιωπῶντες ἐν ἡμῖν ἀναστρέφομεν. "Α δ' εἵπομεν ἡ τά συνεπῆ τοῦτοις ἄλλα δέον ἵνα νοῶμεν κατὰ τόν τύπον, ὃν ἀνωτέρω ἐξεθήκαμεν.

122) Παροιμ. 2,5.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Ἀνδρέου Ν. Μιτσίδου, Τοῖς ἐντευζομένοις	5
Ἀρχιμανδρίτου Ἱππολύτου Μιχαηλίδου, Προλεγόμενα	9
1. Σπουδαιότης τοῦ «Περί Ἀρχῶν» συγγράμματος	9
2. Ἡ τοῦ Ῥουφίνου μετάφρασις τοῦ «Περί Ἀρχῶν»	10
3. Σημασία τοῦ τίτλου τοῦ συγγράμματος	18
4. Τόπος καί χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ «Περί Ἀρχῶν»	20
5. Ἀφορμή καί σκοπός τῆς συγγραφῆς τοῦ «Περί Ἀρχῶν»	23
6. Ἀποπλάνησις τοῦ Ὠριγένους καί αἰτία αὐτῆς	24
7. Πλάναι τοῦ Ὠριγένους, ἐπιρροή αὐτῶν ἐπὶ τῆς τύχης αὐτοῦ καί κρίσις περὶ αὐτοῦ	30
8. Διάταξις τοῦ περιεχομένου τοῦ «Περί Ἀρχῶν» ἐν ὅλῳ καί ἐν μέρει, τρόπος ἐκθέσεως τῶν ζητημάτων καί ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου	33
Ῥουφίνου Πρεσβυτέρου, Πρόλογος εἰς τὰ «Περί Ἀρχῶν» Βιβλία Ὠριγένους Πρεσβυτέρου	41

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	47
ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ	54
Κεφ. I. Περί Θεοῦ	54
Κεφ. II. Περί Χριστοῦ	64
Κεφ. III. Περί Ἀγίου Πνεύματος	79
Κεφ. IV. Περί τῆς μειώσεως ἢ πτώσεως	90
Κεφ. V. Περί τῶν λογικῶν ὄντων	91

Κεφ. VI. Περί τοῦ τέλους ἢ τῆς συντελείας	98
Κεφ. VII. Περί τῶν ἀσωμάτων καὶ σωματικῶν	105
Κεφ. VIII. Περί τῶν Ἀγγέλων	112
 BIBΛION ΔΕΥΤΕΡΟΝ	118
Κεφ. I. Περί κόσμου	118
Κεφ. II. Περί τῆς διαρκείας τῆς σωματικῆς φύσεως	123
Κεφ. III. Περί τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου καὶ τῶν αἰτιῶν αὐτῆς	124
Κεφ. IV. Ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Θεὸς τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ	137
Κεφ. V. Περί τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ	144
Κεφ. VI. Περί τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ	151
Κεφ. VII. Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος	160
Κεφ. VIII. Περί τῆς ψυχῆς	164
Κεφ. IX. Περί τοῦ κόσμου καὶ τῶν κινήσεων τῶν λογικῶν κτισμάτων, ἀγαθῶν καὶ κακῶν, καὶ περὶ τῶν πτώσεων αὐτῶν	173
Κεφ. X. Περί τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς κρίσεως, τοῦ πυρός τοῦ Ἄδου, καὶ τῶν ποινῶν	183
Κεφ. XI. Περί τῶν ἐπαγγελιῶν	191
 BIBΛION ΤΡΙΤΟΝ	201
Πρόλογος Ῥουφίνου	201
Κεφ. I. Περί αὐτεξουσίου (ἐλληνιστί ἐκ τοῦ πρωτοτύπου)	202
Κεφ. I. Περί ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως	226
Κεφ. II. Περί τῶν ἐναντίων δυνάμεων	259
Κεφ. III. Περί τῆς τριπλῆς σοφίας	273
Κεφ. IV. Περί τῶν ἀνθρωπίνων πειρασμῶν	281
Κεφ. V. Ὅτι ὁ κόσμος ἐν χρόνῳ ἤρξατο	288

Κεφ. VI. Περί τῆς τοῦ κόσμου συντελείας	298
BIBLION TETARTON	310
Κεφ. I. Περί τοῦ θεοπνεύστου τῆς θείας γραφῆς (ἐλληνιστί ἐκ τοῦ πρωτοτύπου)	310
Κεφ. I. Ὅτι αἱ Γραφαί εἶναι θεόπνευστοι	317
Κεφ. II. Πῶς ἀναγνωστέον καὶ νοητέον τὴν θείαν γραφὴν (ἐλληνιστί ἐκ τοῦ πρωτοτύπου)	325
Κεφ. II. Ὅτι πολλοὶ μὴ νοοῦντες πνευματικῶς τὰς Γραφάς, καὶ κακῶς νοοῦντες, ἐξέκλιναν εἰς αἱρέσεις	334
Κεφ. III. Τίς ὁ τῆς ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ ἀσφαλείας λόγος καὶ τοῦ κατὰ τό ῥητόν ἐν τισιν ἀδυνάτου ἢ ἀλόγου (ἐλληνιστί ἐκ τοῦ πρωτοτύπου)	345
Κεφ. III. Περί τῆς γραμματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐννοίας	355
Κεφ. IV. Ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων περί τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ λοιπῶν	372